

Оксана

Дуфенюк

БАЛАНС

**у кримінальному
провадженні:**

**інституційний,
правозастосовний,
особистісний рівні**

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Оксана ДУФЕНЮК

БАЛАНС
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ:
ІНСТИТУЦІЙНИЙ, ПРАВАЗАСТОСОВНИЙ,
ОСОБИСТІСНИЙ РІВНІ

Монографія

Львів
Растр-7
2023

УДК 340:343.1

Д 79

Рекомендовано до друку та розміщення в електронних сервісах
Львівського державного університету внутрішніх справ
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 28 червня 2023 року № 14)

Рецензенти:

О. Омельчук – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, ректор Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова;

Л. Наливайко – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Б. Шур – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, завідувач кафедри кримінального права та процесу Львівського торговельно-економічного університету;

С. Кудінов – доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»;

О. Турчак – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри гуманітарних дисциплін Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського.

Д 79 Дуфенюк О. М.

Баланс у кримінальному провадженні: інституційний, правозастосовний, особистісний рівні : монографія. Львів : Растр-7, 2023. 508 с.

ISBN 978-617-8296-28-5

Монографію присвячено вирішенню важливої науково-практичної проблеми, пов'язаної з розробленням концептуальних основ балансу у кримінальному провадженні. Досліджено генеалогію ідеї балансу, глибоко вкоріненої у цивілізаційній правовій спадщині, дотичній до проблематики гармонії суспільного співжиття, справедливості, захисту людини від свавілля. Доведено доцільність зміщення фокусу уваги від панівного у науковій доктрині вузького розуміння балансу як рівноваги, узгодження, пропорційності публічних і приватних інтересів до широкого розуміння балансу, комплексна модель якого охоплює інституційний, правозастосовний та особистісний рівні.

Для працівників органів досудового розслідування, прокуратури, суду, адвокатів, законотворців, науковців, здобувачів вищої освіти, а також усіх, хто цікавиться світоглядно-філософськими, теоретико-правовими та кримінально-процесуальними питаннями забезпечення справедливості та верховенства права у демократичній державі.

The monograph is devoted to the scientific and practical problem that is related to the development of the conceptual bases of the balance in criminal proceedings. The genealogy of the balance idea is studied. It is deeply hidden in the civilizational legal heritage, which is related to the problems of social life harmony, justice, and protection from arbitrariness. The need to expand the focus of attention from a narrow understanding of the balance as a balance of public and private interests to a broader understanding of the balance is proven. This approach assumes a comprehensive model that covers the institutional, law application, and personal levels.

For employees of pre-trial investigation bodies, prosecutors, judges, lawyers, legislators, academics, students, as well as everyone interested in worldview-philosophical, theoretical-legal and criminal-procedural issues of justice and the rule of law in a democratic state.

Видано в авторській редакції.

УДК 340:343.1

ISBN 978-617-8296-28-5

© Дуфенюк О. М., 2023
© Видавництво «Растр-7», 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
РОЗДІЛ 1. БАЛАНС У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	9
1.1. Концепт «баланс» у науковій доктрині та методологія дослідження	9
1.1.1. Науковий дискурс про проблеми правового балансування	9
1.1.2. Методологічні основи дослідження балансу у кримінальному провадженні	22
1.2. Радянський та пострадянський кримінальний процес: балансування між минулим і сучасним	29
1.2.1. Юридичне «задзеркалля» кримінального провадження в епоху радянської України	29
1.2.2. Радянський (не) законний кримінальний процес	33
1.2.3. Історико-правовий контекст дерадянізації кримінального провадження	38
1.3. Структура концептуальної моделі балансу у кримінальному провадженні	48
РОЗДІЛ 2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАЛАНСУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ НА РІВНІ ІНСТИТУЦІЙНОМУ	56
2.1. Інституційний баланс у кримінальному провадженні	56
2.1.1. Імплементация концепції інституціоналізму та інституційного балансу у сферу кримінального провадження	56
2.1.2. Інституційне середовище кримінального провадження	63
2.1.3. Індикатори недоліків інституційного балансу у сфері кримінального провадження	72
2.2. Баланс у кримінальному провадженні у контексті дихотомії «завдання – ресурси»	91
2.2.1. Науковий дискурс щодо мети та завдань кримінального провадження	91
2.2.2. Ресурсне забезпечення виконання завдань кримінального провадження	104
2.3. Баланс у кримінальному провадженні у контексті дихотомії «мета – засоби»	121
2.3.1. Дихотомія «мета – засоби» у різних моделях кримінального провадження	121
2.3.2. Ризики дисбалансу «мета – засоби» у кримінальному провадженні	129

2.4. Баланс «національного» та «наднаціонального» у кримінальному провадженні на прикладі застосування практики ЄСПЛ	167
2.4.1. Наднаціональний вектор впливу ЄСПЛ	167
2.4.2. Національний вектор впливу ЄСПЛ	174
2.4.3. Ілюзія безпеки або крихкість універсальних норм ЄКПЛ перед фронтом сучасних викликів	182

РОЗДІЛ 3. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАЛАНСУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ НА РІВНІ ПРАВОЗАСТОСОВНОМУ .....

3.1. Баланс цінностей та інтересів у кримінальному провадженні	189
3.1.1. Цінності та інтереси у кримінальному провадженні.....	189
3.1.2. Правові механізми забезпечення балансу приватних і публічних інтересів	196
3.1.3. Характеристики балансу приватних і публічних інтересів у кримінальному провадженні	209
3.2. Баланс процесуальних можливостей та правових позицій у кримінальному провадженні	222
3.2.1. Баланс процесуальних можливостей сторін як атрибут змагального процесу	222
3.2.2. Науковий дискурс про зловживання процесуальними правами	233
3.2.3. Баланс правових позицій у кримінальному провадженні	253
3.3. Баланс науки та практики у кримінальному провадженні	274
3.3.1. Синергія науки та практики в реалізації завдань кримінального провадження.....	274
3.3.2. Вплив глобальних мегатрендів на науку і практику кримінального провадження	289
3.3.3. Вплив медійної криміналістичної псевдонауки на кримінальне провадження.....	316
3.4. Баланс у кримінальному провадженні у контексті дихотомії «зміст – форма»	331

РОЗДІЛ 4. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАЛАНСУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ НА РІВНІ ОСОБИСТІСНОМУ .....

4.1. Баланс «об’єктивного» та «суб’єктивного» у кримінальному провадженні	352
4.1.1. Полярність і конвергенція об’єктивності та суб’єктивності у кримінальному провадженні	352
4.1.2. Механізми зниження суб’єктивізму у кримінальному провадженні	366

4.2. Баланс освіти та практики у кримінальному провадженні	377
4.2.1. Компетентність суб'єкта процесуальної діяльності.....	377
4.2.2. Оптимізація балансу в дихотомії «освіта – практика» як чинник підвищення якості кримінального провадження	390
4.3. Баланс моралі та права у кримінальному провадженні.....	399
4.3.1. Морально-правовий континуум у науковому дискурсі.....	399
4.3.2. Моральні основи балансу в контексті кримінально- процесуальної діяльності	407
ВИСНОВКИ	425
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	431

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БЕБ	Бюро економічної безпеки
ВАКС	Вищий антикорупційний суд
ВП ВС	Велика Палата Верховного Суду
ВР	Верховна Рада
ВС	Верховний Суд
ГУ НП	Головне управління Національної поліції
ДБР	Державне бюро розслідувань
ЄДРСР	Єдиний державний реєстр судових рішень
ЄКПЛ	Європейська конвенція з прав людини
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
КМ РЄ	Комітет Міністрів Ради Європи
КМ	Кабінет Міністрів
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
КС	Конституційний Суд
МВС	Міністерство внутрішніх справ
МГП	Міжнародне гуманітарне право
МППЛ	Міжнародне право прав людини
МЮ	Міністерство юстиції
НАБ	Національне антикорупційне бюро
НП	Національна поліція
ОГП	Офіс Генерального прокурора
ООН	Організація Об'єднаних Націй
РЄ	Рада Європи
САП	Спеціалізована антикорупційна прокуратура
СБ	Служба безпеки
США	Сполучені Штати Америки
ФБР	Федеральне бюро розслідувань
ЦРУ	Центральне розвідувальне управління
CSI	Crime Scene Investigation

ПЕРЕДМОВА

Справедливе правосуддя традиційно асоціюється з Фемідою, яка тримає в руках терези. Цей символізм презентує потребу зважування цінностей та інтересів, фактів і доказів, аргументів і позицій опонентів. Однак до того часу, коли в кримінальному провадженні сторони обвинувачення і захисту потраплять до залу суду, поза його межами відбувається багато процесів, вмикається чимало правових механізмів, з'являються різні дихотомії, для яких важливим є дотримання балансу. Ці вектори зважування, можливо, не такі відчутні на дотик, не такі очевидні для ока, але вони мають свою іманентну цінність, потенціал рушійної сили і вплив загалом на систему кримінального провадження. Хибність в одному детермінує проблеми в іншому, а нагромадження таких проблем суттєво ускладнює реалізацію завдань, визначених ст. 2 КПК України.

Необачне залишення цих «інших» рівнів і субрівнів балансу поза межами ґрунтового фахового дискурсу часто формує підставу для викривленого уявлення про бездіяльність і несумлінність слідчого, детектива, прокурора, адвоката чи судді у той час, коли насправді інституційні колотнечі, надмірне навантаження, обмежені ресурси, недоліки процесуального законодавства та інші подібні чинники стають перешкодою на шляху до омріяної справедливості та верховенства права.

Крайнє десятиліття у сфері кримінально-процесуальних відносин минуло в клопіткій роботі з упровадження нової гуманістичної парадигми, трансформації «норм-у-праві» в «норми-у-дії», їх адаптації до викликів і загроз сьогодення. Не раз доводилося переконуватися у потребі подальшого реформування системи кримінального провадження і щоразу поява новел продукувала потребу знаходження нового балансу. Це дослідження пропонує спрямувати погляд за лаштунки досудового та судового процесу, зрозуміти, звідки живляться і конструктивні, і деструктивні інтенції. Таке розуміння може не тільки збагатити правову свідомість, світогляд, пояснити помилки минулого, а й стати фундаментальною основою для пошуку шляхів оптимізації процесуальної діяльності в майбутньому, передбачити ризики дисбалансу та дієві інструменти їх нівелювання.

Звісно, окреслену проблематику нелегко осмислити. На інтелектуальних просторах наукової доктрини не знайшлося жодної ґрунтовної праці, яка б формувала комплексне уявлення про баланс у кримінальному провадженні. Натомість пошуки в теорії права дали змогу знайти фундаментальні ідеї про ідеали гармонії, справедливості, захисту людини від свавілля, межі дискреції, механізми ефективного врядування, з якими генетично пов'язана «серцевина» балансування. Тож авангардна позиція мала свої переваги. Відкривався широкий горизонт для реалізації дослідницької енергії та свободи, що дозволило апелювати до різних джерел і мовити про різні виміри балансу як

основи ефективних і справедливих рішень та процедур. Так окреслилися контури дослідження на зламі двох галузей права.

Загальна стратегія пізнавального процесу передбачила логічний рух від розгляду глобальних інституційних питань балансування у кримінальному провадженні до аналітичного осмислення локальних правозастосовних аспектів балансування, а далі – до концентрації дослідницької уваги на окремішній особі, суб'єкті процесуальної діяльності, тобто на тому полі балансування, де обмежені важелі зовнішнього впливу і набувають вирішальної ваги внутрішні ресурси, зокрема переконання, інтелект, досвід, емоції, мораль, освіта, правова свідомість, культура, світогляд, рефлексія. Відтак постала унікальна багатовимірною концепція, у межах якої поєдналися, на перший погляд, зовсім непов'язані вчення інституціоналізму; дискурс про «раціоналізацію насильства» у кримінальному провадженні; вплив ЄСПЛ на формування національної та наднаціональної парадигми прав людини; змагальність публічних і приватних цінностей, інтересів та правових позицій; вплив глобальних мегатрендів на науку та практику кримінального провадження; питання стандартного, абераційного та гібридного формалізму; проблематика доброчесності, моральних основ окремої думки судді та ін.

Для усіх цих різновекторних питань спільною, фундаментальною складовою є *баланс*, якого можна досягти завдяки спільним зусиллям і плідному діалогу в тріаді науковців, законотворців і спільноти практиків.

РОЗДІЛ 1

БАЛАНС У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Концепт «баланс» у науковій доктрині та методологія дослідження

1.1.1. Науковий дискурс про проблеми правового балансування

Природа права має іманентною метою досягнення справедливості, правильного співвідношення, пропорційності, гармонії. Відтак балансування має ключове значення і розглядається як «центральне поняття» і в правотворчості, і в процесі застосування права¹. Втім щоби баланс став досяжним у праксеологічній площині, він має отримати підґрунтя на доктринальному рівні. Як зауважує О. Костенко, людський фактор у праві не ефективний без доктрини. Люди не можуть творити належне законодавство і належно його використовувати у правовій практиці, оскільки лише за допомогою доктрини можна пізнати ті закони природи, на яких має засновуватися право. Законодавця чи юриста без правової доктрини вчений метафорично порівнює з «вершником без голови»².

У багатоманітності дефініцій, які примножила сучасна правова наука (Д. Забзалюк³, Н. Клещенко⁴, О. Северінова⁵, І. Семеніхін⁶, Є. Полянський⁷, О. Ющик⁸ та ін.), найбільш переконливою видається позиція М. Панова, який пропонує правовою доктриною вважати складну та цілісну систему «сталих і

¹ Турянський Ю. Права людини нового покоління: суспільна мораль vs людська гідність. *Публічне право*. 2019. № 3 (35). С. 12–13.

² Костенко О. Природні і людські фактори у праві (Дослідження з позиції соціального натуралізму). *Вісник НАН України*. 2005. № 8. С. 33.

³ Забзалюк Д. Є. Політико-правова доктрина: теоретико-історичний аналіз. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Вип. 3. С. 29.

⁴ Клещенко Н. О. Роль правової доктрини на формування національного законодавства: реалії сьогодення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 33.

⁵ Северінова О. Б. Правова доктрина та її застосування в сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 4 (69). С. 36.

⁶ Семеніхін І. В. Правова доктрина: поняття, ознаки, структура. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 132. С. 34.

⁷ Полянський Є. Ю. Правова доктрина як базисна концепція права: природа, структура, значення. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2015. Т. 17. С. 311.

⁸ Ющик О. Юридична доктрина України: актуальність і науково-методичні основи. *Право України*. 2021. № 2. С. 18.

визнаних знань у вигляді ідей, теорій, концепцій або вчень щодо фундаментальних (засадничих та установчих) положень права як його основи: сутності, змісту і форми, завдань, функцій, закономірностей і підстав формування та розвитку, а також оптимальних правил і прийомів правотворення та правозастосування⁹. Слушним також є висновок професора про те, що не кожне положення правової науки можна віднести до класу доктринальних, але кожне положення правової доктрини слід вважати науковим за його походженням, природою і суттю. Воно є «квінтесенцією» досягнень науки і практики правотворення та правозастосування¹⁰. Такий підхід мотивує до наукових пошуків не просто для творення правової науки, дослідження та нарощення наукового знання, а й формування таких концептуальних положень, які б отримали визнання в академічній спільноті і в середовищі експертів-практиків, набули доктринального характеру і водночас мали би вплив на вирішення практичних проблем.

Окреслена амбітна ціль, видається, має обмежені ресурси для реалізації в межах однієї галузі права. Натомість бінарний, міжгалузевий підхід дасть змогу здолати невидимі бар'єри, розширити дослідницький простір, сягнути за кордони суто теоретичного або суто практичного способу міркування і зробити науку більш пластичною, «живою».

Загальним об'єктом юридичної науки вважається «цілісний нормативно-інституціонально-регулятивний комплекс, що сформувався у процесі функціональної взаємодії права та держави, включений в єдину систему досягнення соціальної стабільності суспільства в онтичній площині співвіднесення суспільного і правового порядку»¹¹. Отже, більшою чи меншою мірою кожний дослідник права спирається на теорію права. Водночас, як слушно зауважує А. Бугайчук, кримінальна процесуальна наука на сучасному етапі переважно поповнюється здобутками прикладного характеру. Ця тенденція вважається цілком логічним наслідком, детермінованим специфічним значенням кримінального процесу та його правовим регулюванням, однак юридичні науки мають широкий спектр дослідно-функціональних можливостей і в багатьох випадках комплексний характер окремих явищ і процесів потребує використання теоретико-методологічного підходу¹².

Додаткова аргументація міждисциплінарної розробки проблематики правового балансу простежується в еволюції парадигми кримінального процесу. Польський дослідник Є. Скорупка, апелюючи до концепції Т. Куна, описує її своєрідний «життєвий цикл». Нинішня парадигма діє, допоки

⁹ Панов М. Вступ до актуальної теми. Правова доктрина та її значення для практики правотворення, правозастосування і розвитку юридичної науки: методологічні аспекти дослідження. *Право України*. 2022. № 1. С. 16.

¹⁰ *Ibidem* – С. 13.

¹¹ Захарченко П., Мірошніченко М. Про необхідність підвищення уваги до об'єкта дисертаційного дослідження з юридичних наук. *Право України*. 2021. № 3. С. 78.

¹² Бугайчук А. Моніторинг наукової розробленості сучасної джерельної бази кримінального процесуального права України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 6. С. 49–50.

кількість невирішених проблем так збільшується, що, незважаючи на напружені зусилля багатьох учених, їх дедалі складніше вирішити. Невдачі з часом створюють кризу довіри до парадигми і тоді розпочинається період нетипових досліджень, під час яких з'являються паростки нових парадигм. Нарешті визначається переможець, революція закінчується і настає новий період, що змушує вчених по-новому дивитися на світ. Це не означає, що парадигми є цілком ефективними, коли йдеться про вирішення однієї або кількох проблем. Успіх парадигми спочатку є лише «обіцячкою успіху», на який вона сподівається лише на вибраних прикладах. Згодом наука «виконує цю обіцянку», розширюючи знання про факти, які ця парадигма демонструє як особливо важливі, розширюючи сферу згоди між цими фактами та прогнозами, сформульованими на основі парадигми, та вдосконалюючи саму парадигму¹³.

З цієї точки зору запропоноване дослідження має, крім визначених завдань, іманентні наукові завдання: деталізувати окремі явища та процеси балансування, які впливають на кримінальне провадження; відкрити новий простір для подальших наукових і прикладних досліджень правового балансу та формування нової парадигми; запропонувати поглиблене вивчення окремих аспектів балансу та зниження ризиків порушення рівноваги, узгодженості, пропорційності; розширити сферу застосування парадигми балансування у сфері кримінального провадження. Всі ці завдання узгоджуються з визначеними професорами В. Нором та О. Капліною актуальними запитаннями розроблення теоретико-методологічних основ формування сучасної кримінальної процесуальної політики України, розроблення теоретичних засад підвищення ефективності реалізації судової влади та створення належного законодавчого підґрунтя для забезпечення доступу до правосуддя¹⁴.

Продовжуючи розвиток теми кримінально-процесуальної політики, слід зазначити, що в науці її ідеологічним підґрунтям вважається сукупність правових цінностей, що домінують у суспільстві на його конкретному історичному етапі розвитку. Вона є своєрідним «адаптом соціальних потреб та очікувань суспільства від процедури вирішення кримінально-правового конфлікту»¹⁵. Має рацію П. Фріс, майже двадцять років тому зазначаючи, що будівництво в Україні демократичної правової держави вимагає багатобічних зусиль усього суспільства. Значну роль у цьому процесі виконує судова влада, прогресивний кримінальний процес, здатний на демократичних основах забезпечити реалізацію кримінально-правової політики¹⁶. Особливої гостроти це питання набуває тоді, коли, по-перше, фахівці передбачають, що з часом майже кожен упродовж свого життя

¹³ Skorupka J. Ewolucja paradygmatu procesu karnego. *Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze*. 2010. T. 1. S. 130.

¹⁴ Нор В., Капліна О. Роль доктрини в забезпеченні еволютивної динаміки кримінального процесуального права. *Право України*. 2022. № 1. С. 127.

¹⁵ Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України : монографія ; Н. В. Глинська, Л. М. Лобойко, О. І. Марочкін та ін.: за заг. ред. О. Г. Шило. Харків : НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрНУ, 2016. С. 120.

¹⁶ Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. Київ : АТІКА, 2005. С. 219.

зіткнеться з проблемою, яка потребуватиме судового розгляду; по-друге, юридичні проблеми мають «здатність множитися», тобто одна проблема тягне за собою іншу типову проблему¹⁷. Запропонована концепція балансу торує шлях до трансформації гуманістичних і демократичних положень правової ідеології, що є основою кримінально-процесуальної політики: від концентрації на одному чи кількох компонентах балансування до розширення фокусу на систему загалом. Можливо, саме в цьому полягатиме ключ до виходу зі замкнутого кола перманентних з часу проголошення незалежності судових реформ і реформ діяльності органів правопорядку в Україні.

Етимологія балансу походить від фр. *balance*, що означає «терези», або від лат. *bilanx*, що означає «який має дві чаші». Цей концепт асоціюється з рівновагою, процесом урівноважування або системою показників, що характеризують співвідношення елементів у будь-якому явищі, що постійно змінюється¹⁸. Балансувати – означає доводити до правильного співвідношення взаємно зв'язані частини, сторони чого-небудь¹⁹.

Учення про юридичне балансування не часто викликало науковий інтерес і не ставало окремим предметом дослідження. У полі уваги багатьох учених перебували тільки окремі аспекти порушеної теми. І все ж суттєвий внесок у розвиток проблематики балансу та дотичних до нього питань здійснили *теоретики та філософи права*: О. Балинська, В. Бігун, М. Братасюк, Н. Буроменська, В. Гончаренко, С. Головатий, О. Грищук, Ю. Євтошук, І. Євхутич, Л. Ісмаїлова, В. Кампо, М. Кельман, М. Костицький, М. Козюбра, Ю. Констанкевич, Л. Наливайко, О. Панкевич, Т. Полянський, П. Рабінович, О. Рогач, А. Селіванов, М. Оніщук, О. Чепис, М. Цимбалюк, Г. Юдківська та ін.; *фахівці у галузі кримінального процесуального права та криміналістики*: Ю. Алєнін, І. Басиста, П. Біленчук, Р. Благуца, Н. Бобечко, Г. Борейко, В. Вапнярчук, Н. Глинська, І. Гловюк, В. Городовенко, В. Дрозд, В. Журавель, Д. Іщенко, О. Капліна, Н. Карпов, О. Кібенко, М. Костін, О. Кучинська, Л. Лобойко, В. Маляренко, М. Маркуш, В. Михайленко, Ю. Мирошниченко, А. Мірошниченко, В. Нор, С. Погребняк, М. Погорецький, В. Рогальська, В. Тищенко, В. Тертишник, Г. Тетерятник, І. Тітко, О. Торбас, В. Трофименко, С. Чернявський, Ю. Черноус, В. Шепітько, М. Шепітько, М. Шумило, О. Яновська, А. Яромлюк та ін.

Вагоме значення для наукової розвідки мали праці зарубіжних вчених-правників, практиків. До грона таких митців юридичного слова входять Т. А. Алейніков (Т. А. Aleinikoff), Р. Алексі (R. Alexy), А. Барак (A. Barak), С. Броніт (S. Bronitt), Е. Віано (E. Viano), Л. Вільдхабер (L. Wildhaber), Р. Гінсбург (R. B. Ginsburg), Г. П. Гравер (H. P. Graver), С. Гріп (S. Greer), О. Грос (O. Gross), А. Каллен (A. Cullen), Б. Кардозо (B. Cardozo), Б. Кепп

¹⁷ Farrow T. C. W. What is Access to Justice? *Osgoode Hall Law Journal*. 2014. № 51.3. P. 963.

¹⁸ Словник іншомовних слів / уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ : Наукова думка, 2000. С. 70.

¹⁹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. С. 58.

(B. Kerr), Е. Лентовська (E. Łętowska), А. Лінч (A. Lynch), Н. Мавронікола (N. Mavronicola), П. М. Макфаден (P. M. McFadden), Г. Пакер (H. L. Packer), Ч. М. Паначіо (C.-M. Panaccio), Дж. Петер (J. Peter), Р. Познер (R. A. Posner), Г. Радбрух (G. Radbruch), П. Рікер (P. Ricœur), Дж. Сандерс (J. W. Sanders), Г. Флетчер (G. P. Fletcher), Л. Хаджар (L. Hajjar) та ін.

Визнаючи беззаперечну цінність опублікованих праць указаних і багатьох інших авторів, важливо підкреслити, що попри намагання осмислення феномена правового балансування, низка питань залишаються об'єктом дискусій і потребують подальшого вивчення. Узагальнення наукових джерел продемонструвало: по-перше, різноманітність підходів; по-друге, складність вирішення різновекторних аспектів балансу як в загальнотеоретичному сенсі, так і в сенсі практичної реалізації; по-третє, відсутність системності у вивченні балансу в контексті кримінально-процесуальних відносин.

Промовисте твердження Б. Кістяківського про те, що у вченні про державу і право «великий інтерес становить не лише той результат, до якого прийшли сучасні теоретики, але й той шлях або ті стадії розвитку, які воно проходило»²⁰ реалізувалося у пізнанні еволюції ідеї балансу в правовій думці. Дослідження підтвердило припущення, що уявлення про балансування у праві були фрагментарними, метафорично «розчиненими» у поглядах на закономірності суспільного співжиття, справедливості, рівності, ефективне врядування, захист від свавілля тощо. Очевидно, формувалися ці судження у руслі панівної парадигми кожної історичної епохи.

У давньогрецькому трактуванні держави фундаментальною думкою була гармонія життя, яке спільно ведуть її громадяни. Закон вважався таким, що створює цю гармонію або рівновагу між багатими і бідними, щоби всі по справедливості отримали їм належне. Цю ідею гармонії та пропорційності розуміли і як фізичний, і як етичний, і як політико-правовий принцип, що відображав властивість природи загалом і властивість людської природи зокрема²¹. Аристотель вважав найкращим державним устроєм той, організація якого дає людині можливість чинити якнайкраще і жити щасливо. Владу, котра вирішує, що корисно і що справедливо у взаєминах громадян, мислитель називав необхідною умовою, щоби держава була державою, а не «збіговиськом людей». Держава, яка хоче «стати щасливою» і мати «правильну систему правління», має дбати про узгодження правильної мети діяльності і правильних засобів, що ведуть до цієї мети²².

Християнська доктрина впровадила новий вектор балансу в дихотомії «церква – держава», зміст якого лаконічно транслює максима: «... віддайте

²⁰ Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права / упор. : С. Головатий, М. Козюбра, О. Сиройд ; відп. ред. С. Головатий ; наук. ред. С. Головатий, О. Сиройд, О. Волкова, А. Черевко. Київ : Книги для бізнесу, 2008. С. 894.

²¹ Себайн Дж. Г., Торсон Т. Л. Історія політичної думки / пер. з англ. М. Габлевич, І. Гарник та ін. Київ : Основи, 1997. 838 с.

²² Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права / упор. : С. Головатий, М. Козюбра, О. Сиройд ; відп. ред. С. Головатий ; наук. ред. С. Головатий, О. Сиройд, О. Волкова, А. Черевко. Київ : Книги для бізнесу, 2008. С. 112, 116, 119.

кесарю – кесареве, а Богові – Боже!». Накладена на ідею світського права, ідея християнського обов'язку ставила громадянина у становище двоїстого підпорядкування: з одного боку, держава і закон, а з іншого – Царство Небесне і духовний закон. Людський послух і вірнопідданство розщеплювалося на два ідеали, на дві лінії підпорядкування. Відтак ці дві сили стали причиною тривалих і гострих дискусій у Західній Європі, боротьби за автономію церкви в державі та свободу совісті, що мало далекосяжні наслідки²³.

Про необхідність рівноваги суперечливих інтересів під контролем владного суверена писав Н. Макіавеллі. Віддаючи державцю абсолютну владу, позиціонуючи його поза законом і поза мораллю, наділяючи його рисами «вершителя долі нації», «бездоганного втілення гострого розуму» тощо, Н. Макіавеллі став автором «макіавелізму» у його неоднозначній смисловій конотації подвійності стандартів для правителя і для звичайної людини²⁴. Такий підхід передбачав, що про інституційне балансування не могло йтися, а балансування інтересів було можливе тільки там, де не було інтересу в правителя. Безсумнівно, там, де виникав такий інтерес, його перевага була передбачувана та безапеляційна.

У Гоббсівській концепції суспільного договору цінність державного правління полягає у самому його існуванні, адже альтернативою залишається анархія, яка не може гарантувати «відчутні на дотик» мир, комфорт, безпеку особи і захист її власності. Раціональна засада самозбереження керує людьми. І хоча Т. Гоббс скептично ставився до ідеї розподільчої справедливості та моральних ідеалів як основи договору, все ж він підкреслював важливість утвердження законів природи, що здатне відновити в суспільстві рівновагу, а також цінність відплатної справедливості, коли ефективно врядування карає за невиконання угод: «Слова надто слабкі, аби приборкати людські амбіції, жадібність, лютощі й інші пристрасті, не спираючись на страх перед силою примусу»²⁵. Отже, стан рівноваги у суспільстві є екзистенційною умовою буття людини.

Хоча питання балансу прямо не виникало у трактатах Т. Гоббса, проте домірність діяння, його правової оцінки і правових наслідків чітко простежується у міркуваннях про справедливе правосуддя. Т. Гоббс наводить приклад чоловіка, якого мали б судити корумповані судді, тому через страх смертної кари він утікає. Згодом його таки затримали і передали у руки «законного суду», який, визнавши невинуватість утікача в інкримінованому злочині, все ж ухвалив рішення про конфіскацію майна. Т. Гоббс відверто обурюється такому несправедливому покаранню невинного, що суперечить законові природи²⁶.

²³ Себайн Дж. Г., Торсон Т. Л. Історія політичної думки / пер. з анг. М. Габлевич, І. Гарник та ін. Київ : Основи, 1997. С. 194.

²⁴ Ibidem – С. 315–317.

²⁵ Ibidem – С. 411, 416–417.

²⁶ Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права / упор. : С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд ; відп. ред. С. Головатий ; наук. ред. С. Головатий, О. Сироїд, О. Волкова, А. Черевко. Київ : Книги для бізнесу, 2008. С. 305–306.

Трансформуючи ідеї Т. Гоббса, кількома століттями пізніше Дж. Бентам у своїй утилітаристській манері переконував, що принцип найбільшого блага найбільшій кількості людей має бути «мірою правди й кривди». Юридична система зводилась до правильного розподілу покарань для досягнення бажаних наслідків, а бентамівський критерій пропорційності полягав у тому, що «одна людина варта того ж самого, що й інша», а в підрахунку найбільшого блага «кожна особа рахується за одну й ніхто – більш, ніж за одну особу»²⁷.

Розкриття змісту балансу не обмежується тільки сферою правозастосування, орієнтованого на пропорційність відповіді за діяння. Сфера організації державної влади також має вагомe значення. Кінцевим бенефіціаром балансу в державному апараті є окрема особа, яка може повною мірою реалізовувати свої права та свободи, отримуючи всі блага гармонійного суспільного співжиття та ефективного врядування. Це переконання стало спонукою шукати механізми обмеження влади. На противагу теорії політичного абсолютизму Т. Гоббса, що ґрунтувалася на «владі сили і насильства», Дж. Локк, розвиваючи доктрину природного права та політичного лібералізму, що ґрунтувалася на «владі на основі закону природи і розуму», запроваджує поділ влади на законодавчу та виконавчу (судова влада позиціонувалася в рамках і першої, і другої гілки), що за суттю було маніфестом обмеження влади²⁸. Згодом цей підхід трансформувався в концепцію стримувань і противаг Ш. Л. Монтеск'є, в якій знайшлося автономне місце для судової влади. Диференціація різних функцій, поєднана з можливостями взаємного контролю, мала слугувати гарантією захисту від зловживань владою і досягнення балансу, з якого випливала політична свобода інституційного характеру і без якої неможлива свобода особиста²⁹. Після кількох століть поспіль ця ідея не просто не втрачає своєї актуальності, а сприймається «очевидною істиною» для правового і демократичного світу і набуває ще більшої ваги в сучасних умовах значного зростання кількості державних інституцій, ускладнення їх внутрішньої та зовнішньої комунікації, комплікації процесів державотворення, правотворення та правозастосування.

Американський конституціоналіст А. Гемілтон у своїй статті «Федераліст № 78» також відводив важливу роль інституційному балансу, зміщуючи фокус уваги до необхідності розподілу судових повноважень між різними судами та врегулювання комунікації між ними. Він також акцентував на тенденції нагромадження численних судових прецедентів і проблемності їх ретельного вивчення для формування єдиної практики та недопущення свавільних рішень. Ніхто не може бути впевнений, що завтра він не стане «жертвою духу несправедливості», а цей дух підриває основи громадської та особистої довіри,

²⁷ Себайн Дж. Г., Торсон Т. Л. Історія політичної думки / пер. з англ. М. Габлевич, І. Гарник та ін. Київ : Основи, 1997. С. 591–598.

²⁸ Головатий С. Верховенство права : монографія : у 3-х кн. Книга перша. Верховенство права: від ідеї – до доктрини. Київ : Видавництво «Фенікс», 2006. С. 280–283.

²⁹ Ibidem – С. 410.

поширюючи недовіру і скруту³⁰. В такий спосіб правник демонстрував як дисбаланс, який породжує неоднозначна судова практика, поширював свій руйнівний вплив на суспільство загалом.

Можна продовжити пошуки в історико-правовому континуумі ідей, дотичних до теми правового балансування, проте наведених інтерпретацій достатньо, щоби підтвердити попередні висновки про своєрідне кодування інтересу до цього феномена в розмаїтті підходів і політико-правових доктрин. Тільки в ХХ ст. цей напрям набув більш конкретизованого змісту. Баланс у праві став розглядатися переважно у контексті дискусій про цінності та інтереси сторін, які постали перед обличчям суду. Отож, превалював спрощений підхід ототожнення роботи бакалійника та судді, що полягає у тому, щоби поставити конкуруючі права та інтереси на ваги та зважити їх один проти одного. Проте цей процес значно складніший, ніж здається. Зважаються не тільки права та інтереси, але й цілі та засоби, а в деяких випадках застосовується «асиметричне балансування, коли суддя кладе великий палець на одну чашу ваги»³¹.

Концепція балансування була трендом дебатів американської юриспруденції у 1950-х та 1960-х роках. Посилання Федерального суду та судів штатів на «тест балансування» впродовж 1955–1987 рр. коливається від нуля на початку 60-их, до сотні вже на початку 70-их та п'ятсот наприкінці 80-их років. Утім, погана або хороша ідея не стає кращою або ще гіршою тільки тому, що стає популярною³². Згодом вона зазнала критики через резонанс із новими доктринальними підходами.

Відомий правник Т. А. Алейніков називає балансування метафорою, яка відповідає нашим звичним уявленням про справедливість і використовується для опису надзвичайно важливої концептуальної операції. Майже в усіх конфліктах, особливо тих, що проникають у сферу права, є щось, що можна сказати на користь двох або більше результатів. Який би результат не був обраний, комусь це буде вигідно, а хтось буде відчувати себе знедоленим. Незаперечним є те, що такий процес має бути частиною будь-якої правової системи. Зрештою, більшість того, що робить суд, насправді є балансуванням. Водночас, підкреслює вчений, це не повинно засліпити нас перед надзвичайною небезпекою легковажного використання балансування в системі правосуддя, нерозуміння серйозних проблем в його механізмі³³.

Подібний спосіб міркування демонструє ще один представник американської юриспруденції П. Макфаден. У своїй праці «Тест балансування» (1988 р.), погоджуючись зі складністю зважування цінностей та інтересів,

³⁰ Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права / упор. : С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд ; відп. ред. С. Головатий ; наук. ред. С. Головатий, О. Сироїд, О. Волкова, А. Черевко. Київ : Книги для бізнесу, 2008. С. 465, 471–472.

³¹ Beery B. T. Tiered balancing and the fate of *Roe v. Wade*: how the new Supreme Court majority could turn the *Undue-Burden* standard into a *Deferential Pike* test. *Kansas Journal of Law and Public Policy*. 2019. Vol. XXVIII. P. 397.

³² McFadden P. M. The Balancing Test. *Boston College Law Review*. 1988. Vol. 29 (3). P. 603, 605.

³³ Aleinikoff T. A. Constitutional Law in the Age of Balancing. *The Yale Law Journal*. 1987. Vol. 96. P. 943–945.

правник указує на особливість цього процесу порівняно з консервативним позитивістським підходом:

«... судді пропонується вийти за межі клітки формального обґрунтування, заснованого на правилах, і прямо зіткнутися з реальними проблемами сторін судового процесу»³⁴.

Із цього логічно формуються переваги балансування, адже йдеться про більшу відвертість у процесі суддівства та вищу чутливість до труднощів індивідуального випадку³⁵.

П. Макфаден диференціює баланс у правозастосовній діяльності на три типи. До першого типу належать *балансування фактів*, тобто зважування представлених доказів для визначення наявності юридично значущих станів речей³⁶. Другий тип балансування передбачає *балансування правил*. Він більш проблематичний, оскільки йдеться про визначення норми права, яка має бути застосована, а вона перебуває у тісному зв'язку з інтересами, які потрібно балансувати. Традиційно, коли суд не знаходив релевантну норму права, він звертався до подібних правил, сформованих у подібних випадках, і застосовував їх за аналогією або намагався визначити нове правило шляхом логічного умовиводу з попередніх правил. Іншими словами, головними інструментами вирішення справи були дедуктивна або індуктивна логіка. Однак у балансуванні правил на засадах парадигми верховенства права основними ресурсами є не попередні закони та логіка, а інтереси сторін у судовому процесі або інтереси груп, які вони представляють. Саме цей баланс зумовив появу правил, які забороняють окремі форми діяльності органів поліції³⁷.

Третій тип балансування – *балансування результатів*. Він відрізняється від інших і метою, і кінцевим продуктом, оскільки тут вирішальну роль виконують не констатація фактів, не норма права, а наслідки вирішення справи, правовий результат. За словами П. Макфадена, цей результат може бути випадковим, що спонукало окремих правників назвати цю версію тесту «*ad hoc* балансуванням». Для кращого розуміння його змісту потрібно нагадати, що концепція верховенства права, підкріплена демократичною політико-правовою теорією, вимагає, щоб усі закони застосовувалися на засадах загальності та рівності. Отже, було сформовано методологічні підвалини опору проведенню юридичних відмінностей між особами поза межами тих винятків, існування яких абсолютно необхідне. Однак існує і протилежна мотивація. Суд хоче вчинити правильно в особливому випадку і може припустити, що саме в цій ситуації доречним є виняток із правил. Це давня дискусія про змагання загального й особливого, і вирішення її коливається то в один, то в інший бік, як вітер³⁸.

³⁴ McFadden P. M. The Balancing Test. *Boston College Law Review*. 1988. Vol. 29 (3). P. 586.

³⁵ Ibidem – P. 588.

³⁶ Ibidem – P. 597.

³⁷ Ibidem – P. 598–599.

³⁸ Ibidem – P. 602.

Ці концептуальні положення сприяють кращому розумінню складності не тільки самого механізму балансування, але й аргументації критиків. Парадокс полягає в тому, що, з одного боку, баланс може слугувати вагомим інструментом забезпечення справедливості, оскільки дає змогу врахувати більшу кількість чинників, індивідуалізувати рішення. Проте, з іншого боку, викликає занепокоєння ця гнучкість, адже вона може призвести до різних результатів у схожих справах, а це суперечить принципу правової визначеності та справедливості у сенсі рівності всіх перед законом.

У кабінетах української юридичної школи також відчутною є тенденція обмежувати дискурс про баланс у праві як баланс публічних і приватних інтересів або тест пропорційності. У цьому контексті важливим є дослідження О. Чепис, в якому авторка, апелюючи до низки джерел, систематизувала різні підходи до розуміння балансу в праві і розглядає його: по-перше, як правову ідею, що полягає у збалансованості правового регулювання; по-друге, як принцип, який є практичним орієнтиром, зокрема для законодавця; по-третє, як цінність, яка виявляється у зіставленні належного балансу (який необхідно обґрунтувати на доктринальному рівні) та дійсного стану узгодженості правового регулювання³⁹. Вчена переконана, що правовий дисбаланс («дисгармонію», «неврівноваженість», «невідповідність величин» тощо) слід розглядати радше як неминуче, а не випадкове явище, щодо якого має бути вироблена система гнучких інструментів реагування, що дають змогу своєчасно гармонізувати як систему законодавства, так і систему права загалом⁴⁰.

М. Козюбра вважає проблему механізмів збалансування публічних і приватних інтересів у контексті вимог верховенства права такою, що перебуває на порядку денному сучасного правознавства і потребує доктринального осмислення⁴¹. Про балансування інтересів у загальнотеоретичному вимірі говорить О. Рогач. Учений звертає увагу на те, що встановлення обмежень прав і свобод людини на певному етапі розвитку держави є необхідністю, яка запроваджується з метою балансування інтересів, досягнення компромісу між державними інтересами (основи конституційного ладу, суверенітет, незалежність, територіальна цілісність, національна, державна безпека, громадський порядок), суспільними інтересами (свобода слова, свобода віросповідань, забезпечення здоров'я і моральності населення; охорона навколишнього природного середовища, економічна та інформаційна безпека тощо) та правами і свободами людини⁴². Такий підхід реплікує ідею легітимності порядку П. Рікера, за допомогою якого, як підкреслював правник:

³⁹ Чепис О. І. Баланс і дисбаланс інтересів суб'єктів права інтелектуальної власності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 224.

⁴⁰ Ibidem – С. 225.

⁴¹ Козюбра М. І. Загальнотеоретичне правознавство в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Наукові записки НАУКМА*. 2017. Т. 193. С. 6.

⁴² Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження : монографія. Ужгород : Ліра, 2011. С. 139.

«... держава намагається стати на перешкоді насильству, нехай навіть ціною іншого насильства, від якого, власне, є похідною і сама політична влада й ознаки якого вона не може позбутися»⁴³.

Більшість дослідників визнають вагому роль балансу інтересів для системи кримінального провадження, щоправда, акцентуючи увагу на різних аспектах. Так, Л. Лобойко у своїй докторській дисертації розглядав забезпечення розумного балансу (оптимального співвідношення) публічно-правового і приватно-правового начал під час провадження у кримінальних справах як одну із *основних функцій диспозитивного методу правового регулювання у кримінальному процесі*⁴⁴. І. Тітко присвятив окремий підрозділ дисертації, в якому обґрунтував, що превалювання приватного або публічного інтересу безпосередньо впливає на встановлення кримінальної процесуальної форми, а баланс зазначених інтересів є одним із *чинників її диференціації*. Вчений також висловив конструктивні пропозиції для оптимізації балансу приватних і публічних інтересів під час здійснення проваджень у формі приватного обвинувачення⁴⁵. С. Погребняк у ґрунтовній праці «Тест на пропорційність» (2013 р.), ретельно дослідивши історичну еволюцію цього правового феномена, акцентує на *домірності застосування розсуду* органів державної влади під час виконання своїх функцій, на критеріях визначення легітимності втручання у приватне життя заради досягнення публічної мети⁴⁶.

О. Загурський, посилаючись на доповідь Н. Глинської, наводить твердження, згідно з яким *прямим обов'язком держави у сфері кримінального судочинства* є забезпечення гармонійного балансу приватних і суспільних інтересів, що деталізується: по-перше, у балансі між необхідністю забезпечити права та інтереси приватних осіб, з одного боку, та гарантіях ефективного здійснення органами держави кримінального переслідування та відправлення правосуддя, – з іншого; по-друге, у балансі прав та законних інтересів сторони обвинувачення та захисту; по-третє, у балансі правових можливостей державного обвинувача та потерпілого у справах публічного та приватно-публічного обвинувачення. Водночас проблематика збалансованості передусім розглядається як результат правотворчої діяльності, і саме там криється основа досконалого кримінального провадження⁴⁷. Суголосно Ю. Мирошниченко вбачає *запоруку ефективного судочинства і справедливого правосуддя* у розумному балансі приватних і публічних інтересів, диспозитивних і офіційних

⁴³ Рікер П. Право і справедливість / пер. із фр. О. Сирцова, В. Каденко. Київ : Дух і літера, 2002. С. 9.

⁴⁴ Лобойко Л. М. Методи правового регулювання у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2007. С. 18.

⁴⁵ Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. С. 14–15, 27.

⁴⁶ Погребняк С. Тест на пропорційність. *Юрист України*. 2013. № 2. С. 6–7.

⁴⁷ Загурський О. Б. Завдання кримінального провадження в контексті нової кримінальної процесуальної політики України. *Право і безпека*. 2012. № 5 (47). С. 163.

засад, змагальних і розшукових начал у кримінальному процесі. Доведення будь-яких цивілізаційних цінностей до рівня «крайньої гіпертрофованості» загрожує руйнуванням системи, яка їх сповідує⁴⁸.

Н. Нетеса, розглядаючи баланс інтересів крізь призму кримінального права, наголошує, що йдеться не про абсолютну рівнозначність суспільних та приватних інтересів, а про оптимальне їх поєднання, що допускає можливість установлення пріоритету тих чи інших інтересів, зважаючи на ступінь їх важливості⁴⁹. Схоже розуміння юридичної формули «справедливого балансу» використовується у судовій практиці ЄСПЛ і полягає у тому, щоби «кожній стороні надавалася розумна можливість представити справу в таких умовах, які не ставлять цю сторону у суттєво не вигідне становище відносно другої сторони»⁵⁰.

Можна продовжити виклад численних прикладів апелювання до концепту «баланс інтересів» в академічних колах, однак зупинимось на цьому з огляду на перспективу більш докладного та системного висвітлення наукових підходів у наступних підрозділах, та зауважимо, що балансування у контексті кримінального провадження аж ніяк не вичерпується тільки врівноважуванням інтересів. Баланс у кримінальному провадженні співвідноситься з балансуванням інтересів як «ціле» до «частини». Є й інші дихотомії, вектори, які у наративах правників фігурують здебільшого фрагментарно та сепаровано від єдиної системи, яка в цьому дослідженні стає «на повний зріст». Як справедливо зазначає А. Андрушко, баланс слід розглядати як узагальнену комплексну категорію, яка не може бути обмеженою відображенням лише одного аспекту (наприклад, інтересу, права чи обов'язку). Його архітектоніка асоціюється зі стійкістю, упорядкованістю та рівновагою у праві в цілому, рівновагою взаємодіючих понять, процесів, правовідносин, що забезпечують стійкість правової системи загалом⁵¹.

Баланс є неписаною засадою права, оскільки, як підкреслюють О. Гришук, О. Уварова, на відміну від норм позитивного права, принципи права, щоб мати регулятивне значення, не обов'язково мають бути формально визначеними. Принципами права можуть бути не лише положення, які закріплені в позитивних джерелах права, але й основоположні ідеї правосвідомості, які отримали загальне визнання в діяльності органів правосуддя, незважаючи на відсутність їхнього формального закріплення в об'єктивному праві⁵².

Балансу як правовому явищу, проєктованому у площину кримінального провадження, властиві специфічні характеристики. По-перше, цей *баланс*

⁴⁸ Мирошниченко Ю. М. Про об'єктивну істину і змагальність кримінального судочинства. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2016. Вип. 11. С. 112.

⁴⁹ Нетеса Н. В. Суспільні та приватні інтереси в кримінальному праві: до питання пошуку балансу. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 33. С. 132.

⁵⁰ Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. Київ, 2015. С. 25.

⁵¹ Андрушко А. В. «Баланс інтересів»: експлікація поняття в контексті трудового права. *Університетські наукові записки*. 2015. № 1. С. 115.

⁵² Гришук О. Принципи права: філософсько-правовий вимір. *Вісник Львівського університету*. 2015. № 61. С. 20; Уварова О. О. Принципи права у правонастосованні: загальнотеоретична характеристика : монографія. Харків : Друкарня МАДРИД, 2012. С. 33.

володіє системотворчим потенціалом. Він формує каркас системи кримінального провадження, навколо якого розвиваються різні інститути, інституції, стандарти, процедури та правила.

По-друге, цей баланс є *білатеральним*, оскільки передбачає як мінімум дві сторони, два компоненти, які конкурують між собою. Дійти до конкретного правового висновку можна різними способами: віддати перемогу кращому аргументу, скористатися методом проб і помилок, аналогії, моделювання нового прецеденту або винятку із загального правила.

По-третє, баланс є *хитким і динамічним*, адже одна невелика зміна в КПК може призвести до величезних зрушень в усій системі кримінального провадження, а один суттєвий доведений факт може вплинути на внутрішнє переконання судді. Серед факторів, які впливають на баланс, можна назвати:

фактори макрорівня (наукова доктрина, правові норми, політична воля, доступні ресурси, аналітичні та статистичні звіти, узагальнення практик, оцінювання ефективності роботи, легітимність реформ, суспільна думка);

фактори мезорівня (обставини, що підлягають з'ясуванню, докази та їх джерела, стандарти їх оцінки, аргументи сторін, правові позиції, досягнення науки, які застосовуються у процесі доказування);

фактори мікрорівня (професійна підготовка працівників органів досудового розслідування, прокурорів та суддів, їхня правова свідомість і культура, світогляд, імператив доброчесності, здатність до рефлексії, мораль).

По-четверте, у демократичній, правовій державі баланс має *бути справедливий*. Зміст урівноважування не завжди означає досягнення механічної симетрії. Для кожного рівня балансування формується свій унікальний набір критеріїв визначення бажаної рівноваги, узгодження, пропорційності у системі, щоправда, доволі часто легше констатувати дисбаланс, що тісно корелюється з несправедливістю і нераціональністю, аніж запропонувати дієвий спосіб його здолання.

Для об'єктивності дослідження слід визнати, що концепція балансу таки має «слабкі місця»:

(1) балансування в умовах відсутності чіткого розмежування зон відповідальності інституцій, відсутності якісної норми права, що часто детермінує появу морально-правових дилем, в умовах браку достатніх ресурсів, зростання навантаження і бюрократії, нагромадження величезного масиву правових позицій вищих органів, що значно ускладнює їх моніторинг і пошук релевантного тлумачення закону для прийняття процесуальних рішень;

(2) порівняння непорівнюваного та вимірювання невимірного, коли співвідношення стосується різнорідних цінностей, прав та інтересів, інших об'єктів (наприклад, публічна безпека та протидія тероризму, з одного боку, та конфіденційність спілкування, захист від втручання у приватне життя особи, з іншого; урівноважування мети та засобів, ресурсів та завдань, змісту та форми тощо);

(3) балансування у випадках, що лежать на перетині однаково сильних і переконливих позицій, доказів, конкуренції цінних інтересів, що потребують захисту;

(4) творення підстав для різного застосування правових норм у схожих справах, відтак творення не завжди зрозумілих вказівок для майбутньої дозволеної поведінки;

(5) балансування здійснюють люди, від яких очікується добросовісність, компетентність, сумлінність і справедливість, але яким можуть бути властиві слабкості, зокрема упередженість, некомпетентність і моральна деградація.

Отже, балансування не є панацеєю від несправедливих рішень, проте баланс є індикатором демократичного режиму. В тоталітарних державах балансування взагалі не потрібне. Там кримінальне провадження є засобом захисту інтересів правлячої верхівки, сатисфакції автократії, тому балансування інтересів, доказів, правил, змісту, форми тощо або відсутнє взагалі, або має декораційний сенс, або присутнє епізодично. Баланс у кримінальному провадженні є індикатором розвитку саме демократичних інституцій, правової держави. Воно підважує категоричну доктрину абсолютизму публічного інтересу, ставиться до права як до «живої», пластичної матерії. З цього зрозумілий важливий висновок: *про якісний баланс на рівні інституційному дає держава, а критерієм цієї якості є те, що на рівні правонастосовному ця держава стає у таку ж «чергу за справедливістю», в якій очікує на справедливе рішення звичайна людина.*

1.1.2. Методологічні основи дослідження балансу у кримінальному провадженні

Унікальність обраного предмета дослідження неодмінно зумовлює унікальність кластеру методологічних інструментів, засад і вихідних концептів наукового пізнання. На власному досвіді вдалося переконатися у правдивості висновку М. Кельмана про значення сучасної науки:

«Нова місія науки полягає не тільки (а, можливо, і не стільки) в тому, щоб пояснити сутність досліджуваного явища і зафіксувати його як данність істинного знання (так постає питання у варіанті класичного природознавства), а й у тому, щоб з'ясувати сутність предмета дослідження, що дається вже не як відчужена реальність – як такий, що проблематизується і виокремлюється з погляду особи дослідника, його ціннісних установок. Отже, для гуманітарного пізнання один і той самий об'єкт (ним постає текст як такий) може мати різні інтерпретації та пояснення з погляду парадигмально-ціннісних засад дослідника»⁵³.

Це твердження співзвучне із раніше висловленою тезою П. Рабіновича:

⁵³ Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології : монографія. Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2011. С. 432–433.

«... ніколи не існувало, не існує й не існуватиме методології соціального пізнання, абсолютно нейтральної у соціально змістовному аспекті, тобто методології, так би мовити, соціально дистильованої, «очищеної» від залежності, від впливу з його загального світогляду, переконань і установок дослідника»⁵⁴.

Тож з-поміж численних наукових розвідок, спрямованих на пізнання тонкощів кримінальної процесуальної діяльності та мистецтва правосуддя, без сумніву, ця вирізняється оригінальністю, бо пропонує концептуальний погляд на предмет дослідження крізь «методологічну оптику» авторки.

Аксіоматичними у цьому розумінні світоглядними переконаннями, які сформували основу для нашого дискурсу, є визнання природного походження основоположних прав та свобод людини; усвідомлення потреби захисту людини, її гідності, її прав і свобод від свавілля; розуміння, що нормативно-правове закріплення прав та свобод є наслідком їх існування, а не джерелом. Правовими маркерами, до яких часто вербально або «між рядками» доводиться апелювати і які слугують ціннісними орієнтирами всього дослідження та опорами правового балансу в усіх його проєкціях, є справедливість і верховенство права.

Баланс і справедливість мають генетично споріднені зв'язки у правничій матерії. Підтвердження цієї тези вдало демонструє О. Стовба, обґрунтовано доводячи, що справедливість є фундаментальним поняттям через нерозривний зв'язок з правовим осмисленням ситуації. Це осмислення виникає з потреби виразити зв'язок між діянням і правовим порядком, а кінцевим продуктом цього інтелектуального заняття є встановлення «справедливої міри». Діяння може двояко впливати на правопорядок. Якщо йдеться про позитивний вплив, то наслідком є застосування справедливої міри, що означає правове заохочення (премія, нагорода). Якщо вплив негативний, тобто правопорядок порушується, то для його відновлення необхідно застосувати санкцію, яка домірна правопорушенню, інакше у правовій ситуації «царює несправедливість, яка найчастіше являє собою явну невідповідність діянню і його правових наслідків»⁵⁵. Отже, справедливе *a priori* є збалансованим (урівноваженим, узгодженим, пропорційним), а те, що має ознаки дисбалансу, є несправедливим. Проблематика справедливості ще не раз поставатиме під час нашого дослідження із викладом палітри інтерпретацій, зумовлених контекстом дискурсу, натомість концепт «верховенства права» потребує з'ясування тут і тепер.

Доводиться констатувати помітну тенденцію, характерну для української правничої науки, законодавства та судової практики, яка полягає в інтенсивній артикуляції концептом «верховенства права». Щоправда, ця конструкція зазнавала критики через «невизначеність», «неоднозначність», а один із

⁵⁴ Рабінович П. Наука філософії права: до характеристики предмета й методології. *Проблеми філософії права*. 2003. Том 1. С. 25.

⁵⁵ Стовба О.В. Буття права у правовій ситуації як онтологічна засада верховенства права. *Проблеми філософії права*. 2005. Том III. № 1–2. С. 29–30.

представників Європейського парламенту взагалі характеризував верховенство права як «розпливчастий термін, який використовується як політична зброя»⁵⁶.

Міжнародна спільнота, за словами ініціатора появи формули «верховенство права» у Конституції України С. Головатого, дійсно відмовилася від справи винайдення правової формули змісту цього поняття, дійшовши до висновку, що достатньо обмежитися розумінням цього терміна як символу «передавання в узагальненому вигляді поєднання ідеалів і практичного юридичного досвіду» стосовно «принципів, інститутів і процедур», які є «істотно важливими для захисту особи від свавільної влади держави» та які «надають можливість особі володіти людською гідністю»⁵⁷. Натомість українські юристи виявили більшу рішучість і наполегливість, запропонувавши більш конкретне унормування цієї правової ідеологеми, трактуючи її як визнання людини, її прав та свобод найвищими цінностями, що визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Таку дефініцію знаходимо у ч. 1 ст. 8 КПК України, у науковій періодиці, судових рішеннях.

Утім доволі переконливою є аргументація С. Головатого, який констатує неузгодженість (доктринальну, нормативну і семантичну) цього українського відповідника англійської ідіоми «*the rule of law*». Правник пропонує замінити його більш релевантним терміном «правовладдя» як альтернативу «егоїстичного людиновладдя» і як символ не ієрархічного вивищення (пріоритету, переваги, панування) права над чимось, а як символ захисту людини від свавілля держави та «управнення особи на людську гідність». Саме такий підхід убачається найбільш наближеним до інтенцій творця цієї концепції професора А. Дайсі, рішень Страсбурзького суду та документів Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційської Комісії)⁵⁸. Орієнтація на документи останньої дає змогу визначити розгорнуте тлумачення «інгредієнтів» правовладдя:

(1) законність, включаючи прозору, з'ясовну (поясненну) та демократичну процедуру надання юридичної сили актам права;

(2) юридична визначеність;

(3) заборона свавільності;

(4) доступ до правосуддя в особі незалежних та безсторонніх суддів, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю;

(5) дотримання людських прав;

(6) недискримінація та рівність перед приписами права⁵⁹.

⁵⁶ Анісімов О. Верховенство права в сучасній Україні та його вплив на правосуддя. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 85.

⁵⁷ Головатий С. «Верховенство права» не працює. Коментар до тексту документа Венеційської Комісії «Доповідь про правовладдя» («Report on the Rule of Law»), що ухвалено на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року (CDL-AD (2011) 003rev). *Право України*. 2019. № 11. С. 46–47.

⁵⁸ *Ibidem* – С. 80–81.

⁵⁹ Доповідь про правовладдя. Ухвалено Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеційська Комісія) на її 86-му пленарному засіданні (CDL-AD (2011) 003rev, Венеція, 25–26 березня 2011 року). *Право України*. 2019. № 11. С. 28.

Це знання змушує замислитися над можливістю «поєднати непоєдане» і, віддаючи шану чинній нормі, що визначає зміст верховенства права, зрештою інтерпретувати її у більш широкому контексті.

Показово, що у виданні «Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України (Rule of law Checklist at national level: case of Ukraine)» (2021 р.) відведено окремий розділ проблематиці домірності (пропорційності), де цей принцип постулюється як один із визначальних складників правовладдя, хоча у тексті документа Венеційської Комісії «Rule of law Checklist» його як «окремий інгредієнт» не визначено. Зміст цього принципу пояснюється як установа «розумного балансу між потрібними в демократичному суспільстві випадками обмеження прав людини та легітимною метою такого обмеження», а також «співвідношення між поставленою метою та засобами й способами її досягнення»⁶⁰. Головний лейтмотив такого підходу полягає в тому, щоби публічна мета не стала виправданням для спокуси обмежити права та свободи особи державою, а якщо таке втручання є абсолютно необхідним, то воно має бути якісно законодавчо унормоване, застосоване з дотриманням вимог придатності та потрібності, а також з урахуванням заборони перебільшення та формалізму⁶¹.

На тлі промовистого тренду домінування звуженого погляду українських правників до проблематики балансу як урівноваження приватних і публічних інтересів контрастує позиція авторів коментаря, які справедливо зауважують:

«... дія принципу домірності поширюється майже на всі юридичні питання – від регламентації повноважень різних органів державної влади, місцевого самоврядування та їх збалансування, запобігання зловживанню дискреційними повноваженнями та встановлення меж свободи розсуду до вирішення питань про співвідношення конституційних прав і обов'язків, відповідність покарання вчиненому злочину, праці й винагороди за неї, прав і обов'язків кредитора та боржника, а також про збалансованість прав сторін у судовому процесі тощо»⁶².

Ця важлива заувага додає енергії у прагненнях та впевненості у доцільності сформулювати концептуальну модель балансу, яка би трансливала максими правовладдя та справедливості у кримінальному провадженні.

Методологічний простір, на тлі якого розгортається авторська думка, формували засади плюралізму, об'єктивності, комплементарності, конструктивності, актуалізації контексту.

Засада методологічного плюралізму засвідчує рішучий відхід від світоглядно-філософського монізму та врахування множинності інструментарію пізнання, багатоманітності смислів і вимірів права як такого та

⁶⁰ Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України (Rule of law Checklist at national level: case of Ukraine) / за заг. ред. М. Козюбри ; передмова : С. Головатий ; упор. та автори коментарів : В. Венгер, С. Головатий, А. Засць та ін. Київ : Рада Європи ; Центр дослідження проблем верховенства права та його втілення в національну практику України Національного університету «Киево-Могилянська академія», 2021. С. 98–99.

⁶¹ Ibidem – С. 98–114.

⁶² Ibidem – С. 100.

балансу у праві зокрема. Це дало змогу жити дослідницькі пошуки енергією з різних джерел, дбаючи водночас про недопущення «методологічного анархізму», «методологічної нерозбірливості», сваволі та «всєїстивності», про що застерігав П. Рабінович⁶³. На скільки якісно це вдалося зробити, продемонструють майбутні рецензії та коментарі.

Засада об'єктивності вбачається у всебічному огляді суперечливих питань, обговоренні різних точок зору, аргументації *pro et contra*, наближенні до сутності балансу у кримінальному провадженні з урахуванням різнобічних емпіричних, нормативних і наукових даних, викладу не тільки позитивних аспектів та переваг певних рішень і підходів, але й контраверсійних суджень та критики.

Засада комплементарності полягає у взаємному доповненні та міжгалузевому збагаченні теорії права та держави і науки кримінального процесу. Теорія припиняє бути «атомізованою», зосередженою на самопізнанні. Вона створює рамкову основу, формує своєрідне «тіло», а прикладні питання кримінального провадження дають змогу «вдихнути» в нього життя, надати практичного змісту абстрактним концепціям.

Засада конструктивності полягає у конструюванні загальної системи балансу у кримінальному провадженні як основи для розробки подальших стратегічних кроків реформування кримінально-процесуальної політики.

Засада актуалізації контексту вбачається у врахуванні специфічних мінливих тенденцій та умов сучасного розвитку інституційного середовища кримінального провадження, викликів, які постають у правоохоронній діяльності та перед системою правосуддя. Дослідження балансу у кримінальному провадженні відбувається в умовах завершення першого десятиліття «тектонічної» трансформації кримінального провадження, що знаменувало зміщення акценту від державоцентричного до антропоцентричного орієнту у взаєминах «держава – людина»; в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій, поширення тероризму, оголошення пандемії та початку повномасштабної агресивної війни проти України. Ці та інші виклики формують запит на переосмислення онтології балансу мети та засобів у кримінальному провадженні, змісту та форми, публічних та приватних інтересів тощо.

Залишаючи дискусію про диференціацію методів і методологічних підходів поза межами цього дослідження, адже чимало теоретиків права присвятили свої праці цьому питанню (В. Кельман⁶⁴, І. Сердюк⁶⁵, Є. Білозьоров⁶⁶ та ін.), вважаємо доцільним говорити далі про методологічні

⁶³ Рабінович П. Наука філософії права: до характеристики предмета й методології. *Проблеми філософії права*. 2003. Том 1. С. 24.

⁶⁴ Кельман М. С. Співвідношення методу і методологічного підходу у правовій науці. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 850. С. 204–211.

⁶⁵ Сердюк І. Інтерпретація поняття «методологічний підхід» у сучасній правничій науці. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 52–58. DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-52-58

⁶⁶ Білозьоров Є. В. Методологічний підхід як інструмент пізнання права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 90. С. 32–37. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i90.3204>

підходи як про комплексні компоненти когнітивної діяльності, яким властива умовна самостійна роль у пізнавальному процесі і структуру яких формують концептуальні положення та методи, серед яких є домінуючі, що, власне, й визначають назву підходу.

Історико-правовий підхід забезпечив вивчення динаміки розвитку правових явищ та процесів, пов'язаних із балансуванням, в історичній ретроспективі. Особливої ваги цей підхід набув під час з'ясування передумов формування сучасної системи кримінального провадження на основі радянського спадку державотворення, правотворення та правозастосування. Кореляції між минулим і сучасним творять соціокультурний контекст нашого дискурсу і частково дають відповіді на гострі питання щодо тривалості та хибності окремих реформ та практик. Змістовний діалог історії і права здатний не просто дозволити глянути одним оком за лаштунки сучасного буття, але й нагадати про досвід, який необхідний для критичного осмислення майбутніх ідейних новацій.

Порівняльно-правовий підхід забезпечив пошуки спільного та відмінного в інтерпретації балансу в різних контекстах, у різних дихотоміях, у різних системах права тощо. Так, у дослідженні порівнювалися моделі кримінального процесу, вимоги до формулювання правових позицій та обсяг процесуальних можливостей різних сторін, зарубіжний та український досвід упровадження інноваційних технологій в криміналістичній діяльності і т. д.

Системний підхід забезпечив погляд на баланс у кримінальному провадженні як на цілісну, динамічну і складну систему, в якій урівноважуються численні компоненти, кожен з яких має автентичний аксіологічний зміст і важливу діяльну складову, яка актуалізується у правозастосовній практиці.

Функціональний підхід надав можливість розглядати проблематику балансу у тісному зв'язку з ключовими процесуальними функціями обвинувачення, захисту та здійснення правосуддя, а також вивчати рівновагу, узгодженість та пропорційність як умови функціонування кримінального провадження.

Синергетичний підхід забезпечив погляд на змодельовану систему балансу в контексті постійного руху від неупорядкованого стану до впорядкованості, в контексті зв'язку системи балансу у кримінальному провадженні із зовнішніми та внутрішніми викликами і мегатрендами, розгляду множинних сценаріїв подальшого розвитку.

Феноменологічний підхід став основою для пізнання процесів балансування, які відбуваються у свідомості суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності і стосуються формування внутрішнього переконання, розвитку рефлексійної компетентності, абстрагування від власного суб'єктивізму, вирішення морально-правових дилем, які виникають у кримінально-процесуальній діяльності.

Поміркований прагматичний підхід у його позитивній конотації, яку О. Балинська та В. Яценко, спираючись на вчення Дж. Дьюї, Р. Паунди,

К. Левелліна, О. Холмса та інших учених, інтерпретують як орієнтацію не лише на вивчення правової норми чи юридичної практики як таких (ізолювано), а на їх соціальну значущість, здатність слугувати злободенним потребам людини, вирішувати проблемні ситуації, пропонувати шляхи удосконалення правового регулювання⁶⁷. Акцент на поміркованості має послабити ймовірну критику через притаманну методології прагматизму схильність до абсолютизації практики у пізнанні та вузького практицизму.

Ризик-орієнтований підхід забезпечив фокусування дослідницької уваги не тільки на питаннях ефективного балансу в системі кримінального провадження, але й питаннях дисбалансу. Проактивна стратегія передбачає визначення загроз, уразливих «слабких» місць у системі та розробку на цій основі заходів управління ризиками, попередження і припинення шкідливих практик, які можуть мати драматичні наслідки як на рівні конкретної справи у вигляді несправедливого, нелегітимного рішення, так і на рівні всього суспільства та держави у вигляді недовіри та зниження авторитету інституцій.

Запропонований вище перелік методологічних інструментів, які супроводжували реалізацію дослідницьких інтенцій, безперечно, невичерпний.

Універсальність учення про баланс дозволяє висловити припущення про перспективу його застосування як особливого способу мислення у пізнавальній діяльності, пов'язаного з особливим ракурсом предмета дослідження та інтерпретацією результатів. *Балансування як методологічний підхід у правознавстві можна визначити як спосіб дослідження правових об'єктів, явищ і процесів з позиції їх урівноваженості, узгодженості, пропорційності з іншими суміжними компонентами правотворення та правозастосування; виявлення точок біфуркації та механізму забезпечення компромісу (згоди сторін на основі взаємних поступок) або консенсусу (пошук рішення, яке би влаштувало усі сторони) компонентів системи з метою забезпечення справедливого правосуддя.*

Підсумовуючи, доречно пригадати репліку Дж. С. Мілля, цитовану відомим правником Р. Познером, про те, що «жодна позиція не може бути впевнено підтверджена, доки вона не буде випробувана у вогні ворожої критики»⁶⁸. Поділяючи також мотиви американського правника Т. А. Алейнікова щодо участі у складному дискурсі про правове балансування⁶⁹, зауважимо, що іманентна мета цього дослідження теж полягатиме не в тому, щоб запропонувати вичерпну концепцію балансування, адже слушними є припущення, що існуватимуть альтернативи до висловлених далі поглядів, а в тому, щоби порушити достатньо питань щодо рівнів, закономірностей, характеристик балансу, що стало б приводом для відкриття більш широкої академічної дискусії.

⁶⁷ Балинська О., Ященко В. Методологічні засади юридичного прагматизму. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 23.

⁶⁸ Posner R. A. Reply to Critics of the Problematics of Moral and Legal Theory. *Harvard Law Review*. 1998. № 111. P. 1796.

⁶⁹ Aleinikoff T. A. Constitutional Law in the Age of Balancing. *The Yale Law Journal*. 1987. Vol. 96. P. 945.

1.2. Радянський та пострадянський кримінальний процес: балансування між минулим і сучасним

1.2.1. Юридичне «задзеркалля» кримінального провадження в епоху радянської України

Історичний 1991 рік для України став точкою відліку «до» і «після». Однак чи могли одного серпневого дня різко відбутися глобальні зміни у державному будівництві, правотворенні, правозастосуванні, соціокультурному і духовно-інтелектуальному житті, в інформаційному просторі, у ментальності людей? Цей процес повільний, інколи болісний, інколи повний помилок, але все ж він триває досі.

Успадковуючи з радянської епохи правові інститути, українська влада постала перед вибором: чи робити «косметичний ремонт», чи зносити все і будувати нове, чи здійснити реконструкцію і на старому, подекуди хиткому, фундаменті здійснити надбудову нового. Безумовно, найбільш легким є перший шлях, але він може бути ефективним тільки впродовж певного транзитного періоду. Другий шлях надто радикальний, потребує значних витрат і зусиль, часу, ресурсів і мотивації. Схоже, що сьогодні український кримінальний процес переживає реконструкцію, тому важливо орієнтуватися і на ретроспективний погляд на минуле, і на стратегічний план на майбутнє, щоби такі трансформаційні процеси не були хаотичними, враховували попередній досвід і сучасні міжнародні стандарти у сфері захисту прав і свобод людини, верховенства права, незалежного та неупередженого кримінального правосуддя.

Проблематиці радянського кримінального процесу присвячено численні праці українських дослідників. Так, В. Гринюк у своїй публікації «Суд радянської доби» (2012 р.) дослідив основні етапи становлення кримінальної юстиції в означених темпоральних межах⁷⁰. Методологію історіографічного дослідження застосували С. Сорока та Р. Римарчук у статті «Кримінальний процес в Україні: історія і сучасність» (2016 р.)⁷¹, автори колективної монографії «Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку» (2014 р.)⁷². Б. Стецюк⁷³, П. Кубрак⁷⁴, В. Боковня⁷⁵ та інші дослідники присвятили цілі серії

⁷⁰ Гринюк В. О. Суд радянської доби. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2012. № 2 (6) С. 1–15.

⁷¹ Сорока С. О., Римарчук Г. С. Кримінальний процес в Україні: історія і сучасність. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 850. С. 553–562.

⁷² Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку : монографія / авт. кол. : В. Бігун, І. Бойко, Т. Бондарук та ін., І. Усенко (кер. кол.). Київ : Наукова думка, НАН України, 2014. С. 357–461.

⁷³ Стецюк Б. Основні стадії кримінального процесу УСРР на початку 1920-х рр. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх*. 2013. № 4. С. 37–43; Стецюк Б. Завершальні стадії кримінального процесу за КПК УСРР 1922 і 1927 рр. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4 (1). С. 163–170.

⁷⁴ Кубрак П. М. Досудове провадження в кримінальному процесі за кримінально-процесуальним кодексом України 1961 року. *Юридична наука*. 2017. № 7. С. 151–181; Кубрак П. М. Порівняльне дослідження

публікацій, які стали важливими джерелами пізнання інститутів радянського кримінального процесу. Не залишилися поза увагою дослідників філософські аспекти (М. Костицька «Критика застосування філософії у радянському кримінальному процесі (стосовно доказів і доказування)» (2011 р.)⁷⁶, В. Вовк «Теологія радянського права» (2020 р.)⁷⁷).

Та попри численність наукових розвідок, слід зауважити, що більша їх частина стосується або окремих процесуальних інститутів і механізмів, або історичного фактажу тогочасного законодавства. Такий підхід не завжди дає уявлення про те, яким був «живий» кримінальний процес, а не той, про який вели дискусії у високих академічних колах чи той, який був передбачений інструкціями, декретами та іншими нормативними актами. У межах одного дослідження не часто можна побачити зіставлення минулого і сучасного. Пострадянський кримінальний процес в Україні пережив не одну віху законодавчої, кадрової, ідеологічної турбулентності, що мотивує до пошуків відповіді на питання: де ми є і куди прямуємо далі, балансуючи між минулим і сучасним? З огляду на сказане, постає дослідницька мета експлікації траєкторії руху від радянського кримінального процесу до пострадянської його моделі, балансування між минулим і сучасним на шляху до творення нової якості досудового розслідування і судового провадження.

На початку ХХ ст. дореволюційна наукова доктрина, «адсорбуючи» віяння західноєвропейської парадигми, вирізнялася достатньою прогресивністю. Порушувалося питання про необхідність забезпечення неупередженості кримінального правосуддя, мета кримінального процесу вбачалася у пізнанні об'єктивної істини, були сформульовані вимоги до доказів і процесу доказування, інституту обвинувачення тощо. Асиметрія процесуальної форми, з одного боку, та потреб, очікувань суспільства – з іншого, стала очевидною в часи приходу до влади у 1917 р. більшовиків, а з утворенням кількома роками пізніше нового геополітичного суб'єкта СРСР розпочалася нова епоха правової та соціокультурної реальності, в якій напрацювання дореволюційних правників критикувалися, як і кримінальний процес країн «буржуазного капіталізму».

Української окремішності не було, відтак формування нашого кримінального процесу відбувалося у контексті загальносоюзної ідеологічної парадигми, сконцентрованої на прагненні подолати будь-які найменші ризики контрреволюційного опору, а також утіленні ідеї знищення класової нерівності, побудови соціалістичного ладу, утвердженні домінантності колективізму над індивідуалізмом і т. д. Звісно, така

початку кримінального провадження в Україні за КПК України 1961 та 2012 років. *Юридична наука*. 2017. № 8. С. 118–126.

⁷⁵ Боковня В. М. Органи попереднього слідства у 1953–1964 рр. *Право і суспільство*. 2014. № 1–2. С. 284–287; Боковня В. М. Суд і юстиція УРСР у 1953–1964 рр. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. Вип. 7. С. 5–8; Боковня В. М. Реформування суду та прокуратури СРСР і УРСР в 1956–1964 рр. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського*. 2011. Вип. 19. С. 256–261.

⁷⁶ Костицька М. Критика безпосереднього застосування філософії у радянському кримінальному процесі (стосовно доказів і доказування). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2011. № 1. С. 94–105.

⁷⁷ Вовк Д. Теологія радянського права. *Філософія права і загальна теорія права*. 2020. № 1. С. 53–86. DOI: <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2020.1.219042>

ідеологія не могла залишити поза межами свого впливу сферу кримінально-процесуальних відносин. Проте нормативно-правова тканина кримінального процесу не стала відкритим ретранслятором нетерпимості до усього «іншого», а радше сферою декларації інколи достатньо демократичних приписів, які часто не мали нічого спільного з реальністю.

Таку бутафорію очікуваного справедливого процесу можна називати юридичним «задзеркаллям», що свідчить про типову ілюзорність формальних нормативно-правових вимог, характерну для тодішнього тоталітарного режиму аж до часів Хрущовської «відлиги», хоча і в цьому темпоральному періоді дедалістація та лібералізація часто гальмувалася через страх перед «антирадянським, ворожим елементом», а тому безпідставне кримінальне переслідування зберігало свою актуальність.

КПК УСРР 1922 р. (6 розділів, 32 глав, 481 статті) став першим в історії нашої держави кодифікованим нормативно-правовим актом, в якому були відображені правові приписи щодо завдань та окремих демократичних засад кримінального провадження (законність, публічність, безпосередність, усність і гласність, мова судочинства, недоторканність особи, право обвинуваченого на захист тощо). Була передбачена докладна регламентація досудових стадій (дизнання та попереднього слідства) та судового провадження, правила відводів, процесуальних строків, подання апеляційних скарг та касаційних протестів, перегляду рішень за нововиявленими обставинами. Попри те, законодавство передбачало появу захисника тільки в судових стадіях, мало обмежену сферу дії щодо кримінально-процесуальних відносин, а тому, безперечно, воно не могло вважатися досконалим із точки зору сучасної парадигми верховенства права. КПК 1927 р. було доповнено низкою положень, які демонстрували посилення тиску держави на суспільство в цілому та на інституційну інфраструктуру кримінального правосуддя зокрема. Не допускалася відмова в притягненні до кримінальної відповідальності тільки на тій підставі, що в законі відсутній склад правопорушення, допускалося звернення до суду без обов'язкової стадії попереднього слідства, розширювалися повноваження окремих процесуальних органів, звужувалося право на захист.

Реформа, проведена у 1960 р., знаменувала прийняття КПК (6 розділів, 34 глав, 424 статей), в якому проголошувалися демократичні принципи кримінального процесу, зокрема обов'язковість у випадку виявлення ознак злочину порушити кримінальну справу та розкрити злочин; недопустимість притягнення як обвинуваченого інакше, як у порядку, встановленому законом; незалежність суддів; усебічне, повне і об'єктивне дослідження обставин справи, гласність судового розгляду, обов'язок виявляти причини, які сприяли вчиненню злочину, активна участь громадськості у кримінальному процесі тощо⁷⁸. Мотивуючи потребами посилення боротьби зі злочинністю, впродовж наступних кількох років було внесено зміни, які сприяли концентрації оперативної-розшукової та слідчої діяльності в органах

⁷⁸ Боковня В. М. Органи попереднього слідства у 1953–1964 рр. *Право і суспільство*. 2014. № 1–2. С. 285.

КДБ та МВС, розширювалися повноваження органів охорони громадського порядку⁷⁹.

Наративи радянських процесуалістів рясніли мовними кліше критики «буржуазного процесу», необхідності подолання «пережитків капіталізму в свідомості людей», укріплення соціалістичного порядку. Прірва між теорією та практикою тільки поглиблювалася. Було очевидним, відзначає Дж. Флетчер, що культивування в академічних дискусіях розмов про презумпцію невинуватості шляхом удавання факту її існування відбувалося в той час, коли досвід говорив про цілком протилежне⁸⁰. Міфологічність радянського процесуального права вдало ілюструє Д. Вовк:

«У розпал сталінських репресій 1938 р., коли щодня суди і квазісудові трибунали («трійки») відправляли невинних людей на смерть, автор найвідомішого радянського підручника кримінального процесу (*М. Строгович – О. М.*) докладно розмірковує про незалежність радянських суддів і їх підпорядкування лише закону. Того ж року Андрій Вишинський писав про необхідність встановлення індивідуальної вини у кожному конкретному злочині на тлі практики покарання членів сім'ї ворогів народу»⁸¹.

Постать А. Вишинського не оминув увагою С. Головатий, який у третій книзі своєї трилогії про верховенство права говорить про два образи цього непересічного діяча. Як теоретик (академік) А. Вишинський був автором та послідовником соціалістичної теорії права, «забезпечуючи псевдонаукове юридичне прикриття масових репресій», а як практик (генеральний прокурор) – виступав «головним інквізитором» періоду терору⁸².

Радянська Феміда продовжувала діяти в такій ілюзорній системі аксіологічних координат впродовж тривалого часу. Резолюція XIX Всесоюзної партійної конференції у 1988 р. оголошувала наміри побудови правової держави та проведення очікуваної в суспільстві широкої правової реформи, зокрема реформування кримінального процесу та посилення змагальності на стадії попереднього слідства. У листопаді вже наступного року Верховна Рада СРСР схвалила «Основи законодавства СРСР і союзних республік про судоустрій», у яких знову (як і в Конституціях 1936 р. та 1977 р.) були відображені демократичні засади кримінального процесу (рівність; незалежність суддів; відкритий розгляд справ; забезпечення підозрюваному, обвинуваченому і підсудному права на захист, презумпція невинуватості тощо), але за суттю радянське кримінальне процесуальне законодавство залишилося розшуковим⁸³. У радянському темпоральному періоді більшість нормативних приписів частіше були «мертвими» постулатами, аніж методологічними засадами процесуальної діяльності та прийняття рішень.

⁷⁹ Кубрак П. М. Досудове провадження в кримінальному процесі за кримінально-процесуальним кодексом України 1961 року. *Юридична наука*. 2017. № 7. С. 156.

⁸⁰ Fletcher G. P. The Presumption of Innocence in the Soviet Union. *Ucla L. Rev.* 1968. № 15. P. 1222.

⁸¹ Вовк Д. Теологія радянського права. *Філософія права і загальна теорія права*. 2020. № 1. С. 66.

⁸² Головатий С. Верховенство права : монографія : у 3-х кн. Книга третя. Верховенство права: український досвід. Київ : Видавництво «Фенікс», 2006. С. 1309.

⁸³ Кубрак П. М. Досудове провадження в кримінальному процесі за кримінально-процесуальним кодексом України 1961 року. *Юридична наука*. 2017. № 7. С. 157–158.

1.2.2. Радянський (не) законний кримінальний процес

Типовим для органів слідства, прокуратури та суду було обслуговування інтересів тоталітарного режиму за будь-яку ціну, що швидко і масштабно девальвувало людські долі та життя. У дихотомії «об'єктивність – доцільність» друга впевнено переважала. Сутність такої доцільності «живилася» політичними та ідеологічними мотивами. Досліджуючи становлення національної державності в Закарпатті у 1918–1939 роках, Б. Ринажевський описує реалії тодішнього кримінального процесу: застосування смертної кари проти політичних опонентів; намагання надати вигляду демократичності судової системи шляхом створення революційних трибуналів, членами яких найчастіше ставали робітники і колишні військові; відсутність юридичної освіти у таких «суддів з народу»; обґрунтування вироків й ухвал революційною доцільністю, тому про об'єктивність такого суду не могло бути й мови. Загалом, резюмує Б. Ринажевський, радянська влада на Закарпатті проіснувала лише 36 днів, проте її політику не сприйняло навіть найбідніше селянство і малочисельний робітничий клас, для яких нова влада у всьому оголошувала пріоритет⁸⁴.

Революційним трибуналам і народним судам надавалась можливість ухвалювати рішення навіть за відсутності закону, який передбачав кримінальну відповідальність, дотримуючись засад революційної правосвідомості, що детермінувало прийняття часто неадекватних рішень, коли за незначні правопорушення карали людей суворіше, аніж за тяжкі кримінальні злочини⁸⁵. Аналогія була однією із ключових засад радянського закону і полягала в тому, що якщо виявлялося будь-яке суспільно небезпечне діяння, не передбачене законом, то підстави та межі відповідальності за нього визначалися шляхом застосування статті, яка передбачала найбільш схожий за своєю природою злочин. Це дозволяло фактично будь-яку людину визнати соціально небезпечною, ув'язнити або розстріляти відповідно до закону. Народний комісаріат юстиції у 1920 р. в одному із циркулярів з великою гордістю констатував: «без особливих правил, без кодексів озброєний народ справлявся і справляється з усіма пригноблувачами»⁸⁶.

Доволі часто практикувалися показові, виїзні судові процеси, які мали метою не тільки винесення рішення, але й агітаційно-виховний вплив. З цією ж метою різні стадії провадження часто висвітлювалися у засобах масової інформації. Наприклад, харківська газета «Пролетарий» в одному з номерів за жовтень 1923 р. описувала кримінальний суд над Самойловою, яка гнала

⁸⁴ Ринажевський Б. М. Становлення національної державності в Закарпатті (1918–1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2004. С. 10.

⁸⁵ Гринюк В. О. Суд радянської доби. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2012. № 2 (6) С. 6.

⁸⁶ Стецюк Б. Основні стадії кримінального процесу УСРР на початку 1920-х рр. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх*. 2013. № 4. С. 38.

самогон і за це була засуджена до 3 років ув'язнення з конфіскацією майна, а її малолітніх дітей передали до дитячого будинку⁸⁷.

Від моменту прийняття Конституції СРСР 1936 р., у ст. 112 якої було проголошено принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону, ця засада кримінального процесу так і не стала діяти, адже Народний комісаріат юстиції систематично перевіряв діяльність судів та правильність застосування ними радянських законів під час розгляду кримінальних справ⁸⁸. Після набрання чинності постановою Політбюро ЦК ВКП (б) «Про антирадянські елементи» 1937 року розпочався Великий сталінський терор. Уся ця система розвернула свою міць і силу проти українства, намагаючись знищити ментальні кордони, розмити національну самоідентифікацію, створити *homo soveticus*.

Вагомою джерельною базою, яка експлікує трагізм того часу, ілюзію законності та справедливості кримінального провадження, є архівно-слідчі справи, частина з яких стала доступною для ока дослідників тільки після здобуття Україною незалежності. Сене зберігання таких документів убачався в обґрунтуванні масових репресій і поясненні, чому знищення конкретної людини було «правильне»⁸⁹. Натомість із позиції історичної ретроспективи ці архівно-слідчі справи мають зовсім іншу автентичну цінність:

«Безпосередньо відображаючи механізм дії репресивної машини тоталітаризму, ця специфічна категорія документів дає можливість усвідомити справжні причини та масштаби масового терору, простежити інтенсивність політичних репресій у конкретні історичні періоди й особливості їхньої спрямованості стосовно різних соціальних, етнічних, політичних і конфесійних верств населення»⁹⁰.

Архівно-слідчі справи стали документальними джерелами доказів кричущих порушень прав людини, засад законності, всебічності, повноти та об'єктивності кримінального процесу. Влада чинила злочини проти людства, порушуючи прийняті її ж закони⁹¹. Відсутність окремих документів або їхнє оформлення з грубими порушеннями встановлених законодавством норм було типовим для процесуальних документів, а в часи різкого збільшення масштабів репресій спостерігається значне занедбання їх оформлення, про що пише Е. Петровський:

«Спрощена процедура провадження слідства і законодавчо закріплена мінімізація необхідного складу документів призвели до масштабної фальсифікації документів у процесі фабрикації численних контрреволюційних організацій. В багатьох випадках у

⁸⁷ Стецюк Б. Завершальні стадії кримінального процесу за КПК УСРР 1922 і 1927 рр. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4 (1). С. 165–166.

⁸⁸ Гринюк В. О. Суд радянської доби. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2012. № 2 (6) С. 8.

⁸⁹ Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917–1941 рр.: джерелознавче дослідження. Вид. 2-е, випр., доп. Київ : Пенмен, 2017. С. 65.

⁹⁰ Акулов М., Гранкіна О., Омельчук Д. Архівно-слідчі справи репресованих (20-ті – 50-ті рр.) як історичне джерело: методика використання. *Студії з архівної справи та документознавства*. 1997. Т. 2. С. 34.

⁹¹ Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). Харків : Фоліо, 2003. С. 11.

справу вкладали бодай-якісь документи на підслідного, оскільки її формування здійснювалось вже після прийняття репресивного рішення справ»⁹².

Для ведення таких справ існувало дві групи слідчих: «забійники», тобто ті, які вибивали підписи під протоколами та «літератори», тобто ті, хто складала тексти протоколів, а фальсифікація процесуальних документів на жаргоні співробітників НКВС називалася «ліпачеством»⁹³. Поширеною була практика застосування психологічного та фізичного насильства до допитуваних осіб. Часто допити тривали кілька тижнів щодня, хоча *post factum* у протоколах відображалися «цивілізовані» години, допити проводилися у нічний час, вимагалось стояння на ногах, застосовувалися погрози, крики, образи, деморалізація, шантаж, що змушувало людей погоджуватися підписати все, що вимагається, писати показання під диктування, а інколи слідчими надавалися цілі плани-конспекти показань⁹⁴. Прикладом тогочасної слідчої тактики може слугувати уривок зі спогадів заарештованого:

«Мене повели до кімнати, де на дверях був наклеєний папірець «стороннім особам вхід суворо заборонений»... З цього приводу Толкачов (*слідчий – О.М.*) іронізував: «бачиш, а тебе пускаємо». Щойно я зайшов, закрили завісу, першим розпочав Толкачов. За ним Зелений, затиснув голову мою між своїми ногами та розпочав, як він при цьому промовляв, відбивати нирку... Як я не налаштував себе до цього биття, обіцяного слідчим, я, на свій сором, не витримав і став на злочинний шлях обмовлення себе та людей... Протокол мій писався таким чином. Спочатку слідчий говорив зі мною, питаннями, що наводять, показував, що йому потрібно. Потім він фіксував, окремі місця пропускав, пропонуючи мені виправити їх своєю рукою для того, щоб придати протоколу більше правдоподібності. Що це, ніби то, пише не сам слідчий, а точно зі слів арештованого, останній навіть виправляє...»⁹⁵.

Дослідження протоколів допиту показує ідентичність показань свідків не тільки на рівні фактажу, але й порядку його викладення, фразеології, що дає підстави для висновку про їх тиражування за кількістю свідків зі змінами тільки вихідних даних, а відтак про їх вигаданість і фальсифікацію⁹⁶. Такі вигадані факти ставали очевидними, коли малограмотні сільські люди чітко давали показання з усією палітрою класичної термінології звинувачень про

⁹² Петровський Е. П. Архівно-слідчі справи як джерело вивчення історії репресій в Україні у 1937–1938 рр. : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.06 ; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2006. С. 10.

⁹³ Бажан О., Золотарьов В. «Забійник» та «літератор» або «Рутинна робота» слідчого НКВС Юрія Толкачова. *Красназнавство*. 2018. № 3. С. 196.

⁹⁴ Білокін С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917–1941 рр.: джерелознавче дослідження. Вид. 2-е, випр., доп. Київ : Пенмен, 2017. С. 20, 76; Паска Б. В. Луцький судовий процес над Валентином Морозом та Дмитром Іващенко у 1965–1966 роках. *Гілея*. 2016. Вип. 104. С. 56.

⁹⁵ Бажан О., Золотарьов В. «Забійник» та «літератор» або «Рутинна робота» слідчого НКВС Юрія Толкачова. *Красназнавство*. 2018. № 3. С. 203.

⁹⁶ Використання архівно-слідчих справ громадян, репресованих у 1920–1950-ті рр. : методичні рекомендації / упоряд. : О. В. Гранкіна, Д. В. Омельчук, Н. П. Московченко. Київ, 1997. С. 9.

конспіративні заходи, контрреволюційну діяльність і т. д.⁹⁷. Добрим слідчим вважався не той, хто встановить правду, а той, хто надасть матеріал, достатній для забезпечення обвинувачення і покарання відповідно до заздальгідь наданої вказівки⁹⁸. Втім інколи зусиль для фабрикування доказів виявлялося надто багато, а тому каральна система засуджувала людей «без свідків, без захисту, без ознайомлення зі слідчою справою і навіть без самого звинуваченого»⁹⁹.

Умовним було право на захист, про що йдеться у виданні В. Кіпіані «Справа Василя Стуса»¹⁰⁰, умовною була відкритість судових проваджень, про що свідчать спогади учасників радянського кримінального процесу:

«...процедура заповнювання невеликої зали засідань була пародійною: в дверях стояла варта, попри яку вільно пройшли слідчі, інші кагебісти, партійні чиновники, парторг інституту, інші «свої» люди, а родичів і близьких не пропустили». У судовій залі були присутні також група «політично надійних» викладачів та студентів...»¹⁰¹.

До 1940-х років помітною була недостатня якість досудового процесу, що виявлялося в ухваленні судами кожного третього виправдувального вироку в кримінальних справах, які не були частиною політичних чисток. Тоді було впроваджено перші показники формалізованої статистики, за результатами яких приймалися управлінські рішення. Відразу відчутними стали зміни, що виявлялися у суттєвому зниженні кількості виправдувальних вироків у залах судових засідань через бажання суддів допомогти слідчим, прокурорам уникнути невдалого вирішення справи, за який вони несли відповідальність. Ба більше, Є. Крапивін указує, що саме з мотивів політико-ідеологічних, а не процесуальних, було впроваджено інститут дослідчої перевірки, який забезпечував можливість перевірки доказів і порушення справи тільки в тому випадку, коли уповноважена особа була впевнена у судовій перспективі справи¹⁰².

Аналіз архівних джерел, проведений О. Бажаном, засвідчує, що у 1953–1955 роках проводилися комплексні перевірки правоохоронних органів, які офіційно підтвердили факти порушення законності, арешти невинних радянських громадян, фальсифікацію процесуальних матеріалів, застосування катування до заарештованих, доведення їх «до стану упаду фізичних сил,

⁹⁷ Акулов М., Гранкіна О., Омельчук Д. Архівно-слідчі справи репресованих (20-ті – 50-ті рр.) як історичне джерело: методика використання. *Студії з архівної справи та документознавства*. 1997. Т. 2. С. 35.

⁹⁸ Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917–1941 рр.: джерелознавче дослідження. Вид. 2-е, випр., доп. Київ : Пенмен, 2017. С. 76.

⁹⁹ Петровський Е. П. Архівно-слідчі справи як джерело вивчення історії репресій в Україні у 1937–1938 рр. : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.06 ; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2006. С. 11.

¹⁰⁰ Справа Василя Стуса. Збірка документів з архіву колишнього КДБ УРСР / уклад. В. Кіпіані. Харків : Віват, 2019. 688 с.

¹⁰¹ Паска Б. В. Луцький судовий процес над Валентином Морозом та Дмитром Івашенком у 1965–1966 роках. *Гілея*. 2016. Вип. 104. С. 57.

¹⁰² Крапивін Є. О. Оцінка ефективності роботи поліції в Україні: від «палиць» до нової системи (на прикладі органів досудового розслідування) : науково-практичне видання. Київ : Софія-А, 2016. С. 15–16.

моральної депресії, а деяких з них приводили до втрати людської подоби...»¹⁰³. Засуджуючи таке ігнорування засад законності, об'єктивності, кричущих порушень прав громадян, вище керівництво держави дало «зелене світло» змінам, з одного боку, на рівні інституційному (реорганізації правоохоронних органів, посиленню нагляду та контролю за роботою МВС та КГБ, заборону застосування фізичного насильства до затриманих, а також притягнення до відповідальності осіб, винних у катуваннях), з іншого – на рівні процесуальному (реабілітації жертв незаконних репресій, зменшенню слідчих та судових справ, відміну вироків з припиненням справ, відміну вироків із наступним поверненням справ на додаткове слідство, припинення розпочатих справ, перекваліфікацію правопорушень, зниження міри покарання до фактично відбутого розміру і т. д.)¹⁰⁴. Однак ці процеси виявилися тимчасовими і епізодичними. Досить швидко тоталітарна машина знову набрала обертів і в більш пізньому радянському періоді масового характеру набуло завуальоване політичне переслідування, яке формально полягало у засудженні особи за кримінальне правопорушення, однак імпліцитно було спрямовано на усунення стигматизованих «зрадників» та «ворогів» комуністичного режиму. У цій хвилі репресій типовими були фабрикації справ українських дисидентів за начебто напади на міліціонерів, зберігання наркотиків, валюти тощо, хоча насправді йшлося про зберігання українських книг, тиражування самвидаву і критику влади у приватних бесідах. Засудження українських діячів за кримінальними обвинуваченнями мало не допустити псування іміджу країни Рад у світі¹⁰⁵.

Вагомим каральним інструментом були психіатричні заклади, куди відправляли невинуватих здорових людей. Особлива жорстокість у таких випадках, як стверджує Ю. Зайцев, полягала не тільки у примусовому перебуванні цілком здорової людини в середовищі людей з абсолютно непередбачуваною поведінкою, убивць, садистів, цинічних лікарів і кримінальників-наглядачів, але й у ніким не визначених строках такого «лікування»¹⁰⁶.

Далі подібно то того, як «економічна перебудова» не могла розставити їжу на полиці магазинів, «правова перебудова» ще не означала правильне застосування закону, зокрема кримінального процесуального¹⁰⁷. Попри існування у законодавстві демократичних засад, таких як презумпції невинуватості та права мати адвоката з моменту пред'явлення кримінального обвинувачення або протягом 24 годин після арешту чи затримання, у практиці кінця 80-их – початку 90-их років обвинувачені часто не були інформовані про своє право мати захисника, їм відмовляли у доступі до захисника, а захиснику часто відмовляли у доступі до своїх клієнтів і до слідчих

¹⁰³ Бажан О. Процес десталінізації в Україні (друга половина 50-х – початок 60-х років). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 1996. № 1. С. 470.

¹⁰⁴ Ibidem – С. 470–473.

¹⁰⁵ Крамар Р. З книжкової полиці українського дисидента (за матеріалами справи Володимира Горового). *Метаморфози в сучасній українській літературі*. Варшава – Івано-Франківськ, 2014. С. 79.

¹⁰⁶ Зайцев Ю. Д. Радянська репресивна система в боротьбі проти опозиційного руху в Північному Причорномор'ї. *Вісник університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 7 (2). С. 64.

¹⁰⁷ Human Rights Watch, Human Rights Watch World Report 1989 – Soviet Union, 1 January 1990. URL: <https://www.refworld.org/docid/467bb49a1e.html>.

справ. Залишалася актуальною проблема політв'язнів, кримінальних переслідувань за критику влади, мирну політичну діяльність опозиції, спроби емігрувати, антирадянську агітацію¹⁰⁸. У 1991 році офіційно історія радянської України у міжнародно-правовому контексті завершилася.

1.2.3. Історико-правовий контекст дерадянзації кримінального провадження

Загальний політико-правовий контекст. Дерадянзація України мала хвилеподібний та суперечливий характер: з одного боку, поступово формувався національний історичний наратив, а з іншого – зберігалася та адаптовувалася до нових умов радянська традиція історичної пам'яті¹⁰⁹.

У 1996 р. прийнято Конституцію України, що стало історичним кроком на шляху до утвердження стратегії розвитку держави як правової, демократичної і соціальної. Щоправда, проголошення України такою, як слушно зауважує В. Бринцев, явно випереджало впровадження конкретних механізмів, оскільки розпочаті активні перетворення без чіткої визначеності щодо їх черговості, комплексного і синхронного реформування призвели до розбалансування законодавчого забезпечення діючих владних структур¹¹⁰. Очікувати швидких і якісних результатів могли тільки відчайдушні оптимісти, адже відомо, що в країнах, де одночасно з демократизацією відбувається формування самої держави, процес буде набагато складнішим, особливо тоді, коли в суспільстві спостерігається етнокультурна неоднорідність, відсутність консенсусної еліти, субкультурні конфлікти, недостатній досвід будівництва власної державності¹¹¹. Тож не дивно, що розвиток нашої держави спочатку відбувався на хвилі національно-демократичної ейфорії, а згодом у рамках загального для пострадянських держав тренду «авторитарної модернізації»¹¹².

Сили «проти» системних реформ виявилися значно потужніші, ніж сили «за». Відсутність у значної частини суспільства зацікавлення у побудові правової держави, нерозуміння її цінностей, байдужість до внутрішніх та зовнішніх політико-правових процесів, використання системи для власного збагачення, адже доступ до ресурсів є тимчасовий і завтра його може не бути – стали суттєвими перешкодами динамічного розвитку країни. Саме тому Г. Перепелиця вважає, що наші трансформаційні процеси можна порівняти, радше, не з Центральною Європою, а з країнами «третього світу», яким властивий постколоніальний перехід.

¹⁰⁸ Human Rights Watch, Human Rights Watch World Report 1990 – Soviet Union, 1 January 1991. URL: <https://www.refworld.org/docid/467fca39c.html>.

¹⁰⁹ Кобченко К. Декомунізація в Україні: постколоніальний Контекст. *Українознавчий альманах*. 2016. Вип. 19. С. 66.

¹¹⁰ Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія. Харків: Право, 2010. С. 9.

¹¹¹ Перепелиця Г. Загальні тенденції та відмінності у процесах трансформації України та країн Вишеградської групи. *Україна дипломатична*. 2013. Вип. 14. С. 1024.

¹¹² Шемшученко Ю. С., Оніщенко Н. М. До питання про формування і розвиток державно-правових інститутів незалежної України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 8. С. 7.

«Справді, Україна досить тривалий історичний період була вмонтована в імперсько-колоніальну модель Російської імперії та Радянського Союзу... Неокolonіальна система вкладає колосальні сили й засоби в геополітичну та геоeкономічну інфраструктуру, але при цьому діє як тимчасовий власник підприємства, тобто прагне витягти з нього максимальний прибуток тепер і не замислюється про майбутнє»¹¹³.

Доволі сильним гальмівним чинником для реальних реформ став «патроналізм» (прерогатива зв'язків, кумівство). Мало хто з лідерів на різних щаблях влади намагався його перемогти, оскільки це означало б відрізати гілку, на якій вони сидять¹¹⁴. Поділ на «своїх» і «чужих» не зник, хоча трансформувався і тепер визначається не стільки расовою, національною чи класовою приналежністю, скільки переконаннями¹¹⁵.

Країну, за метафорою Б. Будена, довелося розбудовувати «дітям комунізму», які позавчора залежали від вказівок свого «опікуна», боялися «потоїбичного чудовиська», з яким комуністична система асоціювала капіталізм і вільний демократичний світ, учора продемонстрували урок мужності, виявилися здатними на відчайдушний крок політичної автономії, витримали жорстокі репресії і несли боротьбу за демократію на своїх плечах до остаточної перемоги, а сьогодні опинилися перед потребою навчитися користуватися власною свободою, виявити зрілість і відповідальність. Відтак у транзитному періоді пострадянські країни часто страждають на «дитячі хвороби» (кримінальну приватизацію, в якій багатство цілих націй майже за одну ніч стало надбанням небагатьох; зубожіння мас з усіма його соціальними та індивідуальними наслідками; культурну регресію і т. д.), але вони повинні пройти ці випробування, щоби взагалі стати здатними до життя¹¹⁶.

Перша хвиля реформ. Головний урок історії засвідчує, що у правовій державі влада має бути обмежена законом, а до того ще й максимально обмежена в можливості довільно міняти закон задля своєї вигоди¹¹⁷. Однак інтерес політиків до правової реформи у пострадянський період відійшов на другий план, адже для щойно проголошеної незалежної держави ключовими були проблеми суверенітету та виживання, а не модернізація та лібералізація правової системи. Цей політичний розрахунок деякий час стримував реформу

¹¹³ Перепелиця Г. Загальні тенденції та відмінності у процесах трансформації України та країн Вишеградської групи. *Україна дипломатична*. 2013. Вип. 14. С. 1027–1028.

¹¹⁴ Hale H. E. 25 Years After The USSR: What's Gone Wrong? *Journal of Democracy*. 2016. Vol. 27 (3). P. 29.

¹¹⁵ Гришук О. В. Окремі теоретичні аспекти питання довіри до суду у суспільстві, що трансформується. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 16 жовтня 2020 р.). Київ : ВАІТЕ, 2020. С. 20.

¹¹⁶ Buden B. Children of postcommunism. *Radical Philosophy*. 2010. № 159 (Jan/Feb). URL: <https://www.radicalphilosophy.com/article/children-of-postcommunism>.

¹¹⁷ Шемшученко Ю. С., Тертишник В. М. Доктринальні проблеми забезпечення верховенства права у процесі конституційної й судово-правової реформи в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск*. 2017. Ч. 1. С. 47.

кримінального судочинства в будь-якому напрямі¹¹⁸. І все ж першими кроками модернізації кримінального провадження були активізація роботи з розсекречування архівно-слідчих справ, реабілітація політичних в'язнів, унесення змін до законодавства. Україна пішла шляхом «косметичного ремонту» окремих норм КПК 1960 р.¹¹⁹. Ключовою методологічною засадою правонастосовної практики було проголошено верховенство права та повага до людської гідності, її прав і свобод. Близько 200 новелізацій КПК були спрямовані на наближення до міжнародних стандартів у цій сфері.

Вагомим чинником, який позитивно вплинув на реформи в сфері кримінального провадження, стали перспективи інтеграції України в єдиний геополітичний та правовий простір Європи. У 1992 р. було схвалено Концепцію судово-правової реформи в Україні, яка суттєво посилювала незалежність суддів. У 1995 р. відбулося приєднання до Статуту РСЄ, а вже у 1997 р. ратифіковано ЄКПЛ і впроваджено у сферу кримінального провадження судову практику ЄСПЛ, що створило передумови для взяття позитивних (забезпечення умов та гарантій для реалізації прав людини) та негативних (утримання від діянь, визначених ЄКПЛ) зобов'язань держави.

Викладене на папері часто дисонувало з практикою. У реальному житті інертність системи призводила до того, що практика досудового розслідування ще хибувала істотними порушеннями права на захист, «вибиваннями» зізнань, укритті злочинів, нехтуваннями нормами чинного закону. Та, попри обґрунтованість критики і осуду таких дій, слід ураховувати, що дерадянізацію у нормативно-правовій площині, у тексті юридичних актів було простіше реалізувати, аніж дерадянізацію в головах людей, зміну правосвідомості, правової культури, фундаментальних підходів до пізнавальної діяльності та прийняття процесуальних рішень. Інколи «ламання старого» викликало опір з боку «досвідчених кадрів», адже йшлося про нові стандарти доказування, звуження повноважень і посилення контролю за діяльністю оперативних служб та слідчих підрозділів правоохоронних органів.

Україна отримала у спадок від радянської системи авторитарну державоцентричну мілітаризовану модель ОВС, яка була орієнтована не на служіння суспільству, а на застосування репресивних форм соціального контролю, отримання корупційних прибутків, обслуговування бізнес-інтересів¹²⁰. У 90-х система ОВС зазнала проблем від слабкості держави та хронічної кризи у фінансуванні, що призвело до масових як добровільних, так і примусових звільнень персоналу, гальмування підготовки професійних поліцейських, зростання корупції¹²¹. Практика залякування та жорстокого

¹¹⁸ Foglesong T. S., Solomon H. Jr. *Crime, Criminal Justice and Criminology in Post-Soviet Ukraine*. Washington : NIJ, 2001. P. 66.

¹¹⁹ Кубрак П. М. Досудове провадження в кримінальному процесі за кримінально-процесуальним кодексом України 1961 року. *Юридична наука*. 2017. № 7. С. 159.

¹²⁰ Концептуальні підходи до реформування органів внутрішніх справ як складової правоохоронної системи та сектору безпеки і оборони України. Київ : Центр Разумкова, 2015. С. 3.

¹²¹ Foglesong T. S., Solomon H. Jr. *Crime, Criminal Justice and Criminology in Post-Soviet Ukraine*. Washington : NIJ, 2001. P. 69.

поводження із затриманими з метою отримання зізнань далі використовувалася як метод розкриття злочинів. Причини цього явища, цитуючи Б. Розовського, розкриває К. Легких:

«Кадрові цунамі, вкрай низьке грошове утримання, слабке ресурсне забезпечення лишили осторонь значну частку співробітників, які мали потенціал для успішної роботи в рамках закону, обезкровили штат негласних співробітників. Їм на заміну прийшло молоде покоління, частина якого недостатність інтелекту і досвіду компенсує фізичною силою»¹²².

Часто такі методи застосовувалися для підтримки відповідних статистичних даних на рівні не нижчому, ніж за аналогічний період минулого року. Негативні показники роботи створювали підстави для прийняття управлінських рішень і досі такий підхід не втратив актуальності. Як констатує Є. Крапивін, автоматичне перетворення кількісного показника у конкретне управлінське рішення є вкрай шкідливим пострадянським наслідком оцінки роботи поліції в Україні, незважаючи на те, що офіційно «паличкова система» була відмінена. Наслідком такої неформальної «відданості» радянським традиціям є порушення прав людини у системі кримінальної юстиції та викривлення знання про злочинність у цілому¹²³.

Суттєве значення для «оздоровлення» системи мала реформа Національної поліції, проведена у 2015 р. Її завданням було не просто замінити міліцейський мундир на поліцейський, а впровадити нову філософію *community policing*, здійснити трансформацію від карального органу до сервісної служби, налагодити партнерські зв'язки з громадськістю. Безперечно, не слід недооцінювати очевидні позитивні зміни у методології діяльності поліцейських, підвищенні престижу професії, оцінці ефективності, організації служби, комунікації з суспільством. Однак, складно уявити досконалу діяльність поліції, як «острів законності та професійності», у недосконалій державі з недостатньо сформованими інститутами громадянського суспільства, з ностальгуючими за радянським минулим учасниками політико-правових процесів, з доволі вагомою частиною населення, яка байдужа до питання високої правової культури та правосвідомості. Відтак у практиці вже нової поліції фіксувалися факти корупції, неефективність, свавілля, серед причин якого називають ріст злочинності, безкарність, поганий добір кадрів, недостатню матеріальну забезпеченість, невисокий професійний і культурний рівень та ін.¹²⁴. Щоправда, факти насильства у стінах правоохоронних служб сьогодні фіксуються в багатьох державах європейського континенту, про що

¹²² Легких К. В. Катування: чи є зміни на краще у зв'язку з прийняттям нового КПК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 3. С. 127.

¹²³ Крапивін Є. О. Оцінка ефективності роботи поліції в Україні: від «палиць» до нової системи (на прикладі органів досудового розслідування) : науково-практичне видання. Київ : Софія-А, 2016. С. 6–7.

¹²⁴ Коваль М. М. Методика розслідування катувань, що вчиняються співробітниками Національної поліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2017. С. 3–4.

свідчать рішення ЄСПЛ¹²⁵. У деяких країнах така практика фактично легітимізована і називається «спеціальними техніками допиту», а обґрунтовується правомірність застосування таких технік прагненням відвернути більш шкідливі наслідки (наприклад, терористичний акт), аніж страждання потенційного злочинця¹²⁶. Докладніше про це йтиметься далі.

Друга хвиля реформ. Із часом посилилося усвідомлення важливості не просто «підрихтувати» кримінальний процес, а трансформувати його концепцію, наповнити його новим гуманістичним духом, повністю реалізувати демократичні засади судочинства¹²⁷. Такі очікування покладалися на новий КПК 2012 р., проте законодавство викликало суперечливі погляди щодо впроваджених правових новел, адже цей КПК України фактично не був винесений для широкого громадського обговорення і водночас у багатьох аспектах упроваджував кардинальні зміни. Одні з таких змін виявилися позитивними, інші – не до кінця продуманими, про що не раз сигналізувала наукова спільнота¹²⁸.

Загалом можна виокремити три основні групи правових інститутів, які сьогодні функціонують у кримінальному процесі України:

1) *правові інститути, успадковані із радянського кримінального процесу, які з певними модифікаціями далі функціонують* (інститут слідчого, інститут понятих, інститути окремих процесуальних дій, злиття функцій розслідування та обвинувачення і т. д.);

2) *правові інститути, успадковані із радянського кримінального процесу, але в процесі пострадянських реформ були скасовані* (інститут пред'явлення обвинувачення, інститут дослідчої перевірки, інститут додаткового розслідування тощо);

3) *правові інститути, які не були присутні у радянському кримінальному процесуальному законодавстві, інститути, запозичені з інших правових систем* (інститут угод, інститут слідчого судді, інститут повідомлення про підозру, інститут негласних слідчих (розшукових) дій, інститут домашнього арешту, інститут кримінальних проступків і т. д.).

Такий підхід до формування нової моделі кримінального провадження шляхом поєднання радянських «інституційних реліктів» і сучасних трендів континентального та англосаксонського процесів, безумовно, не оминув критики. Як резюмує М. Шумило:

¹²⁵ Пушкар П. В. Заборона катувань та інші форми жорстокого поводження чи покарання: застосування практики Європейського суду з прав людини. *Європейський суд з прав людини. Судова практика*. 2011. С. 50–113.

¹²⁶ Ягунов Д. В. «Malleus Maleficarum» сучасного суспільства: передумови і поширеність тортур у XXI столітті та політика протидії тортурам. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса*. 2020. С. 58–97. DOI: <https://doi.org/10.31558/2617-0248.2020.5.8>

¹²⁷ Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи. Київ : Атіка, 2004. С. 150.

¹²⁸ Галаган В. І., Галаган О. І. Реалії і проблеми нового КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 13–18; Шибіко В. П. Проблема забезпечення прав потерпілого за новим КПК України 2012 року. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 307–313; Аленін Ю. П. Початок досудового розслідування за КПК України 2012 року. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 198–203.

«Зрозуміло, що подібна мішанка «французької із нижньогородською» не могла не спричинити виникнення в кодифікованому законі конкуренційних, а й інколи суперечливих положень, що неабияк ускладнює його осмислення і практичне застосування, спричиняючи зрештою соціальне напруження»¹²⁹.

Та чи могло бути інакше? Професор М. Шумило підтверджує, що така ситуація характерна для періоду посттоталітарних трансформацій, коли власну національну модель кримінального процесу ще не сформовано, а життя вимагає термінових змін, а тому й доводиться будувати таку модель на радянському каркасі¹³⁰. Сказане стосується не тільки процесуального права, адже навіть прийнятий вже за часів незалежної України у 2001 р. Кримінальний кодекс також потребує дерадянізації¹³¹.

У перші ж роки дії нового КПК у діяльності органів поліції, прокуратури та суду зберігалися неформальні практики, які суперечили нормам закону і полягали, зокрема, у наступному: невнесенні відомостей про кримінальні правопорушення до ЄРДР; «дозвільному» порядку допуску захисника до участі у кримінальному провадженні; неповідомленні особам про їхні процесуальні права; перешкодах у доступі до правової допомоги; неповідомленні центрів безоплатної вторинної правової допомоги про затримання осіб; використанні адміністративного затримання для цілей кримінального провадження; «автоматичності» продовження строків тримання під вартою; «формальності» процесуального керівництва прокурора; укладенні та затвердженні угод усупереч закону та ін.¹³² З часом частина таких практик була усунена, але завжди виникають нові, пов'язані із адаптацією до нових умов діяльності.

Попри мінливі успіхи та поразки в перекиданні радянських правових інститутів на звалище історії, складно погодитися з судженням П. Соломона про те, що Україна входить до пострадянських країн, які досі не усунули визначальних рис радянської кримінальної юстиції, а тому кримінальний процес є «спотвореним неоінквізиціонізмом»¹³³. Справді, траєкторія руху була не лінійною, а радше кривою з хитаннями то в один, то в інший бік, а подекуди ходіннями по колу, однак відчутний ефект гуманізації сфери кримінальної юстиції дало зменшення кількості осіб у СІЗО та місцях позбавлення волі, збільшення кількості застосованих альтернативних запобіжних заходів, зменшення кількості затримань та обшуків, застосування механізмів відновного правосуддя (угод про примирення та угод про визнання винуватості).

¹²⁹ Шумило М. Є. Роль науки в критичній рефлексії положень КПК України. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи* : матеріали Міжвідомчої науково-практичної конференції (м. Київ, 24 листопада 2017 р.) : у 2 ч. Київ : НАВС, 2017. Ч. 1. С. 21.

¹³⁰ Ibidem.

¹³¹ Кузембаєв О. С. «Дерадянізація» кримінального закону України: аспекти реформування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 3. С. 35–38.

¹³² 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Л. М. Лобойко, З. М. Саїдова. Київ : Арт-Дизайн, 2014. С. 4–6.

¹³³ Solomon P. H. Post-Soviet criminal justice: The persistence of distorted neo-inquisitorialism. *Theoretical Criminology*. 2015. Vol. 19 (2). P. 159–178. DOI: <https://doi.org/10.1177/1362480614568746>

Важливою стала поява ЄРДР, реформа прокуратури, посилення судового контролю за дотриманням прав і свобод людини на стадії досудового розслідування, зміцнення засад «розумності строків», змагальності сторін тощо. Процесуальною гарантією недопущення істотних порушень прав і свобод людини, передбачених Конституцією України, стала норма, яка передбачає визнання доказів недопустимими, якщо вони отримані внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження (ст. 87 КПК України). Постійно виникають виклики та загрози, які вимагають гнучкості реагування та оптимізації процесу і на рівні правових приписів, і на рівні діяльності інституцій.

Прагнення, очікування, розчарування. Майже десятилітня практика існування нового КПК продемонструвала і позитивні зміни, і часом абсурдні спроби далі удосконалити процедуру кримінального процесу, що були продиктовані більшою мірою необхідністю впливу на конкретну ситуацію, аніж прагненням заповнити прогалини, адже шкідливість таких змін була більш відчутною, ніж користь (наприклад, так звані «поправки Лозового»). Існують нові правові інститути, які отримали своє закріплення, проте процес їхньої інституціоналізації ще не завершився, недостатньо сформована інфраструктура, яка б мала забезпечити їх функціонування. Однак ще гіршою є ситуація, коли попередній правовий механізм знищено, натомість не впроваджено жодних альтернатив, що, безперечно, блокує ефективне виконання завдань кримінального провадження. Отож, виникає відчуття безкарності злочинців і посилення невдоволення суспільства ефективністю роботи правоохоронних структур.

Справді, проведені реформи не повною мірою забезпечили належний добробут і безпеку громадян, наявність достатніх матеріальних засобів і достатніх правових механізмів для ефективної самореалізації та підтримки високих стандартів, які притаманні правовій і демократичній державі¹³⁴. Але не слід втрачати стриманого оптимізму, вкрай необхідного для руху вперед. Ще кілька десятиліть тому тут чинилися жорстокі розправи, наруга над людською гідністю, правами і свободами, панувало спотворене розуміння законності, а сьогодні хоч і недосконала, не завжди ефективна, але, з погляду історичної ретроспективи, найбільш наближена до цивілізованої правової процедура кримінального провадження.

Обмеження свавілля держави, ефективний доступ до справедливого правосуддя у незалежних судах, ефективна реалізація права на захист у кримінальному провадженні й надалі залишаються концептуальними орієнтирами майбутніх реформ. Водночас, дбаючи про права підозрюваного (обвинуваченого), посилюючи контроль та ускладнюючи процедурні правила кримінального процесу, дуже легко перетнути межу і дійти до крайнощів

---

¹³⁴ Тергишник В. М. Інтегративна модель засади верховенства права та її реалізація в розвитку доктрини й процесуальної форми змагального кримінального судочинства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 187.

іншого штибу – формування надто слабкої правоохоронної системи, нездатної дієво захистити права інших громадян і створити безпечне середовище для реалізації прав і свобод. Багато демократичних країн останніми роками на тлі міграційної кризи, зростання терористичних загроз, збільшення випадків масових заворушень відчувають потребу розширювати повноваження правоохоронних органів, що часом наштовхується на опір громадянського суспільства під гаслами «проти поліцейської держави». Тож очевидно, що пошук балансу між мірою сили і повноважень правоохоронних служб, необхідних для виконання завдань у правовій державі, і мірою непорушних прав і свобод у тій же правовій державі є постійним процесом, а не одноразовим актом застосування інтелектуальних зусиль.

Актуальною проблемою залишається значна плінність кадрів, обумовлена відсутністю стимулів для продовження служби в органах досудового розслідування та оперативних підрозділах НП. Особливо ця тема загострилася з початком формування нових структур, таких як ДБР, НАБ України. Фахівці з досвідом роботи в поліції заповнюють ряди новостворених органів. Відтак «вимивається» інтелектуальне ядро органів поліції, які першими і в масових масштабах реагують на повідомлення про кримінальні правопорушення, здійснюють дізнання, досудове розслідування та їх оперативний супровід.

Справжнє прощання з радянською правовою традицією, наголошує Д. Вовк, відбудеться лише тоді, коли право набуде незалежної від політики цінності, коли право не буде пов'язане з політикою відносинами підпорядкування¹³⁵. Втім у пострадянській Україні залишається актуальною проблема політично вмотивованого кримінального переслідування, використання правоохоронної та судової системи для обслуговування інтересів владної верхівки. Ще у 2012 р. в одному із рішень ЄСПЛ чітко висловив занепокоєння зростанням вибіркового переслідування діячів української політичної опозиції, а також непропорційністю застосовуваних заходів, і констатував, що якщо метою розслідувань є досягнення політичних цілей, не передбачених законом, шляхом кримінального переслідування когось за дії, щодо яких інші особи не переслідуються, це означає нерівне ставлення до всіх за законом, а тому правосуддя є вибіркоким і несправедливим.

«Одним із найсерйозніших звинувачень у бік влади є те, що вона використовує систему правосуддя, зокрема Генеральну прокуратуру та СБУ, щоб покарати політичних опонентів. Можливо жодне інше питання не спричинювало стільки уваги та критики всередині України та з боку міжнародного співтовариства, ніж таке вибіркове переслідування»¹³⁶.

Розчарування системою кримінального провадження посилюють невинувдані очікування розслідування резонансних справ, виявлені факти

¹³⁵ Вовк Д. Теологія радянського права. *Філософія права і загальна теорія права*. 2020. № 1. С. 82.

¹³⁶ Рішення у справі «Луценко проти України» (заява № 6492/11) від 03.07.2012 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_852#Text.

корупції. Сьогодні наше суспільство переживає чергову «кризу справедливості». Недовіра до української Феміди знову загострила потребу перезавантаження судової реформи, яка й так перманентно стоїть на порядку денному впродовж останніх двох десятиріч років. Адже суд є певною мірою «лакмусовим папірцем», який презентує рівень дотримання принципів верховенства права. Головною метою правосуддя є заміна ідеї насильства ідеєю права, установлення правової перешкоди між урядом і силою, що ним використовується¹³⁷.

У цій конфліктогенній дихотомії «суспільство – влада» окремі учасники свідомо чи несвідомо ламають перспективи повноцінного конструктивного діалогу, з одного боку, залишаючись «глухими» до запитів суспільства, а з іншого – поширюючи «пост-правду», в якій «об’єктивні факти мають менший вплив на формування громадської думки, аніж звернення до емоцій чи суб’єктивних переконань». Останнє призводить до низки негативних наслідків: своєрідна інтерпретація фактів соціальними медіа, вибіркоче і неповне їх тлумачення; дезінформація та розпалювання ненависті; тиск на суддів; негативний вплив на рівень правосвідомості суспільства та рівень довіри до судової влади¹³⁸. Інформаційний простір насичений пейоративами, що завдає нищівного удару не тільки і не стільки по самих чиновниках, скільки шкодить авторитету державних інституцій, нівелює їхнє значення і провокує до ще більшого розпаду нігілістичних настроїв. У зв’язку з цим З. Ромовська слушно закликає:

«Негайно припиніть політику огульного охаювання судів. Слова «суди корумповані», «суди продажні», без прив’язки до конкретного судді, які часто з різних уст лунають в ефірі, дискредитують суд як державну інституцію, а заодно дискредитують й державу загалом»¹³⁹.

Знизити суспільну напругу могла б транспарентність, яка забезпечує двосторонній політичний зв’язок між правовою державою та громадянським суспільством. «На вході» маємо соціальне замовлення, «на виході» – зворотній зв’язок і контроль¹⁴⁰. У сфері кримінального провадження таке замовлення викладено у ст. 2 КПК України. Утім створення системи, яка б давала змогу ефективно виконувати ці завдання, шануючи засади верховенства права, поваги до людської гідності, рівності, змагальності, є справою не одного дня, навіть не десятиліття.

¹³⁷ Козюбра М. І. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог. *Наукові записки НаУКМА*. 2007. Т. 64. С. 7.

¹³⁸ Гришук О. В. Окремі теоретичні аспекти питання довіри до суду у суспільстві, що трансформується. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 16 жовтня 2020 р.). Київ : ВАІТЕ, 2020. С. 22.

¹³⁹ Ромовська З. В. Судова влада: про те, що болить. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 16 жовтня 2020 р.). Київ : ВАІТЕ, 2020. С. 24.

¹⁴⁰ Ярошенко В. М. Транспарентність та відкритість влади як механізми становлення інституту демократичної громадянськості. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили*. 2012. Т. 182. Вип. 170. С. 87.

Коротко підсумуємо сказане. Жорстка партійна ідеологія в радянську епоху проникла в усі сфери життєдіяльності. Кримінальний процес зазнав особливого впливу і конструювався з двох, на перший погляд, несумісних частин. З одного боку, існувало юридичне «задзеркалля» – достатньо прогресивна, якщо не брати до уваги випадки про «буржуазний процес» і «пережитки капіталізму», наукова доктрина і процесуальне законодавство, яке втілювало фрагментарні демократичні засади, рівність, гласність процесу, орієнтацію на захист прав і свобод людини, законність, незалежність і неупередженість суддів, презумпцію невинуватості тощо. З іншого боку, існувала практика кримінального провадження, яка демонструвала штучність, примарність, ілюзорність «норм-у-законі» і функціонувала як інструмент карально-репресивної системи для виконання поставлених тоталітарним режимом завдань. Якими були «норми-у-дії», доводять архівно-слідчі справи, історіографічні документальні джерела, спогади учасників радянського кримінального процесу.

Проголошення незалежності відкрило можливості для власного державного будівництва та впровадження реформ. Однак в Україні, як і в багатьох інших пострадянських державах, у політико-правовому спектрі спостерігаються циклічні динамічні коливання від авторитарного до демократичного полюса і назад¹⁴¹. Кримінальний процес був невіддільною частиною загальносуспільного, політико-правового контексту, а тому дерадянізація відбувалася на тлі змагання між національно-демократичними силами, і силами ностальгуючими за радянським минулим; проведення часто непослідовних перетворень, імітаційних реформ; намагання підпорядкувати правоохоронну і судову систему інтересам нових діючих режимів. Успіхи звільнення від старої спадщини часто мали несистемний, епізодичний характер. І все ж зміни відбулися.

Початок реформи знаменували численні зміни до процесуального законодавства 1960 р., спрямовані на утвердження нових стандартів дізнання та досудового розслідування, здійснення кримінального правосуддя. Однак застосування радянських протиправних практик порушення права на захист, «вибивання» зізнань, нехтування нормами чинного закону залишалися звичними для правоохоронних органів. Аналізу дієвості реформ у сфері кримінального провадження перешкоджали обмежений доступ до офіційної статистики та її ненадійність через велику ймовірність викривлення даних з метою презентації кращих показників. Суттєвими кроками, спрямованими на модернізацію підходів у практичній діяльності та в нормативній матерії кримінального процесу, стали: прийняття Конституції України із закріпленням основних прав та свобод людини, проголошення стратегічного курсу на побудову правової держави; ратифікація ЄКПЛ і основоположних свобод і впровадження у сферу кримінального провадження судової практики ЄСПЛ; прийняття нового

¹⁴¹ Hale H. E. 25 Years After The USSR: What's Gone Wrong? *Journal of Democracy*. 2016. Vol. 27 (3). P. 27.

кримінального процесуального законодавства у 2012 р.; ініційовані реформи НП, прокуратури, судової системи, органів безпеки, розвиток антикорупційної інфраструктури.

Відійшли у минуле інститут дослідчої перевірки, інститут додаткового розслідування, інститут пред'явлення обвинувачення, знизилась частота застосування взяття під варту підозрюваних, посилено контроль за застосуванням запобіжних заходів кримінального провадження, укріплено гарантії права на захист, доступу до справедливого правосуддя, впроваджено низку нових правових інститутів, покликаних оптимізувати досудове розслідування і судове провадження на засадах верховенства права. Утім не можна вважати, що мета побудови власної якісної моделі кримінального процесу вже досягнута. Досі злободенними є питання відновлення довіри суспільства до правоохоронної та судової системи, припинення практики політичних переслідувань, протидії корупції.

1.3. Структура концептуальної моделі балансу у кримінальному провадженні

З часу реформи кримінального процесуального законодавства у 2012 р. надзвичайно гостро постає потреба об'єднання зусиль науковців і практиків для ревізії функціонуючих інститутів та обґрунтування шляхів підвищення їх ефективності з урахуванням десятирічного досвіду функціонування системи кримінального провадження, глобальних світових тенденцій розвитку права та сучасних викликів. Мають рацію В. Нор та О. Капліна, стверджуючи, що кримінальне процесуальне право є одним із визначальних елементів правової системи держави, оскільки воно відображає державну правову політику, ідеологію публічної влади й суспільства в протидії кримінальним правопорушенням, ідеологію діяльності органів правопорядку та суду, що в підсумку засвідчує стан захищеності кожного від необґрунтованих підозр та обвинувачень¹⁴². Висловлена позиція транслює міждисциплінарний зв'язок на доктринальному рівні теорії права та держави і кримінального процесу, що посилює гіпотезу про те, що відповіді у дискурсі про верховенство права, справедливість і відповідальність слід шукати на перетині правових наук.

Узагальнення наукової літератури засвідчує, що, попри вагомість численних наукових розробок, питання балансування в контексті кримінально-процесуальних відносин залишаються об'єктом, як правило, вузькоспеціалізованих дискусій і потребують подальших досліджень. Утім у правовій науці досі немає сформованого однозначного, комплексного підходу до визначення загальної системи балансу у кримінальному провадженні. Саме її пізнання та розуміння може створити тверде підґрунтя для застосування ризик-

¹⁴² Нор В., Капліна О. Роль доктрини в забезпеченні еволютивної динаміки кримінального процесуального права. *Право України*. 2022. № 1. С. 106.

орієнтованого підходу до реформування інституту кримінального провадження, для зміцнення верховенства права та розвитку демократичних засад. Переконаність у важливості реалізації цього завдання стала головним мотивуючим чинником для наукових пошуків у цьому напрямі.

Концептуальна модель балансу у кримінальному провадженні охоплює три рівні: (1) інституційний; (2) правозастосовний; (3) особистісний. Кожен з цих рівнів має свої субрівні балансу і презентує важливий сегмент положень, закономірностей, рішень, дій, норм, чинників, взаємозв'язків, які в сукупності суттєво впливають, обумовлюють, продукують той результат, який ми отримуємо в залі судових засідань, що впливає на долю окремої людини, соціальної групи, суспільства та держави в цілому (рис. 1.1). Ці різні за своєю природою компоненти, як дрібні шестерні у величезному годинниковому механізмі, щоденно працюють, але деколи поспішають, інколи – запізнюються, буває стираються та іскрять під вагою надмірного навантаження, браку ресурсів чи стороннього втручання, інколи ламаються і потребують заміни, коли зростає напруга між очікуваннями та результатами. Аналогія механічного годинника доречна й тому, що порушення роботи одного компонента спричиняє дисбаланс у цілій системі. Метафорично можна стверджувати, що справний хід цього механізму засвідчує стан цивілізаційного розвитку нашої держави, рівень імплементації конституційних положень у реальному житті, наближення до міжнародних стандартів побудови демократичної і правової держави, утвердження верховенства права. Надалі ми матимемо змогу більш докладно розглянути кожен із цих рівнів у межах окремих розділів, що, власне, й зумовило архітектуру презентованої роботи. Натомість у цій частині дослідження окреслимо тільки в загальних рисах зміст цих рівнів і субрівнів, аби сформувати загальне комплексне уявлення запропонованої концепції. Обрані критерії для біфуркації слід розглядати не як штивну систему, а радше як пропозицію для дискурсу з можливістю подальшого розширення її змісту, відгалуження додаткових дихотомій балансу.

I. Інституційний рівень передбачає рівновагу в інституційній інфраструктурі, яка формується державою для реалізації завдань кримінального провадження. Сприятливе інституційне середовище передбачає, що державні інституції мають діяти, по-перше, у межах повноважень, чітко визначених законом з урахуванням принципів аполітичності, доцільності і т. д.; по-друге, державні інституції не делегують безпідставно свої повноваження іншим інституціям; по-третє, державні інституції не втручаються у зону впливу інших інституцій, розширюючи в такий спосіб свої повноваження, не конкурують між собою за зони впливу.

Гострота порушеної теми посилюється з огляду на реформування впродовж останнього десятиліття органів досудового розслідування, прокуратури, суду, органів поліції та органів безпеки. Що більше створюється інституцій (НАБУ, САП, ВАКС, ДБР, БЕБ), нових департаментів і підрозділів у структурі різних відомств, які повинні взаємодіяти в рамках кримінального провадження, то більшими є

витрати платників податків і вагомішими очікування суспільства щодо якісного забезпечення реалізації завдань, але, як уже зазначалося, зростає й потенційна небезпека виникнення конфліктів та непорозумінь, дублювання функцій, надмірного спрощення або навпаки – надмірного ускладнення певних процедур, суттєвого «відтоку» інтелектуального ресурсу від одних органів та служб до інших у зв'язку з суттєвою різницею у матеріальному забезпеченні. Додатково у межах інституційного рівня можна виокремити кілька субрівнів балансу.

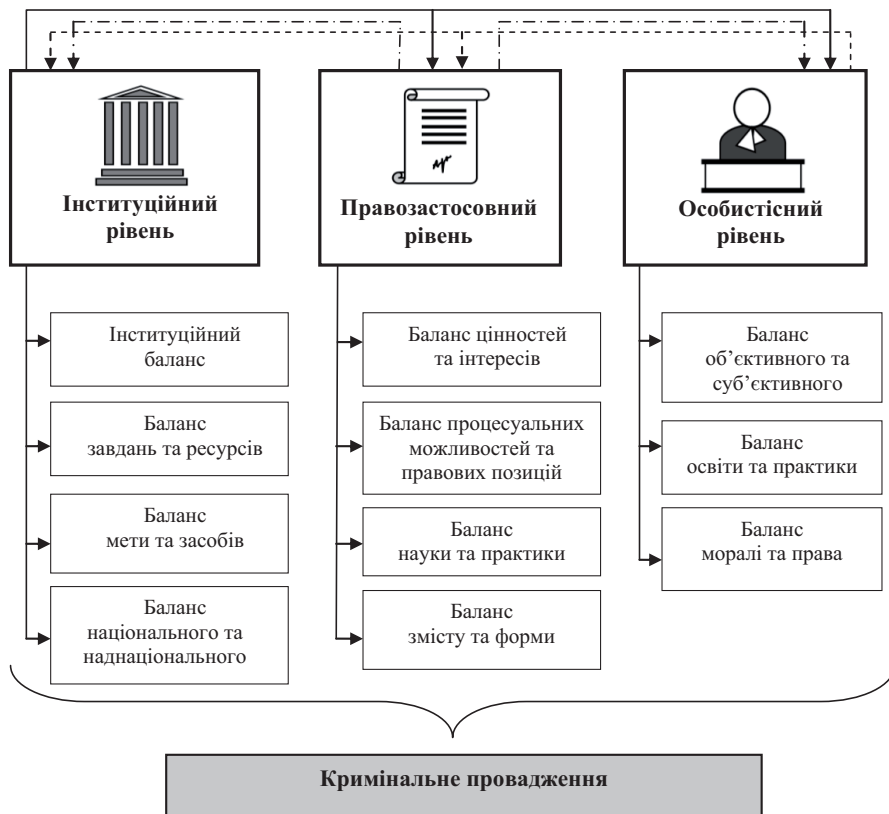

Рис. 1.1. Концептуальна модель балансу у кримінальному провадженні*

* Розроблено авторкою

Баланс у дихотомії «завдання – ресурси». Ефективна діяльність згаданих інституцій залежить від якісного, комплексного, безперебійного ресурсного забезпечення. Йдеться не тільки про матеріальні ресурси, але й про нормативно-правове, наукове, інформаційно-аналітичне, організаційне та інше забезпечення. Поставивши перед органом досудового розслідування, прокуратурою чи судом завдання захисту прав та свобод людини, вимагаючи реалізації засад кримінального провадження та очікуючи справедливості, необхідно подбати про домірне навантаження, про достатні ергономічні і

технічні умови праці, про належне методичне забезпечення, ефективні умови відбору компетентного персоналу та запобіжники його відтоку.

Баланс у дихотомії «мета – засоби». Цей баланс залежить від моделі кримінального процесу і полягає у вирішенні дилеми: що вважається допустимим заради мети кримінального провадження? Якщо у державі метою функціонування системи кримінального правосуддя є контроль злочинності, то вважатимуться допустимими більш жорсткі та репресивні засоби. У державі, яка орієнтується на модель належної процедури, прискіплива увага приділятиметься засобам досягнення мети, і якою б доброю вона не була, порушення визначеної законом процедури вважатиметься перешкодою для застосування заходів кримінального процесуального примусу. У цій дихотомії існують ризики дисбалансу, які будуть докладно висвітлені в одному із наступних підрозділів.

Баланс в дихотомії «національне – наднаціональне». У сучасному світі глобалізаційні тенденції відчутні не тільки в геополітичній, міграційній, економічній сферах, але й у правовій. Для багатьох країн потужним ідеологічно об'єднуювальним ядром стали фундаментальні права та свободи людини. Відтак сформувалися наднаціональні норми та інституції, які покликані зробити захист цих цінностей дієвим і максимально ефективним, зокрема у контексті кримінально-процесуальних відносин. Ця дихотомія презентує компоненти, які мають бути узгоджені (норми «домашнього» законодавства повинні узгоджуватися з міжнародними стандартами) та разом працювати на один результат – утвердження верховенства права. Проте інколи наявні механізми сигналізують про проблеми на національному рівні, а міжнародні інституції змушені шукати способи оптимізації своєї роботи з урахуванням викликів і загроз, які виникли у XXI столітті. Докладніше про це йтиметься далі.

II. Правозастосовний рівень передбачає той баланс, з яким найчастіше асоціюється правосуддя. Йдеться про символізм протистояння сторони захисту та сторони обвинувачення, який традиційно транслюють терези в руках сліпої Феміди. У цьому напрямі можна також диференціювати додаткові субрівні балансу.

Баланс цінностей та інтересів. Одна з найбільш гострих проблем кримінального процесуального права, яка стосується вирішення вічної дилеми конкуренції публічних і приватних цінностей та інтересів у кримінальному провадженні. Міра втручання та форма впливу держави у приватне життя особи має бути домірною ступеню небезпеки, необхідності у демократичному суспільстві. Еволюційний розвиток системи кримінального провадження детермінував появу різних правових механізмів забезпечення балансу у цій площині. Втім і тут лунає критика щодо їх дієвості та справедливості. Змісту цієї полеміки присвячено один із наступних підрозділів.

Баланс процесуальних можливостей та правових позицій. У цій частині наукового дискурсу у фокусі уваги опинилися права та повноваження, якими сторони кримінального провадження наділені для захисту приватних і

публічних інтересів у змагальному кримінальному провадженні. Без ефективних правових інструментів положення, які гарантують захист прав та свобод, безпеку і правовий порядок, залишаться «мертвими», декларативними нормами, позбавленими практичного сенсу. І хоча сьогодні в академічних колах чимало критики висловлюється з приводу обмежень та недостатнього нормативного забезпечення паритету сторін, слід підкреслити, що цей баланс передбачає домірність різних можливостей активно діяти, але не повну симетрію. Додатково перед суддею постає питання узгодження різних правових позицій у горизонтальному та вертикальному векторах і синтез на цій основі власної правової позиції у справі, що есплікується згодом у рішенні.

Баланс науки та практики у кримінальному провадженні. Від наукового забезпечення великою мірою залежить успіх розслідування кримінальних правопорушень, якісного документування злочинної діяльності та збирання доказів і, як закономірний наслідок, реалізації справедливого кримінального правосуддя. Цей баланс передбачає синергетичну дію науки і практики у реалізації завдань кримінального провадження на макро-, мезо- та мікрорівнях. Як слушно наголошують правники, успіх реформаційних процесів, які сьогодні відбуваються у суспільстві, великою мірою залежить від «випереджального впливу правової доктрини» на правосвідомість наукового середовища, суспільства, суб'єктів правозастосування та правотворення в цілому. Правова доктрина має «інтелектуально жити реформаційні процеси, вибудовуючи концепції, вчення, теорії, які повинні стати трендсеттерами, належним підґрунтям та дороговказом для наступних правових реновацій»¹⁴³. Баланс науки і практики є динамічним і залежним від багатьох факторів, зокрема глобальних мегатрендів, які змушують систему кримінального провадження трансформуватися, модернізуватися та адаптуватися до нових умов, викликів та загроз нинішньої епохи. Без такої гнучкості, без тісної співпраці науковців та практиків, без новітніх технологій неможливо у ближчому майбутньому уявити ефективне кримінальне правосуддя.

Баланс змісту та форми. Кримінальна процесуальна форма є «об'єктиватором» і ретранслятором гуманістичного змісту сучасного кримінального провадження у демократичній, правовій державі. І форма, і зміст є частинами одного цілого, а тому вагомі розбіжності та диспропорції мають руйнівний вплив на функціонування усєї системи. У цьому контексті важливим є дискурс про формалізм, який забезпечує єдність, передбачуваність, стандартизацію правозастосовної практики, легалізацію отриманих результатів, правову взаємодію системи кримінального провадження та окремої особи. Водночас абераційний формалізм може даремно виснажувати ресурси, суттєво впливати на процесуальні строки, створювати перешкоди для реалізації процесуальних прав та повноважень, виконання завдань і загалом деформувати зміст кримінального провадження.

III. Особистісний рівень передбачає балансування у тій площині, яка мало зазнає зовнішнього впливу і більшою мірою ґрунтується на внутрішніх

¹⁴³ Нор В., Капліна О. Роль доктрини в забезпеченні еволютивної динаміки кримінального процесуального права. *Право України*. 2022. № 1. С. 121.

інтелектуально-вольових, когнітивних, рефлексійних та інших процесах суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності.

Баланс у дихотомії «об'єктивне – суб'єктивне». У науковій доктрині давно тривають академічні дебати з приводу питання: чи можливо досягнути об'єктивності у кримінальному процесі та чи можна пізнати об'єктивну істину? Не вдаючись у докладний опис численних позицій та підходів, можна стверджувати, що науковці розділилися на два табори. Одні переконані, що об'єктивність є обов'язковою засадою справедливого правосуддя, навіть попри те, що з КПК зникла після реформи 2012 р. імперативна норма, яка прямо вказувала на необхідність її застосування. Інші ж опонують, аргументуючи позицію ефемерністю, абстрактністю конструкту об'єктивності та відсутністю можливості, а інколи й доцільності, досягнення об'єктивної істини. Окрім того, в межах кримінального провадження ці два полярні елементи об'єктивності та суб'єктивності конвергують під час формування внутрішнього переконання, застосування оцінних понять, пошуку аргументації ухвалених рішень, рефлексійної діяльності, коли суб'єкт здійснює самоаналіз, критично ставиться до власних міркувань з метою уникнення упередженості, однобічності власних суджень, намагається «приборкати суб'єктивність», абстрагуватися від власних стереотипів та інстинктів, глянути на ситуацію з позиції «стороннього спостерігача». В ідеальній когнітивній ситуації сумлінний суб'єкт намагається в максимально можливий спосіб наблизитися до об'єктивної реальності, адже саме це є передумовою правильного застосування закону та забезпечення матеріальної та процесуальної справедливості як мети кримінального правосуддя.

Баланс у дихотомії «освіта – практика». Без професійного та компетентного персоналу не можна увявити якісне та ефективне кримінальне провадження. У цьому контексті баланс досягається узгодженням запитів стейкхолдерів (зацікавлених сторін) та освітнім процесом підготовки майбутнього кадрового ресурсу органів досудового розслідування, прокуратури та суду; наявністю у суб'єкта таких компетентностей, які вимагаються для успішної реалізації завдань та функцій, передбачених законодавством. Сучасний норвезький дослідник Г. Гравер наголошує:

«Ми не можемо очікувати, що судді захистять нас від зловживань з боку авторитарних правителів, якщо у нас немає суддів сміливих і здатних протистояти владі. Бажання захищати верховенство права, навіть якщо ці дії можуть вплинути на власний добробут і безпеку, має стати частиною духу корпусу правників. Це вимагає, щоб ми прищепили любов до цінностей верховенства права майбутнім юристам і щоб вони були готові, що колись можуть стати лицарями, які беруть участь у битві за верховенство права»¹⁴⁴.

Г.Гравер змістив фокус уваги на суддю, втім розширене тлумачення викладеної позиції дозволяє імплікувати до усіх інших суб'єкти кримінальної

¹⁴⁴ Гравер Г. П. Герої в суддівській мантиї: добросовісне (чесне) суддівство в умовах аморальних законів / пер. з норв. М. Фетісова, пер. з англ. І. Черненко. Київ : Вид-во ТОВ «Компанія ВАІТЕ», 2022. С. 49.

процесуальної діяльності. Один добродесний суддя, який буде «самотнім воїном у полі», мало вдіє у боротьбі з недоліками системи. І попри існування яскравих історичних прикладів унікальних прецедентів порівняно з тими кількісно-якісними параметрами сучасних кримінальних процесів, це крихта золота у піску. Потрібно виховати нову генерацію правників, об'єднаних єдиною гуманістичною ідеологією добродесного служіння ідеалам правовладдя.

Баланс моралі та права. Моральний бік процесуальної діяльності є одним із найбільш складних питань для наукового дослідження, а тим паче для практичної реалізації. Моральні дилеми постійно супроводжують процес досудового розслідування та судового провадження, адже йдеться не просто про порушення закону, а дискурс про добро і зло у демократичному суспільстві. Як слушно зазначається в науці: «Зло є дуже відчутним для людини. Саме воно зачіпає, бо добро сприймається, як належне. І завдання судді – відновити баланс і повернути людину в стан добра»¹⁴⁵. Але ж не тільки перед суддями постає таке завдання. Колишній прокурор, а згодом директор ФБР Дж. Комі у своїх спогадах зізнається, що обрав роботу в правоохоронних органах, «бо вірив, що це найкращий спосіб допомагати людям, особливо тим, які страждають від рук впливових злочинців, кримінальних босів і хуліганів», допомагати «слабким, нужденним, наляканим і пригнобленим», і хоча наш світ неідеальний, ми маємо шукати справедливості»¹⁴⁶. Очевидно, що ця моральна конотація мотиву обрання професії засвідчує глибоку повагу до людської гідності, шанування верховенства права, готовність добродесно виконувати свої обов'язки. На думку Х. Арендт, яку цитує згаданий професор Г. Гравер, понад те, щоб люди думали правильно, важливішим є тільки те, щоб вони взагалі думали, оскільки найбільше зло творять люди, які не обтяжують себе роздумами про те, в чому беруть участь. Тож той, «хто має залишитися віч-на-віч із самим собою в проклятті неможливості забути, має бар'єр, якого не має той, хто не замислюється»¹⁴⁷. Морально-етичні внутрішні максими слугують тими бар'єрами, «вогняними стінами» для недобродесних дій і водночас слугують основою для вирішення морально-правових дилем, комунікації з учасниками процесу, для обґрунтування рішень.

Практика доводить, що стан гармонійної рівноваги можливий за існування таких умов, як висока якість і стабільність нормативно-правового регулювання, ефективна логістика і достатнє забезпечення ресурсами, ментальна готовність суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності добродесно виконувати завдання, здатність системи виявляти гнучкість та оперативно реагувати на виклики та загрози. Проте, варто зауважити, що ідеального балансу досягнути неможливо. Жодна країна світу не може висловити претензію на таку якість рівноваги, яка за усіма вказаними векторами влаштувала б усіх і працювала би

¹⁴⁵ Денисенко Л., Сиройд О., Фадеева І., Шаповалова О. Бути суддею. Професія чи покликання. Київ : Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), 2015. С. 14.

¹⁴⁶ Комі Дж. Вища вірність. Правда, брехня і лідерство. Спогади директора ФБР / пер. з англ. Н. Старовойт. 2-ге вид. Київ : Лабораторія, 2023. С. 19, 25.

¹⁴⁷ Гравер Г. П. Герої в суддівській мантиї: добросовісне (чесне) суддівство в умовах аморальних законів / пер. з норв. М. Фетісова, пер. з англ. І. Черненко. Київ : Вид-во ТОВ «Компанія ВАЙТЕ», 2022. С. 297.

однаково ефективно за будь-яких умов. Свого часу відома професорка, докторка права, в минулому уповноважена з прав людини та суддя Конституційного Суду Польщі, Е. Лентовська, маючи непересічні знання та величезний практичний досвід, у відповідь на питання, як реформувати польську систему правосуддя, щоби право на суд стало «правом на добрий суд», відповіла:

«Не відчуваю сил, аби відповісти на таке запитання. Не знаю... Гадаю, що резерви криються у розумному, спокійному, впевненому та послідовному, не «під публіку», формуванні авторитету судочинства самими судами та їх керівниками. Напевно, треба хоч малими кроками удосконалити організацію праці, починаючи від доброї організації секретаріатів, обігу документів... Найбільша проблема симфонічного оркестру у тому, щоб він захотів диригентові добре заграти»¹⁴⁸.

Основна мета кримінального процесу полягає у забезпеченні справедливого вирішення справи, однак оскільки час, ресурси та можливості обмежені, то процесуальна система неминуче становить низку компромісів¹⁴⁹. Попри те, це зовсім не означає марність зусиль, спрямованих на вивчення закономірностей, аналіз причинно-наслідкових зв'язків, пошук шляхів максимального наближення до найкращої моделі балансу. Тож теоретичне та прикладне значення запропонованої концептуальної моделі балансу у кримінальному провадженні полягає в тому, що вона дозволяє сформувати засадничі підвалини для:

- (1) стратегічного планування розвитку профільних структур;
- (2) діагностики ризиків порушення рівноваги та кризових ситуацій, усунення чинників, які мають потенційний руйнівний вплив на систему кримінального провадження, дискредитацію органів правопорядку та суду, втрату довіри суспільства до державних інституцій;
- (3) адаптації системи кримінальної юстиції, органів прокуратури та досудового розслідування до нових викликів та умов функціонування;
- (4) прогнозування подальшого розвитку інституцій та правових інститутів;
- (5) генерування та впровадження інноваційних проєктів у досудове розслідування та судове провадження;
- (6) оптимізації внутрішньої та зовнішньої комунікації і т. д.

Критерієм для оцінювання ефективності балансу є ступінь імплементації верховенства права та справедливості у кожному конкретному кримінальному провадженні, рівень довіри суспільства до правоохоронної та судової системи в цілому. Верховенство права і справедливість одночасно виконують роль і парадигмальної опори для балансу, і мети балансу, і цінності балансу, якій служителям Феміди та інші суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності мають бути вірними.

¹⁴⁸ Łętowska E. Rzeźbienie państwa prawa 20 lat później : wywiad K. Sobczaka. Warszawa : WKP, 2012. S. 149.

¹⁴⁹ Goldstein A. S. The state and the accused: balance of advantage in criminal procedure. *The Yale Law Journal*. 1960. Vol. 69. P. 1149.

РОЗДІЛ 2

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАЛАНСУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ НА РІВНІ ІНСТИТУЦІЙНОМУ

2.2. Інституційний баланс у кримінальному провадженні

2.1.1. Імплементация концепції інституціоналізму та інституційного балансу у сферу кримінального провадження

Якими б якісними не були норми права, якщо не буде якісного інституційного забезпечення, то вони залишаться абстрактними конструкціями, правовим «фантомом», що має мало спільного з практикою кримінального провадження. Розглянемо, приміром, право на справедливий суд. Його ефективна реалізація потребує створення самого суду як державної інституції, забезпечення її функціонування, налагодження внутрішньої та міжвідомчої взаємодії, укомплектування високопрофесійними фахівцями, визначення норм навантаження, забезпечення безсторонності та незалежності суддів тощо. Якщо звузити фокус уваги до компонентів права на справедливий суд, то можна визначити більш конкретизовано інституційні механізми його забезпечення. Скажімо, незалежність суду як компонент права на справедливий суд обумовлюється: 1) незалежністю судової влади від органів законодавчої та виконавчої влади; 2) способом призначення на посади суддів; 3) строком виконання ними своїх обов'язків; 4) гарантіями від незаконного звільнення судді з посади; 5) неприпустимістю зміни судових рішень позасудовими способами; 6) наявністю захисту від неправомірного зовнішнього впливу і т. д.¹⁵⁰

Інституційна теорія, засновником якої вважається американський соціолог Т. Веблен, виникла на межі XIX–XX століть. У своїй праці «Теорія бездіяльного класу» (1899 р.) вчений, розглядаючи еволюцію суспільства як процес природного відбору соціальних інститутів, сформулював принципи теоретичні і методологічні основи інституціоналізму як цілісної наукової системи¹⁵¹. Вагомий крок у концептуалізації вчення Т. Веблена здійснив

¹⁵⁰ Погорецький М., Гриценко С. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. Вип. 91. С. 5.

¹⁵¹ Стемковська О. Інституційне забезпечення трансформації місцевого самоврядування в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2016. Вип. 1. С. 48; Лопушняк Г. С.

лауреат Нобелівської премії Д. Норт, який у кінці ХХ ст. займався розробкою проблематики інститутів, інституцій та інституційних змін, та вивчав їх вплив на функціонування економіки. Вчений був переконаний, що інституційні зміни визначають те, як суспільства розвиваються у темпоральній проекції, і в такий спосіб вони стають ключем до розуміння історичних змін.

Концентруючи увагу навколо економічних дилем, Д. Норт дає дефініції понять «інститут», «інституція», дотримуючись їх загального соціального змісту. Так, «інститутами» він називає «правила гри» у суспільстві, певні формальні та неформальні обмеження, які існують для того, аби надати певну структуру людським відносинам; сукупність альтернатив, якими володіє кожна людина. У кожній країні такі обмеження можуть бути різними. Наприклад, ви бажаєте знайти друзів на вулиці, придбати апельсини, користуватися автомобілем, позичити гроші, відкрити власний бізнес, організувати похорон близької людини або виконати багато інших рутинних справ. «Правила гри» (транзакції) для реалізації цих завдань будуть різними, якщо спробувати їх виконати у різних країнах¹⁵². Поряд з інститутами існують інституції. Це так звані «гравці» – організації різного гатунку (як державні, так і суспільні), групи людей, об'єднані спільними прагненням досягнути певних цілей. У фокусі уваги теорії інституціоналізму є аналіз, по-перше, таких правил гри, по-друге, стратегій гравців, по-третє, закономірностей інституційних змін¹⁵³.

Теорія американського економіста Д. Норта дала поштовх для подальших розробок, більшість яких цілком закономірно позиціонувалася у канві економічної науки. Поодинокими є публікації, присвячені питанням інституційного забезпечення діяльності у сфері державного будівництва та управління¹⁵⁴, охорони здоров'я¹⁵⁵, соціальної та культурної політики¹⁵⁶, освіти¹⁵⁷, правоохоронної діяльності¹⁵⁸. Натомість у кримінальній процесуальній науці комплексні дослідження інституційного забезпечення

Інституційне забезпечення державної соціальної політики: теоретико-проблемні аспекти. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. № 2. С. 2.

¹⁵² Douglass N. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. P. 3–4.

¹⁵³ Ibidem – P. 4–10.

¹⁵⁴ Стемковська О. Інституційне забезпечення трансформації місцевого самоврядування в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2016. Вип. 1. С. 48–51; Калішенко Є. О. Інституційне забезпечення розвитку електронного урядування в Україні. *Право. Людина. Довкілля*. 2020. Вип. 11. № 1. С. 110–117; Войтик О. Є. Інституційне забезпечення державного управління регіональним розвитком. *Теорія та практика державного управління*. 2016. Вип. 1. С. 92–99.

¹⁵⁵ Феденько С. М. Інституційне забезпечення фінансування охорони здоров'я. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2015. Вип. 11 (2). С. 80–86.

¹⁵⁶ Лопушняк Г. С. Інституційне забезпечення державної соціальної політики: теоретико-проблемні аспекти. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. № 2. С. 1–7; Кирилок Є. Інституційне середовище та його вплив на розвиток суб'єктів соціально-культурної сфери. *Економіка і менеджмент культури*. 2015. № 1. С. 5–14.

¹⁵⁷ Сергеева Л. М. Інституційне освітнє середовище професійного навчального закладу. *Педагогічний альманах*. 2015. Вип. 25. С. 112–117.

¹⁵⁸ Турок В. Інституційне забезпечення державної політики у сфері протидії торгівлі людьми в Україні. *Evropský politický a právní diskurz*. 2015. Sv. 2. Vyd. 1. S. 221–228.

кримінального провадження не проводилися, хоча ціннісний потенціал теорії інституціоналізму видається незаперечним.

Хибною є думка, що ця проблематика на рівні досліджень в економіці, соціальній сфері, управлінні чи інших галузях наукового знання вичерпується та не має нічого спільного з кримінально-процесуальними відносинами. Ці відносини також є суспільними, також є частиною загальних закономірностей інституційного розвитку держави, а тому не можуть залишатися без пильної уваги. Крім того, особливі завдання кримінального провадження, висока потенційна можливість застосування специфічних заходів примусу та обмеження конституційних прав людини, зрештою й високі очікування суспільства до системи правоохоронних та судових органів, мають додатково стимулювати дослідження у цьому напрямі, аби на інституційному рівні забезпечити верховенство права та справедливість у кримінальному провадженні.

Натомість увага правників часто прикута до конкретних інститутів кримінального процесуального права, до прикладу, інституту речових доказів (І. Крицька)¹⁵⁹, інституту судової експертизи (В. Ходанович)¹⁶⁰, інституту підслідності (А. Омаров)¹⁶¹, інституту імунітету свідка (Г. Денисенко)¹⁶², інституту спеціального прокурора (Ю. Єременко)¹⁶³, інституту медіації (Н. Мазаракі)¹⁶⁴ та багато ін. Безумовно, факт відсутності у назві публікації поняття «інститут» чи прикметника «інституційний» ще не означає, що насправді інституційні проблеми у кримінально-процесуальній науці не розглядалися. Наукова доктрина налічує тисячі монографічних, дисертаційних та інших наукових праць, які презентують узагальнення та висновки, дотичні до проблем удосконалення інститутів, інституційних механізмів, оптимізації діяльності державних інституцій та їх взаємодії для реалізації завдань кримінального провадження. Втім фокус уваги дослідників часто зосереджений на вузькоспеціалізованих інститутах та інституціях (zoom in). Натомість важливо на доктринальному рівні сформулювати концепцію інституційного забезпечення кримінального провадження (zoom out) для кращого розуміння закономірностей, наслідків, перспектив, динаміки інституційних змін у цій сфері, розробки стратегії розвитку сприятливого інституційного середовища, в якому актуалізуються цінності гуманістичної парадигми кримінального процесу.

¹⁵⁹ Крицька І. О. Інститут речових доказів за кримінальним процесуальним законодавством України та деяких зарубіжних країн: порівняльно-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2015. № 5 (3). С. 169–174.

¹⁶⁰ Ходанович В. О. Інститут судової експертизи як джерело доказів в кримінальному судочинстві України та Австрії: порівняльно-правовий аспект. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11. № 3. С. 162–169.

¹⁶¹ Омаров А. А. Порівняльно-правовий аналіз інституту підслідності: досвід іноземних держав. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. Вип. 19. С. 158–161.

¹⁶² Денисенко Г. В. Інститут імунітету свідка за Кримінальним процесуальним кодексом України та Федеративної Республіки Німеччина. Порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2018. Вип. 31. С. 145–148.

¹⁶³ Єременко Ю. А. Інститут спеціального прокурора в США та Україні: порівняльно-правовий аналіз. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 173–181.

¹⁶⁴ Мазаракі Н. А. Медіація в Україні як соціальний та правовий інститут. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 169–173.

Доцільно зауважити, що сьогодні в науці немає одностайного розуміння поняття «інститут». Термінологічна плутанина під час перекладу праці Д. Норта викликала суперечності щодо трактування ключових понять інституційної теорії. Український переклад навпаки ретранслює ідею, що інституції є формальними та неформальними нормами, а інститути – суб'єкти їх застосування. Тож не дивно, що деякі науковці доводять, що саме інституції є тими нормами (формальними/ неформальними, твердими/м'якими, офіційними/неофіційними), які забезпечують досягнення оптимальної організації, координації та стимулювання поведінки суб'єктів і в такий спосіб роблять соціальне середовище більш визначеним і передбачуваним¹⁶⁵. Таку позицію повністю поділяє Є. Кирилюк, вказуючи на смислову двоїстість понять через хиби перекладу праць ще Т. Веблена, в результаті чого поширилася тенденція ігнорування поняття «інституції» в українській науці. Критикуючи підхід, за яким «правові інститути» є нормативно-правовими актами, вчений формулює власну концепцію, за якою саме інститут за участі держави сприймає, акумулює та створює комплекс норм, тобто інституцій, що використовуються індивідами при організації взаємодії. Наприклад, до інституцій входять норми, які забезпечують майнову відповідальність, і норми, які слугують структуруванню та забезпеченню передбачуваності поведінки певних суб'єктів¹⁶⁶.

Загалом погодимось із критикою ототожнення правового інституту із нормативно-правовим актом, проте зміст, який вкладає Є. Кирилюк у поняття інституцій, також видається дискусійним. Такий підхід вважаємо непридатним для використання у сфері кримінального процесуального права, оскільки в теорії права «правовим інститутом» вважаються не законодавчі чи підзаконні акти, а комплекси правових норм, об'єднаних певним предметом і методом регулювання суспільних відносин¹⁶⁷. Йдеться про ті ж нортівські «правила гри» тільки з юридичним акцентом. Більшою мірою нам імponує підхід К. Бережної та А. Громова, які називають інституціями установи (органи), наділені владними повноваженнями приймати рішення, які мають зобов'язальний характер¹⁶⁸. Тож, оминаючи довгі термінологічні дискусії та продовжуючи традицію, яка сформувалася у правовій наці, зауважимо, що при апелюванні до поняття «інститути» у нашому дослідженні йтиметься про норми і правила, відтак вживання концепту «інституції» позначатиме мову авторки про

¹⁶⁵ Коваленко Ю. М. Сучасне інституційне середовище фінансового сектору економіки України. *Фінанси України*. 2013. № 5. С. 100; Лопушняк Г. С. Інституційне забезпечення державної соціальної політики: теоретико-проблемні аспекти. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. № 2. С. 4; Маслов А. О. Інституційна структура та її еволюція у творчості Дагласа Норта. *Формування ринкової економіки : збірник наукових праць / редкол. : О. О. Беляєв (відп. ред.)*. Київ : КНЕУ, 2010. Спеціальний випуск : Проблеми сучасної економіки та інституціональна теорія. С. 83.

¹⁶⁶ Кирилюк Є. Інституційне середовище та його вплив на розвиток суб'єктів соціально-культурної сфери. *Економіка і менеджмент культури*. 2015. № 1. С. 7–8.

¹⁶⁷ Гаврилюк А. М. Правовий інститут: передумови, підстави та шляхи формування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 101–106.

¹⁶⁸ Бережна К. В., Громов А. С. Зміни в інституційному механізмі Європейського Союзу відповідно до Лісабонського договору. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 158.

організації, установи, органи державної влади як ключових інституційних гравців, діяльність яких дотична до сфери кримінального провадження.

Інституціоналізація у кримінальному провадженні – це процес еволюції та розвитку інститутів та інституцій, необхідних для забезпечення виконання функцій органами досудового розслідування, прокуратури, суду та інших уповноважених суб'єктів під час кримінального провадження, ефективної організації та управлінської діяльності, взаємодії та контролю, результатом яких є виконання завдань, передбачених ст. 2 КПК України.

Ефективні інституційні реформи неможливі без досягнення інституційного балансу. Концепція балансу владних повноважень неодноразово була предметом політико-правового дискурсу та концентрувалася навколо питань розподілу влади на законодавчу, виконавчу, судову гілки та «вмикання» запобіжної системи «ваг і стримувань» між ними з метою недопущення надмірної концентрації влади в одних руках, що детермінує рано чи пізно авторитаризм. Ідею такого прототипу інституційного балансу традиційно пов'язують з іменами Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо.

Уперше про інституційний баланс в офіційних міжнародних документах, що є джерелом права, заговорили в ЄС у контексті визначення обсягу повноважень між різними міжнародними інституціями (Європейським Парламентом, Радою ЄС і Європейською Комісією). Суд ЄС у 1958 р. у прецедентній справі Мероні (Meroni) вперше апелював до концепту «баланс повноважень»¹⁶⁹. Принцип передбачає, що кожна з цих інституцій повинна діяти відповідно до повноважень, покладених на неї Договорами, і забороняє будь-яке втручання однією установою у сферу повноважень іншої. Суд ЄС відповідає за забезпечення дотримання цього принципу¹⁷⁰. Перед новими сучасними викликами (криза міграційна, економічна, пандемія, зміна політичного ландшафту Європи і т. д.) загострилося питання розподілу зон впливу наднаціональних і національних інституцій. Власне, цими чинниками була зумовлена мотивація та посилення уваги міжнародної спільноти до налагодження ефективної комунікації між інституціями, формування сприятливого інституційного середовища для успішного розвитку ЄС.

Досліджуючи інституційний баланс у практиці Суду ЄС, О. Москаленко доходить до висновку, що існують різні трактування цього політико-правового концепту: від достатньо спрощеного визначення «хто (яка інституція) та як (відповідно до якої процедури)» має діяти до більш розширеного – «система розподілу повноважень між інституціями в межах наднаціональної чи міжнародної організації та відносин між цими інституціями», або ж скептичне трактування інституційного балансу як

¹⁶⁹ Case 9/56, Meroni & Co., Industrie Metallurgische S.p.A. v. High Authority, [1957–1958]. ECR. P. 157–176. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61956CJ0010&from=FR>.

¹⁷⁰ Institutional balance. EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/institutional_balance.html.

ефемізму, що «маскує перманенті суперечності між наднаціональною та міжурядовою складовими»¹⁷¹.

Справді, поняття «інституційного балансу», яке інколи замінюється синонімічно «принципом інституційної рівноваги», не уникнуло критики в академічних колах і навіть ставилося під сумнів, чи взагалі можна вважати його правовим принципом. І все ж, незважаючи на його доволі абстрактну природу, він конструється із цілком конкретних правил¹⁷². Такі правила переважно асоціюють із забезпеченням стабільності, ефективності, визначеності повноважень інституцій, запобіганням «перетягування» функцій та повноважень від одного органу до іншого, невиправданого та необґрунтованого делегування функцій та повноважень, недопущенням дублювання функцій та повноважень кількома органами, зменшення обсягу повноважень. Тож, навіть якщо сьогодні існують дебати щодо змісту цього принципу, назва його вважається «викристалізованою»¹⁷³. Принцип інституційної рівноваги визнається центральним елементом архітектури ЄС¹⁷⁴.

Про інституційний баланс в українській правовій доктрині, зокрема в науці кримінального процесу, мовиться зовсім мало. Переважно питання інституційного балансу розглядається в контексті обговорення політико-правових засад функціонування ЄС¹⁷⁵. Водночас саме інституційний баланс є однією з базових умов гарантування належної реалізації завдань кримінального провадження на засадах верховенства права, змагальності, справедливості. Як слушно вказує С. Зливко, правоохоронна система потребує чіткості у розумінні системи та правового статусу інституцій, котрі повинні виконувати функції правоохорони, їх відмінностей від інших органів, наділених повноваженнями у сфері правозастосування та правового захисту¹⁷⁶.

Екстраполяція напрацювань правників-міжнародників у сферу кримінального процесу видається не просто доцільною, а вкрай необхідною сьогодні в Україні з огляду на складний та тривалий процес судової реформи, розвиток антикорупційної інфраструктури, утворення нових органів розслідування. В цих умовах особливої гостроти набуває питання розмежування повноважень різних інституцій та налагодження їх ефективної

¹⁷¹ Москаленко О. Концепція інституційного балансу в практиці Європейського Суду. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2014. № 18. С. 215.

¹⁷² Chamon M. The institutional balance, an ill-fated principle of EU law? *European Public Law*. 2015. № 21 (2). P. 375.

¹⁷³ *Ibidem* – P. 375.

¹⁷⁴ Fabbrini F. A Principle in Need of Renewal? The Euro-Crisis and the Principle of Institutional Balance. *Centro Studi sul Federalismo*. 2016. P. 4.

¹⁷⁵ Бережна К. В. Принципи організації та функціонування інститутів влади в Європейському Союзі та Україні : порівняльно-правовий аналіз : монографія. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 405 с.; Грицаєнко Л. Л. Реформування інституційного механізму Європейського Союзу в світлі Лісабонського договору. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 496–501; Дунаєва О. М. Принцип розподілу влад в інституційному балансі ЄС. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 2. С. 34–37; Москаленко О. Концепція інституційного балансу в практиці Європейського Суду. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2014. № 18. С. 215–219.

¹⁷⁶ Зливко С. Керівник правоохоронного органу: концептуальні засади, питання теорії. *Актуальні проблеми правознавства України*. 2017. Вип. 2. С. 101.

взаємодії, адже часто під час чергового раунду трансформацій виявляються недоліки, суперечності та прогалини, які можуть звести нанівець намагання створити якісну та ефективну систему протидії злочинності.

Отже, *інституційний баланс у кримінальному провадженні* – це *нормативно врегульована узгодженість функцій та повноважень різних органів державної влади з метою налагодження ефективної взаємодії між ними під час виконання завдань кримінального провадження*. З урахуванням європейських підходів така узгодженість актуалізується через такі три правила:

- 1) кожна державна інституція має користуватися достатньою незалежністю під час здійснення своїх повноважень;
- 2) державні інституції не повинні безумовно передавати свої повноваження іншим інституціям;
- 3) державні інституції не можуть, здійснюючи власні повноваження, втручатися у зону повноважень і прерогатив інших державних інституцій¹⁷⁷.

Основна мета інституційного балансу полягає в тому, що ухвалення рішень органами, наділеними владними повноваженнями, повинно слугувати суспільному благу, а не інтересам вузького кола осіб¹⁷⁸. У рамках кримінального провадження сутність такого суспільного блага конкретизовано у ст. 2 КПК України.

Варто звернути увагу, що інституційний баланс як європейський правовий принцип ґрунтується не стільки на класичному принципі розподілу влади у конституційно-правовому сенсі, скільки на принципі розподілу функцій, згідно з яким кожний орган має якісно виконувати функції, для яких був створений. Різниця між цими двома підходами доволі суттєва і полягає в кінцевій меті. Якщо мета поділу влади полягає у забезпеченні рівноваги у політичній системі держави, то мета поділу функцій та повноважень зовсім інша і полягає у забезпеченні максимально ефективного досягнення цілей¹⁷⁹. Враховуючи сказане, важливо підкреслити, що забезпечення інституційного балансу у кримінальному провадженні має характерну особливість, яка полягає у необхідності максимального абстрагування від політичних впливів у діяльності органів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження, та службових осіб, залучених до кримінального провадження (експерти, спеціалісти, перекладачі, представники органу пробації та ін.) з метою гарантування неупередженого досудового розслідування та справедливого судового розгляду справ.

¹⁷⁷ Platon S. The Principle of Institutional Balance: Rise, Eclipse and Revival of a General Principle of EU Constitutional Law : Research Handbook on General Principles of EU Law / K. Ziegler, P. Neuvonen, and V. Moreno-Lax (eds). Edward Elgar Press, Forthcoming, 2019. P. 3; Москаленко О. Концепція інституційного балансу в практиці Європейського Суду. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2014. № 18. С. 217; Дунаєва О. М. Принцип розподілу влад в інституційному балансі ЄС. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 2. С. 36; Стрельцов В. Ю. Інституційний баланс як гарантія демократичного врядування в ЄС. *Теорія та практика державного управління*. 2009. Вип. 1 (24). С. 444.

¹⁷⁸ Craig P. P. Institutions, Power and Institutional Balance. *The Evolution of EU Law*. Oxford University Press. 2011. P. 41–84. DOI: 10.2139/ssrn.3748492

¹⁷⁹ Chamon M. The institutional balance, an ill-fated principle of EU law? *European Public Law*. 2015. № 21 (2). P. 384.

У належний спосіб збалансована робота кожного «гвинтика» державного апарату протидії злочинності у сукупності з іншими умовами (якісне законодавство, організаційно-технічне забезпечення, фінансове забезпечення, професійний персонал) дозволяє говорити про існування сприятливого інституційного середовища. Саме в такому середовищі існують реальні передумови для реалізації прав і свобод людини, утвердження верховенства права та побудови правової держави.

2.1.2. Інституційне середовище кримінального провадження

Реалізація інституційного балансу потребує створення спеціального середовища, в якому норми права, які регламентують повноваження, визначають порядок дій, переходять із площини абстрактних приписів у площину практики. У демократичній та правовій державі інституційне середовище сприяє реалізації завдань кримінального провадження на засадах верховенства права, поваги до людської гідності та прав і свобод, шанування стандартів справедливого правосуддя. В автократіях, тоталітарних, олігархічних державах інституційне середовище призначене для обслуговування політичних інтересів провладної політичної еліти, олігархії. Цінність справедливого правосуддя нівелюється, а системні зміни такого середовища гальмуються через загрозу втрати важелів впливу на державні інституції, уповноважені здійснювати кримінальне провадження. Якщо в такій державі навіть і будуть успішні спроби провести реформи, зокрема під впливом міжнародних партнерів, досить швидко їхня результативність стає очевидною і загрозовою, що змушує систему для «самозбереження» вигадувати нові «реформи реформ», аби спинити позитивний ефект, або ж тільки вдавати реформи та їх псевдо-результати замість реальних змін.

Поняття інституційного середовища у науці не отримало однозначного розуміння. Ю. Коваленко звужує зміст цього поняття до комплексу норм, правил, обмежень та умов, що структурують діяльність і є передумовою інституційних перетворень¹⁸⁰. Л. Сергєєва дещо розширила цей підхід, розділяючи інституційне середовище на дві підсистеми: нормативну (норми, правила) та організаційно-технічну (установи, організації), а також розрізняючи їх формальну та неформальну складові¹⁸¹. О. Войтик, спираючись на згадану теорію Д. Норта, говорить про те, що інституційне середовище створюють формальні та неформальні інститути, які серед іншого охоплюють органи державної влади¹⁸². Ці ж складові komponують

¹⁸⁰ Коваленко Ю. М. Сучасне інституційне середовище фінансового сектору економіки України. *Фінанси України*. 2013. № 5. С. 100.

¹⁸¹ Сергєєва Л. М. Інституційне освітнє середовище професійного навчального закладу. *Педагогічний альманах*. 2015. Вип. 25. С. 114.

¹⁸² Войтик О. Є. Інституційне забезпечення державного управління регіональним розвитком. *Теорія та практика державного управління*. 2016. Вип. 1. С. 93–94.

інституційне середовище, за словами Р. Пустовійта та І. Кочуми. Науковці вважають, що формальні та неформальні правила поведінки та взаємодії суб'єктів на макро- та мікрорівнях, спрямовані на максимальне задоволення потреб, розширення можливостей для отримання благ тощо¹⁸³. В. Клімчик вважає, що інституційне середовище складається з сукупності різних інститутів і наводить вісім різних дефініцій «інститутів», більшість із яких асоціюються із правилами та нормами¹⁸⁴. С. Феденько, солідаризуючи з позицією О. Вільянсона, вважає інституційне середовище «фоном для вибудовування відносин»¹⁸⁵.

Дискусійними видаються міркування, які висловлюють А. Крисоватий та Т. Кошук¹⁸⁶, адже, вважаючи інститутами не тільки процедури та правила поведінки, передбачені законом чи звичаями, а й адміністративні структури, культуру та менталітет, учені розширюють зміст поняття інститутів, хоча тут йдеться про щось значно більше, ніж правила гри, – про інституційне середовище.

Оригінальний підхід репрезентують М. Погорецький та С. Гриценко, які, досліджуючи право на справедливий суд, однією із структурних його частин називають інституційні елементи, тобто засади, що визначають організацію судової системи в цілому і кожного судового органу зокрема (створення суду на підставі закону, незалежність суду, безсторонність суду). Додатково науковці виокремлюють організаційно-функціональні елементи, тобто засади, що поєднують критерії організації і функціонування суду (доступ до правосуддя, рівність сторін, право на правову допомогу, публічність, гласність і відкритість судового розгляду, обов'язковість судових рішень); функціональні елементи, тобто засади, що визначають процесуальний порядок і правила здійснення правосуддя (змагальність процесу, розумні строки розгляду справи); спеціальні елементи, тобто засади, що стосуються сфери кримінального процесу (презумпція невинуватості, право на захист, право на перекладача)¹⁸⁷.

У такому підході імпонує прагнення зрозуміти інституційний аспект реалізації права на справедливість, однак переконливість висловленої позиції викликає сумніви. У контексті обговорення інституційного елементу увага тільки до засад, а не до безпосередніх інституційних механізмів забезпечення права на справедливий суд, видається не зовсім вдалою дослідницькою стратегією з позиції практичної реалізації такого права. Якщо за задумом

¹⁸³ Пустовійт Р. Ф., Кочума І. Ю. Пріоритетні напрями вдосконалення інституційного середовища розвитку людського потенціалу в Україні. *Фінансовий простір*. 2013. № 1. С. 71.

¹⁸⁴ Клімчик В. В. Інституційне забезпечення фіскального регулювання зовнішньоторговельної діяльності в Україні. *Інноваційна економіка*. 2014. № 4. С. 80.

¹⁸⁵ Феденько С. М. Інституційне забезпечення фінансування охорони здоров'я. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2015. Вип. 11 (2). С. 81.

¹⁸⁶ Крисоватий А. І., Кошук Т. В. Інституційне середовище фіскального регулювання соціально-економічних процесів. *Фінанси України*. 2011. № 9. С. 20–21.

¹⁸⁷ Погорецький М., Гриценко С. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. Вип. 91. С. 4–5.

авторів інституційний елемент визначає організацію судової системи, то організаційно-функціональний елемент за своєю суттю також є інституційним, адже передбачає ту ж таки організацію і функціонування державної інституції – суду. Функціональний елемент прямо стосується правил та обмежень, які в сукупності утворюють правові інститути, що своєю чергою також дає підстави для висновку, що йдеться про функціональний компонент інституційного елемента. Те, що М. Погорецький та С. Гриценко називають різними елементами права на справедливий суд, насправді є переліком компонентів інституційного забезпечення реалізації права на справедливий суд. Тож, узагальнюючи сказане, видається потрібним розроблення єдиних підходів до розуміння інституційного середовища кримінального провадження з метою уникнення термінологічної плутанини та надмірного звуження чи навпаки – надмірного розширення змісту цього поняття.

Очевидно, що інституційне середовище кримінального провадження охоплює складну систему компонентів, що в сукупності утворюють поле для балансування та реалізації завдань кримінального провадження. Залежно від того, як забезпечують засади кримінального провадження, гарантуються права та свободи людини, виконуються функції уповноваженими суб'єктами, можна говорити про якість такого середовища, його сприятливий або несприятливий характер з точки зору дієвості механізмів захисту загальноновизнаних цінностей, впровадження стандартів пізнавальної процесуальної діяльності та доказування, забезпечення верховенства права та справедливого правосуддя. Попри те, варто вказати, що система індикаторів/критеріїв і методології оцінки інституційного середовища сьогодні потребує додаткової наукової розробки.

Відмінність між інституційним механізмом та інституційним середовищем полягає у тому, що інституційний механізм передбачає напрацювання певних конкретних алгоритмів дій для вирішення конкретних поставлених завдань, а інституційне середовище має значно ширше значення і передбачає і поєднання інституційних механізмів, і доктринальні засади, і організаційні умови кримінального провадження, і неформальні практики, інституційні ризики, і взаємодію із громадськими суспільними інституціями, очікування суспільства як ключового стейкхолдера реформ у системі правоохоронних органів, кримінальної юстиції. Інституційні механізми у кримінальному провадженні можна розрізняти за територіальною ознакою (центральні, регіональні), за сферою застосування (спеціалізовані інституційні механізми залежно від правових інститутів, які вони обслуговують). Наприклад, інституційний механізм реалізації права на безоплатну вторинну правову допомогу, інституційний механізм застосування запобіжного заходу взяття під варту, інституційний механізм особливого порядку кримінального провадження на підставі угод. Один інституційний механізм може мати субрівні, в межах яких поетапно деталізується, конкретизується діяльність інституцій, спрямована на

досягнення обраної мети. Така діяльність не існує у правовому вакуумі, а в середовищі, яке ми називаємо інституційним (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Інституційне середовище кримінального провадження*

* Розроблено авторкою

Отже, *інституційне середовище кримінального провадження* – це складна система, яка охоплює такі компоненти:

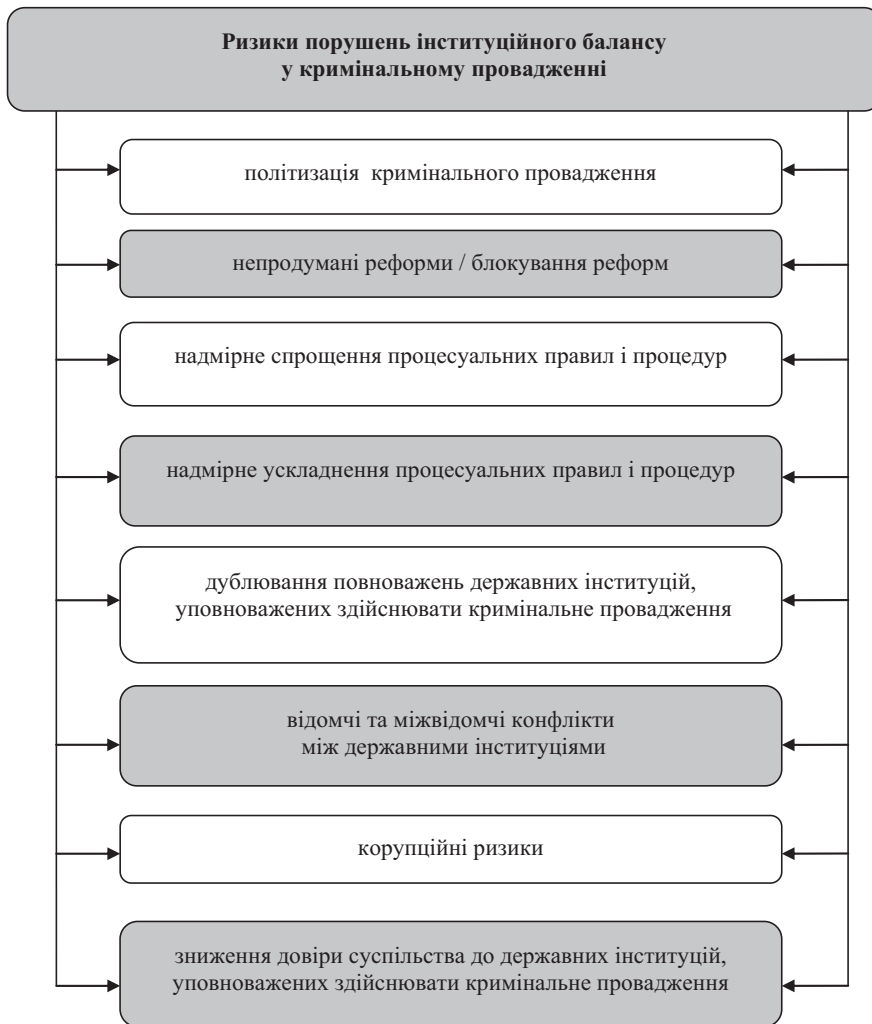
1) *норми права* (кримінального процесуального та інших галузей права, до прикладу, кримінального, конституційного, господарського, податкового тощо). Можна виокремити чотири блоки норм КПК України, через які реалізується інституційний баланс:

- норми, які визначають повноваження органів досудового розслідування, прокуратури, суду та інших державних інституцій;
- норми, які визначають підслідність і підсудність кримінальних проваджень;
- норми, які визначають порядок прийняття процесуальних рішень, проведення процесуальних дій, взаємодію між державними органами та міжнародними інституціями;
- норми, які визначають підстави для визнання отриманих доказів недопустимими;

2) *інституційна інфраструктура* – це мережа державних інституцій, об'єднаних спільною метою виконання завдань кримінального провадження, водночас *державні інституції* – це органи державної влади, уповноважені здійснювати кримінальне провадження або сприяти діяльності суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності у межах, визначених законодавством;

3) *інституційні механізми* – це юридично визначені процесуальними нормами алгоритми дій, спрямовані на досягнення певних цілей, що входять до кола повноважень державних інституцій в кримінальному провадженні, забезпечують реалізацію процесуальних прав та обов'язків учасниками кримінально-процесуальних відносин (йдеться про певні правові інститути, презумпції, засади кримінального процесуального права);

4) *інституційні умови* – це сукупність спеціально створених організаційних, технічних, методичних та інших умов і ресурсів, призначених забезпечити функціонування державних інституцій, їх відомчу та міжвідомчу взаємодію з метою реалізації завдань кримінального провадження;

Рис. 2.2. Ризики порушень інституційного балансу у кримінальному провадженні*

* Розроблено авторкою

5) *інституційне управління* – це сукупність методів і засобів управлінського впливу, які дозволяють ефективно розвивати інституційну інфраструктуру, оптимізувати комунікацію державних та громадських інституцій, координувати роботу інституцій у сфері пізнавальної процесуальної діяльності, доказування, прийняття процесуальних рішень та реагувати на виклики, пов'язані із появою інституційних ризиків, які впливають на реалізацію завдань кримінального провадження;

б) *інституційні ризики* – це негативні чинники взаємодії інституцій, які можуть стати причиною порушень інституційного балансу, перешкодою для виконання завдань кримінального провадження (рис. 2.2). Інституційні ризики можна згрупувати на такі категорії:

- *політизація нормативно-правової матерії та практики* (наприклад, упровадження такого порядку призначення або звільнення певних службових осіб, що підвищує ризик їх залежності від певних державних інституцій; застосування політично вмотивованого тиску на органи досудового розслідування, прокуратури, суду; підміна системних змін люстрацією кадрів як «панацеї від усіх проблем» тощо);
- *упровадження таких змін у процесуальний порядок проведення певних дій, прийняття процесуальних рішень, перерозподілу повноважень, що роблять неефективною роботу інституцій* (наприклад, відомі «поправки Лозового», які спричинили справжній колапс у порядку залучення судових експертів у кримінальних провадженнях; втрата у листопаді 2017 р. слідчими прокуратури повноважень досудового розслідування злочинів, підслідних ДБР, яке на той момент ще не функціонувало);
- *створення надмірно складних для виконання процесуальних правил і процедур* (наприклад, надмірне ускладнення правового механізму притягнення до відповідальності народного депутата сприяло прагненням окремих осіб «сховатися» у стінах парламенту, аби уникнути кримінальної відповідальності);
- *створення надмірно спрощених для виконання процесуальних правил і процедур* (наприклад, таке спрощення має потенційну небезпеку широкомасштабного застосування процесуальних заходів примусу з мотивів політичного тиску, «конверсне» прийняття процесуальних рішень тощо);
- *гальмування внесення нагальних змін, які б давали змогу оптимізувати кримінальне провадження, ефект «блокування»* (скажімо, ненадання свого часу підрозділам ДБР можливості здійснювати оперативно-розшукову діяльність; зволікання з відновленням повноважень слідчого, прокурора ініціювати позапланові перевірки та ревізії у кримінальних провадженнях; ненадання прокуророві права оскаржувати вирок, ухвалений на підставі угоди, у випадку, коли така

угода суперечить вимогам законодавства, проте суд цю обставину не встановив/проігнорував);

- дублювання повноважень різних інституцій (наприклад, діяльність управління «К» СБ України та НАБ України, управління з протидії економічній злочинності в СБ України та НП або НАБ України та ДБР);
- конфліктність взаємодії між державними інституціями (наприклад, конфліктні ситуації, які вийшли за межі міжвідомчої комунікації інституцій та відбувалися у публічній площині, як-от суперечності між ГП України та НАБ України у 2016 р. у зв'язку з кримінальними провадженнями);
- корупційні ризики;
- зниження довіри суспільства до державних інституцій, уповноважених здійснювати кримінальне провадження (причинами можуть бути очевидні для суспільства низька прозорість призначень службових осіб, недостатня ефективність роботи, міжвідомчі суперечності тощо);

7) *формальні практики*, які узгоджуються із законодавством; *неформальні практики* у діяльності та взаємодії інституцій, які можуть мати як позитивний ефект (усні домовленості, врегулювання питань, які залишилися поза межами впливу норм процесуального права, до прикладу, внутрішня спеціалізація працівників щодо певних видів діяльності), так і негативний ефект (упровадження практик, які суперечать нормам процесуального права, використання службовими особами недоліків законодавства для задоволення власних інтересів тощо);

8) *очікування суспільства, загальні стереотипи мислення, культура, менталітет, етика, мораль.*

Для того, щоб державна інституція могла ефективно виконувати свої функції у сфері кримінального провадження, вона повинна відповідати таким інституційним стандартам:

- незалежність від політичного та іншого незаконного впливу (структурна та операційна автономія, порядок призначення та звільнення керівника тощо);
- підзвітність органу (регулярне звітування, інформування громадськості тощо);
- високий рівень професійної підготовки співробітників (конкурсний відбір працівників, їхнє навчання тощо);
- наявність достатніх повноважень для ефективної роботи (спеціальні оперативно-розшукові та слідчі заходи, доступ до фінансової інформації тощо)¹⁸⁸.

Крім того, вкрай важливою є узгодженість між повноваженнями, з одного боку, інституцій, які застосовують заходи кримінальної репресії, з іншого –

¹⁸⁸ Носевич Н. Р. Напрями вдосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань у сфері протидії злочинності. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 3 (68). С. 104.

інституцій, які здійснюють нагляд і контроль за цією діяльністю. Це *вертикальний вимір інституційного балансу*. У цій системі орган досудового розслідування не може, скажімо, на власний розсуд обмежувати гарантовані Конституцією права людини, а за такої необхідності, обумовленої потребою розслідування кримінального правопорушення, може тільки ініціювати окремі слідчі (розшукові) дії, заходи забезпечення, негласні слідчі (розшукові) дії, інші визначені законом процесуальні дії перед прокурором, слідчим суддею.

Порушення балансу у цій системі призводить до двох варіантів проблемних ситуацій. *Надмірний інституційний контроль* зужує незалежність слідчого, дізнавача, детектива, перешкоджає швидкому та оперативному реагуванню на інформацію про кримінальне правопорушення, ускладнює реалізацію завдань кримінального провадження, а інколи взагалі унеможливує його проведення. Натомість надто *слабкий, формальний контроль* призводить до формального погодження клопотань, «конвеєрного» прийняття процесуальних рішень.

Недоліки такого порушення балансу у вертикальній проекції можна проілюструвати згаданими «поправками Лозового». Бажання посилити судовий контроль над процесом залучення експертів мало не призвів до колапсу у діяльності органів досудового розслідування, а внаслідок неформальної практики, покликаної «пом'якшити» негативні ефекти від прийняття такого недолугого правового регулювання, цей судовий контроль звівся нанівець, перетворившись на формальну данину, адже доволі часто слідчі судді без готових документів на цифрових носіях слідчого навіть не розглядали клопотання, а потім, копіюючи текст документа та змінюючи кілька реквізитів, просто засвідчували його своїм підписом. Так, ідея запобігти «свавіллю» слідчого, обмежити його самостійність у залученні експерта обернулася численними проблемами, про які не раз сигналізувала наукова спільнота.

Горизонтальний вимір інституційного балансу передбачає узгоджену діяльність і взаємодію між різними інституціями, які мають «плаваючий» предмет відання (наприклад, між різними органами досудового розслідування), між інституціями, не пов'язаними відносинами підпорядкування (наприклад, органами досудового розслідування та експертними установами тощо). Прикладами порушення балансу у цій системі є суперечності щодо визначення предметної чи персональної підслідності; затягування процесу передачі кримінальних проваджень, властивому суб'єкту; відсутність повноважень, необхідних для виконання покладених функцій і т. д.

Інституційний баланс досягається в межах інституційного трикутника, до якого входять органи досудового розслідування, прокуратура та суд. Це ключові «гравці» процесу, які, не порушуючи межі чинного законодавства, на основі наданої їм дискреції між собою узгоджують, що вважатиметься прийнятним, а що – ні у низці питань (наприклад, спосіб обґрунтування фактичних підстав для вжиття заходів забезпечення кримінального

провадження або проведення окремих слідчих (розшукових) дій), погоджують форму окремих процесуальних документів та їх додатків, формулювання типових текстуальних конструкцій. Цим пояснюються певні особливості неформальної практики досудового розслідування у різних територіальних органах, а подекуди й різна судова практика вирішення кримінальних справ. Те, що проходить в одних районах, не пройде погодження/схвалення в інших.

Часто, дбаючи про хороші статистичні показники роботи або прагнучи досягти швидких результатів, органи досудового розслідування можуть вдаватися до таких дій, які потребують додаткової верифікації на предмет доцільності, обґрунтованості, правильності. Відтак щодо органів досудового розслідування ефект «ваг і стримувань» досягається впровадженням процедур погодження окремих процесуальних рішень прокурором; процедури звернення за дозволом щодо проведення окремих процесуальних дій до слідчого судді; критичної оцінки аргументації клопотань слідчого, дізнавача, детектива; залучення понятих до проведення окремих слідчих (розшукових) дій (хоча ця вимога не раз цілком справедливо зазнавала критики); імперативу безперервної відеозйомки під час обшуку для підтвердження об'єктивності ходу та результатів; можливості скасування рішень слідчого, дізнавача, детектива; можливості оскарження дій чи бездіяльності слідчого, дізнавача, детектива; можливості відводу тощо.

Ефекти «ваг і стримувань» щодо прокурора досягається можливістю у випадку незгоди з рішенням прокурора звернутися до прокурора вищого рівня; можливістю оскарження дій чи бездіяльності прокурора, можливістю відводу і т. д. Ефект «ваг і стримувань» щодо слідчого судді, судді досягається можливістю відводу; оскарження дій чи бездіяльності слідчого судді, судді; у випадках, передбачених законом, можливістю подання апеляційної, касаційної скарги; можливістю подання скарги до Вищої ради правосуддя тощо.

У кримінальному провадженні беруть участь й інші державні інституції (державні експертні установи, органи пробації, центри надання безоплатної вторинної допомоги тощо). Завдання цих інституцій – сприяти органам, які реалізують повноваження досудового розслідування та судового провадження. Крім того, особливості поставлених завдань зумовлюють необхідність обміну інформацією та інші форми взаємодії органів досудового розслідування з іншими державними інституціями. До прикладу, для підрозділів ДБР важливою є міжвідомча співпраця зі спеціальним уповноваженим органом виконавчої влади з питань фінансового моніторингу, органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, Національним банком України, Фондом державного майна України, Антимонопольним комітетом України, органами державного фінансового контролю в Україні, органами Державної прикордонної служби та ін.

Окремо слід згадати про громадські інституції, які залучаються з метою сприяння державним інституціям у реалізації завдань кримінального

провадження (наприклад, надання допомоги в комунікації з особливо вразливими категоріями потерпілих та свідків; участь у процедурах примирення представників громадських організацій чи центрів медіації; посилення транспарентності діяльності державних інституцій через здійснення громадського контролю, роботи у конкурсних, атестаційних комісіях під час призначення на посади окремих категорій осіб, участь у наглядових радах правоохоронних органів тощо).

Цілком поділяючи думку, що у демократичній державі співпраця громадських і правоохоронних та судових інституцій сприяє підвищенню довіри, посиленню прозорості діяльності державних інституцій, не можна оминати критики окремих підходів до форм такої участі. Адже дійсно викликає щонайменше здивування, коли серед членів конкурсної комісії з відбору кандидатів на посади до органів досудового розслідування замість досвідчених фахівців у цій сфері є особи, які хоч і можуть характеризуватися бездоганною репутацією, високими моральними якостями, проте зовсім не розуміють з якими викликами матиме справу майбутній службовець, а інколи й зовсім не володіють життєвим досвідом¹⁸⁹. Такі хибні практики мають дестабілізуючий вплив на відносини у цій сфері.

2.1.3. Індикатори недоліків інституційного балансу у сфері кримінального провадження

Останніми роками в Україні спостерігається позитивна тенденція в активізації зусиль у питанні досягнення інституційного балансу. Водночас говорити про достатність проведених реформ ще надто рано. Часто ініційовані реформи мають хаотичний характер, а створення численних інституцій ще не означає отримання очікуваних якісних результатів.

Нагадаємо, що, конструюючи інституційний баланс в ЄС, різні автори законотворчих ініціатив також часто діяли, не замислюючись, який довгостроковий ефект можуть мати зміни, внесені до європейського права. Як влучно про це писав правник Ж.-П. Жак: «Громаді бракувало архітектора із загальним баченням будівлі, яка була побудована за допомогою послідовних прибудов»¹⁹⁰. Щось схоже відбувається в Україні. Окремі потуги реформування правоохоронних та судових органів відбуваються не завжди послідовно і часто під впливом нових політичних віянь. Утім жодна політична сила, як констатує В. Маляренко, не вивчала глибинних проблем, явищ та процесів у прокурорській та судовій системах¹⁹¹. Відтак професор підсумовує:

¹⁸⁹ Баганець О. Чому «реформа» прокуратури не спрацювала? *Юридичний вісник України*. 16.07.2016. URL: <https://yvu.com.ua/chomu-reforma-prokuratury-ne-spratsyuvava/>.

¹⁹⁰ Jacqué J.-P. The principle of institutional balance. *CML Rev.* 2004. № 41. P. 387.

¹⁹¹ Голова ВСУ у відставці Маляренко. Реформа прокуратури: мета і засоби. *Протокол*. 25.05.2016. URL: https://protocol.ua/ru/reforma_prokuraturi_meta_i_zasobi/.

«... протягом останніх 29 років в Україні під гаслами реформування з метою покращення діяльності судових, прокурорських та слідчих органів фактично йде їхнє нищення. Їх позбавляють певних функцій, ускладнюються правила діяльності, звільняють найбільш досвідчених професіоналів»¹⁹².

Хиби інституційного балансу суттєво впливають на слідчу, судову та прокурорську практику, а водночас і на стан забезпечення в країні права на справедливе кримінальне правосуддя. Сучасна інституційна інфраструктура кримінального переслідування доволі складна, багаторівнева, поєднує елементи минулого, сучасного, національного та імплементованого з міжнародної практики. На етапі вироблення власної оптимальної інституційної моделі, змішуючи такі складники, неможливо уникнути невдач, помилок і прогалин.

Повноважень і діяльності органів досудового розслідування досліджували В. Андрусак¹⁹³, Р. Ботвінов¹⁹⁴, М. Городецька¹⁹⁵, І. Зіньковський¹⁹⁶, О. Лисецький¹⁹⁷, О. Литвинчук¹⁹⁸ та ін. До проблематики новоутворених органів НАБ України, ДБР зверталися Р. Войтюк¹⁹⁹, Є. Довжич²⁰⁰, В. Жидков²⁰¹, Н. Носевич²⁰², О. Скомаров та Н. Рибалка²⁰³, А. Францевич²⁰⁴ та ін.

¹⁹² Маляренко В. Провалена реформа, або Дещо про «реформаторські» зміни в прокуратурі та прокурорську майстерність. *Lexinform*. 27.02.2020. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/provalena-reforma-abo-deshho-pro-reformatorski-zminy-v-prokuraturi-ta-prokurorsku-majsternist/>.

¹⁹³ Андрусак В. Б. Функції органів досудового слідства в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2011. 20 с.

¹⁹⁴ Ботвінов Р. Г. Кримінальна процесуальна компетенція керівника органу досудового розслідування (за матеріалами діяльності слідчих підрозділів органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Донецький юридичний інститут. Донецьк, 2014. 20 с.

¹⁹⁵ Городецька М. С. Кримінально-процесуальна компетенція слідчого органів внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2010. 22 с.

¹⁹⁶ Зіньковський І. П. Повноваження слідчого при обранні, зміні та скасуванні заходів забезпечення кримінального провадження : дис. ... доктора філософії : 081 Право ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2019. 281 с.

¹⁹⁷ Лисецький О. О. Слідчий як суб'єкт кримінального провадження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2018. 20 с.

¹⁹⁸ Литвинчук О. І. Процесуальний статус слідчого в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007. 20 с.

¹⁹⁹ Войтюк Р. В. Детектив Національного антикорупційного бюро України як суб'єкт кримінальних процесуальних правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2018. 281 с.

²⁰⁰ Довжич Є. В. Правові основи діяльності детектива Національного антикорупційного бюро України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 20 с.

²⁰¹ Жидков В. Л. Кримінально-процесуальна діяльність детектива Національного антикорупційного бюро України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2019. 20 с.

²⁰² Носевич Н. Р. Державне бюро розслідувань як суб'єкт протидії злочинності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Донецький юридичний інститут МВС України. Кривий Ріг, 2020. 20 с.

²⁰³ Скомаров О. В., Рибалка Н. О. Діяльність національного антикорупційного бюро України: адміністративно-правові аспекти : монографія. Київ : АртЕк, 2017. 208 с.

²⁰⁴ Францевич А. П. Системний підхід до дослідження проблеми взаємодії Державного бюро розслідувань з органами державної влади. *Наукові записки*. 2020. Вип. 9. С. 145–149.

Функціонування органів прокуратури вивчали Є. Вандін²⁰⁵, Р. Гасанов²⁰⁶, Л. Грицаєнко та Є. Невмержицький²⁰⁷, А. Гнатюк²⁰⁸, Д. Добровольський²⁰⁹, І. Єна²¹⁰, В. Колодчин²¹¹, Ю. Коробко²¹², В. Кравчук²¹³, А. Лапкін²¹⁴, В. Миколенко²¹⁵, Г. Ніколайчук²¹⁶, І. Рогатюк²¹⁷, А. Степанов²¹⁸, М. Стефанчук²¹⁹, В. Сухонос²²⁰, Г. Тюрін²²¹, О. Ференець²²², О. Хорсуненко²²³, М. Черноусько²²⁴, О. Шпак²²⁵, І. Шульган²²⁶, В. Юрчишин²²⁷ та ін.

- ²⁰⁵ Вандін Є. Діяльність Спеціалізованої антикорупційної прокуратури України: правові та організаційні аспекти : монографія. Київ : АртЕк, 2017. 201 с.
- ²⁰⁶ Гасанов Р. Н. Здійснення повноважень прокурором в частині проведення слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2017. 251 с.
- ²⁰⁷ Грицаєнко Л. Р., Невмержицький Є. В. Реформування інституту прокуратури в Україні: два кроки вперед чи три назад? *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 364–367.
- ²⁰⁸ Гнатюк А. Ю. Функціональна структура кримінальної процесуальної діяльності прокурора у досудовому провадженні : монографія. Харків : Право, 2019. 152 с.
- ²⁰⁹ Добровольський Д. М. Незалежність як засада організації та діяльності органів прокуратури : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 195 с.
- ²¹⁰ Єна І. В. Кримінальна процесуальна компетенція прокурора у досудовому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Академія адвокатури України. Київ, 2014. 226 с.
- ²¹¹ Колодчин В. В. Повноваження прокурора в судовому провадженні у першій інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 226 с.
- ²¹² Коробко Ю. В. Процесуальні повноваження прокурора у досудовому кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Генеральна прокуратура України, Національна академія прокуратури України. Київ, 2016. 220 с.
- ²¹³ Кравчук В. М. Прокуратура України як орган державної влади: інституційно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 ; Генеральна прокуратура України, Національна академія прокуратури України. Київ, 2012. 200 с.
- ²¹⁴ Лапкін А. В. Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми : монографія. Харків : Право, 2020. 1304 с.
- ²¹⁵ Миколенко О., Неледва М. Тенденції розвитку національного законодавства про медіацію та медіатора у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 4 (29). С. 193–197. DOI: 10.32837/ryuv.v1i4(29).422
- ²¹⁶ Ніколайчук Г. А. Повноваження прокурора та їх реалізація у судовому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2019. 262 с.
- ²¹⁷ Рогатюк І. В. Теоретичні, правові та праксеологічні основи кримінальної процесуальної діяльності прокурора у досудовому розслідуванні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2018. 604 с.
- ²¹⁸ Степанов А. Б. Співвідношення прокурорського нагляду, відомчого та судового контролю під час досудового розслідування. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 23 с.
- ²¹⁹ Стефанчук М. М. Теоретико-методологічні та організаційно-правові засади реалізації прокуратурою України представницької функції : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.10 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2018. 471 с.
- ²²⁰ Сухонос В. В. Прокуратура в системі державних органів України: теоретичний аналіз сучасного стану та перспектив розвитку : монографія. Суми : Університетська книга, 2008. 447 с.
- ²²¹ Тюрін Г. Є. Організаційно-правові основи участі прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017. 250 с.
- ²²² Ференець О. Б. Організаційно-правові засади антикорупційної діяльності прокуратури : монографія. Київ : Слово, 2018. 208 с.
- ²²³ Хорсуненко О. В. Прокуратура України та країн-членів Європейського Союзу: порівняльне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2019. 224 с.
- ²²⁴ Черноусько М. В. Здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 259 с.
- ²²⁵ Шпак О. О. Організація роботи прокурора з процесуального керівництва досудовим розслідуванням : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 ; Національна академія прокуратури України. Київ, 2016. 227 с.

Проблематику діяльності слідчих суддів та суддів у кримінальних провадженнях розглядали А. Бондюк²²⁸, О. Бурлака²²⁹, М. Макаров²³⁰, С. Пшенічко²³¹, С. Шапутько²³² та ін.

Не вдаючись у докладний аналіз процесу розбудови цих інституцій, що не раз блискуче було зроблено у науковій доктрині, зосередимо увагу на тих типових проблемах, які постають сьогодні у сфері забезпечення інституційного балансу. Підтвердженням актуальності проблематики є приклади, коли наукова спільнота сигналізувала про необхідність дієвих реформ у розподілі функцій та повноважень, забезпечення ефективної міжінституційної комунікації, зниження політичного впливу на діяльність інституцій тощо.

Так, із переліку чинників, які суттєво знижують ефективність процесуальної діяльності на стадії досудового розслідування, запропонованого А. Степановим, більшість прямо стосуються питання інституційного балансу: недоліки правового регулювання діяльності суб'єктів, які здійснюють досудове розслідування; недоліки діяльності суб'єктів, які здійснюють контрольні та наглядові функції на етапі досудового розслідування; недоліки в системі обміну інформацією між суб'єктами сторони обвинувачення і т. д.²³³ М. Городецька слушно вказує, що установлення лише процесуальних прав та обов'язків учасників кримінального провадження недостатньо для забезпечення ефективного захисту їхніх інтересів. Їхні права та обов'язки мають бути змістовим наповненням предмета відання суб'єктів кримінального судочинства²³⁴.

Про проблеми прокуратури в інституційній площині зазначають і Л. Грицаєнко, Є. Невмержицький. На думку вчених, сьогодні актуальні ключові питання забезпечення реальної незалежності прокурорів, деполітизації прокуратури, визначення місця прокуратури у системі гілок влади, визначенні функцій та повноважень, децентралізації органів прокуратури. Фахівці

²²⁶ Шульган І. І. Прокурор в кримінальному процесі. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2020. 238 с.

²²⁷ Юрчишин В. М. Функції прокурора у досудовому розслідуванні: теорія і практика : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2016. 443 с.

²²⁸ Бондюк А. Ф. Процесуальні основи статусу слідчого судді у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. 19 с.

²²⁹ Бурлака О. В. Забезпечення реалізації слідчим суддею функції захисту прав, свобод та інтересів особи у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2018. 298 с.

²³⁰ Макаров М. А. Судовий контроль у кримінальному провадженні : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 340 с.

²³¹ Пшенічко С. О. Повноваження слідчого судді з розгляду та вирішення скарг у досудовому провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 20 с.

²³² Шапутько С. В. Повноваження слідчого судді щодо судового контролю у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2018. 21 с.

²³³ Степанов А. Б. Співвідношення прокурорського нагляду, відомчого та судового контролю під час досудового розслідування. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 23 с.

²³⁴ Городецька М. Функціональний предмет відання у кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 331.

пропонують змінити процес призначення та звільнення Генерального прокурора, відмовитися від інституту висловлення недовіри Генеральному прокуророві, забезпечити особливе місце прокуратури в межах судової гілки влади і створити умови незалежності від політичних та бізнесових впливів, відмовитися від абсолютної вертикальної підпорядкованості органів прокуратури, надати автономію регіональним інституціям тощо²³⁵.

А. Марченко, оцінюючи досвід функціонування системи антикорупційних органів в Україні, серед основних проблем називає низький рівень комунікації антикорупційних органів між собою, координації ними своїх дій, а також можливість втручання у діяльність антикорупційних органів²³⁶.

З огляду на наведені приклади, стає очевидною актуальність, доцільність і важливість розробки питань інституційного балансу та визначення основних індикаторів, які сигналізують про наявність проблем у цій сфері. У 2012 р. реформа кримінального провадження спричинила перерозподіл функцій та повноважень спеціалізованих державних інституцій. Крайні роки можна охарактеризувати значними змінами в інституційному середовищі, однак не всі реформаторські кроки виявилися позитивними. Можна виокремити чотири основні індикатори недоліків, які супроводжують процес творення інфраструктури кримінального процесу та знижують індекс його ефективності: недоліки правового регулювання, недоліки організаційного характеру, недоліки неформальної практики та недоліки стратегії інституційних реформ.

Індикатори нормативно-правового характеру. Кожна державна інституція наділена кримінально-процесуальною компетенцією, яка, за словами Л. Лобойка, охоплює тріаду елементів: функції, предмет відання та владні повноваження²³⁷. Для того, аби виконувати функції та користуватися повноваженнями, державна інституція повинна володіти процесуальною правоздатністю та дієздатністю, іншими словами, мати законні підстави створення та законні підстави здійснення певної кримінальної процесуальної діяльності²³⁸. Відсутність процесуальної правоздатності та дієздатності органу, який приймає рішення у кримінальному провадженні, однозначно є неприйнятним. Однак у нашій історії інституційного розвитку системи органів кримінального переслідування відомі випадки, коли окремі суб'єкти діяли фактично поза межами закону. Наведемо кілька прикладів.

Виведення у 2017 р. податковим законодавством підрозділів податкової міліції за межі правового поля мало б призвести до негайного припинення

²³⁵ Грицаєнко Л. Р., Невмержицький Є. В. Реформування інституту прокуратури в Україні: два кроки вперед чи три назад? *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 366.

²³⁶ Марченко А. Еволюція системи антикорупційних органів в Україні: від протидії до запобігання. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2020. Вип. 2. С. 74.

²³⁷ Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальна компетенція. Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2006. С. 25–26.

²³⁸ Городецька М. Забезпечення процесуальної дієздатності суб'єктів провадження як один із аспектів функціонального призначення предмету відання в кримінальному процесі. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. № 2 (90). С. 106.

їхньої діяльності, однак на практиці цього не сталося. Відтак невизначеність статусу слідчих ДФС породжувала численні проблеми у судовій практиці. Схожа ситуація виникла раніше, коли у 2015 р. на зміну слідчим підрозділам ОВС з'явилися слідчі підрозділи НП, проте у КПК України вчасних відповідних змін внесено не було. І хоча йдеться про очевидні «технічні помилки», наслідки таких ситуацій були зовсім не «технічні», а цілком реальні організаційні та правові (затягування розслідування, визнання доказів недопустимими)²³⁹. Як зазначено у висновку ВССУ від 07 вересня 2016 р., проведення досудового розслідування кримінального провадження, зокрема проведення окремих слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення тощо, «органом, до компетенції якого згідно із процесуальним законодавством не віднесено його здійснення, порушує загальні засади законності здійснення кримінального провадження, закріплені у ст. 9 КПК України, й унеможливує виконання завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України»²⁴⁰.

Можна згадати про існування колізій між положеннями ч. 4 ст. 216 КПК України, п. 1 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» та Законом України «Про Державну службу» щодо неможливості поєднання різних систем градації категорій посад державної служби для визначення персональної підслідності ДБР²⁴¹; відсутність механізму витребування кримінальних проваджень за рішенням Директора НАБ України, погодженим із прокурором, які перебувають у провадженні інших органів досудового розслідування чи прокуратури²⁴²; відсутність повноважень в органів досудового розслідування ініціювати проведення позапланових ревізій та перевірок²⁴³. Очевидно, перелік невирішених проблем можна продовжити.

²³⁹ Ibidem – С. 105.

²⁴⁰ Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 1138/0/1-6 від 26 серпня 2016 р. URL: <http://sc.gov.ua/uploads/tinumce/files/Лист%20Заступнику%20Генераль-ного%20прокурора%20України%20Холодницько-му%20Н.І.>

²⁴¹ Носевич Н. Р. Напрями вдосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань у сфері протидії злочинності. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 3 (68). С. 107; Рогольська В. Кримінально-процесуальні аспекти діяльності Державного бюро розслідувань: проблемні питання. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 16 червня 2018 р.). Одеса : Юридична література, 2018. С. 266–268; Торбас О. О. Особливості визначення підслідності ДБР у кримінальному провадженні. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 16 червня 2018 р.). Одеса : Юридична література, 2018. С. 271–272.

²⁴² Погорецький М. А., Волкотруб С. Г. Удосконалення кримінального процесуального законодавства щодо підслідності органів досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 77.

²⁴³ Топорецька З. Позапланові перевірки в кримінальному провадженні (за матеріалами судової практики 2017 року). *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 7. С. 148–151; Сизоненко А., Брисковська О. Актуальні проблеми призначення та проведення позапланових ревізій за зверненням органів досудового розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 136; Неганов В. В. Використання висновків ревізій у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2018. С. 17; Цивінський О. І., Дуфенюк О. М. Проблеми питання судово-економічної експертизи у кримінальному провадженні. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 2. С. 291–295. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.2.51>; Цивінський О. І., Дуфенюк О. М. Оптимізація проведення позапланових ревізій, перевірок та призначення економічних експертиз у кримінальному провадженні. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 3 С. 276–283. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.45>

Ілюстративний приклад того, як «технічна проблема» прогалин у визначенні повноважень державних інституцій негативно впливає на інституційне середовище кримінального провадження, наведено в аналітичному дослідженні Є. Крапивіна. Результати оцінки першого етапу впровадження дізнання в Україні засвідчують, що під час цієї форми досудового розслідування доволі часто виникає потреба арешту майна, вилученого у затриманих осіб, проведення обшуків, проте відсутність прямої норми КПК України, яка б уповноважувала дізнавачів звертатися з клопотаннями про арешт майна або дозвіл на проведення обшуку призводить до ситуації, коли дізнавач не може взяти участь у розгляді такого клопотання слідчим суддею. Відтак виникає додаткове навантаження на прокурорів, які зобов'язані такі клопотання особисто подавати. За словами керівництва дізнання та прокурорів, суди не приймають клопотання від дізнавачів через обставину неналежних, на їхню думку, суб'єктів звернення²⁴⁴. Чим аргументується логіка законодавця під час встановлення таких відмінностей повноважень слідчого та дізнавача не зовсім зрозуміло, однак очевидним є порушення інституційного балансу, що має негативні наслідки не тільки у вигляді збільшення навантаження на прокурорів, але й зниження ефективності процесуального керівництва в інших кримінальних провадженнях, зменшення можливостей для оперативного реагування органами дізнання на отриману інформацію, зростання ймовірності втрати важливих доказів у кримінальному провадженні через бюрократичну тяганину.

Наведені приклади демонструють необхідність урахування засад інституційного балансу під час законодавчого регулювання реформ та швидкого реагування на сигнали практики про наявність невирішених прогалин та суперечностей нормативно-правового регулювання.

Індикатори організаційного характеру. Для реальної практичної реалізації правоздатності та дієздатності компетентних суб'єктів не достатньо тільки законних підстав, важливе забезпечення й інших матеріально-технічних, організаційних умов діяльності, достатня укомплектованість персоналу інституції, відомча та міжвідомча взаємодія.

Наприклад, знову ж таки згадаємо довгоочікувану реформу дізнання. У такий спосіб реалізовувалось прагнення спростити кримінальне провадження, скоротити процесуальні строки досудового розслідування кримінальних проступків, розвантажити слідчих і сприяти більшій концентрації їх уваги на розслідуванні злочинів. Однак значна частина персоналу, призначеного на посади дізнавачів, не була готова до цього. Часто фахівців просто ставили перед фактом про необхідність відповідного переведення до структурного підрозділу чи уповноваження відповідним наказом. У зв'язку зі значною кількістю кримінальних проваджень, розпочатих за фактами вчинення кримінальних проступків, у деяких районах значно ускладнилась робота, адже на двох-трьох дізнавачів припадають сотні проваджень, в яких діють стислі

²⁴⁴ Крапивін Є. Оцінка впровадженості кримінальних проступків в Україні. Київ, 2021. С. 26–27.

процесуальні строки, є підозрювані особи, а тому такі справи вимагають вкрай швидких темпів процесуальної діяльності. Зрештою загалом, у ситуації, коли слідчі і дізнавачі мають кілька сотень проваджень щомісяця, говорити про якість роботи та розумний баланс важко.

Вагомою проблемою сьогодні є значне омолодження персоналу органів досудового розслідування у НП, відтік кваліфікованих фахівців до новостворених органів досудового розслідування із більш привабливим фінансовим забезпеченням (НАБ України, ДБР, БЕБ) або звільнення. Таке «вимивання» кадрового ресурсу з лав поліції може негативно вплинути на можливості передачі позитивного досвіду молодим поколінням фахівців, на якість дізнання, досудового слідства та оперативної роботи. Водночас саме територіальні органи поліції є тією ланкою в інституційній системі, яка найбільш наближена до громад і повинна щоразу демонструвати професійність реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення. Відтак значна плінність кадрів у цій системі негативно впливає на інституційне середовище.

Від інституційного забезпечення залежить реалізація мети ефективної протидії корупційній злочинності²⁴⁵. Зі створенням НАБ України пов'язані численні очікування суспільства щодо дієвої протидії корупційним правопорушенням, однак сьогодні лунає критика щодо повільних темпів кримінальних проваджень та неспівмірності витрат, пов'язаних із утриманням антикорупційної інфраструктури, та отриманими результатами у формі обвинувальних вироків судів. Завершеність формування інституційного трикутника «детектив НАБ – прокурор САП – суддя ВАКС» позитивно відобразилася на результативності діяльності цієї інфраструктури.

Якщо керуватися методологією визначення ефективності кримінального провадження крізь призму економічної науки, яка передбачає «досягнення певної мети за найменших виробничих витрат»²⁴⁶, то, не враховуючи вкладених ресурсів на початковому етапі, ефективність НАБ України можна спробувати оцінити, аналізуючи сальдо витрачених коштів на функціонування цієї інституції та повернутих коштів до бюджету у зв'язку з ухваленням обвинувальних вироків за календарний рік.

Застосування такої методології засвідчує, що станом на початок 2023 року НАБ України відзвітувало про відшкодування збитків і шкоди у кримінальних провадженнях загалом на суму 5,795 млрд грн, з яких 2 млрд – отриманий економічний ефект тільки в 2022 р.²⁴⁷. Попри те, бюджет фінансування НАБ України у цьому ж 2022 р. становив 1,2260122 млрд грн, а реальні касові видатки – 1,1811388 млрд грн²⁴⁸. Також варто підкреслити, що запит суспільства у сфері протидії кримінальним корупційним правопорушенням, що

²⁴⁵ Вандін Є. В. Організаційно-правові засади діяльності спеціалізованої антикорупційної прокуратури України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 207 с.

²⁴⁶ Зеленецький В., Лобойко Л. Критерії оцінки ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 2 (57). С. 187.

²⁴⁷ Звіт II півріччя 2022 р. НАБУ. С. 22.

²⁴⁸ *Ibidem* – С. 60.

вчиняються вищими посадовими особами, залишається високим, а питання ефективності не обмежується тільки оцінюванням економічним ефектом розслідування, але й іншими показниками (безсторонністю, ретельністю та оперативністю, встановленням всіх фактів справи)²⁴⁹.

Відсутність методології оцінки, скільки кримінальних проваджень могли бути завершені, проте не надійшли до суду; скільки доказів втрачено/визнано недопустимими через неретельний підхід до розслідування; оцінки розумності/нерозумності строків досудового розслідування, прийняття конкретних процесуальних рішень тощо, не дає змоги підтвердити чи спростувати сумніви щодо ефективності роботи як НАБ України, так і інших державних інституцій. Суспільство цікавить кінцевий результат, який полягає не стільки в кількостях засуджених чи абстрактних цифрах відшкодувань шкоди, а в реальних системних змінах.

Значний вплив на ефективну діяльність має внутрішня структура та міжвідомча комунікація, а тут також виявляються проблеми інституційного характеру. Як свідчать результати досліджень, багаторівневість структури НАБ України створює зайві перешкоди для розслідування внаслідок необхідності погодження детективами своїх рішень у низки керівників. Один із прокурорів САП із цього приводу пояснює:

«Детектив дає довідку, що у нього є в провадженні. Дається довідка заступнику керівника відділу. Заступник керівника відділу бере того детектива до керівника відділу. Потім ідуть до заступника керівника підрозділу. І потім може до керівника НАБУ дійдуть, може не дійдуть... І весь цей бюрократичний процес займає багато сил, багато часу, і він є неефективним»²⁵⁰.

Раніше цю проблему озвучили фахівці Європейського Союзу, США та України, які у 2018 р. проводили експертний аналіз діяльності НАБ України. Детектив може мати до п'яти керівників над собою: керівника відділу або його заступника, керівника підрозділу детективів або його заступника, керівника Головного підрозділу, першого заступника Директора, Директора. Така кількість керівників викликає запитання з позиції ефективної організації роботи²⁵¹. Недоліком інституційного балансу вважається й невідповідність структури НАБ України та структури САП, адже початковий задум передбачав таке «дзеркальне» відображення підрозділів, що мало б покращити міжвідомчу комунікацію детективів та їх процесуальних керівників²⁵².

²⁴⁹ Погорецький М. А., Старенький М. С. Повноваження слідчих органів Державного бюро розслідувань: проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 40–41.

²⁵⁰ Роль процесуального керівника – прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури на досудовій стадії процесу : звіт за результатами досліджень / кол. авт. Ю. Белоусов, В. Венгер, А. Орлеан, В. Яворська. Київ : Експертний центр з прав людини, Міжнародний фонд «Відродження», 2018. С. 35.

²⁵¹ Експертний аналіз діяльності Національного антикорупційного бюро України (березень 2018 р.). URL: https://nabu.gov.ua/sites/default/files/page_uploads/25.04/nabu_assessment_report_ukr.pdf.

²⁵² Роль процесуального керівника – прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури на досудовій стадії процесу : звіт за результатами досліджень / кол. авт. Ю. Белоусов, В. Венгер, А. Орлеан,

Утім не все тут залежить від умотивованості та професійності працівників НАБ України. Під час оцінки результатів діяльності НАБ України, САП і ВАКС слід також враховувати, що інколи при значних витратах часу та ресурсів очікуване завершення резонансних справ неможливе не через мляву діяльність інституцій, а в зв'язку зі зміною правової реальності, в умовах якої функціонують ці органи. Наприклад, надання лише формального права на рівні закону НАБ України здійснювати самостійно заходи негласного прослуховування за відсутності відповідного матеріально-технічного забезпечення та нормативного врегулювання на рівні підзаконних актів є неприйнятним²⁵³.

Інший приклад: ухвалене 26 лютого 2019 р. рішення КС України щодо відповідності Конституції (конституційності) ст. 368-2 Кримінального кодексу України призвело до необхідності закриття сотень кримінальних проваджень про незаконне збагачення, лєвова частина яких вже перебувала на стадії судового провадження²⁵⁴. Законодавчі ініціативи з відновлення кримінальної відповідальності за цією статтею не дозволять відновити вже закриті провадження, а стосуватимуться тільки нових виявлених фактів протиправної діяльності. При зміні в такий спосіб юрисдикційного режиму суспільство втратило двічі: по-перше, не повернуло з кишень корупціонерів суттєві фінансові ресурси до бюджету, а, по-друге, оплатило вельми велику вже проведену роботу, яка залишилася без очікуваних результатів.

Інституційні зміни часто супроводжуються періодами нестабільності, коли старі інститути вже не працюють, а нові ще не працюють²⁵⁵. У цьому контексті варто також згадати про ситуацію припинення повноважень слідчих органів прокуратури розслідувати злочини після 20 листопада 2017 р. у зв'язку з початком функціонування ДБР, хоча фактично на той час ДБР, маючи процесуальну правоздатність і дієздатність, не могло прийняти до свого провадження жодних матеріалів через відсутність персоналу та організаційно-технічних умов діяльності. На цю проблему звертали увагу М. Погорєцький, М. Старенький²⁵⁶, А. Лапкін²⁵⁷, О. Торбас²⁵⁸ та багато ін. Принагідно нагадаємо, якщо фонд розвитку НАБ України у перший рік своєї

В. Яворська. Київ : Експертний центр з прав людини, Міжнародний фонд «Відродження», 2018. С. 26.

²⁵³ Висновок РГК НАБУ на звіт Бюро за II півріччя 2020 року. URL: <https://rgk-nabu.org/uk/news/thk/visnovok-rgk-nabu-na-zvit-byuro-za-ii-pivrichcha-2020-roku>.

²⁵⁴ Рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції (конституційності) ст. 368-2 Кримінального кодексу України від 26.02.2021 р. № 1-р/2019. *Офіційний вісник України*. 2019. № 36. С. 122.

²⁵⁵ Стемковська О. Інституційне забезпечення трансформації місцевого самоврядування в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2016. Вип. 1. С. 49.

²⁵⁶ Погорєцький М. А., Старенький М. С. Повноваження слідчих органів Державного бюро розслідувань: проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 39.

²⁵⁷ Лапкін А. В. Питання здійснення прокуратурою досудового розслідування. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2020. № 39. С. 81.

²⁵⁸ Торбас О. О. Особливості визначення підслідності ДБР у кримінальному провадженні. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 16 червня 2018 р.). Одеса : Юридична література, 2018. С. 269–272.

діяльності становив близько 17 млн грн, то для розвитку ДБР виділено 45,6 млн грн²⁵⁹.

Індикатори неформальної практики. Яким би якісним не було правове регулювання, у сфері кримінально-процесуальних відносин, яку неможливо абсолютно формалізувати, що зрештою є недоцільним та шкідливим, можна виявити труднощі в реалізації законодавчих приписів. Йдеться про ситуації, коли з формальної точки зору все гаразд, а насправді діють неформальні практики, не завжди спрямовані на якісну реалізацію завдань кримінального провадження.

Ілюстративним прикладом може слугувати опис фактичних відносин, які виникають під час розгляду конкретних справ між суддями різних ланок, поданий Н. Грень на основі оцінки ситуації судді ВС О. Прокопенка. Так, судді місцевих судів консультуються із суддями апеляційних інстанцій, зональними суддями щодо вирішення справи по суті (до прикладу, щодо питань кваліфікації, призначення покарання тощо). Часом даються неофіційні вказівки щодо розгляду кримінальної справи, редагуються проекти вироків та інших процесуальних рішень, адже від цього залежить рух судової справи та оцінка якості роботи суду, що входить до зони відповідальності такого зонального судді. Часто, вирішуючи справи, суддя місцевого суду орієнтується на позицію свого «керівника і контролера» із суду вищого рівня, який не зацікавлений у зміні чи скасуванні попередніх рішень, а тому характер відносин набуває ознак адміністративного підпорядкування. Такого типу неформальні практики взаємодії суддів є доволі поширеними і певною мірою відображають «дух» суддівської корпоративності²⁶⁰. Попри те стає цілком очевидною небезпека впливу таких неформальних практик на безсторонність суддів.

Розглянемо інший приклад. М. Городецька слушно звертає увагу на потребу правильного визначення предмета відання суб'єктів правозастосовної діяльності, оскільки саме це є гарантією здійснення кримінального провадження «законним» суб'єктом, а це, своєю чергою, становить обов'язкову умову забезпечення права людини на справедливий суд. Відтак, на думку вченої, практично значущим є питанням розподілу відання між суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності, особливо між суб'єктами рівнозначними між собою, де межі предмета відання є «плаваючими»²⁶¹. Звісно, що менше «плаваючого» предмета відання, то краще для інституційної інфраструктури кримінального провадження. Однією з причин виникнення суперечок між різними державними інституціями є законодавче закріплення складної системи ознак для визначення предметної та персональної підслідності, окремі з яких

²⁵⁹ Ільченко О. В., Проценко В. А. Проблеми розслідувань кримінальних проваджень віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань. *Правові горизонти*. 2018. № 12 (25). С. 46.

²⁶⁰ Грень Н. М. Право на справедливий суд: проблеми незалежності та безсторонності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 837. С. 249.

²⁶¹ Городецька М. Природа та структура предмета відання у кримінальному процесі. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1 (62). С. 184.

неможливо достовірно встановити детективу, слідчому чи прокурору на початковій стадії досудового розслідування²⁶².

Другою причиною міжінституційних конфліктів є конкуренція, мотивована бажанням зберегти зону впливу, влаштувати «піар» навколо певних резонансних кейсів, гальмувати кримінальний процес до моменту спливу строків давності, що у підсумку призводить до вкрай негативних наслідків, підриває довіру до правоохоронної та судової систем. Наприклад, у перші роки функціонування НАБ України конкуренція підслідності між органами бюро та органами прокуратури мала наслідком тривале затягування процесу передачі кримінальних проваджень за підслідністю, початку розслідування злочинів та збирання доказів невластивим суб'єктом на 80 % і тільки потім скерування проваджень за підслідністю до НАБ України, прецеденти визнання доказів, отриманих з порушенням підслідності, недопустимими у суді²⁶³. Очевидно, що коли йдеться про такий значний відсоток проведеної роботи, малоймовірно, що досвідчені фахівці-правники не розуміли порушення норм установлення підслідності і тільки на завершальній стадії «згадували» про це.

Повернемося до прикладу колізії, зумовленої «запізненням» початку функціонування ДБР. Органи прокуратури після спливу кінцевого строку 20 листопада 2017 р. продовжували розслідувати кримінальні правопорушення, підслідні ДБР. Для урегулювання такої ситуації було впроваджено дві різні практики. По-перше, посилаючись на ст. 36 КПК України, виносилися постанови про доручення відповідним органам проводити досудове розслідування у зв'язку з неефективністю його проведення в підрозділах ДБР. По-друге, прокурори самостійно почали проводити слідчі (розшукові) дії у кримінальних провадженнях, підслідних ДБР, у такий спосіб забезпечуючи досудове розслідування. Незважаючи на апелювання до чинних норм КПК України, обидві практики зазнавали критики правників. Перший підхід критикувався, адже припинення повноважень одним органом не є свідченням неефективності роботи іншого, другий – через суперечність із засадами змагального кримінального провадження, в якому прокурор має здійснювати процесуальне керівництво, а не поєднувати функції і прокурора, і слідчого²⁶⁴. Такій позиції опонував А. Лапкін, наголошуючи на тому, що здійснення прокуратурою досудового розслідування в цілому не суперечить міжнародно-правовим стандартам прокурорської діяльності й може розглядатися як один із напрямів участі прокуратури в кримінальному провадженні, оскільки функція досудового розслідування не суперечить обвинувальній моделі прокуратури, впровадженій в Україні. Відсутні й загрози обмеження конституційних прав і

²⁶² Погорецький М. А., Волкотруб С. Г. Удосконалення кримінального процесуального законодавства щодо підслідності органів досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 74.

²⁶³ Городецька М. До питання помилковості визначення предмету відання на досудовому розслідуванні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 3 (31). С. 177–178; Погорецький М. А., Волкотруб С. Г. Удосконалення кримінального процесуального законодавства щодо підслідності органів досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 75.

²⁶⁴ Погорецький М. А., Старенький М. С. Повноваження слідчих органів Державного бюро розслідувань: проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 42–43.

свобод людини та громадянина у кримінальному процесі. Відтак аргументи про принципову неможливість такої моделі вчений вважає необґрунтованими²⁶⁵, з чим варто погодитися.

Індикатори стратегії формування інституційного балансу. У правовій і демократичній державі кінцевою метою кримінального провадження має бути справедливий суд, а тому гарантування кожній людині доступу до справедливого правосуддя є основним завданням. Відтак для кримінального провадження виняткове значення має незалежність судів та їх позиція у системі поділу влад²⁶⁶. Сьогодні, як результат десятилітніх репресій, в українському суспільстві продовжує превалювати сприйняття суду як «суду-поліцейського», «суду-ката», натомість у цивілізованому демократичному світі суд покликаний здійснювати контроль за законністю методів боротьби зі злочинністю, захищати права та свободи людини від сваволі та беззаконня, вирішувати соціальні конфлікти, встановлювати юридично значущі факти та стани тощо²⁶⁷. Додатково інституційний авторитет судових органів періодично дискредитується через корупцію, політично вмотивовані рішення і т. д., що знову актуалізувало питання про «перезавантаження» судової реформи та реформи органів кримінального переслідування.

Однак не всі управлінські рішення під гаслами «реформа» відповідають сучасним вимогам. Деякі зміни радше призводять до інституційного дисбалансу, аніж пошуку оптимальної моделі інституційного середовища кримінального провадження. На висновки про існування таких ризиків наводять такі прапорахунки:

– поверхневність реформ та «ефект колії», тобто руху на засадах попередніх практик (наприклад, перейменування органів прокуратури без суттєвих змін у роботі);

– секторальна фрагментарність реформ і вибірковість змін інституційного середовища (наприклад, концентрація значної уваги та ресурсів на розбудові антикорупційної інституційної інфраструктури, непропорційне збільшення матеріального забезпечення окремих органів досудового розслідування);

– деформація цілей та пріоритетів під впливом політичних коливань (наприклад, упровадження змін до кримінального процесуального законодавства, продиктованих нещирим прагненням удосконалити процес, а здолати певну конкретну практику, яка є невігідною для окремих фігурантів; упровадження «підривних» інститутів, здатних зупинити ефективну діяльність правоохоронної та судової системи);

– відсутність сталої структури інституційних зв'язків, що виникає під впливом частих реформ державних інституцій (наприклад, ліквідація органів

²⁶⁵ Лапкін А. В. Питання здійснення прокуратурою досудового розслідування. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2020. № 39. С. 81.

²⁶⁶ Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес : навчальний посібник. Київ : ВАІТЕ, 2014. С. 33–34, 38.

²⁶⁷ Сердюк В. В. Судова влада та її місце в теорії поділу влади. *Вісник Академії адвокатури України*. 2006. Вип. 5. С. 45.

дізнання, а потім їх відновлення) та законодавчої інфляції і, як наслідок, детермінує невизначеність та невпевненість у позитивних змінах у майбутньому, посилює соціальну «втому» від несправедливості в кабінетах органів досудового розслідування, прокуратури, залах судових засідань.

Інституційний дисбаланс перебуває у причинно-наслідковому зв'язку з інституційною кризою, яка спричиняє зниження авторитету та руйнування легітимності державних інститутів, а латентний гнів суспільства переходить у відкриту агресію на вулицях. Протидія таким ризикам вимагає виважених підходів до трансформацій в системі кримінального провадження з урахуванням набутого досвіду, кращих міжнародних стандартів, ретельною оцінкою загроз та викликів, продиктованих новими умовами цивілізаційного буття. Втім доволі часто інституційні реформи в Україні тільки імітуються.

Так, за роки незалежності органи прокуратури також пройшли кілька етапів реформування. Як стверджують Л. Лобойко, О. Банчук, назва органу «прокуратура» залишилася тільки у деяких пострадянських, посткомуністичних країнах (Польща, Болгарія, Словаччина). Натомість західноєвропейські країни обрали шлях визначення таких органів «службами державного (публічного) обвинувачення/представництва» (Німеччина, Австрія, Чехія, Іспанія, Швейцарія, Італія, Іспанія, Португалія та ін.). У Франції та Бельгії буквальный переклад такого органу обвинувачення означає «ті, хто стоять на паркеті (у суді)»²⁶⁸. Звісно, не будемо плекати ілюзій, реформа назви інституції ще не означає реформи самої інституції. Водночас у контексті сказаного виникає запитання про доцільність і нагальність перейменування Генеральної прокуратури України в Офіс Генерального прокурора. Не зрозуміло, як такий «ребрендинг» державної інституції міг вплинути на покращення прокурорської практики?

Справді, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» від 19 вересня 2019 р. було увімкнено «зелене світло» для чергових змін, зокрема перейменування всіх ланок системи прокуратури, проте, на думку В. Бабкової, про реальну реорганізацію не йшлося. Єдиною метою реформи, видається, було отримання формального приводу для звільнення прокурорів у зв'язку з ліквідацією чи реорганізацією органу прокуратури, в якому прокурор обіймає посаду, або в разі скорочення кількості прокурорів органу прокуратури. Вчена звертає увагу на два суттєві аргументи хибності заміни інституційних табличок: по-перше, «офіс» є словом іншомовного походження і не має органічного зв'язку з державною мовою, як і не має нічого спільного зі сферою правосуддя та системою державних органів в Україні; по-друге, виникає враження, що всі інші структурні підрозділи та керівники цього органу виконують лише функції із забезпечення діяльності Генерального прокурора²⁶⁹.

²⁶⁸ Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес : навчальний посібник. Київ : ВАІТЕ, 2014. С. 62.

²⁶⁹ Бабкова В. С. Деякі аспекти реформування системи прокуратури. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 4. С. 401.

До слова, схожа ситуація виникла зі зміною назви «Верховний Суд України». Невживання слова «України» мало б створити ілюзію появи нової інституції. В. Маляренко гостро критикує таке «позбавлене правової логіки, абсолютне й безглузде, рішення, яке не має аналогів у світі»²⁷⁰.

Важливо під час реформ мінімізувати політичний вплив на державні інституції, які мають повноваження у сфері кримінального провадження, однак не завжди законодавцю це вдається. Так, конституційний статус ДБР у науковій літературі було іменовано «правоохоронним колапсом», адже як центральний орган виконавчої влади може стати незалежним від Кабінету Міністрів України²⁷¹. Тільки у грудні 2019 р. було внесено зміни і ДБР актуалізувало свій статус як державний правоохоронний орган. Про потребу деполітизації прокуратури загалом і Генерального прокурора зазначали Л. Грицаєнко, Є. Невмержицький²⁷², про необхідність мінімізувати політичну складову конкурсного добору кадрів до САП писав Є. Вандін²⁷³.

Політичні сили впливають і на якість законодавства, і на відбір та призначення осіб на посади, і на організаційне забезпечення функціонування органів. До слова, створення ДБР було мотивоване подолати неформальні практики, через які розслідування кримінальних правопорушень, вчинених співробітниками правоохоронних органів, які солідарні між собою та пов'язані спільною метою діяльності та професійними зв'язками, часто не було ефективним²⁷⁴. Зламати цю систему зв'язків було важко, тому О. Ільченко, В. Проценко переконані, що функціонування ДБР затягувалося штучно, а не помітити прогалини у законодавстві було складно²⁷⁵. Не менші проблеми опору дієвим реформам виникали під час розбудови антикорупційної інституційної інфраструктури. З цього приводу О. Ярмиш констатував:

«Все, що по-справжньому пов'язано з протидією корупції, неодмінно набуває в Україні політичного забарвлення, а це свідчить про те, наскільки глибоко метастази корупції вросли в тіло влади, держави, суспільства, процес одужання буде нелегким і тривалим»²⁷⁶.

²⁷⁰ Маляренко В. Щодо тенденцій «реформування» українського судочинства. *Юридичний вісник України*. 23.01.2020. URL: <https://yvu.com.ua/vasyl-malyarenko-shhodo-tendentsij-reformuvannya-ukrayinskogo-sudochynstva/>.

²⁷¹ Носевич Н. Р. Напрями вдосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань у сфері протидії злочинності. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 3 (68). С. 103; Ільченко О. В., Проценко В. А. Проблеми розслідувань кримінальних проваджень віднесених до підслідності державного бюро розслідувань. *Правові горизонти*. 2018. № 12 (25). С. 44–46.

²⁷² Грицаєнко Л. Р., Невмержицький С. В. Реформування інституту прокуратури в Україні: два кроки вперед чи три назад? *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 366.

²⁷³ Вандін С. В. Організаційно-правові засади діяльності спеціалізованої антикорупційної прокуратури України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. С. 178.

²⁷⁴ Погорецький М. А., Старенький М. С. Повноваження слідчих органів Державного бюро розслідувань: проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 36.

²⁷⁵ Ільченко О. В., Проценко В. А. Проблеми розслідувань кримінальних проваджень віднесених до підслідності державного бюро розслідувань. *Правові горизонти*. 2018. № 12 (25). С. 45.

²⁷⁶ Ярмиш О., Мельник Р. Спеціалізовані антикорупційні інституції: світовий досвід та національна модель. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 153.

Пропозиції оптимізувати інституційний баланс потребують ретельної верифікації з боку фахівців через потенційні загрози порушення інституційної рівноваги. Візьмемо, як приклад, «поправки Лозового». Даючи фахову оцінку передумовам, дієвості та ефективності віднесення до повноважень слідчого судді питання призначення експертиз, О. Калужна слушно попереджала про те, що такий крок майже ніяк не впливатиме на захист конституційних прав учасників процесу, на запобігання затягуванню строків досудового розслідування, натомість невинувато розширюватиме межі судового втручання в діяльність органів досудового розслідування та паралізуватиме її²⁷⁷, що зрештою й було підтверджено практикою численних звернень з клопотаннями, збільшенням навантаження на слідчих та слідчих суддів, подовженням строків досудового розслідування та формальністю підходів до здійснення судового контролю у цій сфері. І хоча за початковим задумом мав запрацювати механізм запобігання зловживанням та призначенню слідчими «зайвих» експертиз в окремих категоріях кримінальних проваджень, запропонований законодавцем вихід абсолютно не відповідав потребам практики.

Інший приклад. Шукаючи шляхи оптимізації діяльності на стадії досудового розслідування, А. Степанов пропонує усунути керівника органу досудового розслідування від здійснення процесуально-контрольних повноважень, зокрема таких, що стосуються погодження проведення слідчих (розшукових) дій та продовження строків їх проведення, залишивши повноваження виключно організаційні. Крім того, з метою оптимізації діяльності інституцій вчений також вважає необхідним обговорення низки питань, а саме – «відсутність у прокурора повноважень щодо притягнення слідчого до дисциплінарної відповідальності у зв'язку з неефективним розслідуванням...»²⁷⁸. Навіть припущення такого суттєвого розширення повноважень прокурора в інституційній системі викликають стурбованість, адже це призведе до остаточної втрати й так «обмеженої» сьогодні процесуальної незалежності слідчого, а позбавлення керівника органу досудового розслідування функцій внутрішнього контролю зі звуженням зони відповідальності виключно до рівня організаційної роботи навряд чи сприятиме підвищенню якості досудового розслідування. Навпаки, доречно надати більше слідчому незалежності і самостійності під час прийняття процесуальних рішень²⁷⁹.

А. Лапкін справедливо говорить про необхідність забезпечення зовнішньої та внутрішньовідомчої незалежності органів досудового розслідування і

²⁷⁷ Калужна О. Чи не (за) багато політики, (за) мало права у підходах до передання на вирішення слідчого судді питання про залучення експерта на стадії досудового розслідування? (за законом № 2147-VIII від 3 жовтня 2017 року). *Право і суспільство*. 2018. № 2 (2). С. 220.

²⁷⁸ Степанов А. Б. Співвідношення прокурорського нагляду, відомчого та судового контролю під час досудового розслідування. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. С. 15.

²⁷⁹ Сімонович Д. В. Доктринальні засади структури та системності кримінального процесу України: стадії та окремі провадження : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2016. С. 9.

пропонує впровадити систему призначення керівників органів досудового розслідування за погодженням з прокурором відповідного рівня за результатами проходження відкритого конкурсу²⁸⁰. Позиція правника стосовно відкритого конкурсу уявляється вдалою за умови дотримання засади об'єктивності його проведення та відсутності питань до конкурсних комісій. Однак потребує більш докладної аргументації доцільність погодження такого призначення прокурорами, адже дійсно такий підхід, з одного боку, може покращити комунікацію між прокуратурою і слідчими підрозділами, посилити незалежність слідчих підрозділів у відомчій системі, з іншого – посилити їх залежність від прокурора.

Прикладом позитивної тенденції у пошуку інституційного балансу є ініційована у 2019 р. реформа системи СБ України, у новій структурі якої не буде підрозділів для боротьби з корупцією та економічними злочинами; прокурори та слідчі правоохоронних органів не зможуть залучати співробітників СБ України до проведення відповідних процесуальних та оперативно-розшукових заходів у межах кримінальних проваджень, що не віднесені до підслідності спецслужби; відбудеться чітке розмежування компетенцій з іншими органами із зосередженням уваги на контррозвідальному захисті об'єктів критичної інфраструктури; посиляться демократичний цивільний контроль за діяльністю²⁸¹.

Заслуговує схвалення інституційна новела, за якою перелік та територіальна юрисдикція окружних прокуратур визначається наказом Генерального прокурора, а утворення, реорганізація та ліквідація цих прокуратур, визначення їхньої компетенції, структури і штатного розпису здійснюються Генеральним прокурором. Такий підхід дає змогу гнучко змінювати інституційну інфраструктуру органів прокуратури нижчої ланки, зокрема з метою забезпечення доступності до них населення²⁸².

Цілком слушно Л. Парфентій зазначає про необхідність створення єдиного правоохоронного органу – суб'єкта забезпечення економічної безпеки. Новий орган повинен перейняти розслідування всіх економічних злочинів, розробляти нові методи роботи, застосовувати сильну аналітичну складову, а головне – бути політично та операційно незалежним²⁸³. Тож сьогодні також актуальним є питання розбудови новоствореного БЕБ як ключової інституції, покликаної припинити практику дублювання завдань і функцій НП, СБ України, НАБ України у сфері протидії економічній злочинності.

²⁸⁰ Лапкін А. В. Питання здійснення прокуратурою досудового розслідування. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2020. № 39. С. 81.

²⁸¹ Реформа СБУ. URL: <https://ssu.gov.ua/reforma-ssu/>; Про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України: проект Закону України від 26.10.2020. № 3196-д. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70243.

²⁸² Бабкова В. С. Деякі аспекти реформування системи прокуратури. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 4. С. 402.

²⁸³ Парфентій Л. А. Правоохоронні органи у сфері економічної безпеки: українські реалії та перспективи. *Право і безпека*. 2020. № 4 (79). С. 132.

Сказане дає підстави для обережного оптимізму. Метод «спроб і помилок» з часом таки дає свій результат у вигляді позитивних змін в інституційному середовищі кримінального провадження. Однак вважати успішно виконаним завдання забезпечення верховенства права, справедливого правосуддя та інших постулатів сучасної гуманістичної парадигми передчасно. Україна ще здає свій «кваліфікаційний іспит» на приєднання до кола держав, які ідентифікують себе у сучасному світі як демократичні та правові не тільки на папері, а й в реальному житті.

Підсумуємо. Інституційний баланс є одним із невід'ємних компонентів державної системи, яка забезпечує реалізацію завдань кримінального провадження. Розробляючи теорію розподілу влади, Монтеск'є вбачав в інституційному балансі мету захистити людей від зловживання владою, свавілля держави. Однак, видається, цей захисний аспект принципу поступово втрачав свою вагу на тлі появи інших засобів захисту та розвитку системи гарантій поваги до основоположних прав і свобод людини²⁸⁴.

У сприятливому інституційному середовищі державні інституції діють у межах визначених повноважень, не делегують безпідставно свої повноваження іншим інституціям і не втручаються у зону впливу інших інституцій, розширюючи в такий спосіб свої повноваження, не конкурують між собою за зони впливу.

Звісно, справедливо буде зазначити, що вагома частина проблем в інституційному балансі є наслідком хиб у чинному законодавстві. Однак не все так однозначно. Не менш вагомими чинниками, які можуть породжувати дисбаланс, є: по-перше, затягування та надмірна політизація процесу створення та діяльності інституцій; по-друге, внутрішня надмірно ускладнена структура органів, що сприяє бюрократизації кримінального провадження, знижує ефективність прийняття рішень, породжує проблеми міжвідомчої комунікації; по-третє, неформальні практики, які мають негативний характер (корупційні практики, упередженість, боротьба за «зони впливу» тощо), руйнують інституційний баланс, що стає причиною неможливості реалізації повною мірою завдань кримінального провадження, порушення прав людини, що стала учасником кримінально-процесуальних відносин; по-четверте, відсутність єдиної стратегії розвитку інституційного середовища кримінального провадження, проведення точкових реформ або ж їх імітація.

Сьогодні в Україні нагальним є питання щодо завершення розпочатих інституційних реформ (створення нових органів, перерозподіл повноважень, оптимізація міжвідомчої комунікації, впровадження нових процедур призначення фахівців і т. д.) та перехід від стартової фази, яка часто супроводжується помилками, непорозуміннями, конфліктами, прогалинами правового регулювання, до фази стабільної роботи, яка повинна давати якісний результат, очевидний для суспільства.

²⁸⁴ Jacqué J.-P. The principle of institutional balance. *CML Rev.* 2004. № 41. P. 384.

Політико-правовий ландшафт країни періодично змінюється, однак важливо забезпечити аполітичність та стабільність інституційного середовища органів досудового розслідування, прокуратури та суду. Важливою є також мотивація проведення інституційних реформ. Прагнення продемонструвати західним партнерам успішний хід реформ ще не означає належний рівень забезпечення їх дієвості у «польових» умовах. Мотивація має ґрунтуватися на реальному втіленні міжнародних стандартів верховенства права та гуманістичної парадигми, а не на формальній необхідності виконання чергових пунктів плану.

Очевидно, завжди існуватиме спокуса критикувати ідеї, які існують на рівні базових цінностей та засад, які складно чітко визначити в нормах права, а тим більше матеріалізувати у практичній площині. Запропонована концепція інституційного балансу на доктринальному рівні покликана зосередити увагу спільноти науковців і практиків на необхідності додаткової розробки механізмів забезпечення стабільності інституційного середовища, бо тільки в таких умовах можлива реалізація інституційного балансу, виконання всіх інших завдань. Мають існувати інституційні запобіжники, які унеможливають ситуації суперництва, конфронтації, інституційного вакууму, за якого ніхто ні за що не відповідає, коли ще не створені державні інституції, а вони вже повинні функціонувати, коли державні інституції законом позбавлені повноважень, але продовжують свою діяльність. До таких запобіжників можна віднести, наприклад, обов'язок Комітету з питань правоохоронної діяльності, Комітету з правової політики та Головного науково-експертного управління ВР України у своїх висновках до проектів законів надавати інформацію про дотримання інституційного балансу під час упровадження законодавчих ініціатив, які стосуються правового регулювання сфери кримінально-процесуальних відносин. У такому висновку мала б міститися оцінка інституційних ризиків. Запобігти порушенням інституційної рівноваги могло б впровадження норм, які додатково регламентують засади перехідного періоду реформування органів досудового розслідування, прокуратури та суду, передачі повноважень від однієї інституції до іншої з визначенням зон відповідальності, передачі матеріалів кримінальних проваджень за підслідністю, щоб згодом у суді не виникали сумніви щодо допустимості отриманих доказів. Крім того, для удосконалення інституційного балансу у кримінальному провадженні вбачається необхідним:

- внести зміни до кримінального процесуального законодавства, зокрема доповнити перелік засад кримінального провадження ст. 8-1 КПК України такого змісту:

«Кримінальне провадження здійснюється з урахуванням засади інституційного балансу, при якому кожна державна інституція повинна діяти в межах повноважень і в порядку, визначеному законодавством.

Кожна державна інституція має користуватися достатньою незалежністю при здійсненні своїх повноважень і не делегувати свої повноваження іншим державним інституціям, за винятком випадків, прямо передбачених законом»;

- у системі розподілу повноважень процесуальних органів не повинно бути «сірих зон» за недостатнього нормативно-правового регуляторного впливу, а якщо такі зони виявлено, слід запровадити ургентний механізм подолання таких прогалин і суперечностей у законодавстві та практиці;

- поетапне проведення інституційних реформ у рамках єдиної стратегії з метою уникнення ситуацій, за яких новоутворені органи кримінального переслідування ще не приступили до виконання обов'язків, а наявні інституції вже втратили повноваження певного напрямку;

- швидке реагування на сигнали міжвідомчої конфліктної комунікації, спричиненої прогалинами правового регулювання, розподілу повноважень між різними інституціями або порушеннями зон впливу певними інституціями всупереч нормам чинного законодавства;

- в умовах розбудови розгалуженої системи органів досудового розслідування зі значно вищим індексом фінансово-матеріального забезпечення необхідно подбати про припинення відтоку професійного персоналу і з органів досудового розслідування поліції шляхом упровадження додаткових стимулів соціального, матеріального характеру, покращення умов службової діяльності та перспектив кар'єрного росту;

- відновлення довіри суспільства до державних інституцій, уповноважених здійснювати кримінальне провадження.

Варто підкреслити, що досягнення інституційного балансу та формування сприятливого інституційного середовища кримінального провадження є справою не одного дня. Втім загальна критика дій чи бездіяльності державних інституцій не сприяє вирішенню проблем, а тільки їх поглиблює. Важливо розуміти політикам, правникам, які публічно виступають у ЗМІ, громадським діячам та активістам, що справедлива критика має стосуватися конкретних людей, а не цілих державних інституцій, оскільки такий токсичний підхід вішання ярликів на кшталт «усі такі...» руйнує підвалини легітимності органів державної влади, посилює нігілістичні настрої у суспільстві, а це може суттєво перешкоджати формуванню правової, демократичної держави.

2.2. Баланс у кримінальному провадженні у контексті дихотомії «завдання – ресурси»

2.2.1. Науковий дискурс щодо мети та завдань кримінального провадження

Кримінальне провадження у правовій, демократичній державі має чітко визначені завдання, для реалізації яких держава надає певні ресурси. У цій системі можливі кілька варіантів, коли виникає дисонанс.

По-перше, нечітко сформульовані завдання не дають змоги ані зрозуміти спрямованість діяльності державних інституцій, ані оцінити їхні успіхи у цій сфері, себто ефективність роботи органів правопорядку та кримінальної юстиції. По-друге, вимога виконання завдань без надання необхідних ресурсів може спровокувати появу в діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, суду неформальних практик негативного характеру (маніпулювання статистичними даними, корупційні практики і т. д.) неякісне виконання поставлених завдань, відсутність мотивації розвиватися персоналу через нестачу відповідних стимулів тощо. По-третє, вимога виконання завдань із наданням більшої кількості ресурсів, ніж це об'єктивно вимагається, також призводить до дисбалансу в системі кримінального провадження, оскільки результат отримується надто високою ціною. Саме тому актуалізується питання процесуальної економії ресурсів як необхідної складової системи кримінального провадження. Якщо ж ресурси надаються, а показники ефективності діяльності певних інституцій залишаються невисокими, існує загроза втратити довіру до відповідної інституції, інституційного механізму чи всієї інституційної інфраструктури. Отже, очевидною є необхідність досягнення розумного балансу між вимогами, зумовленими поставленими завданнями; обсягом ресурсного забезпечення кримінального провадження та його метою.

Тематика визначення завдань і мети кримінального провадження є однією із найбільш дискусійних. Її розробляли Н. Бобечко²⁸⁵, С. Віротченко²⁸⁶, О. Загурський²⁸⁷, І. Котюк та О. Котюк²⁸⁸, В. Маляренко²⁸⁹, Т. Малярчук²⁹⁰, С. Патюк²⁹¹, І. Присяжнюк²⁹², В. Романюк²⁹³, Д. Сімонович²⁹⁴, В. Шибіко²⁹⁵ та багато інших учених. І хоча А. Журба, спираючись на наукові праці російських правників, впевнено висновує, що у доктрині кримінального процесу вже усталено підходи до змісту

²⁸⁵ Бобечко Н. Мета кримінального провадження. *Юридичний вісник*. 2017. № 2. С. 126–135.

²⁸⁶ Віротченко С. С. Завдання кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2015. № 5–2. С. 201–205.

²⁸⁷ Загурський О. Б. Завдання кримінального провадження в контексті нової кримінальної процесуальної політики України. *Право і безпека*. 2012. № 5 (47). С. 161–165.

²⁸⁸ Котюк І. І., Котюк О. І. Мета як філософсько-прагматичний орієнтир кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 160–171.

²⁸⁹ Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 512 с.

²⁹⁰ Малярчук Т. Про основні напрями оптимізації норм Кримінально-процесуального кодексу України. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 12. С. 180–183.

²⁹¹ Патюк С. О. Цілі і завдання сучасного кримінального судочинства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2013. 17 с.

²⁹² Присяжнюк І. Проблеми визначення завдань кримінального провадження. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 5–10.

²⁹³ Романюк В. В. Окремі питання нормативного закріплення мети і завдань кримінального провадження щодо неповнолітніх як засіб відображення його охоронної спрямованості. *Право і безпека*. 2014. № 1. С. 114–119.

²⁹⁴ Сімонович Д. В. Мета та завдання кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. № 29. Ч. 2. Т. 3. С. 265–269.

²⁹⁵ Шибіко В. Щодо призначення і завдань кримінального судочинства України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2011. Вип. 88. С. 16–19.

завдань²⁹⁶, навіть побіжне ознайомлення з працями вказаних вчених доводить протилежне – в науковій доктрині досі не вдалося сформувати єдину позицію ані щодо змісту завдань кримінального провадження, ані щодо співвідношення завдань з метою, ані щодо визначення їх «нормативно-правової формули» у чинному законодавстві. Попри те, точкою перетину міркувань більшості дослідників стало визнання необхідності нормативної регламентації завдань і мети кримінального провадження через системно-організаційний ефект, який:

- надає кримінальній процесуальній діяльності логічної спрямованості, цілісності, взаємопов'язаності, що сприяє усвідомленому та планомірному досягненню мети, адже в протилежному випадку кримінальне провадження стане дезорієнтованим, хаотичним і перетворить цю діяльність в імітацію²⁹⁷;
- визначає вектор діяльності учасників кримінального провадження, об'єднує в єдиному напрямі руху й творить уніфікований механізм і структуру²⁹⁸;
- сприяє процесу систематизації пропозицій щодо підвищення ефективності кримінально-процесуальної діяльності²⁹⁹;
- сприяє належному визначенню підстав здійснення процесуальних дій, запобіганню помилок під час їх організації та проведення³⁰⁰;
- дає змогу констатувати законність засобів, ефективність кримінального провадження загалом, можливість пред'явлення учасникам кримінального процесу вимоги щодо сприяння здійсненню цих завдань, погодження з ними своєї поведінки в кримінальному процесі³⁰¹;
- формує серед органів і службових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, чітке знання кримінально-процесуального закону, які завдання на них покладаються загалом у кримінальному процесі і на кожній окремій стадії процесу, де вони виконують відповідні слідчі та інші процесуальні дії і приймають відповідні процесуальні рішення. З цих

²⁹⁶ Журба А. І. Завдання кримінального провадження: структура і взаємозв'язок з іншими системоутворюючими факторами кримінального судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 2. С. 105.

²⁹⁷ Сімонович Д. В. Доктринальні засади структури та системності кримінального процесу України: стадії та окремі провадження : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2016. С. 27; Котюк І. І., Котюк О. І. Мета як філософсько-прагматичний орієнтир кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 160; Бобечко Н. Мета кримінального провадження. *Юридичний вісник*. 2017. № 2. С. 128–129.

²⁹⁸ Журба А. І. Емерджентність спрямовуючих факторів кримінального судочинства України. *Наука і правоохорона*. 2013. № 4. С. 66.

²⁹⁹ Малайчук Т. Про основні напрями оптимізації норм Кримінально-процесуального кодексу України. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 12. С. 182.

³⁰⁰ Котюк І. І., Котюк О. І. Мета як філософсько-прагматичний орієнтир кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 167–168.

³⁰¹ Патюк С. О. Завдання кримінального провадження України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 95.

завдань формуються їхні обов'язки (повноваження) і правові наслідки за їх невиконання³⁰²;

- визначає бажану поведінку слідчого, прокурора, слідчого судді, суду та всіх інших осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні, та сприяє подальшому удосконаленню норм, увідповіднення змісту та сутності провадження з його функціональним призначенням³⁰³;
- здійснює позитивний вплив на свідомість правозастосовувачів, сприяння реалізації режиму законності у кримінальному процесі³⁰⁴.

Звернемося до першоджерела нашого аналізу, тобто ст. 2 КПК України, без якої не обходиться жодне дослідження у цій предметній сфері. Тут суттєвими є два положення: по-перше, законодавець відмовився від формулювання мети кримінального провадження та обмежився визначенням тільки завдань; по-друге, завдання утворює концептуальна тріада, де першим компонентом є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, другим – охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, третім – забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не зазнала необґрунтованого процесуального примусу, до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура³⁰⁵. Такий підхід законодавця у науці неодноразово критикували через:

- необхідність розмежування завдань і мети кримінального провадження³⁰⁶;
- заперечення можливості віднесення до завдань кримінального провадження захист та охорону у розумінні ст. 2 КПК України³⁰⁷;
- переконання, що правильне застосування закону, не притягнення до відповідальності невинуватих не є ані метою, ані завданням кримінального провадження, а однією із умов реалізації завдань³⁰⁸;

³⁰² Шибіко В. Щодо призначення і завдань кримінального судочинства України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2011. Вип. 88. С. 19.

³⁰³ Романюк В. В. Окремі питання нормативного закріплення мети і завдань кримінального провадження щодо неповнолітніх як засіб відображення його охоронної спрямованості. *Право і безпека*. 2014. № 1. С. 117.

³⁰⁴ Патюк С. О. Завдання кримінального провадження України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 96.

³⁰⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10. С. 474. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

³⁰⁶ Сімонович Д. В. Доктринальні засади структури та системності кримінального процесу України: стадії та окремі провадження : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2016. С. 8; Котюк І. І., Котюк О. І. Мета як філософсько-прагматичний орієнтир кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 165.

³⁰⁷ Журба А. І. Завдання кримінального провадження: структура і взаємозв'язок з іншими системоутворюючими факторами кримінального судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 2. С. 105; Патюк С. О. Завдання кримінального провадження України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 98.

– недоречність формулювання завдання щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, оскільки це є загальносоціальним завданням, сформульованим на конституційному рівні, що не потребує вказівки у кримінальному процесуальному законодавстві³⁰⁹;

– переконання, що замість охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, слід говорити про їх забезпечення, що є більш точним формулюванням стосовно гарантії їх реалізації³¹⁰;

– необхідність відмови від вказівки на швидкість як елемента забезпечення досудового розслідування та судового розгляду, а замість неї внести вимогу своєчасності³¹¹;

– нескінченність дискусій щодо застосування слів «захист» та «охорона» з етимологічної точки зору³¹²;

– до завдань не віднесено профілактичну діяльність, виявлення причин та умов кримінальних правопорушень.

Натомість О. Загурський стверджує, що перелічені у законодавстві завдання повністю відображають реальне становище сучасної кримінальної процесуальної політики України, узгоджуються з її пріоритетними завданнями в контексті реформування кримінального процесуального законодавства. Додатково вчений пропонує доповнити ст. 2 КПК України ч. 2, виклавши її в такій редакції:

«Встановлений кримінальним процесуальним законодавством порядок кримінального провадження повинен сприяти зміцненню законності і правопорядку, запобіганню злочинам, вихованню громадян в дусі поваги до Конституції та законів України, прав і свобод людини і громадянина»³¹³.

Попередній КПК також містив завдання швидкого і повного розкриття злочинів і невідворотності кримінальної відповідальності. Цей підхід законодавця різко критикував В. Малярченко, вказуючи на ідеологічне забарвлення та «лицемірний характер» таких норм через ігнорування законів об'єктивної логіки, адже вимагається виконання завдань, які *а priori* неможливо виконати. Коротко резюмуючи позицію правника, зазначимо, що йдеться про випадки, коли сам потерпілий може бути

³⁰⁸ Малярчук Т. Про основні напрями оптимізації норм Кримінально-процесуального кодексу України. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 12. С. 182; Патюк С. О. Завдання кримінального провадження України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 99.

³⁰⁹ Патюк С. О. Завдання кримінального провадження України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 100.

³¹⁰ *Ibidem*.

³¹¹ Сімонович Д. В. Доктринальні засади структури та системності кримінального процесу України: стадії та окремі провадження : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2016. С. 7.

³¹² Присяжнюк І. Проблеми визначення завдань кримінального провадження. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 8; Паршак С. А. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження у контексті правозахисної функції держави. *Європейські перспективи*. 2014. № 7. С. 160.

³¹³ Загурський О. Б. Завдання кримінального провадження в контексті нової кримінальної процесуальної політики України. *Право і безпека*. 2012. № 5 (47). С. 164.

незацікавленим у притягненні винуватих до відповідальності (наприклад, звалтування, крадіжки майна, набутого злочинним шляхом); пряму заборону притягувати до відповідальності осіб у зв'язку зі впливом строків давності або коли немає заяви потерпілого у справах приватного обвинувачення; застосування засади *in dubio pro reo*; неможливість стовідсоткового викриття всіх злочинців, особливо у категорії латентних кримінальних правопорушень (наприклад, передачі/отримання неправомірної вигоди); застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності, інституту особливого порядку кримінальних проваджень щодо неповнолітніх чи неосудних осіб; суперечність між вимогою швидкості та вимогою якості кримінального провадження тощо³¹⁴. Вказані аргументи не втратили своєї ваги сьогодні. О. Попович³¹⁵, І. Присяжнюк³¹⁶ повністю поділяють цю позицію у контексті обговорення вже нової формули завдань кримінального провадження після реформи 2012 р.

В. Маляренко конструює власне бачення завдань кримінального провадження, що має охоплювати такі елементи: 1) охорона прав та свобод фізичних осіб, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави, яким заподіяно шкоду злочином; 2) викриття осіб, які вчинили злочини, притягнення їх до відповідальності та призначення їм справедливого покарання; 3) захист особи від безпідставного і незаконного притягнення до кримінальної відповідальності та необґрунтованого і незаконного засудження, звільнення від відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом; 4) забезпечення доступу особи до здійснення правосуддя у кримінальних справах; 5) сприяння зміцненню законності, запобігання злочинам, усунення причин, що породжують злочинність, та виховання громадян у дусі дотримання Конституції та законів України³¹⁷.

Розлогу критику чинних приписів висловлює Д. Сімонович, констатуєчи таке: по-перше, не може бути завданням кримінального провадження захист від кримінальних правопорушень, оскільки провадження починається після того, коли правопорушення вчинено і про це повідомлені відповідні органи; по-друге, не може кримінальне провадження здійснювати охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, адже охорона здійснюється конкретними суб'єктами; по-третє, у вказаній статті не зазначається про необхідність установлення фактичних обставин справи, а саме на підставі встановлення фактичних обставин вирішуються усі інші процесуальні питання, і взагалі стає можливим постановлення справедливих судових рішень. Будь-який відступ від

³¹⁴ Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2005. С. 32–35.

³¹⁵ Попович О. В. Забезпечення виконання завдань кримінального провадження як об'єкт процесуального керівництва прокурора в сучасному кримінальному процесі. *Право і суспільство*. 2014. № 5.2. С. 344–345.

³¹⁶ Присяжнюк І. Проблеми визначення завдань кримінального провадження. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 8.

³¹⁷ Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2005. С. 36.

істини, наголошує Д. Сімонович, призводить до серйозних помилок, завдає шкоди інтересам правосуддя, послаблює дієвість боротьби зі злочинністю. Усі правила, що регламентують доказування, вся процесуальна діяльність, здійснювана суб'єктами доказування у кримінальному судочинстві, підпорядковані меті встановлення істини³¹⁸. Таку позицію поділяє Ю. Ланцедова, стверджуючи, що кожний вид судочинства та доказування, а тим більше кримінальне, повинен мати єдину мету – встановити істину в кримінальному провадженні і на цій основі правильно прийняти рішення щодо завершення цього провадження³¹⁹.

На відміну від Д. Сімоновича, який метою кримінального провадження бачить установлення істини³²⁰, В. Шибіко, Т. Малярчук, С. Віротченко мету кримінального провадження вбачають у забезпеченні захисту прав і законних інтересів осіб³²¹. Натомість А. Журба вважає, що мета, з огляду на її розуміння як кінцевого результату діяльності, не може охоплювати те, що належить до процесу як явища, яке характеризується тривалістю у часі, а тому те, що вказано у ст. 2 КПК України, зокрема захист особи, суспільства та держави, не може бути метою³²². Схожу аргументацію про те, що мета не має бути процесом, а результатом, висловлював Н. Бобечко. Дотримання такої логіки диктує визнання захисту особи завданням, а не метою³²³. Однак А. Журба йде ще далі, роблячи спробу довести відсутність загальної мети кримінального процесу, і замість неї впровадити поняття «призначення кримінального судочинства» як зовнішнього фактору, що обумовлює зміст і структуру відповідної діяльності та правової галузі³²⁴, що цілком суперечить викладеній аргументації прихильників ідеї чіткого визначення мети та завдань кримінального провадження.

Окрім окреслених позицій, у науковій доктрині також можна знайти інші підходи, згідно з якими метою кримінального провадження вважається: боротьба зі злочинністю, покарання злочинців, урегулювання спору, викриття винної особи і встановлення ступеня її вини та відповідальності³²⁵. Поряд із

³¹⁸ Сімонович Д. В. Мета та завдання кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. № 29. Ч. 2. Т. 3. С. 268.

³¹⁹ Ланцедова Ю. О. Основні протиріччя між принципом змагальності та встановленням об'єктивної істини у кримінальному провадженні. *Сучасне право в епоху соціальних змін* : матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26 лютого 2021 р.). Тернопіль : Вектор, 2021. С. 301.

³²⁰ Сімонович Д. В. Мета та завдання кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. № 29. Ч. 2. Т. 3. С. 268.

³²¹ Шибіко В. Щодо призначення і завдань кримінального судочинства України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2011. Вип. 88. С. 16, 19; Малярчук Т. Про основні напрями оптимізації норм Кримінально-процесуального кодексу України. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 12. С. 181; Віротченко С. С. Завдання кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2015. № 5–2. С. 205.

³²² Журба А. І. Ієрархічність спрямування системи кримінального судочинства України. *Правничий часопис Донецького університету*. 2013. № 2. С. 36.

³²³ Бобечко Н. Мета кримінального провадження. *Юридичний вісник*. 2017. № 2. С. 127.

³²⁴ Журба А. І. Мета кримінального судочинства України: теоретичні проблеми змісту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 25. С. 250.

³²⁵ Патюк С. О. Завдання кримінального провадження України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 96; Малярчук Т. Про основні напрями оптимізації норм Кримінально-

поняттями мети та завдань кримінального провадження застосовуються також поняття цілі³²⁶, ролі³²⁷ та згаданого призначення³²⁸.

Щоб уникнути множення теоретичних дискусій, відразу зазначимо, що найбільш вдалим видається конструювання мети кримінального провадження, сформульоване С. Зеленським і Н. Бобечком: метою кримінального провадження є досягнення справедливості у двох аспектах – матеріальному (кримінально-правовому) та процесуальному (процедурному). Справедливість є тим соціальним феноменом, що визначає мету кримінального провадження³²⁹.

Ця ідея не є новою і вже давно обговорюється у зарубіжній науці кримінального процесуального права, про що свідчать дослідження А. Веслау³³⁰, Ю. Піх³³¹, Є. Скорупки³³², Л. Хойняка³³³ та багатьох інших правників.

Мета матеріальної та процесуальної справедливості (1) *універсальна* для всіх стадій кримінального процесу, для всіх державних інституцій, які здійснюють кримінальне провадження; (2) *аксіологічна*, оскільки визначає ціннісне прямування функціонування усїєї інституційної інфраструктури кримінального провадження; (3) *системотворча*, адже зумовлює впровадження відповідних засад, процедур і правил, які забезпечують її досягнення; (4) *інтегруюча*, оскільки перебуває у тісному зв'язку і з істиною, і з захистом прав і свобод учасників, і з вимогою належної правової процедури, і з іншими численними презумпціями та правилами.

Звісно, така постановка мети кримінального провадження, можливо, й не є досконалою, адже очікуваною є критика опонентів щодо багатоманітності підходів до визначення змісту поняття справедливості, його неоднозначного

процесуального кодексу України. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 12. С. 181; Бобечко Н. Мета кримінального провадження. *Юридичний вісник*. 2017. № 2. С. 127; Котюк І. І., Котюк О. І. Мета як філософсько-прагматичний орієнтир кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 163.

³²⁶ Сімонович Д. В. Мета та завдання кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. № 29. Ч. 2. Т. 3. С. 267.

³²⁷ Романюк В. В. Окремі питання нормативного закріплення мети і завдань кримінального провадження щодо неповнолітніх як засіб відображення його охоронної спрямованості. *Право і безпека*. 2014. № 1. С. 117.

³²⁸ Журба А. І. Мета кримінального судочинства України: теоретичні проблеми змісту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 25. С. 250; Шибіко В. Щодо призначення і завдань кримінального судочинства України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2011. Вип. 88. С. 18.

³²⁹ Зеленський С. М. Функціональне призначення справедливості у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 98; Бобечко Н. Мета кримінального провадження. *Юридичний вісник*. 2017. № 2. С. 129; Бобечко Н. Р. Справедливість як цінність кримінального провадження. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2017. № 1 (15). С. 14.

³³⁰ Weßlau E. Wahrheit und Legenden: die Debatte über den adversatorischen Strafprozess. *ZIS*. 2014. № 11. S. 558.

³³¹ Піх Ю. Матеріальна істина як мета та засада кримінального провадження Федеративної Республіки Німеччини. *Вісник Львівського університету*. 2019. Вип. 69. С. 161–172; Піх Ю. Засада встановлення матеріальної правди (істини) у світлі реформ кримінального процесуального законодавства Республіки Польщі. *Вісник Львівського університету*. 2020. Вип. 71. С. 132–146.

³³² Skorupka J. Ewolucja paradygmatu procesu karnego. *Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze*. 2010. T. 1. S. 141.

³³³ Chojniak Ł. O zasadzie prawdy materialnej w procesie karnym w świetle Konstytucji RP. *Państwo i Prawo*. 2013. № 9. S. 20, 22, 28.

трактування у різних контекстах чи сприйняття окремими людьми, дискусій щодо встановлення істини, що є компонентом матеріальної справедливості тощо. Крім того, за максимальної сили нашого прагнення кримінальний процес усе ж залишатиметься, як це не прикро констатувати, «прикладом недосконалості» процесуальної справедливості, оскільки він передбачає пошук істини та прийняття на її основі рішення, але майже неможливо розробити такі правила процедури, щоб вони абсолютно завжди призводили до правильного результату³³⁴.

Матеріальна справедливість тісно пов'язана із установами істини, однак ця кореляція не така вже й проста, як може видатися на перший погляд. Справедливість у кримінальному процесі не може бути досягнута без істини, натомість пізнавальний шлях істини можливий без справедливості. Наприклад, істина може бути досягнута і через грубі порушення прав і свобод, нівелювання гуманістичних цінностей. Сказане спонукає до висновку, що істина сама собою не може бути головною метою кримінального провадження. Її не можна ставити вище окремих охоронюваних законом благ (наприклад, відносин довіри обвинуваченого до свого захисника або права журналіста зберігати конфіденційність відомостей про особу, яка надає йому інформацію)³³⁵.

Справедливість не тільки в застосуванні матеріального права, а й в процедурному аспекті є тим мірилом, яке відрізняє систему кримінальної юстиції сьогодні від її прототипу у Середньовіччі, де застосування тортур тоді також обґрунтовувалося благою метою досягнення істини. Як підкреслює польський процесуаліст Є. Скорупка, процедура повинна гарантувати таку організацію отримання інформації, обміну аргументами та прийняття рішень, щоб її результат можна було вважати справедливим³³⁶. Отже, істина повинна бути встановлена «не будь-якою ціною», тому іноді вона може відходити на другий план, зокрема, коли йтиметься про захист більш пріоритетних інтересів. І навпаки: процесуальна справедливість також може відійти на другий план за умови, що її порушення є неістотним, а інтерес до істини як умови матеріальної справедливості переважає³³⁷.

Мета кримінального провадження відображає стратегічне спрямування цього виду державної діяльності, а завдання – тактичні прийоми її досягнення³³⁸. І хоча припущення про те, що суд може свідомо прагнути встановити помилковий фактичний стан, з аксіологічної точки зору несумісне з основною роллю та функцією судової влади³³⁹, така очевидність не може бути

³³⁴ Wróbel P. Istota rzetelnego procesu karnego a sprawiedliwość proceduralna. *Progress. Journal of Young Researchers*. 2019. № 6. S. 42.

³³⁵ Піх Ю. Засада встановлення матеріальної правди (істини) у світлі реформ кримінального процесуального законодавства Республіки Польщі. *Вісник Львівського університету*. 2020. Вип. 71. С. 136.

³³⁶ Skorupka J. Ewolucja paradygmatu procesu karnego. *Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze*. 2010. T. 1. S. 138.

³³⁷ Піх Ю. Матеріальна істина як мета та засада кримінального провадження Федеративної Республіки Німеччини. *Вісник Львівського університету*. 2019. Вип. 69. С. 163.

³³⁸ Бобченко Н. Мета кримінального провадження. *Юридичний вісник*. 2017. № 2. С. 128.

³³⁹ Chojniak Ł. O zasadzie prawdy materialnej w procesie karnym w świetle Konstytucji RP. *Państwo i Prawo*. 2013. № 9. S. 26.

підставою для ігнорування законодавцем потреби чіткого окреслення мети та узгоджених з нею завдань кримінального провадження. Те, що сьогодні у чинних правових актах не визначено чітко мету кримінального провадження, а по суті ототожнено її із завданнями, свідчить про техніко-юридичну недосконалість законодавства, вважають І. Котюк та О. Котюк і додають: поява мети є наслідком усвідомлення конкретних потреб та відповідно осмисленої діяльності. Якщо ж розглядати мету як запланований результат діяльності, що складається з окремих дій, стає очевидним, що:

«...кожна з цих дій як елемент системи відрізняється самостійністю й спрямована на розв'язання конкретних завдань, що в сукупності й забезпечує досягнення запланованого результату – мети. Тобто мета детермінує завдання, розв'язання яких і забезпечує досягнення мети»³⁴⁰.

Узагальнюючи різні підходи, вважаємо, доцільно внести зміни до КПК України та викласти ст. 2 в такій редакції:

«Стаття 2. Мета та завдання кримінального провадження

1. Метою кримінального провадження є матеріальна та процесуальна справедливість.

2. Завданнями кримінального провадження є:

- захист прав і свобод осіб, законних інтересів юридичних осіб, суспільства та держави, яким заподіяно шкоду кримінальними правопорушенням;*
- забезпечення прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження;*
- забезпечення повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з дотриманням розумних строків;*
- викриття осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, застосування щодо них заходів процесуального примусу та притягнення їх до кримінальної відповідальності в міру їх вини відповідно до належної правової процедури;*
- виявлення причин та умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, і вжиття заходів щодо попередження кримінальних правопорушень та зміцнення верховенства права».*

У такій нормативній формулі визначення мети йдеться про встановлення істини у справі та релевантне застосування норм матеріального права з урахуванням установлених обставин (сутнісна, матеріальна справедливість), водночас має бути дотримано баланс між мірою вини і мірою процесуального примусу, мірою допустимого і обґрунтованого втручання держави у сферу особистих прав, свобод та інтересів, дотримання відповідної належної процедури (процесуальна справедливість). Мета встановлення матеріальної істини, що лежить в основі усього кримінального процесу, значною мірою релятивізована вимогою прийняття рішень у справі відповідно до належної правової процедури, адже на момент завершення кримінального провадження неможливо досягнути ідентичну копію реальної дійсності, а лише її «тінь»

³⁴⁰ Котюк І.І., Котюк О.І. Мета як філософсько-прагматичний орієнтир кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 165.

(репродукцію)³⁴¹. Тому ідея справедливого досудового розслідування та судового розгляду має не менш важливе значення, ніж встановлення істини, і поєднує в собі всі норми, проникає в усю кримінальну процедуру, а отже, не лише в її основне «ядро», яке становить принципи функціонування судової влади, а також в усе, що пов'язано з кримінальним провадженням³⁴².

Щодо першого пункту запропонованого переліку завдань заперечення доцільності конституювання такого завдання лише на тій підставі, що це «загальносоціальне завдання» або ж «на стільки очевидне, що не потребує вказівки» відкидаємо, оскільки йдеться про сенс функціонування всієї інституційної інфраструктури кримінального провадження. Система кримінального провадження має бути «надійним притулком», «останньою фортецею» для всіх скривджених, які шукають справедливості та відновлення порушених прав. Відтак не викликає сумніву важливість окреслення такого завдання як рушійного фактору, що надає цілеспрямованості та плановірності діяльності органів кримінальної юстиції і водночас сигналізує суспільству про їх стратегічний пріоритет.

Попри те, з урахуванням новітніх тенденцій, якщо ми передбачаємо інститут застосування заходів кримінально-правового впливу до юридичних осіб, визнаючи їх своєрідну «автономність» у кримінально-процесуальних відносинах, логічно було б передбачити захист не тільки прав і свобод осіб, інтересів суспільства та держави, але й законних інтересів юридичних осіб, яким може зашкодити кримінальне правопорушення.

Другий пункт переліку завдань передбачає забезпечення прав, свобод та інтересів учасників кримінального провадження і означає створення умов, гарантування можливостей для реалізації цих прав (право на захист, право на безоплатну правову допомогу, право на справедливий суд, право на оскарження, право на укладення угоди тощо). Залежно від процесуального статусу учасника буде різним каталог процесуальних прав, які мають не абстрактно «охоронятися», як про це йдеться у чинному КПК України, а бути доступними, забезпеченими на правовому, організаційному, технічному та інших рівнях, зокрема з гарантіями держави захисту та відновлення у випадках порушень.

Погоджуючись із критикою, яка лунає в науковій літературі, щодо несумісності методологічної вимоги швидкого та водночас очікуваного якісного кримінального провадження, наступний пункт завдань запропоновано оптимізувати шляхом використання юридичної терміноконструкції розумних строків, а з метою забезпечення більш доступного розуміння цього завдання запропоновано вилучити частину після слів «з тим, щоб кожний...» та сформулювати окремим завданням положення, які стосуються «викриття осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, застосування до них заходів

³⁴¹ Піх Ю. Матеріальна істина як мета та засада кримінального провадження Федеративної Республіки Німеччини. *Вісник Львівського університету*. 2019. Вип. 69. С. 167.

³⁴² Skorupka J. Ewolucja paradygmatu procesu karnego. *Wroclawsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze*. 2010. T. 1. S. 141.

процесуального примусу та притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності в міру їх вини відповідно до належної правової процедури». Вилучення займенників «кожен» і «жодний» є наслідком урахування критики В. Маляренка, підтриманої низкою інших дослідників, через очевидну суперечність, ідеологічну «забарвленість» та неможливість реального виконання, адже тут йдеться не про засади кримінального провадження чи парадигмальні цінності, а про конкретні дії. Правильне визначення та логічно-узгоджене формулювання завдань кримінального провадження, як слушно стверджує І. Присяжнюк, повинні бути не тільки системними і фундаментальними, а передбачати можливість їх реального й ефективного виконання³⁴³.

На першій погляд, може виникнути враження, що залишився без належної уваги вагомий конструктивний елемент завдання з недопущення ситуацій, коли невинуватий стає обвинуваченим або засудженим. Втім це не так. Це положення концептуально поглинається попереднім пунктом завдань, адже забезпечення права на захист, права на вторинну правову допомогу, права на справедливий суд, права на оскарження, свободи від самовикриття, презумпції невинуватості, постулат *in dubio pro reo* та багато інших засад, презумпцій та положень слугують тими запобіжними компонентами цілісної системи, що не повинні допустити настання наслідків у вигляді необґрунтованого обвинувачення, засудження.

Останній пункт переліку завдань стосується превентивної діяльності, покликаної сприяти утвердженню верховенства права та законності в суспільстві. Така діяльність частково проводиться. Наприклад, у кримінальних провадженнях щодо застосування примусових заходів виховного характеру обов'язково встановлюються умови життя та виховання неповнолітнього, наявність дорослих підбурювачів тощо (ч. 1 ст. 485, ст. 487 КПК України). У сучасних умовах системна робота щодо попередження кримінальних правопорушень дає більше результатів, ніж саме розслідування, яке може зайти в глухий кут через брак доказової інформації, недолугість законодавства, активну протидію, або судовий розгляд, який може тривати роками. Завчасна, себто проактивна, дія щодо недопущення рейдерських захоплень, кібершахрайств, торгівлі людьми та багатьох інших злочинів часто є більш дієвою, ніж реактивний кримінальний процес, розслідування постфактум. З огляду на сказане, видається доцільним розширити перелік основних завдань кримінального провадження відповідним положенням.

У науковій доктрині додатково розрізняють завдання загальні та конкретні³⁴⁴ або загальні та спеціальні³⁴⁵. Спеціальні завдання групують

³⁴³ Присяжнюк І. Проблеми визначення завдань кримінального провадження. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 5.

³⁴⁴ Сімонович Д. В. Мета та завдання кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. № 29. Ч. 2. Т. 3. С. 266.

³⁴⁵ Патюк С. О. Завдання кримінального провадження України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 100.

залежно від конкретного суб'єкта процесуальної діяльності або ж залежно від певного виду кримінального провадження. Так, В. Романюк вважає, що зміст завдань кримінального провадження щодо неповнолітніх полягає у введенні охоронного режиму щодо неповнолітніх, що означає посилення юридичних гарантій охорони прав дитини, а мета такого кримінального провадження вбачається у приділенні першочергової уваги якнайкращому забезпеченню інтересів дитини³⁴⁶. Дискусійним видається такий підхід до формулювання мети та завдань кримінального провадження, адже не може прагнення надати особливу увагу інтересам дитини замінити центральну мету досягнення матеріальної та процесуальної справедливості та реалізацію завдань, визначених законодавством. Тут радше йдеться про додаткове доповнення до цієї загальної мети та завдань кримінального провадження, акцент на посиленні специфічної спрямованості системи на формування дружнього до дитини кримінального провадження, що цілком відповідає сучасним тенденціям і міжнародним стандартам³⁴⁷.

Уявляється, що завдання кримінального провадження вибудовують складну систему, в якій *загальними* є, безперечно, завдання, визначені ст. 2 КПК України, з перспективою їх корегування. Цим завданням підпорядковується уся процесуальна діяльність. Далі можна визначити чотири субрівні завдань, які між собою мають узгоджуватися та творити цілісну систему:

- *завдання функціонального рівня* – це завдання певних державних інституцій (органів досудового розслідування, оперативних підрозділів, прокуратури, суду тощо), наділених функціями та повноваженнями у кримінальному провадженні;

- *завдання процедурного рівня* – це завдання, які актуалізуються на кожній зі стадій кримінальних провадження та мають «розгалуження» у формі деталізації завдань окремих процесуальних дій (наприклад, обшуку, слідчого експерименту, відібрання зразків для експертизи), заходів забезпечення кримінального провадження (наприклад, тимчасового доступу до майна, речей та документів, взяття під варту) тощо;

- *завдання спеціалізованого рівня* – це завдання, які характеризуються певними особливостями, зумовленими особливим порядком чи режимом кримінального провадження;

- *завдання правозастосовного кейс-рівня* – це завдання пошуку релевантних норм та їх тлумачення, які вирішуються у конкретних кримінальних провадженнях у рутинній діяльності правоохоронними та судовими органами.

³⁴⁶ Романюк В. В. Окремі питання нормативного закріплення мети і завдань кримінального провадження щодо неповнолітніх як засіб відображення його охоронної спрямованості. *Право і безпека*. 2014. № 1. С. 117.

³⁴⁷ Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті Комітетом міністрів 17 листопада 2010 року під час 1098-го засідання заступників міністрів. Страсбург : Рада Європи, 2013. 51 с. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>.

Очікувані високі результати виконання завдань кримінального провадження потребують значних ресурсів, адже тільки це дасть змогу втілити абстрактні норми в реальній практиці органів досудового розслідування, прокуратури, суду. Відтак потреба подальшого наукового дослідження змушує повернути фокус уваги до чинних положень ст. 2 КПК України та здійснити спробу опису їх ресурсного забезпечення.

2.2.2. Ресурсне забезпечення виконання завдань кримінального провадження

Від належного та якісного ресурсного забезпечення великою мірою залежить очікуваний результат, успіх функціонування інституційної інфраструктури кримінального провадження, виконання визначених завдань. Тому варто погодитись з О. Пащенко, який стверджує, коли в державі немає ресурсів, вона не може ефективно протидіяти негативним явищам незалежно від ступеня їх суспільної небезпечності, здійснювати політику боротьби зі злочинністю в цілому³⁴⁸. Кожна країна вибудовує власну модель ресурсного забезпечення цього напрямку гуманітарної політики. Також важливо виокремити такі особливості ресурсного забезпечення кримінального провадження у загальнотеоретичному контексті:

- *історична та соціальна обумовленість* – означає, що в кожному історичному періоді існують певні вироблені підходи до розуміння поняття таких ресурсів, міри їх достатності та багатоманітності (колись для протидії злочинності було достатньо тільки дати в руки зброю спеціальним правоохоронним загонам та посадити когось у крісло судді, а тепер необхідно забезпечити верховенство права, справедливе правосуддя, що охоплює значно ширший комплекс заходів та засобів); крім того, різними є соціальні запити, які повинна задовольнити система кримінального провадження;

- *економічна обґрунтованість* – означає, що скерування певних фінансових, матеріальних, технічних та інших активів повинно балансувати із очікуваними/досягнутими результатами. Надмірна вартість досягнення порівняно слабких результатів може спричинити у суспільстві недовіру до системи, сумніви в ефективності розподілу ресурсів. Відтак важливо, діючи за принципом процесуальної економії ресурсів, визначити на рівні держави той оптимальний обсяг ресурсів, який допоможе якісно виконувати поставлені завдання;

- *динамічність і гнучкість* – означає, що у сучасному світі, де постійно виникають виклики, ресурсне забезпечення повинно бути динамічним і гнучким, здатним пристосовуватися до нових викликів протидії кримінальним

³⁴⁸ Пащенко О. О. Наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування як обставина соціальної обумовленості кримінально-правових норм. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 2. С. 137.

правопорушенням, реагувати на нові загрози, водночас відмовлятися від давніх «реліктів», що втрачають актуальність у світлі зміни парадигми кримінально-процесуальної політики;

● *системність і стабільність постачання* – означає, що значна концентрація ресурсів на одній чи кількох ланках інституційної інфраструктури кримінального провадження із залишенням поза увагою інших не менш важливих компонентів системи неминуче призведе до дисбалансу, як і те, що ресурсне забезпечення постачається з певними перебоями, непослідовно, нерегулярно, що неминуче призводить до ускладнення виконання поставлених завдань;

● *відповідність поставленим завданням і функціям* – означає, що для кожного рівня завдань та реалізації функцій має існувати оптимальна сукупність та обсяг ресурсів.

У науковій літературі проблематика балансу «завдання – ресурси» опосередковано поставала у різних контекстах:

- обговорення ефективності кримінального провадження (з'ясування співвідношення витрат досягнутому результату викриття та покарання винного та відповідність витрат рівню забезпечення прав заінтересованих учасників кримінального процесу)³⁴⁹;
- розробки засади процесуальної економії ресурсів³⁵⁰;
- критики навантаження на дізнавача, слідчого, детектива, прокурора, суддю³⁵¹;
- дослідження окремих видів ресурсного забезпечення кримінального провадження: науково-методологічне³⁵², оперативно-розшукове³⁵³, криміналістичне та експертне³⁵⁴, інноваційне³⁵⁵ та ін.;

³⁴⁹ Степанов А. Б. Ефективність правового регулювання оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час проведення досудового розслідування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 360.

³⁵⁰ Каноюка І. М. Принцип процесуальної економії в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 20 с.; Романюк А. Б., Каноюка І. М. Процесуальна економія та ефективність кримінального судочинства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2012. Вип. 12. № 1028. С. 334; Сопронюк І. О. Принцип процесуальної економії у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Академія адвокатури України. Київ, 2011. 20 с.

³⁵¹ Крапивін С. Оцінка впровадженості кримінальних проступків в Україні. Київ, 2021. С. 30–31; Дрозд В. Г. Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування як умова досягнення завдань кримінального провадження. *Наука і правоохорона*. 2019. № 2. С. 128; Погорелький М. А., Старенький М. С. Повноваження слідчих органів Державного бюро розслідувань: проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 43.

³⁵² Курко М. Н., Біленчук П. Д. Концептуальні засади сучасного наукового забезпечення кримінального провадження в Україні. *Наше право*. 2013. № 10. С. 68–80; Біленчук П. Деякі питання сучасного наукового забезпечення кримінального провадження: теорія і практика. *Віче*. 2013. № 24. С. 17–19; Біленчук П. Методологічні засади наукового забезпечення кримінального провадження. *Віче*. 2013. № 14. С. 13–15.

³⁵³ Сташак М. В. Співвідношення понять «оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження» та «оперативно-розшукове супроводження кримінального провадження». *Право і безпека*. 2013. № 4. С. 117–123.

³⁵⁴ Пиріг І. В. Шляхи вдосконалення криміналістичного забезпечення досудового розслідування. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63. С. 135–143; Журавель В. А., Павлюк Н. В., Резнікова О. І. Поняття та засоби криміналістичного забезпечення розслідування корупційних злочинів. *Питання*

- розробки проблемних питань забезпечення виконання окремих завдань у рамках кримінального процесу³⁵⁶.

Цікаво, що до теми ресурсів великою мірою була прикута увага фахівців із кримінального права. Показовою у пізнавальному сенсі є праця згаданого дослідника О. Пашенка, в якій автор акцентує на матеріальних ресурсах забезпечення кримінального переслідування³⁵⁷. Дослідник презентує тісний корелятивний зв'язок між нормами кримінального права (кримінально-правової заборони) та можливостями кримінальної юстиції, тобто силами, засобами і ресурсами держави для забезпечення ефективного застосування таких норм, гарантування здійсненості, невідворотності кримінальної відповідальності, наслідків криміналізації/декриміналізації діянь із позиції наявності реальних механізмів забезпечення таких новел. Слід зауважити, що фахівці у галузі кримінального права розглядають проблему ресурсного забезпечення кримінального переслідування у значно ширшому контексті, який охоплює не тільки ресурси досудового розслідування та судового розгляду, а й ресурси забезпечення виконання вироків, ресоціалізації засуджених осіб, нейтралізації причин та умов, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень³⁵⁸.

боротьби зі злочинністю. 2016. Вип. 32. С. 13–30; Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення кримінального провадження. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 1. С. 32–37; Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення кримінального провадження: рівні, напрями та форми реалізації. *Криміналістика і судова експертиза*. 2020. Вип. 65. С. 40–51; Ткаченко Н. М. Сутність експертного забезпечення кримінального провадження. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 165–172.

³⁵⁵ Столітній А. Електронне кримінальне провадження: передумови виникнення, сучасний стан та перспективи розвитку : монографія. Київ : АртЕк, 2016. 723 с.; Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К. Проблеми розроблення інноваційних засад техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 27. С. 156–165.

³⁵⁶ Попович О. В. Забезпечення виконання завдань кримінального провадження як об'єкт процесуального керівництва прокурора в сучасному кримінальному процесі. *Право і суспільство*. 2014. № 5.2. С. 343–347; Плотнікова А. В. Деякі процесуальні складнощі у виконанні завдань кримінального провадження. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди*. 2018. Вип. 28. С. 139–147; Дрозд В. Г. Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування як умова досягнення завдань кримінального провадження. *Наука і правоохорона*. 2019. № 2. С. 122–132; Пашенко О. О. Наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування як обставина соціальної обумовленості кримінально-правових норм. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 2. С. 129–140; Холостенко А. В. Питання забезпечення кримінального провадження, що виникають при розслідуванні злочинів у сфері одержання неправомірної вигоди. *Криміналістика і судова експертиза*. 2014. Вип. 59. С. 161–168; Фомін С. Б. Засоби забезпечення розумності строків кримінального провадження за новим КПК України. *Форум права*. 2012. № 2. С. 735–741; Сачко О. В. Забезпечення верховенства права під час застосування спрощених та інших особливих форм і режимів кримінального провадження. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 6 (1). С. 133–136; Іванов М. С. Національний правовий механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 195–201; Бакал В. П. Планування ресурсного забезпечення національної поліції України як фактор соціального захисту прав поліцейських. *Загальна декларація прав людини: історія, принципи, стан реалізації* : збірник тез круглого столу, присвяченого 71-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини (м. Київ, 10 грудня 2019 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2020. С. 102–104; Веселов М. Ю. Адміністративно-правове забезпечення «ювенальної» спеціалізації учасників кримінального провадження. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 4. С. 81–92.

³⁵⁷ Пашенко О. О. Наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування як обставина соціальної обумовленості кримінально-правових норм. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 2. С. 129–140.

³⁵⁸ *Ibidem* – С. 130–131.

У пропозиціях І. Канюки, підготовлених під час дослідження засади процесуальної економії ресурсів, передбачається доповнення глави 2 КПК України нормою такого змісту:

«Кримінальне провадження здійснюється у спосіб, що забезпечує раціональне та економне використання зусиль, часу та витрат його учасників з метою своєчасного виконання завдань, визначених у ст. 2 цього Кодексу»³⁵⁹.

Звісно, можна дискутувати щодо формальної конструкції норми, однак за змістом йдеться саме про баланс «завдання – ресурси», спробу його окреслення для презентації автономної цінності у кримінальному провадженні, що загалом заслуговує схвалення, але й потребує подальшої розробки.

М. Янковий у своєму дослідженні «Гене́за наукових досліджень щодо процесуального та організаційного забезпечення кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів» (2014 р.) констатує відсутність комплексного аналізу такого забезпечення, однак і сам не дає авторського розуміння ані поняття процесуального та організаційного забезпечення, ані їх складових компонентів³⁶⁰. О. Пащенко, продовжуючи розвиток ідеї В. Грищука про існування матеріально-технічних та інтелектуальних можливостей кримінальної юстиції, розрізняє інтелектуальні, організаційні та матеріальні ресурси³⁶¹. Б. Лук'янчиков та Є. Лук'янчиков у своїй публікації «Слідчі (розшукові) дії, як засоби інформаційного забезпечення кримінального провадження» (2016 р.) не розкривають зміст поняття інформаційного забезпечення, а ставлять метою з'ясування критеріїв віднесення дій до категорії слідчих та обґрунтування пропозицій їх унормування³⁶². В. Бакал ототожнює ресурсне забезпечення з одним із його компонентів – матеріально-технічним забезпеченням, підкреслюючи його важливість для ефективного функціонування системи, запобігання корупції в правоохоронних органах, а також на безпеку під час виконання ними службових завдань. Однак сьогодні, констатує практик, організація та правове регулювання ресурсного забезпечення поліції має численні прогалини, неточності і суперечності, а відсутність наукових напрацювань не дозволяє їх швидко та ефективно усунути³⁶³.

³⁵⁹ Канюка І. М. Принцип процесуальної економії в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. С. 5.

³⁶⁰ Янковий М. О. Гене́за наукових досліджень щодо процесуального та організаційного забезпечення кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 240.

³⁶¹ Пащенко О. О. Наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування як обставина соціальної обумовленості кримінально-правових норм. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 2. С. 130, 135–136.

³⁶² Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д. Слідчі (розшукові) дії як засоби інформаційного забезпечення кримінального провадження. *Інформація і право*. 2016. № 3. С. 69.

³⁶³ Бакал В. П. Планування ресурсного забезпечення національної поліції України як фактор соціального захисту прав поліцейських. *Загальна декларація прав людини: історія, принципи, стан реалізації* : збірник тез круглого столу, присвяченого 71-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини (м. Київ, 10 грудня 2019 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2020. С. 102.

Відаючи належне вченим, які досліджували проблематику забезпечення кримінального провадження, все ж доводиться констатувати певну розпорошеність уваги на різні вузькоспеціалізовані компоненти без презентації цілісної системи. З огляду на сказане, вбачається важливим заповнити цю прогалину на доктринальному рівні, а відтак – визначити типові проблеми, які сьогодні існують у дихотомії «завдання – ресурси» кримінального провадження.

Отже, **ресурсне забезпечення** – це комплекс заходів і засобів, які дозволяють інституційній інфраструктурі кримінального провадження ефективно виконувати поставлені завдання. Узагальнюючи численні підходи, вбачається доцільним розділити ресурсне забезпечення на два комплекси: загальне (типове для усіх державних інституцій) та спеціальне (обумовлене специфічною кримінально-процесуальною діяльністю).

Загальне ресурсне забезпечення кримінального провадження охоплює такі види:

- **нормативно-правове забезпечення** – це якісне нормативно-правове регулювання функціонування органів досудового розслідування, прокуратури, оперативних підрозділів, державних експертних установ, судових органів тощо; визначення режиму, підстав та порядку застосування процесуальних правових інститутів, виконання процесуальних дій, процесу доказування, прийняття процесуальних рішень; визначення процесуального статусу учасників кримінального процесу тощо;

- **науково-теоретичне забезпечення** – це система заходів і засобів, спрямованих на формування наукових та теоретичних положень, які визначають фундаментальні засади, методологію функціонування інституційної інфраструктури кримінального провадження, систематизують накопичені впродовж століть знання, передові зарубіжні практики у сфері кримінально-процесуальної діяльності; пропонують науково обгрунтоване вирішення практичних проблем досудового розслідування та судового провадження;

- **інформаційно-аналітичне забезпечення** – це система заходів та інноваційних засобів, покликаних забезпечити якісну обробку (отримання, систематизацію, копіювання, зберігання, забезпечення доступу тощо) значущої інформації, внутрішню та міжвідомчу комунікацію, документообіг, ведення статистики, аналіз даних, підготовки звітної документації тощо;

- **організаційне забезпечення** – система заходів та засобів, спрямованих на визначення внутрішньої організаційно-управлінської структури апарату окремих державних інституцій, порядку прийняття управлінських рішень, забезпечення взаємодії з іншими компонентами інституційної інфраструктури кримінального провадження тощо;

- **матеріально-технічне забезпечення** – система заходів і засобів, які покликані створити оптимальне робоче місце для державного службовця, можливість мати у своєму розпорядженні необхідну техніку, канцелярські

засоби, засоби зв'язку, за необхідності – спеціальний транспорт та його технічне обслуговування і т. д.;

- *фінансове забезпечення* – система заходів і засобів, спрямованих на фінансування утримання інституційної інфраструктури, до якого входить як утримання будівель та споруд, проведення поточних ремонтів чи будівництва нових приміщень, комплексів, так і нарахування заробітної плати, допомоги, премій і т. д.

- *кадрове (інтелектуальне) забезпечення* – система заходів і засобів, спрямованих на комплектацію державних інституцій фахівцями, здатними виконувати поставлені завдання, розробку програм підвищення кваліфікації, актуалізації професійно важливих знань і навичок тощо.

Спеціальне ресурсне забезпечення кримінального провадження обумовлене специфічними завданнями інституційної інфраструктури кримінального провадження та охоплює такі види:

- *спеціальне методичне забезпечення* – система заходів і засобів, які використовуються тільки у сфері кримінально-процесуальних відносин, спрямованих на розроблення загальних та спеціальних методик, алгоритмів дій у певних службових ситуаціях, які виникають під час пізнавальної процесуальної діяльності, доказування, прийняття процесуальних рішень у досудовому розслідуванні та судовому провадженні;

- *спеціальне криміналістичне забезпечення* – система заходів і засобів, спрямованих на тактичне та техніко-криміналістичне супроводження кримінального провадження (вивчення закономірностей механізму кримінального правопорушення, збирання та дослідження доказів, застосування спеціальних знань та розробка тактики дій під час проведення слідчих (розшукових) дій, залучення експертів, функціонування криміналістичної реєстрації і т. д.);

- *спеціальне оперативно-розшукове забезпечення* – система гласних і негласних заходів та засобів, які є в розпорядженні оперативних підрозділів та застосування яких спрямоване на виконання завдань кримінального провадження.

Варто зауважити, що забезпечення кримінального провадження є багаторівневим. Скажімо, у структурі криміналістичного забезпечення можна виокремити підвид – експертне забезпечення³⁶⁴. Судово-експертна діяльність, яка є ядром такого забезпечення, матиме свою сукупність умов, засобів і заходів, що дають змогу якісно виконувати певну частину спеціалізованих завдань, які постають у кримінальному провадженні³⁶⁵. Аналогічно С. Пеньков та В. Шендрик, посилаючись на доробок інших вчених, вказують на існування підсистем ресурсного забезпечення

³⁶⁴ Ткаченко Н. М. Сутність експертного забезпечення кримінального провадження. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 165–172.

³⁶⁵ Дуфенюк О. Забезпечення судово-експертної діяльності у кримінальному провадженні: системна парадигма. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. 2019. Вип. 8. С. 163–173.

інформаційно-аналітичної діяльності НП, що також впливає на виконання завдань кримінального провадження³⁶⁶.

Баланс у системі «завдання – ресурси» досягається тоді, коли ресурсне забезпечення відповідає поставленим завданням, але як установити таку відповідність? У щоденній роботі правоохоронних і судових органів пошук відповіді на це питання часто здійснюється методом «спроб і помилок», починаючи, як правило, від намагань працювати за умов надання мінімального ресурсного забезпечення, далі оцінюються результати. І тільки у випадках критично негативних результатів відбуваються певні реформи. Цей транзитний період може тривати доволі довго, доки ситуація зазнає реальних змін. Баланс руйнується, коли ігноруються потреби таких змін. Розглянемо кілька типових практичних прикладів дисбалансу в системі «завдання – ресурси».

Навантаження, якість виконання завдань і розумні строки. Аналіз наукових джерел та особисте спілкування з працівниками територіальних органів поліції засвідчує, що домірність навантаження має вагомe значення для якості виконання поставлених завдань, а відтак і оцінки ефективності функціонування системи. У науковій літературі часто обговорюються проблеми перевантаження, передусім дізнавачів, слідчих, прокурорів і суддів, описуються негативні наслідки такої практики.

В умовах дії КПК України 2012 р. середньостатистичне навантаження на одного слідчого сягнуло кількох сотень проваджень одночасно. Півтора десятка у постійній роботі, а більшість таких матеріалів непорушно лежить у металевій шафі, але в будь-який момент вони, як «Дамоклів меч», можуть стати приводом для звинувачень щодо неякісної роботи конкретної службової особи. Крім того, новий КПК України ввів у дію, як зазначає О. Литвинчук, «всеосяжний судовий контроль», який перетворив процес розслідування на «неповоротку черепаха», а слідчого – на «кур'єра»³⁶⁷. Для об'єктивності дослідження зауважимо, що не всі поділяють таку категоричну позицію. О. Кучинська вважає значне розширення судового контролю одним із найбільш демократичних аспектів нового КПК³⁶⁸.

Реформа дізнання допомогла частково усунути проблему, знизити навантаження на слідчого та заощадити ресурси для протидії злочинам. Загалом слідчих стало на 2 тис. менше, але з урахуванням того, що 50 % кримінальних правопорушень становлять злочини, то навантаження також зменшилося вдвічі і в середньому становить 160 кримінальних проваджень одночасно. Навантаження на одного дізнавача становить від 90 до 180 кримінальних проваджень³⁶⁹. Додатково варто підтвердити висновки

³⁶⁶ Пеньков С. В., Шендрик В. В. Аналіз організації інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності Національної поліції України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3 (78). С. 70.

³⁶⁷ Литвинчук О. І. Функціональна структура досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 84.

³⁶⁸ Кучинська О. Гарантії забезпечення прав учасників кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Слово Національної школи суддів України*. 2012. № 1. С. 71.

³⁶⁹ Крапивін Є. Оцінка впровадженості кримінальних проступків в Україні. Київ, 2021. С. 30–31.

Є. Крапивіна, що якщо для дізнавача підрозділу дізнання така діяльність є основною роботою та займає весь його робочий час, то уповноважені спеціальними наказами на дізнання особи не звільняються від виконання своїх прямих посадових обов'язків за місцем служби. Це однозначно зменшує їх ефективність порівняно із штатними дізнавачами. Ба більше, такі уповноважені особи не отримують жодної додаткової оплати (надбавок до грошового забезпечення) за виконання функцій дізнавача³⁷⁰. В масштабах цілої інституційної інфраструктури кримінального провадження у довгостроковій перспективі таке становище негативно впливатиме на якість виконання завдань, визначених ст. 2 КПК України.

Незважаючи на певні кроки у правильному напрямі, середнє навантаження досі залишається понад 150 кримінальних проваджень, що навряд чи можна вважати оптимальним з точки зору якості досудового розслідування, адже таку кількість матеріалів просто «неможливо утримати в голові жодному слідчому»³⁷¹. В. Дрозд справедливо вказує, що значна завантаженість слідчих призводить до «автоматичності» проведення слідчої розшукової дії, неврахування усіх особливостей окремого злочину, шаблонності процесуальних дій³⁷². І це в тих умовах, коли діяльність захисників, як стверджує О. Литвинчук, переважно спрямована на виявлення недоліків у проведеному розслідуванні, на доведення перед судом недостатності доказів для визнання винуватості підзахисного, на заперечення кваліфікації діяння, на корегування показань підозрюваного й обвинуваченого всупереч установленій сукупності доказів тощо³⁷³.

Попри те, В. Дрозд не погоджується із пропозицією обмеження у ЄРДР певної фіксованої кількості кримінальних проваджень у розрахунок на одного слідчого, адже реалізація такого завдання, з одного боку, технічно складна, а з іншого – потребує додаткового залучення значних кадрових ресурсів³⁷⁴. А, власне, тут можливі тільки два варіанти суттєвої зміни ситуації: або повертатися до старої практики та вносити зміни до кримінального процесуального закону, аби додатково унормувати порядок зупинення/закриття кримінальних проваджень, або розширювати штат персоналу уповноважених органів.

Цілком очевидно, що проблема значного навантаження в органах досудового розслідування має системний характер та впливає і на органи прокуратури, зоною відповідальності яких є процесуальне керівництво. М. Погорецький та М. Старенький висловлюють скептицизм щодо якості виконання завдань за таких умов, адже процесуальні керівники аналогічно «мають надмірну завантаженість (200–400 та більше кримінальних проваджень),

³⁷⁰ Ibidem – С. 18.

³⁷¹ Ibidem – С. 35.

³⁷² Дрозд В. Г. Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування як умова досягнення завдань кримінального провадження. *Наука і правоохорона*. 2019. № 2. С. 122–132.

³⁷³ Литвинчук О. І. Функціональна структура досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 83–84.

³⁷⁴ Дрозд В. Г. Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування як умова досягнення завдань кримінального провадження. *Наука і правоохорона*. 2019. № 2. С. 128.

що не дозволяє навіть висококваліфікованим, працелюбним і працездатним прокурорам добросовісно й чесно реалізовувати свої повноваження»³⁷⁵.

Тісними є корелятивні зв'язки між навантаженням та тривалістю виконання певних дій. Як зазначає І. Канюка, важливим є не просте математичне зменшення витрат, а їх раціоналізація з метою підвищення ефективності кримінального провадження та позитивного впливу на його швидкість, адже не буде ефективним те судочинство, яке хоча й забезпечує значний відсоток розкриття злочинів, але робить це з грубими порушеннями розумних процесуальних строків³⁷⁶.

Отже, чинник завантаженості не повинен ставати причиною порушення розумних строків, а прискорення процесуальних дій не повинно мати наслідком зниження якості досудового розслідування чи судового розгляду, оскільки в обох випадках нівелюється мета кримінального провадження, яку, нагадаємо, конструюють матеріальна та процесуальна справедливість. Наявність достатньої кількості працівників судових і правоохоронних органів для швидкого вирішення справ із дотриманням процесуальних строків О. Кучинська називає однією з основних соціально-економічних гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження, водночас даючи вкрай критичну оцінку стану такого забезпечення³⁷⁷. Серед причин затягування судового провадження, що виявляється, наприклад, у нерегулярних призначеннях судових засідань або призначеннях засідань із значними інтервалами, затягуваннях передачі справ від одного суду до іншого, несвоєчасному проведенні судових експертиз і т. д., Л. Лобойко називає значне навантаження на суди, недостатнє фінансування судових органів, відсутність достатньої кількості суддів та допоміжного персоналу. Водночас, на думку ЄСПЛ, ці причини не є підставою для визнання процесуальних строків розумними, оскільки держави-учасниці РС зобов'язані «організувати свою правову систему таким чином, щоб забезпечити додержання вимог п. 1 ст. 6 разом із вимогами судового розгляду впродовж розумного строку» («*Guincho v. Portugal*»)³⁷⁸.

Схожу проблему затягування судових проваджень через надмірність навантаження на суддів озвучує І. Канюка. Додатковим факторами, пов'язаними з великим навантаженням і неукомплектованістю судів, вчена слушно називає тривалу непрацездатність, відрядження, відставку, переведення до іншого суду, закінчення строку повноважень суддів тощо³⁷⁹. Передача матеріалів від одного судді до відання інших суддів позначається на тривалості

³⁷⁵ Погорецький М. А., Старенький М. С. Повноваження слідчих органів Державного бюро розслідувань: проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 43.

³⁷⁶ Канюка І. М. Принцип процесуальної економії в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. С. 8.

³⁷⁷ Кучинська О. Поняття гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Адвокат*. 2012. № 7. С. 6.

³⁷⁸ Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес : навчальний посібник. Київ : ВАГТЕ, 2014. С. 80.

³⁷⁹ Канюка І. М. Реалізація принципу процесуальної економії в судовому провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1. С. 243–244.

всього процесу. Такий звичний стан дефіциту кадрів або проблем з їх повноцінним виконанням службових обов'язків сміливо можна екстраполувати на всю інституційну інфраструктуру кримінального провадження. Відтак на тлі загострення таких проблем завдання швидкого і одночасно якісного кримінального провадження радше схоже на утопію, ніж на рутинну практику.

Наслідки низької якості виконання завдань кримінального провадження передусім актуалізуються у конкретній справі, але мають також вплив, який сягає далеко за межі реакції держави на кримінальне правопорушення. Дисбаланс на цьому рівні може стати вироком для всієї судової системи, особливо коли йдеться про вищі державні інституції. Як слушно зазначає Н. Бобечко:

«Ефективність процесуальної діяльності вищих органів у системі судів загальної юрисдикції позначається на авторитеті судової влади, довірі до неї як окремих учасників судового провадження, так і громадськості загалом»³⁸⁰.

Дефіцит ергономічних і технічних умов праці. Для очікуваного якісного результату кримінально-процесуальної діяльності важливе значення має ергономіка. Йдеться про забезпечення оптимальних умов праці, які є водночас і ефективним, і безпечними, і комфортними. За таких сприятливих умов зберігається висока працездатність, зменшується психологічна втома, долається професійне вигорання, а головне – знижується зацікавлення у неформальних шкідливих практиках та підвищується продуктивність діяльності, на що не раз звертали увагу фахівці.

Зокрема, І. Цюприк наголошував, що недостатнє матеріальне, технічне, фінансове забезпечення для створення належних умов праці для фахівців стримує можливості впливу на злочинність³⁸¹. Л. Грицаєнко та Є. Невмержицький, обговорюючи помилкове сприйняття люстрації кадрів як чергової «панacea від усіх бід», слушно підкреслювали, що виховання нового прокурора або слідчого слід починати саме зі створення оптимальних умов праці, у яких була б «максимально обмежена спокуса зловживання повноваженнями»³⁸². І. Канюка слушно стверджує, що покращення матеріальної та технічної бази сприяє дотриманню розумності строків кримінального провадження, що у підсумку створить умови для процесуальної економії³⁸³.

Безперечно, діяльність органів досудового розслідування, оперативних чи інших служб важко зробити комфортною через специфічне соціальне

³⁸⁰ Бобечко Н. Р. Реформування проваджень з формально-юридичної перевірки судових рішень у кримінальному процесі України. *Молодий вчений*. 2016. № 3. С. 455.

³⁸¹ Цюприк І. В. Перспективи функціонування Державного бюро розслідувань як суб'єкта боротьби з організованою злочинністю. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 179.

³⁸² Грицаєнко Л. Р., Невмержицький Є. В. Реформування інституту прокуратури в Україні: два кроки вперед чи три назад? *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 366.

³⁸³ Канюка І. М. Реалізація принципу процесуальної економії в судовому провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1. С. 244.

замовлення, яке вони виконують. Та все ж брак інколи елементарних умов та засобів негативно впливає і на загальний психологічний клімат у колективі, і на сам процес розслідування.

В. Дрозд, цитуючи О. Гризу, звертає увагу на ще один важливий аспект проблеми – забезпечення таємниці досудового розслідування. Облаштування робочого місця слідчого чи прокурора безпосередньо впливає на можливість її збереження, адже розміщення двох, трьох, а часом і чотирьох слідчих в одному службовому кабінеті може сприяти ситуації, коли слідчий буде допитувати осіб в одному приміщенні, а інші матимуть можливість слухати інформацію, дані про інші кримінальні провадження³⁸⁴. Плануючи проведення складних слідчих (розшукових) дій з великою кількістю учасників (пред'явлення для впізнання особи, одночасні допити, допити неповнолітніх), необхідно узгоджувати час з іншими колегами, які також можуть планувати проведення процесуальних дій.

Гадаємо, доречно внести на розгляд фахових дискусій *питання припинення практики допитів у робочих кабінетах слідчих і забезпечення можливості проведення процесуальних дій в спеціалізованих кімнатах* (для допиту, для упізнання, для освідування), створених у кожному органі досудового розслідування. Аби не бути голослівними, обґрунтуємо позицію щонайменше трьома аргументами:

по-перше, в такий спосіб, як прогнозується, буде більшою мірою забезпечено збереження таємниці досудового розслідування у зв'язку з відсутністю сторонніх осіб, які мимоволі отримують інформацію про кримінальні правопорушення та хід досудового розслідування;

по-друге, потреба узгоджувати можливість проведення слідчої (розшукової) дії залишиться актуальною для суміщення поточних планів колег, адже спеціалізовані кімнати мають бути доступні для використання будь-ким з персоналу органу досудового розслідування та у будь-який час, проте зникнуть перешкоди, які могли поставати за одночасного планування кількох суб'єктами процесуальних дій безпосередньо в робочому кабінеті, а разом підвищиться якість процесуальної діяльності, адже ніхто нікому не заважатиме;

по-третє, спеціалізовані кімнати мають бути укомплектовані мінімальним набором визначених засобів і розраховані на елементарні умови розміщення до десяти осіб або й більше (з розрахунку на необхідність, скажімо, провести одночасний допит двох неповнолітніх учасників із залученням захисників, законних представників і фахівців, передбачених вимогами КПК України). Такі приміщення слід обладнати комп'ютерною технікою, принтером для друку протоколів і додатків, апаратурою для проведення запису звуку чи зображення. Додатково в окремих кімнатах можна встановити скло для позавізуального спостереження, передбачити можливості для проведення відеоконференції або доповнити інтер'єр елементами, дружніми до дитини. Попри ймовірні витрати на проведення такої реформи, варто погодитись, що якісно обладнати кілька

³⁸⁴ Дрозд В. Г. Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування як умова досягнення завдань кримінального провадження. *Наука і правоохорона*. 2019. № 2. С. 128.

кімнат виглядає більш реалістичним завданням, аніж обладнати так кожен кабінет слідчого, який сьогодні не відповідає практичним потребам. Як наслідок, учасники слідчих (розшукових) дій часто розміщуються хто де і мають фізичний доступ на відстані протягнутої руки до численних документів, доказів, канцелярського приладдя, що інколи може виявитися потенційно небезпечним.

Цілком слушно С. Фомін відносить до засобів забезпечення розумних строків кримінального провадження проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції (ст. 232, 336 КПК України)³⁸⁵. А. Столітній з тією ж метою економії часових ресурсів пропонує перейти до електронного процесуального діалогу в системі «слідчий – прокурор – суд – адвокат» та вказує на можливість повної відмови від паперово-електронного формату комунікації між спеціалізованими суб'єктами сторони обвинувачення в єдиному спеціалізованому правореалізаційному середовищі³⁸⁶. На думку вченого, слід модернізувати ЄРДР та створити Корпоративну інформаційно-аналітичну автоматизовану систему кримінальної юстиції (КІАС КримінЮст) та доєднати всі системи електронного врядування державних органів, загальнодержавних реєстрів та баз даних за принципом «електронних мостів», що можуть функціонувати у режимі online. Це допоможе спростити кримінальне провадження, автоматизувати низку процедур, зекономити матеріальні витрати, пов'язані із друком та пересиланням паперових документів, оптимізувати комунікацію і виконання контрольних, аналітичних функцій і навіть усунути корупційні ризики шляхом вилучення людини з процесу прийняття процесуальних рішень³⁸⁷. Очевидно, що освоєння інноваційних технологій вимагає додаткових ресурсів для модернізації існуючої системи обліку інформації, комунікації та аналітичної діяльності, посилення захисту даних таких електронних процесуальних діалогів і т. д. В умовах агресивної війни вимоги до ресурсного забезпечення тільки зростають. Потрібні генератори, термінали «Старлінк», резервні системи зберігання даних, засоби дистанційного кримінального провадження, додаткова криміналістична техніка (БПЛА, 3D-сканери, засоби якісної фото- та відеотехніки тощо) та навіть елементарний матеріал для якісного упакування численних речових доказів і виготовлення додатків до протоколів процесуальних дій – все це потребує значних ресурсів.

Зали судових засідань мають бути належно облаштовані, аби забезпечити і відповідні умови перебування учасників, і відкритість судового провадження, і належну його фіксацію, і можливість проведення процесуальних дій у

³⁸⁵ Фомін С. Б. Засоби забезпечення розумності строків кримінального провадження за новим КПК України. *Форум права*. 2012. № 2. С. 740.

³⁸⁶ Столітній А. В. Електронне кримінальне провадження на досудовому розслідуванні : автореф. дис... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2018. С. 30.

³⁸⁷ Столітній А. Вдосконалення електронного сегмента кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2017. № 2 (2). С. 188–191; Столітній А. Автоматизований кримінальний процесуальний контроль. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3. С. 89–94.

дистанційному режимі за потреби. На необхідності належного рівня організаційно-матеріального забезпечення судів наголошували Л. Лобойко і О. Банчук³⁸⁸, І. Канюка³⁸⁹ та інші правники.

Перелік численних практичних прикладів важливості ергономічних умов і технічних засобів діяльності, спрямованої на виконання завдань кримінального провадження, можна продовжувати, але у контексті порушеної теми варто змістити фокус уваги на кілька значущих позицій.

По-перше, ніхто не може точно визначити достатній обсяг необхідних економічних ресурсів. У кожній країні він різний і залежить від багатьох чинників (рівень економічного зростання, рівень правової культури та розвитку демократичних інститутів, криміногенна ситуація, менталітет населення і т. д.). До міграційної кризи у Європі лунала критика від західних фахівців та політиків щодо значної кількості поліцейських в Україні. Та після того, як хвиля мігрантів з Африки та Близького Сходу «поглинула» Європу, багато країн зіткнулися з проблемами, яких раніше не відчували. Ці проблеми були пов'язані не тільки з необхідністю фізично розмістити велику кількість мігрантів, а й з іншим світоглядом, ментальністю, рівнем культури та правової свідомості, носіями яких були ці мігранти. Якщо у пересічного європейця ще зі шкільної парти виховувалася повага до поліцейського, до шанування прав інших осіб, дотримання установлених норм суспільного співжиття, то прибульці часто не виявляли таких почуттів, керувалися власними принципами замість того, аби асимілюватися у новому середовищі. Отож, багато країн прийняли рішення щодо збільшення кількості співробітників спеціальних служб безпеки, правопорядку та органів правосуддя для забезпечення виконання завдань в умовах нових викликів. Звісно, це призвело до стрибкоподібного збільшення і економічних ресурсів, скерованих на реконструкцію правоохоронної та судової системи.

По-друге, не існує чіткої методології оцінки досягнутих результатів (досягнення справедливості, встановлення істини, покарання винуватого, дотримання належної процедури, захист прав та інтересів учасників кримінального провадження і т. д.), як і відсутній механізм їх конвертування в економічний показник. У системі оцінки ефективності діяльності правоохоронної системи в Україні досі превалує паличкова система «аналогічний період + 1»³⁹⁰. Довіра до державних інституцій тільки останніми роками почала визнаватись пріоритетною. Практика за інерцією продовжує хибувати порівняннями статистичних показників і прийняттям на цій основі управлінських рішень.

По-третє, слід пам'ятати, що кримінальна процесуальна діяльність не є прибутковою, а тому тут не працюють математичні зведення рахунків. Саме

³⁸⁸ Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес : навчальний посібник. Київ : ВАІТЕ, 2014. С. 54–55.

³⁸⁹ Канюка І. М. Реалізація принципу процесуальної економії в судовому провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1. С. 244.

³⁹⁰ Крапивін Є. О. Оцінка ефективності роботи поліції в Україні: від «палиць» до нової системи (на прикладі органів досудового розслідування) : науково-практичне видання. Київ : Софія-А, 2016. 120 с.

тому важко знайти правильну відповідь на гіпотетичне питання, поставлене А. Романюком та І. Канюкою:

«...якщо внаслідок збільшення фінансування органів досудового розслідування, кількості слідчих, оперативних працівників вдвоє відсоток розкриття злочинів збільшиться лише на 10% – чи будуть ефективними такі заходи держави?»³⁹¹.

З одного боку, так, бо держава оптимізувала діяльність у цьому напрямі, посилила довіру до правоохоронної системи. З іншого – ні, бо не збігається відсоток фінансування завдання та відсоток успішного виконання цього завдання.

По-четверте, не можна утриматись від застереження, що, скажімо, завтра прийняте парламентом рішення про скерування дійсно значних обсягів фінансових ресурсів із Державного бюджету України на інституційну інфраструктуру кримінального провадження у країні з слабкою економікою та низьким соціальним рівнем життя з великою ймовірністю викличе обурення суспільства та критику через потенційну загрозу побудови «поліцейської держави», посилення контролю за населенням тощо.

Зважаючи на зазначене, доводиться балансувати між мінімальним, реально доступним обсягом ресурсів та обґрунтованим, максимальним рівнем ресурсного забезпечення виконання завдань кримінального провадження.

Прогаляни у методичному забезпеченні. Будь-яка систематична людська діяльність у результаті неодноразового застосування отримує певну технологію, яка є організуючим і спрямовуючим фактором стосовно такої діяльності³⁹². Крім загального нормативно-правового регулювання виконання завдань кримінального провадження, необхідний чіткий алгоритм дій на кожному етапі діяльності: від моменту реагування на повідомлення про кримінальне правопорушення і аж до прийняття остаточного процесуального рішення у справі в суді.

Для того, аби система діяла чітко і злагоджено, потрібне якісне методичне забезпечення. В. Бондар справедливо наголошує, що науково апробовані методи дають змогу слідчому, дізнавачеві адаптувати наявні типові програми та криміналістичні алгоритми до індивідуальних умов досудового розслідування, комбінувати їх у різних поєднаннях та отримувати від застосування позитивний ефект, перетворювати наявні та створювати нові системи дій стосовно конкретної обстановки досудового розслідування³⁹³. Такі методичні рекомендації повинні охоплювати низку ознак: відповідати нормам права, містити наукову обґрунтованість, новизну, реальність реалізації, оптимальність, ефективність³⁹⁴.

³⁹¹ Романюк А. Б., Канюка І. М. Процесуальна економія та ефективність кримінального судочинства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2012. Вип. 12. № 1028. С. 334.

³⁹² *Ibidem*.

³⁹³ Бондар В. С. Ситуаційний аналіз як інструмент постановки та вирішення слідчим (дізнавачем) завдань досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 3. С. 260.

³⁹⁴ Малайчук Т. Про основні напрями оптимізації норм Кримінально-процесуального кодексу України. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 12. С. 182.

Однак у практичній діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, експертних підрозділів та інших інституцій часто виникають ситуації, коли старі методики роботи не діють або недопустимі, а нові ще не сформовані. Відтак знижується якість виконання поставлених завдань кримінального провадження.

Означене стосується протидії новим викликам і загрозам, які сьогодні постають перед правоохоронними органами, – тероризму, організованої злочинності, кіберзлочинності, торгівлі людьми, морському чи повітряному піратству, агресивній війні тощо. З'являються нові способи вчинення кримінальних правопорушень, нові методи маскуванню злочинної діяльності, що значно ускладнює діяльність оперативних підрозділів та органів досудового слідства щодо документування та доказування.

Висловлені думки підтверджують висновки В. Тіщенка щодо необхідності розвитку криміналістичної методики розслідування злочинів. Аргументація вченого цілком обґрунтована: по-перше, дійсно теоретичні основи криміналістичної методики впродовж тривалого часу комплексно і різнобічно не розроблялись; по-друге, виникають нові види злочинів, набули поширення організовані злочинні формування, професійна та рецидивна злочинність, що зумовлює необхідність наукової розробки нових і суттєвого оновлення вже наявних окремих методик розслідування; по-третє, такі окремі методики мають різну, часом недостатньо продуману структуру, що позначалося і на їх змісті, сприйнятті, теоретичному осмисленні, і на ефективності їх практичного застосування³⁹⁵. Попри те, що з часу оприлюднення цих міркувань донині чимало було зроблено у теоретико-прикладній розбудові криміналістичної методики, наведені аргументи не втрачають актуальності сьогодні.

Відтік персоналу і відбір персоналу. Виконання завдань кримінального провадження неможливе без фахового персоналу, але у цьому напрямі ресурсного забезпечення також часом спостерігаються ознаки дисбалансу. Перший доказ того, що не все гаразд із інтелектуальним забезпеченням, – це значна плінність кадрів. Діяльність слідчого ніколи не була легкою, але останніми роками посилилась тенденція до значного омолодження персоналу. Продовжується поступове «розмивання» професійного ядра, адже кожний п'ятий слідчий має стаж роботи до трьох років, а майже кожний третій – менше року³⁹⁶.

Про не менш сувору дійсність органів прокуратури зазначав В. Маляренко, констатуючи, що функції мінімізовано, над прокурорами кепкують, їх шельмують і дискредитують, а соціальні пільги зведені майже до нуля. Як наслідок, досвідчені фахівці за наявності вибору між роботою в бізнесі чи

³⁹⁵ Тіщенко В. В. Сучасний стан і деякі проблеми розвитку криміналістичної методики розслідування злочинів. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 171–172.

³⁹⁶ Цюприк І. В. Перспективи функціонування Державного бюро розслідувань як суб'єкта боротьби з організованою злочинністю. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 179; Торбас О. О. Особливості визначення підслідності ДБР у кримінальному провадженні. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 16 червня 2018 р.). Одеса : Юридична література, 2018. С. 270.

роботою в прокуратурі обирають бізнес. Керівництво постійно змінюється. Досвідчених фахівців дедалі менше³⁹⁷.

Формування нових органів досудового розслідування, які володіють потужнішими фінансовими та матеріально-технічними ресурсами, безперечно, призвело до того, що значна кількість досвідчених фахівців із територіальних відділів поліції пройшли за конкурсами та призначені на посади в НАБ України, ДБР, БЕБ. Попри те, не оминув критики і процес формування окремих конкурсних комісій, і критеріїв відбору персоналу, і встановлення квот.

Наприклад, упровадження відсоткових квот призначення фахівців під час початкового формування підрозділів ДБР (п. 3 Розділу VI Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про Державне бюро розслідувань») спричинило стурбованість у науковій спільноті. О. Ільченко та В. Проценко вважають, що такий підхід законодавця негативно впливає на рівень довіри до новоствореного органу, оскільки існує ризик, «що ті ж самі слідчі прокуратури виконуватимуть свою роботу в іншому органі»³⁹⁸.

Вказані перестороги, однак, не поділяємо. По-перше, не зовсім обгрунтованим видається упереджене ставлення до слідчого, який справді працював в органах прокуратури, має бездоганну репутацію, пройшов конкурсний відбір і продовжує свою професійну діяльність вже у ДБР. Факт попередньої роботи в органах НП, прокуратури чи інших відомств ще не означає, що особа вже себе «дискредитувала». Керуючись такою логікою міркувань, можна було б такі ж сумніви висловити щодо довіри до САП, адже там працюють колишні прокурори, чи ВАКС, бо туди призначені колишні судді. Ба більше, в Антикорупційній програмі Генеральної прокуратури України на 2018 рік прямо вказувалося, що 30-відсоткова квота на добір штату ДБР за рахунок слідчих і прокурорів органів прокуратури «свідчить про відсутність гарантій з боку держави щодо подальшого працевлаштування за фахом вивільнених працівників, які мають високий професійний рівень та морально-ділові якості для роботи в органах досудового розслідування. Це створює сприятливі умови для корупційних проявів»³⁹⁹. З наявністю таких потенційних інституційних ризиків погоджується М. Моїсєєв⁴⁰⁰.

Додатково слід зауважити, що надмірне прагнення «влити нову кров» у ДБР може призвести до ситуації, коли протидіяти злочинності державних службовців повинні особи, які взагалі не мають досвіду досудового розслідування та оперативної роботи. І це при тому, як влучно зауважила Н. Носевич, ДБР здебільшого має справу не з поодинокими злочинами, а з систематичною професійною злочинною діяльністю, доволі часто поєднаною з ієрархічними

³⁹⁷ Голова ВСУ у відставці Маляренко. Реформа прокуратури: мета і засоби. *Протокол*. 25.05.2016. URL: https://protocol.ua/ru/reforma_prokuraturi_meta_i_zasobi/.

³⁹⁸ Ільченко О. В., Проценко В. А. Проблеми розслідувань кримінальних проваджень віднесених до підслідності державного бюро розслідувань. *Правові горизонти*. 2018. № 12 (25). С. 45.

³⁹⁹ Антикорупційна програма Генеральної прокуратури України на 2018 рік : Наказ ГПУ від 28.02.2018 р. № 36. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/adminkor.html?_m=publications&_t=rec&id=239939.

⁴⁰⁰ Моїсєєв М. С. До питання організаційної структури Державного бюро розслідувань України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 5. С. 235.

корупційними зв'язками⁴⁰¹. У таких провадженнях перед особливою категорією підозрюваних та їх, за метафорою В. Маляренка⁴⁰², «адвокатами-зубрами», якими доволі часто є фахівці з багаторічним досвідом роботи, звільнені з лав органів досудового розслідування чи прокуратури через люстрації, атестації, реорганізації та інші реформаторські віяння, може опинитися детектив ДБР, який до свого призначення не розслідував навіть крадіжки велосипеда. Навряд чи зможе такий детектив без сторонньої допомоги більш досвідчених фахівців ефективно виконувати передбачені законодавством функції у змагальному процесі.

Є. Вандін пропонує додати аналогічне квотування для САП. Пропонується призначати 25 % осіб, які не мають прокурорського стажу, і надавати їм перевагу порівняно з особами, які мають досвід прокурорської практики. Встановлення таких квот мало б запобігти порушенню балансу безперебійної ефективної діяльності за наявності одночасно надто великої кількості недосвідчених працівників⁴⁰³.

Врешті у судах ситуація не набагато краща, а часом узагалі несумісна зі засадою доступу до правосуддя. Кількість вакантних місць налічує тисячі, а відтік кадрів із судів апеляційної інстанції призводить, за словами фахівців, до катастрофічних наслідків, зокрема неможливості сформувати колегії для розгляду справ. Як закономірний наслідок, тут теж відчувається вся палітра негативу внаслідок «жахливого» та «нелюдського» навантаження⁴⁰⁴. Під час аналітичного дослідження процедури призначення на посаду судді апеляційного суду О. Ободовський дійшов до небезпідставних висновків:

«... значну частину свого життя людина витратить на підготовку до участі в конкурсі на посаду судді (переможцем якого, до речі, вона може і не стати). Але підхід мав би бути іншим: людина повинна мати можливість працювати на посаді судді, вдосконалювати свої знання й уміння, набувати нового досвіду, а не лише чекати такої можливості впродовж багатьох років. Потрібно дати людям доступ до професії...»⁴⁰⁵.

Автор критично оцінює імператив одиничності подання заяви на конкурс апеляційного судді та неможливість переведення або ситуації, коли кандидат, який набрав меншу кількість балів, програє тоді, коли кандидат-переможець в іншому суді з таким балом перемагає; пропонує впровадити конкурс на посаду судді апеляційного суду за спеціалізацією, а не на посаду до конкретного суду,

⁴⁰¹ Носевич Н. Р. Напрями вдосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань у сфері протидії злочинності. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 3 (68). С. 108.

⁴⁰² Маляренко В. Провалена реформа, або Дещо про «реформаторські» зміни в прокуратурі та прокурорську майстерність. *Lexinform*. 27.02.2020. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/provalena-reforma-abo-deshho-pro-reformatorski-zminy-v-prokuraturi-ta-prokurorsku-majsternist/>.

⁴⁰³ Вандін Є. В. Організаційно-правові засади діяльності спеціалізованої антикорупційної прокуратури України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. С. 176, 177.

⁴⁰⁴ Ободовський О. Про процедуру порядку добору та призначення на посаду судді місцевого суду. *Право України*. 2022. № 2. С. 162.

⁴⁰⁵ Ободовський О. Про процедуру призначення на посаду судді апеляційного суду. *Право України*. 2022. № 3. С. 92.

запровадити єдиний рейтинговий список суддівського резерву, передбачити можливість одноособового розгляду окремих категорій справ в апеляційній інстанції тощо⁴⁰⁶. Цілком очевидно, що на тлі загальної кадрової кризи викладені міркування заслуговують на увагу спільноти правників та управлінців, наділених відповідними повноваженнями, адже мовити про якість і розумність строків судового провадження, а відтак і про баланс, справедливість правосуддя та верховенство права, за наявних умов доволі складно.

Отже, підсумуємо. Попри інтелектуальні потуги та значні зусилля, наукова доктрина не сформувала єдиного підходу до визначення мети і завдань кримінального провадження. Багато дослідників узагалі воліють не порушувати цієї теми, орієнтуючись на те, що є в законодавстві, як на сталу догму, зміна якої, навіть якщо б така й сталася, не призвела би до ретрансляції суттєвих змін у практичній площині.

У контексті нашого дискурсу щоразу, згадуючи про мету кримінального провадження, матимемо у полі уваги матеріальну та процесуальну справедливість. Мету кримінального провадження слід розуміти як універсальну, аксіологічну, системотворчу та інтегруючу категорію. Завдання кримінального провадження забезпечують досягнення мети і позиціонуються на функціональному, процедурному, спеціальному та правозастосовному рівнях. Для якісного виконання цих завдань інституційній інфраструктурі кримінального провадження потрібні ресурси, обсяг яких варіюється залежно від багатьох історичних, політико-правових, соціально-економічних та інших чинників. Дисбаланс у дихотомії «завдання – ресурси» може бути зумовлений надмірним навантаженням, дефіцитом ергономічних та технічних умов праці, прогалинами у методичному забезпеченні, тенденціями відтоку персоналу та вадами процесу обрання/призначення на посади персоналу органів досудового розслідування, прокуратури та суду.

2.3. Баланс у кримінальному провадженні у контексті дихотомії «мета – засоби»

2.3.1. Дихотомія «мета – засоби» у різних моделях кримінального провадження

Мета кримінального провадження корелюється не тільки із завданнями чи ресурсами, але й із засобами, які вважаються допустимими та застосовуються для її досягнення. Засоби пізнання істини є не менш важливими, ніж сама істина, встановлена у справі⁴⁰⁷.

⁴⁰⁶ Ibidem – С. 92–99.

⁴⁰⁷ Skorupka J. Ewolucja paradygmatu procesu karnego. *Wroclawsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze*. 2010. T. 1. S. 141.

Огляд наукової літератури дає змогу впевнено висновувати, що, по-перше, є різні підходи до конструювання мети кримінального провадження та визначення ступеня її цінності (абсолютна цінність, тобто досягнення мети виправдовує будь-які засоби, чи відносна цінність, тобто існують обмеження засобів для досягнення мети, якою б високою вона не була), що своєю чергою впливає на формування набору допустимих засобів; по-друге, питання балансу «мета – засоби» в українській науковій доктрині перебуває у тіні інших досліджень, переважно спрямованих на вирішення практичних проблем застосування конкретних правових інститутів у сфері кримінальних процесуальних відносин. За винятком кількох поодиноких праць (І. Строков «Загальні цілі боротьби зі злочинністю та сучасні криміналістичні засоби їх досягнення» (2001 р.)⁴⁰⁸; О. Погрібний «Проблема співвідношення цілей і засобів у правоохоронній діяльності: соціолого-правовий аналіз»⁴⁰⁹ (2006 р.); О. Яновська «Співвідношення мети та засобів як етична проблема адвокатської діяльності» (2017 р.)⁴¹⁰) проблематика окресленої дихотомії концептуально не розроблена. Отже, постає актуальне та важливе дослідницьке завдання – узагальнити наукові підходи та сформулювати закономірності балансування в системі «мета – засоби»; визначити основні ризики, які зумовлюють дисбаланс у цій сфері та мають вплив на кримінальне провадження.

Апелювання до поняття «засоби» потребує короткого окреслення його змісту. Один із академічних тлумачних словників української мови пропонує таку дефініцію цього поняття: «прийом, якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось»⁴¹¹. Не вдаючись до надмірного теоретизування та не претендуючи на досконалість, видається доцільним у контексті нашого дослідження поняттям «засоби» позначити *сукупність різного характеру дій, правових інститутів, криміналістичної техніки, які застосовуються в кримінальному провадженні та впливають на його хід для досягнення певної мети*. Засоби у кримінальному провадженні можуть бути:

– *залежно від позиції щодо чинних норм права*: правові – здійснюються в межах, передбачених кримінальним процесуальним законодавством; протиправні – суперечать чинним нормам кримінального процесуального законодавства;

– *залежно від характеру*: процесуальні – стосуються реалізації конкретних правових інститутів, прийняття процесуальних рішень, які прямо

⁴⁰⁸ Строков І. В. Загальні цілі боротьби зі злочинністю та сучасні криміналістичні засоби їх досягнення. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. № 13. С. 3–8.

⁴⁰⁹ Погрібний О. О. Проблема співвідношення цілей і засобів у правоохоронній діяльності: соціолого-правовий аналіз. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 33. С. 8–12.

⁴¹⁰ Яновська О. Співвідношення мети та засобів як етична проблема адвокатської діяльності. *Юридична Газета*. 2017. № 12 (562). С. 38–39.

⁴¹¹ Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол. : І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970 – 1980. Т. 3 : / ред. тому : Г. М. Гнатюк, Т. К. Черторизька. 1972. С. 307.

передбачені у КПК України; тактичні – стосуються вибору певних тактичних прийомів під час пізнавальної процесуальної діяльності; технічні – стосуються застосування криміналістичної техніки під час збирання, дослідження, оцінки та використання доказів;

– *залежно від суб'єкта застосування*: засоби сторони обвинувачення, сторони захисту, слідчого судді, судді, інших учасників кримінального провадження;

– *залежно від стадії застосування*: засоби, які застосовуються на стадії досудового розслідування, судового провадження тощо.

В українській науковій доктрині існує підхід «менеджменту наслідків» для досягнення балансу «мета – засоби». Вибір засобів досягнення мети у правоохоронній діяльності О. Погрібний та В. Погрібна вважатимуть оптимальним, якщо дотримані такі дві умови: по-перше, визначено вірогідні наслідки від досягнення мети діяльності і від використання кожного із засобів, які застосовують правоохоронні органи у своїй діяльності; по-друге, вивчено можливості настання цих наслідків, співвіднесення передбачуваних наслідків використання обраного засобу з наслідками використання правоохоронцями інших засобів або відмови від досягнення мети⁴¹². Щоб ця система балансування працювала, потрібно визначитися із системою цінностей, які будуть критеріями «добра і зла», тобто визначатимуть ефективність процесуальної діяльності, впливатимуть на ранжування ймовірних та очікуваних наслідків застосування конкретних засобів для реалізації мети. Отже, закономірності балансу «мета – засоби» ґрунтуються на моделі кримінального провадження, яку обирає держава.

У 1964 р. професор Г. Пакер (H. Packer) вперше запропонував бінарну систему, відповідно до якої існують дві основні моделі кримінального процесу, кожна з яких має свою телеологію та цінності. Вказані моделі не є добрі чи погані, а просто віддзеркалюють різні системи цінностей. Г. Пакер радить уникати їх поляризації, адже цінності є занадто складними, щоб відповідати простому «так» або «ні» в правозастосовній практиці. Втім окреслені моделі дають уявлення про спрямованість, пояснюють поточні та передбачувані тенденції кримінального процесу⁴¹³.

Перша модель – **модель контролю злочинності** (*Crime Control Model*). Для неї основним показником ефективності є припинення злочинної поведінки, застосування процесуальних репресій до злочинця, оскільки нездатність правоохоронних органів дати жорстку відповідь всім проявам кримінального характеру призводить до руйнування суспільного порядку і становить загрозу для прав та свобод людини, її безпеки та майна. Отже, за цією філософією має існувати потужна система, здатна затримати,

⁴¹² Погрібний О. О. Проблема співвідношення цілей і засобів у правоохоронній діяльності: соціолого-правовий аналіз. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 33. С. 12; Погрібна В. Л. Соціолого-правовий аналіз співвідношення цілей і засобів у правозастосовній діяльності. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2012. № 2 (12) С. 309.

⁴¹³ Packer H. L. Two Models of the Criminal Process. *University of Pennsylvania Law Review*. 1964. Vol. 113 (1). P. 6.

розслідувати та засудити правопорушника в усіх випадках правопорушень, про які стало відомо⁴¹⁴.

К. Дейлі узагальнила такі ключові ознаки цієї моделі кримінального провадження: оперативність діяльності, яка означає, що при значних навантаженнях та обмежених ресурсах перевага надається швидкому прийняттю рішень та визнається їх остаточний характер; акцент на кількісних показниках «фактично винних» осіб, затриманих, засуджених; основна увага приділяється раннім стадіям кримінального процесу, неформальному збору фактів; опорою процесу є здібності слідчих і прокурорів⁴¹⁵.

Кримінальний процес асоціюється з конвеєрною стрічкою, якою рухається нескінченний потік справ до працівників, котрі перебувають на фіксованих станціях і виконують певні операції, наближаючи результат виготовлення кінцевого продукту – засудження осіб. Певною мірою Г. Пакер вбачає у цій схемі латентну презумпцію вини не в сенсі нормативного припису, а в сенсі загальної ілюстрації ставлення загалом до затриманих. Тут не йдеться про протиставлення презумпції невинуватості, що можна продемонструвати на такому прикладі. Вбивця у людному місці застрелив певну особу. Після прибуття поліції, він передає зброю поліцейським зі словами «Так, я це вчинив!». Розповідь підкріплюється показаннями кількох свідків. Його беруть під варту. Презумпція невинуватості в такій ситуації, незважаючи на наявність сильних доказів, все одно діє аж до моменту, коли уповноважені органи винесуть відповідне процесуальне рішення. Водночас діє презумпція вини як передбачуваний результат процесу – засудження злочинця. Іншими словами, презумпція невинуватості диктує уповноваженим органам ігнорувати презумпцію вини у поводженні з підозрюваним, закрити очі на очевидні факти. Отже, презумпція вини є фактичною, а презумпція невинуватості нормативно-правовою складовою процесу⁴¹⁶.

Модель контролю злочинності допускає розширення спектру процесуальних засобів, які уможливають досягнення мети правоохоронними органами. Такий підхід реалізується двома шляхами: прямим і непрямим. Перший шлях передбачає пряме визначення у законодавстві широкого кола повноважень поліції, наприклад, щодо зупинки, затримання, арештів осіб для проведення опитувань, допитів, перевірок на причетність до кримінальних правопорушень незалежно від наявності підозри стосовно причетності даної особи до події правопорушення. Другий непрямий метод полягає у нечіткому визначенні понять «злочинна поведінка», «підозріла поведінка», що дозволяє поліцейським проводити затримання та арешти осіб за наявності таких «вірогідних причин»⁴¹⁷.

⁴¹⁴ Ibidem – P. 9–10.

⁴¹⁵ Daly K. Aims of the Criminal Justice System. 2003. P. 6. URL: <https://www.researchgate.net/publication/29451914>.

⁴¹⁶ Packer H. L. Two Models of the Criminal Process. *University of Pennsylvania Law Review*. 1964. Vol. 113 (1). P. 11–12.

⁴¹⁷ Ibidem – P. 26.

Найкращим джерелом інформації про подію вважається сам підозрюваний, а тому за цієї моделі кримінального провадження зростає ризик відмови правоохоронців від стандартів професійної етики та застосування примусових технік для отримання зізнання підозрюваного. Тут криється небезпека обвинувачення невинуватої особи, але, попри це, така модель не виключає потреби оцінювати суддею всі докази у сукупності, а також санкції за необґрунтоване застосування сили працівниками поліції⁴¹⁸.

Досудова свобода підозрюваного оцінюється критично, адже через його неявку на судовій стадії процесу доведеться залучати й так обмежені ресурси та засоби для його відстеження та примусового доставляння. Таку ситуацію можна толерувати, якщо вона має епізодичний характер. Утім, якщо вона набуде масових масштабів, проблема може вийти з-під контролю, оскільки неявка значної кількості осіб ще більше стимулюватиме інших осіб у тому ж процесуальному статусі не з'являтися до правоохоронних та судових органів. Додатковим ризиком досудової свободи підозрюваних вважається перспектива вчинення ними правопорушень, а тому, за логікою цієї моделі, досудова свобода не повинна бути доступною, за винятком тих, хто вчинив злочин уперше, або неповнолітніх⁴¹⁹.

Екстраполяція ціннісної системи моделі контролю злочинності на інститут апеляцій також вирізняється особливою логікою та специфічними засобами. Нагадаємо, що метою кримінального процесу вважається якомога швидше виконання судового вироку, натомість апеляційні оскарження суттєво подовжують цей процес. Відтак пропонується застосування засобів, які допомагають уникнути таких затримок: відхилення апеляцій на початковій стадії, оскільки навіть прийняття заяви до розгляду може свідчити про ймовірність певних помилок у процесуальних рішеннях, що могли вплинути на визначення винуватості особи; накладення на скаржника значних фінансових витрат (судові збори, друк матеріалів, залучення захисника і т. д.), що може стати важким тягарем; надання права розгляду апеляцій тому ж суду, який ухвалив оскаржуване рішення на тій підставі, що він краще обізнаний з деталями справи тощо. Основою цього підходу є таке міркування: чим більше абсолютне число поданих апеляцій, тим більша частка «розворотів» у кримінальному провадженні, а тому потрібне якомога складніше нормативне регулювання, а точніше – «гальмування» доступу до апеляційного процесу⁴²⁰.

Друга модель суттєво відрізняється від першої. Це **модель належної (справедливої) правової процедури (Due Process Model)**. У цьому кримінальному провадженні головне – не допустити необґрунтованого обвинувачення, дотриматись установленної процедури, яка ґрунтується на верховенстві права. Г. Пакер тут вдало застосовує метафору: якщо модель боротьби зі злочинністю нагадує конвеєрну лінію засуджень, то модель належного процесу схожа на смугу перешкод для засудження⁴²¹. Як лаконічно узагальнив М. Сорочинський,

⁴¹⁸ Ibidem – П. 31–32.

⁴¹⁹ Ibidem – П. 39.

⁴²⁰ Ibidem – П. 55–56.

⁴²¹ Ibidem – П. 13.

модель належного процесу містить дві важливі складові: орієнтацію на змагальність процедур та орієнтацію на обмеження державної влади⁴²². Головна ідея – не допустити засудження невинуватих – є настільки ж важливою, як і засудити винуватих. Водночас слід бути готовим до того, що додатковий нагляд і контроль, ускладнення процедур обов'язково призводять до зменшення потоку справ, які отримують справедливу правову оцінку.

Ключовими ознаками цієї моделі кримінального провадження є: розуміння помилковості людської діяльності, що диктує необхідність у додаткових гарантіях ухвалення точних і надійних процесуальних рішень, можливостях оскаржити такі рішення, а також зумовлені цим процесом подовжені строки; акцент на якісних показниках процедур та ухвалених процесуальних рішень; основні зусилля спрямовуються на пізні стадії кримінального процесу, офіційний збір фактів, дотримання змагальності; опорою процесу є здібності суддів та адвокатів⁴²³. Додатково знаковою рисою цієї моделі є пакерівський скептицизм щодо моральності застосування та корисності кримінальних санкцій⁴²⁴.

Недоліком цієї моделі можна вважати те, що впроваджена «смуга перешкод» і вимога застосування надійних процесуальних технік установлення фактів часом призводить до звільнення фактично винуватих осіб від кримінальної відповідальності, навіть тоді, коли існує обґрунтована переконаність у винуватості особи, проте відсутні легітимні способи її довести у залі суду. На відміну від моделі контролю злочинності, яка визнає абсолютний авторитет органів державної влади, модель належного процесу навпаки – бачить межі офіційної влади, які не можна переходити, а тому впроваджує ефективні механізми оскарження процесуальних рішень і дій⁴²⁵. Стверджується, що фактично винна людина, тим не менше, може бути «юридично невинною»⁴²⁶.

Ще однією значущою відмінністю моделі контролю злочинності та моделі належної процедури є те, що остання не вважає допустимим застосування без поважних причин обмежень та процесуальної репресії, зокрема й фізичне затримання та арешт, а тому такі процесуальні рішення мають пройти судовий контроль, оскільки будь-яке послаблення цього стандарту відкриває можливості для ймовірних зловживань, що продемонстрували численні дослідження поліцейської практики. Ця модель також передбачає доставляння в найкоротші терміни затриманого до суду (*habeas corpus*), ретельну перевірку підстав процесуальних дій, можливість застосування менш репресивних заходів, аніж тримання під вартою, залучення захисника, свободу від

⁴²² Soroichinsky M. Prosecuting Torturers, Protecting “Child Molesters”: Toward a Power Balance Model of Criminal Process for International Human Rights Law. *Michigan Journal of International Law*. 2009. Vol. 31. P. 166.

⁴²³ Daly K. Aims of the Criminal Justice System. 2003. P. 6. URL: <https://www.researchgate.net/publication/29451914>.

⁴²⁴ Soroichinsky M. Prosecuting Torturers, Protecting “Child Molesters”: Toward a Power Balance Model of Criminal Process for International Human Rights Law. *Michigan Journal of International Law*. 2009. Vol. 31. P. 167.

⁴²⁵ Packer H. L. Two Models of the Criminal Process. *University of Pennsylvania Law Review*. 1964. Vol. 113 (1). P. 22.

⁴²⁶ Soroichinsky M. Prosecuting Torturers, Protecting “Child Molesters”: Toward a Power Balance Model of Criminal Process for International Human Rights Law. *Michigan Journal of International Law*. 2009. Vol. 31. P. 166.

самовикриття тощо. Навіть якщо отримано зізнання підозрюваного, докладно вивчаються обставини його отримання, передування цьому акту роз'яснення поліцією процесуальних прав, зокрема права на допомогу адвоката, аналіз строків затримання та інших даних⁴²⁷.

Звісно, кожна країна, обираючи таку модель кримінального провадження, має власний «процесуальний стиль» її функціонування. Деякі країни завжди вимагають вагомих ознак того, що затриманий міг вчинити злочин, інші вимагають обґрунтованої підозри для арешту та тримання під вартою та більш серйозних підстав для утримання під вартою⁴²⁸. В обох випадках діє певна правова процедура, що має претензію на характеристику належності, але варіюється шлях її реалізації.

Досудова свобода за цієї моделі вітається, оскільки перебування під вартою значною мірою ускладнює процес підготовки підозрюваного спільно з адвокатом до захисту. До уваги береться й те, що підозрюваний утримує родину, може втратити роботу, а його сім'я – постраждати від економічних труднощів, зумовлених досудовим ув'язненням годувальника. Очікуваний судовий розгляд справи вважається гарантією сумлінної поведінки особи, як і внесення застави є дієвим засобом фінансового стимулювання явки підозрюваного на усі, передбачені законом, етапи кримінального провадження. Виняток становлять особи, визнані «небезпечними», які можуть погрожувати свідкам чи знищувати докази або в інший спосіб перешкоджати справедливому вирішенню справи. Досудова свобода для таких осіб обмежується з дотримання процедури верифікації реальності загроз⁴²⁹.

Попри те, що бінарна концепція Г. Пакера неодноразово зазнавала критики в наукових колах, вона мала й чимало прихильників і послідовників, які посилювали аргументацію автора, розширювали її зміст шляхом упровадження нових моделей⁴³⁰.

Як стверджував К. Роач, моделі Г. Пакера впродовж 35 років були домінуючими у поясненнях різних систем цінностей, різних ідеологій кримінального процесу. Водночас учений пішов далі, розвиваючи додаткові дві моделі залежно від позиції щодо злочинців та потерпілих від злочинів – каральну та некаральну. Обидві моделі спрямовані на контроль злочинності та повагу до прав потерпілих, але каральна модель концентрується на адміністративному

⁴²⁷ Packer H. L. Two Models of the Criminal Process. *University of Pennsylvania Law Review*. 1964. Vol. 113 (1). P. 26, 34.

⁴²⁸ Brants C., Franken S. The protection of fundamental human rights in criminal process. General report. *Utrecht Law Review*. 2009. Vol. 5 (2). P. 31.

⁴²⁹ Packer H. L. Two Models of the Criminal Process. *University of Pennsylvania Law Review*. 1964. Vol. 113 (1). P. 41–44.

⁴³⁰ Daly K. Aims of the Criminal Justice System. 2003. P. 6. URL: <https://www.researchgate.net/publication/29451914>; Roach K. Four Models of the Criminal Process. *Journal of Criminal Law & Criminology*. 1999. Vol. 89. P. 671–716; Chng M. Modernising the Criminal Justice Framework – The Criminal Procedure Code 2010. *Singapore Academy of Law Journal*. 2011. Vol. 23. P. 26–27; Sorochinsky M. Prosecuting Torturers, Protecting “Child Molesters”: Toward a Power Balance Model of Criminal Process for International Human Rights Law. *Michigan Journal of International Law*. 2009. Vol. 31. P. 157–229.

аспекті призначення покарання, некаральна – проникає в різні сфери соціального розвитку та інтеграції. К. Роач, наслідуючи попередника, застосовує власні метафори, описуючи додаткові моделі. Каральна нагадує «американські гірки», зберігаючи лінійну орієнтацію проходження стадій судового процесу, апеляцій, застосування санкцій. Натомість некаральна символізує рух колом, в якому передбачається запобігання злочинності через родину, громаду, успішні акти відновного правосуддя⁴³¹.

Ідеї К. Роача про права потерпілих співзвучні з теорією М. Сорочинського про «право жертви на покарання кривдника». За словами правника, сьогодні міжнародні судові інституції вимагають від держав здійснення прямого обов'язку криміналізації діянь, які посягають на життя, свободу, гідність, недоторканість. Однак, якщо К. Роач частіше порівнював свої моделі з пакерівською моделлю контролю злочинності, то М. Сорочинський більшою мірою орієнтований на розвиток моделі належної процедури. Дослідник наголошує, що домінуюча у 80-их роках думка про те, що кримінальне судочинство є протистоянням держави та особи, сьогодні змінюється. Держава радше асоціюється з «реактивним», «пасивним» діячем, хоча й володіє монополією на використання сили та встановлення процесуальних обмежень, є значно потужнішою, аніж окремих індивід, може зловживати владою, а тому важливо відновити баланс і більше залучати потерпілих до процесу, розширюючи їхнє право на покарання та право на справедливість⁴³². Саме це послугувало поштовхом для розвитку нової моделі кримінального провадження – моделі «балансу сил», метою якої є змінити надмірний дисбаланс влади між різними учасниками системи правосуддя, щоб мінімізувати потенціал для зловживання такою владою через використання або невикористання певних правових засобів⁴³³.

Отже, у балансуванні в дихотомії «мета – засоби» спостерігається таке: пряма кореляція із критеріями, які використовуються для визначення ефективності діяльності системи кримінального процесу, головного призначення правоохоронної та судової системи; різні підходи до декларації мети кримінального процесу зумовлюють різні підходи до підбору засобів її досягнення; одні і ті ж засоби в одній системі кримінального процесу можуть вважатися допустимими, натомість в іншій – категорично ні; суспільство погоджується на певний рівень втручання у сферу прав, свобод задля досягнення мети.

Незважаючи на критику та плюралізм підходів до подальшої еволюції пакерівської концепції, все ж видається, що її первинне фундаментальне значення незаперечне. Звісно, у чистому вигляді ці моделі трапляються не так часто. Радше йдеться про прагнення цивілізованих країн знайти спосіб об'єднати цінності обох систем, що достатньо складно. Посилання у багатьох міжнародних документах на поняття «належної процедури» підтверджує факт,

⁴³¹ Roach K. Four Models of the Criminal Process. *Journal of Criminal Law & Criminology*. 1999. Vol. 89. P. 699.

⁴³² Sorochinsky M. Prosecuting Torturers, Protecting "Child Molesters": Toward a Power Balance Model of Criminal Process for International Human Rights Law. *Michigan Journal of International Law*. 2009. Vol. 31. P. 174, 186.

⁴³³ Ibidem – P. 218–221.

що однойменна модель не є «вежею зі слонової кістки», абстрактною утопією, а реально діючою системою цінностей, що сьогодні визначає допустимість засобів у системі кримінального провадження.

В українських реаліях також спостерігається конвергенція різних моделей. Як наслідок, з одного боку, за інерцією у практиці оперативних підрозділів, органів досудового розслідування, судових органів, часто виникають потуги застосувати засоби моделі контролю за злочинністю, а з іншого – вживаються кроки для розбудови моделі належної процедури та оперування її засобами, що виявляється у тенденціях новелізації та гуманізації кримінального процесуального законодавства.

Свого часу В. Маляренко звертав увагу на те, що справедливі судові рішення можливі тільки за наявності такої процедури, яка забезпечує кожній людині захист її прав і законних інтересів, тому саме вимога побудувати справедливий суд є однією із головних вимог РЄ до України⁴³⁴. Виголошена понад 15 років тому правником теза не втратила своєї актуальності й сьогодні. Отже, стратегічним орієнтиром кримінальної процесуальної політики має бути належна правова процедура, кінцевим продуктом якої є справедливе кримінальне правосуддя. Попри те, варто пам'ятати, що ідеальних засобів для досягнення мети кримінального провадження не існує. З цього приводу влучно писав польський правник П. Врубель: формулюючи мету кримінального процесу через категорії «істина», «справедливість», «належна процедури», слід пам'ятати про «вічні недосконалості» процесуальної справедливості, оскільки неможливо розробити такі правила та процедури, щоб вони абсолютно завжди призводили до правильного результату⁴³⁵.

2.3.2. Ризики дизбалансу «мета – засоби» у кримінальному провадженні

Відповідність мети та засобів означає, що у своїй єдності вони формують позитивну моральну та соціальну оцінку певної поведінки. Окремо мета або окремий засіб як самостійні явища можуть певною мірою оцінюватися негативно. Для підтвердження сказаного О. Погрібний наводить приклад:

«... боротьба зі злочинністю однозначно є морально і соціально схвалюваним завданням, тоді як примус стосовно людини навряд чи у змозі отримати таку ж оцінку. Однак, якщо ми розглядаємо боротьбу зі злочинністю і примус, відповідно, як мету і засіб, ця однозначність зникає»⁴³⁶.

⁴³⁴ Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2005. С. 30–31.

⁴³⁵ Wróbel P. Istota rzetelnego procesu karnego a sprawiedliwość proceduralna. *Progress. Journal of Young Researchers*. 2019. № 6. S. 42.

⁴³⁶ Погрібний О. О. Проблема співвідношення цілей і засобів у правоохоронній діяльності: соціолого-правовий аналіз. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 33. С. 10.

Бінарність мети кримінального провадження (матеріальна та процесуальна справедливість) зумовлює інколи конкуренцію між її складовими компонентами, що впливає на пріоритетність засобів. З огляду на це, можна виокремити три категорії ризиків. За першої нівелюється традиційна для нашого розуміння мета встановлення істини (матеріальна справедливість) у кримінальному провадженні, але формально дотримується належна процедура (процесуальна справедливість). За другої категорії ризиків навпаки – мета встановлення істини (матеріальна справедливість) ставиться понад усе, але нівелюється належна процедура (процесуальна справедливість). Третя категорія ризиків стосується тих випадків, коли можна констатувати водночас і заміщення правильної мети кримінального провадження неправильною, і застосування неправильних засобів.

Розглянемо докладніше кілька практичних прикладів.

Ризики категорії «правильність засобів важливіша за мету»

Прикладом превалювання належної процедури над метою матеріальної справедливості є масова практика укладення угод про визнання винуватості між підозрюваним/обвинуваченим та прокурором у США. Такі угоди набули усталеної практики в багатьох правових системах, але американська модель виявилась настільки гіпертрофованою, що видається найкращою ілюстрацією тих викликів, які виникають через відсутність балансу у цій сфері. Як стверджує Дж. Тернер, у США приблизно щодві секунди протягом типового робочого часу якась людина визнає свою провину, а в деяких юрисдикціях окремі прокурори можуть працювати місяцями, не беручи жодного разу участь у звичному судовому розгляді справ⁴³⁷.

Справедливе правосуддя, з притаманним йому традиційним відкритим та неупередженим судовим розглядом, трансформувалося до рівня адміністративного процесу правової оцінки злочину та визначення покарання, що стає результатом взаємного компромісу прокурора та обвинуваченого, в якому «кожен гравець має свій власний внутрішній мотив уникнути суду»⁴³⁸. Для позначення такої практики навіть запропоновано поняття «тіньового процесу», оскільки він відбувається у «тіні» повноцінного відкритого та неупередженого судового провадження⁴³⁹, «безперебійно працюючою системою визнання вини»⁴⁴⁰ або «торгівлею правосуддям»⁴⁴¹.

Ідея переговорів обвинуваченого та прокурора загалом добра, адже щиросердечне зізнання та каяття слугують тим чинником, що має пом'якшити суворість наслідків діяння. За заощадження ресурсів розслідування, взяття на

⁴³⁷ Turner J. Plea Bargaining. *Reforming Criminal Justice: Trial and Pre-Trial Processes*. 2017. Vol. 3. P. 73.

⁴³⁸ Bakar Kagu A. Globalisation of Plea Bargaining: An imperative reform or a compromise of ideals? *Strathclyde Law Review*. 2017. Vol. 3. Issue I. P. 19.

⁴³⁹ Covey R. D. Signaling and Plea Bargaining's Innocence Problem. *Washington and Lee Law Review*. 2009. Vol. 66. P. 77.

⁴⁴⁰ Ortman W. When Plea Bargaining Became Normal. *Boston University Law Review*. 2020. Vol. 100. P. 1435.

⁴⁴¹ Devers L. Plea and Charge Bargaining. Research Summary. URL: <https://bja.ojp.gov/sites/g/files/xyckuh186/files/media/document/PleaBargainingResearchSummary.pdf>; Turner J. Plea Bargaining. *Reforming Criminal Justice: Trial and Pre-Trial Processes*. 2017. Vol. 3. P. 73–99.

себе певних обов'язків із відшкодування шкоди, викриття протиправної поведінки інших осіб і т. д. обвинувачений отримує бонуси у вигляді «знижок» під час визначення покарання, передбачуваності вироку, за можливості уникнути тривалого публічного процесу під пильним оком громадськості. Процесуальна справедливість досягається, буква процесуального закону дотримана, але може не бути встановлена істина, що повинна становити основу справедливого застосування норм матеріального права.

Аргументи прокурора мають переконливу силу. З'явилася системна практика, коли затриманому спочатку пред'являється обвинувачення та повідомляється про максимальне покарання, а далі роз'яснюється можливість визнати свою провину за меншим звинуваченням або умови призначення суттєво меншого покарання, якщо процес завершиться визнанням винуватості. І хоча, очевидно, що оголошення виправдувального вироку є найкращим способом для обвинувачених уникнути тюремного ув'язнення та інших покарань, проте судовий процес сприймається як ризикований, оскільки неможливо передбачити, яке рішення приймуть присяжні⁴⁴². Відтак кримінальні процеси у звичайному порядку стають рідкістю, а торги між прокурорами та адвокатами неформальними та нерегульованими⁴⁴³.

Так було не завжди. Ще до XIX ст. американці ставилися з обережністю до переговорів про визнання вини. У ті часи суд присяжних був, як правило, швидким і не надто ускладненим різними процедурними вимогами. Часто жоден адвокат не брав участі у провадженні. Типовим було ведення фермерського господарства, що знаходилися на значних відстанях, правоохоронні органи були малочисельними, кількість злочинів порівняно невелика, а осіб із юридичною підготовкою зовсім мало, причому здобути такий фах не було складно. Лише в 1870 р. правове середовище почало поступово професіоналізуватися, а викладання права стало шанованою академічною галуззю у коледжах. Після XIX ст. відбулася промислова революція, що призвела до зростання в геометричній прогресії населення в містах, розвитку торгівлі та ремесла, що детермінувало зростання злочинності і, відповідно, зросло навантаження на прокуратуру та суди. Продовжився активний розвиток юридичної освіти, ускладнилася процедура доказування. Отже, розгляд справ вимагав дедалі більших витрат часу та ресурсів, що суттєво обтяжувало державну систему. Відтак вже до початку XX ст. переговори стали *de facto* найкращою процедурою розгляду кримінальних проваджень⁴⁴⁴.

Сьогодні думка зарубіжної наукової еліти щодо інституту *plea bargaining* не є монолітною. Прихильники вірять у доцільність легітимізації угод про визнання винуватості, висловлюючи такі аргументи «за»:

⁴⁴² Devers L. Plea and Charge Bargaining. Research Summary. P. 1. URL: <https://bja.ojp.gov/sites/g/files/хуцкуh186/files/media/document/PleaBargainingResearchSummary.pdf>

⁴⁴³ Digard L., Washington II M., Sorage S. In the Shadows: A Review of the Research on Plea Bargaining Ram Subramanian. *Vera Institute of Justice*. 2020. P. 1.

⁴⁴⁴ Viano E. C. Plea Bargaining in The United States: A Perversion of Justice. *International Review of Penal Law*. 2012. Vol. 83. P. 111–113.

по-перше, в такий спосіб забезпечується економія процесуальних ресурсів правоохоронної та судової системи;

по-друге, збільшується гнучкість процесу, що дає змогу враховувати певні фактори у кожному провадженні та застосовувати індивідуалізацію покарань;

по-третє, надається можливість обвинуваченому уникнути важких емоційних переживань і стресу, пов'язаних із судовим розглядом справи, сприяння швидшій реабілітації правопорушника та визначеності щодо змісту вироків;

по-четверте, у цьому процесі діють спеціальні процесуальні гарантії, стандарти та судовий контроль;

по-п'яте, прокурори та поліція можуть встигати готувати обвинувачення для значно більшої кількості правопорушників, а також зосередитися на доказуванні та більш якісно працювати у тих справах, в яких обвинувачені все ж вирішили випробувувати свою долю в суді;

по-шосте, прокурори та поліція можуть ефективніше протидіяти злочинності завдяки налагодженню комунікації з потенційними викривачами.

Зважаючи на сказане, за жодних обставин не може існувати жорстка заборона переговорів про визнання вини, бо навіть якщо переговори про винуватість мають хиби та недоліки, то йдеться про «необхідне зло» задля доброї мети. Усвідомлюючи відсутність кращих варіантів, як зазначає В. Ортман, американська правнича спільнота за останні сорок років «навчилася любити» цей інститут⁴⁴⁵.

Опоненти констатують, що торг з прокурором часто не є пропорційним (можна виторгувати або надто поблажливі, або надто суворі умови), неефективним і марнотратним⁴⁴⁶. Переговори відбуваються «у тіні очікуваних результатів», а почуття ризику та передбачувані вигоди виконують ключову роль в успішному укладенні угоди⁴⁴⁷. Е. Віано, узагальнюючи аргументи «проти», вказує, що цей інститут критикують і «консервативний табір» прихильників правопорядку, і «ліберальний табір» захисників прав людини. Перші гостро критикують потенційну можливість злочинцям легко уникнути суворого покарання, коли, наприклад, у прокурора слабкі докази, а тому домовленості про визнання винуватості в очах потерпілих є «пародією справедливості», символом втрати шансу побачити справжнє правосуддя. Крім того, ця процедура заохочує злочинців продовжувати протиправну діяльність, адже вони впевнені, що завжди зможуть домовитись. Це стає причиною відчутного дисбалансу між правами обвинуваченого та інтересами суспільства. Натомість другі звертають увагу на факти засудження невинуватих осіб, які часто не в змозі оплатити коштовну кваліфіковану юридичну допомогу, щоб захищати свої інтереси в дебатах із прокурорами, добре обізнаними із

⁴⁴⁵ Ortman W. When Plea Bargaining Became Normal. *Boston University Law Review*. 2020. Vol. 100. P. 1435.

⁴⁴⁶ Miller H. S., McDonald W. F., Cramer J. A. Plea Bargaining in the United States. *Georgetown University*. 1978. P. 10–11.

⁴⁴⁷ Bakar Kagu A. Globalisation of Plea Bargaining: An imperative reform or a compromise of ideals? *Strathclyde Law Review*. 2017. Vol. 3. Issue I. P. 14.

тонкощами процедурних маневрів. Отож, не залишається іншої альтернативи, крім як погодитися на пропозиції сторони обвинувачення з надією на якомога менше покарання. Національність, статус іммігранта, попередні арешти та засудження, а інколи навіть стать можуть стати додатковими чинниками вразливості особи в таких переговорах. Додатково зазначається, що прокурори та поліція втрачають мотивацію для ретельного збирання доказів, а інколи навіть застосовують примус, маніпуляції, залякування. Діяльність судді має пасивний характер. Передбачена перевірка доказів винуватості проводиться поверхнево, «ритуально», а вимога стандарту доказування «поза розумним сумнівом» ігнорується, що, власне, й відрізняє традиційний судовий процес від ухвалення вироку на підставі угоди⁴⁴⁸.

І все ж, на думку окремих процесуалістів, корінь проблеми переговорів з прокурором – домінуюча стратегія обвинувачення, що ґрунтується на упередженні про те, що обвинувачений є фактично винним, а тому, очікується, що він заявить про це. У підсумку отримуємо «надуманий, синтетичний і нехитрий замітник справжньої справедливості»⁴⁴⁹.

Цікаве емпіричне дослідження, яке свідчить про те, що невинна людина може свідомо прийняти рішення визнати свою провину через страх перед наслідками, презентує С. Алкон. У цьому дослідженні студентів коледжів розподіляли у різні групи і звинувачували в обмані. Під час контрольованого експерименту деякі дійсно обманювали, а інші були невинуватими. І все ж невинуваті студенти погодились на еквівалент «угоди про визнання винуватості», щоб уникнути більш серйозних дисциплінарних проваджень, які могли мати тривалі наслідки для їхнього майбутнього у коледжі. Очевидно, що в екстремальних умовах, коли інкримінується вчинення кримінального правопорушення і очікуються більш серйозні потенційні покарання, визнання вини стає ще більш привабливим⁴⁵⁰.

Накладати санкції не невинну особу не тільки неправильно з моральної точки зору, але й неефективно з позиції реалізації завдань кримінального судочинства⁴⁵¹. Більша увага до процедури, аніж до кінцевої мети, породжує дисбаланс через руйнівний вплив на довіру громадськості до усієї системи кримінального правосуддя. Причиною визнання за рамками судової зали винуватості особою, яка не вчиняла кримінального правопорушення, як правило, є страх перед більш суворим вироком суду, винесеним у залі судових засідань. Логіка така: якщо прокурор не вірить невинуватій особі, то чи повірить суд? Тиск на особу у цей момент вагень може схилити її побачити більше переваг у визнанні вини, аніж обстоюванні правди, в яку ніхто не

⁴⁴⁸ Viano E. C. Plea Bargaining in The United States: A Perversion of Justice. *International Review of Penal Law*. 2012. Vol. 83. P. 119–129.

⁴⁴⁹ Covey R. D. Signaling and Plea Bargaining's Innocence Problem. *Washington and Lee Law Review*. 2009. Vol. 66. P. 80.

⁴⁵⁰ Alkon C. The U.S. Supreme Court's Failure To Fix Plea Bargaining: The Impact Of Lafler And Frye. *Hastings Constitutional Law Quarterly*. 2014. Vol. 41 (3). P. 602–603.

⁴⁵¹ Bar-Gill O., Gazal O. Plea bargains only for the guilty. *University of Michigan*. 2004. P. 18–19.

вірить. Інколи через нерозуміння тонкощів правозастосування самі обвинувачені не знають і не розуміють, що вони невинні⁴⁵².

Особливо гостру дискусію з цього приводу свого часу викликала книга «Переговорне правосуддя: тиск на обвинувачених, щоб визнати свою провину» (*Negotiated Justice: Pressures on defendants to Plead Guilty*) (1974 р.), в якій британські автори М. Макконвіл (M. McConville) та Дж. Белдвін (J. Baldwin) описали ситуації «закулісних» процесів угод з прокурорами. Видання настільки викликало суспільний резонанс, що тодішні Голова Адвокатури та Президент Асоціації правників писали листи до національних газет, стверджуючи, що автори книги не проводили відповідні дослідження для пошуку своїх аргументів і не дотримались вимог академічної доброчесності, а тому британські високі посадовці агітували і публічно, і приватно припинити публікацію книги⁴⁵³.

Портрет американського прокурора є, м'яко кажучи, невтішний. Значна частина зарубіжних науковців зображує таких прокурорів як суворо мотивованих власними інтересами, прагненням підтримувати високі показники своєї роботи. Прокурори застосовують різні важелі впливу в умовах часто змодельованої терміновості прийняття рішень (якщо пропозиція не буде прийнята до певного моменту, то вона втратить силу). Це створює вагомі підстави для припущення, що повноваження, якими користуються такі прокурори, дозволяють їм маніпулювати процесом переговорів про визнання винуватості⁴⁵⁴, а це вже межує з появою у дихотомії «мета – засоби» ризиків «неправильна мета і неправильні засоби». В. Ортман проводить знамениту аналогію Дж. Лангбейна, яка ілюструє схожість примусу укладення угоди про визнання вини та середньовічними процедурами отримання «добровільних зізнань» під страхом тортур і катувань:

«Звичайно, є різниця... між тим, щоб вам здавили кінцівки, якщо ви відмовляєтеся зізнатися (у вчиненні злочину – О. М.), або стражданнями, пов'язаними із додатковими роками ув'язнення, якщо ви відмовляєтеся зізнатися, але різниця полягає тільки у ступені впливу, а не в добрі»⁴⁵⁵.

Тож сьогодні у США реальність така, що кримінальне правосуддя є здебільшого системною роботою зі справами про визнання винуватості, а не системою судових процесів. Іншими словами, замість доповнення до системи кримінального правосуддя цей інститут перетворився на саме кримінальне правосуддя⁴⁵⁶. Як зазначає Е. Віано:

⁴⁵² Covey R. D. Signaling and Plea Bargaining's Innocence Problem. *Washington and Lee Law Review*. 2009. Vol. 66. P. 75.

⁴⁵³ Pal Sh. Issues and Controversies Surrounding the Use of Plea Bargaining in International Criminal Tribunals. A thesis submitted in partial fulfilment for the requirements of the degree of Doctor of Philosophy at the University of Central Lancashire. 2013. P. 66.

⁴⁵⁴ Alafair B. Prosecutorial Passion, Cognitive Bias, and Plea Bargaining. *Marquette Law Review*. 2007. Vol. 91. P. 186–187.

⁴⁵⁵ Ortman W. When Plea Bargaining Became Normal. *Boston University Law Review*. 2020. Vol. 100. P. 1467.

⁴⁵⁶ Bagaric M., Clarke J., Rininger W. Plea Bargaining: From Patent Unfairness to Transparent Justice. *Missouri Law Review*. 2019. Vol. 84. P. 2; Wan T. The Unnecessary Evil Of Plea Bargaining: An Unconstitutional Conditions

«У країні, яка пишається тим, що є маяком демократії, верховенства права, захисту прав людини та прогресивної політики правосуддя, експоненціальне зростання переговорів про визнання вини є натомість чітким сигналом того, що американська система правосуддя працює не так добре»⁴⁵⁷.

Модель належної процедури стала дворівневою, в якій гарантовано значний рівень захисту для тих небагатьох, хто перебуває в судовому процесі, але мінімальний рівень захисту для переважної більшості тих, хто визнає свою провину на досудових стадіях⁴⁵⁸. На тлі цієї проблеми виникла криза масових ув'язнень, оскільки прокурори в односторонньому порядку часто наполягають на більш суворих санкціях⁴⁵⁹. Збільшення кількості засуджених водночас означає зростання частки осіб у суспільстві, які мають досвід негативного контакту з системою кримінального правосуддя. Як зазначає С. Алкон, аналітичні дослідження підтверджують, що 30 % американців були заарештовані у віці до двадцяти трьох років за кримінальне правопорушення, не пов'язане із вчиненням ДТП. Крім того, у США найбільша кількість людей, які перебувають у в'язницях, і найвищий рівень засудження до позбавлення волі у світі⁴⁶⁰.

Та, попри очевидні недоліки процесу переговорів між прокурором та обвинуваченим, американська Феміда не готова відмовитися від цього інституту. За даними численних досліджень, понад 95 % усіх кримінальних проваджень вирішуються саме в такий спосіб⁴⁶¹. Додаткове збільшення витрат через проведення судових процесів для кожного обвинуваченого «стало б непідйомним тягарем для системи, яка й так ледве стоїть»⁴⁶². Тому «переговори про визнання винуватості необхідні, щоб система кримінального судочинства не зазнала краху під власною вагою»⁴⁶³. Про схожу ситуацію сигналізують у Канаді⁴⁶⁴, Грузії⁴⁶⁵. Система кримінального правосуддя просто фізично не має можливості проводити повноцінні судові процеси, а тому вирішити проблеми у цій сфері можна тільки шляхом реформування нинішньої системи.

Problem And A Not-So-Least Restrictive Alternative. *Review of Law and Social Justice*. 2007. Vol. 17 (1). P. 35.

⁴⁵⁷ Viano E. C. Plea Bargaining in The United States: A Perversion of Justice. *International Review of Penal Law*. 2012. Vol. 83. P. 109.

⁴⁵⁸ McMunigal K. C. The Craft of Due Process. *Saint Louis University Law Journal*. 2001. Vol. 45. P. 479.

⁴⁵⁹ Bagaric M., Clarke J., Ringer W. Plea Bargaining: From Patent Unfairness to Transparent Justice. *Missouri Law Review*. 2019. Vol. 84. P. 46.

⁴⁶⁰ Alkon C. The U.S. Supreme Court's Failure To Fix Plea Bargaining: The Impact Of Lafler And Frye. *Hastings Constitutional Law Quarterly*. 2014. Vol. 41 (3). P. 564.

⁴⁶¹ Bar-Gill O., Gazal O. Plea bargains only for the guilty. *University of Michigan*. 2004. P. 19; Bagaric M., Clarke J., Ringer W. Plea Bargaining: From Patent Unfairness to Transparent Justice. *Missouri Law Review*. 2019. Vol. 84. P. 46; Viano E. C. Plea Bargaining in The United States: A Perversion of Justice. *International Review of Penal Law*. 2012. Vol. 83. P. 110.

⁴⁶² Wan T. The Unnecessary Evil Of Plea Bargaining: An Unconstitutional Conditions Problem And A Not-So-Least Restrictive Alternative. *Review of Law and Social Justice*. 2007. Vol. 17 (1). P. 39.

⁴⁶³ Ortman W. When Plea Bargaining Became Normal. *Boston University Law Review*. 2020. Vol. 100. P. 1488.

⁴⁶⁴ Scott Z. L. B. An Inconvenient Bargain: The Ethical Implications of Plea Bargaining in Canada. *Saskatchewan Law Review*. 2018. Vol. 81. P. 76.

⁴⁶⁵ Plea Bargaining in Georgia. TI Georgia. 2010. 17 p. URL: <https://transparency.ge/sites/default/files/TI%20Georgia%20-%20Plea%20Bargaining%20in%20Georgia%20ENG.pdf>.

Орієнтуючись на значний каталог практичних проблем, критики інституту угод про визнання винуватості взагалі дійшли до висновку про необхідність його скасування. Менш радикальним способом реформування є встановлення мінімального порогу зібраних доказів⁴⁶⁶. Це означатиме, що суддя має переконатися, що визнання вини підтверджено фактичними даними, а у випадку наявності суперечливих доказів відхилити таке клопотання. Іншим способом оптимізації переговорів про визнання винуватості є дозвіл суддям персонально брати участь у таких процедурах, що уможливило б мінімізацію ризиків примусу зі сторони прокурора. І хоча такий підхід у середовищі правників критикується через перспективи втрати таким суддею нейтральності або спроб пришвидшити вирішення справи, опитування довели, що громадськість убачає участь судді у таких переговорах позитивним сигналом⁴⁶⁷.

Альтернативою «процесуальної епідемії» переговорів щодо визнання винуватості є розгляд справ судом без участі присяжних. Для американської системи права це було б новим «вікном можливостей», адже, з одного боку, обвинувачений зберігає конституційні права та свободи (свободу від самовикриття, право на конфронтацію зі свідками сторони обвинувачення і т. д.), а з іншого – значно зменшуються витрати на судовий процес⁴⁶⁸. Окремої уваги заслуговує посилення прозорості переговорів, що вбачається у впровадженні письмових угод про визнання винуватості, адже досі такі перемовини між прокурором та обвинуваченим велися усно і тільки окремі штати вимагали подання до суду письмового документа⁴⁶⁹.

Роль захисника є однією із ключових у переговорних процесах для забезпечення мінімальних гарантій справедливого рішення та захисту від ймовірного тиску, маніпуляцій, залякувань чи інших подібних тактик сторони обвинувачення. Вимога обов'язкової участі адвокатів у таких випадках, а також покладення на них низки обов'язків, сприяє збереженню балансу сил сторони обвинувачення та сторони захисту. Під час представництва інтересів клієнта у таких перемовинах адвокат повинен:

мати базову компетентність у сфері застосування інституту визнання винуватості;

постійно інформувати клієнта та здійснювати належне консультування (надавати повну та точну інформацію про справу, про відомі факти, які стосуються інтересів клієнта, роз'яснювати пропозиції та їх наслідки);

не погоджуватися на угоду про визнання винуватості без згоди клієнта;

не вводити в оману органи кримінального провадження (утриматися від активного спотворення закону або фактів конкретної справи)⁴⁷⁰.

⁴⁶⁶ Covey R. D. Signaling and Plea Bargaining's Innocence Problem. *Washington and Lee Law Review*. 2009. Vol. 66. P. 83–85.

⁴⁶⁷ Turner J. Plea Bargaining. *Reforming Criminal Justice: Trial and Pre-Trial Processes*. 2017. Vol. 3. P. 92.

⁴⁶⁸ Wan T. The Unnecessary Evil Of Plea Bargaining: An Unconstitutional Conditions Problem And A Not-So-Least Restrictive Alternative. *Review of Law and Social Justice*. 2007. Vol. 17 (1). P. 35.

⁴⁶⁹ Turner J. Plea Bargaining. *Reforming Criminal Justice: Trial and Pre-Trial Processes*. 2017. Vol. 3. P. 95.

⁴⁷⁰ Scott Z. L. B. An Inconvenient Bargain: The Ethical Implications of Plea Bargaining in Canada. *Saskatchewan Law Review*. 2018. Vol. 81. P. 72–75.

Серед інших шляхів оптимізації пропонується скасувати відмову обвинуваченим від критично важливих конституційних прав (право на оскарження, право на доступ до всіх матеріалів справи, право на ефективну правову допомогу тощо), зменшити вплив прокурорів на результат угоди; створити умови, які б не допускали значного збільшення процесуальних строків судового провадження, необхідних для завершення справи у звичайному процесуальному порядку; обмежити можливу знижку до покарання до 30 %, посилення судового контролю за процедурою тощо. За відсутності реформ система покарань й надалі спотворюватиметься через принципову невідповідність переговорних позицій обвинувачених і прокурорів, у такий спосіб продовжуючи серйозно підривати цілісність американського кримінального судочинства⁴⁷¹.

В Україні ситуація суттєво інша. Наукова доктрина містить вагомий комплекс дисертаційних робіт, які забезпечують процес концептуалізації *особливих порядків кримінального провадження* (Ю. Микитин⁴⁷², Р. Новак⁴⁷³, Є. Повзик⁴⁷⁴, Г. Саєнко⁴⁷⁵, О. Сачко⁴⁷⁶, О. Стратій⁴⁷⁷, Г. Тюрін⁴⁷⁸ та ін.); *інституту угод про примирення та медіації* (Р. Аракелян⁴⁷⁹, Н. Грень⁴⁸⁰, Н. Нестор⁴⁸¹, І. Ясиновський⁴⁸² та ін.); *інституту угод про визнання винуватості* (І. Кісліцина⁴⁸³, О. Леляк⁴⁸⁴, А. Трекке⁴⁸⁵, П. Пушкар⁴⁸⁶,

⁴⁷¹ Bagaric M., Clarke J., Rininger W. Plea Bargaining: From Patent Unfairness to Transparent Justice. *Missouri Law Review*. 2019. Vol. 84. P. 46; Turner J. Plea Bargaining. *Reforming Criminal Justice: Trial and Pre-Trial Processes*. 2017. Vol. 3. P. 96–99; Alkon C. The U.S. Supreme Court's Failure To Fix Plea Bargaining: The Impact Of Lafler And Frye. *Hastings Constitutional Law Quarterly*. 2014. Vol. 41 (3). P. 576–582.

⁴⁷² Микитин Ю. Відновне правосуддя у кримінальному процесі: міжнародний досвід та перспективи розвитку в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; НАП України. Київ, 2010. 19 с.

⁴⁷³ Новак Р. В. Кримінальне провадження на підставі угод в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2015. 214 с.

⁴⁷⁴ Повзик Є. В. Правові наслідки визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний університет «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2013. 20 с.

⁴⁷⁵ Саєнко Г. Ю. Провадження на підставі угод у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ. 2017. 254 с.

⁴⁷⁶ Сачко О. В. Забезпечення верховенства права при застосуванні особливих форм, порядків та режимів кримінального провадження : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара, Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2019. 499 с.

⁴⁷⁷ Стратій О. Психолого-правові особливості кримінального провадження на підставі угод : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2015. 19 с.

⁴⁷⁸ Тюрін Г. С. Організаційно-правові основи участі прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017. 20 с.

⁴⁷⁹ Аракелян Р. Ф. Впровадження інституту медіації в кримінальне процесуальне законодавство України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2019. 323 с.

⁴⁸⁰ Грень Н. М. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2017. 250 с.

⁴⁸¹ Нестор Н. В. Запровадження медіації в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2013. 231 с.

⁴⁸² Ясиновський І. Г. Імплементація процедури медіації в українське законодавство: теоретико-правовий аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2016. 295 с.

⁴⁸³ Кісліцина І. О. Роль прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод про визнання винуватості: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 23 с.

⁴⁸⁴ Леляк О. О. Угода про визнання винуватості у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія прокуратури України. Київ, 2015. 228 с.

П. Холодило⁴⁸⁷ та ін.). Крім того, маємо у цій предметній сфері багато інших фахових напрацювань, зокрема І. Басистої, А. Біцай, Г. Власової, О. Добровольської, Ю. Дьоміна, О. Євдокімової, М. Квятковського, Н. Мазаракі, Ю. Меркулової, О. Миколенко, І. Озерського, І. Роянкової, Н. Турман, А. Лапкіна, М. Лотоцького, В. Яковлева та ін.

Попри значні потуги наукової спільноти та практиків у сфері розробки правового, методологічного, організаційно-методичного та інших аспектів забезпечення, угоди про примирення та угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні так і не набули масового поширення. На відміну від американської системи, де понад 170 років відбувається інституціоналізація цього інституту, в Україні говоримо тільки про перше десятиліття і зрештою маємо підстави з обережністю відзначити певні успіхи, адже те, про що американські колеги дискутують і що ще доведеться їм упроваджувати, вже частково враховано в українському процесуальному законодавстві.

Триває процес акумулювання досвіду та апробації механізмів, але надається перевага звичайному порядку кримінального провадження, що інколи може бути тривалим, але не обтяженим частим залученням присяжних. Угоди про визнання винуватості подаються тільки в письмовій формі. Змістовна частина повинна охоплювати перелік обов'язкових умов (ст. 471 КПК України). Участь захисника є обов'язковою з моменту ініціювання угоди (п. 9 ч. 2 ст. 52 КПК України). Судовий контроль ретельно регламентовано (ст. 474 КПК України), хоча, звісно, цей механізм є дієвим тільки в тому випадку, коли судді сумлінно виконують вимоги, а не пасивно затверджують угоди, що подаються наче з конвеєрної стрічки. Кількість ухвалених вироків на підставі угод не дотягує й до половини усіх завершених кримінальних проваджень. Відтак американський досвід може для нас слугувати зразком ризиків практик «торгу правосуддям» у віддаленій перспективі. Слід бути вкрай уважними до потенційних загроз та викликів, які пов'язані з цим інститутом, аби не допустити реплікації наслідків, що матимуть руйнівний вплив на цінності, засади, завдання та мету кримінального провадження. Варто уникати суперечливих траєкторій процесуального регулювання і під час впровадження нових методів оптимізації функціональних аспектів системи кримінального правосуддя сягати за межі простого аргументу навантаження та корисності, оцінюючи загальну перспективу⁴⁸⁸.

⁴⁸⁵ Трекке А. С. Кримінальне провадження на підставі угоди про визнання винуватості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» ; Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2018. 223 с.

⁴⁸⁶ Пушкар П. В. Угода про визнання вини у сучасному кримінальному процесі: порівняльно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2005. 182 с.

⁴⁸⁷ Холодило П. В. Кримінальне провадження на підставі угод про визнання винуватості : дис. ... канд. юрид. наук : (доктора філософії) : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. 296 с.

⁴⁸⁸ Bukar Kagu A. Globalisation of Plea Bargaining: An imperative reform or a compromise of ideals? *Strathclyde Law Review*. 2017. Vol. 3. Issue I. P. 12.

Цілком очевидно, що такі консенсуальні процедури мають пріоритетом не стільки встановлення істини у кримінальному провадженні, скільки досягнення згоди між двома сторонами конфлікту, що залежить радше від сили чи слабкості позицій та аргументів сторін, аніж прагнення ретельно з'ясувати, що насправді сталося. Часто сторони не зацікавлені у процесуальній тяганині та невизначеності кінцевого результату, а тому йдуть на поступки, не заперечуючи, умовно кажучи, факту «ігнорування істини».

Щодо угод про примирення, то вирішення конфліктів у системі відносин «потерпілий–підозрюваний» за допомогою такого інструменту стало надбанням цивілізаційного розвитку, адже тепер сторони отримали значне поле для дискреції, стали «власниками конфлікту», а не пасивними спостерігачами того, як працює механізм державного осуду. Такий підхід дозволяє і потерпілому, і правопорушникові вийти з ситуації, породженої наслідками вчиненого кримінального правопорушення, переможцями (*win-win situation*)⁴⁸⁹. Водночас цілком справедливо у цьому контексті висловити сумніви щодо повноти і всебічності дослідження обставин, а відтак і ефективності реалізації завдань кримінального провадження у конкретному кейсі. Також, варто нагадати, що передача державою «власності конфлікту», що є центральною ідеєю інституту примирення, передбачає у певному сенсі передачу й зони відповідальності «на плечі» потерпілого та підозрюваного. Згода на спрощення процесу – це їхній свідомий, добровільний вибір. Якщо хоча б одна сторона вважатиме несправедливими запропоновані умови угоди, вона до певного часу, встановленого законом, може повернути кримінальне провадження в рамки загального порядку.

В ідеалі будь-яка система, яка сприяє визнанню вини, повинна отримати такі ж результати, які мали б дати суди, розглядаючи справу у звичайному порядку⁴⁹⁰. Однак до сумнівів щодо встановлення справедливості матеріальної додаються проблеми процедурного характеру. А це пряма дорога до спотворення справедливості процесуальної.

До типових практичних проблем реалізації угод про визнання винуватості можна віднести: укладення угод за відсутності процесуальних підстав; помилки в угодах (неправильна правова кваліфікація діяння або узгоджені вид та розмір покарання); відсутність визначеного мінімального обсягу досудового розслідування через отримання зізнання від особи; конкуренція між інститутом звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям та інститутом угоди про визнання винуватості; покладення на обвинувачених обов'язків, виконання яких неможливе; формалізм у суді; корупційні ризики і т. д.

До типових практичних проблем реалізації угод про примирення можна віднести: ініціювання угод невластивими суб'єктами; укладення угод за

⁴⁸⁹ Skrobotowicz G. A. Zalety mediacji karnej. *Prokuratura i Prawo*. 2012. № 2. S. 131.

⁴⁹⁰ Bukar Kagu A. Globalisation of Plea Bargaining: An imperative reform or a compromise of ideals? *Strathclyde Law Review*. 2017. Vol. 3. Issue I. P. 13.

відсутності процесуальних підстав; помилки в угодах (неправильна правова кваліфікація діяння або узгоджені вид і розмір покарання); нерозуміння умов угод і наслідків її укладення; конкуренція між інститутом звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим та інститутом угоди про примирення; проблеми суб'єктів посередництва, відсутність інституційної медіаційної інфраструктури; відсутність офіційної статистики для аналізу динаміки застосування процедур примирення; наявність інформаційного вакууму (недостатній рівень обізнаності населення щодо переваг відновного правосуддя).

Підсумовуючи, слід наголосити, що, незважаючи на вагому перевагу звичайного порядку кримінального провадження в Україні, особливий порядок кримінального провадження на підставі угод потребує пильної уваги та періодичної оптимізації з урахуванням тих викликів, про які сигналізує практика. В протилежному випадку такі засоби та правовий механізм їх застосування тільки віддалятимуть нас від мети кримінального провадження.

Ризики категорії «правильна мета важливіша за засоби»

До цієї групи ризиків можна віднести застосування специфічних засобів впливу на осіб, зокрема провокації, залякування, фізичного насильства, для досягнення високої мети – встановлення матеріальної істини, забезпечення безпеки осіб в умовах посилення терористичних загроз, гібридних війн, протидії транснаціональній та організованій злочинності, ургентної потреби врятування життя людей тощо. Тут належна процедура відходить на другий план. Саме тому такі специфічні засоби не раз ставали предметом дискусій, однак гострота проблематики насильства вирізняється серед інших засобів через свій потенціал вищої міри деструктивного впливу на осіб та порушення їх фундаментальних прав та свобод, а тому потребує більш ретельного вивчення, особливо з огляду на ті тривожні тенденції, які сьогодні спостерігаються у світі.

До провідних зарубіжних фахівців, які розробляли проблематику катувань і тортур, можна віднести С. Гріпа (S. Greer)⁴⁹¹, О. Гросса (O. Gross)⁴⁹², Л. Хаджар (L. Hajjar)⁴⁹³, А. Каллена (A. Cullen)⁴⁹⁴, Н. Мавроніколу (N. Mavronicola)⁴⁹⁵,

⁴⁹¹ Greer S. Is the Prohibition Against Torture and Cruel, Inhuman and Degrading Treatment Absolute in International Human Rights Law? *Human Rights Law Review*. 2015. Vol. 30. P. 1–37. DOI: 10.1093/hrlr/ngu035; Greer S. Should police threats to torture suspects always be severely punished? Reflections on the Gäfgen case. *Human Rights Law Review*. 2011. Vol. 11(1). P. 67–89.

⁴⁹² Gross O. The Prohibition on Torture and the Limits of the Law. Torture: A Collection. S. Levinson (ed.). Oxford : Oxford University Press, 2004. P. 1–32; Gross O. Torture and an Ethics of Responsibility. *Law, culture and the humanities*. 2007. Vol. 3 (1). P. 35–54.

⁴⁹³ Hajjar L. Does Torture Work? A Sociological Assessment of the Practice in Historical and Global Perspective. *Annual Review of Law and Social Science*. 2009. Vol. 5. P. 311–345. DOI: 10.1146/annurev.lawsocsci.093008.131501

⁴⁹⁴ Cullen A. Defining Torture In International Law: A Critique of the Concept Employed by the European Court of Human Rights. *California Western International Law Journal*. 2003. Vol. 34. P. 29–46.

⁴⁹⁵ Mavronicola N. Is the Prohibition Against Torture and Cruel, Inhuman and Degrading Treatment Absolute in International Human Rights Law? A Reply to Steven Greer. *Human Rights Law Review*. 2017. Vol. 17 (3). P. 1–17; Mavronicola N. Bouyid v Belgium: The “Minimum Level of Severity” and Human Dignity’s Role in Article 3 ECHR. *Human Rights Law Review*. 2020. Vol. 1. P. 105–124. DOI: 10.1163/26663236-00101009

Р. Моргана (R. Morgan) та М. Еванса (M. Evans)⁴⁹⁶, Дж. Петера (J. Peter)⁴⁹⁷ та багато ін.

В українській науці кримінально-правові аспекти катувань вивчали О. Денисова⁴⁹⁸, О. Ігнатов⁴⁹⁹, К. Катеринчук⁵⁰⁰, Ю. Марадіна⁵⁰¹ та ін.; проблематику розслідування катувань досліджували О. Жупін⁵⁰², М. Коваль⁵⁰³, В. Озар⁵⁰⁴ та ін. Значна частина фахових публікацій презентує теоретичний погляд на проблему, термінологію понять, історичну генезу формалізації та деформалізації тортур і катувань, правові джерела категоричної заборони катувань та тортур, імплементацію міжнародних стандартів та практики ЄСПЛ в Україні, формування національних механізмів запобігання тортурам і катуванням (Н. Ахтирська⁵⁰⁵, Т. Грибова та К. Кармазіна⁵⁰⁶, І. Дерев'янка та А. Дерев'янка⁵⁰⁷, В. Долежан⁵⁰⁸, А. Замула⁵⁰⁹, К. Левченко⁵¹⁰, К. Легких⁵¹¹, О. Орлова⁵¹², П. Пушкар⁵¹³, В. Ткаченко⁵¹⁴, Ю. Толстенко⁵¹⁵, І. Шуміло⁵¹⁶ та ін.).

⁴⁹⁶ Morgan R. The Utilitarian Justification of Torture: Denial, Desert and Disinformation. *Punishment & Society*. 2000. Vol. 2 (2). P. 181–196; Morgan R., Evans M. D. The Prevention of Torture in Europe. The CPT's Standards on Police and Pre-trial Custody. Geneva: Council of Europe, 2001. 42 p.

⁴⁹⁷ Peter J. St. Can Torture Ever Be Justified for a Democracy? A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in the Department of Philosophy. Toronto : University of Victoria, 2013. 87 p.

⁴⁹⁸ Денисова О. В. Кримінально-правова характеристика катування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Академія адвокатури України. Київ, 2014. 24 с.

⁴⁹⁹ Ігнатов О. М. Попередження насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Київ, 2007. 216 с.

⁵⁰⁰ Катеринчук К. В. Кримінально-правові та кримінологічні заходи запобігання катуванню : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; ДНДІ МВС України. Київ, 2010. 18 с.

⁵⁰¹ Марадіна Ю. С. Катування: соціальна обумовленість і склад злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 276 с.

⁵⁰² Жупін О. С. Розслідування насильницьких злочинів, вчинених працівниками органів внутрішніх справ під час виконання службових обов'язків : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Академія адвокатури України. Київ, 2014. 190 с.

⁵⁰³ Коваль М. М. Методика розслідування катувань, що вчиняються співробітниками Національної поліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2017. 237 с.

⁵⁰⁴ Озар В. Г. Методика розслідування катування : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 ; ХНУВС. Харків, 2015. 214 с.

⁵⁰⁵ Ахтирська Н. Абсолютна заборона катувань як умова справедливого судочинства. *Віче*. 2011. № 22. С. 8–11.

⁵⁰⁶ Грибова Т. Л., Кармазіна К. Ю. Запобігання тортурам: національний превентивний механізм в Україні та окремих державах-членах ради Європи. *Правова держава*. 2020. № 40. С. 10–17.

⁵⁰⁷ Дерев'янка І., Дерев'янка А. Актуальні питання оптимізації національного законодавства у сфері протидії катуванню та тортурам під час кримінального провадження. *Evropský politický a právní diskurz*. 2015. Sv. 2. Vyd. 2. S. 305–309.

⁵⁰⁸ Долежан В. В. Запобігання жорстокому поводженню із затриманими з боку представників правоохоронних органів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. № 2. С. 76–80.

⁵⁰⁹ Замула А. Ю. Еволюція становлення тортур (катувань) у сучасному міжнародному праві. *Право і суспільство*. 2015. № 5.2 (3). С. 8–14.

⁵¹⁰ Левченко К. Б. До проблеми формування національних механізмів попередження катувань в Україні. *Форум права*. 2006. № 1. С. 51–60.

⁵¹¹ Легких К. В. Катування: чи є зміни на краще у зв'язку з прийняттям нового КПК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 3. С. 127–131.

⁵¹² Орлова О. О. Катування, нелюдське та таке поводження чи покарання, що принижує людську гідність: розмежування понять. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3 (87). С. 62–68.

⁵¹³ Пушкар П. В. Заборона катувань та інші форми жорстокого поводження чи покарання: застосування практики Європейського суду з прав людини. *Європейський суд з прав людини. Судова практика*. 2011. С. 50–113.

Часто обговорюється свавілля та відповідальність правоохоронців, але відсутній аналіз аргументації різних сторін у публічних дебатах, що сьогодні відбуваються у світі, залишаються поза увагою моральні та прагматичні дилеми, практичні наслідки, пов'язані із поширенням ідеї виправдання жорстоких засобів заради «глобального добра». Розуміння «кореневих» проблем дало б змогу не точково «лікувати» симптоми, тобто протидіяти фактам катуванням силою категоричних заборон та реагування на скарги *post factum*, а усувати причини, тобто змінювати мотивацію діяльності правоохоронних органів, філософію кримінальної процесуальної політики.

Серед вітчизняних досліджень оригінальністю змісту та джерельної бази вирізняється стаття Д. Ягунова «Malleus Maleficarum» сучасного суспільства: передумови і поширеність тортур у XXI столітті та політика протидії тортурам» (2020 р.), в якій автор, вивчаючи трансформацію модальностей соціального контролю, презентує картину того, як сьогодні демократичні держави «загортають» катування та тортури спеціальних служб в «обгортку» «боротьби з тероризмом», «захисту від майбутніх терористичних атак», «боротьби з організованою злочинністю» або «підтримкою правового порядку» та до яких наслідків це призводить⁵¹⁷.

Справді, демонстрація сили є одним із вагомих чинників впливу. Наука впродовж багатьох років переконувала нас у тому, що деструкція та насильство є частиною наших природних внутрішніх спонукань, а суспільство та цивілізація заспокоюють ці руйнівні імпульси. Однак раціональним є зауваження, що деструктивність людської істоти значною мірою перевищує необхідну потребу, яка існує серед інших істот у природі. Тому варто замислитися над припущенням, що насправді деструктивність є не стільки частиною людської природи, скільки людської самоорганізації, політичного апарату, покликаного підтримувати соціальну структуру⁵¹⁸. Тому так складно визначити допустимі межі репресій правопорушників, адже надто слабкі правоохоронні органи не будуть здатні виконувати свої завдання із захисту прав та інтересів людини, забезпечувати безпеку. Натомість надто сильні можуть монополізувати всю владу та зловживати нею.

Для багатьох систем кримінального правосуддя сьогодні пріоритетною є потреба встановити істину, але й шлях до неї має бути узгодженим з нормативними приписами, які своєю чергою мають відповідати сучасним стандартам поваги до людської гідності, дотримання фундаментальних та

⁵¹⁴ Ткаченко В. В. Сучасний стан протидії катуванню, іншому жорстокому поводженню працівників міліції з людьми в Україні та пропозиції щодо його покращання. *Наука і правоохорона*. 2015. № 1. С. 21–25.

⁵¹⁵ Толстенко Ю. О. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: заборона катувань. *Право і суспільство*. 2014. № 1.2. С. 315–318.

⁵¹⁶ Шуміло І. А. Деякі аспекти імплементації заборони катування, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 33. С. 64–68.

⁵¹⁷ Ягунов Д. В. «Malleus Maleficarum» сучасного суспільства: передумови і поширеність тортур у XXI столітті та політика протидії тортурам. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса*. 2020. С. 58–97. DOI: <https://doi.org/10.31558/2617-0248.2020.5.8>

⁵¹⁸ Kahraman Ö. E. Destructiveness: An Inner Drive of the Human Nature or a Fact of the Social Structure? *Beuytullhikme Int. J. Phil.* 2018. Vol. 8 (1). P. 120.

невідчужуваних прав та свобод людини. Тільки в такому випадку можна говорити про досягнуту справедливість ухваленого процесуального рішення та призначеного покарання.

Як зазначалося, справедливість у кримінальному процесі не може бути досягнута без істини, натомість пізнавальний шлях істини можливий без справедливості. Виникає питання не тільки на рівні наукової доктрини, але у практичній діяльності правоохоронних органів: чи може добра мета встановлення істини, відновлення порушених прав, вирішення правового спору, призначення покарання та протидії злочинності загалом бути виправданою не завжди добрими засобами, наприклад, насильством з боку правоохоронних органів? Йдеться про те, чи допустимий у кримінальному провадженні макіавеллізм, у якому домінує принцип «мета виправдовує будь-які засоби»⁵¹⁹.

Прихильники такої концепції схиляються до постулату: державець повинен творити добро, наскільки це можливо, і зло – наскільки це необхідно. З ворогом можна боротися тільки двома способами: по-перше, законами, по-друге, силою⁵²⁰. Екстраполяція такого підходу з політичної у площину кримінального правосуддя, дає відповідь на поставлене питання: якщо впливу закону недостатньо, то застосовується сила. Ворогом у цій «війні» на юридичному фронті є злочинність. Послідовники Н. Макіавеллі вважали, що будь-яке насильство може бути виправдано, якщо воно допомагає найшвидшому досягненню цілі. Натомість опоненти – прибічники гуманізму – визнають насильство «абсолютним злом», яке не може бути визнане допустимим за жодних обставин та умов. Гуманісти апелюють до аксіологічного постулату: залежно від того, які обираються засоби, така формується і мета. Відтак благородні засоби визначають благородну мету, неморальні засоби сприяють досягненню аморальних цілей. Отже, не мета виправдовує засоби, а засоби визначають моральність мети⁵²¹.

Держава має монополію на законне використання насильства⁵²². Система кримінального провадження застосовує певну міру допустимих репресій у межах, визначених законом (втручання у приватне спілкування, обмеження права на особисту недоторканість, свободу пересування тощо). Але якими мають бути ці межі? Видається, що це рухомий бігунець, який може розширювати сферу впливу державних інституцій або ж звужувати її. Міжнародна спільнота крайніми десятиліттями активно розробляла стандарти таких меж, аби сформувати універсальні правила для цивілізованого світу

⁵¹⁹ Власенко Ю. К., Шокер Р. І. Феномен макіавеллізму в сучасному науковому дискурсі. *Інтелект, особистість, цивілізація*. 2017. Вип. 14. С. 71.

⁵²⁰ Коваленко С. Я. У кругообігу добра і зла: управлінське мистецтво Ніколо Макіавеллі. *Культура і сучасність*. 2018. № 2. С. 5.

⁵²¹ Погрібний О. О. Проблема співвідношення цілей і засобів у правоохоронній діяльності: соціолого-правовий аналіз. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 33. С. 9.

⁵²² Sorochinsky M. Prosecuting Torturers, Protecting “Child Molesters”: Toward a Power Balance Model of Criminal Process for International Human Rights Law. *Michigan Journal of International Law*. 2009. Vol. 31. P. 174.

щодо справедливого правосуддя, дотримуючись позиції про те, що справедливість має фігурувати не тільки в застосуванні матеріального права, але й в процедурному аспекті. Це є тим ключовим чинником, який відрізнятиме інквізиційний процес від змагального. Як слушно говорить Є. Скорупка, реалізація матеріального кримінального законодавства як мета кримінального провадження не може виправдати заходи у формі несправедливого провадження. У такій ситуації правильне застосування норм матеріального кримінального права не можна вважати справедливим⁵²³.

Практика тортур і катувань сягає давніх часів. Ретроспективне дослідження засвідчує, що жорстоке та нелюдське поводження у кримінальних процесах застосовувалися до різних суб'єктів і з різною метою: щодо підозрюваного для отримання зізнання або інформації про кримінальне правопорушення; щодо свідків для отримання викриваючих показань проти третіх осіб; щодо засудженого для жорстокого покарання на додаток до основного покарання, визначеного вироком суду; до осіб, для покарання за давання неправдивих показань у суді⁵²⁴.

Офіційно катування та тортури у стінах правоохоронних органів багатьох демократичних країн сьогодні категорично засуджуються. Міжнародна спільнота напручувала низку документів (Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.)⁵²⁵, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р.)⁵²⁶, Керівні принципи ООН, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судові переслідування (1990 р.)⁵²⁷; Стамбульський протокол (1999 р.)⁵²⁸ і т. д.), спрямованих на припинення використання таких засобів отримання інформації. Конвенція встановлює позитивний обов'язок для демократичних держав із забезпечення поваги до людської гідності та шанування фундаментальних прав і свобод та негативний обов'язок недопущення порушень у цій сфері, зокрема перевищення мінімального рівня жорстокості, який визначено у ст. 3 ЄКПЛ.

Отже, існує абсолютна заборона катувань, жорстокого та нелюдського поводження чи покарання незалежно від обставин, поведінки особи, мотивації органів влади. Відповідно, практика ЄСПЛ містить рефлексії правових позицій,

⁵²³ Skorupka J. Ewolucja paradygmatu procesu karnego. Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze. 2010. T. 1. S. 143.

⁵²⁴ Krey V., Roggenfelder T., Klein J. N., Staudacher P. Interrogational Torture in Criminal Proceedings. *Reflections on Legal History*. 2014. Vol. 1. P. 12–13.

⁵²⁵ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

⁵²⁶ Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text.

⁵²⁷ Керівні принципи ООН, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судові переслідування, від 07.09.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_859#Text.

⁵²⁸ Стамбульський протокол від 9 серпня 1999 р. Посібник з питань ефективного розслідування і документування фактів катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-06/Istanbul%20Protocol%20in%20Ukrainian.pdf>.

згідно з якими не допускаються жодні винятки та виправдання з огляду на поведінку особи, характер вчиненого діяння, мету боротьби з тероризмом і організованою злочинністю, врахування обставин, коли життя людини знаходиться в небезпеці або ж надзвичайного стану, що загрожує національній безпеці («*Labita v. Italy*»⁵²⁹, «*Chahal v. United Kingdom*»⁵³⁰, «*Selmouni v. France*»⁵³¹, «*Aydin v. Turkey*»⁵³², «*Aksoy v. Turkey*»⁵³³). Правова оцінка діяння з точки зору релевантності до ст. 3 ЄКПЛ здійснюється за такими критеріями:

по-перше, враховується тривалість поведінки;

по-друге, з'ясовуються фізичні наслідки (фізичні страждання, тілесні ушкодження);

по-третє, оцінюються психологічні наслідки (психологічні травми, розлади);

по-четверте, вивчаються додаткові обставини (вік, стать тощо).

Під час затримання чи арешту уповноважені співробітники правоохоронних органів мають оцінити пропорційність загрози з боку особи та застосованої сили, однак не допустити приниження та нелюдського поводження. ЄСПЛ критично висловлювався щодо відсутності підстав заковування осіб у наручники або виправдання заподіяння тілесних ушкоджень фактом ініціювання сутичок затриманими, а тому визнавав надмірним застосування сили у цих ситуаціях⁵³⁴.

Розроблені стандарти у цій сфері у більшості не стосуються прямого регулювання діяльності суб'єктів кримінальної провадження на національному рівні, а є «нормами норм», під впливом яких має формуватися внутрішнє законодавство, що своєю чергою регламентує діяльність указаних суб'єктів⁵³⁵.

Що ж відбувається насправді? Існує надзвичайно небезпечний стереотип, що у XXI столітті завдяки «гуманізації соціальних відносин» тортур стало менше⁵³⁶. Утім, за словами О. Погрібного, проблема насильства та агресії у діяльності правоохоронців не просто є, але й має універсальний характер, незалежно від їх національної приналежності та ступеня економічного розвитку країни. Це поширений міжнародний феномен⁵³⁷. За даними колишнього

⁵²⁹ Case of *Labita v. Italy* Judgment of the European Court of Human Rights, 06 April 2000 (Applications no. 26772/95). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-6867>.

⁵³⁰ Case of *Chahal v. United Kingdom*: Judgment of the European Court of Human Rights, 15 November 1996 (Applications no. 22414/93). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58004>.

⁵³¹ Case of *Selmouni v. France*: Judgment of the European Court of Human Rights, 28 July 1999 (Applications no. 25803/94). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58287>.

⁵³² Case of *Aydin v. Turkey*: Judgment of the European Court of Human Rights, 25 September 1997 (Applications no. 57/1996/676/866). URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b7228.html>.

⁵³³ Case of *Aksoy v. Turkey*: Judgment of the European Court of Human Rights, 18 December 1996 (Applications no. 100/1995/606/694). URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b67518.html>.

⁵³⁴ Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес : навчальний посібник. Київ : ВАІТЕ, 2014. С. 150.

⁵³⁵ Sorochinsky M. Prosecuting Torturers, Protecting "Child Molesters": Toward a Power Balance Model of Criminal Process for International Human Rights Law. *Michigan Journal of International Law*. 2009. Vol. 31. P. 169.

⁵³⁶ Ягунов Д. В. «*Malleus Maleficarum*» сучасного суспільства: передумови і поширеність тортур у XXI столітті та політика протидії тортурам. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса*. 2020. С. 64.

⁵³⁷ Погрібний О. О. Проблема співвідношення цілей і засобів у правоохоронній діяльності: соціолого-правовий аналіз. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 33. С. 9.

спеціального доповідача ООН щодо катувань, «катування практикується у понад 90 % усіх країн і є широко розповсюдженою практикою у більш, ніж 50 % усіх країн»⁵³⁸. Замість відмови від насильства існує «легенда скасування» тортур і катувань, які маскуються різними тактиками допиту, про що докладніше йтиметься далі.

Юридична заборона як імперативна норма (*jus cogens*) була достатньо сильною, щоб змусити режими, які застосовують катування, офіційно заперечувати свої правопорушення, які вчинилися за загальноприйнятою схемою:

- буквальне заперечення (ми не катуємо);
- інтерпретаційне заперечення (те, що ми робимо, не є тортурами, катуванням);
- непряме заперечення (катування було справою негідників та/або наші вороги заслуговують того, що з ними зроблено)⁵³⁹.

Практика катувань і тортур опинилася «під плащем таємниці» в багатьох демократичних державах, оскільки це дає змогу: по-перше, уникнути звинувачень у порушенні прав і свобод людини та політичних реакцій міжнародної спільноти; по-друге, запобігти втраті політичної легітимності в середині країни; по-третє, приховати випадки, коли «раціоналізація насильства» не дала бажаного результату, та убезпечити службових осіб від відповідальності; по-четверте, застосовувати насильство для забезпечення соціального контролю⁵⁴⁰.

Це означає, що міжнародна система прав людини досі діє більшою мірою «в риторичі, ніж у практиці». І хоча уряди держав здебільшого визнають, що питання прав людини є важливим, проте вони можуть також стверджувати, що інші фактори мають більш важливе значення. ООН не має реального методу, як змусити уряди держав змінювати свою політику, а тільки може вказувати на недоліки держав, здійснюючи міжнародний тиск на уряди та примушуючи їх відповідати. Однак, якщо держава послідовно відмовляється діяти відповідно до принципів прав людини, мало що можна зробити. Відтак основна складність із застосуванням ЄКПЛ проти катувань полягає в тому, що «вона не має офіційних зубів»⁵⁴¹.

Водночас у сучасному європейському дискурсі про протидію злочинності мовиться про те, що «маятник занадто сильно розмахнувся у напрямку захисту міжнародних гарантій прав і свобод на шкоду суспільній безпеці», і сприймається як загроза посилення організованої злочинності та тероризму, що в сукупності з іншими чинниками створює перешкоди на шляху виконання договірних зобов'язань. У демократичних державах на нашому континенті, де ЄСПЛ функціонує через механізми переконання, спостерігається те, що фахівці

⁵³⁸ Greer S. Is the Prohibition Against Torture and Cruel, Inhuman and Degrading Treatment Absolute in International Human Rights Law? *Human Rights Law Review*. 2015. Vol. 30. P. 8.

⁵³⁹ Hajjar L. Does Torture Work? A Sociolegal Assessment of the Practice in Historical and Global Perspective. *Annual Review of Law and Social Science*. 2009. Vol. 5. P. 312.

⁵⁴⁰ Peter J. St. Can Torture Ever Be Justified for a Democracy? A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in the Department of Philosophy. Toronto : University of Victoria, 2013. P. 30–32.

⁵⁴¹ McQuigg R. How Effective is the United Nations Committee Against Torture? *The European Journal of International Law*. 2011. Vol. 22 (3). P. 827.

називають «втомою з приводу постійної необхідності застосування зусиль для забезпечення повного виконання його вимог». Як результат, фундаментальні права, здається, дедалі частіше функціонують як мінімальні умови, яких потрібно дотримуватися, куди рідше – як керівні принципи, якісне виконання яких є основою законодавства, політики і практики⁵⁴².

Зокрема, сьогодні актуальним є питання про потенційну можливість, як вимушений захід, заповідання «дозованих» страждань (негативні засоби) певним категоріям осіб у стінах спеціальних служб задля з'ясування інформації, що впливає на хід кримінального провадження, забезпечення безпеки, відновлення справедливості, рятування людей і т. д. (позитивна мета). Йдеться про так звані «рятівні катування» (нім. *rettungsfolter*; англ. *lifesaving torture*)⁵⁴³, «профілактичні тортури»⁵⁴⁴, «спеціальні техніки допиту»⁵⁴⁵ і навіть упровадження інституційних механізмів «ліцензування катувань в умовах екзистенційних загроз»⁵⁴⁶.

Про активізацію дискусій у цьому напрямі та глобалізацію проблеми свідчать численні дослідження вчених з різних куточків світу, які сигналізують про існування таких практик і пов'язаних з ними юридичних, етичних та інших питань. Зокрема, тривають дебати щодо того, чи може службовець уникнути покарання через застосування насильства до підозрюваного заради альтруїстичної мети врятування життя заручника⁵⁴⁷; відсутності належного судового та прокурорського контролю та недопустимості «незаконних» методів розслідування кримінальних справ⁵⁴⁸; допустимості службової непокори, коли, незважаючи на абсолютну заборону катувань, можуть виявитися такі «катастрофічні справи», в рамках яких агент спеціальних служб готовий піти на цей крок і зазнати юридичних наслідків⁵⁴⁹; питання імплементації Стамбульського протоколу⁵⁵⁰; питання кореляції політичної нестабільності, макроекономічної структури країни та державного терору проти реальних або прогнозованих загроз⁵⁵¹ і т. д.

⁵⁴² Brants C., Franken S. The protection of fundamental human rights in criminal process. General report. *Utrecht Law Review*. 2009. Vol. 5 (2). P. 49.

⁵⁴³ Krey V., Roggenfelder T., Klein J. N., Staudacher P. Interrogational Torture in Criminal Proceedings. *Reflections on Legal History*. 2014. Vol. 1. P. 11.

⁵⁴⁴ Gross O. The Prohibition on Torture and the Limits of the Law. *Torture: A Collection*. S. Levinson (ed.). Oxford : Oxford University Press, 2004. P. 5.

⁵⁴⁵ Ягунов Д. В. «Malleus Maleficarum» сучасного суспільства: передумови і поширеність тортур у XXI столітті та політика протидії тортурам. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса*. 2020. С. 66.

⁵⁴⁶ Peter J. St. Can Torture Ever Be Justified for a Democracy? A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in the Department of Philosophy. Toronto : University of Victoria, 2013. P. 19, 53–82.

⁵⁴⁷ Jessberger F. Bad Torture – Good Torture? What International Criminal Lawyers May Learn from the Recent Trial of Police Officers in Germany. *Journal of International Criminal Justice*. 2005. Vol. 3. Issue 5. P. 1059–1073. DOI: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqi076>

⁵⁴⁸ González-Núñez D. The widespread use of torture in Mexico and its impacts on the rule of law. *The International Journal of Human Rights*. 2018. Vol. 22 (10). P. 1335–1354.

⁵⁴⁹ Gross O. Torture and an Ethics of Responsibility. *Law, culture and the humanities*. 2007. Vol. 3 (1). P. 35–54; Gross O. The Prohibition on Torture and the Limits of the Law. *Torture: A Collection*. S. Levinson (ed.). Oxford : Oxford University Press, 2004. P. 17.

⁵⁵⁰ Furtmayr H., Frewer A. Documentation of torture and the Istanbul Protocol: applied medical ethics. *Medicine, Health Care, and Philosophy*. 2010 Vol. 13 (3). P. 279–286. DOI: 10.1007/s11019-010-9248-1

⁵⁵¹ Cohen I. M., Corrado R. R. State torture in the contemporary world. *International Journal of Comparative Sociology*. 2005. Vol. 46 (1–2). P. 103–131.

Аргументацію існуючих сьогодні в академічних колах двох полярних позицій коротко узагальнив О. Грос. Абсолютисти вважають, що катування за суттю є неправильним. Це зло, яке жодним чином не можна виправдати. По-перше, воно порушує фізичну та психічну цілісність особи, заперечує її автономію та посягає на людську гідність, зводить особу до рівня простого об'єкта (тіла), з якого слід витягувати інформацію у той спосіб, що може суперечити її переконанням, цінностям та інтересам. По-друге, катування є неправильним через його «розбещувальний» вплив на самих катів. Щодо балансування в кожному конкретному випадку (наприклад, у сценарії «цокаючої» бомби, коли катування терориста, який заклав вибухівку сповільненої дії, може врятувати життя багатьох осіб), то правильно відкалібрований аналіз соціальних втрат і вигод повинен завжди призводити до одного і того ж висновку: катування не можна допускати незалежно від конкретного контексту. Навіть спроба вести раціональну бесіду про тортури може вважатися неправильною, оскільки це може підірвати прихильність до загальної абсолютної заборони⁵⁵².

Опоненти абсолютистів, консеквенціоналісти, вважають описану позицію утопічною, наївною чи навіть відверто лицемірною. Вони наполягають на застосуванні підходу «умовної заборони» шляхом зіставлення соціальних втрат та вигод у кожному конкретному випадку, аргументуючи, що найбільш важливе значення має саме результат. Вони доводять, що принаймні у деяких випадках соціальні блага від тортур перевищують соціальні витрати, пов'язані з такою практикою. Необхідно тільки визначити масштаб загроз для суспільства (наприклад, сценарій ядерної загрози у мегаполісі або інших «катастрофічних справ»), за яких констатується винятковість обставин для допустимості спричинення страждань підозрюваному; розробити бар'єри, що забезпечують проти зловживань. Моральний аргумент абсолютистів розбивається через еквівалентну силу моральної дилеми, що полягає у необхідності захисту конкурентних фундаментальних цінностей в екстремальних умовах. Так, наприклад, коли вибір здійснюється між фізичною цілісністю та гідністю підозрюваного терориста, з одного боку, та життям великої кількості невинних осіб, з іншого боку, абсолютна заборона катувань не може бути морально захищеною. Така заборона в рамках надзвичайних справ ставить нас перед трагічним вибором⁵⁵³.

Сам О. Грос є апологетом третього підходу, згідно з яким абсолютна заборона катувань має сенс, але й допустимими він вважає «превентивні тортурні допити» (*preventive interrogational torture*), які релевантні тільки в тих випадках, коли такі дії можуть запобігти виникненню небезпеки (наприклад, відвернути терористичну загрозу), але в жодному разі не є допустимими для з'ясування інформації про минулу подію злочину або покарання особи *post factum*⁵⁵⁴.

⁵⁵² Gross O. The Prohibition on Torture and the Limits of the Law. Torture: A Collection. S. Levinson (ed.). Oxford : Oxford University Press, 2004. P. 1–2, 8.

⁵⁵³ Ibidem – С. 3–5, 32.

⁵⁵⁴ Ibidem – С. 5–6.

Отже, говорити про тортури – це не просто говорити про біль, а вступати в складний дискурс моралі, законності та політики⁵⁵⁵. У наукових дебатах лунає критика зусиль міжнародної спільноти. А. Каллен вважає, що норма заборони катувань, тортур та нелюдського поводження у міжнародному праві має суттєві вади, зокрема її формулювання є не досить зрозумілим, надто обмеженим за змістом та не охоплює більш «тонкі» методи таких дій, зокрема сучасні фармакологічні та психологічні засоби. А. Каллен наполягає на застосуванні більш гнучкого підходу до визначення поняття катувань, тортур та нелюдського поводження і розширення його змісту⁵⁵⁶. Серед аргументів вченого є необхідність врахування, що неможливо чітко визначити рівень інтенсивності страждань без апелювання до досвіду конкретної особи, адже в кожного є свій поріг болю. Тож використання об'єктивних критеріїв під час оцінки такого жорстокого поводження не враховує, що біль і страждання є суб'єктивними⁵⁵⁷. Ось приклад опису страждань одного із затриманих:

«Було б абсолютно безглуздо намагатися описати тут біль, який мені був заподіяний... Біль був таким, яким він був. Поза цим нема що сказати. Почуття настільки ж незрівнянні, як і невимовні. Вони на межі здатності мови пояснювати.... Той, щодо кого застосовують болісні тортури, відчуває своє тіло як ніколи раніше.... плоть стає суцільною реальністю»⁵⁵⁸.

Аналогічно до позиції А. Каллена висловлюється М. Зекія, суддя ЄСПЛ, який додав окрему думку у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» («*Ireland v. United Kingdom*»). Суд визначив, що застосування п'яти технік «поглибленого допиту» (тримання затриманих у «стресовій позі», одягання на голову темних мішків, тривалий вплив шуму, деривація сну та харчова дієта), хоч і є нелюдським та принизливим, однак не є катуванням та тортурами, оскільки засоби впливу на затриманих осіб не були достатньо важкими та інтенсивними⁵⁵⁹. Натомість М. Зекія не поділяє позицію, що надзвичайна інтенсивність фізичних або психічних страждань є необхідною умовою, щоб випадки жорстокого поводження становили катування у сенсі ст. 3 ЄКПЛ. Вказана тактика допиту спричинила, якщо не фактичне тілесне ушкодження, то щонайменше сильні фізичні та психічні страждання особам, а також призвела до гострих психічних розладів під час допиту. Крім того, все це тривало безперервно протягом декількох днів. Відтак слід враховувати всі обставини, наявні докази та матеріали, щоби

⁵⁵⁵ Hajjar L. Does Torture Work? A Sociolegal Assessment of the Practice in Historical and Global Perspective. *Annual Review of Law and Social Science*. 2009. Vol. 5. P. 312.

⁵⁵⁶ Cullen A. Defining Torture In International Law: A Critique of the Concept Employed by the European Court of Human Rights. *California Western International Law Journal*. 2003. Vol. 34. P. 45.

⁵⁵⁷ Ibidem – P. 33.

⁵⁵⁸ Peter J. St. Can Torture Ever Be Justified for a Democracy? A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in the Department of Philosophy. Toronto : University of Victoria, 2013. P. 42.

⁵⁵⁹ Case of Ireland V. The United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights, 18 January 1978. (Application no. 5310/71) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>.

стверджувати, чи досягло в конкретному випадку нелюдське жорстоке поводження ступеня тортур⁵⁶⁰.

Іншим ілюстративним прикладом є унікальна справа «*Gäfgen v. Germany*». М. Гефген, студент юридичного факультету, вирішив із корисливих мотивів викрасти одинадцятилітнього Якоба фон Метцлера, сина одного з відомих банкірів Франкфурту-на-Майні, та отримати викуп. Реалізуючи свій умисел, він заманив хлопчика до своєї квартири, де вбив його. Далі М. Гефген у багажнику свого транспортного засобу вивіз тіло та приховав біля озера, однак продовжив вимагати у батьків гроші, після передачі яких був затриманий. На перших допитах затриманий давав суперечливі показання, часто змінював історію подій, заперечував участь у викраденні, стверджуючи, що був тільки кур'єром.

Припускаючи, що Якоб живий, може бути у небезпеці і є лише кілька годин, аби його врятувати, старший поліцейський В. Дашнер наказав підлеглому офіцеру під час допиту, що проходив в атмосфері підвищеної напруги та емоцій, погрожувати М. Гефгену тортуррами, насильством і, якщо потрібно, їх застосувати, якщо він не розкриє місце перебування Якоба. Через десять хвилин, капітулюючи перед погрозами, М. Гефген повідомив поліції, де знаходиться тіло Якоба, показав місце, де були виявлені сліди шин, що відповідають шинам його автомобіля, і відбитки взуття, що також відповідали його взуттю. На зворотному шляху до поліцейського відділку М. Гефген зізнався, що вбив Якоба, а потім показав місця, де було вилучено частину одягу Якоба та інші речові докази. Згодом свою провину він визнав у відкритому засіданні в суді⁵⁶¹.

М. Гефгена було засуджено за викрадення та вбивство дитини до довічного ув'язнення, яке він відбуває досі. І все ж, М. Гефген поскаржився до ЄСПЛ через порушення ст. 3 та ст. 6 ЄКПЛ, в результаті чого було констатовано порушення прав через погрози катуванням та тортуррами, але відхилено звинувачення у порушенні права на справедливий суд. Хоча докази, отримані в результаті застосування погроз, були визнані недопустимими, достатньою виявилась сукупність інших доказів, які лягли в основу обвинувального вироку. В окремому провадженні працівники поліції, відповідальні за погрози тортуррами та катуваннями, також були засуджені, але отримали мінімальне покарання замість максимального п'ятирічного ув'язнення.

Рішення ЄСПЛ викликало гостру дискусію у наукових колах. Прихильники поміркованого підходу звинувачують абсолютистів у тому, що останні більше дбають про «святість» прав терориста, аніж про цінність прав невинних жертв злочину⁵⁶². Між цією історією знову ж таки проводять паралель з умовним сценарієм закладеної вибухівки, коли катування одного

⁵⁶⁰ Separate Opinion Of Judge Zekia. Case of Ireland V. The United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights, 18 January 1978. (Application no. 5310/71) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>.

⁵⁶¹ Smet S. *Gäfgen v. Germany: threat of torture to save a life? Strasbourg Observers*. 2010. URL: <https://strasbourgobservers.com/2010/07/06/389/>.

⁵⁶² Hajjar L. Does Torture Work? A Sociolegal Assessment of the Practice in Historical and Global Perspective. *Annual Review of Law and Social Science*. 2009. Vol. 5. P. 313.

дозволить врятувати тисячі інших життів. Дж. Петер відверто критикує такі спроби вивчення ситуації на прикладі гіпотетичних, абстрактних, рідкісних та малоймовірних випадків морального вибору. Висловлюючи скептицизм до аргументів прихильників умовної заборони катувань, він звертає увагу на те, що здатність катування забезпечити пізнавальну впевненість у достовірності, надійності фактів є сумнівною. Проблема потенційних катів полягає в тому, що їхні дії ґрунтуються на гносеологічних припущеннях, а отримання очікуваної інформації є тільки питанням удачі, а не щось таке, що можна надійно передбачити⁵⁶³. Справа М. Гефгена демонструє, що ані погрози тортурами, ані їх застосування ніяк не могли б допомогти поліції врятувати життя Якоба, який був уже мертвий в момент проведення процесуальних дій. Попри те, тортури настільки глибоко порушують сутність автономії та людської гідності, що ніколи не можуть бути виправдані⁵⁶⁴.

Парадокс Гефгена полягає в тому, що якщо погрози тортурами становлять нелюдське поводження, то й ляпас неповнолітньому затриманому роздратованим поліцейським («*Bouyid v. Belgium*») тим більше має визнаватися порушенням ст. 3 ЄКПЛ. З одного боку, у справі Буїд значно більше підстав так вважати, ніж у справі Гефгена, але чи йдеться тут про перевищення «мінімального рівня жорстокості»? Розбіжності міркувань існують не тільки в академічних колах, але й у складі Великої Палати ЄСПЛ⁵⁶⁵. Ті, хто не погодилися з таким рішенням, висловлюють занепокоєння, що такий підхід «може нав'язати нереальний стандарт, зробивши безглуздою вимогу щодо мінімального рівня суворості щодо актів насильства з боку правоохоронних органів», та аргументують, що надмірно високий стандарт не демонструє належної оцінки труднощів, з якими має справу поліція в реальних життєвих ситуаціях⁵⁶⁶.

Тут доречно згадати схожі підстави для критики урядами окремих європейських держав абсолютизації стандартів прав затриманого (інформування зацікавлених осіб, доступ до захисника і т. д.) як запобіжних механізмів протидії катуванням і тортурам. За словами експертів Р. Моргана та М. Еванса, такі вимоги розглядаються як серйозне втручання в автономію поліції та підрив її здатності продовжувати свою роботу, особливо стосовно серйозних злочинів, а тому країни вдаються до розширення повноважень поліції та передбачають періоди, протягом яких ці права можуть бути тимчасово обмежені, відкладено їх реалізацію через необхідність протидії актуальним загрозам⁵⁶⁷.

⁵⁶³ Peter J. St. Can Torture Ever Be Justified for a Democracy? A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in the Department of Philosophy. Toronto : University of Victoria, 2013. P. 16, 18, 21.

⁵⁶⁴ Smet S. Gäfgen v. Germany: threat of torture to save a life? *Strasbourg Observers*. 2010. URL: <https://strasbourgobservers.com/2010/07/06/389/>.

⁵⁶⁵ Mavronicola N. *Bouyid v Belgium: The “Minimum Level of Severity” and Human Dignity’s Role in Article 3 ECHR*. *Human Rights Law Review*. 2020. Vol. 1. P. 105–124. DOI: 10.1163/26663236-00101009

⁵⁶⁶ Mavronicola N. Is the Prohibition Against Torture and Cruel, Inhuman and Degrading Treatment Absolute in International Human Rights Law? A Reply to Steven Greer. *Human Rights Law Review*. 2017. Vol. 17 (3). P. 17.

⁵⁶⁷ Morgan R., Evans M. D. *The Prevention of Torture in Europe. The CPT’s Standards on Police and Pre-trial Custody*. Geneva: Council of Europe, 2001. P. 18.

У публічних дискусіях щодо перегляду параметру абсолютної заборони катувань С. Грір звертає увагу, що у справі «*Gäfgen v. Germany*» йдеться про конкуренцію прав потерпілого і прав підозрюваного. Більшість Великої палати ЄСПЛ вважали, що за такі порушення поліцейських завжди слід суворо карати, навіть якщо їх мотивує невідкладний імператив порятунку викраденої дитини. Однак судді знехтували центральною основоположною дилемою: як вирішувати конфлікт між двома конкуруючими цінностями того самого «абсолютного» права людини? С. Грір наголошує, що в таких ситуаціях суди мають робити моральний, а не юридичний вибір. Іншої альтернативи не існує⁵⁶⁸.

Усупереч позиції ЄСПЛ та багатьом коментаторам указанного рішення вчений наводить такі аргументи:

по-перше, страждання, завдані жертві внаслідок викрадення, найімовірніше, будуть значно серйознішими, ніж ті, що заподіяні підозрюваному викрадачеві через загрозу тортур (у цій справі таке поведження триває лише 10 хвилин і, очевидно, що не має стійких наслідків);

по-друге, підозрюваний не наводив жодних розумних сумнівів та жодних доказів для виправдання себе, що робить його «творцем», а не просто учасником цієї кризової ситуації, з якої виникає моральна дилема;

по-третє, якщо злочинець захоплює заручника, не вбиваючи його, то, згідно з міжнародним законодавством про права людини, цілком узгоджується операція знешкодження (вбивство) поліцією злочинця, якщо це єдиний спосіб порятунку⁵⁶⁹.

Отже, якщо насамперед зважати на право потерпілого на захист від нелюдського поведження чи катування, спричинене кривдником, якщо врахувати, що поліції було відомо поза розумним сумнівом про причетність підозрюваного до викрадення, не було підстав вважати, що дитина була вже мертвою на момент допиту підозрюваного, а також існували переконливі докази, що підозрюваному відоме місце перебування потерпілого, стає очевидним інший бік справи: всі життєздатні способи порятунку були випробувані та зазнали невдачі, тому залишався тільки останній спосіб – тиску. Виникає ситуація «морального вибору». Таким чином, теорія абсолютної заборони катування як засіб захисту прав людини (підозрюваного) є «провальною» саме через необхідність захисту прав людини (потерпілого)⁵⁷⁰.

Така аргументація підживлює суперечливі тенденції визнання допустимості застосування тортур у рамках кримінального процесу як виняткового засобу отримання зізнань чи іншої інформації про кримінальне правопорушення, що дає *carte blanche* правоохоронним органам. Можна уявити рідкісні тортури, але не можна уявити інституціоналізацію рідкісних

⁵⁶⁸ Greer S. Should police threats to torture suspects always be severely punished? Reflections on the Gäfgen case. *Human Rights Law Review*. 2011. Vol. 11(1). P. 67.

⁵⁶⁹ Greer S. Is the Prohibition Against Torture and Cruel, Inhuman and Degrading Treatment Absolute in International Human Rights Law? *Human Rights Law Review*. 2015. Vol. 30. P. 5.

⁵⁷⁰ Ibidem – P. 5–6.

тортур⁵⁷¹. І хоча більшість європейських демократичних країн досі керуються стандартами ЄКПЛ та враховують практику ЄСПЛ, у США та меншою мірою у Великій Британії вдаються до специфічних засобів боротьби з організованою злочинністю та тероризмом поза кримінальним процесом, щоби зберегти його, так би мовити, «у чистоті», визнаючи терористів і небезпечних злочинців як щось інше/більше, ніж злочинне⁵⁷².

Частково «табу катувань» негласно було нівельовано і в рамках кримінального провадження. Допустимими стали вважатися «помірні тортури» у глобальній боротьбі з терором, особливо після подій 11 вересня 2001 р. Дискусія про тортури набула нової сили у 2002 р., після резонансної публікації Пентагоном фотографій із утриманими під вартою людьми, які стояли на колінах на землі, одягнені у спеціальні засоби для сенсорної депривації. Адміністрація була здивована, що їхні засоби протидії злочинності не викликали одностайних оплесків. Описана у періодичному виданні «Вашингтон Пост» тактика «стресу та примусу» при допиті осіб викликала резонанс, а подальші журналістські викриття тільки додавали підстави для занепокоєння через ризики розширення сфери дії такої політики⁵⁷³.

Дійсно, у посібниках ЦРУ щодо допитів (*KUBARK Counter Intelligence Interrogation, 1963 p.*; *Human Resources Exploitation Training Manual, 1983 p.*; *Standard Interrogation Techniques 2003 p.*; *Guidelines on Confinement Conditions for CIA Detainees, 2003 p.*) чітко розписані правила та норми так званих «спеціальних технік допиту» чи «посилених методів» інтерв'ювання, опитування, допитів (*enhanced interrogation techniques*), які, на думку Д. Ягунова, є просто евфемізмом насильницьких дій спеціальних служб. Зокрема, допустимим вважається: оголення особи, позбавлення зручного одягу; депривація сну та дієтичні маніпуляції; поміщення до тісного закритого простору (приміщення, коробки), зокрема із нешкідливими комахами; тримання затриманих у певних незручних позах; вплив яскравого світла, постійного шуму; контрольована подача високої або низької температури повітря; неочікуване застосування сили (смикання, лицьовий ляпас, штовхання у гнучку стіну і т. д.); заливання води через тканину до отворів носа та рота, що призводить до обмеження потоку повітря та викликає відчуття утоплення чи задухи тощо⁵⁷⁴.

Попри те, є два важливі наслідки, які ґрунтуються на суб'єктивній природі болю та потенціалі збільшення можливостей людини його перетерпіти. Одним із наслідків є те, що якщо інформація потрібна швидко, вважається доцільним

⁵⁷¹ Peter J. St. Can Torture Ever Be Justified for a Democracy? A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in the Department of Philosophy. Toronto : University of Victoria, 2013. P. 67.

⁵⁷² Brants C., Franken S. The protection of fundamental human rights in criminal process. General report. *Utrecht Law Review*. 2009. Vol. 5 (2). P. 53.

⁵⁷³ Hajjar L. Does Torture Work? A Sociolegal Assessment of the Practice in Historical and Global Perspective. *Annual Review of Law and Social Science*. 2009. Vol. 5. P. 313.

⁵⁷⁴ Ягунов Д. В. «Malleus Maleficarum» сучасного суспільства: передумови і поширеність тортур у XXI столітті та політика протидії тортурам. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса*. 2020. С. 66–68.

негайно завдати сильного болю, щоб змусити затриманого підкоритися. Проте швидкий та агресивний вплив на больовий поріг ув'язненого ще не є гарантією того, що очікувана інформація буде надана, і вона буде корисною та надійною, а тому, можливо, доведеться завдати дедалі більшого болю. Звідси очевидний другий наслідок: катування часто і неминуче перевищує вказівки щодо його практики (мінімального рівня страждань, більш гуманних методів і т. д.). Навіть фахівці таких технік допитів не завжди можуть достовірно передбачити «точку зламу» людини. Вони можуть швидко заручитися співпрацею ув'язненого або цей процес може вимагати значних витрат часу і терпіння. Тому якщо й є передбачені певні допустимі переліки дій, регулярно відбувається вихід за межі дозволеного⁵⁷⁵.

Упродовж другої половини ХХ ст. були розроблені інновації у сфері засобів впливу на особу, призначені «зламати розум, залишаючи тіло неушкодженим» (тактика тортур «без дотику»), до яких належали «промивання мозку» (гіпноз, електрошокові та галюциногенні наркотики), психологічні тортури, сенсорні деривації тощо⁵⁷⁶.

Тортури та катування відбуваються і шляхом скерування підозрюваних у тероризмі осіб у ті держави, де толеруються тортури та катування державними спецслужбами. Йдеться про так звані екстраординарні «тортурні перельоти» (*«torture flights»*)⁵⁷⁷. В такий спосіб держави, які є «користувачами таких послуг», піклуються про свій міжнародний імідж. І хоча прямого визнання урядами країн про такі операції немає, дослідження Ш. Ескі та Я. Ескі засвідчує, що це не означає, що інформації немає. Звіти держав про передачу сотень осіб під арешт, журналістські розслідування, інсайдерська інформація від колишніх спеціальних агентів, аналіз даних позапланових авіап перевезень і навіть офіційні розслідування – все це дає підстави для обґрунтованих припущень, що така схема функціонує. Ті держави, що дають мовчазну згоду на такі перевезення зі своїх летовищ, дозволяють перетин свого повітряного простору, на думку вчених, дають підстави вважати їх такими, що сприяють практиці катувань та тортур, ба навіть звинуватити у співучасті, що підтвердила й Венеційська комісія⁵⁷⁸. Сумні висновки з цього приводу висловлюють закордонні фахівці: хоча розвинені держави ліберально-демократичної політичної ідеології застосовували державні тортури в минулому, випадки катувань, як правило, передбачають їх застосування до громадян інших країн, «приватизацію тортурних організацій» або «наймання країн» як сурогатних катівень⁵⁷⁹.

⁵⁷⁵ Peter J. St. Can Torture Ever Be Justified for a Democracy? A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in the Department of Philosophy. Toronto : University of Victoria, 2013. P. 43.

⁵⁷⁶ Hajjar L. Does Torture Work? A Sociolegal Assessment of the Practice in Historical and Global Perspective. *Annual Review of Law and Social Science*. 2009. Vol. 5. P. 325.

⁵⁷⁷ Eski S., Eski Y. Dutch tolerance of torture? CIA extraordinary rendition flights in the Netherlands. *Palgrave Communications* 2017. № 3 (17084). URL: <https://www.nature.com/articles/palcomms201784>.

⁵⁷⁸ Ibidem.

⁵⁷⁹ Cohen I. M., Corrado R. R. State torture in the contemporary world. *International Journal of Comparative Sociology*. 2005. Vol. 46 (1–2). P. 103–131.

Щоправда, існують прецеденти, коли європейська Феміда реагувала на такі факти. Як свідчать результати досліджень Л. Хаджар, у 2005 р. італійський суд висунув обвинувальні висновки 22 агентам ЦРУ, які викрали підозрюваного у Мілані в лютому 2003 р. та перевезли його до Єгипту для катувань. У 2007 р. німецький суд видав ордери на арешт 13 агентів ЦРУ, причетних до викрадення громадянина Німеччини з Македонії. Його перевезли до Афганістану, де місяцями катували та тримали без зв'язку. Коли ЦРУ стало зрозуміло, що затриманий не той, ким його вважали, його звільнили, але, намагаючись уникнути публічного розголошення, кинули у віддаленому районі Албанії, звідки він врешті повернувся до Німеччини. Канадський уряд вступив у змову зі США у надзвичайній видачі особи до Сирії, де затриманого катували протягом 18 місяців, поки цього невинного чоловіка не звільнили і не повернули додому. Зрештою канадський уряд вибачився і виплатив потерпілому від катування та тортур компенсацію в розмірі 10 мільйонів доларів⁵⁸⁰. Британський уряд вважається причетним до тортур мешканця, який був заарештований в Пакистані в 2002 році і надзвичайним рейсом доставлений в Афганістан, а потім у Марокко, де його тримали 18 місяців, неодноразово били до непритомності, погрожували згвалтуванням та страстю, статевий орган різали бритвою, а на рани виливали гарячу рідину. Далі було ще кілька переміщень, зокрема до Афганістану. Згодом адвокати за допомогою журналів польотів ЦРУ підтвердять правдивість заяв затриманого, що спричинило бурхливі політичні суперечки у Великій Британії та призвело до першого кримінального провадження проти агентів британської розвідки за змову із ЦРУ щодо катувань. Однак британський ВС припинив справу в інтересах національної безпеки, оскільки під загрозою опинилося двостороннє співробітництво у боротьбі з тероризмом через розкриття документів, що детально описували дії ЦРУ⁵⁸¹.

Проте навіть якщо якісь випадки стають доступними для громадськості, невідомо скільки таких операцій було проведено, скільки замасковано поразок (раптових смертей або катувань невинуватих осіб і т. д.), знищено слідів. Працівники спеціальних служб, які допустили порушення, про які стало відомо у публічній площині, можуть презентуватися як «погане яблуко у кошику», мовляв, система загалом добра.

У цьому контексті цікавими є морально-прагматичні міркування О. Гроса, сформульовані на основі концепції М. Вальцера. Зіткнувшись із сценарієм закладеної вибухівки, моральна людина, яка не є політичним лідером, а тому не несе тягаря фактичного прийняття рішень, відмовляється діяти аморально і сприймає абсолютистську перспективу. Вона тримала б «руки в чистоті». Державна службова особа, яка є аморальною, просто вдає, що її руки є чистими (наприклад, вдаючись до тортурних допитів, заперечує такий факт). Моральна службова особа вчинила б правильно, тобто застосовувала б певну міру

⁵⁸⁰ Hajjar L. Does Torture Work? A Sociolegal Assessment of the Practice in Historical and Global Perspective. *Annual Review of Law and Social Science*. 2009. Vol. 5. P. 334.

⁵⁸¹ *Ibidem* – P. 335.

жорстокості, щоб врятувати невинні життя, і одночасно відкрито визнала б, що такі дії є морально неправильні, тобто її «руки справді брудні». О. Грос називає такий механізм позаправових дій демонстрацією офіційної непокори, вихід за межі правового порядку для нейтралізації загроз. Такий підхід обґрунтовується двома чинниками: по-перше, надзвичайно складно нормативно визначити виняткові справи, межі та підстави допустимої легальної жорстокості; по-друге, робити це небезпечно з точки зору можливості маніпуляцій та зловживань. Відтак залишається можливим варіант, коли існує офіційно заборона катувань та тортур, а суб'єкт владних повноважень сам приймає рішення і несе відповідальність⁵⁸².

Згідно з даними численних досліджень та опитувань, від третини до половини громадян країн Європи та Північної Америки допускають застосування тортур до терористів з метою «убезпечення»⁵⁸³. Схожими є результати соціологічного опитування, проведеного в Україні, згідно з якими майже половина з 2000 опитаних українців виправдовують застосування протизаконного насильства у виняткових випадках або стосовно певних категорій затриманих⁵⁸⁴. І хоча у ст. 28 Конституції України закріплено заборону катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження чи покарання, чинний КПК України містить аналогічні положення. За даними іншого дослідження, співробітники поліції далі продовжують таку практику, а найчастіше застосовують катування під час затримання особи, яка вчинила правопорушення (65 %), або за умови визнання вини особою за підозрою у вчиненні нею злочину (45 %)⁵⁸⁵.

До реформи кримінального провадження у 2012 році насильницькі засоби досягнення мети розслідування часто були обумовлені не прагненням установити істину чи відновити справедливість, а бажанням покращити статистику. Як підкреслює К. Легких, явка з повинною тривалий час була метою дізнання та досудового слідства, оскільки після її одержання злочин фактично знімався з обліку як нерозкритий і створювалася видимість високої ефективності розкриття. Це тільки посилювало дію принципу «переможців не судять», «мета виправдовує засоби»⁵⁸⁶ та загальну атмосферу «безкарності винних»⁵⁸⁷. Сьогодні отримання зізнань уже не вважається «коронним доказом», але вимога високого розкриття досі актуальна.

⁵⁸² Gross O. The Prohibition on Torture and the Limits of the Law. Torture: A Collection. S. Levinson (ed.). Oxford : Oxford University Press, 2004. P. 15, 18.

⁵⁸³ Ягунов Д. В. «Malleus Maleficarum» сучасного суспільства: передумови і поширеність тортур у XXI столітті та політика протидії тортурам. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса*. 2020. С. 58.

⁵⁸⁴ Погрібний О. О. Проблема співвідношення цілей і засобів у правоохоронній діяльності: соціолого-правовий аналіз. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 33. С. 10.

⁵⁸⁵ Коваль М. М. Методика розслідування катувань, що вчиняються співробітниками Національної поліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2017. С. 48.

⁵⁸⁶ Легких К. В. Катування: чи є зміни на краще у зв'язку з прийняттям нового КПК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 3. С. 129.

⁵⁸⁷ Ахтирська Н. Абсолютна заборона катувань як умова справедливого судочинства. *Віче*. 2011. № 22. С. 10.

В українських академічних колах перевага надається абсолютистському підходу, хоча існують винятки. Так, І. Строков, з одного боку, зауважує, що поява нових форм злочинності та зміна її характеру вимагає протиставлення відповідних засобів реагування держави, зміни традиційних засобів та стратегічних напрямів боротьби зі злочинністю, і це не повинно означати, що необхідно вводити більш жорсткі заходи реагування на вчинені правопорушення, адже «відповідь злом на зло не призводить до розв'язання загальних державних проблем злочинності»⁵⁸⁸. З іншого боку, вчений допускає виправдання насильства, що може бути обґрунтовано з позиції соціальних завдань держави⁵⁸⁹.

Підсумуємо. Як зауважує О. Яновська, існують три підходи до розуміння балансу «мета – засоби»: перший підхід стисло передає гасло «мета виправдовує будь-які засоби», другий – «непротивлення злу насильством», а третій – «мета не виправдовує, а визначає засоби». І хоча історія розвитку людства неодноразово демонструвала хибність виправдання засобів досягнення обраної мети її значущістю для подальшого розвитку суспільства⁵⁹⁰, досі проблематика тортур і катувань залишається важливою та актуальною, адже, як влучно говорить О. Грос, відсутність дебатів про катування, як і повторення мантри про абсолютну заборону катувань, не сприяє зникненню катувань у практиці⁵⁹¹. Водночас слушним є застереження О. Погрібного, правоохоронці не можуть взяти на озброєння ані концепцію макіавеллізму, ані абстрактного гуманізму, оскільки обидві абсолютизують крайнощі у вирішенні питання про співвідношення мети і засобів її досягнення⁵⁹².

Існує міф гуманізації, який приховує справжні політичні та економічні передумови тортур як політичного та економічного явища⁵⁹³. У той час, коли катування та тортури зазнали офіційного осуду міжнародною спільнотою, окремі країни все ж вважають допустимим заподіяння певних дозованих страждань затриманим, адже такі заходи застосовуються у виняткових випадках, до прикладу, для врятування життя людей. Конкуренція цінностей стала особливо актуальною в останні роки зростання загроз терористичних атак. Дехто вбачає можливим видачу спеціальних дозволів (ордери) на катування і тортури⁵⁹⁴, інші звертають увагу на «слизькі схили» такої практики,

⁵⁸⁸ Строков І. В. Загальні цілі боротьби зі злочинністю та сучасні криміналістичні засоби їх досягнення. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. № 13. С. 5.

⁵⁸⁹ Ibidem – С. 6.

⁵⁹⁰ Яновська О. Співвідношення мети та засобів як етична проблема адвокатської діяльності. *Юридична Газета*. 2017. № 12 (562). С. 38.

⁵⁹¹ Gross O. The Prohibition on Torture and the Limits of the Law. *Torture: A Collection*. S. Levinson (ed.). Oxford : Oxford University Press, 2004. P. 1.

⁵⁹² Погрібний О. О. Проблема співвідношення цілей і засобів у правоохоронній діяльності: соціолого-правовий аналіз. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 33. С. 10.

⁵⁹³ Ягунов Д. В. «Malleus Maleficarum» сучасного суспільства: передумови і поширеність тортур у XXI столітті та політика протидії тортурам. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса*. 2020. С. 64; Cohen I. M., Corrado R. R. State torture in the contemporary world. *International Journal of Comparative Sociology*. 2005. Vol. 46 (1–2). P. 103–131.

⁵⁹⁴ Peter J. St. Can Torture Ever Be Justified for a Democracy? A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in the Department of Philosophy. Toronto : University of Victoria, 2013. P. 11.

що є метафоричною назвою зловживань, маніпуляцій та лазівок, які правоохоронні органи зможуть використовувати, прикриваючи маскою протидії тероризму чи подолання інших криз⁵⁹⁵. Щороку впродовж останнього десятиліття частка заарештованих у країнах ЄС осіб за підозрою у тероризмі невинно зростає⁵⁹⁶. Можна припустити, що ця тенденція означає одне з трьох: або ефективність діяльності спеціальних служб також щороку зростає, або суттєво посилюються терористичні загрози, або серед затриманих причетними до тероризму є лише частина таких осіб, а інша частина визнається такою тільки в офіційних документах і не має нічого спільного з тероризмом, адже факт затримання за таких підстав відкриває доступ до специфічного набору засобів, передбачених для протидії небезпечним викликам сучасності такого стибу. На жаль, у зв'язку з браком належного методологічного інструментарію провести дослідження і довести чи спростувати цю гіпотезу вкрай складно.

Якщо у практиці ЄСПЛ, без сумніву, такі техніки різко засуджуються, представники американських спеціальних служб ведуть міжнародні та національні дебати, апелюючи до п'яти факторів, що мають значення для визначення доцільності та ступеня такого впливу на підозрюваного: 1) кількість життів під реальною загрозою; 2) безпосередність та реальність заподіяння шкоди; 3) наявність інших засобів для отримання інформації; 4) рівень протиправної діяльності суб'єкта; 5) ймовірність того, що суб'єкт насправді володіє відповідною інформацією. Однак зрештою і Комітет розвідки Сенату США різко розкритикував ЦРУ, констатувавши численні порушення у діяльності, сумнівність ефективності «посилених методів допиту», внутрішню критику та шкоду інтересам США у світі, що призвело до обмеження співпраці, значних фінансових, адміністративних, юридичних проблем⁵⁹⁷.

Замість того, щоб розробляти стратегії відмови від насильства, демократії почали розвивати стратегії таємного насильства, щоб уникнути суспільного осуду та кризи легітимності⁵⁹⁸. Відтак сьогодні існує кілька моделей реалізації практики застосування тортур і катувань у кримінальних провадженнях:

1) часткова легітимізація катувань і тортур, тобто впровадження інституційних механізмів погодження, видачі дозволів на їх застосування, визначення критеріїв надзвичайних справ, визначення переліку осіб, до яких можна такі засоби впливу застосувати, та переліку допустимих насильницьких дій;

2) визнання на офіційному рівні абсолютної заборони катувань і тортур, проте використання інструменту «офіційної непокори», тобто надання умовної дискреції уповноваженим службовим особам на прийняття рішень діяти поза

⁵⁹⁵ Gross O. *The Prohibition on Torture and the Limits of the Law. Torture: A Collection*. S. Levinson (ed.). Oxford : Oxford University Press, 2004. P. 11.

⁵⁹⁶ Ягунов Д. В. «Malleus Maleficarum» сучасного суспільства: передумови і поширеність тортур у XXI столітті та політика протидії тортурам. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса*. 2020. С. 74.

⁵⁹⁷ Ibidem – С. 66–72.

⁵⁹⁸ Peter J. St. *Can Torture Ever Be Justified for a Democracy? A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in the Department of Philosophy*. Toronto : University of Victoria, 2013. P. 52.

правовим порядком в умовах виняткових кризових ситуацій, взяття відповідальності на себе, яка, як правило, матиме мінімальний характер (благородна мета врятування життя, відвернення терористичної загрози, відновлення справедливості, встановлення істини і таке інше матиме ефект пом'якшувальних обставин);

3) визнання на офіційному рівні абсолютної заборони катувань та тортур, проте впровадження програм видачі ув'язнених третім сторонам, які застосовують насильство для досягнення мети (програми видачі осіб, програми викрадень осіб, тортурні перельоти тощо);

4) визнання на офіційному рівні абсолютної заборони катувань та тортур, проте негласний дозвіл на застосування насильства, переведення практики тортур до сфери таємних операцій, ігнорування та заперечення таких фактів, застосування «чистих технік», що не залишають рубців та ушкоджень, адже навряд чи особі повірять, коли вона знайде сміливість і сили подати відповідну заяву, а якщо таке й станеться і справа набуде публічного розголосу, то службовці отримають «прикриття» від керівництва.

Ахіллесовою п'ятою теорії консеквенціоналістів є те, що її прихильники, дбаючи про отримання негайного результату, часто ігнорують результат у довгостроковій перспективі. Правова система руйнується в цілому, а «легалізована жорстокість» шкодить верховенству права і може призвести до більш радикального втручання у сферу фундаментальних цінностей людини⁵⁹⁹. Практика засвідчує, що утилітарні виправдання катувань у довгостроковій перспективі не працюють, а навпаки – підривають легітимність самої держави⁶⁰⁰. Ціну високої ефективності системи боротьби зі злочинністю становить відмова від моделі належної процедури, згода на репресивний кримінальний процес та готовність на «жертву» у формі анулювання конфіденційності та виправдання посягань на територію свободи людини⁶⁰¹.

З цього приводу Д. Ягунов слушно констатує, що допустимість застосування тортур до «терористів» відкриває «скриньку Пандори», оскільки з'являється широка перспектива застосування тортур та катувань проти інших «небезпечних злочинців». Отож, «боротьба з катуванням» у XXI ст. стає відображенням дуалістичного процесу: «спроба ще більшого «убезпечення суспільства» з одночасним фіаско такого «убезпечення»⁶⁰².

До ключових аргументів потенційної небезпеки досягнення мети кримінального провадження насильницькими засобами належать:

по-перше, актуалізація істини про кореляцію правди і тортур – як правило, все, що кати скажуть, буде правдою, немає підстав вважати, що

⁵⁹⁹ Gross O. *The Prohibition on Torture and the Limits of the Law. Torture: A Collection*. S. Levinson (ed.). Oxford : Oxford University Press, 2004. P. 3, 13.

⁶⁰⁰ Morgan R. *The Utilitarian Justification of Torture: Denial, Desert and Disinformation. Punishment & Society*. 2000. Vol. 2 (2). P. 181–196.

⁶⁰¹ Packer H. L. *Two Models of the Criminal Process. University of Pennsylvania Law Review*. 1964. Vol. 113 (1). P. 27.

⁶⁰² Ягунов Д. В. «Malleus Maleficarum» сучасного суспільства: передумови і поширеність тортур у XXI столітті та політика протидії тортурам. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса*. 2020. С. 60.

очікувана інформація буде достовірною, повною та точною, адже отримання інформації та/або зізнань відбувається під страхом або переживанням болісних страждань;

по-друге, посилення загрози ескалації жорстокості спеціальних правоохоронних служб та розширення спектру випадків, у яких толеруватимуться насильницькі засоби впливу за межами антитерористичних операцій, під час розслідування звичайних кримінальних правопорушень;

по-третє, ймовірність застосування насильницьких засобів щодо невинуватих осіб;

по-четверте, руйнування засад моделі належної правової процедури, верховенства права у кримінальному провадженні.

Аргумент «меншого зла» та презумпція ефективності «рятівних тортур» зазнає невдачі, якщо глянути на реальну практику⁶⁰³. Аналогічно Л. Хаджар підкреслює, що політика катувань генерувала величезну кількість неправдивої та марної інформації, що спричиняла даремне витрачання дорогоцінного часу та ресурсів. Попри те, жоден сучасний режим або суспільство не стало більш безпечними в результаті застосування тортур⁶⁰⁴.

Це означає, що в рамках кримінального процесу успішність макіавеллізму є сумнівною. Досягнення матеріальної справедливості без процесуальної справедливості за рахунок хибних процедур не дасть бажаного результату – поваги та довіри до системи правоохоронних органів, утвердження верховенства права, гарантування права на справедливий суд, а тому спільнота і науковців, і практиків повинна продовжити пошуки концептуальних засад для зміцнення гуманістичної парадигми діяльності, здатної відсунути катування та тортури в стінах службових кабінетів чи в'язниць у ХХІ ст. за куліси історії.

Для того, аби зберегти баланс у дихотомії «мета – засоби» та стримати потенційні загрозливі інтенції насильницького впливу зі сторони правоохоронних органів, модель належної процедури кримінального провадження передбачає цілий комплекс правових «запобіжників». Надається посилена увага трьом ключовим правам затриманого: право інформування близьких родичів або третіх осіб про ситуацію затримання, право доступу до адвоката, право доступу до лікаря. У балансі між потребою розслідування та правами підозрюваного перевага змістилася від першого до другого, хоча справедливо зауважити, що не всі країни схвально оцінюють такий підхід, а тому обґрунтовують доцільність певних винятків із правил⁶⁰⁵.

⁶⁰³ Peter J. St. Can Torture Ever Be Justified for a Democracy? A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in the Department of Philosophy. Toronto : University of Victoria, 2013. P. 16, 22.

⁶⁰⁴ Hajjar L. Does Torture Work? A Sociolegal Assessment of the Practice in Historical and Global Perspective. *Annual Review of Law and Social Science*. 2009. Vol. 5. P. 336.

⁶⁰⁵ Morgan R., Evans M. D. The Prevention of Torture in Europe. The CPT's Standards on Police and Pre-trial Custody. Geneva: Council of Europe, 2001. P. 13, 16–18.

Додатковими гарантіями є розробка інституційних механізмів посиленого контролю та звітності щодо затриманих; зміна підходів до критеріїв оцінки ефективності, значення статистичних показників; розробка стандартів допиту підозрюваних, їх реєстрація в електронній формі; визнання недопустимими доказів, отриманих з істотним порушенням прав та свобод людини, та похідних доказів (доктрина плодів отруйного дерева); впровадження кримінальної відповідальності за примушування до давання показання; закріплення права особи звернутися зі скаргою про застосовані щодо нього методи розслідування та обов'язку ефективно розслідувати заявлені в такий спосіб факти нелюдського, жорстокого поводження; встановлення права на компенсацію моральної шкоди за незаконні дії органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду.

Ще одним прикладом ризику категорії «правильна мета важливіша за засоби» є провокація (підбурювання) працівниками правоохоронних органів особи на вчинення кримінального правопорушення, що відбувається, як правило, в рамках негласних процесуальних дій під час розслідування злочинів. Основна загроза застосування такої практики полягає у порушенні права на справедливий суд. Вважається недопустимим виправдовувати використання доказів, отриманих внаслідок провокації (підбурювання), потребою задовольнити утилітарні публічні інтереси викриття корупціонера чи небезпечного злочинця, адже не завжди достеменно відомо, чи вчинила б ця особа кримінальне правопорушення, якби не було стороннього впливу. Часто боротьба з «примарним» злочинцем відбувається цілком реальними засобами, які «грають» на психологічних слабкостях особи, стимулюють прагнення перейти межу закону, заохочують отримати певні блага і залишитися невикритим. Отже, існує ризик схилити до злочину особу, яка не мала таких намірів. Інший ризик полягає в тому, що якщо дійсно є інформація про протиправну діяльність, правоохоронні органи повинні ефективно реагувати, зокрема документувати її хід та результати в рамках процесуальних та оперативних дій. Якщо не надати адекватні засоби для реалізації мети, виникне інша загроза – безкарність злочинців та зниження рівня довіри до інституційної системи кримінального провадження.

З метою досягнення балансу «мета – засоби» у цій площині ЄСПЛ розробив систему критеріїв, які слід застосовувати для встановлення /спростування факту провокації злочину («*Тейксейра де Кастро проти Португалії*»⁶⁰⁶, «*Секвейра проти Португалії*»⁶⁰⁷, «*Раманаускас проти Литви*»⁶⁰⁸, «*Носко і Нефьодов проти Росії*»⁶⁰⁹, «*Ваньян проти Росії*»⁶¹⁰, «*Класс*

⁶⁰⁶ Case of Teixeira de Castro v. Portugal: Judgment of the European Court of Human Rights, 09 June 1998 (Application no. 25829/94). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58193>.

⁶⁰⁷ Case of Sequeira v. Portugal: Judgment of the European Court of Human Rights, 20 October 2009 (Application no. 18545/06). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95156>.

⁶⁰⁸ Case of Ramanauskas v. Lithuania: Judgment of the European Court of Human Rights, 5 February 2008 (Application no. 74420/01). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84935>.

⁶⁰⁹ Case of Nosko and Nefedov v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights, 30 October 2014 (Applications no. 5753/09 and 11789/10). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-147441>.

та інші проти Німеччини»⁶¹¹ та ін.). Зокрема, для юридичної оцінки провокаційних дій необхідно враховувати такі факти:

1) *факти «попередньої історії»* протиправної діяльності особи, що дає змогу оцінити ймовірність вчинення злочину, якби не було втручання спеціальних агентів (чи діючих службовців правоохоронних органів, чи залучених для окремої тактичної операції інших осіб, які діють за вказівками вказаних службовців);

2) *факти провокування шляхом примушування до вчинення злочину* (повторення пропозиції, незважаючи на початкову відмову заявника, наполегливе спонукання, підвищення ціни вище середньої, звернення до співчуття заявника за допомогою згадки симптомів наркотичної абстиненції ЄСПЛ вважає поведінкою, що має ознаки примусу);

3) *факти «приєднання» або «проникнення» в злочинну діяльність спеціальних агентів, але не ініціювання такої діяльності* (оцінка ролі правоохоронців у вчиненні злочину, підтвердження «пасивності» розслідування протиправної поведінки);

4) *факти дотримання процедури* (наявність належних і достатніх підстав для операції, спосіб початку та здійснення операцій під прикриттям, наявність чіткої та передбачуваної процедури видачі дозволу, зрозумілі рамки обмежень негласних методів розслідувань, здійснення нагляду та контролю, дієвість гарантій проти зловживань, дієвість процедури розгляду національними судами заяви сторони захисту про провокацію злочину тощо)⁶¹².

Оцінка цих фактів є доволі еластичною. Інколи європейська Феміда враховує схильності та наміри особи, а інколи не вбачає такої схильності в особи навіть тоді, коли вона має судимість за аналогічні злочини.

Українське кримінальне процесуальне законодавство «забороняє провокувати (підбурювати) особу на вчинення злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, якби слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні» (ч. 3 ст. 271 КПК України). Ці норми права, як і правові позиції ЄСПЛ, є тими запобіжними механізмами, які роблять безперспективними спроби досягнення мети кримінального провадження за допомогою таких засобів. Про це свідчить формування національної судової

⁶¹⁰ Case of Vanyan v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights, 15 December 2005 (Application no. 53203/99). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71673>.

⁶¹¹ Case of Klass and others v. Germany: Judgment of the European Court of Human Rights, 6 September 1978 (Application no. 5029/71). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57510>.

⁶¹² Дроздов О. М. Актуальні питання здійснення захисту від провокації (підбурювання) особи на вчинення злочину у світлі практики Європейського суду з прав людини. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 35–36; Моцний Д. О., Давиденко С. В. Провокація вчинення злочину при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій у контексті захисту прав людини. *Форум права*. 2018. № 2. С. 92–93; Буроменський М. В., Гутник В. В. Правова оцінка «провокації хабаря» як різновиду «провокації злочину» в практиці Європейського суду з прав людини. *Наукові записки НАУКМА. Юридичні науки*. 2020. Т. 6. С. 19–25.

практики щодо постановлення виправдувальних вироків у зв'язку з наданням судам доказів винуватості особи у вчиненні злочину, отриманих у результаті провокації злочину⁶¹³.

Чергова дилема криється у ступені регламентації процедур. В. Уваров указує, що проблема провокації злочину зумовлена відсутністю регламентації порядку проведення контролю за вчиненням злочину. Натомість її впровадження у КПК України слугувало б правовим забезпеченням прозорості, передбачуваної і контрольованої суспільством пізнавальної процедури⁶¹⁴. З цією позицією не погоджується А. Панова, наводячи аргументи М. Шумила щодо неможливості «гостро внормованого порядку» таких негласних дій, оскільки це суперечило б їх призначенню швидко реагувати на факти злочинів, запобігати їм, своєчасно виявляти і фіксувати сліди⁶¹⁵. У цій дискусії позиція помірної регламентації видається більш раціональною.

Варто зауважити, що неправильний засіб провокації злочину може застосовуватись і задля досягнення неправильної мети – наприклад, для штучного покращення статистичної звітності щодо розкриття певного виду злочинів, не кажучи про те, що можуть існувати й інші цілі, далекі від правоохоронної діяльності. Як зауважує О. Альошина, на практиці трапляються випадки, коли службові особи схиляють до вчинення злочину іншого суб'єкта не з метою його подальшого викриття, а задля отримання компромату, шантажу, діючи із корисливих спонукань. З цією ж метою можлива фальсифікація доказів, фізична шкода спровокованому⁶¹⁶. Проблематика неправильних засобів і неправильної мети є предметом для подальшого обговорення.

Щодо обману, то слід зазначити, що робота поліції постійно з ним пов'язана, а тому виключити його з арсеналу тактичних засобів неможливо. Цікавою у цьому контексті є праця професорки Стенфордського університету Е. Джо⁶¹⁷. За її словами, використання обману є чи не головним «ремеслом ефективної поліції». Приміром, спеціальні агенти, діючи під прикриттям, можуть вдавати потенційного потерпілого (власника успішного бізнесу, корумпованого політика як легкої мішені для шахрайства, вимагання чи пограбування) або представника кримінальної

⁶¹³ Шульгін С. О. Провокація (підбурювання) особи на вчинення злочину працівниками правоохоронного органу як підстава для закриття кримінального провадження або постановлення виправдувального вироку. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 99.

⁶¹⁴ Уваров В. Г. Проблеми реалізації принципу юридичної визначеності при застосуванні контролю за вчиненням злочину. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 549.

⁶¹⁵ Панова А. В. Проблемні питання відмежування провокації вчинення злочину від негласної діяльності з його контролю у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2015. № 5 (2). С. 224; Шумило М. Оперативно-розшукові заходи у структурі досудового розслідування в проєкті КПК України (проблеми унормування і правозастосування). *Право України*. 2012. № 3–4. С. 471.

⁶¹⁶ Альошина О. І. Визначення провокації злочину в кримінальному праві України. *Право і безпека*. 2005. Т. 4. № 5. С. 53.

⁶¹⁷ Joh E. Breaking The Law to Enforce It: Undercover Police Participation in Crime. *Stanford Law Review*. 2009. Vol. 62. Issue 1. P. 155–199.

субкультури (наркаторгівця, терориста). Існує навіть поняття «санкціонованої злочинності», що позначає певний обсяг дискреції спеціальних агентів правоохоронних органів щодо вчинення протиправних дій, ситуативно обумовлених потребою завоювання довіри у кримінальному середовищі. Є. Джо відзначає, що з цим пов'язані гострі проблеми, адже, з одного боку, робота під прикриттям є потрібним інструментом розслідування, але з іншого – виникають труднощі з етичними межами дозволеного і недозволеного, виникає дилема появи когось, хто є «над законом», а це суттєво підриває довіру суспільства⁶¹⁸.

Схожі висновки робить К. Харфілд. Коли йдеться про обман та маніпуляції, на противагу аргументу «виправдання засобів», який локалізовано на одному кінці спектра, на протилежному його кінці є занепокоєння через те, що проникнення у злочинне середовище неминуче і безповоротно компрометує державних службовців і ціль держави загалом через факт співучасті. Правові рамки для поліції, впроваджені в різних країнах, демонструють багатоманітність способів урегулювання балансу між ризиками зловживань представниками влади та необхідністю задоволення суспільного інтересу ефективної протидії злочинності. Однак досі не сформовано розуміння щодо єдиного адекватного вирішення постійної дилеми між цінностями контролю за злочинністю та цінностями належного процесу⁶¹⁹. Все, що сьогодні пропонується, – це знову посилити підзвітність і контроль правоохоронної діяльності. Очевидно, означена тематика заслуговує окремого подальшого дослідження.

Ризики категорії «неправильна мета і неправильні засоби»

Для вивчення цієї категорії ризиків дисбалансу слід спочатку з'ясувати, що може вважатися неправильною метою кримінального провадження. Замість матеріальної та процесуальної справедливості така деструктивна мета може полягати у такому:

– *штучне покращення показників роботи органів досудового розслідування, прокуратури чи суду.* Більшою мірою ця проблема стосується, по-перше, моделі контролю злочинності, по-друге, діяльності тих державних органів, які є первинною ланкою інституційної інфраструктури кримінального провадження та покликані здійснювати реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення. Це може бути приховування правдивих даних про подію з метою зниження, наприклад, кількості зареєстрованих тяжких злочинів, або ж корегування показників скерованих проваджень до суду, щоб презентувати вищий відсоток розкриття та розслідування кримінальних правопорушень порівняно з аналогічним періодом минулого року;

– *використання системи кримінального провадження для усунення конкурента у політичній боротьбі.* Йдеться про так звані політично

⁶¹⁸ Ibidem – P. 157–161.

⁶¹⁹ Harfield C. Undercover policing – a legal-comparative perspective. Comparative Policing from a Legal Perspective (M. Boer ed.). Cheltenham UK and Northampton, MA : Edward Elgar Publishing, 2018. P. 167.

вмотивовані розслідування, які мають псевдо-мету – встановити істину та дотриматись справедливості всіх процедур, хоча насправді аргументація сторони обвинувачення, суду виявляється надто слабкою. Під виглядом справедливого правосуддя здійснюється розправа з політичними опонентами, намагання внести до їхньої біографії факт засудження за будь-який надуманий злочин, що автоматично стає перешкодою для участі у певних політичних процесах;

– використання системи кримінального провадження для усунення конкурента в бізнесі, задоволенні інших приватних інтересів (наприклад, помста за проведене журналістське розслідування, приховування протиправної поведінки певних осіб або членів їхніх сімей тощо). Така підміна мети кримінального провадження може бути поєднана з корупційною складовою (підкупом уповноважених осіб) або з використанням адміністративного впливу (тиску на уповноважених осіб).

Деформована мета досягається деформованими засобами. До цієї групи засобів можна віднести маніпулювання статистичними даними для формування кращого формального показника ефективності функціонування системи кримінального провадження, спотворення доказів з метою приховування правди, неправдиве представлення фактів стороною обвинувачення у суді, сугестивний тактичний вплив на суддів або присяжних, провокація протиправної поведінки, введення в оману обвинуваченого і т. д. Часто дії уповноважених службових осіб мають протиправний характер і є підставою для правової кваліфікації та притягнення до кримінальної відповідальності.

Опонуючи думці про те, що в американському кримінальному процесі в прокурора немає обов'язку з'ясовувати правду, правник Б. Гершмана провів спеціальне дослідження, в якому зобразив як маніпуляції та інші сумнівні дії прокурорів впливають на досягнення матеріальної та процесуальної справедливості⁶²⁰. Висловлюючи занепокоєння у зв'язку з появою таких агностичних міркувань, урахувавши власний досвід прокурорської практики в одному з офісів штату Нью-Йорк та визнаючи те, що система кримінального правосуддя часто помиляється, що призводило часом навіть до трагічних наслідків (тут автор згадує про засудження до смертної кари осіб, які згодом були виправдані у зв'язку з розвитком технологій ДНК-досліджень, що дозволили довести їх невинуватість), Б. Гершман виклав власний погляд на систему зсередини, дійшовши до таких висновків. По-перше, прокурор має обов'язок зі встановлення істини, оскільки його ключова роль – не тільки засудити винуватого, але й не допустити засудження невинного. По-друге, з його конституційного обов'язку випливає недопустимість використання сфальшованих доказів або приховування таких, які свідчать в інтересах сторони захисту. Далі згадується монополія прокурора на верифікацію фактів до початку судових стадій. Але головною заслугою вченого є систематизація неправильних засобів, які віддаляють учасників кримінального провадження

⁶²⁰ Gershman B. L. The Prosecutor's Duty to Truth. *Georgetown Journal of Legal Ethics*. 2001. Vol. 14. P. 309–354.

від мети пізнання істини. Прокурор може перешкоджати встановленню правди кількома способами:

- спотворенням істини шляхом тиску на обвинуваченого, вводючи його в оману та спотворюючи факти;
- спотворенням істини шляхом неправдивих висловлювань і подання суду чи присяжним неправдивої інформації;
- приховуванням істини через неповідомлення інформації про докази, що посилюють позицію сторони захисту, або перешкоджанням доступу сторони захисту до отримання доказів, потенційно здатних посилити лінію захисту;
- іншою поведінкою, внаслідок якої неможливе встановлення істини, наприклад, через використання помилок захисника⁶²¹.

Цей неповний перелік Б. Гершмана шкідливих засобів, які віддаляють учасників кримінального провадження від матеріальної та процесуальної справедливості, можна екстраполувати далеко за межі США. Загрози некритичного ставлення до доказів, зацікавлення у «перемозі» у формі визнання особою винуватості та винесення обвинувального вироку судом є доволі поширеним явищем для середовища дівзнавачів, слідчих, детективів, прокурорів, які здатні «шліфувати» інформацію про подію, контролювати кількість та якість інформації, яка фіксується, реєструється, передається далі та використовується.

Оцінюючи засоби у конкретній справі, не слід поспішати з висновками та критикувати правоохоронні та судові органи. А. Голдштейн наголошує, що обмежені процесуальні засоби потребують компромісів задля досягнення справедливості, якої вимагає суспільство, іноді потрібно, щоби певна справа не просто була вирішена судом, а слугувала задоволенню більшого суспільного інтересу. Йдеться про соціальний утилітаризм, за якого, якщо злочинець вийде на волю, щоб служити вищому суспільному інтересу (сприяти викриттю організованої групи, затриманню замовників, виконанню спеціальних завдань викривача і т. д.), тоді досягається соціальна справедливість, хоча індивідуальної справедливості тут може не бути⁶²². Доцільність таких компромісів є виправданою тільки тоді, коли вичерпано всі інші правові та тактичні засоби досягнення мети.

І. Строков ще двадцять років тому констатував, що співвідношення цілей людської діяльності з засобами їх досягнення є «вічною» загальнолюдською проблемою⁶²³. Обмежений обсяг цього дослідження, звісно, не може охопити усі закономірності та ризики балансування в дихотомії «мета – засоби». А тому наведені приклади із практики кримінальних проваджень, аргументи в дебатах, концепції та висновки без претензії на вичерпність слід розглядати як стимул для подальших наукових розвідок.

⁶²¹ Ibidem – P. 312, 315.

⁶²² Goldstein A. S. The state and the accused: balance of advantage in criminal procedure. *The Yale Law Journal*. 1960. Vol. 69. P. 1149.

⁶²³ Строков І. В. Загальні цілі боротьби зі злочинністю та сучасні криміналістичні засоби їх досягнення. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. № 13. С. 3.

2.4. Баланс «національного» та «наднаціонального» у кримінальному провадженні на прикладі застосування практики ЄСПЛ

2.4.1. Наднаціональний вектор впливу ЄСПЛ

Поява ЄСПЛ, безумовно, була еволюційним кроком уперед на шляху до утвердження нової антропологічної парадигми прав і свобод людини на європейському континенті. У широкому сенсі парадигма експлікує, в який спосіб і на основі яких цінностей, наукових знань, переконань, методологічних засад та інструментів у конкретний період соціокультурного, цивілізаційного розвитку можна інтерпретувати та оцінювати факти, об'єкти, явища та процеси, розвивати соціальні інститути та правові механізми, вдосконалювати практичну діяльність з урахуванням вироблених універсальних зразків та алгоритмів, вирішувати проблеми та протидіяти новим викликам. У вузькому сенсі, в межах цього дослідження йдеться про формування такої системи «парадигмальних координат» правової реальності, в якій права і свободи людини, їх гарантії та захист є не формальною, а реальною основою цільових орієнтирів і стратегічних напрямів внутрішньої та зовнішньої політики.

Після Другої світової війни виникла необхідність заповнити правовий вакуум, утворений усвідомленням усієї повноти жорстокості і наруги над гідністю та правами людини у воєнний період. Перед міжнародною спільнотою постало завдання не тільки визначити непорушні мінімальні стандарти прав людини, але й сформувати дієвий інституційний механізм гарантування їх охорони та захисту як на наднаціональному, так і на національному рівнях.

Тяглисть історії функціонування ЄСПЛ демонструє позитивний ефект судової практики Страсбурзького суду, однак, з огляду на останні тенденції та кризові явища, постають нові виклики, простежується обережна критика інституту, а імплементація правових позицій на рівні внутрішнього права держав-учасниць і виконання рішень ЄСПЛ ускладнюється через низку «домашніх» чинників. Україна є показовим прикладом того, як ратифікація ЄКПЛ та взяття зобов'язання гарантувати мінімальні стандарти прав людини є тільки одним кроком уперед, коли попереду ще довга дистанція. Підтверджує такий критичний висновок входження України впродовж останніх років до країн-лідерів за кількістю скарг, значна частина яких вирішується на користь заявників. Відтак проблематика впливу ЄСПЛ на процес універсалізації максимуму в сфері гарантування основоположних прав та свобод людини, забезпечення їх дієвого правового захисту сьогодні перебуває на вістрі актуальності.

Впродовж крайніх років в Україні проводились численні дослідження проблем гармонізації національного законодавства та судової практики ЄСПЛ, питання тлумачення права, адміністративно-правового забезпечення виконання рішень ЄСПЛ тощо. Тема розроблялася у різних галузях правової науки, як-от:

міжнародне право, адміністративне право і процес, цивільне право і процес, кримінальне право і процес, конституційне право, теорія держави і права тощо. Підготовлено низку дисертаційних робіт та монографій, авторами та співавторами яких були О. Андрієнко, О. Бутенко, І. Дір, Т. Дудаш, С. Зміївська, І. Іванець, О. Кайдаш, В. Капустинський, К. Клименко, В. Кононенко, У. Коруц, С. Полешник, Л. Пастухов, І. Присяжнюк, О. Сорока, С. Степанова, Д. Супрун, С. Федик, Ю. Хім'як, Г. Юдківська та ін. Закономірно, що чимало питань наукового та прикладного характеру виникають на тлі потреби поєднання української судової практики та судових прецедентів ЄСПЛ, в яких викладені правові позиції та численні стандарти, що мають стосунок до засад кримінального провадження, процесу доказування та прийняття процесуальних рішень. Л. Брич, І. Басиста, М. Буроменський, І. Гловюк, М. Гузела, О. Дроздов, В. Заборовський, В. Завидняк, І. Каланча, О. Капліна, С. Ковальчук, Г. Крет, О. Кучинська, Д. Макбрайд, В. Маляренко, Т. Мирошниченко, В. Острогляд, М. Погорецький, Д. Сімонович, В. Тертишник, В. Уваров, Т. Фулей, І. Шаповалова, О. Яновська та багато інших фахівців доклали значних зусиль для інтеграції у поле нашої наукової доктрини та практичної діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та судів тих максим, які розроблені міжнародною спільнотою і ретрансльовані ЄСПЛ у своїх рішеннях.

Та, попри розуміння важливості окресленої теми, в українській правовій науці спостерігається тенденція зростання кількості публікацій, присвячених дослідженню прикладних вузькоспеціалізованих проблем застосування судової практики ЄСПЛ (питань розумних строків, проведення окремих слідчих дій, реалізації окремих засад досудового розслідування та судового провадження, дотримання окремих прав учасників кримінального провадження, стандартів оцінювання доказів, застосування тесту пропорційності і т. д.). Доволі часто вчені досліджують окремі судові рішення крізь «збільшуваче скло» науки (zoom in) і мають рацію, адже імплементація правових позицій ЄСПЛ у канві української правової матерії без цього неможлива. Водночас важливо розглядати питання у більш широкому контексті (zoom out), зокрема, аналізуючи підходи зарубіжних науковців (П. Еглі (P. Egli), А. Доналд (A. Donald), Дж. Гордон (J. Gordon), П. Ліч (P. Leach), Л. Хелфер (L. Helfer), Д. Лубан (D. Luban), Л. Вільдхабер (L. Wildhaber) та ін.). Тільки тоді можуть відбутись суттєві парадигмальні зміни.

У науковій доктрині безспідставно визначено головну роль ЄСПЛ, яка вбачається у застосуванні під час розгляду конкретної справи сформованих прецедентною практикою способів тлумачення ЄКПЛ та встановленні, чи були такі засоби належними, пропорційними та достатніми і чи виконала держава покладений на неї обов'язок⁶²⁴, проте далі пропонується більш розлогий погляд

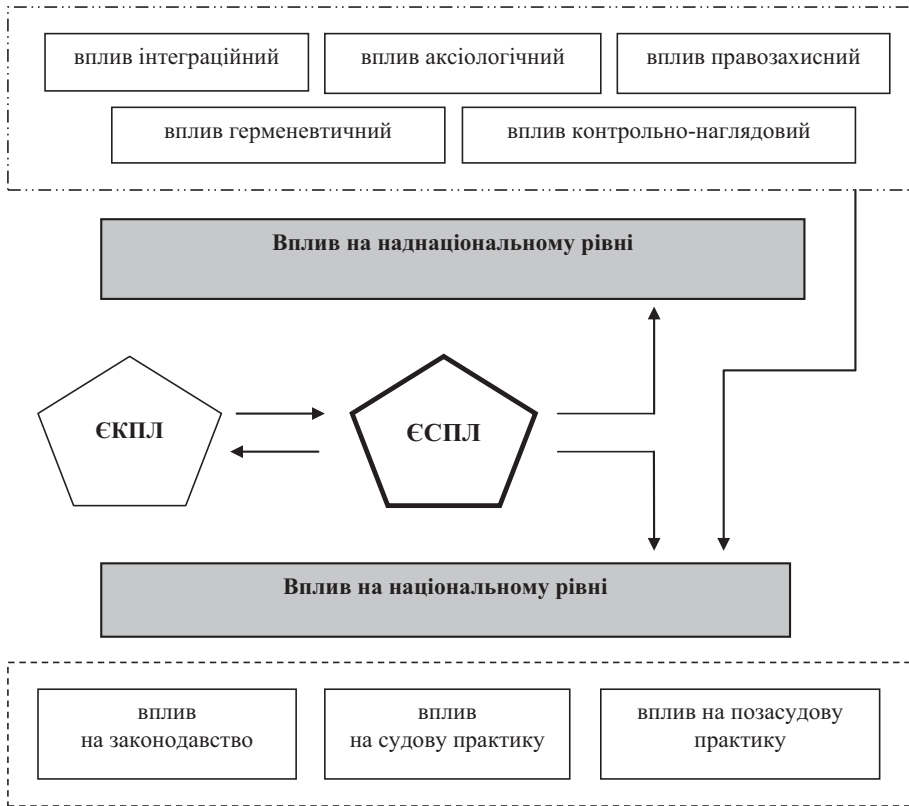
⁶²⁴ Гловюк І., Дроздов О. Завтур В., Дроздова О. До розробки концепту позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини у кримінальному провадженні (на прикладі статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). *Право України*. 2022. № 1. С. 164.

на цю інституцію та презентація інших її ролей. Додатковим аргументом новаторського підходу є те, що в українській періодиці обмаль праць, які б презентували загрози та виклики, перед якими сьогодні опиняється ЄСПЛ, а разом з ним і людина, яка шукає захисту від свавілля. З огляду на сказане, в контексті пошуку балансу між національним та наднаціональним, «своїм» та «іншим», «домашнім» та «міжнародним» закономірно постає проміжне дослідницьке завдання – з'ясувати керунки впливу ЄСПЛ та його участь у формуванні універсальної (наднаціональної) та внутрішньої (національної) парадигми прав людини в Україні, а також огляд сучасних викликів, що є перешкодою на шляху до реального, а не номінального, утвердження сучасних мінімальних антропологічних стандартів, які застосовуються серед іншого у сфері кримінального провадження.

Досягнення мети детермінувало відповідну структурування цієї частини наукової розвідки. Традиційно ЄСПЛ асоціюється зі захистом прав конкретних скажників та судовим процесом, однак вже у першій частині нашого дослідження пропонується дескрипція різних рівнів впливу ЄСПЛ: інтеграційний (геополітичний), аксіологічний (доктринальний), правозахисний, герменевтичний та контрольньо-наглядний. Відтак очевидним стає значно ширший діапазон дії ЄСПЛ, що дає підстави вважати його поліфункціональною інституцією, здатною творити сучасну парадигму прав і свобод людини та змінювати правову реальність на європейському континенті. Далі ми з'ясуємо динаміку методологічної дифузії наднаціонального та національного у площині правотворчості (законодавство), правозастосування (судова практика) та позасудової загальної практики кримінального провадження. Тут ЄСПЛ позиціонується не «пасивним спостерігачем» процесів, які відбуваються в Україні на внутрішньому «домашньому» рівні, а впливовим учасником дискурсу. Та, попри беззаперечне визнання вагомої ролі ЄСПЛ та цінності концептуальної ідеї універсальності прав і свобод людини, сучасні виклики можуть нівелювати зусилля, спрямовані на побудову системи правового захисту від свавілля держави. Постає логічне питання: чи дійсно ми перебуваємо у безпеці, чи тільки тішимо себе ілюзіями?

Прийняття у 1950 р. ЄКПЛ стало доленосним історичним фактом, який засвідчив бажання європейської спільноти створити єдиний темпорально-територіальний континуум, у межах якого ідея прав і свобод людини стала основою для формування наднаціональної парадигми. Прийняття ЄКПЛ було революційним, оскільки в час її розробки, по-перше, окрема людина ніколи раніше не була суб'єктом міжнародного права; по-друге, не було розуміння можливості реалізації прав за межами території своєї країни⁶²⁵. ЄСПЛ став гарантом непорушності прийнятих універсальних норм, а діяльність цієї інституції має різні рівні впливу (рис. 2.3).

⁶²⁵ Ní Aoláin F. Transitional Justice and the European Convention on Human Rights. *Academy briefing*. 2017. Vol. 10. P. 15.

Рис. 2.3. Вплив ЄСПЛ на наднаціональному та національному рівнях*

* Розроблено авторкою

1. Вплив інтеграційний (геополітичний). Судова практика ЄСПЛ по суті «цементує» домовленості держав-учасниць навколо вказаних універсальних правових норм, і в такий спосіб виконує суттєву роль у процесі інтеграції європейських країн навколо спільної спадщини політико-правових традицій, ідеалів, прав, свобод і верховенства права. Твердження про необхідність саме колективного міжнародно-правового забезпечення здійснення прав та свобод присутнє в преамбулі ЄКПЛ та додаткових Протоколах і свідчить про чітке усвідомлення того факту, що за відсутності універсальних орієнтирів тільки національними правовими інститутами та механізмами гарантувати єдині для всіх мінімальні стандарти прав людини неможливо. Але це ще не все. Л. А. Сіціліанос, у минулому очільник ЄСПЛ, звертає увагу на те, що роль Страсбурзького суду полягає не тільки у судовій практиці *stricto sensu*. Він є складною частиною комплексу, який творить РЄ, будуючи справжній дім демократії на європейському континенті. ЄСПЛ задіяний у консолідації складових елементів верховенства права, що є універсальними в усьому світі. У цьому ЄСПЛ не повинен бути «вежею зі слонової кістки», а постійно стежити за активністю РЄ для живлення та збагачення

своїєї судової практики⁶²⁶. По суті це продовження думки ще одного колишнього керівника інституції, Л. Вільхабера, про те, що ЄСПЛ покликана зміцнити країни у сфері протидії спробам підірвати демократичний спосіб життя, а це своєю чергою дасть змогу забезпечити у Західній Європі загальну політичну стабільність⁶²⁷.

2. Вплив аксіологічний (доктринальний) виявляється в участі ЄСПЛ у формуванні міжнародною спільнотою універсальної системи цінностей, які становлять ядро гуманістичної парадигми прав людини і визнані європейським співтовариством «найвищим благом». Усі Договірні сторони, тобто держави, які ратифікували ЄКПЛ (далі – Договірні сторони), повинні взяти на себе зобов'язання (*erga omnes*) щодо гарантування непорушності цих благ – право на життя, право на справедливий судовий розгляд, право на повагу до приватного та сімейного життя, право на вираження поглядів, свободу думки, совісті та релігії, захист права власності тощо. Водночас існує пряме визначення того, що є благом, і навіть того, що не є таким (заборони конкретного юридичного змісту)⁶²⁸. До прикладу, ЄКПЛ забороняє тортури або нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання, дискримінацію у використанні прав і свобод, свавільне й незаконне позбавлення волі, примусову працю та ін. Порушення діями держави-учасниці конкретних статей ЄКПЛ є обов'язковою умовою прийнятності скарги.

Крім того, ЄСПЛ не є пасивним виконавцем, а радше активним творцем системи цінностей, оскільки у своїй судовій практиці демонструє й інші аксіологічні константи, про які в ЄКПЛ прямо не йдеться, проте реалізація її положень стане неможливою без їх урахування. Це, зокрема, цінності процесуального характеру (презумпції, правові позиції щодо «достатності підстав», «обґрунтованості рішень», «переконливості», «ефективності» тощо); цінність пропорційності (наприклад, баланс інтересів держави та інтересів громадянина, домірність заходів забезпечення і потенційної суспільної небезпеки тощо); цінність якісного закону; цінність контексту тлумачення і т. д. Інколи ЄСПЛ має справу з надзвичайно чутливими для суспільства питаннями, а тому окремі висновки ЄСПЛ можуть бути використані для «перезаформатування» гуманітарної політики у сфері прав людини.

3. Вплив правозахисний. Концептуальність правових цінностей втрачає сенс без забезпечення їх реальності, тобто фактичної здійснюваності⁶²⁹. Правозахисний вплив відбувається не тільки на індивідуальному рівні скажника, який шукає захисту від свавілля, прагне справедливості та обґрунтованої сатисфакції, на рівні функціонування правових інститутів держави-учасниці, що зобов'язані реагувати на прийняте ЄСПЛ рішення, але й

⁶²⁶ Annual Report 2019. Council of Europe – European Court of Human Rights. 2020. P. 10. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2019_ENG.pdf.

⁶²⁷ Wildhaber L. The European Court of Human Rights: The Past, The Present, The Future. *American University International Law Review*. 2007. Vol. 22 (4). P. 523.

⁶²⁸ Рабінович С. Європейська природно-правова думка та криза ціннісно-нормативної свідомості. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. № 40. С. 41.

⁶²⁹ Михайліна Т. Ціннісноорієнтований концепт правосвідомості. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 121.

на рівні міжнародному, що виявляється у пошуку відповідей на нові системні виклики, які постають перед усією європейською спільнотою. Судова практика сигналізує державам-учасникам про порушення конкретними діями конкретних прав людини, передбаченими конкретними статтями ЄКПЛ, і разом демонструє методологію системи захисту антропологічних цінностей як зразок для національних систем. Тож ЄСПЛ функціонує на основі прагматичного реалізму, який дозволяє перемістити «права людини в книжці» не тільки у площину «права людини в суді», але й «права людини в дії»⁶³⁰.

Водночас правозахисна діяльність ЄСПЛ є об'єктивно обмеженою. Відправною точкою запуску правозахисного механізму ЄСПЛ є скарга, яка відповідає встановленим критеріям прийнятності, тому не всі випадки свавілля держави можуть зазнати міжнародного осуду та правової оцінки. «Ахіллесовою п'ятою» такого захисту можна вважати й те, що виконання рішень ЄСПЛ не підтримується суворою системою примусу, а ґрунтується на добровільній згоді Договірних Сторін їх виконувати, що не завжди відбувається. Та, попри це, з усіх міжнародних правових інституцій такого ж штибу (йдеться про Американський суд з прав людини, Африканський суд з прав людини) ЄСПЛ вважається єдиною судовою інституцією з прав людини у світі, що має дієві повноваження у правозастосовній сфері⁶³¹.

4. Вплив герменевтичний. ЄКПЛ розглядається не як статична концептуалізація прав людини, а як «живий інструмент» для правової оцінки фактів та формулювання правових позицій. Рішення та висновки ЄСПЛ завжди мотивовані та роз'яснюють зміст порушення, механізм застосування. Таке тлумачення є обов'язковою частиною діяльності ЄСПЛ. Як слушно зазначає Д. Макбрайд, для забезпечення застосування КПК України відповідно до вимог ЄКПЛ важливо, щоб судді, адвокати, прокурори та інші учасники, які здійснюють правозастосування, знали і розуміли підхід, який використовує ЄСПЛ, адже часом ще до появи в офіційному тексті деякі заборони (наприклад, самообвинувачення або провокації) розглядалися частиною гарантій права на справедливий суд⁶³².

На відміну від формалістського підходу герменевтика ЄСПЛ має чіткий методологічний орієнтир – права людини⁶³³. Однак саме ця частина є однією із найбільш складних, адже для суддів кожна скарга – це сума певних соціокультурних умов, норм права, тенденцій і викликів. Судді, відтак, повинні покладатися, принаймні частково, на домінуючі на час ухвалення рішення тенденції чи соціальні умови, використовувати правові норми як «живу

⁶³⁰ Wildhaber L. The European Court of Human Rights: The Past, The Present, The Future. *American University International Law Review*. 2007. Vol. 22 (4). P. 526.

⁶³¹ Luban D. Human Rights Pragmatism and Human Dignity. *Philosophical Foundations of Human Rights*. Oxford: Massimo Renzo, Rowan Cruft, & Matthew Liao, eds. Oxford : Oxford University Press, 2013. P. 7.

⁶³² Макбрайд Д. Проблеми застосування нового КПК: забезпечення відповідності стандартам ЄСПЛ. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 4. С. 48.

⁶³³ Luban D. Human Rights Pragmatism and Human Dignity. *Philosophical Foundations of Human Rights*. Oxford: Massimo Renzo, Rowan Cruft, & Matthew Liao, eds. Oxford : Oxford University Press, 2013. P. 7.

енергію»⁶³⁴. Іншими словами, ЄСПЛ змушений враховувати контекст порушення, а тому інколи застосовувати різні підходи до вирішення, на перший погляд, однотипних справ. Саме тому в одному випадку заборона займатися певною діяльністю є покаранням, бо «...суворість такого заходу надає йому карального та стримуючого характеру, властивого кримінальним санкціям», в іншому ж випадку – вважається заходом, покликаним «захистити суспільство», а не покарати особу⁶³⁵. Зрештою сам ЄСПЛ вважає свої повноваження перевіряти дотримання національного законодавства обмеженими, та саме національні органи повинні тлумачити і застосовувати національний закон⁶³⁶. Інтерпретація ЄСПЛ враховує насамперед динаміку сучасного контексту, а не історичний підхід, адже це дає змогу, по-перше, враховувати ті надбання і стандарти, які не були відомі розробникам ЄКПЛ на той час; по-друге, враховувати актуальні зміни, що відбуваються у державі, яка є відповідачем у справі⁶³⁷.

5. Вплив контрольно-наглядовий. ЄСПЛ вважається Страсбурзькою системою нагляду⁶³⁸. Окрім того, сьогодні механізм контролю вважається найбільш ефективною міжнародною системою захисту прав людини⁶³⁹. Такий контроль і нагляд стосується виключно питання дотримання положень ЄКПЛ державами й актуалізується під час вирішення конкретного спору, але ефект від цієї діяльності сягає далеко за межі окремої справи. У судовій практиці ЄСПЛ віднедавна простежується тенденція зростання уваги до якості національного закону та демократичних процесів прийняття рішень. Яскравим прикладом практичної реалізації такого впливу є застосування порівняно нового інструменту «пілотних рішень», про що докладніше йтиметься далі. В такий спосіб реалізується не тільки мета трансформації відповідно до нових викликів парадигми прав людини на європейському континенті, але й впровадження універсальних підходів для побудови «домашнього» законодавства держав-учасниць. Взаємодія міжнародного права із внутрішнім передбачає побудову взаємовідносин двох правових систем, який конститує процес їх взаємного впливу, в результаті якого забезпечується правове регулювання спільної для міжнародного і національного права сфери суспільних відносин⁶⁴⁰. ЄСПЛ убачає свою місію не тільки у провадженні «індивідуального правосуддя», тобто вирішенні

⁶³⁴ Бігун В. Філософія правосуддя: ідея та здійснення : монографія. Київ : Бібліотека Міжнародного часопису «Проблеми філософії права», 2011. С. 76.

⁶³⁵ Хилюк С. «Злочин і кара» у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. № 8 (4). С. 114.

⁶³⁶ Case of *Vyerentsov v. Ukraine*, 11 April 2013 (Application no. 20372/11) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172042>.

⁶³⁷ Donald A. Gordon J., Leach Ph. *The UK and the European Court of Human Rights*. Human Rights and Social Justice Research Institute. London : London Metropolitan University, 2012. P. 88.

⁶³⁸ Helfer L. R. Redesigning the European Court of Human Rights: Embeddedness as a Deep Structural Principle of the European Human Rights Regime. *The European Journal of International Law*. 2008. Vol. 19 (1). P. 133.

⁶³⁹ Egli P. Another Step in the Reform of the European Court of Human Rights: The Report of the Group of Wise Persons. *Zaö RV*. 2008. Vol. 68. P. 155.

⁶⁴⁰ Рабінович П., Раданович Н. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації (загальнотеоретичні аспекти). Львів : Астрон. 2002. С. 61.

конкретного спору про порушене право і визначенні розміру компенсації, але й у провадженні «конституційного правосуддя», що втілюється у роз'ясненнях, захисті та розробці правил, передбачених ЄКПЛ, і в такий спосіб вона сприяє дотриманню взятих державами зобов'язань⁶⁴¹.

Апелювання до універсальних норм дає підстави виступити перед європейською спільнотою з державним осудом дій інших суб'єктів міжнародного права. Так, за офіційними даними, станом на 24 березня 2023 р. у провадженні ЄСПЛ перебувало 4 міждержавні справи України. Усі – проти країни-агресора⁶⁴². Додатково, у зв'язку з агресивною війною проти України, 01 березня 2022 р. ЄСПЛ, розглянувши клопотання Уряду України у порядку Правила 39 Регламенту ЄСПЛ, надав країні-агресору «тимчасові вказівки утриматись від військових атак на цивільне населення та цивільні об'єкти, включно з житловими приміщеннями, каретами швидкої допомоги та іншими об'єктами, як-от школи та лікарні, а також гарантувати безпеку медичних установ, персоналу та карет швидкої допомоги на території, яка знаходиться під ударом або яка захоплена російськими військовими»⁶⁴³. Прикро, але заходи та рекомендації ЄСПЛ ігноруються російськими політичними елітами, проте важливим є факт згоди міжнародної спільноти щодо справедливості апелю України як у контексті міжнародного гуманітарного права, так і в контексті міжнародного права прав людини, і усвідомлення потреби забезпечення верховенства права та посилення колективного гарантування прав і свобод людини у Європі.

2.4.2. Національний вектор впливу ЄСПЛ

Система ключових цінностей ЄКПЛ у нашому законодавстві має концептуальне «дзеркальне відображення» як на рівні Конституції, так і на рівні галузевого законодавства. Однак питання практичної реалізації цих прав і свобод, процедурні норми і правила не завжди відповідають філософії ЄКПЛ. Саме це дає підстави для скарг і, відповідно, рішень на користь скаргників. І все ж розглянемо докладніше, які зміни відбуваються на національному рівні під впливом судової практики ЄСПЛ.

Зміни у законодавстві. Вплив міжнародного права на національне право може мати наслідком ухвалення нових норм, зміну існуючих, або скасування окремих правових приписів⁶⁴⁴. Зоною відповідальності кожної з держав-учасниць ЄКПЛ є імплементація у національне законодавство міжнародних стандартів прав людини, механізм їх реалізації та своєчасні і ефективні

⁶⁴¹ Egli P. Another Step in the Reform of the European Court of Human Rights: The Report of the Group of Wise Persons. *Zaö RV*. 2008. Vol. 68. P. 157–158.

⁶⁴² Щорічний звіт про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2022 році. С. 2. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2023/03/31/20230331153828-89.pdf>.

⁶⁴³ *Ibidem* – С. 6.

⁶⁴⁴ Рабінович П., Раданович Н. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації (загальнотеоретичні аспекти). Львів: Астрон. 2002. С. 40.

засоби захисту. По суті має відбутися не механічна комплікація, а «правова дифузія» норм ЄСПЛ, норм конституційного, іншого галузевого домашнього права та судової практики ЄСПЛ. Вади цього процесу стають причиною «вироку» державі-відповідачу у конкретному кейсі.

Витрати, пов'язані з дієвими реформами, – це краща фінансова інвестиція, аніж витрати, пов'язані з виплатами компенсацій у судових рішеннях ЄСПЛ, однак реформи завжди є «болісним» процесом, особливо в умовах політичної, економічної, демографічної та інших криз, які перманентно супроводжують процес українського державотворення. Як жорстко резюмує В. Горбань:

«Законодавство України, по-перше, досі відірване від народу... По-друге, нестабільне, що провокує відповідний стан законності і правопорядку. По-третє, всупереч принципу політичного та ідеологічного плюралізму (ст. 15 КУ) орієнтується на мінливі ідеологічні домінанти залежно від зміни політичного складу ВРУ»⁶⁴⁵.

Показовим прикладом дієвості впливу ЄСПЛ на національне кримінальне процесуальне законодавство є впровадження інституту спеціального кримінального провадження *in absentia*, який, за словами В. Нора та О. Капліної, інтегрував правові положення міжнародного права та судової практики ЄСПЛ, що в підсумку дало змогу констатувати дотримання (на рівні нормативного регулювання) критеріїв правосудності під час здійснення вказаної процедури⁶⁴⁶. Аналогічно зміст багатьох засад кримінального провадження є результатом реплікації філософії правозастосування ЄСПЛ.

Натомість прикладами типових системних проблем, яких стосувалися скарги і які пов'язані зі сферою кримінального процесуального законодавства, є: відсутність передбаченого законодавством ефективного засобу юридичного захисту у зв'язку зі скаргами на неналежні умови тримання під вартою та надмірну тривалість проваджень; недоліки законодавства та адміністративної практики державних органів, які призводять до тривалого, незаконного та/або необґрунтованого тримання особи під вартою без належної законної підстави; недоліки законодавства та судової практики, що унеможливають реалізацію заявниками свого права на відшкодування шкоди за незаконне застосування до них запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; недоліки законодавства та судової практики, які призводять до незаконного втручання у право на мирне володіння майном⁶⁴⁷.

⁶⁴⁵ Горбань В. Українське державотворення та правотворення 2019: історична перспектива з погляду ретроспективного досвіду. *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції*: матеріали доповідей, виступів і повідомлень учасників V-го Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 9 грудня 2019 р.). Львів: ПП Видавництво «БОНА», 2019. С. 52.

⁶⁴⁶ Нор В., Капліна О. Роль доктрини в забезпеченні еволютивної динаміки кримінального процесуального права. *Право України*. 2022. № 1. С. 112–114.

⁶⁴⁷ Щорічний звіт про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2022 році. С. 13. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2023/03/31/20230331153828-89.pdf>.

Визначення таких «слабких» місць у законодавстві є тільки одним з інструментів ЄСПЛ, якими можна сигналізувати про проблеми. Ще одним дієвим сигналізатором є вже згадані «пілотні рішення» ЄСПЛ у справах, де були виявлені недоліки національного законодавства системного характеру і спричиняли численні однотипні скарги. Наявність такого індикативного важеля впливу зі Страсбурга змушує державу-відповідача у справі провести певні реформи, внести зміни у нормативно-правове регулювання певних процедур і правил, аби виправити виявлену системну помилку і припинити стверджуване порушення прав і свобод людини.

Наведемо практичний приклад для ілюстрації. У справі *«Бурмич проти України»*, яка стосувалася тривалого невиконання остаточних рішень національних судів, унаслідок збільшення кількості аналогічних заяв ЄСПЛ вирішив застосувати процедуру «пілотного рішення» та обрав справу *«Юрій Миколайович Іванов проти України»* як зразок цієї проблеми. З 1999 р. ЄСПЛ отримав 29 000 аналогічних до скарги Іванова скарг, майже половина з яких була розглянута, проте Україна досі не забезпечила на національному рівні і досі не вжила заходів, які б усували системну проблему, що була повністю під контролем держави. З огляду на це, ЄСПЛ дійшов висновку, що:

«... немає сенсу повторювати свої висновки у довгій низці аналогічних справ, що призведе до значного навантаження на ресурси Суду через велику кількість справ і правосуддя не здійснюватиметься належним чином. Зокрема, така практика не сприяла б корисному чи ефективному зміцненню захисту прав людини відповідно до Конвенції»⁶⁴⁸.

Виходом із цієї ситуації стало вилучення з реєстру справи *«Бурмич проти України»* і ще понад 12 тис. таких справ, припинення процедури їх розгляду та передачі КМ РЄ, щоб разом із Урядом України знайти вирішення цієї системної проблеми. Всі нові скарги до ЄСПЛ з цього питання одразу передаються до КМ РЄ, тому тисячі українців вчасно не отримали рішення ЄСПЛ⁶⁴⁹. Обидві справи – і *«Юрій Миколайович Іванов проти України»*, і *«Бурмич проти України»* – на початку 2023 р. ще перебували на контролі КМ РЄ. Тож, попри існування Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», механізм реалізації його положень недосконалий.

Окрім того, не можна оминати увагою ті дієві реформи, які враховували конструктивну критику ЄСПЛ. За результатами розгляду інформації, наданої Урядом України за 2022 рік, резолюціями КМ РЄ припинено нагляд за виконанням 67 рішень ЄСПЛ проти України, з яких 16 були «керівними» справами. Для прикладу, візьмемо одну з таких справ

⁶⁴⁸ Case of Burmych and others v. Ukraine, 12 October 2017 (Applications nos.46852/13 et al.) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178082>.

⁶⁴⁹ Вирок Україні: ЄСПЛ відмовився розглядати понад 12 тисяч справ від українців. URL: https://zmina.info/news/virok_ukrajini_jespl_vidmovivsja_rozgliadati_ponad_11_sprav_vid_ukrajinciv-2/; Понад 12 тисяч українців не отримують компенсацію від Європейського суду. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/ponad-12-tysyach-ukrajintsiv-ne-otrymayut-kompensatsiyu-vid-evropejskoho-sudu/>.

(«*Жердев проти України*»), яка стосувалася неналежного поведження із неповнолітніми особами в ІТТ. За даними Щорічного звіту про результати діяльності Уповноваженого у справах ЄСПЛ у 2022 році, ця проблема була вирішена через ухвалення змін до відповідних відомчих нормативно-правових документів і впровадження інформаційної підсистеми «Custody records» в усіх ІТТ областей та столиці з метою запобігання незаконному затриманню та вдосконаленню системи захисту осіб від тортур і жорстокого поведження⁶⁵⁰.

Вплив ЄСПЛ реалізується також на рівні експертної оцінки національного законодавства. Приміром, у 2022 р. було здійснено юридичну експертизу на відповідність положенням ЄКПЛ та практиці ЄСПЛ 4654 проєктів законів України та інших нормативно-правових актів, що підлягають державній реєстрації. Як результат, у понад 113 випадках було констатовано невідповідності таких документів положенням ЄКПЛ, щодо 59 документів було висловлено застереження, а 7 документів було доопрацьовано розробниками в робочому порядку⁶⁵¹.

Додатково слід зазначити, що, крім прямого впливу на законодавство, діяльність ЄСПЛ має ще один канал опосередкованого впливу на приписи права. Йдеться про механізм, який описує Д. Завидняк, і полягає він у тому, що на рішення ЄСПЛ першочергово реагує судова влада шляхом коригування тлумачення і застосування процесуальних правил, а вже після практичного доопрацювання судових процедур законодавець вносить відповідні зміни до КПК України⁶⁵².

Підсумуємо: існують такі інструменти впливу ЄСПЛ у сфері національного законотворення:

1) стимулювання зміни, скасування чи прийняття законодавства відповідно до правових позицій ЄКПЛ, норм ЄКПЛ та додаткових протоколів (доктринальний рівень);

2) сигналізування про недоліки наявного законодавства у конкретних рішеннях (індивідуальний рівень);

2) винесення «пілотних рішень», пов'язаних із проблемою якості законодавства (системний рівень);

3) використання правових позицій ЄСПЛ та положень ЄКПЛ для експертизи національного законодавства (експертний рівень).

Зміни у судовій практиці. Ще донедавна існували два підходи до визначення інституційного статусу ЄСПЛ в канві української системи правосуддя. Згідно з першим підходом, ЄСПЛ визнається «вищим» щодо національних судів, а тому може змінювати або скасовувати рішення національних судів. Другий підхід передбачає дефініцію статусу ЄСПЛ як

⁶⁵⁰ Щорічний звіт про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2022 році. С. 24. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2023/03/31/20230331153828-89.pdf>.

⁶⁵¹ Ibidem – С. 27.

⁶⁵² Завидняк В. І. Проблеми впровадження прецедентних рішень ЄСПЛ у кримінальне судочинство України. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 14. С. 183.

«субсидіарного» інституту щодо національних судів, тож його рішення повинні мати лише рекомендаційний, себто не обов'язковий, характер⁶⁵³. Вагання між «своїм» і «чужим» призвело до загальної картини, коли в перші роки ратифікації ЄКПЛ виникали численні питання щодо способу та порядку врахування судової практики ЄСПЛ, потреби забезпечення доступу до бази даних і публікації рішень, потреби змін у свідомості та подолання «правового консерватизму»⁶⁵⁴. Проте потужні тенденції впродовж останніх 20 років посилення євроінтеграційних процесів та нагромадження значного досвіду застосування правових позицій ЄСПЛ у контексті кримінального провадження переконливо доводять тяжіння сучасної правової доктрини до першого підходу, тобто безумовного визнання авторитету інституції та легітимності правових позицій ЄСПЛ. Відтак судова практика ЄСПЛ стала вагомою частиною національного права. Дотримуючись позиції згаданого раніше прагматичного реалізму, доцільно визнати значення правових позицій, сформульованих не тільки у кейсах проти України, але й проти інших держав, хоча з цього приводу тривають дискусії⁶⁵⁵.

Питання застосування стандартів і правових позицій ЄСПЛ набувають особливої гостроти тоді, коли йдеться про необхідність застосувати обмеження прав, гарантованих ЄКПЛ, зокрема ст. ст. 5, 6, 8, 13 та ст. 1 Протоколу 1, під час (1) застосування процесуальних засобів примусу, пов'язаних з ізоляцією особи; (2) проведення слідчих (розшукових) дій у примусовому порядку або без добровільної згоди особи; (3) розгляду скарг на бездіяльність слідчого та прокурора щодо обмеження права на доступ до суду; (4) застосування процесуальних заходів, під час яких передбачена можливість втручання в майнові права особи; (5) забезпечення реалізації прав підозрюваного⁶⁵⁶.

Пропорційність втручання держави у приватну сферу перебуває на вістрі дискурсу про реалізацію принципу верховенства права (В. Уваров⁶⁵⁷), про дотримання права власності під час кримінального провадження (С. Ковальчук⁶⁵⁸), про вирішення питання щодо ознайомлення з матеріалами

⁶⁵³ Мігашко В. С. Вплив практики Європейського суду з прав людини на розвиток судової практики в Україні. *Молодий вчений*. 2019. № 2 (1). С. 186.

⁶⁵⁴ Завидняк В. І. Проблеми впровадження прецедентних рішень ЄСПЛ у кримінальне судочинство України. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 14. С. 183.

⁶⁵⁵ Пархоменко П. Деякі особливості застосування практики Європейського суду з прав людини в національному судочинстві: практичний аспект. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи*. Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 141–142.

⁶⁵⁶ Шаповалова І. Застосування слідчим суддею практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні : дис. ... доктора філософії (081 – Право) ; ДДУВС. Дніпро, 2020. С. 186–187.

⁶⁵⁷ Уваров В. Г. Принцип верховенства права та пропорційності в кримінальному провадженні з урахуванням правових позицій Європейського Суду з прав людини. *Право і суспільство*. 2014. № 6.2. С. 210–214.

⁶⁵⁸ Ковальчук С. О. Забезпечення справедливого балансу між вимогами загального (суспільного) інтересу та захисту права власності як умова правомірності втручання у нього під час кримінального провадження: правові позиції ЄСПЛ. *Наше право*. 2019. № 2. С. 74–82.

досудового розслідування (І. Гловюк⁶⁵⁹) та ін. Врешті вся система позитивних зобов'язань держави у сфері кримінального провадження живиться з ідеологеми балансу приватних та публічних інтересів⁶⁶⁰. Утім, І. Шаповалова, погоджуючись, що кримінальне процесуальне законодавство загалом відповідає стандартам ЄСПЛ, формулює перелік проблемних питань, першим із яких указує відсутність критеріїв оцінки доцільності та пропорційності обмежень⁶⁶¹. Справді, доволі часто ЄСПЛ уникає чіткого визначення критеріїв, підстав, вимог, умов, застосовуючи оцінні поняття та залишаючи широке поле для тлумачення норм та пошуку балансу у сенсі застосування засади пропорційності з урахуванням конкретних обставин. Сказане підтверджують, до прикладу, М. Погорецький та О. Саленко, обговорюючи гарантії на національному рівні права на ефективну практичну правову допомогу⁶⁶², або І. Гловюк, О. Дроздов, В. Завтур, О. Дроздова, зауважуючи, що ЄСПЛ надає державі свободу розсуду у виборі конкретних засобів, за допомогою яких вона буде втілювати у життя покладені на неї обов'язки, а ЄСПЛ своєю чергою не розвиває загальну теорію позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини у кримінальному провадженні та не надає їм жодної дефініції⁶⁶³.

Дозволимо собі висловити сумніви щодо перспективи чіткого визначення критеріїв балансування. Видається, що той рівень регламентації, який сьогодні пропонує ЄСПЛ, не встановлюючи жорстких індикативних рамок, є виправданим з огляду на неможливість урахування багатоманітності життєвих ситуацій та шкідливість таких кроків через загрозу надмірної формалізації та звуження простору для дискреції, врахування індивідуальних обставин справи та прийняття рішення на засадах верховенства права. Реформи в цій площині потребують ретельного осмислення.

Водночас, попри усвідомлення важливості правових позицій ЄСПЛ, доволі часто посилання українських суддів на судову практику має виключно формальний характер, а інколи такі згадки щодо конкретних рішень узагалі не мають сенсу. Таку проблему фахівці називають нерелевантним застосуванням судової практики ЄСПЛ і найбільш типовими його проявами є множинні,

⁶⁵⁹ Гловюк І. В. Питання ознайомлення з матеріалами досудового розслідування у контексті практики ЄСПЛ. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 15. С. 151–159.

⁶⁶⁰ Гловюк І., Дроздов О. Завтур В., Дроздова О. До розробки концепту позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини у кримінальному провадженні (на прикладі статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). *Право України*. 2022. № 1. С. 187; Ковальчук С. О. Забезпечення справедливого балансу між вимогами загального (суспільного) інтересу та захисту права власності як умова правомірності втручання у нього під час кримінального провадження: правові позиції ЄСПЛ. *Наше право*. 2019. № 2. С. 75.

⁶⁶¹ Шаповалова І. Застосування слідчим суддею практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні : дис. ... доктора філософії (081 – Право) ; ДДУВС. Дніпро, 2020. С. 187.

⁶⁶² Погорецький М. А., Саленко О. В. Забезпечення особі права на ефективну, реальну та практичну правову допомогу в кримінальному провадженні в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. Вип. 44. С. 132.

⁶⁶³ Гловюк І., Дроздов О. Завтур В., Дроздова О. До розробки концепту позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини у кримінальному провадженні (на прикладі статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). *Право України*. 2022. № 1. С. 163–164.

шаблонні, недоречні, маніпулятивні цитування, цитування неіснуючих кейсів тощо⁶⁶⁴. Прикладами неправильного застосування правових позицій ЄСПЛ судьями в українських судах є посилання на загальні принципи та тлумачення з ігноруванням передбачених ЄСПЛ умов їхнього застосування; вибірковість застосування практики ЄСПЛ; порушення юрисдикційного критерію *ratione personae*; проблема розрізнення *ratio decidendi* та *obiterdictum* рішення; вихід за межі правової позиції ЄСПЛ; відсутність первинного джерела правової позиції ЄСПЛ (*leading case*); порушення сфери застосування окремих статей ЄКПЛ; обґрунтування фіктивних преюдицій на підставі рішень ЄСПЛ; посилання на практику ЄСПЛ за наявності чітких та несуперечливих положень національного закону; підміна мотивувальної частини судового рішення цитуванням практики ЄСПЛ; неповнота та вибірковість викладення правової позиції ЄСПЛ; фрагментарність знань з міжнародного та європейського права; суперечності між наведеною правовою позицією ЄСПЛ та рішенням суду тощо⁶⁶⁵.

Труднощі виникають також через необхідність імплементації прецедентної судової практики, яка не є звичним компонентом нашої континентальної правової системи, а тому з цього приводу виникають численні дискусії. З іншого боку, варто відзначити, що з року в рік відбувається поступовий відхід від такої практики некоректних посилань на судову практику ЄСПЛ завдяки проведенню спеціалізованих тренінгів для правників, роз'яснювальній роботі, поширенню методичних матеріалів, оптимізації доступу до рішень, реалізації інших освітньо-наукових проєктів, що дає підстави для обережного оптимізму.

Зміни у позасудовій загальній практиці. Універсальні цінності демократичного суспільства та прав людини дають підстави для конвергенції наднаціональної та національної правових систем на рівні правових текстів, правової практики, правового регулювання, правозастосування і т. д. Та все ж домашній захист конституційних прав часто програє. І не тому, що держава щось не зробила, а тому, що сама держава є за своєю суттю порушником прав⁶⁶⁶.

⁶⁶⁴ Бабанли Р., Пушкар П. До питання про (не) релевантне застосування практики Європейського суду з прав людини: практичні поради. *Судебно-юрідическая газета*. 2019. Травень. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/140972-do-pitannya-pro-ne-relevantne-zastosovannya-praktiki-yeuropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-praktichni-poradi>; Гаврилук О. Проблемні питання застосування практики Європейського суду з прав людини національними судами. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 231–238; Ярмак А. Д., Шарович Д. Я. Особливості та специфіка тлумачення і застосування національними судами положень ЄКПЛ та практики ЄСПЛ. *Молодий вчений*. 2021. № 4 (2). С. 285–286; Шаповалова І. Застосування слідчим суддею практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні : дис. ... доктора філософії (081 – Право) ; ДДУВС. Дніпро, 2020. С. 39–40.

⁶⁶⁵ Буроменський М. В., Сердюк О. В. Аналітичний звіт за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини. Київ : Координатор проєктів ОБСЄ в Україні, Інститут прикладних гуманітарних досліджень, 2018. 60 с.; Дуфенюк О. Ризики неналежного застосування правових позицій Європейського суду з прав людини українською Фемідою. *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції* : матеріали доповідей, виступів і повідомлень учасників V-го Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 9 грудня 2019 р.). Львів : ПП «Видавництво «БОНА», 2019. С. 80–83.

⁶⁶⁶ Luban D. *Human Rights Pragmatism and Human Dignity. Philosophical Foundations of Human Rights*. Oxford: Massimo Renzo, Rowan Cruft, & Matthew Liao, eds. Oxford : Oxford University Press, 2013. P. 2.

Щороку у звітах констатується потреба у вирішенні проблем, які помітно впливають на задоволення скарг ЄСПЛ проти України і стосуються сфери позасудової загальної практики, себто такої, яка безпосередньо не пов'язана зі судовим розглядом, застосуванням стандартів доказування, тлумаченням норм ЄКПЛ тощо, але загалом стосується прав і свобод людини, яка опинилася у сфері дії кримінально-процесуальних відносин. Йдеться, зокрема, про жорстоке поводження з особами, які перебувають під контролем держави; неефективність розслідування скарг на таке поводження з боку представників органів державної влади; неналежні матеріально-побутові умови тримання осіб, які перебувають під контролем держави тощо⁶⁶⁷.

З одного боку, Україна підтримує європейські цінності у сфері прав і свобод людини, бере на себе зобов'язання, виконує їх. Зокрема, розробляються стратегії діяльності правозахисних інституцій та проводиться масштабна просвітницька робота, щоб підвищити правову інформованість населення України про права і свободи людини та надати змогу запобігти проявам різних форм дискримінації в суспільстві⁶⁶⁸. З іншого – не проводить або проводить не завжди успішні і не завжди продумані реформи, що могли б змінити якість життя, зробити дієвими задекларовані гарантії прав і свобод, досягнути гармонізації не тільки норм цінностей, але й норм практики з міжнародними стандартами. Одним із наслідків цих деструктивних процесів є незмінна позиція України на третій сходинці серед країн-лідерів за кількістю скарг до ЄСПЛ, які очікують на вирішення (Туреччина – 20 100 (26,9 %); Росія – 16 750 (22,4 %); Україна – 10 400 (13,9 %) ⁶⁶⁹). Якщо ж глянути на внутрішній рівень скарг на порушення прав, то за офіційними даними тільки у 2022 р. до українського Омбудсмена надійшло 42 485 звернень, з них 562 колективні звернення від 7 779 осіб та 41 923 індивідуальні звернення⁶⁷⁰. І хоча, безперечно, вагома частина цих показників формувалася під впливом вже нової реальності війни, але й до початку повномасштабної військової агресії було очевидним домінування аксіологічного впливу ЄСПЛ (ціннісно-орієнтаційного) над праксеологією, ідеї прав людини над практикою їх реалізації.

Важливо пам'ятати, що не кожна заява про порушення прав людини, скерована до ЄСПЛ, є прийнятною та обґрунтованою, а вимога сплати

⁶⁶⁷ Щорічний звіт про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2020 році. С. 6–7. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2021/04/02/20210402145846-32.pdf>; Щорічний звіт про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2021 році. С. 6–7. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2022/04/02/20220402214603-22.pdf>; Щорічний звіт про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2022 році. С. 26. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2023/03/31/20230331153828-89.pdf>.

⁶⁶⁸ Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2020 рік. Київ : Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, 2021. С. 16. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/schoricha-dopovid-2020.pdf>.

⁶⁶⁹ Analysis of statistics 2022. Council of Europe – European Court of Human Rights. 2023. P. 7. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2022_ENG.pdf.

⁶⁷⁰ Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. Київ : Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, 2023. С. 10. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/images/documents/annual-report-2022.pdf>.

компенсації справедливою. Підтверджує цей висновок те, що у 129 справах, у яких в 2022 р. було винесено рішення проти України, ЄСПЛ зобов'язав уряд сплатити 70 374 066,00 євро, натомість відхилено вимоги заявників на загальну суму 809 033 937,6 євро, що становить понад 92 %⁶⁷¹. Схожими були результати у 2019, 2020, 2021 роках. Очевидною є безпідставна «надмірність апетитів» скаржників у частині прохання матеріальної сатисфакції.

2.4.3. Ілюзія безпеки або крихкість універсальних норм ЄКПЛ перед фронтом сучасних викликів

ЄСПЛ не є панацеєю від свавілля держави, але нічого кращого міжнародна спільнота досі не запропонувала. Впродовж останніх 70 років правова і соціальна реальність змінювалась і буде змінюватися й далі, а це змушує періодично переосмислювати підходи до змісту та механізму захисту прав людини з урахуванням сучасних викликів.

Виклик перший – пошук меж інтерпретації та універсалізації. Забезпечити єдність позиції під час універсалізації норм є вкрай важливим і водночас важким завданням. Сучасним викликом постає необхідність визначення меж повноважень ЄСПЛ в інтерпретаційній сфері. Видається, щоби сьогодні Страсбурзький суд не ухвалив, воно може зазнати критики на цій основі. Якщо ЄСПЛ не змінюватиме своїх підходів і не застосовуватиме еволюційний підхід до інтерпретації – ЄКПЛ перестане бути «живим інструментом». Якщо ж продовжуватиме розвивати еволюційне тлумачення, то рано чи пізно вийде за межі змісту норм, які були передбачені початковим задумом творців ЄКПЛ і самого суду. Сьогодні лунає критика ЄСПЛ щодо проникнення у ті сфери, де немає і ніколи не було згоди Договірних Сторін. Окрім того, на думку деяких учених, віднедавна спостерігається небезпечна тенденція до творення цілком нових правових понять та посилення уваги до позитивних зобов'язань держави. Відтак з'являються «методологічні звинувачення» у тому, що ЄСПЛ відійшов від звичних принципів тлумачення міжнародних договорів, а його надмірна активність в юриспруденції стала системною проблемою⁶⁷². Порушується питання про сутність ЄСПЛ: чи є він насамперед міжнародним судом, що розбирає індивідуальні скарги, чи квазіконституційним органом, що дає відповідь на системні проблеми⁶⁷³.

⁶⁷¹ Щорічний звіт про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2022 році. С. 16–17. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2023/03/31/20230331153828-89.pdf>.

⁶⁷² Donald A. Gordon J., Leach Ph. The UK and the European Court of Human Rights. Human Rights and Social Justice Research Institute. London : London Metropolitan University, 2012. P. 91–92.

⁶⁷³ Wildhaber L. The European Court of Human Rights: The Past, The Present, The Future. *American University International Law Review*. 2007. Vol. 22 (4). P. 528; Тимченко Г. П., Дем'янова О. В. Процедура пілотної постанови Європейського суду з прав людини в світлі оптимізації процесуальної форми діяльності судової влади. 2014. URL: <https://kia.court.gov.ua/sud2690/1j/4q/121406/>.

Виклик другий – обмеженість герменевтичного впливу. Інша проблема, пов'язана з інколи недостатньою чіткістю обґрунтувань рішень, непослідовністю презентації правових позицій у схожих кейсах. Це породжує колізії і неоднозначність розуміння того, що повинна зробити держава-відповідач, щоби скарг, а головне – рішень, проти неї не було в майбутньому. У своїй практиці ЄСПЛ сам визнає:

«... як би чітко не було положення сформульоване, у будь-якій галузі права... існуватиме неминучий елемент судового тлумачення. Завжди існуватиме потреба у роз'ясненні нечітких норм або тих, що потребують пристосування до обставин, що змінюються. З іншого боку, хоча визначеність є вкрай необхідною, вона може спричиняти надмірну жорсткість, а закон повинен бути здатним встигати за обставинами, що змінюються. Відповідно багато законів неминуче сформульовані у термінах, що тією чи іншою мірою є нечіткими, та тлумачення й застосування яких є питанням практики»⁶⁷⁴.

Відтак ЄСПЛ, з одного боку, залишає деяку гнучкість у застосуванні ЄКПЛ, але з іншого – відкриває можливості для довільного та непрозорого прийняття рішень⁶⁷⁵.

Суттєвим є й те, що з кожним роком база судової практики ЄСПЛ зростає в середньому на тисячу нових рішень (наприклад, у 2017 р. – 1068; у 2018 р. – 1014; у 2019 р. – 884; у 2020 р. – 871, у 2021 р. – 1105, у 2022 р. – 1163)⁶⁷⁶. Сьогодні працює «Платформа поширення знань» (*Knowledge Sharing Platform*), функціонує Мережа національних Верховних судів (*Superior Courts Network*) з метою покращення діалогу між ЄСПЛ та цими інституціями, обміну аналітичними матеріалами, прецедентною практикою, інноваціями, корисними знаннями у сфері правосуддя. Завдяки зусиллям офіційних державних установ, неурядових організацій, окремих науковців щороку видаються посібники, дайджести, рішення перекладаються і публікуються за певними рубриками, забезпечуючи в такий спосіб доступ до знання і розуміння правових позицій та висновків ЄСПЛ. Важливим кроком уперед стало відкриття у 2020 р. україномовної версії офіційної бази даних HUDOC, яка надає доступ до судових рішень, консультативних висновків, стислих викладів правових позицій, звітів і резолюцій. Водночас постає новий виклик опрацювання та використання цього постійно зростаючого масиву інформації, адже якщо колись проблемою було знайти певний документ, то тепер – «не загубитися» у потоці численних документів. Відтак імплементувати швидко та ефективно такий обсяг правової інформації у судову практику національних судів, а тим більше у законотворчу діяльність, залишається складним завданням.

⁶⁷⁴ Case of *Vyerentsov v. Ukraine*, 11 April 2013 (Application no. 20372/11)
URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172042>.

⁶⁷⁵ Dzehtsiarou K. What is law for the European Court of Human Rights? *Georgetown Journal of International Law*. 2018. Vol. 49. P. 90.

⁶⁷⁶ Analysis of statistics 2022. Council of Europe – European Court of Human Rights. 2023. P. 9.
URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2022_ENG.pdf.

Виклик третій – невиконання рішень ЄСПЛ. Безперечно, це є суттєвою перешкодою на шляху до утвердження передусім національної парадигми прав людини, адже йдеться про необхідність конкретної держави вчинити активні дії щодо відновлення порушених прав, компенсації завданої шкоди у конкретному випадку, а також урахування обставин і їх правової оцінки ЄСПЛ під час формування подальшої внутрішньої гуманітарної політики. В Україні щороку тисячі рішень ЄСПЛ переходять до залишку невиконаних, а впродовж чергового звітнього періоду до них додаються нові. Причинами такого явища є чинники правові (необхідність унесення змін до законів і підзаконних актів, оптимізація чинних та впровадження нових правових механізмів і процедур), фінансово-економічні (відсутність достатніх ресурсів у Державному бюджеті), політичні (відсутність політичної волі чи недостатність політичних ресурсів провести реформи). Застосування пілотних рішень ЄСПЛ також не дає суттєвих результатів, адже потенційні скаргники втрачають можливості ефективно реалізувати захист своїх прав за допомогою цього міжнародного інструменту.

Ми повинні пам'ятати, що жорсткого примусу виконання рішень ЄСПЛ не існує⁶⁷⁷. Відтак РЄ повинна розробити систему «позитивних стимулів» (додаткове фінансування неурядових організацій, підтримка демократичних ініціатив тощо) та санкцій, що мало б заохотити держави виконувати рішення ЄСПЛ. Попри те, санкції повинні бути класифіковані відповідно до характеру порушення та причини, через яку держава-відповідач не виконує норми ЄКПЛ та рішення ЄСПЛ. З цією метою лунають пропозиції проводити спеціальні розслідування⁶⁷⁸. Втім, існує ще одна значно глибша проблема невиконання рішень. Часом національні суди висловлюють виразну позицію про те, що ЄСПЛ не правильно зрозумів якийсь елемент місцевої ситуації або його судження є недостатньо зрозумілі для наслідування⁶⁷⁹. Такі причини національного опору неможливо усунути «палицею і пряником», а тільки діалогом зі Страсбургом.

Виклик четвертий – проблема операційна, яка також стає перешкодою для швидкого та дієвого механізму захисту прав людини в ЄСПЛ і пов'язана із необхідністю обробки великого напливу скарг, необхідністю скорочення термінів розгляду кейсів, пошуку інноваційних способів забезпечення доступу до ЄСПЛ, внесення змін до регламенту роботи. ЄСПЛ став заручником власного успіху⁶⁸⁰. Таку хвилю звернень можна пояснити і вірою в дієвість

⁶⁷⁷ Egli P. Another Step in the Reform of the European Court of Human Rights: The Report of the Group of Wise Persons. *Zaö RV*. 2008. Vol. 68. P. 159.

⁶⁷⁸ Helfer L. R. Redesigning the European Court of Human Rights: Embeddedness as a Deep Structural Principle of the European Human Rights Regime. *The European Journal of International Law*. 2008. Vol. 19 (1). P. 156.

⁶⁷⁹ Arnadóttir O. M. Res Interpretata, Erga Omnes Effect and the Role of the Margin of Appreciation in Giving Domestic Effect to the Judgments of the European Court of Human Rights. *The European Journal of International Law*. 2017. № 28 (3). C. 830.

⁶⁸⁰ Helfer L. R. Redesigning the European Court of Human Rights: Embeddedness as a Deep Structural Principle of the European Human Rights Regime. *The European Journal of International Law*. 2008. Vol. 19 (1). P. 126; Egli P. Another Step in the Reform of the European Court of Human Rights: The Report of the Group of Wise Persons. *Zaö RV*. 2008. Vol. 68. P. 155; Гончаренко О. А. Правова природа «пілотних рішень» Європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2012. № 4. С. 246.

механізму захисту прав людини, і більшою обізнаністю громадськості з діяльністю цього інституту, і впровадженням електронного діловодства, що сприяє процедурі прийняття та обробки заяв. Сьогодні ЄСПЛ потребує переформатування своєї діяльності так, щоби разом із збереженням мандату довіри реагувати на зміни у правовому і політичному ландшафті Європи.

Зазначене невиконання рішень ЄСПЛ також є одним із чинників, який провокує проблеми. Згадаємо знову пілотні рішення. ЄСПЛ справді постав сьогодні перед серйозною проблемою завантаженості справами, що обумовлено структурними та/або системними негараздами у різних Договірних Сторонах і, як вихід з положення, «заморожує» процедуру повноцінного розгляду справ, аналогічних до пілотної, та передає їх КМ РЄ на певний термін. Гіпотетично цей термін має бути достатнім для того, аби держава провела реформи і впровадила новий юридичний механізм захисту та відновлення порушених прав людини. Попри те, статистика ЄСПЛ оновлюється і демонструє більшу ефективність діяльності. Опоненти такого підходу наводять не менш переконливі аргументи:

«...хоча зменшення кількості справ, що розглядаються в Суді, може призвести до того, що адміністративний стан установи виглядатиме краще, це не означає, що ситуація з правами людини в Європі є кращою. Навпаки! Суд був створений спеціально для того, щоби відповісти на ці порушення як незалежний судовий орган, а не концентруватися на статистиці... самоусунення від розгляду справ про фундаментальні права не може бути виправдана економікою Суду, його ефективністю чи концепцією Брайтонської декларації. Це просто короткострокова перевага для Суду»⁶⁸¹.

Окрім «пілотних рішень», актуальні реформи ЄСПЛ стосуються вдосконалення системи фільтрування заяв, оптимізації порядку застосування судової практики, надання консультаційних висновків, посилення «домашніх» механізмів захисту, впровадження альтернативних методів вирішення спорів, зокрема медіації і т. д.⁶⁸².

І останнє. Вагомими **викликом сучасності** є хиткий фундамент ліберальної демократії, який тривалий час становив основу формування політики Західної Європи і який поступово сьогодні трансформується. ЄСПЛ часто апелює до поняття демократичних цінностей та/або цінностей демократичного суспільства, адже саме в демократичному середовищі може існувати дієва система гарантій та захисту права людини. ЄСПЛ оцінює, чи було виявлене втручання виправдане, чи «необхідне в демократичному суспільстві». Водночас демократія є одним із фундаментальних методологічних орієнтирів ЄСПЛ не в сенсі його формального аспекту волевиявлення, а в значенні необхідності охоплення та врахування інтересів

⁶⁸¹ Joint Dissenting Opinion Of Judges Yudkivska, Sajó, Bianku, Karakaş, De Gaetano, Laffranque And Motoc in Case of Burmych and others v. Ukraine. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178082>.

⁶⁸² Egli P. Another Step in the Reform of the European Court of Human Rights: The Report of the Group of Wise Persons. *Zač RV*. 2008. Vol. 68. P. 165–172.

усіх суб'єктів, що перебувають під владою держави⁶⁸³. Що відбудеться, коли такий орієнтир залишиться авторитетом для ЄСПЛ, проте втратить свій вплив у геополітичному просторі континенту? Сьогодні європейський політико-правовий ландшафт змінюється. Зростає напруга, пов'язана зі скептичною оцінкою ліберально-демократичної політики як такої, що не здатна протидіяти сучасним викликам і загрозам. Посилюються націоналістичні тенденції, прикладами яких є суттєве зростання прихильників націоналістичних партій у Польщі, Угорщині, Франції, Італії, Данії, Німеччині ті ін. Я. Мунк зауважує:

«Чверть століття тому більшість громадян ліберальних демократій були задоволені своїми урядами та дали високі оцінки діяльності державних установ; тепер вони розчаровані більше, ніж коли-небудь. Чверть століття тому більшість громадян пишалися, що живуть в ліберальній демократії і рішуче відхиляли авторитарні альтернативи їх системи управління; зараз зростає кількість тих, хто більш вороже ставиться до демократії. І чверть століття тому політичні опоненти були об'єднані повагою до основних демократичних правил і норм; сьогодні кандидати, які порушують фундаментальні норми ліберальної демократії, набули великої влади і впливу»⁶⁸⁴.

Автократичні тенденції ставлять під загрозу права людини та демократичні цінності. І, що вкрай небезпечно, нові автократії мають виняткову здатність маскувати свою справжню натуру у контекст конституційної демократії⁶⁸⁵. Постають нові загрози, пов'язані із «демократичним дефіцитом», наявністю збройних конфліктів, репресій та проблем легітимності в окремих європейських країнах⁶⁸⁶. Такі тенденції розхитують інституційну міцність і *erga omnes* ефект ЄСПЛ. Зрештою може постати питання про значно вужчий ліміт повноважень, адже своїми рішеннями проти держав-відповідачів так чи інакше ЄСПЛ дає критичну оцінку діяльності державних органів судової, виконавчої, законодавчої гілок влади, відтак може викликати національний опір.

Натомість в Україні, окрім політичної нестабільності, проблем національної самоідентифікації значної частини населення, війни на Сході, зтяжнього транзиту від посткомуністичної держави до тієї демократії, яку європейці вже встигли побудувати, переосмислити і тепер критикувати, вбачається ще одна додаткова фундаментальна проблема, суть якої полягає у «відриві праводержавотворчого процесу від власних традицій і досвіду» та в «надмірному захопленні запозиченнями зарубіжних теоретичних схем і практичних зразків, із еkleктичної суміші яких твориться нежиттєздатний

⁶⁸³ Zysset A. Right, Crime, and Court: Toward a Unifying Political Conception of International Law. *Criminal law and philosophy*. 2018. Vol. 12. P. 686.

⁶⁸⁴ Mounk Y. The People vs. Democracy. Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It? Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press. 2018. P. 5.

⁶⁸⁵ Sólyom P. Judicial activism – the last refuge? How the European Court of Human Rights have addressed challenges of democracy and the lack of the separation of powers. University of Debrecen, 2019. P. 4.

⁶⁸⁶ Ní Aoláin F. Transitional Justice and the European Convention on Human Rights. *Academy briefing*. 2017. Vol. 10. P. 21.

гібрид»⁶⁸⁷. Європейська та національна системи захисту основних прав мають співіснувати симбіотично, як «добрі друзі», поважаючи специфіку один одного, будучи пильними та корисними з метою збереження основоположних принципів⁶⁸⁸. Очевидно, що пошук оптимальної моделі такого симбіозу не є справою одного дня, тижня, року чи навіть десятиліття. Цей процес триватиме завжди в умовах мінливих політичних, економічних, соціальних, правових та інших трендів, що супроводжуватимуть історичний розвиток людства.

Проведене дослідження дає змогу сформулювати проміжні висновки. ЄСПЛ як цілісний політико-правовий інститут покликаний служити ідеї захисту прав людини. Кожне судове рішення ЄСПЛ конструює спочатку наднаціональну правову матерію, а тоді стає надбанням національним через імплементацію правових позицій та висновків у законодавство держав-учасниць. Прецедентна практика та висновки ЄСПЛ, а також постійна комунікація з РС та іншими міжнародними інституціями, мають фундаментальний вплив на формування універсальної парадигми прав людини. ЄСПЛ сягає далеко за межі праксеології «індивідуального правосуддя». Цей вплив вбачається у таких напрямках:

- об'єднання держав навколо спільної ідеї розробки універсальних орієнтирів, мінімальних стандартів у сфері забезпечення прав і свобод людини, функціонування правових інститутів, упровадження презумпції та гарантій, єдиних засад захисту з метою забезпечення загальної політичної стабільності (вплив інтеграційний);

- участь у формуванні ядра гуманістичної парадигми прав людини, визнаних європейським співтовариством «найвищим благом», із подальшою деталізацією у судовій практиці, наприклад, шляхом висловлення правових позицій щодо цінностей процесуального характеру, цінностей пропорційності, цінностей контексту тлумачення і т. д. (вплив аксіологічний);

- вирішення справ по суті, захист осіб від свавілля, відновлення справедливості та обґрунтованої сатисфакції (вплив правозахисний);

- застосування ЄКПЛ як «живого інструменту» та контекстуальне тлумачення правових норм з урахуванням конкретних соціокультурних умов, домінуючих тенденцій та викликів (вплив герменевтичний);

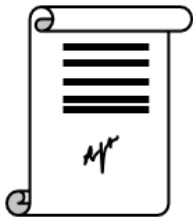
- посилення уваги до якості закону та демократичних процесів на національному рівні та вжиття заходів, спрямованих на сигналізування про проблеми системного характеру (наприклад, інструмент «пілотних рішень»), розробки роз'яснень та правил з метою сприяння дотриманню державами своїх зобов'язань (вплив контрольно-наглядовий).

⁶⁸⁷ Горбань В. Українське державотворення та правотворення 2019: історична перспектива з поглядом ретроспективного досвіду. *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції*: матеріали доповідей, виступів і повідомлень учасників V-го Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 9 грудня 2019 р.). Львів: ПП Видавництво «БОНА», 2019. С. 53.

⁶⁸⁸ Solyom P. Judicial activism – the last refuge? How the European Court of Human Rights have addressed challenges of democracy and the lack of the separation of powers. University of Debrecen, 2019. P. 3.

Фокус дослідницької уваги на Україну засвідчив, що наша держава не залишилася осторонь політико-правових процесів, які відбуваються на європейському континенті та пов'язані з прагненнями побудувати міцну й надійну систему гарантування фундаментальних прав і свобод людини, верховенства права, демократичних цінностей. Але не все дається просто на цьому шляху. Суттєвих концептуальних суперечностей між наднаціональним і національним рівнем нормативно-правового забезпечення положень ЄКПЛ не існує, однак проблеми починаються у практичній площині, що й призводить до значного потоку скарг проти України, «пілотних рішень», невиконання рішень, запізненого реагування щодо проведення дієвих реформ. Тож пріоритетними завданнями сьогодні для нас залишається продовження процесу впровадження міжнародних стандартів з урахуванням власної багатовікової традиції державотворення і правотворення, і, безумовно, вихід України з кола країн-лідерів, проти яких скаржаться потерпілі, шукаючи сатисфакції в міжнародному суді, оскільки «домашні інстанції» вичерпали ліміт довіри.

Проведене дослідження також демонструє складність функціонування ЄСПЛ в умовах сучасних загроз і викликів, до яких належить: по-перше, нечіткість меж інтерпретації та універсалізації, що викликає критику ЄСПЛ через вихід за межі змісту норм, передбачених початковим задумом Договірних сторін, через творення цілком нових правових понять, через надмірну активність у юриспруденції і т. д.; по-друге, обмеженість гегемонічного впливу, що зумовлено не завжди переконливою аргументацією рішень, а подекуди презентацією різних правових позицій у схожих кейсах, що породжує колізії та неоднозначності; по-третє, невиконання рішень ЄСПЛ, що є суттєвою перешкодою для дієвої екстраполяції універсальних цінностей ЄКПЛ в канві національного правового поля; по-четверте, операційна проблема, пов'язана з необхідністю обробки постійно зростаючого значного масиву справ; по-п'яте, тенденції зміни політичного ландшафту Європи від ліберальної демократії до посилення націоналізму та автократії, що може суттєво послабити *erga omnes* ефект Страсбурзького суду. Втім, незважаючи на тривожну конотацію сказаного, ця міжнародна інституція продовжує розвивати інфраструктуру та методологічні засади забезпечення певного ступеня безпеки, захисту від свавілля держави, розвиток «людиноорієнтованої» парадигми. Тож впливовість і дієвість ЄСПЛ у європейському темпорально-просторовому континуумі залишається безперечною.

РОЗДІЛ 3

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАЛАНСУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ НА РІВНІ ПРАВОЗАСТОСОВНОМУ

3.1. Баланс цінностей та інтересів у кримінальному провадженні

3.1.1. Цінності та інтереси у кримінальному провадженні

На зорі цивілізаційного розвитку суспільна влада не була достатньо організованою, а злочин часто ототожнювався з особистою образою, тому більшість конфліктів вирішувалися силою. Як зазначає О. Толочко, тогочасна ідея правосуддя виражалася у неусвідомленому прагненні помсти, однак з розвитком суспільного життя, зі зростанням авторитету суспільної влади принцип сили поступається місцем ідеї посередництва третіх осіб, з'являється прагнення позбутися самосуду⁶⁸⁹. Дослідження С. Погребняка підтверджує, що витоки ідеї пропорційності у правовій практиці сягають Стародавніх часів. З часом формули «справедливе все, що пропорційне» (Аристотель), «кожен має отримати по заслугі» (Дигести, 1.1.10); «сила має бути необхідна, але не надмірна» (Т. Аквінський) еволюціонували до більш складних юридичних конструкцій: «кожна дія влади, яку одна особа здійснює щодо іншої особи і яка не є абсолютно необхідною, є тиранічною» (Ш. Монтеск'є); «не можна встановлювати надмірних застав, накладати надмірних штрафів або вдаватися до жорстоких і надзвичайних покарань» (8-ма поправка до Конституції США); «державна має право обмежувати права людини тільки тоді, коли це дійсно необхідно, і тільки в такому обсязі, в якому її заходи будуть розмірними переслідуваній меті» (ознака правової держави)⁶⁹⁰.

Останніми десятиліттями у демократичному світі сформувалося чітке розуміння, що збалансування різнорідних публічних і приватних інтересів є необхідною умовою гармонійного розвитку як суспільства, так і окремої особи, а також основою ефективності функціонування держави⁶⁹¹. Соціальна цінність кримінального процесу сьогодні вбачається у справедливому вирішенні конфлікту інтересів, який виникає через вчинення кримінального правопорушення, а також захисту інтересів тих суб'єктів, які залучаються до

⁶⁸⁹ Толочко О. Еволюція ідеї гуманізму у вітчизняному кримінальному процесі (X століття – початок XVIII століття). *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 125.

⁶⁹⁰ Погребняк С. Тест на пропорційність. *Юрист України*. 2013. № 2. С. 5–6.

⁶⁹¹ Чепис О. І. Баланс і дисбаланс інтересів суб'єктів права інтелектуальної власності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 223.

кримінального провадження⁶⁹². Ця правова аксіома як точка об'єднання для сучасного покоління юристів є одночасно точкою їх подальшого розходження. Одні обирають опорою балансування парадигму моделі контролю за вчиненням злочинів, надаючи пріоритет цінностям ефективної боротьби, «придушення» злочинності. Натомість інші обирають опорою для балансування парадигму гуманістичних цінностей, захисту особи у її протистоянні з державою під час кримінального переслідування.

Еволюція дихотомії «приватне-публічне» в українській правовій доктрині за останні 100 років також пройшла кілька етапів – від повного заперечення існування приватного інтересу відповідно до ідеології комуністичної партії та соціалізму до обережного визнання приватного інтересу «у тіні» публічно-правових відносин, до визнання паритету приватного та публічного, а у світлі парадигми верховенства права та правової держави особисті права та приватні інтереси сьогодні отримали пріоритет. Саме така зміна підходів зумовлює актуальність і важливість концептуалізації поняття «баланс інтересів» у канві сучасної кримінальної процесуальної науки.

У теорії та філософії права окремі аспекти узгодження приватних і публічних цінностей та інтересів досліджували Т. Безверхнюк та Т. Сивак⁶⁹³, М. Братасюк⁶⁹⁴, О. Гришук⁶⁹⁵, Ю. Євтошук⁶⁹⁶, Л. Золотухіна⁶⁹⁷, О. Панкевич⁶⁹⁸, П. Рабінович та І. Панкевич⁶⁹⁹, М. Цимбалюк⁷⁰⁰, О. Чепис⁷⁰¹ та ін.

На доктринальному рівні осмисленню проблематики балансу цінностей та інтересів у кримінальному провадженні присвятили свої праці Ю. Аленін та Т. Лукашкіна⁷⁰², Н. Блажівська⁷⁰³, І. Гловіюк⁷⁰⁴, А. Козленко⁷⁰⁵, М. Костін⁷⁰⁶,

⁶⁹² Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. С. 4.

⁶⁹³ Безверхнюк Т., Сивак Т. Публічна сфера як зона артикуляції та балансу інтересів держави і громадянського суспільства. *Актуальні проблеми державного управління*. 2020. № 4. С. 62–65.

⁶⁹⁴ Братасюк М. Г. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1 (19). С. 14–20.

⁶⁹⁵ Гришук О. В. Філософія конституційних цінностей : монографія. Київ : ВАПЕ, 2019. 416 с.

⁶⁹⁶ Євтошук Ю. О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Університет економіки та права «КРОК». Київ, 2015. 214 с.

⁶⁹⁷ Золотухіна Л. Історія розвитку національного законодавства в контексті реалізації «публічних інтересів». *Право і суспільство*. 2019. № 3. Ч. 2. С. 41–46.

⁶⁹⁸ Панкевич О. З. Підстави обмежування прав людини: філософсько-правовий аспект. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3 (86). С. 141–148.

⁶⁹⁹ Рабінович П. М., Панкевич І. М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти). *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування академії правових наук України / редкол. : П. М. Рабінович (голов. ред.). Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 3. Львів : Астрон, 2001. 108 с.*

⁷⁰⁰ Цимбалюк М. Суспільно буттєва рівновага та онтологія справедливості. *Право України*. 2011. № 3. С. 212–219.

⁷⁰¹ Чепис О. І. Об'єктивне та суб'єктивне в категорії «інтерес». *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 66. С. 56–65.

⁷⁰² Аленін Ю., Лукашкіна Т. Кримінальне судочинство як сфера захисту публічних та приватних інтересів. *Юридичний вісник*. 2011. № 4. С. 68–73.

⁷⁰³ Блажівська Н. Є. Поняття «справедливий баланс» у практиці Європейського суду з прав людини. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 1. С. 55–62.

⁷⁰⁴ Гловіюк І. В. Пропорційність та механізм кримінально-процесуального регулювання: теорія і практика. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування : колективна*

Т. Лоскутов⁷⁰⁷, Л. Наливайко та О. Мала⁷⁰⁸, Н. Нетеса⁷⁰⁹, С. Погребняк⁷¹⁰, М. Почтовий⁷¹¹, І. Тітко⁷¹², Г. Юдківська⁷¹³ та ін.

Серед закордонних учених особливу увагу питанню балансування та пропорційності в правозастосовній діяльності приділяли А. Барак (A. Barak)⁷¹⁴, С. Броніт (S. Bronitt)⁷¹⁵, Г. Вебер (G. Webber)⁷¹⁶, М. Коген-Елія (M. Cohen-Eliya) та І. Порат (I. Porat)⁷¹⁷, Д. Меєрсон (D. Meyerson)⁷¹⁸, Дж. Метьюс (J. Mathews) та С. Світ (S. Sweet)⁷¹⁹, Ч.-М. Паначіо (C.-M. Panaccio)⁷²⁰ та ін.

Незважаючи на численні праці, в науці досі вважаються маловивченими критерії встановлення балансу публічних і приватних інтересів, як і явище їх дисбалансу⁷²¹. Ознайомлення з науковими джерелами дало поштовх для поглибленого дослідження, мета якого вбачається у з'ясуванні закономірностей балансування, концептуалізації механізмів забезпечення та характеристик балансу приватних та публічних інтересів у кримінальному провадженні. Окремої уваги заслуговують конкуруючі цінності.

У теорії права щодо сутності цінностей сформувалися щонайменше п'ять основних підходів: цінності – це породження розуму і волі людини (суб'єктивний

монографія / за заг. ред. Ю. П. Аленіна ; відпов. за вип. І. В. Глоуюк. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 12–39.

⁷⁰⁵ Козленко А. Ю. Приватний інтерес у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 3. С. 194–196.

⁷⁰⁶ Костін М. Співвідношення понять «охорона» і «захист» публічних та особистих інтересів у кримінальному процесі України. *Право України*. 2007. № 11. С. 118–121.

⁷⁰⁷ Лоскутов Т. О. Законні інтереси як елемент предмету правового регулювання у кримінальному процесі. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2012. Вип. 1. С. 110–118; Лоскутов Т. О. Права і законні інтереси: елемент предмету чи засоби правового регулювання у кримінальному процесі? *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 273–277.

⁷⁰⁸ Наливайко Л. Р., Мала О. Р. Інтереси держави як предмет у структурі позовної діяльності прокурора у кримінальному провадженні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 2. С. 110–118.

⁷⁰⁹ Нетеса Н. В. Суспільні та приватні інтереси в кримінальному праві: до питання пошуку балансу. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 33. С. 123–137.

⁷¹⁰ Погребняк С. Тест на пропорційність. *Юрист України*. 2013. № 2. С. 5–10.

⁷¹¹ Почтовий М. М. Про співвідношення публічних і приватних інтересів у кримінальному судочинстві. *Юридична наука*. 2020. № 8 (110). С. 214–220. DOI: 10.32844/10.32844/2222-5374-2020-110-8.27

⁷¹² Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України: монографія. Харків: Право, 2015. 448 с.

⁷¹³ Юдківська Г. Ю. Принцип пропорційності в системі захисту прав людини. *Слово Національної школи суддів України*. 2015. № 4 (13). С. 118–123.

⁷¹⁴ Barak A. Proportionality and Principled Balancing. *Law and Ethics of Human Rights*. 2010. Vol. 4 (1). P. 1–16.

⁷¹⁵ Bronitt S. Balancing Security and Liberty: Critical Perspectives on Terrorism Law Reform. *Fresh Perspectives on the “War on Terror”*. 2008. С. 65–83. DOI: 10.22459/FPWT.07.2008.05

⁷¹⁶ Webber G. C. N. Proportionality, Balancing, and the Cult of Constitutional Rights Scholarship. *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*. 2010. Vol. 23 (1). P. 179–202.

⁷¹⁷ Cohen-Eliya M., Porat I. American balancing and German proportionality: The historical origins. *International Journal of Constitutional Law*. 2010. Vol. 8. Issue 2. P. 263–286. DOI: 10.1093/icon/moq004

⁷¹⁸ Meyerson D. Why Courts Should Not Balance Rights Against the Public Interest. *Melbourne University Law Review*. 2007. Vol. 31. P. 801–830.

⁷¹⁹ Mathews J., Sweet S. Proportionality Balancing and Global Constitutionalism. *Columbia Journal of Transnational Law*. 2008. Vol. 47. P. 68–149.

⁷²⁰ Panaccio Ch.-M. In Defence of Two-Step Balancing and Proportionality in Rights Adjudication. *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*. 2011. Vol. 24 (1). С. 109–128.

⁷²¹ Козленко А. Ю. Потерпілий як суб'єкт приватного обвинувачення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 9–1. С. 209.

ідеалізм); цінності – це ідеальна сутність (об'єктивний ідеалізм); цінності – природні характеристики оцінки одних предметів і явищ повсякденного життя порівняно з іншими предметами (метафізичний підхід); цінності – це таке соціальне явище, яке є об'єктивним і суб'єктивним одночасно (діалектико-матеріалістичний підхід); цінності – об'єктивне явище, породжене реальними відносинами суб'єкта й об'єкта⁷²². О. Гришук підкреслює, що система соціально-правових цінностей є серцевиною правової ідеології. Вона складає бажаний правовий ідеал і репрезентує правові ідеї, образ та мету пропонованого типу права, істотно та якісно впливає на правотворення, тлумачення права, правореалізацію та правозастосування⁷²³.

Цінності в кримінальному провадженні утворюють систему аксіологічних координат, в яких функціонують органи досудового розслідування, прокуратури та суду і які стають парадигмальною основою для визначення завдань кримінального провадження, засад процесуальної діяльності, порядку застосування окремих правових інститутів⁷²⁴.

У демократичній державі основою балансу є парадигма верховенства права. Мета кримінального провадження полягає в досягненні процесуальної та матеріальної справедливості, зміст діяльності правоохоронної та судової системи, спрямований на дотримання належної правової процедури. В умовах демократії публічне право дедалі більше впроваджує норми, які обмежують свавілля влади і захищають права людини. У тоталітарній, автократичній державі ідеологія режиму, мета кримінального провадження полягає в обслуговуванні інтересів політичного керівництва, зміст діяльності правоохоронної та судової системи спрямований на жорсткий контроль за злочинністю, а злочинцями стає кожен, хто опонує владі. Так, у радянські часи ідея загального блага «душила» свободу окремої особи як небезпечного феномена, а тому частіше йшлося про обов'язки, аніж про права, більше про публічне і колективне, аніж про приватне.

Кримінальне провадження як компонент сучасної соціально-правової реальності має свою автентичну цінність, яка в контексті реформ з гуманістичним акцентом убачається у забезпеченні дієвості та ефективності механізму гарантування прав і свобод, адже «рівень наповненості гуманістичним змістом стандартів прав є показником цивілізованості людства»⁷²⁵. За словами О. Кучинської, ця система охоплює три підсистеми: 1) механізм реалізації – засоби, що здатні створити умови для реалізації прав і свобод; 2) механізм охорони – засоби профілактики порушень прав і свобод, а також утвердження правомірної поведінки; 3) механізм захисту – засоби, що сприяють відновленню прав, порушених неправомірними діями, а також

⁷²² Патерило І. В. Право як ціннісна категорія : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2006. С. 9.

⁷²³ Гришук О. В. Філософія конституційних цінностей : монографія. Київ : ВАІТЕ, 2019. С. 17.

⁷²⁴ Дуфенюк О. Аксіологія кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 3. С. 160–163.

⁷²⁵ Білас Ю. Гуманістичні засади європейських стандартів прав людини. *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)* : матеріали Міжнародного «круглого столу» (м. Львів, 4–5 грудня 2009 р.). Львів : Край, 2009. С. 40.

настанню відповідальності особи, що допустила порушення охоронюваного права⁷²⁶.

Цінності тісно корелюються з інтересами, що пояснює О. Гришук:

«Будь-яка частина реальності може зацікавити людину, викликати її інтерес, а, отже, стати для неї цінністю... Ціннісні орієнтації є ланкою, що поєднує людину з предметами її потреб та інтересів. Як суб'єктивні переваги, вони спрямовують мотиваційну структуру індивідуальної свідомості»⁷²⁷.

Цінності та інтереси мають значно ширшу, ніж право, зону «проникнення», зону впливу на життєдіяльність особи, суспільства та держави. Право не може закріпити на нормативному рівні всю багатоманітність відносин, варіативність зв'язків та об'єктів, урахувати їх швидку мінливість, а тому дає тільки певні, порівняно статичні, аксіологічні орієнтири, визначає суб'єктивні права, впроваджує правові інститути, актуальні для певного історичного періоду та політичного режиму. Натомість інтереси мають потенцію для реалізації навіть там, де право не регламентує відносини, але лише встановлює певні межі законності. З огляду на сказане, у цій частині дослідження увагу сфокусовано саме на балансі цінностей та інтересів як першоджерелах, з яких беруть витоки права та свободи, засади кримінального провадження, підстави для застосування владних повноважень, правозастосовної практики, ідея справедливості і т. д. Саме це дає підстави вважати інтереси «постійними ознаками конституційного ландшафту»⁷²⁸.

Інтерес (від лат. *interest* – мати значення) розглядається як причина дій індивідів або соціальних груп, що визначає їх соціальну поведінку⁷²⁹. У науковій доктрині існують різні підходи до трактування інтересу: як виключно суб'єктивне явище і шукати його поза свідомістю людини без сенсу; як об'єктивне явище, що належить до сфери суспільного буття; як автономно існуючі об'єктивні та суб'єктивні компоненти; як єдність об'єктивного та суб'єктивного⁷³⁰. Традиційно розрізняють законні та незаконні (протиправні) інтереси, а залежно від суб'єктності – інтереси фізичних, юридичних осіб, інтереси держави, інтереси суспільства.

І. Бабєцька визначає *законний інтерес* (приватний чи публічний) «як усвідомлене прагнення особи чи кількома особами спільно та (або) державою певних соціальних благ для задоволення потреб, які не заборонені законодавством, задоволення яких передбачено або безпосередньо впливає з

⁷²⁶ Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. С. 274.

⁷²⁷ Гришук О. В. Філософія конституційних цінностей : монографія. Київ : ВАІТЕ, 2019. С. 20.

⁷²⁸ Gottlieb S. E. The Paradox of Balancing Significant Interests. *Hastings Law Journal*. 1994. Vol. 45. P. 866.

⁷²⁹ Бабєцька І. Я. Інтерес як кримінально-правова категорія. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства* : матеріали Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 18–19 листопада 2016 р.). Івано-Франківськ : РВВ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. С. 16.

⁷³⁰ Чепис О. І. Об'єктивне та суб'єктивне в категорії «інтерес». *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 66. С. 57–62.

положень закону»⁷³¹. О. Чепис інтересом називає «прагнення суб'єкта задовольнити потреби соціального характеру, що проявляється у його вибірковій позиції стосовно об'єктивних умов існування та реалізується ним шляхом діяльності у суспільних відносинах»⁷³².

Т. Лоскутов, розглядаючи законні інтереси як предмет регулювання у кримінальному процесі, вказує на їх багатоманітність і розмірковує щодо питання доцільності їх визначення у законодавстві. Вчений критично ставиться до ідеї закріплення у нормах права переліку таких інтересів, адже кількість інтересів є значно більшою, аніж нормативна основа процесуальних відносин, інтереси можуть відповідати «духу» і принципам права, тож закріплення у законі вичерпного переліку всіх законних інтересів для всіх учасників кримінального провадження немає сенсу. Слід визначати тільки гарантії реалізації прав та інтересів⁷³³. Щоправда, в іншій публікації Т. Лоскутов для уникнення конфлікту між різними правами та інтересами (конституційні, конвенційні, процесуальні) пропонує останні все ж закріпити у кримінальному процесуальному законодавстві у вигляді ієрархії, що дозволило б, на думку вченого, створити певний порядок і розуміти їх правильне співвідношення⁷³⁴.

Розвиток ідеї про неможливість (бо право завжди «відстає від життя») і недоцільність (бо інтереси можуть відповідати духу та засадам права) нормативного визначення усіх законних інтересів продовжив І. Тітко, який до ключових характеристик інтересу як категорії кримінального процесуального права відносить: юридичну значущість, подвійну природу, персоналізованість, здатність виступати самостійним об'єктом правового захисту⁷³⁵.

Інтереси приватного характеру стосуються особистої сфери життя людини. Це користь, вигода для конкретної особи, спонукання та юридична можливість діяти для отримання певного індивідуального блага, потреба справедливості та захисту від стороннього втручання у приватне життя.

Інтереси публічного характеру стосуються потреб усієї спільноти, мають загальноновизнаний статус на рівні законодавства та інституційного забезпечення. Публічні інтереси в українській науковій доктрині розділяють на державні та суспільні, хоча західна наука оперує збірним поняттям «*public interests*».

⁷³¹ Бабецька І. Я. Інтерес як кримінально-правова категорія. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства* : матеріали Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 18–19 листопада 2016 р.). Івано-Франківськ : РВВ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. С. 20.

⁷³² Чепис О. І. Об'єктивне та суб'єктивне в категорії «інтерес». *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 66. С. 64.

⁷³³ Лоскутов Т. О. Законні інтереси як елемент предмету правового регулювання у кримінальному процесі. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2012. Вип. 1. С. 114, 116–117.

⁷³⁴ Лоскутов Т. О. Права і законні інтереси: елемент предмету чи засоби правового регулювання у кримінальному процесі? *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 276.

⁷³⁵ Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України : монографія. Харків : Право, 2015. С. 23–24; Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. С. 12.

М. Почтовий відносить до сфери державних інтересів забезпечення у кримінальному провадженні питань, пов'язаних із територіальною цілісністю, національною безпекою, реалізацією завдань кримінального судочинства, боротьбою зі злочинністю тощо. Суспільний інтерес убачається у вигодах суспільства в цілому, в суспільному благу⁷³⁶. Таке благо може виражатися у забезпеченні громадської безпеки та правового порядку, у захисті моральних цінностей суспільства, у відшкодуванні шкоди, завданої кримінальним правопорушенням територіальній громаді тощо. Суспільство має загальний інтерес у запобіганні необґрунтованому втручанням у приватну сферу, притягненню до кримінальної відповідальності.

Л. Золотухіна відносить до загального публічного інтересу побудову розвинутої, суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, в якій панує верховенство права⁷³⁷. Е. Тітко до найбільш значущих загальнонаціональних інтересів України відносить гарантування конституційних прав і свобод людини та громадянина, розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів⁷³⁸. Л. Наливайко та О. Мала стверджують, що держава є особливим суб'єктом, який відображає (поєднує) і публічні інтереси (інтереси нації, організацій, соціальних прошарків, суспільства в цілому), і приватні. Інтересами держави дослідниці називають закріплену на законодавчому рівні систему фундаментальних цінностей у найбільш важливих сферах життєдіяльності українського народу та суспільства (політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та ін.). Далі Л. Наливайко та О. Мала резюмують, що саме соціальна цінність певних суспільних відносин, яка визначається суспільством і державою, є найважливішим елементом поняття «державний інтерес»⁷³⁹.

Утім, незважаючи на певну об'єднаність публічних державних та публічних суспільних інтересів навколо певних цінностей, на думку деяких науковців, їх не слід ототожнювати.

Так, Н. Нетеса звертає увагу на те, що державні інтереси як окремий різновид публічних інтересів не підміняють собою суспільні інтереси, а об'єднують кілька взаємовиключних начал: в одних випадках державні інтереси суперечать приватним інтересам, відстоюючи суспільні; в інших – суперечать суспільним, гарантуючи приватний інтерес; у ще інших – взаємовиключають як суспільний, так і приватний інтерес заради самих себе⁷⁴⁰.

⁷³⁶ Почтовий М. М. Про співвідношення публічних і приватних інтересів у кримінальному судочинстві. *Юридична наука*. 2020. № 8 (110). С. 216.

⁷³⁷ Золотухіна Л. Історія розвитку національного законодавства в контексті реалізації «публічних інтересів». *Право і суспільство*. 2019. № 3. Ч. 2. С. 45.

⁷³⁸ Тітко Е. В. Національна та міжнародна безпека в контексті захисту прав людини в умовах сьогодення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 2. С. 129.

⁷³⁹ Наливайко Л. Р., Мала О. Р. Інтереси держави як предмет у структурі позовної діяльності прокурора у кримінальному провадженні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 2. С. 112–113.

⁷⁴⁰ Нетеса Н. В. Суспільні та приватні інтереси в кримінальному праві: до питання пошуку балансу. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 33. С. 126–127.

Вважається, що тільки у демократичній державі з розвиненим громадянським суспільством досягається баланс у взаємовідносинах держави та суспільства⁷⁴¹. Однак Т. Безверхнюк та Т. Сивак переконані, що громадянське суспільство формується з нескінченної різноманітності приватних інтересів і не може бути одночасно і генератором суспільного життя, і виразником публічного інтересу у формі виконання владних функцій. Відтак, вчені доводять, що, по-перше, повна відповідність суспільних і державних інтересів є недосяжною метою, оскільки відносини «держава-суспільство» завжди передбачають певні протиріччя; по-друге, держава як організація політичної влади у суспільстві, безумовно, в певних випадках віддзеркалює не чийсь інтереси (суспільні, його прошарків, громад, еліт), а власні, які сформовані на основі більш-менш збалансованого врахування інтересів різних соціальних груп, без чого вона була б не здатна виконувати функцію організатора суспільного життя⁷⁴².

Зовсім інший підхід презентує Л. Золотухіна, акцентуючи на широкому впровадженні останніми роками в національне законодавство категорії «публічний інтерес», що відповідає європейській моделі, в якій держава, її структурні елементи мають сервісний характер, представляють інтереси всього суспільства, тому більшою мірою використовується термінологія «органи публічної влади», «органи публічної адміністрації». Отже, підсумовує вчена, у контексті євроінтеграційних процесів та реформ в Україні відбулася термінологічна еволюція, зміст якої полягає в трансформації «державницького» підходу (коли держава є відокремленим владним механізмом, який керує та наглядає за суспільством, і використовується термінологія «державні органи», «державна влада», «державні інтереси») до європейського «соціоцентричного» підходу, коли держава перебуває на службі у суспільства, захищає та забезпечує реалізацію суспільних інтересів, тому використовується термінологія «публічна служба», «публічні інтереси» тощо⁷⁴³.

Отже, у демократичному суспільстві цінності та інтереси є важливими компонентами соціально-правової реальності. Вони стають рушійною силою, мотиваторами до активних дій для задоволення певних потреб, зокрема в контексті кримінально-процесуальних відносин.

3.1.2. Правові механізми забезпечення балансу приватних і публічних інтересів

«Вічним питанням» науки кримінального процесу було і досі залишається питання надання/ненадання пріоритету публічним чи приватним інтересам. Думки правників із цього приводу розділилися.

⁷⁴¹ Гришук О. В. Філософія конституційних цінностей : монографія. Київ : ВАІТЕ, 2019. С. 362.

⁷⁴² Безверхнюк Т., Сивак Т. Публічна сфера як зона артикуляції та балансу інтересів держави і громадянського суспільства. *Актуальні проблеми державного управління*. 2020. № 4. С. 64.

⁷⁴³ Золотухіна Л. Історія розвитку національного законодавства в контексті реалізації «публічних інтересів». *Право і суспільство*. 2019. № 3. Ч. 2. С. 45.

Одні вчені, говорячи про баланс, не надають переваг жодній із конкуруючих сторін, а часто апелюють до конструкції «розумний баланс». Так, Ю. Мирошниченко вважає розумний баланс приватних і публічних інтересів, диспозитивних і офіційних засад, змагальних і розшукових начал у кримінальному процесі запорукою ефективного судочинства і справедливого правосуддя⁷⁴⁴. Н. Бобечко зазначає про розумний баланс між (1) невідворотністю кримінального переслідування та притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, що супроводжується обмеженням прав та свобод особи, та (2) необхідністю дотримання цих прав і свобод, обмеження дискреційних повноважень державних органів та службових осіб, які ведуть кримінальне провадження⁷⁴⁵. А. Андрушко вказує, що баланс інтересів – це такий охоронюваний правовий зв'язок, коли інтересу однієї сторони кореспондує (відповідає або протистоїть) інтерес другої сторони, а урівноважують їх передбачені у законі особливі погоджувально-примирні способи захисту⁷⁴⁶. Ю. Аленін та Т. Лукашкіна вважають, що потрібно забезпечити розумне балансування публічних та приватних інтересів у кримінальному провадженні, а коли це виявляється неможливим – обґрунтовано надати перевагу або одним, або іншим⁷⁴⁷. Схожу позицію про варіативність пріоритету різних інтересів залежно від ситуації правозастосування висловлюють М. Погорецький⁷⁴⁸, Н. Нетеса⁷⁴⁹, О. Чепис⁷⁵⁰.

Другі наполягають, що у практиці правозастосування має надаватися перевага приватним інтересам. Як зазначає В. Тертишник, забезпечення верховенства права у сфері кримінального судочинства пов'язано з розробкою такої процесуальної форми, за якої пріоритет надається правам і свободам людини, максимально усуваються їх обмеження або такі обмеження допускаються як крайня необхідність, коли іншими засобами досягти мети правосуддя неможливо, а завдана обмеженням прав і свобод людини шкода буде меншою, ніж відвернута⁷⁵¹. В. Михайленко продовжує розвиток цієї позиції, констатує, що принцип пропорційності та застосування належної правової процедури є перешкодою для свавілля і зловживання учасниками⁷⁵². Ю. Євтошук доводить

⁷⁴⁴ Мирошниченко Ю. М. Про об'єктивну істину і змагальність кримінального судочинства. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2016. Вип. 11. С. 112.

⁷⁴⁵ Бобечко Н. Мета кримінального провадження. *Юридичний вісник*. 2017. № 2. С. 133.

⁷⁴⁶ Андрушко А. В. «Баланс інтересів»: експлікація поняття в контексті трудового права. *Університетські наукові записки*. 2015. № 1. С. 116.

⁷⁴⁷ Аленін Ю., Лукашкіна Т. Кримінальне судочинство як сфера захисту публічних та приватних інтересів. *Юридичний вісник*. 2011. № 4. С. 70.

⁷⁴⁸ Погорецький М. А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2014. № 2(10). С. 10.

⁷⁴⁹ Нетеса Н. В. Суспільні та приватні інтереси в кримінальному праві: до питання пошуку балансу. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 33. С. 132.

⁷⁵⁰ Чепис О. І. Баланс і дисбаланс інтересів суб'єктів права інтелектуальної власності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 224.

⁷⁵¹ Тертишник В. М. Гарантії прав і свобод людини та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2009. С. 31.

⁷⁵² Михайленко В. В. Застосування належної правової процедури як завдання кримінального провадження. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2020. № 1 (21). С. 9.

єдність принципу пропорційності з верховенством права, що дозволяє повною мірою виконувати найважливішу історичну функцію захисту прав та свобод людини⁷⁵³. М. Карпенко, О. Зоря та О. Малова підкреслюють, що спосіб визначення законодавцем балансу інтересів держави та інтересів особи через урегулювання мети, підстав, порядку та суб'єктів застосування заходів процесуального примусу, є індикатором ступеня свободи у державі, турботи про права людини в ній⁷⁵⁴. К. Токаренко підкреслює, що для правової держави є однаково важливими і боротьба зі злочинністю, і охорона прав, свобод та законних інтересів кожної людини, але у випадку конкуренції приватних і публічних інтересів справедливий баланс має враховувати пріоритет охорони прав, свобод та законних інтересів учасників, у зв'язку з тим, що вони зазнають найбільших обмежень через систему заходів державно-правового примусу⁷⁵⁵.

На тлі такої солідарної позиції дисонує погляд, який висловлює Д. Кавун, констатує тяжіння правової доктрини до однобокого підходу визначення процесуального положення підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого з постійним розширенням його прав і можливостей уникнути справедливого покарання і «неповноцінного» статусу потерпілого. Відтак суди, керуючись гуманністю, застосовують до підсудних часом символічне покарання, залишаючи поза увагою занедбане становище потерпілого і не переймаючись надійним захистом їх прав та законних інтересів. Погоджуючись із раніше висловленою пропозицією (В. Півненко, Є. Мірошніченко), Д. Кавун вважає необхідним запровадити презумпцію «правоти і пріоритетності прав потерпілого» як окрему засаду кримінального провадження⁷⁵⁶.

Треті вважають, що життєво необхідним є пріоритет публічних інтересів над приватними. Так, М. Костін, апелюючи до ідей теоретика права С. Алексєєва, говорить про «сильний кримінальний процес» як систему, яка ґрунтується на природній перевазі публічного начала в його організації і в умовах публічно-змагального процесу реально забезпечує належну охорону та захист прав і законних інтересів усіх його учасників на рівні наявної у конкретному історичному періоді потреби. Такий підхід, на думку вченого, цілком узгоджується з положеннями СКПЛ, зокрема щодо встановлення позитивного обов'язку держави забезпечити ефективний засіб юридичного захисту, ефективне розслідування уповноваженими органами⁷⁵⁷.

⁷⁵³ Євтошук Ю. О. Принципи пропорційності як необхідна складова верховенства права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Університет економіки та права «КРОК». Київ, 2015. С. 65, 67.

⁷⁵⁴ Карпенко М., Зоря О., Малова О. Захист конституційних прав крізь призму заходів забезпечення при здійсненні кримінального провадження. *Юридична наука*. 2013. № 4. С. 122.

⁷⁵⁵ Токаренко К. В. Рішення слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження. *Юридична наука*. 2016. № 1. С. 148.

⁷⁵⁶ Кавун Д. Про зміну стратегії кримінального процесу в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2015. Вип. 20. С. 248–249; Кавун Д. М. Кримінальний процесуальний механізм забезпечення прав потерпілого (фізичної особи) у досудовому розслідуванні : дис... канд. юрид. наук 12.00.09 ; Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2016. С. 172.

⁷⁵⁷ Костін М. І. Мета кримінального судочинства як системоутворювальний чинник організації кримінально-процесуальної діяльності. *Правова позиція*. 2018. № 1 (20). С. 55; Костін М. І. Природа негласних слідчих

М. Почтовий вказує, що переважаючий вид інтересу (приватного чи публічного) обумовлює наявність у кожній галузі права певного доміантного начала. З цієї позиції кримінальне процесуальне право характеризується перевагою саме публічних інтересів, що обумовлено державними завданнями у сфері боротьби зі злочинністю. Водночас законодавець певною мірою враховує і волевиявлення осіб – учасників кримінального провадження⁷⁵⁸.

Врешті В. Шибіко застерігає від впадання у крайнощі від превалювання державних інтересів у кримінально-процесуальній діяльності до визнання призначення кримінального процесу лише в дотриманні приватних інтересів, адже кримінальний процес як був, так і досі залишається офіційним. Не слід вирізняти одне призначення за рахунок іншого, а знайти розумний баланс, який зробить процес по-справжньому публічним⁷⁵⁹.

Серед численних академічних голосів виділяється маніфест Д. Михайленка, який закликає підтримати тезу, згідно з якою «науці прийшов час визнати, що користування основними правами та свободами може породжувати зло, завдаючи шкоди соціальним ідеалам і деформуючи культурні цінності», а разом з тим погодитися, що «необхідність постійного забезпечення та охорони прав особи не повинна перешкоджати державі виконувати свої функції, у тому числі примусового характеру...»⁷⁶⁰.

Учені згадують про потребу балансу приватних і публічних інтересів у різних контекстах, пов'язаних із реалізацією засад і застосуванням окремих інститутів у кримінальному провадженні:

- засада верховенства права⁷⁶¹;
- належна правова процедура як перешкода свавілля та зловживанням⁷⁶²;
- засади диспозитивності, публічності, змагальності⁷⁶³;

(розшукових) дій у системі «логічного доказування» *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 255–256.

⁷⁵⁸ Почтовий М. М. Про співвідношення публічних і приватних інтересів у кримінальному судочинстві. *Юридична наука*. 2020. № 8 (110). С. 217.

⁷⁵⁹ Шибіко В. Щодо призначення і завдань кримінального судочинства України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2011. Вип. 88. С. 17.

⁷⁶⁰ Михайленко Д. Г. Обмеження принципу презумпції невинуватості нормою про незаконне збагачення в Україні: соціальна обумовленість та тест на пропорційність. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2015. Т. 17. С. 376.

⁷⁶¹ Погребняк С. Тест на пропорційність. *Юрист України*. 2013. № 2. С. 9; Mathews J., Sweet S. Proportionality Balancing and Global Constitutionalism. *Columbia Journal of Transnational Law*. 2008. Vol. 47. P. 139; Тертишник В. М. Гарантії прав і свобод людини та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2009. С. 31; Михайленко В. В. Верховенство права як засада кримінального провадження. *Приватне та публічне право*. 2017. № 4. С. 130.

⁷⁶² Тертишник В. М. Гарантії прав і свобод людини та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2009. С. 31; Михайленко В. В. Застосування належної правової процедури як завдання кримінального провадження. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2020. № 1 (21). С. 9–10.

⁷⁶³ Мирошніченко Т. М. Реалізація засади диспозитивності під час кримінального процесуального доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Т. 2. Вип. 46. С. 111; Мирошніченко Ю. М. Про об'єктивну істину і змагальність кримінального судочинства. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2016. Вип. 11. С. 112; Маркуш М. А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна юридична академія України

- презумпція невинуватості⁷⁶⁴;
- строки досудового розслідування⁷⁶⁵;
- інститут заходів забезпечення кримінального провадження, які містять значний елемент примусу попереджувального (випереджувального) характеру і спрямовані на забезпечення дієвості кримінального провадження⁷⁶⁶;
- інститут негласних слідчих (розшукових) дій як органічна частина сучасної моделі «логічного доказування» та організації кримінального процесу⁷⁶⁷;
- інститут приватного обвинувачення⁷⁶⁸;
- диференціація кримінальної процесуальної форми⁷⁶⁹.

Як зауважує А. Шульга, «жодна система правосуддя ніколи не зможе гарантувати того, що жодна особа обвинуваченого не буде несправедливо обвинувачена й покарана», однак це не має стати перешкодою у докладанні всіх зусиль, аби знизити такий ризик до мінімуму і щоб кінцева мета забезпечення правосуддя не використовувалась для виправдання застосування неправомірних засобів її досягнення. Отож, зрозуміло, що для недопущення несправедливого правосуддя в кримінальному провадженні необхідні суттєві важелі встановлення рівноваги між сторонами, щоб завдання кримінального провадження, задекларовані в ст. 2 КПК України, були реалізовані в повному обсязі⁷⁷⁰.

Узагальнення наукових положень та аналіз змісту правових норм кримінального процесуального законодавства дає змогу говорити на

ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2006. С. 16; Яновська О. Г. Зміст засади змагальності та правові умови її реалізації в кримінальному провадженні. *Держава і право*. 2013. Вип. 59. С. 344.

⁷⁶⁴ Михайленко Д. Г. Обмеження принципу презумпції невинуватості нормою про незаконне збагачення в Україні: соціальна обумовленість та тест на пропорційність. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2015. Т. 17. С. 356–400.

⁷⁶⁵ Зіньковський І. Строки досудового розслідування: проблеми застосування оновлених норм Кримінального процесуального кодексу України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 2 (54). С. 94.

⁷⁶⁶ Гловюк І. В. Законне затримання та затримання уповноваженою службовою особою: питання теорії та практики. *Наукові праці Національного університету Одеська юридична академія*. 2014. № 14. С. 299; Карпенко М., Зоря О., Малова О. Захист конституційних прав крізь призму заходів забезпечення при здійсненні кримінального провадження. *Юридична наука*. 2013. № 4. С. 122; Грицок І. В. Запобіжні заходи в системі заходів процесуального забезпечення участі осіб у досудовому розслідуванні. *Право. ua*. 2015. № 3. С. 85; Безпалько І. Л. Реалізація пропорційності при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 2. С. 119–123.

⁷⁶⁷ Костін М. І. Природа негласних слідчих (розшукових) дій у системі «логічного доказування» *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 255–256.

⁷⁶⁸ Козленко А. Ю. Потерпілий як суб'єкт приватного обвинувачення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 9–1. С. 210; Козленко А. Ю. Приватний інтерес у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 3. С. 195.

⁷⁶⁹ Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. С. 86; Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. С. 8.

⁷⁷⁰ Шульга А. О. Відносно народовладдя та справедливості в кримінальному провадженні України. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 2. С. 126.

доктринальному рівні про те, що **забезпечення балансу інтересів у кримінальному провадженні може реалізовуватися за допомогою таких правових механізмів:**

– **симетричний механізм**, який полягає у впровадженні тотожних, «дзеркальних» прав для захисту інтересів певних учасників кримінального провадження для забезпечення рівності там, де це необхідно, доцільно та можливо. Іншими словами, йдеться про «технічну рівновагу» у можливостях захисту інтересів (наприклад, право подавати докази і для потерпілого, і для підозрюваного (п. 8 ч. 3 ст. 42 та п. 3 ч. 1 ст. 56 КПК України) або право заявляти відводи (п. 13 ч. 3 ст. 42 та п. 4 ч. 1 ст. 56 КПК України));

– **пропорційний механізм**, який полягає у застосуванні тесту на пропорційність для встановлення справедливості застосування заходів примусу. Оскільки йдеться про неоднотипні порівнювані компоненти, необхідно знайти оптимальний (домірний) еквівалент у системах «вина – покарання», «ступінь загрози – ступінь втручання/обмеження інтересів», «версія – спосіб перевірки», «ступінь втручання/обмеження інтересів – мета втручання/обмеження інтересів» тощо;

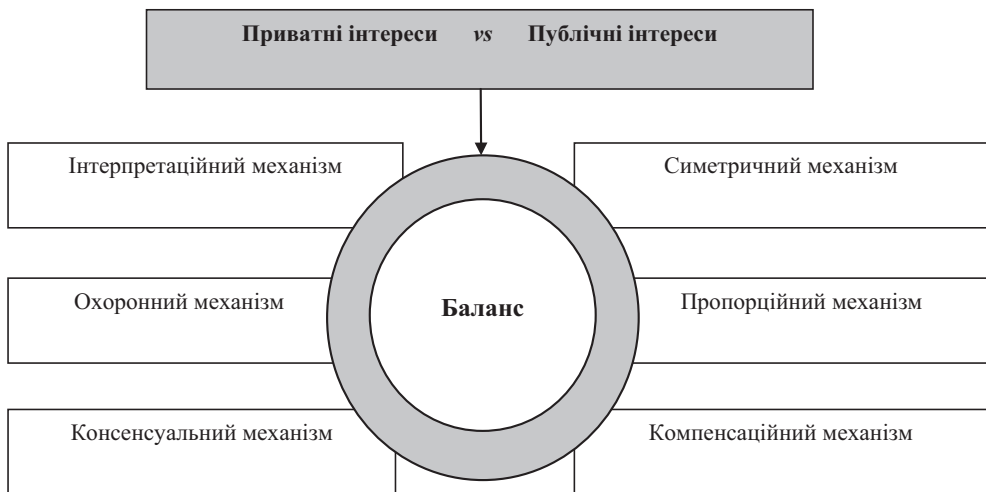
– **компенсаційний механізм**, який полягає у компенсації державою її переваг, що *a priori* існують у частині ресурсного забезпечення, у монополії застосування певних процедур, проведенні певних процесуальних дій. Цей механізм ілюструє формула: «так, ми маємо (можемо) це, але не маємо (не можемо) цього; а ви маєте (можете) це, але не маєте (не можете) цього». Прикладом може слугувати презумпція невинуватості, засада *in dubio pro reo*, гарантування свободи від самовикриття, імунітети, покладення тягаря доказування на сторону обвинувачення, інститут оскарження тощо;

– **консенсуальний механізм**, який полягає у тому, що законодавство забезпечує можливості для узгодження сторонами своїх інтересів у кримінальному провадженні, формування на цій основі формули спільного інтересу, матеріалізованого у формі угоди, яка презентується у суді; щоправда, останній додатково верифікує ризики порушення закону та суперечностей зі загальносуспільними, публічними інтересами;

– **охоронний механізм**, який полягає у посиленні гарантій захисту приватних інтересів від свавілля органів державної влади і може передбачати: *норми-засади* (наприклад, засади верховенства права, розумності строку, інститут недопустимості доказів, якщо вони отримані з істотним порушенням прав та свобод людини); *норми-заборони* (заборона проводити контроль за вчиненням злочину, якщо внаслідок таких дій неможливо повністю запобігти екологічній або техногенній катастрофі; заборона застосовувати катування, тортури, поведження, що принижує гідність людини; заборона застосовувати привід до неповнолітнього свідка); *норми-зобов'язання* (наприклад, вимога вмотивованості рішень; вимога обов'язкового залучення захисника у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього; вимога отримання дозволу на проведення обшуку; вимога відкриття матеріалів кримінального

провадження і т. д.); *норми-дозволи*, які реалізуються за певних додаткових умов (наприклад, примусове відбирання біологічних зразків, судовий розгляд без участі цивільного позивача, затримання без ухвали слідчого судді);

– *інтерпретаційний механізм*, який полягає у визначенні правил тлумачення норм процесуального законодавства уповноваженими суб'єктами у випадках виявлення колізій, суперечностей та прогалін, встановленні меж допустимої аналогії, правил переваги норм загального характеру (див. рис. 3.1).

Рис. 3.1. Основні механізми забезпечення балансу приватних і публічних інтересів у кримінальному провадженні*

* Розроблено авторкою

Незважаючи на плюралізм правових механізмів забезпечення балансу приватних та публічних інтересів у сфері кримінального правосуддя, треба зауважити, що в академічних колах він доволі часто асоціюється *sensu stricto* з пропорційністю. Ця тенденційність цілком зрозуміла з таких причин.

Витоки ідеї пропорційності фахівці вбачають у німецькій доктрині поліцейської діяльності, зміст якої полягав в обмеженні дискреції правоохоронних органів та імперативному обов'язку застосовувати тільки такі заходи, засоби, які необхідні для забезпечення громадського порядку та безпеки, а шкода, зумовлена обмеженнями приватних інтересів, має бути більш суттєвою, ніж шкода, якої зазнають суспільство чи окрема особа через таке обмеження⁷⁷¹. У 1949 р. КС Баварії розглядав справу, що стосувалася п. 2 ст. 98 Конституції і передбачала, що обмеження прав за законом допустимі лише в разі крайньої необхідності в інтересах забезпечення безпеки, моралі, здоров'я

⁷⁷¹ Погребняк С. Тест на пропорційність. *Юрист України*. 2013. № 2. С. 6–7.

та добробуту населення. У 1956 р. той же суд пояснив, що принцип пропорційності впливає із гарантованих конституційних прав та принципів правової держави (Rechtsstaat)⁷⁷².

На відміну від німецького підходу, зміст якого концентрувався навколо ідеї обмеження сваволі органів влади, в американській правовій доктрині робився дещо інший акцент – ідея легітимації дій держави щодо правових підстав обмеження публічних інтересів за абсолютизації прав людини, приватних інтересів. Щоправда, як зазначає Т. Цувіна, незважаючи на різну конотацію вказаних концепцій, віднедавна спостерігається тенденція зближення двох підходів унаслідок загальної тенденції конвергенції правових систем⁷⁷³.

У 1953 р. Р. Краус уперше ввів поняття «пропорційність у вузькому сенсі» і трактував його як конституційний принцип, в якому пріоритет надавався правам людини. Дослідження Р. Крауса продовжив П. Лерче, який у своїй праці у 1961 р. додав до конституційного принципу пропорційності у вузькому сенсі ідею вибору найменш обтяжливого заходу з усіх можливих для досягнення цілей⁷⁷⁴. Згодом ці концептуальні підходи сформували основу для визнання балансу інтересів базовим принципом ЄСПЛ, який часто звертається до концептів «розумна пропорційність», «необхідна рівновага», «пропорційність тягаря», «непропорційне втручання», «справедливий баланс», що засвідчує аналіз судової практики та наукові коментарі Н. Блажівської⁷⁷⁵, О. Яновської⁷⁷⁶, Л. Лобойка та О. Банчука⁷⁷⁷, О. Грищук⁷⁷⁸, Ю. Євтошук⁷⁷⁹ та інших фахівців. Прикладами можуть слугувати такі формулювання правової позиції у рішеннях ЄСПЛ:

– питання невідкриття матеріалів кримінального провадження повинно вирішуватися судом на підставі балансу інтересів: публічного інтересу та інтересів захисту, і лише коли це вкрай необхідно («*Роу та Дейвіс проти Сполученого Королівства*»);

– баланс інтересів правосуддя вимагає надання правової допомоги («*Кваранта проти Швейцарії*»; «*Каратас і Сарі проти Франції*»);

– існує потреба справедливої рівноваги між загальним інтересом суспільства та захистом основних прав конкретної особи, але необхідну рівновагу не буде забезпечено, якщо особа несе особистий і надмірний тягар

⁷⁷² Mathews J., Sweet S. Proportionality Balancing and Global Constitutionalism. *Columbia Journal of Transnational Law*. 2008. Vol. 47. P. 106–107.

⁷⁷³ Цувіна Т. Принцип пропорційності у цивільному судочинстві. *Право України*. 2018. № 10. С. 52.

⁷⁷⁴ Mathews J., Sweet S. Proportionality Balancing and Global Constitutionalism. *Columbia Journal of Transnational Law*. 2008. Vol. 47. P. 104–105.

⁷⁷⁵ Блажівська Н. Є. Поняття «справедливий баланс» у практиці Європейського суду з прав людини. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 1. С. 55–56.

⁷⁷⁶ Яновська О. Г. Дотримання принципу змагальності при відкритті матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій стороні захисту. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 86.

⁷⁷⁷ Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес : навчальний посібник. Київ : ВАІТЕ, 2014. С. 191–192.

⁷⁷⁸ Грищук О. В. Філософія конституційних цінностей : монографія. Київ : ВАІТЕ, 2019. С. 169.

⁷⁷⁹ Євтошук Ю. О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Університет економіки та права «КРОК». Київ, 2015. С. 52–54.

(«*Брумареску проти Румунії*», «*Спорронг та Льоннрот проти Швеції*», «*Хеттон та інші проти Сполученого Королівства*»);

– справедливий баланс між різними інтересами, що розглядаються, може бути порушено не тільки тоді, коли відсутні положення для захисту гарантованих прав, але й тоді, коли їх не дотримуються належним чином («*Морено Гомес проти Іспанії*»);

– процедурні гарантії, доступні заявнику, можуть бути визнані недієвими, а держава – відповідальною за Конвенцією, якщо процедура прийняття рішень є необґрунтовано тривалою або якщо прийняте рішення в результаті протягом значного періоду залишається невиконаним («*Дубецька та інші проти України*» і т. д.)⁷⁸⁰.

Отже, держава може завадити здійсненню права на приватність та реалізації фундаментальних прав і свобод, якщо таке втручання є «необхідним у демократичному суспільстві» в інтересах суспільного блага. Для уніфікації підходів до верифікації справедливості балансування інтересів у конкретній справі було впроваджено добре відомий тест пропорційності, зміст якого komponується критеріями:

(1) *належності або доречності* (відповідності, придатності обраних засобів меті уряду);

(2) *необхідності* (вибір з усіх придатних засобів такої форми втручання/обмежень приватних інтересів, коли інші, менш обтяжливі форми втручання, будуть неефективними для досягнення цілей, «необхідних у демократичному суспільстві»);

(3) *розумності або пропорційності у вузькому значенні* (ретельного зважування конфліктних інтересів, балансування між суспільним та приватним інтересами в такий спосіб, щоби використані засоби були пропорційними очікуваним результатам, шкода приватній особі пропорційна вигоді уряду щодо досягнення поставленої меті)⁷⁸¹ та ін.

Попри консолідацію багатьох науковців навколо такого підходу, привертає увагу альтернативна структура тесту пропорційності, який застосовує ЄСПЛ:

⁷⁸⁰ Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. Київ, 2015. С. 34–35, 77–78, 134, 140, 152–153.

⁷⁸¹ Маслак Н. В. Деякі аспекти реалізації принципу пропорційності у національній системі кримінальної юстиції. *30 років розбудови Української державності та кримінальна юстиція як її базовий компонент: чого досягнуто і що втрачене?* : матеріали VII Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 16–17 вересня 2021 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 116; Гловюк І. В. Пропорційність та механізм кримінально-процесуального регулювання: теорія і практика. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування : колективна монографія / за заг. ред. Ю. П. Аленіна ; відпов. за вип. І. В. Гловюк. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 31–32; Погребняк С. Тест на пропорційність. *Юрист України*. 2013. № 2. С. 7; Юдківська Г. Ю. Принцип пропорційності в системі захисту прав людини. *Слово Національної школи суддів України*. 2015. № 4 (13). С. 118; Цувіна Т. Принцип пропорційності у цивільному судочинстві. *Право України*. 2018. № 10. С. 53; Михайленко Д. Г. Обмеження принципу презумпції невинуватості нормою про незаконне збагачення в Україні: соціальна обумовленість та тест на пропорційність. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2015. Т. 17. С. 379; Mathews J., Sweet S. Proportionality Balancing and Global Constitutionalism. *Columbia Journal of Transnational Law*. 2008. Vol. 47. P. 114–115; Jackson V. C. Constitutional Law In An Age Of Proportionality. *The Yale Law Journal*. 2015. Vol. 124. P. 3099.

- (1) законність (чи є втручання законним);
- (2) важливість для суспільства (чи охоплює воно суспільний інтерес);
- (3) пропорційність у вузькому сенсі (чи є такий захід пропорційним до визначених цілей)⁷⁸².

Таке тлумачення принципу пропорційності у контексті обговорення права особи на мирне володіння майном часто простежується у мотиваційній частині рішень українських судів⁷⁸³ та ін.

С. Погребняк також згадує про вимогу законності у дещо іншому контексті. Вчений констатує, що баланс можна вважати справедливим тільки за умови, що обмеження не посягає на сутність певного права і не призводить до втрати його реального змісту, що підтверджується правовими позиціями ЄСПЛ стосовно вимоги законності та збереження основного змісту прав і свобод при втручанні держави у приватну сферу⁷⁸⁴. Ці міркування видаються такими, що потребують подальшого розвитку.

Не заперечуючи загалом такий концептуальний підхід, однак, необхідно додати таке: по-перше, у різні часи різні обмеження, які в сучасному сенсі викликали б осуд демократичного світу, насправді були законними у сенсі нормативної допустимості, правової легітимності. Тож не можна абсолютизувати законність як критерій справедливості, адже формула Г. Радбруха говорить про потенційні ризики існування «законного неправа» або «нестерпно несправедливого», аморального закону, з одного боку, та факту існування «надзаконного права», природного права – з іншого⁷⁸⁵. Отже, існують правові принципи, які є більш авторитетні за будь-який правовий припис, і закон, що їм суперечить, не повинен мати юридичної сили. Ця ідея лежить в основі конституційного правосуддя, адже коли судді тлумачать конституційні положення та визнають нечинними «шкідливі закони», вони надають силу фундаментальним цінностям суспільства⁷⁸⁶.

По-друге, довічне позбавлення волі особи можна із суб'єктивної точки зору розглядати як втрату реального змісту свободи, хоча це вимушений захід реагування держави на особливо тяжкий злочин. Натомість тортури, приниження чи катування є засобами, визнаними сучасним законодавством

⁷⁸² Чепис О. І. Баланс інтересів суб'єктів права інтелектуальної власності крізь призму принципів пропорційності та справедливості. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Вип. 85. С. 242; Безпалько І. Л. Реалізація пропорційності при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 2. С. 121; Брич Л. П. Законність втручання у права та свободи людини та їхнього обмеження у кримінальному провадженні в інтерпретації ЄСПЛ. *Засади функціонування кримінальної юстиції* : збірник тез Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 15 травня 2020 р.). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 33–34.

⁷⁸³ Ухвала Макарівського районного суду Київської області від 24.01.2019 р. (справа № 370/2771/16-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79411910>; Ухвала Рівненського міського суду від 08.12.2021 р. (справа № 569/8027/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102128108>.

⁷⁸⁴ Погребняк С. Тест на пропорційність. *Юрист України*. 2013. № 2. С. 9.

⁷⁸⁵ Радбрух Г. П'ять хвилин філософії права. *Проблеми філософії права*. 2004. Том II. С. 95–97; Подковенко Т. Концепція природного права Густава Радбруха. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 3 (27). С. 39–40.

⁷⁸⁶ Гришук О. В. Філософія конституційних цінностей : монографія. Київ : ВАІТЕ, 2019. С. 19.

поза межею соціальної справедливості, які не можуть бути виправдані жодним чином і посягають на антропну гідність. Як констатує Д. Михайленко:

«...при втраті сутності права, його реального змісту у результаті застосування обмеження останнє не може вважатися несправедливим чи неоптимальним, оскільки воно є власне обмеженням...»⁷⁸⁷.

З огляду на сказане, справедливим є баланс, який досягнуто в такий спосіб, за якого зберігається повага особистої гідності особи як джерела усіх інших екзистенційних прав.

Треба зауважити, що у західній правничій риторичі принцип пропорційності не оминув критики, яка ґрунтується на кількох типових аргументах, які ми вже частково згадували у першому розділі. По-перше, за балансування конкретних приватних та публічних інтересів балансується неспівмірні (різнорідні) об'єкти, які у найбільш спрощеному вигляді можна вкласти у структуру «безпека vs свобода». На цьому ґрунті ставилась під сумнів раціональність балансування. По-друге, процедура балансування більше нагадує технічний, математичний процес, тому тут немає місця для морально-етичних міркувань. По-третє, тест пропорційності надто нав'язливо впливає на законодавчі органи, що встановлюють стандарти, які неможливо виконати⁷⁸⁸.

Так, наприклад, Т. О. Алейніков говорив про існування складних аналітичних та операційних проблем, які породжують питання: в який спосіб інтереси ідентифікуються, оцінюються та порівнюються, адже доводиться «виміряти невимірне» і «порівнювати непорівнянне», як, наприклад, апельсин та яблуко⁷⁸⁹. Отже, виникає необхідність знайти спільну відкалібровану шкалу, критерії та переведення різнорідних цінностей та інтересів у певний якісний чи кількісний еквівалент, який можна було б порівнювати, однак досі такого механізму немає.

У цьому контексті цікавими є міркування Д. Михайленка, який також ставить під сумнів застосовність балансу цінностей до такого порядку, в якому поряд зі «звичайними цінностями» формально констатується цінність вища. Не можна побудувати рівновагу там, де *a priori* (та й ще на конституційному рівні) закладено конфлікт, результат вирішення якого конституційно-логічно визначений наперед. Тому всі «красиві і справедливі теорії розбиваються об імператив про вищість такої цінності, як людина, її права та свободи»⁷⁹⁰. Водночас учений знаходить вихід із цієї патової ситуації, пропонуючи

⁷⁸⁷ Михайленко Д. Г. Обмеження принципу презумпції невинуватості нормою про незаконне збагачення в Україні: соціальна обумовленість та тест на пропорційність. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2015. Т. 17. С. 387.

⁷⁸⁸ Panaccio Ch.-M. In Defence of Two-Step Balancing and Proportionality in Rights Adjudication. *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*. 2011. Vol. 24 (1). С. 117; Bronitt S. Balancing Security and Liberty: Critical Perspectives on Terrorism Law Reform. *Fresh Perspectives on the "War on Terror"*. 2008. С. 66–73; Aleinikoff T. A. Constitutional Law in the Age of Balancing. *The Yale Law Journal*. 1987. Vol. 96. P. 972–995; Jackson V. C. Constitutional Law In An Age Of Proportionality. *The Yale Law Journal*. 2015. Vol. 124. P. 3153–3165.

⁷⁸⁹ Aleinikoff T. A. Constitutional Law in the Age of Balancing. *The Yale Law Journal*. 1987. Vol. 96. P. 972.

⁷⁹⁰ Михайленко Д. Г. Обмеження принципу презумпції невинуватості нормою про незаконне збагачення в Україні: соціальна обумовленість та тест на пропорційність. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2015. Т. 17. С. 376.

порівнювати не саму цінність, а глибину потенційного порушення кожної з них у випадку застосування і у випадку незастосування обмежень права⁷⁹¹.

Системне балансування настільки невизначене, що не може бути чітко продемонстроване суспільству, що робить його непридатним для використання. С. Готліб резюмує: парадокс балансування полягає в тому, що скептики мають рацію, адже ми не можемо його використовувати, проте скептики помиляються, позаяк ми використовуємо баланс постійно. Відтак, балансування інтересів нагадує змагання з футболу⁷⁹².

Прихильники застосування тесту пропорційності вважають, що, попри наявні недоліки та прогалини, йдеться про творення універсальної бази порівняння, правила балансування є засадничими, а вирішальний голос має суд⁷⁹³. Професорка Гарвардської правничої школи В. Джексон указує на ключову перевагу визнання пропорційності як принципу чи доктрини, оскільки вона сприяє досягненню справедливості у більшій гармонії з конституційними правами⁷⁹⁴. Схожими є переконання Р. Алексі, який, полемізуючи з одним із найбільш переконаних критиків балансу Ю. Габермасом, опонує аргументації останнього щодо руйнування під час балансування «вогняної стіни», зведеної в правовому дискурсі шляхом надання деонтологічного розуміння правових норм і принципів. Р. Алексі доводить, що існує раціональна структура балансування, яка може бути чітко визначена правилами, які не становлять небезпеки для конституційних прав та цінностей, а навпаки, є необхідним засобом надання їм захисту, що створює центр опори, основу для зведення «вогняної стіни», яку Ю. Габермас вважає відсутньою в теорії балансування. Балансування є необхідною формою раціонального практичного дискурсу⁷⁹⁵.

Узагальнення різних підходів дозволяє зробити проміжний висновок. У системі правових механізмів забезпечення балансу публічних та приватних інтересів доцільно визнати, попри існуючу критику і «слабкі місця», особливу роль пропорційності та визначити такі ефекти (напрями) позитивного впливу для системи кримінального правосуддя:

– *ціннісний ефект*, що полягає, по-перше, в утвердженні почуття справедливості у суспільстві через практику прийняття зважених процесуальних рішень, які узгоджуються з конституційними цінностями; по-друге, у визначенні пріоритету тих чи інших цінностей та інтересів у кожній конкретній справі;

– *стабілізуючий ефект*, що реалізується через створення стабільної основи для прийняття та обґрунтування рішень суб'єктами процесуальної діяльності, наведення переконливої аргументації, особливо в тих випадках, коли проведення інтервенцій потребує судового дозволу;

⁷⁹¹ Ibidem – С. 387.

⁷⁹² Gottlieb S. E. The Paradox of Balancing Significant Interests. *Hastings Law Journal*. 1994. Vol. 45. P. 837, 849.

⁷⁹³ Barak A. Proportionality and Principled Balancing. *Law and Ethics of Human Rights*. 2010. Vol. 4 (1). P. 1–16.

⁷⁹⁴ Jackson V. C. Constitutional Law In An Age Of Proportionality. *The Yale Law Journal*. 2015. Vol. 124. P. 3147.

⁷⁹⁵ Alexy R. Constitutional Rights, Balancing, and Rationality. *Ratio Juris*. 2003. Vol. 16 (2). P. 131–140.

– *дисциплінуючий ефект* для органів правозастосування, стримування сваволі та захисту від застосування надмірного втручання, процесуального примусу;

– *стимулюючий ефект* для правотворчої діяльності законодавця, оскільки дилеми зважування різних груп інтересів у конкретній справі дають початок для більш широкої дискусії про права людини та впровадження реформ і формування нових, удосконалених стандартів;

– *адаптаційно-корегуючий ефект*, який полягає в тому, що механізм пропорційності послаблює типову категоричність доктрини кримінального процесу, дозволяє гнучко оцінювати різні чинники та обставини у конкретній справі, у межах визначеної дискреції обирати певний спосіб реагування, визначати значущість та гостроту потреб, навіть тоді, коли закон не дає достатньо зрозумілої, визначеної та чіткої правової основи і таким чином корегувати наявність виявлених прогалин.

Аналіз судової практики української Феміди дає змогу висновувати, що типовим є звернення до концепту пропорційності та балансування слідчими суддями та суддями в таких випадках:

– під час розгляду клопотань про дозвіл на проведення обшуку, коли з'ясувався факт обґрунтованості втручання в особисте та сімейне життя, а також чи не допускаються з боку правоохоронних органів дії, пов'язані з неналежним втручанням⁷⁹⁶;

– під час розгляду питання про арешт майна⁷⁹⁷;

– під час розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчих, коли з'ясувався факт обмеження права доступу до суду⁷⁹⁸;

– під час розгляду касаційних скарг на судові рішення, коли з'ясувався факт обмеження права доступу до суду, його легітимна мета, непорушність сутності цього права⁷⁹⁹;

– під час розгляду питання про конфіскацію майна, коли з'ясувався факт справедливої рівноваги між інтересами держави (суспільства), пов'язаними з втручанням, та інтересами особи, яка так чи інакше страждає від втручання⁸⁰⁰;

– при вирішенні питання про покарання, яке має бути законним (несвавільним), пропорційним (не становити надмірного тягара для особи)⁸⁰¹, але й не бути надто м'яким⁸⁰².

⁷⁹⁶ Ухвала Зарічного районного суду м. Суми від 25.02.2020 р. (справа № 591/4756/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87818518>; Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 21.09.2020 р. (справа № 757/40291/20-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96584485>.

⁷⁹⁷ Ухвала Макарієвського районного суду Київської області від 24.01.2019 р. (справа № 370/2771/16-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79411910>; Ухвала Рівненського міського суду від 08.12.2021 р. (справа № 569/8027/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102128108>.

⁷⁹⁸ Ухвала Малиновського районного суду м. Одеси від 02.09.2020 (справа № 521/14339/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91616925>.

⁷⁹⁹ Ухвала Касаційного кримінального суду ВС від 04.08.2020 р. (справа № 127/12340/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90755400>; Ухвала Другої судової палати Касаційного кримінального суду ВС від 08.04.2019 р. (справа № 686/27849/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81020530>.

⁸⁰⁰ Вирок Чернігівського районного суду Чернігівської області від 14.05.2020 р. (справа № 748/875/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89243425>.

Типовим є апелювання суддів до рішень ЄСПЛ у справах «Скополла проти Італії», «Ашингдейн проти Сполученого Королівства», «Кромбах проти Франції», «Бакланов проти Російської Федерації», «Фрізен проти Російської Федерації», «Ісмаїлов проти Росії».

Завершуючи, важливо наголосити, що, незважаючи на значну роль правового механізму пропорційності, не слід залишати поза увагою інші правові інструменти, які покликані не допустити дисбаланс у дихотоміях «людина – держава», «безпека – свобода», «публічне – приватне». Симетричний, охоронний, компенсаційний, інтерпретаційний, консенсусний правові механізми також мають суттєве значення, а хитання до крайнощів в один чи інший бік, абсолютизація приватних або публічних інтересів тягне за собою ризики для справедливості правосуддя.

3.1.3. Характеристики балансу приватних і публічних інтересів у кримінальному провадженні

Баланс – це не факт, а процес. Досліджуючи природу цього процесу, можна виокремити низку суттєвих характеристик, які роблять балансування приватних і публічних інтересів унікальним компонентом діяльності. До таких характеристик відносимо: (1) універсальність; (2) динамічність; (3) поліструктурність; (4) забезпеченість; (5) диференційованість; (6) контекстуальність; (7) прозорість (рис. 3.2). Розглянемо їх докладніше.

Універсальність полягає в тому, що баланс інтересів стосується всіх інститутів кримінального процесуального права, які певною мірою здатні обмежувати зону приватності особи, втручатися в реалізацію її прав і свобод. Як зазначає Ю. Євтошук, зміст і фундаментальний характер принципу пропорційності дає змогу говорити про його поширеність на всіх суб'єктів владного впливу, різні сфери правового регулювання, галузі права, правові інститути; він є принципом і правотворчості, і правозастосування; як публічного, так і приватного права; як матеріального, так і процесуального права⁸⁰³. Схожу позицію висловлює Л. Брич, констатує, що триєдиний стандарт пропорційності поширюється на всі без винятку обмеження прав сторони захисту у кримінальному провадженні⁸⁰⁴. Універсальність означає придатність застосування

⁸⁰¹ Вирок Личаківського районного суду м. Львова від 21.12.2021 р. (справа № 463/7283/20). URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/102085068>; Вирок Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 29.05.2020 р. (справа № 203/808/20). URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/89511426>; Вирок Дзержинського районного суду м. Харкова від 05.05.2021 р. (справа № 638/8943/20). URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/96724989>.

⁸⁰² Ухвала Чернівецького апеляційного суду від 23.04.2021 р. (справа № 11-кп/822/76/21). URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/96490031>.

⁸⁰³ Євтошук Ю. О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Університет економіки та права «КРОК». Київ, 2015. С. 66.

⁸⁰⁴ Брич Л. П. Законність втручання у права та свободи людини та їхнього обмеження у кримінальному провадженні в інтерпретації ЄСПЛ. *Засади функціонування кримінальної юстиції* : збірник тез

до різних ситуацій досудового розслідування та судового провадження, в яких конкурують приватні та публічні інтереси. Крім того, нагромаджений роками досвід застосування балансуєчих механізмів дозволяє розробити певні уніфіковані стандарти практики оцінювання конкретних фактів і обставин справи з урахуванням фундаментальних ідей, ідеалів, чільних засад.

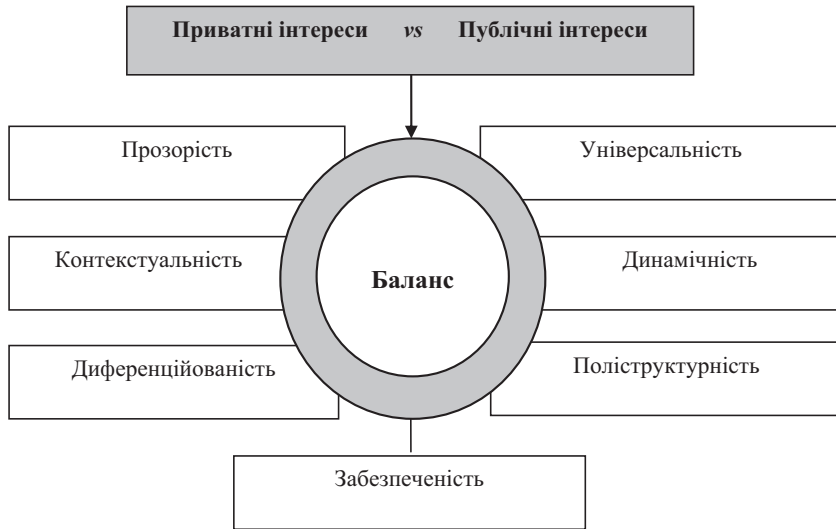

Рис. 3.2. Основні характеристики балансу приватних і публічних інтересів у кримінальному провадженні*

* Розроблено авторкою

Динамічність вбачається у тому, що система кримінального провадження еволюціонує під впливом певних зовнішніх і внутрішніх системних чинників. Зміна соціокультурних, геополітичних, економічних обставин може спричинити зміну в системі балансу інтересів.

На рівні закону балансування інтересів презентується складною, розгалуженою системою правових інститутів та механізмів, що в сукупності утворюють оптимум Парето. Досягнення цього оптимуму означає, що далі будь-яке покращення становища одного елемента призведе до погіршення становища іншого. Теорія названа ім'ям автора, італійського економіста та соціолога В. Парето (V. Pareto), який вважав, що будь-яка зміна, яка нікому не завдає збитків і яка приносить людям користь (за їх власною оцінкою), є поліпшенням. Отже, визнається право на всі зміни, які не приносять нікому додаткової шкоди. Ефективність вважається досягнутою, коли всі вигоди від змін вичерпано⁸⁰⁵. Це

Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 15 травня 2020 р.). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 36.

⁸⁰⁵ Дуфенюк О. Оптимум Парето у кримінальному провадженні на прикладі останніх «воєнних новел». *Українська кримінальна юстиція в умовах війни* : матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 9–11 червня 2022 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 103–105.

вчення доволі широко презентоване в академічних дискусіях економічної та соціологічної наук, але згодом почало розглядатися у контексті обговорення політичних процесів і права⁸⁰⁶, зокрема для обґрунтування раціональності балансу інтересів у правозастосовній практиці⁸⁰⁷.

Якщо в контексті традиційного підходу у структурі оптимуму Парето акцентується на добробуті, матеріальному багатстві членів суспільства, а зміни в системі відбуваються через застосування економічних реформ, то відповідно у структурі оптимуму Парето у кримінальному процесі ядро становить баланс приватного і публічного у кримінальному провадженні, а кожна наступна новелізація або розширює межі втручання у приватну сферу, або звужує дискрецію процесуальних органів⁸⁰⁸.

Наприклад, *потреба ефективної протидії тероризму* внесла суттєві корективи у баланс приватних і публічних інтересів у кримінальному провадженні багатьох демократичних країн. Після терористичних актів у США у вересні 2001 р. напруга посилилась. Зважаючи «більше/менше зло», уряд впровадив зміни в законодавстві, які розширюють спеціальні повноваження органів досудового розслідування і в певний спосіб обмежують свободу, право конфіденційності та захисту від втручання в приватне спілкування та життя. Ця менша конфіденційність у вигляді розширення підстав та спрощення порядку затримання, арешту, аудіо та відеоконтролю, перехоплення розмов та повідомлень, фіксації білінгових даних, геолокації пристроїв і т. д. стала основою для забезпечення більшої безпеки, правового порядку, тобто публічних інтересів у довгостроковій перспективі.

Зростання ваги публічних інтересів, пов'язаних із безпекою, детермінували зменшення конфіденційності, що не могло не викликати занепокоєння, адже менша конфіденційність не завжди гарантує більшу безпеку в довгостроковій перспективі. Як зазначає Б. Купс, тепер урядам і парламентам необхідно приділяти більше уваги обґрунтуванню необхідності розширення повноважень органів розслідування, якщо вони хочуть «зберегти подобу істини», коли говорять про баланс між кримінальним розслідуванням та приватним життям⁸⁰⁹.

Деякі утилітаристи взагалі наполягали на тому, що втручання у приватну сферу, аж до застосування тортур і катування заради запобігання

⁸⁰⁶ Байковський П. Інституційна та соціоструктурна складова проблеми дефіциту демократії в ЄС. *Вісник Львівського університету*. 2012. № 30. С. 103–112; Reynolds N. B. Pareto Optimality and the Rule of Law. In: G. Brennan, H. Kliemt, R. D. Tollison (eds) *Method and Morals in Constitutional Economics*. Studies in Economic Ethics and Philosophy. Berlin, Heidelberg : Springer. 2002. P. 237–252. DOI: 10.1007/978-3-662-04810-8_17; Wysocki I. Justice And Pareto-Efficiency (The Case Against Coase). *Dialogi Polityczne*. 2016. Vol. 19. S. 33–46. DOI: 10.12775/DP.2015.015; Posner R. A. The Ethical and Political Basis of the Efficiency Normin Common Law Adjudication. *Hofstra Law Review*. 1980. Vol. 8. P. 487–507; Buchanan J. M. Positive Economics, Welfare Economics, and Political Economy. *Journal of Law and Economics*. 1959. Vol. 2. P. 124–127.

⁸⁰⁷ Alexy R. Constitutional Rights, Balancing, and Rationality. *Ratio Juris*. 2003. Vol. 16 (2). P. 135–136.

⁸⁰⁸ Дуфенюк О. Оптимум Парето у кримінальному провадженні на прикладі останніх «воєнних новел». *Українська кримінальна юстиція в умовах війни* : матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 9–11 червня 2022 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 103–106.

⁸⁰⁹ Koops B.-J. The Shifting «Balance» Between Criminal Investigation and Privacy. A case study of communications interception law in the Netherlands. *Information, Communication & Society*. 2003. Vol. 6 (3). P. 379.

терористичним атакам, є допустимим. У цій новій ері загроз тероризму відбувається переосмислення змісту фундаментальних прав людини, в яких саме «людська безпека» (*human security*) постулюється найважливішим правом. Такий орієнтований на безпеку дискурс стає загрозливим, адже «спокуслива метафора балансу» може переформатувати положення ЄКПЛ та інші зобов'язання, «якщо достатньо голосно волатимуть» зацікавлені особи⁸¹⁰.

Ілюстративним прикладом динамічності балансування є *адаптація потреб кримінального провадження до умов пандемії*. Криза COVID-19 викликала шок для судових адміністрацій в усьому світі⁸¹¹. Якщо скляні бар'єри в кабінетах і залах судових слухань, вимоги маскового режиму, соціальної дистанції та антисептичної обробки, перевірка стану здоров'я при вході до інституцій, почерговий порядок обідніх перерв, гнучкий графік роботи органів юстиції, обмеження засади гласності та багато інших правил нової реальності й були інколи обтяжливими, але не становили суттєвої загрози для балансу приватних і публічних інтересів, то були й такі новели у діяльності правоохоронних та судових органів, які викликали ризики дисбалансу. Ось кілька прикладів:

– широке впровадження технологій дистанційного судового провадження (так званий «віртуальний процес» або «безконтактний метод відправлення правосуддя»), незважаючи на переваги, які полягають у забезпеченні доступності та безперервності функціонування системи кримінальної юстиції, а також захисті учасників від інфікування вірусом, викликало занепокоєння через порушення засади конфіденційності спілкування, якості та надійності технологій, загроз несанкціонованого втручання, проблем ідентифікації осіб, нерівності у технічних компетенціях та навичках⁸¹²;

– відкладення значної частини судових засідань містило ризики збільшення кількості нерозглянутих справ і збільшення адміністративного навантаження на діяльність після усунення вимог фізичного дистанціювання⁸¹³;

– зменшення практики арешту за адміністративні правопорушення органами поліції та тюремні ув'язнення судами для того, щоби запобігти інфікуванню правопорушників та працівників системи кримінального правосуддя⁸¹⁴, несли ризики формування почуття безкарності, всездозволеності;

⁸¹⁰ Bronitt S. Balancing Security and Liberty: Critical Perspectives on Terrorism Law Reform. *Fresh Perspectives on the "War on Terror"*. 2008. С. 67, 69–71.

⁸¹¹ Haigh R., Preston B. The Court System in a Time of Crisis: COVID-19 and Issues in Court Administration. *Osgoode Hall Law Journal*. 2021. Vol. 57.3. P. 881.

⁸¹² Капліна О. В., Туманянц А. Р., Шаренко С. Л. Судочинство у кримінальному провадженні під час пандемії COVID-19: міжнародний досвід та вітчизняна практика. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 3. С. 164; Puddister K., Small T. A. Trial by Zoom? The Response to COVID-19 by Canada's Courts. *Canadian Journal of Political Science*. 2020. Vol. 53. P. 375; Haigh R., Preston B. The Court System in a Time of Crisis: COVID-19 and Issues in Court Administration. *Osgoode Hall Law Journal*. 2021. Vol. 57.3. P. 870.

⁸¹³ Haigh R., Preston B. The Court System in a Time of Crisis: COVID-19 and Issues in Court Administration. *Osgoode Hall Law Journal*. 2021. Vol. 57.3. P. 869.

⁸¹⁴ Miller J. M., Blumstein A. Crime, Justice & the COVID-19 Pandemic: Toward a National Research Agenda. *American Journal of Criminal Justice*. 2020. Vol. 45. P. 520; Hrdinova J., Berman D. A., Pauley M. E. Dexter Ridgway Documenting Challenges (and Documents) as Ohio Courts Respond to COVID-19. *The Ohio State University Moritz College of Law*. 2020. P. 5–6; Jennings W. G., Perez N. M. The Immediate Impact of COVID-19 on Law Enforcement in the United States. *American Journal of Criminal Justice*. 2020. Vol. 45. P. 694.

– зростання кількості укладених угод про визнання винуватості, що приховувало ризики мотивації уникнення потрапляння до в'язниці та бажанням убезпечити себе від проблем зі здоров'ям на тлі пандемії COVID-19, а тому підозрювані виявляли готовність визнати вину навіть у тих випадках, коли доказова база слабка, проте це гарантовано давало можливість отримати м'якше покарання⁸¹⁵;

– призупинення відвідування осіб, які перебували під вартою (підозрюваних, засуджених) адвокатами, близькими родичами для запобігання спалахам і поширенню інфекції⁸¹⁶ несло ризики порушення права на правову допомогу, конфіденційне спілкування, невтручання у сферу приватного та сімейного життя;

– призупинені соціальні проекти щодо взаємодії поліції з громадами (наприклад, «Кава з поліцейським») містило ризики розриву налагоджених зв'язків з населенням і детермінований цим негативний вплив, адже поліція асоціюється в демократичному суспільстві з «голосом авторитету, спокою та керівництва» (*the voice of authority, calm, and guidance*)⁸¹⁷.

Додатково стало можливим упровадження окремих надзвичайних повноважень, терміни яких зазвичай кількаразово подовжувалися; закриття судів, що обмежило фізичний доступ до правосуддя та реалізацію засади розумних строків судового провадження. Змінилися пріоритети розслідувань, які тепер зосереджувалися на викритті фальсифікованих препаратів для лікування або документів про вакцинацію, виявлення правопорушень, пов'язаних із порушенням карантинних вимог тощо. Після гострої фази пандемії система кримінального правосуддя поступово почала повертатися на колишні рейки.

Іншим прикладом динамічності балансу приватних і публічних інтересів є пошук нового Парето-оптимуму кримінального провадження в умовах агресивної війни. Як слушно стверджує В. Михайленко, в умовах воєнного стану сфера національної кримінальної юстиції опинилася перед викликом поєднання безперервного здійснення правосуддя з одночасним забезпеченням безпеки осіб, задіяних у кримінальному провадженні⁸¹⁸.

Інституційна інфраструктура органів досудового розслідування, прокуратури та суду у багатьох регіонах була або повністю зруйнована, або зазнала значних пошкоджень, що унеможлилювали їх функціонування, або опинилася на непідконтрольній території. Було втрачено доступ до численних

⁸¹⁵ Baldwin J. M., Eassey J. M., Brooke E. J. Court Operations during the COVID-19 Pandemic. *American Journal of Criminal Justice*. 2020. Vol. 45. P. 752.

⁸¹⁶ Miller J. M., Blumstein A. Crime, Justice & the COVID-19 Pandemic: Toward a National Research Agenda. *American Journal of Criminal Justice*. 2020. Vol. 45. P. 521.

⁸¹⁷ Jennings W. G., Perez N. M. The Immediate Impact of COVID-19 on Law Enforcement in the United States. *American Journal of Criminal Justice*. 2020. Vol. 45. P. 694–695.

⁸¹⁸ Михайленко В. Еволюція судової практики у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану: запобіжні заходи. *Юридична газета*. 03.05.2022. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/evolyuciya-sudovoyi-praktiki-u-kriminalnomu-provadhenni-v-umovah-voennogo-stanu-zapobizhni-zahodi.html>.

матеріалів кримінальних проваджень, печаток, серверів. І хоча окремі представники Феміди продовжували, ризикуючи життям, під час обстрілів ухвалювати нагальні рішення у кримінальних провадженнях, значна частина інституцій змінили територіальну юрисдикцію або взагалі припинили працювати⁸¹⁹. Після деокупації окремих територій стало зрозуміло, що відновлення системи кримінального правосуддя потребуватиме багато часу та ресурсів.

Тільки впродовж перших кількох місяців було понад десять потуг оптимізувати кримінальне процесуальне законодавство. *Зміни стосувалися:* засад кримінального провадження (наприклад, загальні засади (ч. 3 ст. 7 КПК України); безпосередності дослідження показань (ч. 4 ст. 95; ч. 11 ст. 615 КПК України)); територіальної підслідності (наприклад, ч. 4, ч. 9 ст. 615 КПК України); процесуальних строків (наприклад, п. 3 ч. 1 ст. 615; ч. 2, ч. 8 ст. 615 КПК України); перерозподілу окремих повноважень (наприклад, ч. 5 ст. 36; ч. 4 ст. 39; п. 2, 4, 6 ч. 1 ст. 615 КПК України); прийняття процесуальних рішень (наприклад, унесення даних до ЄРДР (ч. 1, 2 ст. 219; п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України); застосування заходів забезпечення кримінального провадження (п. 2, 6 ч. 1 ст. 615, ст. 616 КПК України); підстав для зупинення кримінального провадження (п. 4 ч. 1 ст. 280; ч. 1 ст. 282 КПК України) розгляду скарг (п. 4 ч. 1 ст. 615 КПК України)); проведення окремих слідчих (розшукових) дій (наприклад, ч. 4, ч. 7 ст. 223; ч. 12 ст. 615 КПК України); цифровізації кримінального провадження (ч. 14 ст. 615 КПК України) тощо.

Аналіз «воєнних новел» кримінального провадження дав підстави говорити про зміщення балансу в бік посилення публічних цінностей та інтересів, появу тенденції обмеження основних процесуальних гарантій та суттєвий дисбаланс з ухилом на забезпечення саме публічного інтересу (невідворотності покарання) та його явне превалювання у цій нормативній регламентації⁸²⁰.

Міжнародна спільнота врахувала потенційну можливість існування виняткових підстав для обмеження прав людини, впровадивши ст. 15 ЄКПЛ. Цим правовим інструментом скористався український уряд, що, за словами Т. Фоміної та В. Рогальської, дає змогу зробити висновок про легітимність обмеження окремих прав та свобод в умовах воєнного стану в українському законодавстві⁸²¹. Справді, дерогація є винятковою процедурою, що передбачає не тільки визнання неможливості через об'єктивні надзвичайні причини виконання певних зобов'язань (*пасивний аспект*), але й внесення змін до законодавства та вжиття заходів, які, на думку уряду, є вимушеними та

⁸¹⁹ Правосуддя в Україні під час війни з Росією. День за днем. Лютий 24, 2022 – Березень 23, 2022. Uajusticeinwar. С. 35–36, 43.

⁸²⁰ Федорів В. Які нові можливості з'являються у досудового розслідування під час воєнного стану? У рамках вебінару ААУ Ірина Гловюк та Віктор Завтур поділитись своїми думками стосовно воєнних оновлень у КПК. *Закон і бізнес*. 16.05.2022. URL: https://zib.com.ua/ua/151432-yaki_mozhливosti_zyavlyayutsya_u_dosudovogo_rozsliduvannya_p.html.

⁸²¹ Фоміна Т., Рогальська В. Запобіжні заходи в умовах воєнного стану: що змінилось. *Закон і бізнес*. 19.05.2022. URL: https://zib.com.ua/ua/151472-zapobizhni_zahodi_v_umovah_voennogo_stanu_scho_zminilos.html.

необхідними в умовах кризи (*активний аспект*). Ці зміни істотно впливають на баланс приватних та публічних інтересів, переважно збільшуючи вагу останніх. Попри те, дерогація ще не означає безмежність розсуду держави. ЄСПЛ за наявності скарг визначатиме, чи були дотримані легітимність, пропорційність і необхідність у співвідношенні «гострота становища – вжиті заходи»⁸²².

Поліструктурність передбачає існування складного структурованого, гетерогенного (неоднорідного) аксіологічного поля для балансування в рамках процесуальної діяльності. У межах кожного окремого кейсу розслідування та судового провадження активуються кілька аксіологічних підсистем: по-перше, *публічні цінності та інтереси* (боротьба зі злочинністю, забезпечення національної безпеки, громадської безпеки, економічної безпеки, правового порядку, захист моралі, захист прав інших осіб, зокрема шляхом проведення ефективного офіційного розслідування т. д.); по-друге, *приватні цінності та інтереси* (реалізація прав та свобод, законних потреб та прагнень потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, третіх осіб (наприклад, володілець арештованого майна, який не має статусу підозрюваного, обвинуваченого; малолітня дитина підозрюваного, щодо якого вирішується питання про обрання запобіжного заходу тощо). Це об'єкти процесу балансування. Суб'єктами балансування є особи, уповноважені здійснювати процесуальну діяльність і приймати процесуальні рішення (слідчий, дізнавач, детектив, прокурор, слідчий суддя, суддя).

Конкуренція ціннісних систем опонентів розгортається у формі змагального процесу доведення/спростування певних фактів, обґрунтування правомірності своїх діянь чи апології вимог. Тож в аксіологічному розумінні, прийняття рішення судом є демаркацією тих ціннісних систем і захисту інтересів того суб'єкта, аксіосфера якого найбільше відповідає нормативно-ціннісному еталону, актуальному в юридичній практиці у певних темпоральних межах⁸²³.

У цій багатоманітності не уникнути конфліктів і протиріч. Н. Карпов підкреслює, що забезпечення безпеки суспільства і його громадян потребує «певних правових жертв», оскільки не існує і не може існувати правових норм та рішень у боротьбі зі злочинністю, одночасно сприятливих (захисних) і для суспільства та добросовісних громадян, і для тих, хто зазіхає на їхні права. Процедура кримінального судочинства є конкуренцією прав та інтересів потерпілих та злочинців, інтересів особи та суспільства, а кожне положення (правило, захід) процедури розслідування або захищає інтереси потерпілого

⁸²² Дуфенюк О. Баланс цінностей та інтересів у кримінальному провадженні в умовах війни. *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану* : матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 26 травня 2022 р.). Київ : НАВС, 2022. С. 66–70; Дуфенюк О. Вплив дерогації на баланс інтересів у кримінальному провадженні в умовах війни. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції (пам'яті В. П. Колгана)* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 27 травня 2022 р.). Хмельницький : ХУУП ім. Леоніда Юзькова, 2022. С. 68–71.

⁸²³ Дуфенюк О. Аксіологія кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 3. С. 160–163.

через обмеження прав особи, яка притягується до відповідальності, або посилює захист винного і в такий спосіб знижує рівень захисту прав та інтересів потерпілого від злочину, інтересів суспільства⁸²⁴. Цю позицію підтримує та розвиває О. Яновська⁸²⁵.

Однак важливо підкреслити, що в кримінальному процесі не завжди спостерігається полярність інтересів. Учені підкреслюють бінарність кримінального правосуддя, яке здійснюється одночасно і в інтересах усього суспільства, і в інтересах окремої особи⁸²⁶. Цю бінарність вдало ілюструє метафора про «ідеологічний нерв кримінального процесу», який є сплетінням двох протилежних волокон: публічного (покарати винного) та приватного (гарантувати право на захист)⁸²⁷. Кримінальне правопорушення, навіть тоді, коли спрямоване проти приватної особи, є своєрідним викликом не лише цій особі, але й державі, її правоохоронним органам і суспільству, оскільки породжує стан неспокою та потенційну загрозу для всіх інших членів суспільства⁸²⁸. З іншого боку, загальні інтереси, нав'язані суб'єкту, не сприймаються ним як справедливі, якщо суперечать його особистим інтересам⁸²⁹.

М. Почтовий наголошує, що суб'єктивне право в кримінальному процесі може мати одночасно і приватний, і публічний інтерес, відмінність яких полягає у тому, що перше спрямовано на приватний інтерес, а друге – на інтерес суспільний. Іншими словами, існує (1) особистий (індивідуальний) інтерес, що входить у зміст суспільного та виражає солідарність із державною владою у досягненні мети кримінального судочинства; (2) особистий (індивідуальний) інтерес, що не входить у зміст суспільного та виражає автономію особистості від державної влади у досягненні мети кримінального судочинства⁸³⁰. Означене підтверджує раніше висловлені міркування І. Тітка, О. Гришук та інших правників про те, що приватні та публічні інтереси можуть збігатися або не збігатися, але водночас бути законними⁸³¹.

Закликає не протиставляти публічні (загальні) та приватні (особисті) інтереси М. Погорецький, стверджуючи, що співвідношення приватних і

⁸²⁴ Карпов Н. С. Змагальність у слідстві: криміналістичний аспект. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2. С. 254–255.

⁸²⁵ Яновська О. Г. Зміст засади змагальності та правові умови її реалізації в кримінальному провадженні. *Держава і право*. 2013. Вип. 59. С. 344.

⁸²⁶ Голубов А. Є. Структура завдань кримінального судочинства та її вплив на діяльність дізнавача та слідчого під час розслідування кримінальних справ. *Право і безпека*. 2009. № 5. С. 137–141.

⁸²⁷ Леоненко М. Проблеми демократизації кримінального судочинства України в контексті ідеологічного підходу. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства* : матеріали Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 18–19 листопада 2016 р.). Івано-Франківськ : РВВ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. С. 110–111.

⁸²⁸ Нетеса Н. В. Суспільні та приватні інтереси в кримінальному праві: до питання пошуку балансу. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 33. С. 129.

⁸²⁹ Цимбалюк М. Суспільно буттєва рівновага та онтологія справедливості. *Право України*. 2011. № 3. С. 212.

⁸³⁰ Почтовий М. М. Про співвідношення публічних і приватних інтересів у кримінальному судочинстві. *Юридична наука*. 2020. № 8 (110). С. 217.

⁸³¹ Тітко І. Приватний інтерес як категорія кримінального процесуального права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 256; Гришук О. В. Філософія конституційних цінностей : монографія. Київ : ВАІТЕ, 2019. С. 21.

публічних інтересів може бути вирішене не з позиції протиставлення чи визнання пріоритету, а через установлення реального співвідношення, що не охоплюється спрощеними перевагами, а діалектичним поєднанням, паритетом, гармонізацією, узгодженням. Відтак в одному випадку йтиметься про пріоритет публічних (суспільних) інтересів, в іншому – про пріоритет приватних або їх поєднання. Водночас необхідно встановити мінімальні обмеження та вимоги для ефективного розвитку суспільства і захисту держави, досягнення паритету інтересів суспільства і держави, а поза цими межами перевага надається особистим інтересам, правам і свободам людини. Вчений додає, що спільний інтерес – це насправді не що інше, як та або інша сукупність приватних (особистих) інтересів, «сума інтересів» членів суспільства⁸³².

Цій позиції опонує Н. Нетеса, констатує, що суспільний інтерес дійсно є похідним від приватних інтересів, але не зводиться до простої їх сукупності, а є певним інтегративним утворенням, яке набуває нової якості, порівняно з приватними інтересами, а отже, уможливує їх суперечність⁸³³.

Про «штучність» протиставлення публічної влади до інтересів особистості пише Т. Мірошниченко, вбачаючи витоки такого підходу в історичних фактах, коли визнавався абсолютний пріоритет держави, а все приватне таврувалося як щось негативне або ж відкидалося взагалі. Насправді «достатньо чіткої межі між визначенням публічного і приватного права бути не може хоча б тому, що публічність – це сукупність приватного, а приватне об'єктивно не може існувати без публічного»⁸³⁴.

Схожою є позиція Н. Оніщенко, яка вказує, що оголошення магістральною проблемою сьогодення прав людини, визнання пріоритету інтересів особи порівняно з інтересами суспільства і держави є класичним постулатом доктрини громадянського суспільства. Попри те, на думку вченої, це не означає і не може означати послаблення ролі держави у захисті й охороні особистості, адже особистість не в змозі самостійно розв'язувати проблему власної безпеки та поновлення прав, порушених вчиненим кримінальним правопорушенням⁸³⁵.

Оригінальними є міркування О. Чепис, яка застерігає, що баланс не означає повної гармонії, стабільності, відсутності протиріч. Йдеться радше про стан тимчасової стабілізації, а обмеження тих чи інших інтересів має бути компенсовано⁸³⁶. Можна провести аналогію з концептуальним підходом І. Тітка, який вбачає одним із завдань законодавця «якщо й не встановити

⁸³² Погорецький М. А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2014. № 2(10). С. 10–11.

⁸³³ Нетеса Н. В. Суспільні та приватні інтереси в кримінальному праві: до питання пошуку балансу. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 33. С. 126–127.

⁸³⁴ Мірошниченко Т. М. Реалізація засади диспозитивності під час кримінального процесуального доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Т. 2. Вип. 46. С. 110.

⁸³⁵ Оніщенко Н. М. Аксіосфера сучасної держави та сприйняття права в суспільстві: проблеми теорії. *Проблеми філософії права*. 2008–2009. Том VI-VII. С. 50.

⁸³⁶ Чепис О. І. Баланс і дисбаланс інтересів суб'єктів права інтелектуальної власності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 224.

цілковитий збіг приватних і публічних інтересів (така мета є недосяжною), то принаймні нормативно згладити «гострі кути», забезпечити взаємоприйнятний консенсус»⁸³⁷.

Забезпеченість. Зміст цієї характеристики полягає в тому, що *мають існувати як нормативно-правові підстави, так і фактична можливість реалізувати, обстоювати, захищати законні інтереси.* Забезпеченість передусім спирається на якісний закон, однак закон, як слушно згадує О. Чепис слова З. Ромовської, це тільки мінімум справедливості, а решта має бути заповнена за допомогою дії принципу верховенства права на практиці. Необхідно створити таку конфігурацію обов'язків і повноважень органів досудового розслідування, прокуратури та суду, яка кореспондує приватним правам та свободам людини і водночас уможливує ефективне виконання завдань протидії злочинності, невідворотності покарання, відновлення справедливості і т. д. Зрештою необхідно визнати, що якщо у законодавстві є певні правила та норми, це ще не означає, що у практичній діяльності все злагоджено працює. Правовий дисбаланс – це дисгармонія, неузгодженість, явище, яке проявляється на різних рівнях і в різних формах⁸³⁸.

Має рацію І. Тітко, стверджуючи, що навіть ідеальна, з точки зору юридичної техніки, конструкція закону, який захищає приватні інтереси, не є безумовною запорукою їх належної реалізації та забезпечення у правозастосовній практиці. Причинами дисбалансу може бути неправильне розуміння позиції законодавця, її свідоме викривлення на догоду відомчим інтересам, стереотипність мислення суб'єктів процесуальної діяльності тощо⁸³⁹.

Забезпеченість балансу приватних та публічних інтересів у кримінальному провадженні можна вважати ефективною тільки за умови, коли правові інститути гарантовано не тільки на нормативно-правовому, але й на інституційному рівні (розвинена інституційна інфраструктура органів, установ, організацій), організаційному рівні (матеріально-технічне, фінансове, кадрове та інше забезпечення) та особистісному рівні (висока правова свідомість та правова культура правозастосовувача).

Відтак слід розрізняти два рівні балансу – *номінативний (нормативний) і реальний (правореалізаційний).* Перший пов'язаний із нормативно-правовою регламентацією, яка є відносно стабільною та такою, що визначає певні мінімальні стандарти, засади, межі диспозитивності та дискреції, засоби, обов'язки, імперативні вимоги тощо.

Другий пов'язаний із процесом правозастосування, безпосереднім прийняттям процесуальних рішень у конкретній ситуації. На цьому рівні

⁸³⁷ Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. С. 96.

⁸³⁸ Чепис О. І. Баланс і дисбаланс інтересів суб'єктів права інтелектуальної власності. *Порівняльно-аналітичне право.* 2020. № 1. С. 223.

⁸³⁹ Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. С. 4.

абстрактні норми права перестають бути декларативними і наповнюються реальним змістом, що має наслідком: (1) *або надання переваги певній групі інтересів* (наприклад, публічні інтереси переважають приватні, коли слідчий суддя ухвалює рішення про дозвіл на проведення обшуку чи моніторинг банківського рахунку, за умови доведення співмірності втручання в приватну сферу і мети або навпаки приватні інтереси переважають публічні, коли суддя відмовляє у задоволенні відповідного клопотання); (2) *або знаходження рівноваги через застосування домірного, справедливого механізму «відплати»* (наприклад, коли суддя визначає з урахуванням індивідуального підходу вид покарання, розмір задоволення позовних вимог для справедливої сатисфакції); (3) *або досягнення консенсусу* (наприклад, коли суддя, затверджуючи угоду, застосовує щодо особи заходи кримінально-правового впливу, узгоджені сторонами).

Коли йдеться про дотримання справедливого балансу інтересів у кримінальному провадженні, величезне значення відводиться діяльності суду, адже в судовій практиці вирішення питання про справедливість рішення зрештою залишається на розсуд судді й визначається за його внутрішнім переконанням⁸⁴⁰. Іншими словами, на рівні правозастосування необхідно не лише зберегти встановлений на законодавчому рівні баланс публічних і приватних інтересів, а й відновити його у випадку, коли з певних причин не вдалося його забезпечити на рівні нормативно-правової регуляції⁸⁴¹.

Диференційованість. Однією із засад кримінального провадження є рівність усіх перед законом. Водночас концепція рівності не зводиться виключно до формальної рівності, а має екстраполювати, як вдало говорить С. Погребняк, ідею створення реальних можливостей для членів суспільства конкурувати з іншими його членами і мати достатні шанси на успіх. Має бути гарантовано справедливий розподіл ресурсів між конкуруючими сторонами в такий спосіб, аби «вирівняти ігрове поле»⁸⁴². У теорії права поряд з відплатною справедливістю (поширюється на сферу покарань за правопорушення) та зрівняльною справедливістю (передбачає досягнення максимальної рівності прав та можливостей соціальних суб'єктів) розрізняють також розподільчу справедливість, яка орієнтує на подолання диспропорцій у розподілі благ з урахуванням різних чинників⁸⁴³. Іншими словами, важливо не просто дати людям різного зросту *однакові стільці*, а дати такі стільці, які забезпечать усім *однаковий доступ* до блага, яке є недосяжним. Таке розуміння лежить в основі додаткових заходів, які дають змогу посилити захист приватних інтересів у кримінальному провадженні і передбачає особливий порядок дій.

⁸⁴⁰ Чепис О. І. Баланс інтересів суб'єктів права інтелектуальної власності крізь призму принципів пропорційності та справедливості. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Вип. 85. С. 243–244.

⁸⁴¹ Нетеса Н. В. Суспільні та приватні інтереси в кримінальному праві: до питання пошуку балансу. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 33. С. 132.

⁸⁴² Погребняк С. Роль позитивної дискримінації в загальній концепції рівності. *Університетські наукові записки*. 2008. № 1 (25). С. 24.

⁸⁴³ Цимбалюк М. Суспільно буттєва рівновага та онтологія справедливості. *Право України*. 2011. № 3. С. 214.

Класичним прикладом диференційованого підходу є кримінальне провадження щодо неповнолітніх. Обов'язок з'ясувати умови життя та виховання дитини, її соціальних контактів, відносини в закладі освіти та інші відомості, передбачені ст. 485 КПК України, є важливим компонентом ювенальної юстиції, що дозволяє забезпечити індивідуалізацію покарання, врахування інтересів дитини в ухваленні кінцевого процесуального рішення у справі. Вимога обов'язково залучити захисника є додатковою гарантією права на захист неповнолітньої особи. Диференційований підхід демонструє особливий порядок кримінального провадження на підставі угод.

Як справедливо зазначає І. Тітко, у межах кримінального провадження можна розрізнити вищий чи нижчий ступінь «концентрації» приватних начал (превалювання приватного інтересу), що здебільшого залежить від різновиду диференціації кримінально-правової форми. Також учений доводить існування обернено пропорційного зв'язку між приватними інтересами і дискреційними повноваженнями посадових осіб у межах одного правового інституту. Це означає, що розширення ролі приватного волевиявлення як рушійного чинника для початку, зміни або припинення правовідносин передбачає звуження дискреції суб'єктів процесуальної діяльності⁸⁴⁴.

Контекстуальність як характеристика балансу полягає в реалізації індивідуального підходу до кожної справи, враховуючи соціальний контекст, характеризуючі дані про осіб, рівень вразливості особи через застосування тих чи інших засобів примусу, врахування активності конкретних учасників, мотивотвірних чинників, які вплинули на поведінку правопорушника, посткримінальна поведінка особи (щире каяття, сприяння досудовому розслідуванню, протидія розслідуванню, зловживання можливостями) тощо.

Як стверджують зарубіжні правники, ключ до успіху тесту пропорційності полягає в тому, що він як «метаконституційний принцип» забезпечує сукупність порівняно стабільних, готових рішень відповідно до тих дилем, перед якими опиняється суддя⁸⁴⁵. Перехід до балансування дає зрозуміти: (а) кожна сторона посилається на конституційно-легітимну норму чи цінність; (б) суд вважає кожен із конкуруючих інтересів таким, що заслуговує високої поваги; (в) визначення того, яке значення має переважати в будь-якій конкретній справі, не є механічною справою, а складним завданням для суду, пов'язаним зі складними міркуваннями; і (г) в майбутніх аналогічних випадках протиставлення одних і тих самих інтересів цілком можливо різне вирішення справи залежно від фактів⁸⁴⁶. Дж. Скачіа підкреслює, що через свою невгамовну стійкість проти примусу до суворих дедуктивних схем прийняття рішень, а також через яскраво виражену проникність для оцінних, етичних та культурних суджень тест на пропорційність може

⁸⁴⁴ Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. С. 89–90.

⁸⁴⁵ Mathews J., Sweet S. Proportionality Balancing and Global Constitutionalism. *Columbia Journal of Transnational Law*. 2008. Vol. 47. P. 77.

⁸⁴⁶ Ibidem – P. 88.

варіювати як за своєю інтенсивністю, так і за результатами, залежно від (1) справи в руках, (2) аналізований захід та (3) поточний предмет обговорення⁸⁴⁷.

У держави завжди є кілька варіантів дій/вжиття заходів, і за цих умов немає розумних причин використовувати такі засоби, які передбачають більшу міру втручання/обмеження приватних інтересів. Мистецтво балансування, власне, й полягає в тому, аби більш м'які засоби були визнані оптимальними та такими, що краще відповідають інтересам громадян і рівною мірою відповідають інтересам держави. Юридичний еквівалент згаданого принципу оптимальності Парето в цьому контексті можна метафорично виразити правилом: немає потреби «розколювати горіх кувалдою». Іншими словами, розмір (обсяг) публічно-правового обмеження потрібно обирати з урахуванням конкретних обставин⁸⁴⁸.

Прозорість. В основі балансування лежать певні критерії для вибору між граничною вигодою для суспільного блага та граничною межею прав та інтересів людини, яку можна перетнути. Водночас акт балансування на правозастосовному рівні має забезпечувати прозорість, передбачуваність, об'єктивність і неупередженість. Як наголошує В. Михайленко, вимога належної правової процедури «зводиться не лише до самої можливості використання таких балансоутворюючих механізмів, а й закріплення умов їх застосування таким чином, щоб відповідні суб'єкти мали змогу передбачити свою поведінку і поведінку своїх «опонентів» та наслідки такої поведінки»⁸⁴⁹. Така визначеність і передбачуваність має причинно-наслідковий зв'язок зі зміцненням соціального порядку, що, за словами М. Маркуш, викликає у людини переконаність у його стабільності, непорушності, породжує відчуття комфорту та захищеності⁸⁵⁰. З цією метою встановлюються певні межі дискреції, додаткові гарантії у формі судового контролю, інституту оскарження рішень, дій чи бездіяльності, транспарентні правила та процедури тощо.

Підсумуємо. Повний баланс, як і повна справедливість, є соціальним ідеалом, до якого тяжіє система кримінального правосуддя у правовій демократичній державі, але в кожному конкретному випадку є тільки певна міра, ступінь наближення до нього. І це пояснюється не тільки мінливістю та багатоманітністю правових відносин, індивідуальністю кожної справи, але й різним трактуванням цінностей, інтересів, різними очікуваннями сторін від системи кримінального правосуддя.

Конфліктогенність приватних і публічних інтересів може виявлятися на двох рівнях: особистісному та ідеологічному. На рівні особистісному, коли конкурують

⁸⁴⁷ Scaccia di G. Proportionality and the Balancing of Rights in the Case-law of European Courts. *Federalismi.it*. 2019. Vol. 4. P. 8.

⁸⁴⁸ Погребняк С. Тест на пропорційність. *Юрист України*. 2013. № 2. С. 8; Чепис О. І. Баланс інтересів суб'єктів права інтелектуальної власності крізь призму принципів пропорційності та справедливості. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Вип. 85. С. 242–243.

⁸⁴⁹ Михайленко В. В. Застосування належної правової процедури як завдання кримінального провадження. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2020. № 1 (21). С. 10.

⁸⁵⁰ Маркуш М. А. Соціальна сутність змагальності. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 385.

кілька ціннісних систем та інтересів, оскільки одні прагнуть справедливих, збалансованих рішень, інші ж шукають способи обійти систему, використати її слабкі місця, інституційні недоліки, непрофесійність персоналу для уникнення відповідальності. На рівні ідеологічному, коли конкурують ціннісні системи та інтереси, які становлять парадигму кримінального провадження та фундаментальну основу функціонування інституційної структури. Йдеться про гуманістичну ідеологію належної правової процедури, заснованої на засадах верховенства права, що проголошує пріоритет приватних прав та інтересів, та ідеологію контролю за злочинністю, яка визнає пріоритет публічних інтересів та ефективність протидії злочинності. Віднедавна помітною є тенденція конвергенції цих двох аксіологічних систем. У рамках кримінального провадження відбувається складна дифузія публічного та приватного інтересу, а тому будь-яке намагання їх роз'єднати, протиставити заздалегідь приречене на поразку. Іншими словами, не повинно бути крайнощів із категорії «все або нічого».

З метою забезпечення справедливого, розумного балансу приватних і публічних інтересів застосовуються симетричний, пропорційний, компенсаційний, консенсуальний, охоронний та інтерпретаційний механізми. Традиційно увага науковців прикута саме до пропорційного механізму, що цілком закономірно, зважаючи на ціннісний, стабілізуючий, дисциплінуючий, стимулюючий та адаптаційно-корегуючий ефекти для кримінального провадження. З урахуванням викладеного, можна аргументовано говорити про доцільність доповнення переліку засад кримінального провадження принципом пропорційності. І хоча в практичному значенні така зміна навряд чи матиме відчутний вплив, на рівні ідеологічному такий крок був би свідченням імплементації норм і стандартів судової практики ЄСПЛ, спрямованих на посилення справедливості в системі правосуддя.

Реалізація балансу приватних та публічних інтересів у кримінальному провадженні характеризується універсальністю, динамічністю, поліструктурністю, забезпеченістю, диференційованістю, контекстуальністю та прозорістю. Комплексне поєднання цих якісних характеристик творить середовище для аксіологічного дуалізму та виконання на його основі завдань кримінального провадження.

3.2. Баланс процесуальних можливостей та правових позицій у кримінальному провадженні

3.2.1. Баланс процесуальних можливостей сторін як атрибут змагального процесу

Ідея розумного та справедливого балансу інтересів залишиться декларативною, якщо сторони кримінального провадження не володіють процесуальними правами та повноваженнями, здатними забезпечити реалізацію

цих інтересів. Своєю чергою, ці права та повноваження не будуть дієвими і залишаться тільки на папері, якщо не існуватимуть реальні фактичні можливості скористатися ними. Тож у рамках цієї частини дослідження поговоримо докладніше про баланс цих процесуальних можливостей у змагальному кримінальному процесі, адже саме засада змагальності передбачає існування паритету сторін у презентації суду доказів та обстоюванні власних позицій.

Змагальність у кримінальному процесі є однією із найбільш артикульованих тем у науковій доктрині, що засвідчує достатньо вагома кількість дисертацій (С. Ковальчук⁸⁵¹, Д. Крикливець⁸⁵², К. Лисенкова⁸⁵³, С. Лунін⁸⁵⁴, М. Маркуш⁸⁵⁵, О. Мохонько⁸⁵⁶, М. Ноздріна⁸⁵⁷, В. Рогальська⁸⁵⁸, Б. Яворський⁸⁵⁹, О. Яновська⁸⁶⁰) та ще більше фахових публікацій правників (М. Бугрим, В. Власюк, В. Волошина, В. Городовенко, В. Гринюк, В. Дяков, З. Ейбатов, О. Зінченко, Л. Ісмаїлова, Н. Карпов, Ю. Кицан, О. Кучер, Ю. Мирошніченко, Т. Мирошніченко, Р. Міліціанов, І. Мокрицька, М. Овакімян, А. Падалка, К. Парасочкіна, В. Пашковський, Л. Півненко, В. Пилипенко, І. Подолінська, А. Притула, Г. Рибікова, В. Сердюк, Г. Серета, А. Сизоненко, Г. Сисоєнко, Д. Слінько, Г. Соловей, О. Стрілецька, О. Толочко, М. Цуцкірідзе, І. Шіба та ін.). Така багатоманітність точок зору цілком закономірно детермінувала плюралізм у визначенні сутності концепту «змагальність», який став асоціюватися і з особливим процесуальним режимом, і засадничим принципом, і способом досягнення істини, і гарантією права на справедливий суд, і формою процесу, і ознакою демократичного суспільства тощо (див. таблицю 3.1).

⁸⁵¹ Ковальчук С. О. Здійснення захисту у кримінальних справах на засадах змагальності та диспозитивності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2007. 20 с.

⁸⁵² Крикливець Д. Є. Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2016. 20 с.

⁸⁵³ Лисенкова К. Є. Принцип змагальності сторін у досудовому кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Генеральна прокуратура України, Національна академія прокуратури України. Київ, 2016. 20 с.

⁸⁵⁴ Лунін С. В. Принцип змагальності сторін як конституційна гарантія справедливого судочинства в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 ; Академія адвокатури України. Київ, 2011. 19 с.

⁸⁵⁵ Маркуш М. А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 20 с.

⁸⁵⁶ Мохонько О. О. Реалізація принципу змагальності сторін при застосуванні заходів процесуального примусу на стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2009. 16 с.

⁸⁵⁷ Ноздріна М. О. Диспозитивність як елемент принципу змагальності у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2004. 20 с.

⁸⁵⁸ Рогальська В. В. Змагальність у досудовому провадженні (за матеріалами діяльності слідчих підрозділів органів внутрішніх справ) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2012. 20 с.

⁸⁵⁹ Яворський Б. І. Сприяння захисту як необхідна умова забезпечення функціонування засади змагальності у кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2010. 20 с.

⁸⁶⁰ Яновська О. Г. Теоретичні та організаційні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.10 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2011. 36 с.

Таблиця 3.1

**Концептуальні підходи до визначення
змісту змагальності у кримінальному процесі***

Автор	Зміст змагальності у кримінальному процесі
Д. Крикливець ⁸⁶¹	процесуальний режим, який є сукупністю організаційних та функціональних правових положень, що передбачає таку побудову процесу з'ясування обставин кримінального провадження та його вирішення, щоб сторони кримінального провадження та потерпілий могли скористатися достатньою сукупністю процесуальних засобів задля представлення, доказування своїх правових позицій, спростування інших правових позицій, а суд на підставі цього був спроможний законно та справедливо вирішити правовий спір між сторонами по суті, максимально врахувавши та знайшовши при цьому оптимальний баланс між усіма приватними та суспільними інтересами
С. Волосенко ⁸⁶²	об'єктивна істина є метою судочинства, принцип змагальності визначає спосіб досягнення цієї мети
А. Алексєєва ⁸⁶³	принцип змагальності характеризує таку організацію судового процесу, коли функції обвинувачення й захисту, підтримання цивільного позову й заперечення проти нього виконуються суб'єктами, які мають рівні права та обов'язки для відстоювання своїх інтересів
В. Дяков ⁸⁶⁴	форма організації судочинства, для якої характерними є чітке розмежування функцій обвинувачення, захисту та вирішення справи по суті відповідно між прокурором (приватним обвинуваченим, потерпілим), обвинуваченим, підозрюваним (захисником) і судом (суддею); процесуальне рівноправ'я сторін обвинувачення і захисту; розгляд справи шляхом полеміки сторін перед незалежним та неупередженим судом
В. Тертишник ⁸⁶⁵	побудова процесу, за якої зацікавлені сторони, сторони обвинувачення та захисту мають рівні можливості для пошуку істини та відстоювання своїх тверджень або оскарження тверджень іншої сторони, функція обвинувачення й захисту відокремлені від правосуддя і розслідування, обвинувачений може здійснювати свій захист як самостійно, маючи всі права щодо дослідження доказів, так і за допомогою захисника, правосуддя здійснюється судом з дотриманням принципу гласності й інших засад судочинства

⁸⁶¹ Крикливець Д. Є. Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2016. С. 13.

⁸⁶² Волосенко С. О. Принципи змагальності та об'єктивної істини у цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 ; Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва НАПрН України. Київ, 2010. С. 10.

⁸⁶³ Алексєєва А. О. Змагальність та об'єктивна істина в контексті участі народу в судочинстві. *Вісник академії прокуратури України*. 2015. Т. 12. Ч. 2 (33). С. 258.

⁸⁶⁴ Дяков В. Проблеми реалізації принципу змагальності у кримінальному процесі. *Підприємство, господарство і право*. 2016. № 8. С. 169.

⁸⁶⁵ Тертишник В. М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2009. С. 50.

Продовження таблиці 3.1

З. Ейбатов ⁸⁶⁶	гарантія забезпечення прав особи, розмежування функцій захисту, обвинувачення, вирішення справи по суті, свобода отримання, надання суду доказів та відстоювання своєї позиції у справі
В. Півненко ⁸⁶⁷	форма процесу, в якій спір рівних сторін вирішується незалежним судом, а протиріччя, що існують між ними, виступають рушійною силою кримінального процесу
О. Зінченко ⁸⁶⁸	побудова (організація), за якої об'єднані протилежними правовими позиціями учасники кримінальних процесуальних відносин виступають сторонами, що протистоять одна іншій, та в процесі протиборства (спору) активно відстоюють свої права та законні інтереси перед незалежним судом, забезпечуючи прийняття ним законного і справедливого рішення у справі
Л. Ісмаїлова ⁸⁶⁹	найважливіший принцип перевірки доказів і спосіб виявлення істини в справі
Я. Берназюк ⁸⁷⁰	складова права на справедливий судовий розгляд, є процесуальним принципом, що визначає рівні можливості сторін щодо доведення та мотивування своєї позиції під час розгляду справи
К. Лисенкова ⁸⁷¹	безпосередньо закріплене в законі керівне правове положення, яке є основою кримінального провадження і визначає його процесуальну форму та спрямованість діяльності його учасників та передбачає розділення функцій обвинувачення, захисту та правосуддя, рівність процесуальних можливостей сторін, що забезпечується об'єктивністю й неупередженістю суду та свободою оскарження
М. Маркуш ⁸⁷²	виключна ознака демократичного устрою, коли держава не тільки не переслідує каральної мети, а й намагається якнайменше втручатися у сферу приватних інтересів громадян, надає їм широкий спектр можливостей обстоювати свої законні інтереси
В. Рогальська ⁸⁷³	форма кримінального судочинства, принцип процесу та метод правового регулювання

⁸⁶⁶ Ейбатов З. М. Змагальність сторін у кримінальному процесі під час розгляду скарги на процесуальні порушення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2018. Вип. 25. С. 128.

⁸⁶⁷ Півненко Л. В. Щодо змісту засади змагальності сторін у кримінальному провадженні. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2014. Вип. 22. С. 162.

⁸⁶⁸ Зінченко О. В. Змагальність кримінального провадження та її реалізація на стадії досудового розслідування. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2017. Вип. 24. С. 207.

⁸⁶⁹ Ісмаїлова Л. Б. Принципи рівності й змагальності сторін та їх реалізація в кримінальному судочинстві. *Вісник Академії адвокатури України*. 2004. № 1. С. 72.

⁸⁷⁰ Берназюк Я. О. Принцип змагальності судового процесу як складова права на справедливий судовий розгляд. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 3. С. 16.

⁸⁷¹ Лисенкова К. Правова сутність змагальності в кримінальному провадженні. *Юридичний вісник*. 2014. № 4. С. 337.

⁸⁷² Маркуш М. Феномен змагальності та конституційно-правова модель змагальності у кримінальному процесі України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 2. С. 67.

⁸⁷³ Рогальська В. В. Змагальність у досудовому провадженні : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2012. С. 129.

Продовження таблиці 3.1

Р. Міліціанов ⁸⁷⁴	заперечення якогось явища чи поведінки, наявності певного протистояння, конфлікту, спору, який передано на вирішення суду, під час яких сторони висловлюють власні погляди з приводу всіх правових питань обов'язковому учаснику процесуальних правовідносин – суду, який, у свою чергу, ухвалює рішення, констатує обґрунтованість позиції однієї сторони; сукупність правових доктрин, приписів, правил, норм процесуального законодавства, сформованих нормативно або під час правозастосування, котрі існують на всіх стадіях судочинства та визначають суб'єктів судового процесу, їх права та обов'язки, забезпечують цим учасникам можливість досягнути поставлених цілей за допомогою реалізації змагальних повноважень
І. Одинцова ⁸⁷⁵	організація кримінально-процесуальної діяльності, яка передбачає протиставлення правових позицій сторін, що виконують функції обвинувачення та захисту, і вирішення такого спору судом, що виконує функцію правосуддя
В. Сердюк ⁸⁷⁶	демократична, процесуальна основа, що створює сприятливі умови для пошуку істини та ухвалення справедливого судового рішення; це встановлена законом можливість реалізації та практичне втілення наданих учасникам судового процесу процесуальних прав при безумовному виконанні покладених на них процесуальних обов'язків на всіх стадіях судового процесу за участю компетентного суду
Г. Соловей ⁸⁷⁷	конституційно-правове положення, одна із основоположних засад кримінального процесу, яка реалізовується у визначеній законом процесуальній формі, діє на всіх стадіях кримінального процесу, направлена на встановлення об'єктивної істини й захисту прав і свобод людини та громадянина... ґрунтується на чіткому розмежуванні функцій обвинувачення, захисту та вирішення справи у суді, характеризується, тим, що суд, перш за все, повинен створювати необхідні умови для виконання сторонами їх процесуальних обов'язків і здійснення наданих їм прав, забезпечити учасників рівними процесуально-правовими можливостями відстоювання і доказування своєї позиції у кримінальній справі
О. Яновська ⁸⁷⁸	правове положення, яке визначає такий порядок розгляду кримінальних проваджень, за якого сторони обвинувачення та захисту активно відстоюють свої правові позиції перед незалежним судом, який і вирішує цей спір

⁸⁷⁴ Міліціанов Р. В. Сутність та зміст змагальності сторін як основної конституційної засади судочинства. *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. № 3. С. 29, 33.

⁸⁷⁵ Одинцова І. М. Наявність виняткових прав сторони захисту як обов'язкова умова забезпечення принципів процесуальної рівності та змагальності сторін у кримінальному судочинстві України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 1. С. 93.

⁸⁷⁶ Сердюк В. В. Змагальність сторін як засада судочинства в Україні. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 87, 91.

⁸⁷⁷ Соловей Г. В. Теоретичні аспекти принципу змагальності в кримінальному процесі. *Форум права*. 2012. № 1. С. 886.

⁸⁷⁸ Яновська О. Г. Зміст засади змагальності та правові умови її реалізації в кримінальному провадженні. *Держава і право*. 2013. Вип. 59. С. 345.

Закінчення таблиці 3.1

С. Ковальчук ⁸⁷⁹	виконання сторонами кримінального процесу дій, спрямованих на реалізацію наданих їм прав щодо участі у доказуванні та відстоювання своєї процесуальної позиції
С. Лунін ⁸⁸⁰	надання суду в письмовій чи іншій матеріальній формі процесуально обґрунтованих відповідей або заперечень проти всіх фактів, доказів і правового обґрунтування позовних вимог (обвинувачення) та обстоювання у встановленому законом порядку своїх або інших (чужих) прав і законних інтересів

* Розроблено авторкою

Усіх учених об'єднує тверда переконаність у тому, що українське кримінальне провадження має відповідати стандартам побудови правової держави, в якій верховенство права та справедливе правосуддя тісно корелюються зі змагальністю та балансом можливостей сторін у реалізації приватних та публічних інтересів. З цього приводу Ю. Мирошніченко зазначає:

«...побудова вітчизняного кримінального процесу на засадах змагальності – це не просто рецепція західної правової доктрини, не данина європейській процесуальній традиції, не нав'язане ззовні чи сліпо запозичене, а іманентно властиве в силу історичної зумовленості правове явище, поглиблення змагальних засад судочинства – вимога часу й перспектива розвитку процесуального законодавства»⁸⁸¹.

Однак сьогодні лунає й чимало нарікань щодо існуючої моделі змагальності в Україні. Мовиться про такі проблемні питання, які дають підстави говорити про дисбаланс у системі:

- відсутність реальної рівності можливостей сторонами збирати та подавати докази; декларативний характер змагальності, відсутність потенційних можливостей для реалізації цього принципу повною мірою і навіть «чинічну асиметрію процесуальних повноважень» сторін у кримінальному провадженні⁸⁸²;

⁸⁷⁹ Ковальчук С. О. Здійснення захисту у кримінальних справах на засадах змагальності та диспозитивності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2007. С. 4.

⁸⁸⁰ Лунін С. В. Принцип змагальності сторін як конституційна гарантія справедливого судочинства в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 ; Академія адвокатури України. Київ, 2011. С. 6.

⁸⁸¹ Мирошніченко Ю. М. Змагальність кримінального судочинства України: історія, сучасність, перспективи. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 6 (3). С. 105.

⁸⁸² Власюк В. В. Щодо змагальності за кримінальним процесуальним кодексом України. *Європейські перспективи*. 2013. № 6. С. 111; Городовенко В. Змагальність як вихідний принцип судової влади. *Вісник академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 208, 212; Овакімян М. А. Дотримання та реалізація принципу змагальності у контексті доказування сторонами у кримінальному провадженні України. *Форум права*. 2014. № 3. С. 267; Костюченко О., Дмитрієва Ю. Реалізація принципу змагальності під час досудового розслідування. *Юридичний вісник*. 2014. № 3. С. 176; Крицька І. О. Окремі аспекти реалізації засади змагальності під час формування речових доказів у кримінальному провадженні. *Форум права*. 2016. № 5. С. 89, 94; Ланцедова Ю. О., Остапенко Л. А. Проблеми співвідношення асиметрії повноважень сторін захисту та обвинувачення і принципу змагальності кримінального провадження. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 60. С. 83; Пилипенко В. В. Історичний розвиток засади змагальності

- неможливість захисника брати активну участь у досудовому розслідуванні до повідомлення особі підозри, натомість сторона обвинувачення може збирати щодо такої особи, яка ще не є підозрюваним, докази її вини і приєднувати їх до матеріалів кримінального провадження, здійснювати стосовно особи слідчі (розшукові) дії, зокрема негласні слідчі (розшукові) дії, що обмежують конституційні права та свободи особи⁸⁸³;
- окремі джерела доказування для сторони захисту є «недосяжними» через недостатнє законодавче забезпечення процедури їх отримання, недосконалий реалізаційний механізм, недостатній рівень гарантій діяльності самого захисника, що впливає на його процесуальні можливості⁸⁸⁴;
- невизнання джерелом доказів пояснень, отриманих стороною захисту згідно з ч. 8 ст. 95 КПК України⁸⁸⁵;
- неможливість заявлення стороною захисту відводу понятим, яких залучає сторона обвинувачення згідно з ч. 7 ст. 223 КПК України⁸⁸⁶;
- неоднозначність процесуального статусу адвоката свідка⁸⁸⁷, особливо у тих випадках, коли його статус може змінитися на статус підозрюваного⁸⁸⁸;
- відсутність механізму забезпечення надання речей, копій документів, відомостей органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями під час витребування стороною захисту⁸⁸⁹;
- неможливість ознайомлення з окремими матеріалами негласних (розшукових) дій, робити копії⁸⁹⁰.

Приклади порушення рівноваги сторін кримінального провадження вбачаються у застосуванні однією стороною щодо іншої фізичного або

в кримінальному провадженні. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2021. Вип. 1. С. 184.

⁸⁸³ Бережний О. І. Проблеми реалізації засади змагальності на досудовому розслідуванні під час оскарження дій чи бездіяльності слідчого або прокурора та розгляду скарги слідчим суддею. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 34. С. 10.

⁸⁸⁴ Бірюкова А. М., Островська М. А. Модель змагальності за проектом Кримінального процесуального кодексу України (у порівнянні з іншими країнами світу). *Адвокат*. 2012. № 4. С. 15.

⁸⁸⁵ Бугрим М. П. Проблеми реалізації принципу змагальності на стадії досудового розслідування. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 35. С. 60; Власюк В. В. Щодо змагальності за кримінальним процесуальним кодексом України. *Європейські перспективи*. 2013. № 6. С. 107–108; Дяков В. Проблеми реалізації принципу змагальності у кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 172; Ейбатов З. М. Змагальність сторін у кримінальному процесі під час розгляду скарги на процесуальні порушення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2018. Вип. 25. С. 129; Кицан Ю. І. Реалізація засади змагальності сторін на стадії досудового розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Вип. 17 (2). С. 120.

⁸⁸⁶ Бугрим М. П. Проблеми реалізації принципу змагальності на стадії досудового розслідування. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 35. С. 60.

⁸⁸⁷ Власюк В. В. Щодо змагальності за кримінальним процесуальним кодексом України. *Європейські перспективи*. 2013. № 6. С. 108.

⁸⁸⁸ Дяков В. Проблеми реалізації принципу змагальності у кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 172.

⁸⁸⁹ Ibidem.

⁸⁹⁰ Кучер О. В. Змагальність сторін у кримінальному процесі: проблемні аспекти здійснення захисту під час судового провадження. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 65.

психологічного примусу, введення в оману, позбавлення обвинуваченого повною мірою захищатися, порушення правил переваги захисту (*favor defensionis*), наданні необґрунтованих пільг чи переваг, незаконній зміні суб'єктів процесуальної діяльності, надмірній тривалості процесу тощо⁸⁹¹.

Очевидно, що цей перелік підстав для критики не є вичерпний. Цілком розуміючи етіологію часом надмірної імпульсивності практиків, не можна однак погодитись, що треба радикально змінювати процесуальне законодавство з метою посилення симетрії прав та повноважень сторони обвинувачення та сторони захисту. Окремі вимоги фахівців щодо зміцнення змагальності несуть потенційну загрозу ще більше ускладнити діяльність органів досудового розслідування, що матиме негативний вплив на реалізацію засади розумності строків розслідування та збільшення навантаження на систему надання вторинної безоплатної правової допомоги. Так, дбаючи про інтереси свідка, статус якого може змінитися на статус підозрюваного, продовжуючи розвиток пропозиції М. Маркуш про право свідка запросити захисника під час допиту, В. Дяков йде далі, пропонуючи зобов'язати органи досудового розслідування допитувати всіх свідків у присутності захисника⁸⁹². Ці погляди співзвучні з раніше висловленою Л. Ісмаїловою ідеєю в усіх без винятку кримінальних провадженнях залучати захисника, оскільки за його відсутності про справедливість правосуддя не може йтися⁸⁹³.

У контексті обговорення змагальності у науковій доктрині часто виникають дебати навколо питання щодо подання захисником до суду своєї правової позиції у письмовому вигляді як своєрідного аналога до правової позиції сторони обвинувачення, викладеної в обвинувальному акті, та оголошуватися після оголошення прокурором обвинувального акта⁸⁹⁴. Це, на думку вчених, має забезпечити об'єктивність і неупередженість суду, оскільки йому пропонується ознайомитися не з одним, а двома документами, які можуть містити виклад обставин, оцінки доказів із різних точок зору, що врівноважуватиме вплив сторони захисту та сторони обвинувачення на формування внутрішнього переконання. З цього приводу М. Бугрим зазначає, що відсутність можливості подання такого процесуального документу у сторони захисту зумовлює ситуацію, коли суд ще до розгляду справи по суті вже формує свою позицію, яка має обвинувальний характер, адже це впливає із мети обвинувального акта – доведення вини особи⁸⁹⁵.

⁸⁹¹ Рогальська В. В. Змагальність у досудовому провадженні : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2012. С. 67.

⁸⁹² Дяков В. Проблеми реалізації принципу змагальності у кримінальному процесі. *Підприємство, господарство і право*. 2016. № 8. С. 172.

⁸⁹³ Ісмаїлова Л. Б. Принципи рівності й змагальності сторін та їх реалізація в кримінальному судочинстві. *Вісник Академії адвокатури України*. 2004. № 1. С. 72.

⁸⁹⁴ Волошина В. К. Щодо питань реалізації принципу змагальності у доказуванні на стадії досудового розслідування за новим кримінальним процесуальним кодексом України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 169; Костюченко О., Дмитрієва Ю. Реалізація принципу змагальності під час досудового розслідування. *Юридичний вісник*. 2014. № 3. С. 178; Півненко Л. В. Щодо змісту засади змагальності сторін у кримінальному провадженні. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2014. Вип. 22. С. 164.

⁸⁹⁵ Бугрим М. П. Проблеми реалізації принципу змагальності на стадії досудового розслідування. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 35. С. 60.

Водночас Г. Сисоєнко констатує, що інколи захисники таки готують і подають до суду такі своєрідні «захисні висновки» на обвинувальні акти, і деякі судді, мотивуючи своє рішення потребою забезпечити змагальність, приймають такі документи-заперечення і долучають їх до матеріалів справи⁸⁹⁶. Отже, така практика вже існує.

Проте слід зауважити, якщо сторона обвинувачення формує свою правову позицію на ґрунті доказів і тих, які підтверджують обвинувачення, і тих, які виправдовують особу; вказує на обставини і ті, що обтяжують, і ті, що пом'якшують відповідальність, тобто подає до суду результат усебічного, повного та неупередженого збирання, дослідження та оцінки доказів, то сторона захисту, викладаючи свою правову позицію, буде транслювати виключно односторонню оцінку фактів, подій та явищ. Зацікавленість захисника не підлягає сумніву. І це є причиною, чому законодавець не відносить адвокатів до переліку суб'єктів, уповноважених оцінювати докази за своїм внутрішнім переконанням⁸⁹⁷. З огляду на сказане, передчасно говорити про перспективи впровадження такого підсумкового «захисного» висновку. Ця ідея ще потребує додаткового обговорення.

Окремі пропозиції взагалі викликають здивування. Так, сумнівною видається ідея про встановлення прямої заборони на проведення негласних слідчих (розшукових) дій стосовно адвокатів⁸⁹⁸. Жодна особа, жодна професійна група не має сьогодні такого привілейованого статусу. Не можна не враховувати те, що і серед захисників можуть бути особи, втягнуті у злочинну діяльність, які є посередниками протиправних діянь чи навіть їх організаторами. Відтак своєрідна «недоторканість» такого рівня може мати наслідком неможливість для правоохоронної системи документувати таку злочинну діяльність, отримувати у такий спосіб докази, а отже повну безпорадність системи кримінального правосуддя. Недостатньо обґрунтованими видаються також пропозиції прийняття окремого законодавчого акта «Про змагальність у судовому процесі»⁸⁹⁹ або дозволу на проведення паралельного розслідування стороною захисту⁹⁰⁰, що зрештою не отримали загального схвалення ані в академічних колах, ані серед практиків.

⁸⁹⁶ Сисоєнко Г. І. Змагальність і правова позиція у кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2017. Т. 14. № 1. С. 108.

⁸⁹⁷ Подолінська І. С. Засада змагальності та її реалізація у діяльності сторони захисту у кримінальному провадженні. *Європейські перспективи*. 2013. № 9. С. 108.

⁸⁹⁸ Бірюкова А. М., Островська М. А. Модель змагальності за проектом Кримінального процесуального кодексу України (у порівнянні з іншими країнами світу). *Адвокат*. 2012. № 4. С. 16.

⁸⁹⁹ Олійник О. Місце і роль юридичної риторики в реалізації демократичного принципу змагальності сторін у судовому процесі. *Віче*. 2011. № 2. С. 32.

⁹⁰⁰ Парасочкіна К. В. Деякі проблемні питання принципу змагальності на стадії досудового розслідування. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2005. Вип. 30. С. 161; Рибікова Г. В. Забезпечення принципу змагальності в кримінальному процесі України. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2019. № 4. С. 179; Серeda Ю. М. Принцип змагальності на досудовому слідстві у кримінальному судочинстві України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 6. С. 106; Кузьменко О. В. Реалізація засади змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів в кримінальному процесі деяких країн світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. Вип. 64. С. 315.

Неодноразово фахівці звертали увагу на те, що сьогодні статус потерпілого у змагальному процесі вкрай обмежений, навіть «дискримінаційний». Потерпілий страждає двічі: вперше, коли вчинено кримінальне правопорушення, і вдруге, коли система кримінального правосуддя залишає його на узбіччі дебатів між прокурором і підозрюваним/обвинуваченим. У зв'язку з цим одну з найбільш радикальних пропозицій обстоює О. Щиголь: звільнитися від «анахронізму кримінального процесу», яким є змагальність тільки двох сторін, і впровадити методологію віктимцентризму⁹⁰¹. Менш категоричну, але схожу позицію щодо необхідності посилення захисту прав потерпілого та умов ефективного представництва його у суді презентують В. Волошина⁹⁰², О. Зінченко⁹⁰³, О. Костюченко і Ю. Дмитрієва⁹⁰⁴, О. Старенький⁹⁰⁵, В. Рогальська⁹⁰⁶. На необхідності надання потерпілому рівних прав з обвинуваченим свого часу акцентували В. Тертишник⁹⁰⁷, Н. Карпов⁹⁰⁸ та інші вчені.

У відповідь на окремі пропозиції ще більше розширити повноваження сторін варто нагадати, що такий підхід потребує ретельного осмислення, адже коливання обсягу потенційних можливостей відстоювати правові позиції і захищати приватні або публічні інтереси має приховані ризики. Зростання сили з однієї сторони часом призводить до критичного зменшення можливостей в іншій. Зрештою варто згадати і про критику надмірного захоплення та тенденції «містифікації» самої змагальності як інструменту, яким автоматично вирішується проблема встановлення істини, що не відповідає дійсності, а також висловлений у науці скептицизм щодо можливості досягнення ідеальної моделі змагальності. Так, незважаючи на домінуючу тенденцію у науці розширити змагальність на стадії досудового розслідування, В. Тертишник вважав недоцільними такі кроки та називав проблемою надмірне захоплення ідеєю змагальності та її впровадження «заради самої змагальності»⁹⁰⁹. Ю. Мирошніченко справедливо зауважував,

⁹⁰¹ Щиголь О. Нова концепція процесуального становища потерпілого та його представників у кримінальному провадженні з урахуванням засади процесуального віктимцентризму. *Юридичний вісник*. 2021. № 2. С. 178, 181, 183.

⁹⁰² Волошина В. К. Щодо питань реалізації принципу змагальності у доказуванні на стадії досудового розслідування за новим кримінальним процесуальним кодексом України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 169–170.

⁹⁰³ Зінченко О. В. Змагальність кримінального провадження та її реалізація на стадії досудового розслідування. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2017. Вип. 24. С. 208.

⁹⁰⁴ Костюченко О., Дмитрієва Ю. Реалізація принципу змагальності під час досудового розслідування. *Юридичний вісник*. 2014. № 3. С. 178.

⁹⁰⁵ Старенький О. С. Потерпілий як суб'єкт доказування у кримінальному провадженні: проблеми реалізації засади змагальності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 43 (2). С. 193.

⁹⁰⁶ Рогальська В. В. Змагальність у досудовому провадженні : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2012. С. 55–64.

⁹⁰⁷ Тертишник В. М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2009. С. 144.

⁹⁰⁸ Карпов Н. С. Змагальність у слідстві: криміналістичний аспект. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2. С. 259.

⁹⁰⁹ Тертишник В. М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2009. С. 51.

що жодне позитивне право не знає абсолютно «чистих» процесів⁹¹⁰. Про умовність розмежування процесу на змагальний і слідчий зазначав В. Сердюк, додаючи:

«Оптимальне змагальне судочинство є продуктом історичних, соціальних, економічних, морально-етичних чинників. Тому змагальний процес, що існує у країнах загального права, не може слугувати еталоном для конструювання вітчизняної моделі змагальності судочинства»⁹¹¹.

Г. Соловей констатував, що змагальний та обвинувальний кримінальні процеси мають тенденцію до зближення, а досвід Франції, Німеччини, частково використаний в українській реформі 2012 р., доводить, що і там не існує абсолютної рівноправності сторін⁹¹².

Отже, підсумовуючи, можна зробити такі висновки.

По-перше, баланс процесуальних можливостей сторін у кримінальному провадженні є фундаментальною умовою і водночас індикатором ступеня забезпечення балансу приватних та публічних інтересів.

По-друге, ми ризикуємо тотально «обеззброїти» нашу правоохоронну систему, якщо надмірно будемо захоплюватися ідеєю ідентичності процесуальних можливостей. Асиметрія прав і повноважень закономірно ґрунтується на природі різних завдань, які стимулюють різні сторони діяти. Якщо сторона обвинувачення має обов'язок усебічно, повно та неупереджено дослідити обставини справи, то ідеологія адвокатури передбачає докладання максимум зусиль, аби захистити інтереси свого клієнта і досягти для нього найкращих результатів.

Для забезпечення балансу та уникнення патологій у діяльності оперативних підрозділів, органів досудового розслідування, прокуратури існують стримуючі механізми, адже асиметрія стосується не тільки процесуальних можливостей, але й реалізації контролю та обов'язків. Зокрема, сторона обвинувачення хоч і володіє монополією щодо доступу до матеріалів, виконання певних процесуальних дій та прийняття рішень, однак на відміну від сторони захисту має проходити багаторівневу верифікацію своїх ініціатив, погоджувати свої кроки, отримувати дозволи на застосування окремих процесуальних інститутів. Критерії оцінки допустимості доказів, які надаються стороною обвинувачення, значно вимогливіші, ніж доказів, зібраних стороною захисту. Такий суворий контроль інколи створює бар'єри, що роблять процес виконання завдань кримінального провадження складним, а інколи взагалі неможливим, і призводить до нехай «точкової» (на рівні окремої справи чи категорії справ), але поразки системи кримінальної юстиції.

⁹¹⁰ Мирошніченко Ю. М. Змагальність кримінального судочинства України: історія, сучасність, перспективи. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 6 (3). С. 101; Мирошніченко Ю. М. Про об'єктивну істину і змагальність кримінального судочинства. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2016. Вип. 11. С. 109–111.

⁹¹¹ Сердюк В. В. Право на судовий захист у контексті змагальності сторін. *Адвокат*. 2012. № 9. С. 1–18.

⁹¹² Соловей Г. В. Реалізація принципу змагальності в кримінальному процесі зарубіжних країн. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 166–169.

Отже, і для сторони захисту, і для сторони обвинувачення завжди існуватимуть підстави для незадоволеності та поле для бажаного розширення процесуальних можливостей виконання своїх функцій. Рівновага у можливостях сторін у змагальному процесі означає, що вони володіють достатніми, хоча й різними за змістом і формою, правовими інструментами, щоб збирати та подавати докази, обґрунтовувати позицію, впливати на формування внутрішнього переконання суду.

3.2.2. Науковий дискурс про зловживання процесуальними правами

Кримінальне процесуальне законодавство визначає певний обсяг прав, повноважень, правила поведінки та свободу розсуду учасників кримінального провадження. Очікується сумлінне використання цих норм. Проте в кожній конкретній справі активується суб'єктивний чинник, який охоплює компетентності, знання, вміння та навички, досвід, цінності, цілі та інтереси, правову культуру та свідомість, мотивацію щодо вибору способу дій учасників правовідносин. Часом вони вдаються до недобросовісного та маніпулятивного використання наданого їм права для штучної пролонгації процесу, відволікання уваги суб'єктів процесуальної діяльності, створення перешкод для ухвалення справедливого процесуального рішення.

О. Рогач вважає, що зловживання правом є однією з найважливіших проблем сучасної юридичної науки, констатує, що поширеність випадків зловживання правом набуває агресивного, глобального характеру та гальмує процеси демократизації та розбудови нашої держави⁹¹³. Аналогічно Т. Полянський, стверджуючи, що навіть у країнах із розвинутою «зразковою» демократією спостерігається значне поширення зловживання правом, поділяв песимістичні прогнози про те, що в умовах складних соціальних деформацій, породжених глобальним зростанням практик зловживання правом, вони будуть зараховуватися до розряду найбільш загрозливих викликів XXI століття⁹¹⁴. Т. Котормус наголошує, що відсутність рішучих кроків щодо назрілих змін законодавства призведе до того, що кримінальні провадження не будуть розглядатися ефективно, а діяльність суду буде перевантажена надмірною кількістю дій, які не мають нічого спільного з відправленням правосуддя⁹¹⁵.

Зауважимо, що концепція зловживання правами має тривалу історію еволюційного розвитку, що підтверджують численні ґрунтовні дослідження і широкий контекст обговорення на рівні теорії права та галузевого законодавства. Феномен зловживання правом ставав неодноразово предметом

⁹¹³ Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження : монографія. Ужгород : Ліра, 2011. С. 5.

⁹¹⁴ Полянський Т. Зловживання процесуальними правами: юридичні засоби попередження та можливості їх удосконалення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 32.

⁹¹⁵ Котормус Т. Зловживання процесуальними правами: кримінально-правовий аспект. URL: <https://radako.com.ua/news/zlovzhivannya-procesualnimi-pravami-kriminalno-pravoviy-aspekt>.

досліджень у теорії права (Д. Бакаєв⁹¹⁶, Н. Буроменська⁹¹⁷, О. Вдовичен⁹¹⁸, О. Левада⁹¹⁹, О. Маловацький⁹²⁰, О. Мілетич⁹²¹, Т. Пашук⁹²², Т. Полянський⁹²³, В. Резнікова⁹²⁴, О. Рогач⁹²⁵, Г. Чувакова⁹²⁶, Л. Шипілов⁹²⁷, Т. Ямненко⁹²⁸ та ін.).

Розробкою доктрини зловживання правом займалися зарубіжні вчені у Франції, Італії, Німеччині, Швейцарії, Португалії, Аргентині, Бразилії, Колумбії, Мексиці і в багатьох інших країнах (В. Болгар (V. Bolgár)⁹²⁹, М. Баєрс (M. Byers)⁹³⁰, С. Каманабро (S. Kamanabrou)⁹³¹, Дж. Куєто-Руа (J. Cueto-Rua)⁹³², Р. Де ла Феріа (R. De La Feria)⁹³³, Дж. Перілло (J. Perillo)⁹³⁴, Д. Поджар (D. Pojar)⁹³⁵ та ін.).

У кримінально-процесуальній доктрині зловживання правом досліджували О. Андрушко⁹³⁶, Г. Борейко⁹³⁷, С. Васильєва⁹³⁸,

⁹¹⁶ Бакаєв Д. С. Природа зловживання правом в правовій доктрині України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. Вип. 182 (1). С. 34–42.

⁹¹⁷ Буроменська Н. Л. Поняття і правова природа принципу заборони зловживання правом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК». Київ, 2021. 247 с.; Буроменська Н. Конституційні засади принципу заборони зловживання правом: науково-теоретичний аспект. *Evropský politický aprávní diskurz*. 2019. Sv. 6. Vyd. 2. С. 60–67.

⁹¹⁸ Вдовичен О. Генеза розвитку категорії «зловживання правом». *Віче*. 2013. № 18. С. 13–16.

⁹¹⁹ Левада О. В. Правові обмеження як засоби попередження зловживання правом (теоретико-правовий аспект). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 192–200.

⁹²⁰ Маловацький О. В. Правова природа терміну зловживання правом. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2003. Вип. 8. С. 334–341.

⁹²¹ Мілетич О. О. Зловживання правом: теоретико-прикладний аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2015. 21 с.

⁹²² Пашук Т. Зловживання процесуальними правами: до загальнотеоретичної характеристики поняття (на матеріалах практики Європейського суду з прав людини). *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 1 (34). С. 166–175. DOI: 10.37566/2707-6849-2021-1(34)-14

⁹²³ Полянський Т. Т. Зловживання правом: загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2011. 16 с.

⁹²⁴ Резнікова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 23–35.

⁹²⁵ Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження : монографія. Ужгород : Ліра, 2011. 368 с.

⁹²⁶ Чувакова Г. М. Зловживання правом як вид правових аномалій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 440–445.

⁹²⁷ Шипілов Л. М. До питання про поняття та сутність зловживання правом. *Право і безпека*. 2010. № 1. С. 6–9.

⁹²⁸ Ямненко Т. М. Огляд джерельної бази дослідження питань, пов'язаних зі зловживанням правом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 32 (3). С. 80–83.

⁹²⁹ Bolgár V. Abuse of Rights in France, Germany, and Switzerland: A Survey of a Recent Chapter in Legal Doctrine. *Louisiana Law Review*. 1975. Vol. 35. P. 1016–1036.

⁹³⁰ Byers M. Abuse of Rights: An Old Principle, A New Age. *McGill Law Journal*. 2002. Vol. 47. P. 389–431.

⁹³¹ Kamanabrou S. Abuse of Law in the Context of EU Law. *E.L. Rev.* 2018. Vol. 43. P. 534–548.

⁹³² Cueto-Rua J. Abuse of Rights. *Louisiana Law Review*. 1975. Vol. 35. P. 965–1013.

⁹³³ De La Feria R. On Prohibition of Abuse of Law as a General Principle of EU Law. *EC Tax Review*. 2020. Vol. 29 (4). P. 142–146.

⁹³⁴ Perillo J. Abuse of Rights: A Pervasive Legal Concept. *Pacific Law Journal*. 1995. Vol. 27. P. 37–97.

⁹³⁵ Pojar D. Some reflections upon the subjective right and the abuse of right doctrine. *Journal of Social Sciences*. 2022. Vol. V. No. 1. P. 106–111. DOI: [https://doi.org/10.52326/jss.utm.2022.5\(1\).12](https://doi.org/10.52326/jss.utm.2022.5(1).12)

⁹³⁶ Андрушко О. Зловживання правом в кримінальному судочинстві як підстава юридичної відповідальності. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2017. Вип. 1. С. 1–17.

⁹³⁷ Борейко Г. Відмова від підтримання обвинувачення як форма зловживання прокурором своїм правом. *Вісник Львівського університету*. 2020. Вип. 71. С. 122–131.

Ф. Веніславський⁹³⁹, І. Іванюк⁹⁴⁰, О. Капліна⁹⁴¹, С. Прилуцький та І. Савчук⁹⁴², О. Хабло⁹⁴³ та ін. Та, попри незаперечну вагому розробку проблематики, досі тривають палкі дискусії щодо факту існування феномена «зловживання правом», а також ознак, критеріїв класифікації та механізмів протидії цьому складному соціальному феномену.

Стисло узагальнюючи різні підходи, описані у багатьох ґрунтовних дослідженнях⁹⁴⁴, можна виокремити два основні концептуальні напрями.

Одні фахівці наполягають, що це поняття безглузде, абсурдне і суперечливе, оксюморон, аргументуючи свою позицію тим, що здійснення права не може бути протиправним. Ризики вбачаються в тому, що наголос робиться на соціальному, а не індивідуальному вимірі, а така орієнтація може поступово заблокувати або позбавити індивіда його суб'єктивних прав⁹⁴⁵.

Інші ж, апелюючи до духу, а не букви правової норми, стверджують, що зловживання правами таки є і воно полягає у використанні суб'єктом наданого права всупереч його змісту, призначенню, що детермінує настання соціально шкідливих наслідків. Зловживання правом називають «процесуальною диверсією»⁹⁴⁶, «правовою аномалією»⁹⁴⁷, «проявом правового нігілізму»⁹⁴⁸.

⁹³⁸ Васильєва С. А. Проблема зловживання матеріальними і процесуальними правами: поняття й ознаки зловживання правом. *Економіка та право*. 2013. № 2. С. 52–57.

⁹³⁹ Веніславський Ф. В. Зловживання правом в публічно-правовій сфері як загроза стабільності конституційного ладу України. *Університетські наукові записки*. 2009. № 3. С. 24–29.

⁹⁴⁰ Іванюк І. Д. Проблеми вдосконалення статусу перекладача в контексті протидії зловживання правом у кримінальному процесі України. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3. С. 337–346.

⁹⁴¹ Капліна О. Проблеми зловживання правом у кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3. С. 286–295.

⁹⁴² Прилуцький С. В., Савчук І. І. Проблема зловживання правом прокурором у кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 50–59.

⁹⁴³ Хабло О. Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2009. 22 с.

⁹⁴⁴ Андрушко О. В. Правова категорія «зловживання правом» у кримінальному судочинстві. *Право і суспільство*. 2016. № 5 (2). С. 170–171; Андрушко О. Зловживання правом в кримінальному судочинстві як підстава юридичної відповідальності. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2017. Вип. 1. С. 4; Греца Я. В. Феномен зловживання правом: «штучна правомірність» чи «прихована протиправність»? *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 70. С. 310; Малавацький О. В. Правова природа терміну зловживання правом. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2003. Вип. 8. С. 337–338; Прилуцький С. В., Савчук І. І. Проблема зловживання правом прокурором у кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 52; Чувакова Г. М. Зловживання правом як вид правових аномалій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 441–442; Шипілов Л. М. До питання про поняття та сутність зловживання правом. *Право і безпека*. 2010. № 1. С. 6–7; Заборовський В. В., Соханич В. М. До питань про поняття зловживання процесуальними правами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. № 53. Том 2. С. 67–68; Удалова Л. Д., Хабло О. Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу : монографія. Київ : Дакор, 2010. С. 22–66; Розумовський О. С. Зловживання процесуальними правами за чинним кримінальним процесуальним законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 248; Резнікова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 24–28; Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження : монографія. Ужгород : Ліра, 2011. С. 92–107.

⁹⁴⁵ Bolgár V. Abuse of Rights in France, Germany, and Switzerland: A Survey of a Recent Chapter in Legal Doctrine. *Louisiana Law Review*. 1975. Vol. 35. P. 1017.

⁹⁴⁶ Розумовський О. С. Зловживання процесуальними правами за чинним кримінальним процесуальним законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 248.

⁹⁴⁷ Чувакова Г. М. Зловживання правом як вид правових аномалій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 440–445.

До слова, термін англійською «*abuse of right*» традиційно перекладається як «зловживання правом», хоча «*abuse*» може трактуватися також як кривдження («*abuser*» – кривдник). Альтернативний переклад можливий як «кривдження права», що може означати наругу над ідеєю, призначенням і сутністю права. Для кривдника головними спонуками діяти є злоба, жорстокість, жадібність, гордість, зверхність, помста, знущання. Джерелом аргументації для прихильників концепту «зловживання правом» була теорія відносності прав, за якою відносність прав ототожнювалася з їх соціально справедливим здійсненням⁹⁴⁹. Зрештою, критику з позиції семантики поділяють і зарубіжні вчені, які також не абсолютизують права людини і не заперечують факту існування цього шкідливого явища, мовляв, ось «треба тільки не користуватися хибною термінологічною формулою». Пропонувалося назвати феномен «конфліктом прав», але ця позиція не отримала широкого схвалення в середовищі правників⁹⁵⁰. З цього зрозуміло, що дискусії насправді тривають у площині назви доктрини, але не онтології самого явища.

Таблиця 3.2 презентує узагальнення дефініцій «зловживання правом» у науковій доктрині.

Розбіжності у підходах до розуміння породжує зіткнення двох типів праворозуміння. Прихильники природно-правової концепції не бачать суперечностей, адже право має не тільки букву, але й дух, а, власне, тут йдеться про номінальне формальне використання писаного суб'єктивного права, хоча всупереч його духу, істинній меті, призначенню. Натомість позитивісти категоричні у тому, що якщо немає норми, яка встановлює заборони чи обмеження, якщо суб'єкт не виходить за рамки писаного права, то не можна погодитись з правовою оцінкою будь-яких дій як «зловживання правом», якими б мотивами не керувався суб'єкт.

Іншими словами, у відомій справі Дюерра (1855 р.), яка асоціюється із витоками концепції зловживання правом у цивілістиці, яку розглядав французький суд про оспорювання будівництва на даху будинку фальшивого димаря власником оселі, який, ґрунтуючись на абсолютному праві приватної власності, вважав, що може робити все, зокрема будувати непотрібну конструкцію, яка насправді зводилась виключно з метою закрити сонце від сусіда – перші визнали б такі дії зловживанням права і змусили знести димар, інші визнали б такі дії реалізацією права, мовляв, що поробиш, такий закон. Судді виявилися прихильниками юснатуралізму і змусили знести димар, адже це був класичний приклад використання свого суб'єктивного права не для задоволення власних справедливих інтересів, що не давало жодної вигоди, а з безглуздою, злісною метою «на зло» іншій людині⁹⁵¹. І хоча у КПК України відсутня пряма норма-засада заборони

⁹⁴⁸ Погач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження : монографія. Ужгород : Ліра, 2011. С. 326.

⁹⁴⁹ Bolgár V. Abuse of Rights in France, Germany, and Switzerland: A Survey of a Recent Chapter in Legal Doctrine. *Louisiana Law Review*. 1975. Vol. 35. P. 1017.

⁹⁵⁰ Cueto-Rua J. Abuse of Rights. *Louisiana Law Review*. 1975. Vol. 35. P. 974–976.

⁹⁵¹ *Ibidem* – P. 965.

зловживання процесуальними правами, українська Фемида фактично екстраполює дію такого загальноправового принципу у сферу кримінального правосуддя⁹⁵².

Таблиця 3.2.

Дефініції сутності поняття «зловживання правом»*

Автор	Дефініції поняття «зловживання правом»
Д. Бакаєв ⁹⁵³	спосіб здійснення суб'єктивного права всупереч його призначенню, за допомогою якого суб'єкт заподіє шкоду іншим учасникам суспільних відносин
О. Капліна ⁹⁵⁴	використання права «на зло» в тих випадках, коли уповноважений суб'єкт володіє суб'єктивним правом, діє в його межах, але завдає шкоди правам інших осіб або суспільству в цілому
О. Маловацький ⁹⁵⁵	випадки, коли уповноважений суб'єкт, діючи в межах приналежного йому суб'єктивного права, в рамках тих можливостей, що складають дотримання даного права, використовує такі форми його реалізації, що виходять за встановлені законом межі здійснення права
О. Андрушко ⁹⁵⁶	особливий вид (форма) правопорушення, що вчиняється під час реалізації наданого права, обов'язку чи повноваження, не містить спеціально визначеного складу правопорушення, а виражене у формі загальної заборони й установлюється уповноваженим суб'єктом у відповідному процесуальному рішенні та є підставою для юридичної відповідальності
В. Михайленко ⁹⁵⁷	дія або бездіяльність при реалізації учасником кримінального провадження своїх прав без мети досягнення правомірного результату і всупереч змісту та призначенню цих прав, спрямовані на перешкоджання виконання завдань кримінального провадження
В. Резнікова ⁹⁵⁸	вольова та усвідомлена діяльність (дії) суб'єкта з недобросовісної реалізації свого суб'єктивного права не за його призначенням, що заподіє шкоду суспільним інтересам та/або особистим інтересам третіх осіб чи створює реальну загрозу її заподіяння при формальній правомірності такої діяльності (дій)

⁹⁵² Гарасимчук Н. Верховний Суд vs зловживання учасниками кримінального провадження процесуальними правами. *Юрліга*. 11.11.2020. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/199548_verkhovniy-sud-vs-zlovzhivannya-uchasnikami-krimnalnogo-provazhennya-protseualnimi-pravami.

⁹⁵³ Бакаєв Д. С. Природа зловживання правом в правовій доктрині України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. Вип. 182 (1). С. 41.

⁹⁵⁴ Капліна О. Проблеми зловживання правом у кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3. С. 288.

⁹⁵⁵ Маловацький О. В. Правова природа терміну зловживання правом. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2003. Вип. 8. С. 339.

⁹⁵⁶ Андрушко О. В. Правова категорія «зловживання правом» у кримінальному судочинстві. *Право і суспільство*. 2016. № 5 (2). С. 173.

⁹⁵⁷ Михайленко В. Процесуальні зловживання під час досудового розслідування. *Протокол*. 14.06.2021. URL: https://protocol.ua/ru/protseualni_zlovzivannya_pid_chas_dosudovogo_rozsliduvannya/.

⁹⁵⁸ Резнікова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 34.

Закінчення таблиці 3.2.

О. Хабло ⁹⁵⁹	діяння, яке полягає у реалізації суб'єктами кримінального процесу наданих їм прав та повноважень всупереч їх призначенню, з незаконною заінтересованістю, що призводить до спричинення шкоди суспільним та особистим інтересам шляхом унеможливлення досягнення завдань кримінального судочинства
Г. Чувакова ⁹⁶⁰	вид правової аномалії, форма реалізації (здійснення) права, за допомогою якої заподіюється шкода іншим учасникам суспільних відносин шляхом здійснення права всупереч з його цільовим призначенням або здійснення дій, що виходять за межі наданих законом прав, якщо такі межі і мета здійснення права встановлені в законі
Л. Шипілов ⁹⁶¹	особливий вид правової поведінки, який полягає у використанні громадянами своїх прав у недозволеній спосіб, що суперечить призначенню права, внаслідок чого завдаються збитки (шкода) окремій особі, суспільству або державі
О. Мілетич ⁹⁶²	спосіб здійснення права всупереч його змісту та соціальному призначенню, внаслідок застосування якого суб'єкт завдає або намагається завдати шкоду іншим учасникам суспільних відносин
О. Рогач ⁹⁶³	соціально-шкідливе явище, яке відображає нігілістичне ставлення особи до права та полягає в намаганні суб'єкта правовідносин створити ілюзію (видимість) правомірного використання права при вчиненні ним умисних діянь, спрямованих на порушення об'єктивних меж здійснення права та внутрішніх (спеціальних) меж зовнішнього розсуду
Т. Хохлова ⁹⁶⁴	формально правомірна поведінка суб'єкта правовідносин, яка призводить до порушення прав і законних інтересів інших осіб, що несумісне з основоположними принципами правового регулювання

* Сформовано авторкою

⁹⁵⁹ Хабло О. Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2009. С. 9.

⁹⁶⁰ Чувакова Г. М. Зловживання правом як вид правових аномалій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 444.

⁹⁶¹ Шипілов Л. М. До питання про поняття та сутність зловживання правом. *Право і безпека*. 2010. № 1. С. 7.

⁹⁶² Мілетич О. О. Зловживання правом: теоретико-прикладний аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2015. С. 6, 9.

⁹⁶³ Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження : монографія. Ужгород : Ліра, 2011. С. 300–301.

⁹⁶⁴ Хохлова Т. Форми зловживання правом: теоретико-правовий аспект. *ScienceRise: Juridical Science*, 2020. № 4. С. 27.

У німецькій доктрині набули поширення дві теорії зловживання правом: «зовнішня» і «внутрішня». «Зовнішня теорія» наголошує, що не може бути зловживання правами, а лише зловживання користуванням ними, якщо це суперечить моралі. Ця теорія визначає вплив на право ззовні. Натомість «внутрішня теорія» наполягає на тому, що іманентна природа права сама ж і контролює його реалізацію, встановлює межі. Саме ця теорія була сприйнята доктриною і вплинула на впровадження судами різних ознак зловживання правом⁹⁶⁵.

Цікаво, що прихильники другого напряму, які визнають існування такого явища та допустимість застосування такого поняття «зловживання правом», також полемізують між собою щодо низки інших питань: чи йдеться про особливу форму правопорушення, чи особливу форму правомірної поведінки; чи йдеться про умисні дії, чи дії та бездіяльність тощо. Таблиця 3.3 презентує виявлені тенденції щодо визначення типових ознак зловживання правом в колі українських вчених. У цьому контексті варто звернути увагу на те, що окремі дослідники визначають ознаки зловживання правом як сукупність значущих характеристик, притаманних цьому явищу, інші розглядають ознаки зловживання правом крізь призму ознак правопорушення. Точками об'єднання різних підходів стали такі ознаки, як спричинення шкоди або загрози шкоди, використання права всупереч його меті, формальна правомірність.

Явище зловживання правом є прикладом правового парадоксу, який існує, як би ми не критикували недосконалу термінологію і як би його не називали. Більшість правників схиляються до позиції або твердо переконані, що це соціально шкідливе явище існує і потрібні механізми його мінімізації. Як зазначає О. Рогач, факт існування зловживання правом не потребує доведення, адже ми щодня опиняємось у ситуаціях, які можна характеризувати як зловживання правом, тож «суперечливість поглядів щодо цього питання свідчить не про неможливість чи недоречність існування даного правового феномена, а про надзвичайно тонку його правову матерію»⁹⁶⁶. Схожої позиції дотримується Я. Греца, констатує, що складний і проблемний характер явища зловживання правом не є підставою для заперечення його існування⁹⁶⁷. Ба більше, А. Туманянц і Д. Криворучко вважають юридичним нонсенсом факт відсутності у кримінальному процесуальному законі поняття зловживання правом, зважаючи на поширеність цього правового феномена у правозастосованні та неоднозначне ставлення до його визначення⁹⁶⁸.

⁹⁶⁵ Bolgár V. Abuse of Rights in France, Germany, and Switzerland: A Survey of a Recent Chapter in Legal Doctrine. *Louisiana Law Review*. 1975. Vol. 35. P. 1026.

⁹⁶⁶ Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження : монографія. Ужгород : Ліра, 2011. С. 106.

⁹⁶⁷ Греца Я. В. Феномен зловживання правом: «штучна правомірність» чи «прихована протиправність»? *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 70. С. 310.

⁹⁶⁸ Туманянц А. Р., Криворучко Д. В. Зловживання правом на початок проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій без дозволу слідчого судді. *Аналітично-порівняльне право*. 2022. № 4. С. 365.

Таблиця 3.3

Основні підходи до визначення ознак зловживання правом*

Автор	Типові ознаки зловживання правом								
	Заподіяння шкоди або загроза заподіяння шкоди	Використання права всупереч призначенню, духу і сутності	Протиправність	Особливий вид правомірної поведінки (легальна видимість, штучна правомірність)	Може бути і правомірною, і протиправною поведінкою	Мета – перешкодити виконанню завдань кримінального провадження	Умисна поведінка	Дія або бездіяльність	Не є ні протиправною, ні правомірною поведінкою
О. Капілна ⁹⁶⁹	+	+							+
Д. Бакаєв ⁹⁷⁰	+	+							
А. Андрушко ⁹⁷¹	+		+				+		
В. Михайленко ⁹⁷²	+	+				+			
Т. Пашук ⁹⁷³	+	+							
Т. Полянський ⁹⁷⁴	+			+			+		

⁹⁶⁹ Капілна О. Проблеми зловживання правом у кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3. С. 289.

⁹⁷⁰ Бакаєв Д. С. Природа зловживання правом в правовій доктрині України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. Вип. 182 (1). С. 41.

⁹⁷¹ Андрушко О. Зловживання правом в кримінальному судочинстві як підстава юридичної відповідальності. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2017. Вип. 1. С. 13.

⁹⁷² Михайленко В. Процесуальні зловживання під час досудового розслідування. *Протокол*. 14.06.2021. URL: https://protocol.ua/ru/protseualni_zlovgivannya_pid_chas_dosudovogo_rozsliduvannya/.

⁹⁷³ Пашук Т. Зловживання процесуальними правами: до загальнотеоретичної характеристики поняття (на матеріалах практики Європейського суду з прав людини). *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 1 (34). С. 173.

⁹⁷⁴ Полянський Т. Зловживання процесуальними правами: юридичні засоби попередження та можливості їх удосконалення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 33.

Закінчення таблиці 3.3

О. Мілетич ⁹⁷⁵	+	+	+	+	+				
В. Резнікова ⁹⁷⁶	+	+		+			+		
О. Хабло ⁹⁷⁷	+	+			+	+		+	
В. Лазарєв, О. Жидовцева ⁹⁷⁸	+	+	+	+	+				
Я. Греца ⁹⁷⁹				+	+			+	
Г. Чувакова ⁹⁸⁰	+	+			+			+	
Л. Шипілов ⁹⁸¹	+	+			+				
В. Заборовський, В. Соханич ⁹⁸²	+		+	+			+		

* Сформовано авторкою

Продовжуючи тезу Т. Полянського про те, що недобросовісність є функціональним еквівалентом зловживання правом⁹⁸³, можна стверджувати, що претензія щодо вжитку дефініції може бути усунена заміною поняття «зловживання», яке асоціюється з «перебільшенням» користуванням правом, користуванням правом на шкоду комусь, що й породжує алогічність (бо оскільки я маю право, то можу ним користуватися, як хочу, скільки хочу і з будь-якою очевидною чи імпліцитною метою), на «недобросовісне» використання права (бо користування будь-яким правом має певні розумні, справедливі межі, навіть коли вони не чітко визначені законом). Тут актуалізується принцип Ф. Ларошфуко: «Моя

⁹⁷⁵ Мілетич О. О. Проблеми юридичної кваліфікації категорії «зловживання правом» (загальнотеоретичний аспект). *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 61.

⁹⁷⁶ Резнікова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 34.

⁹⁷⁷ Хабло О. Ю. Шкода як обов'язкова ознака зловживання правом у кримінальному процесі. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 147; Хабло О. Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2009. С. 9.

⁹⁷⁸ Лазарєв В. В., Жидовцева О. А. Щодо наукової дискусії про юридичну природу зловживання правом. *Право і безпека*. 2021. № 1. С. 152.

⁹⁷⁹ Греца Я. В. Феномен зловживання правом: «штучна правомірність» чи «прихована протиправність»? *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 70. С. 311.

⁹⁸⁰ Чувакова Г. М. Зловживання правом як вид правових аномалій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 443.

⁹⁸¹ Шипілов Л. М. До питань про поняття та сутність зловживання правом. *Право і безпека*. 2010. № 1. С. 7–8.

⁹⁸² Заборовський В. В., Соханич В. М. До питань про поняття зловживання процесуальними правами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. № 53. Том 2. С. 69.

⁹⁸³ Полянський Т. Природно-правові критерії оцінки дотримання заборони зловживання правом: їх зміст та взаємодія. *Юридична Україна*. 2013. № 8. С. 14.

свобода закінчується там, де починається ніс іншої людини». Попри те, встановлені державою обмеження, тобто зменшення кількості варіантів дозволеної поведінки, відповідають змісту свободи, яка передбачає певні можливості поведінки суб'єкта, але можливості не тільки для себе, але «для» і «заради» інших⁹⁸⁴.

Звісно, такий підхід не позбавлений ризиків, пов'язаних із застосуванням морально-етичного концепту «доброї совісті», яку складно формально визначити, тому й існує побоювання щодо перспективи визначення на рівні нормативної тканини недобросовісного використання права, оскільки це може призвести до суддівського свавілля⁹⁸⁵. Виникає дилема: існує дисфункціональність норм права, але категорія «нормальності» надто абстрактна і суб'єктивна, щоби вона стала придатним інструментом для диференціації поведінки. Дж. Куето-Руа підкреслював, що питання про добросовісність і моральність суперечливої дії не може бути вирішено ані науковими доктринами, ані поглядами мислителів. Насправді вирішальним критерієм визнання відповідним добрим звичаям та чесній практиці, диференціювання моральної та аморальної поведінки може бути тільки загальна критика, тобто коли таку ж оцінку несхвалення дій дала б більшість суспільства, якби опинилась у такій ситуації⁹⁸⁶.

Зрештою, очевидно, що, незважаючи на палкі дискусії, невизначеність дефініцій і побоювання відчинити двері небезпечній практиці, термін «зловживання правом» уже «вплетений в тканину права більшості європейських країн»⁹⁸⁷, як і в національне галузеве законодавство та судову практику. У багатьох рішеннях судових органів різних інстанцій зазначається, що зловживання правом є загальноправовим (конституційним) принципом, який поширюється на всі галузі права. Одночасно наголошується, що зловживання правом будь-кого з учасників кримінального процесу не допускається⁹⁸⁸. Тож перспектива зміни терміна тільки через формальну складову, до якої особливо чутливі є позитивісти, доволі сумнівною.

У пошуках критеріїв для визначення добросовісності поведінки суб'єкта Т. Пашук дійшов висновку, що необхідно розуміти його психічне ставлення та мету діяння, яка є іншою, ніж та, заради якої це процесуальне право передбачене (наприклад, затягти провадження, дочекатись спливу строків давності кримінальної відповідальності, настання умов амністії, вивести інших учасників процесу з рівноваги тощо)⁹⁸⁹. Про мету як визначальний компонент

⁹⁸⁴ Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження : монографія. Ужгород : Ліра, 2011. С. 140.

⁹⁸⁵ Ibidem – С. 226–227.

⁹⁸⁶ Cueto-Rua J. Abuse of Rights. *Louisiana Law Review*. 1975. Vol. 35. P. 996, 998.

⁹⁸⁷ Полянський Т. Зловживання процесуальними правами: юридичні засоби попередження та можливості їх удосконалення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 34.

⁹⁸⁸ Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 13.10.2022 р. (справа № 991/4007/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106745806>; Ухвала Вищого антикорупційного суду від 28.11.2022 р. (справа № 991/5782/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107633398> та багато ін.

⁹⁸⁹ Пашук Т. Зловживання процесуальними правами: до загальнотеоретичної характеристики поняття (на матеріалах практики Європейського суду з прав людини). *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 1 (34). С. 170.

для диференціації діяння говорив Т. Полянський⁹⁹⁰. Насправді, констатує В. Михайленко, патологічна мета простежується майже завжди, а якщо слідчий суддя не реагує на недобросовісну поведінку, то це не тому, що не розуміє реального становища, а через відсутність нормативних процесуальних механізмів протидії процесуальним зловживанням⁹⁹¹.

Простий приклад наводить Т. Котормус: у кожному суді є громадяни, які звертаються із необґрунтованими заявами про вчинення злочину, а згодом оскаржують у суді дії щодо невнесення відомостей за такою заявою до ЄРДР, і кількість таких скарг від однієї особи інколи сягає десятків, а то й сотень⁹⁹². До слова, таке явище надмірної патологічної активності особи стало предметом вивчення психіатрії і отримало назву «кверулянство», що означає розлад, пов'язаний з нав'язливою потребою звертатися до органів суду та брати участь у судових провадженнях⁹⁹³. Утім механізму відсіювати численні звернення від таких осіб не існує.

Під час формулювання критеріїв розмежування добросовісного та недобросовісного використання права варто звернутися до досвіду ЄСПЛ, який вважає неприйнятними заяви, які мають ознаки зловживання, тобто не мають достатнього обґрунтування; є сутяжними, тобто повторюють зміст тих скарг, щодо яких судом раніше було прийнято рішення про їх неприйнятність; використовують оманливу інформацію або образливу мову тощо. У виняткових випадках до представника може бути застосовано заборону здійснювати представництво на підставі Правила 36 § 4 (б) Регламенту ЄСПЛ⁹⁹⁴. Узагальнення даних, які озвучують практики, а також контент-аналіз бази ЄДРСР дають підстави систематизувати типові сфери та типові способи недобросовісного використання процесуального права (див. таблицю 3.4).

Часто у науці та практиці акцентується на зловживанні правом підозрюваним, обвинуваченим, захисником, потерпим, представником, законним представником, цивільним позивачем, цивільним відповідачем. Утім, як стверджує О. Андрушко, зловживати можуть усі і зловживати можна правами, обов'язками і повноваженнями⁹⁹⁵. У західних правничих дискусіях паралельно із доктриною «зловживання правом» фігурує доктрина «зловживання процесом», яка стосується дій сторони обвинувачення, що зводяться до очевидно несправедливого кримінального провадження, котре

⁹⁹⁰ Полянський Т. Т. Соціально-філософські інтерпретації явища зла у контексті дослідження зловживання правом. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2012. № 6. С. 152.

⁹⁹¹ Михайленко В. Процесуальні зловживання під час досудового розслідування. *Протокол*. 14.06.2021. URL: https://protocol.ua/ru/protseualni_zlovgivannya_pid_chas_dosudovogo_rozsliduvannya/.

⁹⁹² Котормус Т. Зловживання процесуальними правами: кримінально-правовий аспект. URL: <https://radako.com.ua/news/zlozhivannya-procesualnimi-pravami-kriminalno-pravoviy-aspekt>.

⁹⁹³ Розумовський О. С. Зловживання процесуальними правами за чинним кримінальним процесуальним законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 248.

⁹⁹⁴ Пашук Т. Зловживання процесуальними правами: до загальнотеоретичної характеристики поняття (на матеріалах практики Європейського суду з прав людини). *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 1 (34). С. 170.

⁹⁹⁵ Андрушко О. В. Правова категорія «зловживання правом» у кримінальному судочинстві. *Право і суспільство*. 2016. № 5 (2). С. 172.

може стати навіть приводом для припинення кримінального переслідування судом на цій підставі з метою забезпечення справедливості. Зловживання процесом було визначено як «щось настільки несправедливе і неправильне, що суд не повинен дозволити прокурору продовжити те, що в іншому розумінні є звичайним провадженням»⁹⁹⁶.

Таблиця 3.4

**Узагальнення типових сфер і способів
недобросовісного використання процесуального права***

Сфера недобросовісного використання процесуального права	Спосіб недобросовісного використання процесуального права
<p align="center">Маніпулювання з відводами</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одноразові відводи з тих самих підстав, з яких уже було прийнято раніше рішення ▪ заявлені відводи мають вади обґрунтування, причини для відводу нелогічні, абсурдні ▪ почергові відводи різними представниками сторони одному суб'єкту процесуальної діяльності ▪ каскадні відводи (безпідставно заявляється відвід судді, який розглядає клопотання про відвід)
<p align="center">Маніпулювання з клопотаннями</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одноразові клопотання з тих самих підстав, з яких уже було прийнято раніше рішення (наприклад, клопотання про заміну призначеного захисника, про залучення перекладача без такої необхідності) ▪ подання клопотань, щоб завадити ухваленню рішення в межах установлених процесуальних строків (наприклад, подання одним адвокатом клопотання про відкладення розгляду питання про арешт майна у зв'язку з необхідністю ознайомитися з матеріалами справи або у зв'язку з неможливістю участі за наявності поважної причини із наступним поданням клопотання другим захисником на наступному судовому засіданні про неможливість задоволення клопотання про арешт майна з огляду на пропущений строк для розгляду клопотання)
<p align="center">Маніпулювання зі скаргами</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ неотримання повідомлень, що надсилалися на вказану особою адресу, та відсутність зацікавлення станом скарги (фіктивна необізнаність) ▪ багаторазове подання однакових скарг або скарги з «підміною» окремих даних з метою обійти автоматизовану систему розподілу справ та залишити звернення у конкретного судді ▪ повторне подання скарг з тих самих підстав та за наявності вже прийнятого раніше рішення

⁹⁹⁶ What is abuse of process? URL: <https://www.hse.gov.uk/enforce/enforcementguide/court/abuse-abuseprocess.htm>.

Закінчення таблиці 3.4

<p>Маніпулювання з часом</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ необґрунтовано тривале ознайомлення з матеріалами кримінального провадження ▪ необґрунтовано тривале читання об'ємних клопотань (наприклад, при розгляді клопотань про застосування запобіжного заходу затриманій особі) ▪ необґрунтовано тривале проголошення вступної промови
<p>Маніпулювання з емоціями</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ висловлювання коментарів, які ображають честь і гідність суб'єктів процесуальної діяльності, критика, оцінка поглядів на обличчі, відведення очей, зітхань ▪ вживання нецензурної лексики, образливих слів
<p>Маніпулювання з доказами</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ безпідставне звинувачення у фальшуванні доказів ▪ неподання або несвоєчасне подання доказів чи інших матеріалів ▪ відмова від ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, а потім на цій підставі констатація їх невідкриття стороною та, відповідно, визнання доказів недопустимими

* Розроблено авторкою на основі джерел⁹⁹⁷

Історія доктрини зловживання процесом, за одним із припущень, отримала поштовх до розвитку, коли у британській справі Конеллі сторона захисту звинуватила сторону обвинувачення у тому, що остання не бажає об'єднати в одне кілька проваджень, які ґрунтуються на одних і тих самих фактах, і в такий спосіб штучно пролонгує кримінальне переслідування⁹⁹⁸. Далі розвиток ранньої прецедентної практики дійшов до постулату, що зловживання процесом буде констатовано, якщо провадження «порушуватиме фундаментальні принципи справедливості, які лежать в основі почуття чесної гри та порядності суспільства», або якщо провадження є «депресивним або образливим». Доктрина має на меті «захистити добросовісність судового процесу та здійснення правосуддя від поганої

⁹⁹⁷ Гарасимчук Н. Верховний Суд vs зловживання учасниками кримінального провадження процесуальними правами. *Юрліга*. 11.11.2020. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/199548_verkhovniy-sud-vs-zlovzhivannya-uchasnikami-kriminalnogo-provadhennya-protseualnimi-pravami; Михайленко В. Процесуальні зловживання під час досудового розслідування. *Протокол*. 14.06.2021. URL: https://protocol.ua/ru/protseualni_zlovgivannya_pid_chas_dosudovogo_rozsliduvannya/; Полянський Т. Зловживання процесуальними правами: юридичні засоби попередження та можливості їх удосконалення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 32; Котормус Т. Зловживання процесуальними правами: кримінально-правовий аспект. URL: <https://radako.com.ua/news/zlovzhivannya-processualnimi-pravami-kriminalno-pravoviy-aspekt>; Антонюк Н. Ознаки зловживання процесуальними правами в кримінальному процесі: ключові позиції ККС ВС. *Право. UA*. 27.04.2021. URL: <https://pravo.ua/oznaky-zlovzhivannia-protseualnymi-pravami-v-kryminalnomu-protsesi-kliuchovi-pozytsii-kks-vc/>; Розумовський О. С. Зловживання процесуальними правами за чинним кримінальним процесуальним законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 250–251; Борейко Г. Неприпустимість зловживання правом як засада кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 196–204. DOI: 10.32842/2078-3736/2021.4.26

⁹⁹⁸ Pattenden R. Abuse of Process in Criminal Litigation. *The Journal of Criminal Law*. 1989. Vol. 53:3. P. 341.

репутації». Вона також «призначена для захисту від поведінки держави, яку суспільство вважає неприйнятною»⁹⁹⁹.

Сьогодні до таких дій сторони обвинувачення, які кричуще та серйозно компрометують кримінальне провадження та справедливість правосуддя, відносять: знищення доказів, фальсифікацію доказів, отримання доказів сумнівним шляхом, кількарізкові переслідування за одним фактом, переслідування всупереч укладеній угоді, заміну спрощеного порядку розгляду справи на інший, надмірні затримки процесуальних строків, відкликання раніше прийнятих процесуальних рішень, обіцянки не притягувати до кримінальної відповідальності, підбурювання до вчинення кримінального правопорушення агентами спеціальних служб (пастки) та багато ін.¹⁰⁰⁰. Загалом проблематика доктрини зловживання процесом та її кореляційних зв'язків з доктриною зловживання правом є досить цікавою, втім фактично не отримала комплексного дослідження в українській науці. Щоправда, окремі вади процесуальної діяльності сторони обвинувачення були предметом гострої критики. Відтак цей напрям слід розглядати перспективним для подальших досліджень.

Справді, недобросовісна поведінка притаманна також представникам сторони обвинувачення, однак В. Михайленко слушно підкреслює: щодо випадків умисної недобросовісної поведінки слідчого, прокурора все ж таки існує механізм оскарження їхніх дій до слідчого судді (наприклад, предметом оскарження може бути бездіяльність у розгляді клопотань про вчинення процесуальних дій; постанова про відмову у задоволенні клопотання; рішення про зупинення досудового розслідування тощо). Якщо буде встановлено зловживання, то слідчий суддя скасовує відповідні рішення та повертає досудове розслідування в русло виконання реальних завдань кримінального провадження. Натомість у випадку процесуальних зловживань сторони захисту або потерпілого необхідний алгоритм протидії відсутній. Отож, «суддя законодавчо безсилий» у питанні впливу на таких учасників, адже законодавство не дає можливості залишити звернення без розгляду (за винятком повторно заявленого відводу, який має ознаки зловживання), а відмова в задоволенні клопотань часто стає підставою для клопотання про відвід у зв'язку із «упередженістю слідчого судді», «порушенням права на захист»¹⁰⁰¹. Про таке безсилля слідчих суддів і суддів у можливостях реагування на зловживання процесуальними правами через невдалі правові конструкції норм говорять Д. Луспенник¹⁰⁰², Т. Котормус¹⁰⁰³ та інші практики.

⁹⁹⁹ Abuse of process. The Criminal Law Notebook. URL: http://criminalnotebook.ca/index.php/Abuse_of_Process.

¹⁰⁰⁰ Pattenden R. Abuse of Process in Criminal Litigation. *The Journal of Criminal Law*. 1989. Vol. 53:3. P. 342–352; Lawrence S. Abuse of Judicial Process in Criminal Proceedings. Law Society of Fiji Conference. 2015. 75 p.; Choo A. L-T. Abuse of Process and Judicial Stays of Criminal Proceedings : monograph / 2-nd edn. Oxford : Oxford Monographs on Criminal Law and Justice, 2008 ; online edn. : Oxford Academic, 2009. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199280834.001.0001>

¹⁰⁰¹ Михайленко В. Процесуальні зловживання під час досудового розслідування. *Протокол*. 14.06.2021. URL: https://protocol.ua/ru/protsesualni_zlovgivannya_pid_chas_dosudovogo_rozsliduvannya/.

¹⁰⁰² Луспенник Д. Д. Зловживання процесуальними правами: законодавча регламентація, способи виявлення та шляхи протидії. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2015. № 6 (27). С. 151.

Для об'єктивності треба, однак, зазначити, що наявний механізм мінімізації недобросовісної поведінки сторони обвинувачення також має вади. Так, Г. Борейко, висвітлюючи питання зловживання правом сторони обвинувачення, хоча йдеться радше про зловживання повноваженнями, акцентує на проблемі відмови прокурора у підготовчому судовому провадженні від підтримання обвинувачення, яке ставить суд у безальтернативне становище і змушує закрити провадження на підставі п. 2 ч. 2 ст. 284 КПК України¹⁰⁰⁴. Так, щонайменше дивним виглядає те, коли прокурор спочатку погоджує обвинувальний акт, переконавшись, що існують достатні докази для обвинувачення особи, а через кілька днів з такою ж твердою переконаністю приймає діаметрально протилежне рішення. С. Прилуцький та І. Савчук називають зловживанням правом прокурором створення ним ситуації, коли слідчий, суд чи сторона захисту зобов'язані виконати кореспондуючі їм обов'язки, які завідомо для прокурора є недоцільними та безперспективними¹⁰⁰⁵. Однак підтвердити чи спростувати факт обізнаності прокурора у безперспективності таких дій практично неможливо, адже він завжди апелюватиме до вимоги всебічності, повноти та неупередженості розслідування, створюватиме ілюзію турботи про приватні чи публічні інтереси.

Отже, беззаперечно, сьогодні назріла потреба змін, релевантних до потреб практики. У науці обговорюються два вектори реформи законодавства та практики: (1) шлях загального визначення засади; (2) шлях збільшеної формалізації права.

Перший шлях передбачає застосування доктрини зловживання правом на рівні загальноправового принципу. Саме таке обґрунтування лежить в основі багатьох судових рішень сьогодні і дає змогу за наявності вакууму галузевих норм екстраполювати дію метапринципу і констатувати факт зловживання правом, з огляду на загальну парадигму. Вчені також слушно наполягають на необхідності імплементації засади *bona fides* у КПК України (О. Капліна¹⁰⁰⁶, С. Прилуцький та І. Савчук¹⁰⁰⁷, Г. Борейко¹⁰⁰⁸ та ін.).

Ідею прямої заборони зловживання правами у вигляді окремої статті або як засади в органічному зв'язку з диспозитивністю, змагальністю, розумністю строків підтримує О. Андрушко, додаючи, що інший шлях деталізації призведе до збільшення статей та наявності прогалин¹⁰⁰⁹. Щоправда, в іншій публікації О. Андрушко сягає за межі фундаментальних засад, конкретизуючи, що

¹⁰⁰³ Котормус Т. Зловживання процесуальними правами: кримінально-правовий аспект. URL: <https://radako.com.ua/news/zlovzhivannya-procesualnimi-pravami-kriminalno-pravoviy-aspekt>.

¹⁰⁰⁴ Борейко Г. Відмова від підтримання обвинувачення як форма зловживання прокурором своїм правом. *Вісник Львівського університету*. 2020. Вип. 71. С. 123–129.

¹⁰⁰⁵ Прилуцький С. В., Савчук І. І. Проблема зловживання правом прокурором у кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 54.

¹⁰⁰⁶ Капліна О. Проблеми зловживання правом у кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3. С. 290–291.

¹⁰⁰⁷ Прилуцький С. В., Савчук І. І. Проблема зловживання правом прокурором у кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 55.

¹⁰⁰⁸ Борейко Г. Неприпустимість зловживання правом як засада кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 201.

¹⁰⁰⁹ Андрушко О. В. Правова категорія «зловживання правом» у кримінальному судочинстві. *Право і суспільство*. 2016. № 5 (2). С. 173.

зловживання процесуальними правами містить увесь комплекс ознак правопорушення і є підставою для застосування юридичної відповідальності, оскільки в іншому сенсі про зловживання правом мовити взагалі недоцільно, адже це не передбачатиме дієвих засобів виявлення, документування та протидії¹⁰¹⁰.

Другий спосіб передбачає оптимізацію правового регулювання через деталізацію дозволів, обмежень та зобов'язань, додаткове встановлення меж здійснення розсуду, що означає юридичну свободу суб'єкта правовідносин і полягає в інтелектуально-вольовій діяльності, що спрямована на реалізацію наданих прав і повноважень у межах та у спосіб, визначені нормою права¹⁰¹¹. Проте серед учених і практиків немає єдності щодо ступеня та змісту такої деталізації.

Д. Луспенник вважає, що «в процесуальному законі слід передбачити не наслідки зловживання процесуальними правами, а чіткі правила реагування суду на виникнення відповідних стандартних процесуальних ситуацій, а також положення, які сприяли б усуненню порушення регламенту, процедури»¹⁰¹². Натомість Г. Чувакова¹⁰¹³, Т. Котормус¹⁰¹⁴, В. Заборовський, В. Соханич¹⁰¹⁵ переконані, що варто концентрувати увагу саме на юридичних наслідках і задіювати різні механізми: дозволити «позбавлення права користуватися правом» (наприклад, відмова в праві на оскарження судового рішення у випадку, якщо йдеться про зловживання правом оскарження); визначення підстав кваліфікувати поведінку учасників кримінального провадження як недобросовісну та таку, що є зловживання процесуальним правом; надати право залишати без розгляду заяву, клопотання, скаргу, якщо вони визнані судом як такі, що подані з метою зловживанням процесуальними правами; надати можливість застосовувати до учасників кримінального провадження, які допустили зловживання процесуальним правом, заходи процесуального примусу у виді штрафу; можливість постановляти окремі ухвали щодо порушення перед компетентними органами питання про притягнення до дисциплінарної відповідальності адвоката чи прокурора у випадку встановлення факту зловживання процесуальним правом.

Р. Ляшенко та К. Бальковська наводять, як приклад, законодавство Франції та Бельгії, де передбачено за скаргу, подану з метою затягування процесу, покарання

¹⁰¹⁰ Андрушко О. Зловживання правом в кримінальному судочинстві як підстава юридичної відповідальності. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2017. Вип. 1. С. 13.

¹⁰¹¹ Рогач О. Я. Поняття меж здійснення суб'єктивних прав в контексті дослідження категорії зловживання правом. *Форум права*. 2011. № 2. С. 763–764.

¹⁰¹² Луспенник Д. Д. Зловживання процесуальними правами: законодавча регламентація, способи виявлення та шляхи протидії. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2015. № 6 (27). С. 170.

¹⁰¹³ Чувакова Г. М. Зловживання правом як вид правових аномалій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 444.

¹⁰¹⁴ Котормус Т. Зловживання процесуальними правами: кримінально-правовий аспект. URL: <https://radako.com.ua/news/zlovzhivannya-procesualnimi-pravami-kriminalno-pravoviy-aspekt>.

¹⁰¹⁵ Заборовський В. В., Соханич В. М. До питань про поняття зловживання процесуальними правами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. № 53. Том 2. С. 69.

у вигляді штрафу¹⁰¹⁶. Зрештою сам факт ймовірності застосування грошового стягнення мав би стримувальний ефект і стимулював би особу двічі подумати перед тим, як закидати певну інституцію повторними, безпідставними клопотаннями, скаргами та заявами, а тим більше зверненнями із неприйнятною лексикою, образливими висловами тощо. Т. Пашук радить також посилити увагу до розвитку практики за ст. 185-3 КУпАП щодо адміністративної відповідальності за неповагу до суду, оскільки нормативні приписи в цій частині створюють широкий потенціал для правотлумачної діяльності¹⁰¹⁷.

Спроби впровадити зміни вже були, але вони виявилися безуспішними. Йдеться про проект Закону України від 06.09.2018 р. № 9055 «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», в якому передбачалося доповнення ст. 7 КПК України п. 15¹ «неприпустимість зловживання процесуальними правами»; доповнення КПК України ст. 22¹, у якій передбачалася деталізація цієї засади; доповнення КПК України ст. 372¹, яка регламентувала порядок та підстави винесення окремої ухвали суду¹⁰¹⁸.

Цей проект викликав шквал критики адвокатської спільноти через «ризик втрати прав гарантій адвокатської діяльності», позиціонування химерної «презумпції недобросовісності адвоката», перспективу масового (99 %) оцінювання звернень як безпідставних і такого ж масового (99 %) покарання захисників, розбалансування змагальності кримінального провадження (Л. Ізовітова¹⁰¹⁹, О. Дроздов¹⁰²⁰, І. Гловюк¹⁰²¹, О. Фазекош¹⁰²²).

Отож, дискусійність новел стала приводом для відкликання проекту 20.05.2019 р. Утім, видається, цей процес не можна вважати завершеним. Кількість повідомлень суддів про втручання в їхню професійну діяльність з боку адвокатів значно збільшилась, як і кількість скарг адвокатів на суддів, які розглядаються Вищою радою правосуддя, і, за словами Л. Зуєвої, ця тенденція набирає обертів¹⁰²³.

З урахуванням висловлених справедливих зауважень та аргументів з обох сторін (прихильників реформи та їх опонентів), має з'явитися новий

¹⁰¹⁶ Ляшенко Р. Д., Бальковська К. І. Шикана як особливий вид зловживання правом. *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. № 2. С. 18.

¹⁰¹⁷ Пашук Т. Зловживання процесуальними правами: до загальнотеоретичної характеристики поняття (на матеріалах практики Європейського суду з прав людини). *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 1 (34). С. 173.

¹⁰¹⁸ Про адвокатуру та адвокатську діяльність : проект Закону України від 06.09.2018 р. № 9055. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64557.

¹⁰¹⁹ Законопроект 9055 консолідував адвокатуру у захисті прав на професію. Національна асоціація адвокатів України. 15.02.2019. URL: <https://unba.org.ua/news/4107-zakonoproekt-9055-konsoliduvav-advokaturu-u-zahisti-prav-na-profesiyu.html>.

¹⁰²⁰ Дроздов О. Презумпція недобросовісності. Національна асоціація адвокатів України. 25.09.18. URL: <https://unba.org.ua/publications/3583-prezumpciya-nedobrosovisnosti.html>.

¹⁰²¹ Гловюк І. В. Неприпустимість зловживання процесуальними правами як перспективна засада кримінального провадження: прогрес чи регрес? *Barristers*. 02.10.2018. URL: <https://barristers.org.ua/news/advokat-naukovyy-radnyk-ao-barristers-d-yu-n-dotsent-irynglovoyuk-pro-neprypustymist-zlovzhyvannya-protseualnyumu-pravamy-yak-perspektyvna-zasada-kryminalnogo-provadhennya-progres-chy-regres/>.

¹⁰²² Фазекош О. Гарантії зі знаком «мінус». Національна асоціація адвокатів України. 21.09.2018 р. URL: <https://unba.org.ua/publications/3572-garantii-zi-znakom-minus.html>.

¹⁰²³ Зуєва Л. Є. Свобода професійної діяльності адвоката та зловживання процесуальними правами: окремі питання розмежування. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 6 листопада, 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 50.

компромісний документ, в якому були б згладжені «гострі кути», аби норми права, з одного боку, забезпечили можливості реалізації права на засадах добросовісності, розумності та справедливості, а з іншого – не дозволяли суддівського свавілля та надмірно широкої інтерпретації. Потрібний розумний баланс, щоб наполеглива, сумлінна професійна діяльність захисника, прокурора чи судді не була несправедливо кваліфікована як зловживання і не спричинила пов'язані з цим ризики.

Узагальнюючи різні підходи, висловлені в науці¹⁰²⁴, можна сформулювати концептуальну модель системного механізму протидії недобросовісному використанню права, яка має охоплювати як проактивні (попереджувальні заходи, роз'яснювальну роботу, підвищення рівня правової свідомості та культури тощо), так і реактивні заходи (з урахуванням засад правової визначеності та передбачуваності встановлення алгоритму дій уповноваженого суб'єкта у відповідь на такі дії та застосування відповідної санкції) (див. рис. 3.3). Запропоновано виокремити наступні критерії визначення недобросовісного використання процесуальних прав і повноважень у кримінальному провадженні:

- *критерій формально-темпоральний*, який охоплює оцінку факту з позиції часу, тривалості, множинності ідентичних актів (докучливість), обсягу матеріалів, які супроводжують звернення тощо);

- *критерій змістовний*, який передбачає однотипність, повторюваність підстав та обґрунтування звернення, алогічність аргументів);

- *критерій морально-етичний*, який дає змогу диференціювати поведінку як недобросовісну, таку, що не відповідає засадам «чесної практики» (*bona fides*) та «хорошим манерам» (*bonos mores*) (висловлювання образ, нецензурної лексики, порушення загальних принципів добросовісності, розумності та справедливості; суперечливість діяння, наприклад, коли особа, з одного боку, виявляє ініціативу, а з іншого – умисно уникає вчинення імперативних дій, які з цього витікають і без яких неможливий подальший рух справи).

Почати реформу варто з унесення змін до КПК України такого змісту:

– ч. 1 ст. 7 доповнити пунктом 23:

«добросовісність використання процесуальних прав і повноважень (*bona fides*)»;

– зміст глави 2 доповнити ст. 29¹:

«Стаття 29¹ Добросовісність використання процесуальних прав і повноважень (*bona fides*)

1. Процесуальні права та повноваження мають застосовуватися на засадах добросовісності (*bona fides*).

2. Ознаками недобросовісного використання прав і повноважень є:

1) використання прав і повноважень, що не відповідає чесній практиці;

¹⁰²⁴ Капліна О. Проблеми зловживання правом у кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3. С. 290–291; Котормус Т. Зловживання процесуальними правами: кримінально-правовий аспект. URL: <https://radako.com.ua/news/zlovzhivannya-procesualnimi-pravami-kriminalno-pravoviy-aspekt>; Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження : монографія. Ужгород : Ліра, 2011. С. 329.

2) систематичне звернення (клопотання, скарга, заява) з однаковим обґрунтуванням, щодо якого уже було прийнято рішення;

3) необґрунтоване об'єктивними причинами тривале виконання певних дій;

4) використання ненормативної лексики, образливих висловлювань в обґрунтуванні звернень (клопотань, скарг, заяв).

2. Слідчий суддя, суд у випадку виявлення недобросовісного використання процесуальних прав і повноважень при зверненні осіб має право залишити без розгляду таке звернення (клопотання, скаргу, заяву).

3. Слідчий суддя, суд у випадку виявлення недобросовісного використання процесуальних прав і повноважень у судовому провадженні має право після усного попередження відмовити у використанні такого права чи повноважень».

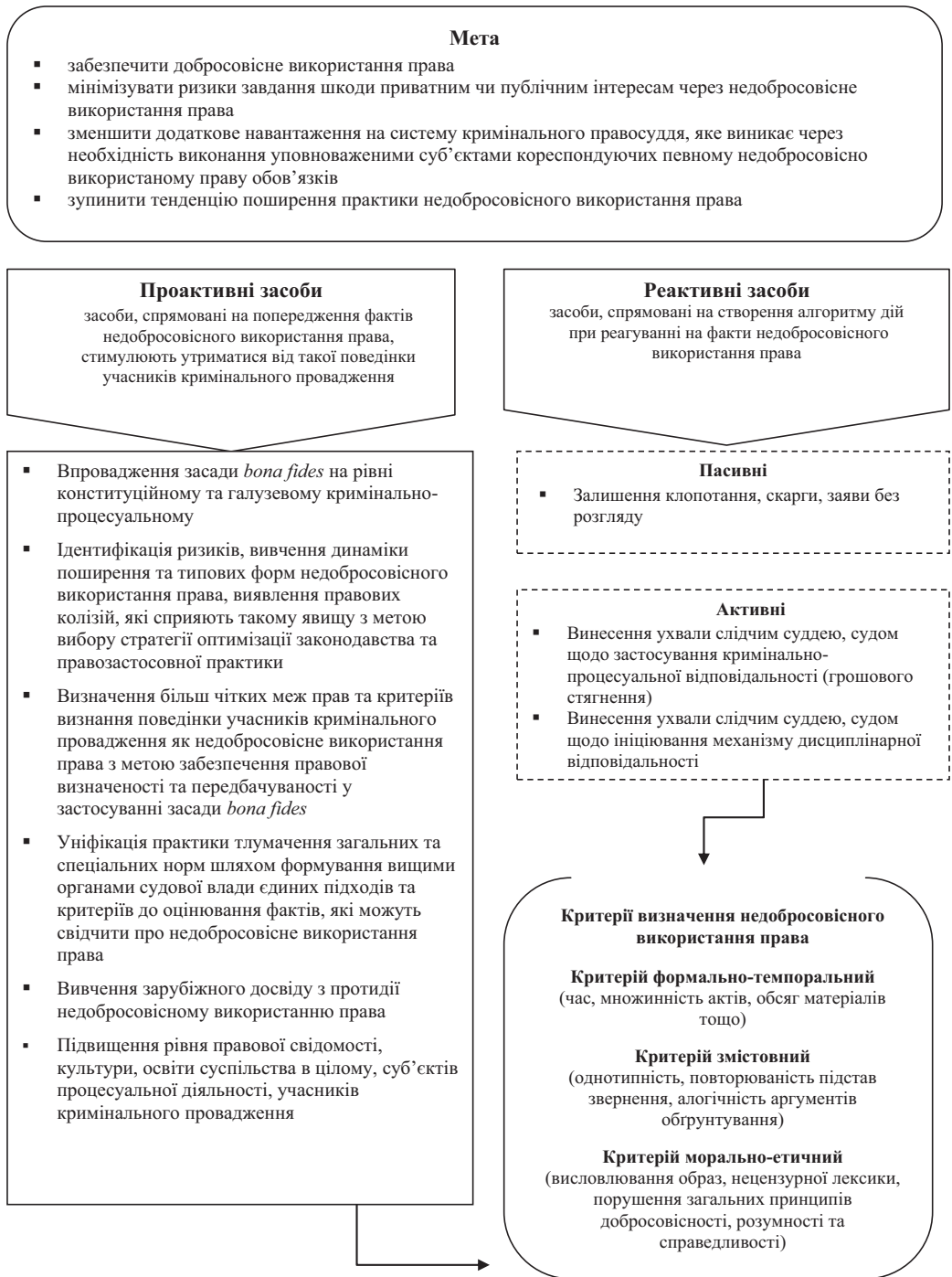
– у ч. 4 ст. 81 та в ч. 1 ст. 349 КПК України замінити поняття «ознаки зловживання правом» поняттям «ознаки недобросовісного використання права».

Відразу у відповідь на очікувану критику висловлених пропозицій слід підкреслити, що говорити про цей феномен і впроваджувати механізми протидії просто неможливо без оцінних понять, як-от «чесна практика», «добросовісність», як зрештою й не оминати покладання на сумлінність і добросовісність суддів, котрі в межах своєї дискреції будуть тлумачити ці положення в кожній конкретній ситуації правозастосування. Концепт «чесної практики» втілює ідею відповідності використання права його дійсній меті, тому духові права, справедливості, про які століттями говорили правники. Систематичність звернення передбачає два і більше аналогічних звернень із повторенням однотипного обґрунтування в одній справі, попри те, що вже існує рішення, в якому слідчий суддя, суд оцінювали доводи та ухвалили певне процесуальне рішення. Використання ненормативної лексики, образливих висловлювань в обґрунтуванні звернень недопустиме і немає нічого спільного з юридичним процесом, а є своєрідним способом вияву негативних емоцій, негативних оцінок діяльності правоохоронних органів, що не може бути оцінено розумним доводом правової позиції сторони.

Отже, викладені пропозиції змін, по-перше, слід розглядати як початковий крок утілення засади *bona fides* у кримінальному провадженні, визначення хоча б орієнтовних ознак зловживання правом, до яких так сьогодні апелює КПК України, хоча не дає жодного критерію; по-друге, вони передбачають імплементацію тих норм, які, можливо, не повністю влаштовують суддів, але й не викликать тотального несприйняття з боку захисників, адже необхідно знайти баланс, а не обстоювати полярні позиції за принципом «усе або нічого».

Підсумуємо. Не допустити зловживання своїм правом, як зазначає О. Капліна, означає «знайти цей розумний баланс між наданими правозастосовникові правами і правами та свободами особи, яка залучається до сфери кримінального судочинства»¹⁰²⁵. Будь-який механізм – чи то впровадження засади добросовісного використання права, чи то встановлення відповідальності та конкретних переліків зловживання правом – не позбавлений ризиків виникнення патологій у правозастосовній діяльності.

¹⁰²⁵ Капліна О. Проблеми зловживання правом у кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3. С. 290–291.

Рис. 3.3. Концептуальна модель протидії недобросовісному використанню права*

* Розроблено авторкою

Помилково вважати, що впровадження змін обов'язково означатиме безпідставне розширення суддівського розсуду та ймовірність свавілля, мовляв, де існує дискреція, там буде зловживання. Альтернатива залишення без уваги проблеми недобросовісного використання права, яка, за спостереженнями багатьох фахівців, має тенденцію до невпинного зростання, є, м'яко кажучи, нераціональною. Без сумніву, ця поведінка шкідлива для правосуддя. Водночас, поділяємо скептицизм О. Мілетич, яка вважає, що зловживання правом еволюціонує та видозмінюється разом із суспільними трансформаціями. Це означає, що множина форм і видів зловживання правом є настільки категорією мінливою, залежною від стану розвитку суспільства, що прорахувати усю ситуаційну багатоманітність неможливо¹⁰²⁶.

Отже, залишаються тільки два шляхи: або домовитися про «правила гри», або далі продовжувати участь у «змаганнях без правил», де ситуативно перемагає то одна, то інша сторона.

3.2.3. Баланс правових позицій у кримінальному провадженні

У залі судових засідань змагають та полемізують, узгоджуються та об'єднуються, балансуються не самі цінності та інтереси, а правові позиції, які є рефлексією певних цінностей та інтересів. Насправді це «інтелектуальний двобій», «боротьба ідей», в якій матеріальні речі і документи є тільки засобами переконання, що моя правова позиція правильна, а мого опонента – хибна. Для того, щоб забезпечити якість, передбачуваність та уніфіковану практику застосування правових норм, вищі органи юстиції формулюють окремі правові позиції як стандартизовані правові формули, в які потім зацікавлені суб'єкти «підставляють» свої змінні фактичні дані та використовують для доведення обґрунтованості своїх ініціатив, потреби проведення процесуальних дій чи прийняття процесуальних рішень. Відтак в одному кримінальному провадженні актуалізується множина правових позицій щодо різних правових питань, а також множина альтернатив щодо одного й того ж правового питання.

Втім, попри таку багатоманітність і достатньо широке поле функціонування, часткову імплементацію в законодавстві та практичне визнання, на доктринальному рівні питання балансу правових позицій у кримінальному провадженні не отримало належної уваги.

Здійснене узагальнення дало змогу виявити, що в теорії права та конституційному праві достатньо репрезентативною є кількість наукових праць, присвячених розробці проблематики *правових позицій КС України* (А. Єзеров та Д. Терлецький¹⁰²⁷, Ю. Задорожний¹⁰²⁸, С. Калинюк¹⁰²⁹,

¹⁰²⁶ Мілетич О. О. Зловживання правом: теоретико-прикладний аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2015. С. 14.

¹⁰²⁷ Єзеров А., Терлецький Д. Суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України: питання взаємодії. *Право України*. 2020. № 8. С. 223–237. DOI: 10.33498/loou-2020-08-223

В. Кампо¹⁰³⁰, О. Капліна та О. Євсєєв¹⁰³¹, О. Кравчук¹⁰³², Г. Мойсей¹⁰³³, П. Рабінович і В. Гончаров¹⁰³⁴, Р. Рева¹⁰³⁵, О. Рогач¹⁰³⁶, Т. Слінько¹⁰³⁷, О. Шостенко¹⁰³⁸, В. Данко¹⁰³⁹, І. Шевчук¹⁰⁴⁰, М. Тесленко,¹⁰⁴¹ А. Селіванов¹⁰⁴², Р. Мартинюк¹⁰⁴³, П. Ткачук¹⁰⁴⁴; *правових позицій ЄСПЛ* (А. Бойко¹⁰⁴⁵, В. Завгородній¹⁰⁴⁶, О. Хотинська-Нор¹⁰⁴⁷); *правових позицій ВС* (Я. Берназюк¹⁰⁴⁸) чи *аналізу окремих загальнотеоретичних аспектів правових позицій* (О. Мінченко¹⁰⁴⁹, С. Мельничук¹⁰⁵⁰).

- ¹⁰²⁸ Задорожний Ю. А. Правові позиції Конституційного Суду України: щодо питання про законодавче регулювання. *Право і суспільство*. 2016. № 4(2). С. 15–20.
- ¹⁰²⁹ Калинюк С. Правові позиції Конституційного Суду України: питання теорії. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 193–196; Калинюк С. С. Правові позиції Конституційного Суду України та судова практика. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 5. С. 33–35.
- ¹⁰³⁰ Кампо В. Правові позиції Конституційного Суду України як необхідний елемент забезпечення судово-правової реформи. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 2. С. 112–122.
- ¹⁰³¹ Капліна О. В., Євсєєв О. П. Проблеми перегляду правових позицій Конституційним Судом України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 26. С. 33–46.
- ¹⁰³² Кравчук О. В. Правові позиції Конституційного Суду України як джерело права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 4. С. 117–121.
- ¹⁰³³ Мойсей Г. Г. Правові позиції Конституційного Суду України в понятійно-категоріальному апараті науки конституційного права України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 4 (1). С. 72–76.
- ¹⁰³⁴ Рабінович П., Гончаров В. Перегляд Конституційним Судом України власних правових позицій як засіб охорони функцій Основного Закону. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5. С. 147–153.
- ¹⁰³⁵ Рева Р. Р. Правові позиції Конституційного Суду України: основні ознаки та визначення. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 132. С. 37–45.
- ¹⁰³⁶ Рогач О. Я. Правові позиції Конституційного Суду України: окремі аспекти. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 1. С. 78–82.
- ¹⁰³⁷ Слінько Т. М., Рева Р. Р. Правові позиції Конституційного Суду України з питань діяльності судів загальної юрисдикції. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 117. С. 3–13.
- ¹⁰³⁸ Шостенко О. І. Можливість перегляду Конституційним Судом України власних правових позицій. *Форум права*. 2012. № 2. С. 795–803.
- ¹⁰³⁹ Данко В. Й. Правові позиції Конституційного Суду України: окремі проблемні питання юридичної природи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 37 (1). С. 63–67.
- ¹⁰⁴⁰ Шевчук І. М. Правові позиції Конституційного Суду України. *Форум права*. 2012. № 4. С. 1064–1069.
- ¹⁰⁴¹ Тесленко М. Юридична сила і значення правових позицій Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2003. № 4. С. 36–41.
- ¹⁰⁴² Селіванов А. Характерні ознаки доктринального верховенства та незмінності правових позицій Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5. С. 50–56.
- ¹⁰⁴³ Мартинюк Р. Природа правових позицій органів спеціалізованого конституційного контролю: теоретико-правовий аспект. *Вісник Конституційного Суду України*. 2014. № 1. С. 76–86.
- ¹⁰⁴⁴ Ткачук П. Правові позиції Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2006. № 2. С. 10–21.
- ¹⁰⁴⁵ Бойко А. В. Якість правового регулювання відповідно до правових позицій Європейського суду з прав людини. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського*. 2019. Том 30 (69). № 3. С. 7–12. DOI: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.3/02>
- ¹⁰⁴⁶ Завгородній В. Урахування правових позицій Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя в Україні. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4 (37). С. 21–32. DOI: [10.37566/2707-6849-2021-4\(37\)-2](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2021-4(37)-2)
- ¹⁰⁴⁷ Хотинська-Нор О. З. Вплив правових позицій Європейського суду з прав людини на розвиток правосуддя в Україні: матеріальний аспект. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11. № 3. С. 8–18.
- ¹⁰⁴⁸ Берназюк Я. О. Особливості забезпечення єдності судової практики та відступу від правових позицій Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів). *Вісник ЛДГУВ ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 2 (90). С. 77–89. DOI: [10.33766/2524-0323.90.77-89](https://doi.org/10.33766/2524-0323.90.77-89)
- ¹⁰⁴⁹ Мінченко О. В. Роль нормативізму у формуванні правової позиції (юридико-лінгвістичний аспект). *Eurasian Academic Research Journal*. 2018. № 3 (21). С. 8–15.
- ¹⁰⁵⁰ Мельничук С. Правові позиції в актах інтерпретаційної форми правотворчої діяльності. *Слово Національної школи суддів України*. 2016. № 1 (16). С. 42–49.

Тенденція концентрації уваги переважно на правових позиціях вищих органів юстиції стала панівною і в науці кримінального процесуального права. Фахівці не стільки розвивають міркування навколо онтології, змісту, природи безпосередньо самого правового феномена, скільки обирають конкретні правові позиції та вивчають їх вплив на правозастосовну практику. Зокрема, М. Демура¹⁰⁵¹, Д. Скрипник¹⁰⁵² аналізували правові позиції ВС у контексті кримінально-процесуальних відносин; С. Бутенко¹⁰⁵³, О. Капліна та О. Євсєєв¹⁰⁵⁴, А. Романюк¹⁰⁵⁵ вивчали кореляцію правових позицій КС та практики кримінального провадження; Г. Крет¹⁰⁵⁶, С. Ковальчук¹⁰⁵⁷, К. Подлегаєв¹⁰⁵⁸, Г. Соловей¹⁰⁵⁹, В. Тертишник¹⁰⁶⁰, А. Туманянц, І. Крицька¹⁰⁶¹, В. Уваров¹⁰⁶² досліджували зміст та значення правових позицій ЄСПЛ щодо застосування окремих засад, стандартів, інститутів кримінального провадження.

Були спроби сформувані цілісну концепцію правової позиції у дисертації О. Кулікова «Активна правова позиція особистості в кримінальному процесі: механізм забезпечення»¹⁰⁶³, у дисертації А. Бірюкової «Забезпечення адвокатурою конституційного права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі

¹⁰⁵¹ Демура М. І. Аналіз правових позицій Верховного Суду щодо регламентації особливих порядків кримінального провадження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1. С. 256–260.

¹⁰⁵² Скрипник Д. О. Правові позиції Верховного суду у кримінальному провадженні: поняття, ознаки та класифікація. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 2. С. 215–218.

¹⁰⁵³ Бутенко С. Застосування правових позицій Європейського суду з прав людини щодо права на приватність для захисту від незаконного втручання під час кримінального провадження. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2018. № 1. С. 21–31.

¹⁰⁵⁴ Капліна О. В., Євсєєв О. П. Проблеми перегляду правових позицій Конституційним Судом України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 26. С. 33–46.

¹⁰⁵⁵ Романюк А. Б. Вплив правових позицій Конституційного Суду України на формування вітчизняного кримінально-процесуального права. *Університетські наукові записки*. 2011. № 2. С. 298–303.

¹⁰⁵⁶ Крет Г. Р. Взаємозв'язок стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «достатні підстави» під час взяття під варту і провадження строку тримання під вартою: правові позиції ЄСПЛ. *Наше право*. 2019. № 2. С. 93–99; Крет Г. Р. Підстави затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою й обставини, що підтверджують їх наявність, у контексті застосування стандарту доказування «достатня підстава»: правові позиції ЄСПЛ. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2019. Т. 30 (69). № 4. С. 209–215.

¹⁰⁵⁷ Ковальчук С. О. Забезпечення справедливого балансу між вимогами загального (суспільного) інтересу та захисту права власності як умова правомірності втручання у нього під час кримінального провадження: правові позиції ЄСПЛ. *Наше право*. 2019. № 2. С. 74–82.

¹⁰⁵⁸ Подлегаєв К. М. Проблеми реалізації правових позицій Європейського суду з прав людини та прецедентної практики Верховного Суду України у кримінальних провадженнях. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 1 (2). С. 160–164.

¹⁰⁵⁹ Соловей Г. В. Принцип змагальності відповідно до правових позицій Європейського суду з прав людини. *Право і безпека*. 2012. № 2. С. 15–19.

¹⁰⁶⁰ Тертишник В. М. Реалізація правових позицій і прецедентної практики Європейського суду з прав людини в розв'язанні проблем кримінально-процесуального права України. *Правова позиція*. 2016. № 1. С. 7–13.

¹⁰⁶¹ Туманянц А. Р., Крицька І. О. Стандарти забезпечення законності здійснення негласної діяльності у кримінальному процесі крізь призму правових позицій Європейського суду з прав людини. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 152. С. 111–123.

¹⁰⁶² Уваров В. Г. Принцип верховенства права та пропорційності в кримінальному провадженні з урахуванням правових позицій Європейського Суду з прав людини. *Право і суспільство*. 2014. № 6.2. С. 210–214.

¹⁰⁶³ Куліков О. П. Активна правова позиція особистості в кримінальному процесі: механізм забезпечення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2010. 21 с.

Україні» (у підрозділі 2.3 розглядалися питання фактичної та правової позиції захисту)¹⁰⁶⁴, у дослідженні В. Вапнярчука «Поняття та характеристика категорії «правова позиція суб'єкта кримінального процесуального доказування»¹⁰⁶⁵. Віддаючи належне оригінальності підходів вказаних учених, маємо, проте, визнати, що «віз і нині там», що означає перебування на стадії фрагментарного осмислення такого важливого компонента правової реальності, як правова позиція у кримінальному провадженні.

У КПК України законодавець послуговується концептом «правова позиція» лише раз, коли в ч. 1 ст. 22 визначає зміст змагальності процесу, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту своїх *правових позицій*, прав і свобод, а також законних інтересів. Далі у п'яти контекстах згадується лише «позиція» без означення як правової:

- при визначенні обсягу доказів, що підлягають дослідженню, та порядку їх дослідження суд з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їхньої *позиції* (ч. 3 ст. 349 КПК України);

- у мотивувальній частині ухвали суду апеляційної інстанції подається узагальнений виклад *позицій* учасників судового провадження (ч. 1 ст. 419 КПК України);

- у мотивувальній частині постанови суду касаційної інстанції подається узагальнений виклад *позицій* учасників судового провадження (ч. 1 ст. 442 КПК України);

- клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру має містити *позицію* щодо можливості забезпечення участі особи під час судового провадження за станом здоров'я (ч. 2 ст. 292 КПК України);

- якщо в судовому розгляді брали участь декілька прокурорів, то у судових дебатах має право виступити один прокурор або кожен із них обґрунтовує у промові свою *позицію* у певній частині обвинувачення (ч. 2 ст. 364 КПК України).

Безперечно, у законі не можуть викладатися усі дефініції усіх правових понять, але в науковій доктрині також не існує визначеності змісту концепту «правова позиція», адже запропоновані процесуалістами дефініції, як правило, презентують надто вузький підхід. Зокрема, О. Куліков через призму поняття «позиція» формулює поняття кримінально-процесуальної активності особистості як:

«... такий спосіб ставлення суб'єкта до відстоювання власних прав та інтересів, за якого особа керується й використовує закріплені в законі засоби, безпосередньо або опосередковано створюючи позитивні процесуально значимі наслідки, не

¹⁰⁶⁴ Бірюкова А. М. Забезпечення адвокатурою конституційного права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2006. 19 с.

¹⁰⁶⁵ Вапнярчук В. В. Поняття та характеристика категорії «правова позиція суб'єкта кримінального процесуального доказування». *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 187–193.

порушуючи при цьому права й законні інтереси інших учасників судочинства, інтереси правосуддя»¹⁰⁶⁶.

Очевидно, що такий підхід не може бути застосований до правової позиції суду. В. Вапнярчук говорить про правову позицію суб'єкта доказування у кримінальному провадженні і пропонує її розглядати як:

«... усвідомлену переконаність в істинності свого розуміння проблем доказування як загалом, так і конкретних проявів (елементів) в конкретному кримінальному провадженні зокрема з чітко вираженим прагненням переконати в цьому інших осіб, яка обумовлена певним мотивом поставленою перед собою метою та сформована на певній доказовій основі і яка публічно виражена (продемонстрована) у формі як власної правової оцінки, так і оцінки іншими суб'єктами доказування»¹⁰⁶⁷.

Загалом позитивно оцінюючи прагнення вченого заповнити прогалину в доктринальному визначенні поняття «правова позиція», доводиться констатувати, що запропонована дефініція презентує деякі дискусійні положення. По-перше, сторона переконує інших не в істинності свого розуміння «проблем доказування» чи його «конкретних проявів», а за допомогою певних процесуальних засобів доводить переконливість своїх оцінок правових фактів, явищ та процесів, що може детермінувати настання конкретних правових наслідків. По-друге, сторона не завжди чітко демонструє прагнення переконати інших осіб в істинності свого розуміння. Пасивна слабка правова позиція характеризується відсутністю ініціативності і зводиться до констатації судження, яке може супроводжувати алогічна аргументація.

Абстрагуючись від наведених позицій, пропонуємо розрізняти у кримінальному провадженні приватну та публічну правову позицію.

Приватна правова позиція у кримінальному провадженні – це формулювання суб'єктом ідеї, судження, переконання про правові факти, явища та процеси, що детермінує певну лінію поведінки у кримінальному провадженні, обрання правових засобів для її обґрунтування та обстоювання, передбачає настання юридичних наслідків та відповідає приватним інтересам суб'єкта. Форма викладу приватної правової позиції може бути усна (висловлювання під час проведення процесуальних дій, судового розгляду) або письмова (викладена шляхом доповнення до протоколів процесуальних дій або у клопотаннях, скаргах, заявах). Вона може бути індивідуальна або колегіальна.

Публічна правова позиція у кримінальному провадженні – це формулювання дізнавачем, детективом, слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом ідеї, судження, переконання про правові факти, явища та процеси, що має імперативний характер, детермінує вплив на кримінальну процесуальну діяльність, передбачає настання юридичних наслідків та

¹⁰⁶⁶ Куліков О. П. Активна правова позиція особистості в кримінальному процесі: механізм забезпечення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2010. С. 10.

¹⁰⁶⁷ Вапнярчук В. В. Поняття та характеристика категорії «правова позиція суб'єкта кримінального процесуального доказування». *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 188.

відповідає балансу приватних і публічних інтересів, а також домінуючій парадигмі в конкретному історичному етапі розвитку суспільства та держави. Форма викладу публічної правової позиції може бути усна (висловлювання під час проведення судового розгляду) або письмова (у повідомленні про підозру, клопотаннях, скаргах, у постановках, ухвалах, вироках). Вона може бути індивідуальна або колегіальна, за винятком правових позицій вищих судових органів, які тільки колективно формулюють правові позиції.

Правова позиція може стосуватися самого факту чи обсягу підозри (обвинувачення), підстав і порядку застосування заходів забезпечення, дотримання певних засад кримінального провадження, застосування стандартів доказування, оцінки дій чи бездіяльності суб'єктів процесуальної діяльності і т. д.

У структурі правової позиції суб'єкта доказування В. Вапнярчук розрізняє тезис доказування (зміст правової позиції), доказову основу та оцінку власного доказування суб'єктом та правової позиції інших суб'єктів. До змісту правової позиції відносить припущення (гіпотезу, версію) щодо можливих і, на думку суб'єкта, необхідних результатів кримінального процесуального доказування¹⁰⁶⁸. Знову цілком закономірно запропонований підхід презентує звужений рамками процесу доказування погляд, який є цінним, проте не може бути універсальним й екстрапольованим до правових позицій сторін в рамках кримінального провадження, а до правових позицій суду й поготів.

Наявність припущень може бути тільки раннім етапом формування правової позиції, коли розглядається множина варіантів тлумачення норм, оцінювання фактів, явищ і процесів, обрання оптимальної лінії поведінки, прогнозування перспектив тощо. Сформульована правова позиція транслює логічно завершене та обґрунтоване судження, думку, ідею, сприйняття якої суб'єктами-адресантами тягне настання передбачуваних юридично значущих наслідків. Наприклад, правова позиція прокурора змінити обвинувачення не може мати характеру гіпотези чи версії, як і правова позиція захисника щодо недотримання пропорційності у застосуванні запобіжного заходу або правова позиція потерпілого щодо відмови від підтримання угоди про примирення під час судового розгляду. Суддя, застосовуючи правові позиції ЄСПЛ щодо стандарту «обґрунтована підозра», визначення ефективності розслідування, провокації злочину, розумності строків, пропорційності застосування примусу чи втручання у сферу приватності тощо формулює та висловлює свою правову позицію з твердим переконанням.

Більш доцільно у структурі правової позиції розрізняти такі три компоненти (див. рис. 3.4). Перша частина – інтенціонал (ядро) поняття – це головна ідея (концепт), втілена у формі ствердження, тлумачення, роз'яснення, конкретизації, дефініції, заперечення, оцінки тощо. Друга частина –

¹⁰⁶⁸ Ibidem – С. 190–191.

екстенціонал (периферія) поняття – це аргументація, яка є основою для формулювання головної ідеї. Третя частина – контекст поняття – це сукупність домінуючих доктринальних підходів у праві, в тісному взаємозв'язку з історичними, політичними, економічними процесами тощо. Правова позиція, публічна чи приватна, занурена у тканину загального соціокультурного контексту, парадигмальної оболонки, яка віддзеркалює ключові цінності суспільства та держави на певному етапі еволюційного розвитку. Сьогодні таке своєрідне тло для правозастосовної діяльності формується під впливом парадигми верховенства права.

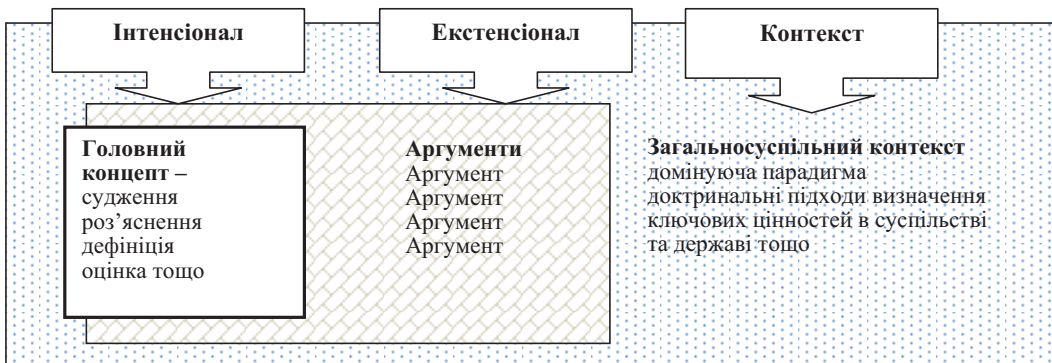

Рис. 3.4. Структура правової позиції*

* Розроблено авторкою

Незважаючи на існування певних фундаментальних засад, онтологія правових позицій різних суб'єктів-носіїв має суттєві відмінності, які доцільно розглянути більш докладно (див. таблицю 3.5).

Таблиця 3.5

Порівняльна таблиця характеристик правових позицій у кримінальному провадженні*

Критерії для порівняння	Характеристики правових позицій (ПП)			
	Приватна ПП	Публічна ПП	Публічна ПП ВС, ЄСПЛ	Публічна ПП КСУ
Вимогливість щодо форми	Мінімальна	Висока	Висока	Висока
Вимогливість щодо аргументації	Мінімальна	Висока	Висока	Висока
Вимогливість щодо сталості та гнучкості	Може змінюватися будь-коли і за будь-яких обставин, але можливі певні обмеження	Може змінюватися, але за виняткових обставин, а в окремих випадках потребує погодження	Може змінюватися за виняткових обставин	Може змінюватися за виняткових обставин

Закінчення таблиці 3.5

Вплив на законодавство	–	–	Опосередкований вплив через сигналізування про проблеми системного характеру	Може змінювати законодавство шляхом припинення дії неконституційних норм
Вплив на практику правозастосування	Може формувати орієнтири для аналогічних суб'єктів в аналогічних справах	Може формувати орієнтири для прокурорів в аналогічних справах	Формує орієнтири для судів	Формує орієнтири для судів
Суб'єктний склад, який формує правову позицію	Може бути індивідуальна або колегіальна	Переважно індивідуальна	Тільки колегіальна, але може бути окрема думка	Тільки колегіальна, але може бути окрема думка

* Розроблено авторкою

Правова позиція сторони обвинувачення екстраполіє ставлення дізнавача, детектива, слідчого, прокурора до обсягу підозри/обвинувачення, правову кваліфікацію діяння, переконання щодо доведеності певних обставин, що підлягають з'ясуванню, необхідності застосування заходів забезпечення, проведення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень.

Правова позиція сторони обвинувачення має достатньо вагомий ступінь вимогливості:

по-перше, до мотивації (обґрунтування), зокрема аргументації потреби та способу застосування певних процесуальних засобів, спрямованих на її обстоювання у суді, аргументації потреби зміни, доповнення попередньо сформульованої правової позиції тощо;

по-друге, до форми викладу правової позиції (як правило, правова позиція викладається у письмовому документі (постанова, клопотання, повідомлення про підозру, обвинувальний акт), який повинен суворо відповідати вимогами КПК України);

по-третє, до умов формулювання (правова позиція вибудовується на основі повного, всебічного та неупередженого розслідування; правова позиція в окремих випадках потребує погодження тощо);

по-четверте, до сталості (правова позиція може змінюватися, однак такі зміни повинні мати вагоме пояснення та суттєві причини, наприклад, установлення нових обставин кримінального правопорушення, зміни в законодавстві на кшталт декриміналізації діяння тощо).

Правова позиція сторони захисту екстраполіє ставлення, переконання підозрюваного, обвинуваченого, захисника, законного представника до факту інкримінованого діяння, правову кваліфікацію діяння, переконання щодо доведеності певних обставин, що підлягають з'ясуванню, допустимості доказів,

якими оперує сторона обвинувачення, обрання процесуальних засобів для захисту приватних інтересів.

На відміну від правової позиції сторони обвинувачення, ступінь вимогливості до неї фактично зводиться тільки до правил раціонального мислення та здорового глузду взагалі, дотримання в окремих випадках вимог щодо форми (клопотання, скарги, заяви). Сторона захисту не має імперативу формулювати свою позицію на об'єктивно встановлених фактах, повному, всебічному розслідуванні (правова позиція може цілком суперечити реальним фактам у справі, проте обстоюватися в інтересах підозрюваного, обвинуваченого); не має також необхідності зберігати сталість (у будь-який момент сторона захисту може кардинально змінити свою правову позицію без попереджень, узгоджень, суттєвих підстав чи причин).

Різним може бути ступінь аргументації приватної правової позиції. З Ухвали Третьої колегії суддів Другого сенату КС України від 23.11.2022 р. (справа № 3-37/2022(75/22)) вбачається, що скражниця на підтвердження своєї правової позиції, яка полягала в ствердженні, що порушено її право на доступ до суду, оскільки вона «була позбавлена процесуальної можливості отримати від слідчого судді оцінку правомірності дій прокурора... у кримінальному провадженні, в якому визнана потерпілою», посилається на приписи Конституції України, КПК України, на інші рішення КС України, конституційних судів іноземних держав, ВС, ЄСПЛ, а також на судові рішення у її справі¹⁰⁶⁹. В іншій справі обвинувачений виявив свою правову позицію шляхом заперечення вчинення ним злочину, надав показання, в яких критично висловився з приводу доказів, представлених стороною обвинувачення. І все. Він міг би взагалі мовчати, оскільки, відповідно до ч. 2 та 4 ст. 17 КПК України ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом¹⁰⁷⁰.

Правова позиція слідчого судді, суду. Слідчий суддя, суд моделює власну правову позицію і саме на плечі Феміди лягає тягар балансування правових позицій у мультивекторній системі.

Перший вектор – горизонтальний. Приватна правова позиція сторони захисту у змагальному кримінальному процесі конкурує з публічною правовою позицією сторони обвинувачення. У цьому векторі суд є незацікавленим арбітром, перед очима якого змагаються рівні суб'єкти-носії різних правових позицій. Завдання суду в цій площині – визначити, чия правова позиція субстантивно (за змістом) є більш переконливою, сильнішою, має вагомішу, достовірну, логічну аргументацію. Далі, формуючи своє внутрішнє

¹⁰⁶⁹ Ухвала Третьої колегії суддів Другого сенату КСУ від 23.11.2022 р. (справа № 3-37/2022(75/22)). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v176u710-22#Text>.

¹⁰⁷⁰ Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 14.09.2022 р. (справа № 761/43831/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106554925>.

переконання, суд схиляється до правової позиції певної сторони у конкретній справі. Якщо сторони дійшли згоди, суд має переконатися, що збіг правових позицій відповідає нормам закону і втілює у своєму рішенні свою правову позицію з урахуванням такої синергії.

У горизонтальному векторі класична рівновага правових позицій потенційно можлива, але разом із нею постає складна дилема для прийняття процесуальних рішень. Якщо дві сторони достатньо сильні та активні, справа може зайти в глухий кут, а суд не може утриматися від ухвалення рішення. Наприклад, під час стажування авторки в одному із польських судів одна суддя поділилася досвідом розгляду такої складної справи.

Молодому хлопцеві вночі невідома особа на ґрунті раптової суперечки спричинила удар ножем у ділянку грудної клітини. Друзі хлопця виклали швидку допомогу, але, спостерігаючи за його муками, вирішили самі відвезти до найближчого шпиталю. Це виявився приватний медичний заклад, в якому на чергуванні не було фахівців для надання допомоги при таких травмах, не було готової операційної, не було стерилізованих відповідних інструментів тощо. Все, що робили лікарі, – це переливали кров, яку потерпілий втрачав через ургентно неоперовану рану. Після стабілізації пацієнта вирішили транспортувати до державного шпиталю. Після транспортування на світанку він помер. У подальшому було встановлено, що за такого типу травмуваннях вчасно надана кваліфікована допомога рятує життя у 80 % випадків. Сторона обвинувачення наполягала, що лікарська помилка незаперечна. Натомість лікарі обґрунтовували свої дії дотриманням відомчих інструкцій і протоколів, пояснювали, що якби вони, не маючи досвіду, спеціалістів та стерильного обладнання, наважилися розітнути грудину, то мали б постати перед судом за недбалість. Справа довго тривала, отримала суспільний резонанс у місцевих медіа.

Вертикальний вектор балансування полягає в узгодженні судом власної правової позиції з правовими позиціями вищих органів судової влади та правовими позиціями ЄСПЛ. Цей процес ускладнений низкою чинників: по-перше, потребою узгоджувати значну кількість правових позицій, адже з часом їх кількість тільки зростає з огляду на розширення напрацьованої судової практики; по-друге, наявністю контраверсійних правових позицій, які суперечать або змісту новелізованих правових норм, або іншим правовим позиціям, які були оприлюднені в аналогічних випадках, суперечать домінантним у правовій науці доктринальним підходам, які виникли в результаті закономірної еволюції правозастосовної практики під впливом різних чинників та сучасних викликів; по-третє, різними підходами розуміння певних правових позицій різними суб'єктами-адресатами (див. рис. 3.5).

Окрему думку судді слід вважати альтернативною публічною правовою позицією. Публічний характер ґрунтується на тому, що вона оголошується суб'єктом, наділеним повноваженнями у сфері правосуддя і офіційно

оприлюднюється у письмовій формі. Це своєрідний вольовий акт протесту судді проти колегіальної правової позиції, яка отримала підтримку більшості. Особливістю правових позицій окремої думки є їх демонстраційний характер. Така правова позиція не має прямого впливу на правозастосовну практику, але береться до уваги у широкому суспільному контексті, фактично знімаючи з плечей судді-dissidens тягарі юридично значущих та морально-етичних наслідків колегіально ухваленого рішення. Питання феномена окремої думки судді додатково розглянемо в одному із наступних розділів.

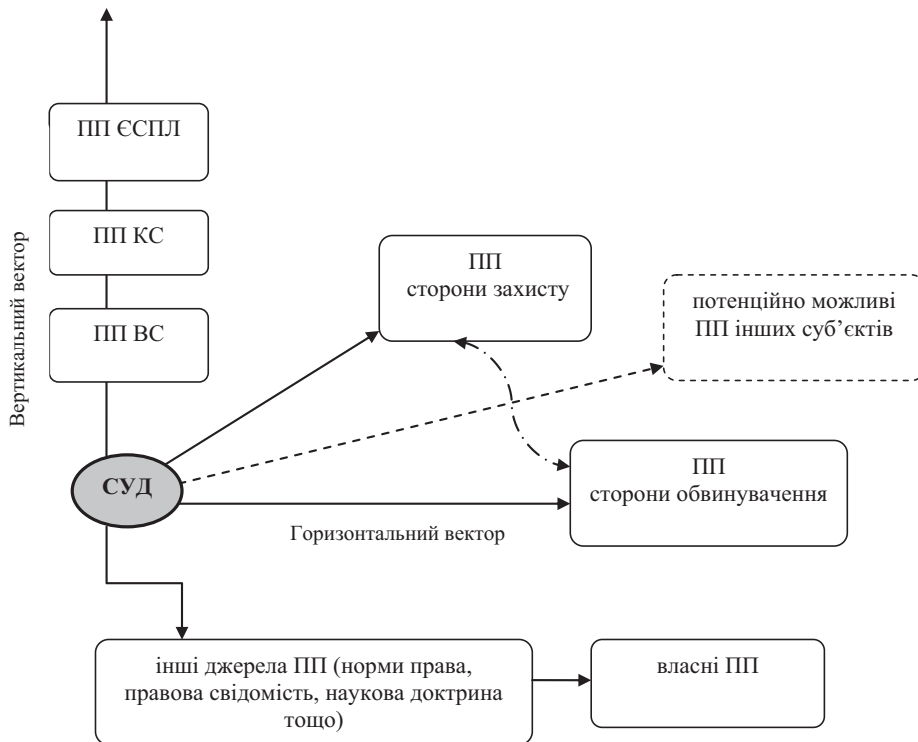

Рис. 3.5. Мультивекторна система балансу правових позицій (ПП)
у кримінальному провадженні*

* Розроблено авторкою

Правова позиція ВС, ЄСПЛ. Згідно з ч. 5 та 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р., висновки щодо застосування норм права, викладені у постановях ВС, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права, та враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права. Суд має право відступити від правової позиції, викладеної ВС, тільки з одночасним наведенням відповідних мотивів.

Таке нормативне положення вказує на кілька ознак, які вирізняють правові позиції ВС серед інших публічних правових позицій у кримінальному провадженні:

(1) вони завжди мають письмову форму викладу і є частиною постанов ВС, презентують правову формулу (еталон, шаблон, орієнтир) щодо застосування норм права;

(2) вони мають дію, а відтак і юридично значущі наслідки, які виходять за межі однієї справи, одного рішення;

(3) вони мають широке коло суб'єктів-адресатів, які мають імперативний обов'язок урахувати ці правові позиції у правозастосуванні;

(4) вони не є абсолютизованими, оскільки допускається право мотивованого відступу від правових позицій ВС.

Залишається незрозумілим співвідношення понять «висновок» та «правова позиція». На думку Головного науково-експертного управління ВР України, ці поняття не є тотожними. Правові позиції, які викладаються в мотивувальній частині постанови ВС, є обґрунтуванням певного положення, а висновок є коротким формулюванням цього обґрунтування¹⁰⁷¹.

Правові позиції ВС можна класифікувати залежно від сфери впливу на десигнативні та денотативні.

• *Десигнативні правові позиції* стосуються усіх однотипних ситуацій правозастосування. Наприклад, правова позиція щодо розмежування юрисдикції вирішення спору у випадках подання скарги на дії чи бездіяльність органу досудового розслідування, коли дискутується питання, які функції виконує уповноважений суб'єкт процесуальної діяльності під час проведення процесуальних дій: владні управлінські чи владні процесуальні функції.

• *Денотативні правові позиції* стосуються конкретної ситуації у конкретній справі. Скажімо, правова позиція «залишити конкретне рішення апеляційного суду без змін»; «касаційну скаргу прокурора залишити без задоволення»; «висновок місцевого суду не узгоджується з правовим висновком ВС, викладеним у постанові...» тощо.

Підґрунтям для виокремлення таких категорій правових позицій є існуюче в семіотичі права розмежування: десигнат – це рід об'єкта, клас об'єктів, тобто узагальнений контекст аналізу права, натомість денотат – це член цього роду, класу, тобто конкретний правовипадок¹⁰⁷².

В одному рішенні містяться, як правило, комбінації десигнативних та денотативних правових позицій. Наприклад, у Постанові ВП ВС від 18 березня 2020 р. у справі № 640/20859/18 десигнативною правовою позицією, яка поширюється на необмежене коло ситуацій, є констатація, що дії детективів НАБ України під час проведення обшуку в офісі, у якому провадиться адвокатська

¹⁰⁷¹ Систематизувати несистематизоване: ВС створив пошукову Базу правових позицій. *Юридична газета*. 20.07.2021. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/sistematizuvati-nesistematizovane-vs-stvoriv-poshukovu-bazu-pravovih-pozicij.html>.

¹⁰⁷² Балинська О. М. Семіотика права : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2013. С. 89–90.

діяльність, у межах кримінального провадження, порядок вчинення яких унормований положеннями КПК України, не можуть розглядатись як владні управлінські функції. У цьому ж рішенні денотативною правовою позицією буде констатація, що «суди першої та апеляційної інстанцій, ураховуючи суть спірних правовідносин та їх суб'єктний склад, правильно застосували норми матеріального й процесуального права та дійшли обґрунтованого висновку про те, що цей спір не належить розглядати в порядку адміністративного судочинства»¹⁰⁷³.

Типові правові позиції ВС можна класифікувати *залежно від змісту*: правові позиції – рекомендації, правові позиції – дефініції, правові позиції – роз'яснення, правові позиції – висновки.

Правові позиції – рекомендації – передають прямі інструкції, якими слід керуватися судам (формулами таких рекомендацій можуть бути такі лексичні конструкції: «суду належить виходити з того, що...», «суд має врахувати...», «якщо..., то...» і т. д.). Наприклад, у разі призначення експертизи слідчим, який не входить до складу визначеної в кримінальному провадженні слідчої групи, суд, вирішуючи питання про допустимість даних висновку експерта як доказів, повинен у межах доводів сторін перевірити, чи призвів спосіб призначення експертизи до порушення тих чи інших прав і свобод людини, передбачених ЄКПЛ та/або Конституцією України. У разі визнання доказів недопустимими суд має вмотивувати свої висновки про істотне порушення вимог кримінального процесуального закону, зазначивши, які саме конвенційні чи конституційні права і свободи підозрюваного, обвинуваченого або інших осіб були знівельовані, звужені чи обмежені та в чому це виразилося¹⁰⁷⁴.

Правові позиції – дефініції – передають коротко і лаконічно визначення певних правових понять (наприклад, що таке «щире каяття»¹⁰⁷⁵ або «злочин, пов'язаний з домашнім насильством»¹⁰⁷⁶).

Правові позиції – роз'яснення – передають тлумачення правових норм, уточнюють їх зміст, усувають багатозначність їх розуміння порядку та підстав застосування процесуальних інститутів, прийняття процесуальних рішень. Приміром, роз'яснення стандарту доведення «поза розумним сумнівом» і вирішення питань, пов'язаних з його дотриманням¹⁰⁷⁷.

Правові позиції – висновки sensu stricto – йдеться про висновки у вузькому сенсі, тобто логічні завершені твердження, що дають підсумкову правову оцінку фактам, явищам, процесам і транслюють кінцевий результат розгляду питання. Унікальність такої оцінки полягає в тому, що вона одночасно має і позитивну (підтвердження), і негативну (заперечення) конотацію, тобто дуалістичний результат, який буде позитивним для когось одного, і водночас

¹⁰⁷³ Постанова ВП ВС від 18.03.2020 р. (справа № 640/20859/18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88952174>.

¹⁰⁷⁴ Постанова ВП ВС від 31.08.2022 р. (справа № 756/10060/17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/106141457>.

¹⁰⁷⁵ Постанова ВС від 20.04.2021 р. (справа № 457/529/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96503082>.

¹⁰⁷⁶ Постанова ОП ККС ВС від 12.02.2020 р. (справа № 453/225/19)
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87602679>.

¹⁰⁷⁷ Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 14.09.2022 р. (справа № 761/43831/19).
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106554925>.

буде негативним для іншого. Наприклад, такий дуалізм демонструє правова позиція: ВП ВС «не погоджується з висновками судів попередніх інстанцій, які... помилково вирішили позовні вимоги щодо визнання незаконними дій органів досудового розслідування в порядку цивільного судочинства»¹⁰⁷⁸. На перший погляд, така конструкція передбачає тільки заперечення, але насправді така правова позиція є позитивною для ініціатора перегляду рішення і негативною для його опонента.

У питанні співвідношення правових позицій ВС та ЄСПЛ треба зазначити, що їх характеристики у багатьох точках збігаються, однак унікальною особливістю є те, що правові позиції ЄСПЛ є методологічним орієнтиром для ВС, слугують основою для аргументації його власних суджень, є підставою для ревізії попередніх правових позицій. Натомість ЄСПЛ формує свої правові позиції автономно з огляду на власну парадигму праворозуміння та ціннісну систему конвенційних положень.

Для балансу на рівні правозастосування важливими є такі вимоги: (1) *узгодженість* правових позицій (відсутність суперечливих правових позицій), їх (2) *якість* (відсутність неоднозначного трактування та застосування), (3) *доступність* (систематизація та забезпечення доступу до правових позицій для їх подальшого опрацювання та використання зацікавленими суб'єктами); (4) *стабільність* (відсутність частих змін у підходах, частих відступів від попередніх правових позицій), але водночас і (4) *гнучкість* (можливість відступу від правових позицій у зв'язку з об'єктивними чинниками).

Щодо *узгодженості, якості та стабільності правових позицій ВС* важливо зазначити, що зоною відповідальності саме ВС є творення єдиних підходів до застосування правових норм. Проте це не завжди вдається. Показовим у цьому контексті є дослідження (А. Бойко), в якому презентується огляд рішень ЄСПЛ у справах, в яких постало питання сумісності нестабільного прецедентного права вищих судових органів та неузгодженої практики судів нижчих інстанцій із правовою визначеністю і передбачуваністю правозастосування¹⁰⁷⁹. Порушення цих засад було констатовано за наявності таких обставин:

– ВС не має інструментів узгодження суперечливих рішень судів нижчих інстанцій («*Tudor Tudor v. Romania*»);

– прийняття ВС у межах одного провадження нового рішення, що суперечить попередньому рішенню, без посилання на попереднє рішення та обґрунтування зміни точки зору («*Glavak v. Croatia*»);

– ухвалення ВС у різних справах щодо одного й того самого питання судових рішень із діаметрально протилежними правовими висновками, що

¹⁰⁷⁸ Постанова ВП ВС від 22.04.2019 р. (справа № 236/893/17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81552802>.

¹⁰⁷⁹ Бойко А. В. Якість правового регулювання відповідно до правових позицій Європейського суду з прав людини. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського*. 2019. Том 30 (69). № 3. С. 7–12. DOI: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.3/02>

спричинило неоднакове правозастосування судів першої інстанції та апеляційних судів («*Beian v. Romania*»);

– ВС без належного обґрунтування змінив свій підхід до тлумачення норми права, що свідчить про відсутність прозорості та негативно впливає на довіру суспільства та віру в закон («*Serkov v. Ukraine*»)¹⁰⁸⁰.

В останній справі «*Serkov v. Ukraine*» у п. 35 ЄСПЛ констатував: те, що правове положення може мати більше ніж одне тлумачення, не означає, що воно не відповідає вимозі «передбачуваності» для цілей ЄКПЛ. Роль судового рішення полягає саме в тому, щоб розвіяти сумніви щодо тлумачення норм, які залишаються в умовах змін у повсякденній практиці (див. *Gorzelik and Others v. Poland*). У цьому розумінні не можна недооцінювати завдання верховних судів щодо забезпечення однакового та узгодженого застосування закону (див. *mutatis mutandis, Tudor Tudor v. Romania; Ștefănică and Others v. Romania*). Нездатність ВС впоратися з цим завданням може спричинити наслідки, несумісні з вимогами ст. 1 Протоколу № 1 (див. «*Păduraru v. Romania*»)¹⁰⁸¹.

Щодо *гнучкості правових позицій ВС* треба підкреслити, що саме гнучкість дозволяє зробити «живою» норму права, яка отримує оновлену інтерпретацію у випадках зміни загальносуспільного, історичного, геополітичного контексту або праксеологічної доцільності. Я. Берназюк найбільш повно наводить підстави для обґрунтованого відступу від уже сформованої правової позиції ВС: 1) зміна законодавства; 2) ухвалення рішення КС України; 3) нечіткість закону (невідповідності критерію «якість закону»), що призвело до різного тлумаченням судами норм права; 4) винесення рішення ЄСПЛ, висновки якого мають бути враховані національними судами; 5) зміни в праворозумінні, зумовлені розширенням сфери застосування певного принципу; зміни доктринальних підходів до вирішення складних питань у певних сферах суспільно-управлінських відносин; наявністю загрози національній безпеці; зміни у фінансових можливостях держави¹⁰⁸².

Прикладами відступу ВС або ВП ВС від попередніх правових позицій є зміна підходів до визнання протоколів негласних слідчих (розшукових) дій недопустимими доказами з мотивів невідкриття процесуальних документів, якими санкціоноване їх проведення (ухвали, постанови, клопотання). ВП ВС конкретизувала власний правовий висновок, викладений у постанові від 16.01.2019 р. у справі № 751/7557/15-к, стверджуючи, що суд не може автоматично приймати таке рішення, якщо сторона обвинувачення під час досудового розслідування своєчасно вжила всіх необхідних та залежних від неї

¹⁰⁸⁰ Ibidem – С. 10.

¹⁰⁸¹ Case of *Serkov v. Ukraine*, 7 July 2011 (Application no. 39766/05). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-105536>.

¹⁰⁸² Берназюк Я. О. Особливості забезпечення єдності судової практики та відступу від правових позицій Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів). *Вісник ЛДВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 2 (90). С. 84.

заходів, спрямованих на розсекречення таких процесуальних документів та їх відкриття стороні захисту у порядку, передбаченому ст. 290 КПК України¹⁰⁸³.

ВП ВС відступила також від висновку, викладеного у постанові від 15.11.2012 р. у справі № 5-15кс12, щодо кваліфікуючої ознаки розбою, констатувавши, що спосіб проникнення (застосування фізичних чи інтелектуальних зусиль) у житло чи інше володіння принципового значення для встановлення кваліфікуючої ознаки «проникнення» не має. Натомість вирішальне значення мають режим доступу до приміщення (вільний/обмежений) під час вчинення розбою, а також наявність в особи умислу на незаконне входження (потрапляння) до приміщення або незаконне перебування в ньому з метою заволодіння чужим майном¹⁰⁸⁴.

ВП ВС відступила від висновку ВС, викладеного у постанові від 25.06.2015 р. у справі № 5-111кс15 щодо нероз'яснення обвинуваченому права на суд присяжних як підстави для скасування вироку, визначивши, що роз'яснення такого права поза часовими межами підготовчого провадження, але до завершення судового розгляду, не завжди є безумовною підставою для скасування вироку. Якщо буде встановлено, що обвинувачений все ж мав реальну можливість ефективно скористатися таким правом, суд має право не визнати відсутність роз'яснення такого права прокурором при направленні обвинувального акта до суду і судом у підготовчому судовому засіданні безумовною підставою для скасування вироку. Вирішуючи це питання, суду варто зважати на те, чи забезпечили фактично застосовані час і спосіб роз'яснення обвинуваченому права на суд присяжних можливість його реалізації¹⁰⁸⁵.

У цих та інших випадках йдеться про модифікацію коду права, що, за словами О. Балинської, передбачає зміну (уточнення) змісту право-норми як узагальненої моделі окремої частини правової дійсності. Така модифікація може полягати в уточненні терміно-понять, доповненні переліку ознак певного концепту, зміні формулювань з урахуванням змін у соціумі чи появи нових типів відносин. У такому оновленні правової матерії виявляються історико-генетичні властивості права¹⁰⁸⁶.

Щодо *доступності правових позицій ВС*, то слід зауважити, що в умовах суттєвого нагромадження з року в рік правових позицій ВС, частина з яких час від часу зазнає трансформацій, їх збалансоване застосування стає дедалі складнішим. За словами В. Данішевської, ВС щорічно розглядає близько 90 тис. справ, а при навантаженні на судову систему 4 млн справ на 4 тис. суддів неможливо досягнути

¹⁰⁸³ Дайджест правових позицій Великої Палати Верховного Суду у справах, у яких ВП ВС відступила від висновків щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, викладених в раніше ухвалених рішеннях ВСУ або ВП ВС, чи підтвердила їх. Рішення, внесені до ЄДРСР за період з 01.01.2018 по 10.03.2020. Київ, 2020. С. 107; Постанова ВП ВС від 16.10.2019 р. (справа № 640/6847/15-к) URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85174578>.

¹⁰⁸⁴ Зведений дайджест судової практики Великої Палати Верховного Суду за 2018 рік. Київ, 2019. С. 32; Постанова ВС від 18.04.2018 р. (справа № 569/1111/16-к) URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73532589>.

¹⁰⁸⁵ Зведений дайджест судової практики Великої Палати Верховного Суду за 2018 рік. Київ, 2019. С. 33; Постанова ВС від 12.09.2018 р. (справа № 523/6472/14-к) URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76947335>.

¹⁰⁸⁶ Балинська О. М. Семіотика права : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2013. С. 40–41.

якісного засвоєння усіх правових позицій¹⁰⁸⁷. Пошук шляхів оптимізації доступу суддів до правових позицій ВС призвів до створення за підтримки проекту ЄС «Право-Justice» пошукової Базу правових позицій ВС. Її впровадження має метою полегшення роботи судових органів нижчих інстанцій, забезпечення швидкого знаходження релевантної практики ВС, врахування її в правозастосовній діяльності, формування єдиної уніфікованої практики, уникнення скасування судових рішень судами вищих інстанцій, а відтак – посилення довіри суспільства до системи правосуддя¹⁰⁸⁸. Таке вдале поєднання новітніх технологій та потреб практики заслуговує схвалення, але це тільки один із багатьох важливих кроків, які необхідні для ефективної системи правосуддя в Україні.

Правова позиція КС України. Правові позиції КС України заслуговують особливої уваги, адже вони мають вибудувати міцні «фортифікаційні споруди» довкола Конституції, засновані на сукупності правових знань та інтелектуальної, творчої діяльності суддів задля утвердження конституціоналізму¹⁰⁸⁹. У системі суб'єктів публічної правової позиції особливе місце посідає КС України, адже якщо ВР України є єдиним автором тексту Конституції, то КС України є співавтором його смислу¹⁰⁹⁰. Як слушно зазначають О. Капліна та О. Євсєєв, «завдяки органу конституційного судочинства судова влада вперше отримала можливість сказати законодавцю «ні» та змогла реально стати його противагою»¹⁰⁹¹. Через здатність зупинити дію правових норм КС України отримав статус «негативного законодавця»¹⁰⁹², тож вагомий вплив його правових позицій на кримінальне правосуддя незаперечний.

Про потребу доповнення законодавства визначення поняття «правова позиція» КС України, визначення її юридичної сили, опису процедури її формулювання та перегляду писали І. Домбровський та В. Гергелійник¹⁰⁹³, Ю. Задорожний¹⁰⁹⁴ та інші фахівці. І треба віддати належне, як уже зазначалося, наукова спільнота приділяє значну увагу питанню правових позицій КС України. Втім, це не тільки засвідчує цікавість та важливість концептуальної розробки окреслених проблем, але й суперечливість і дискусійність підходів.

¹⁰⁸⁷ Систематизувати несистематизоване: ВС створив пошукову Базу правових позицій. *Юридична газета*. 20.07.2021. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/sistemativuvati-nesistemativovane-vs-stvoriv-poshukovu-bazu-pravovih-pozicij.html>.

¹⁰⁸⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁸⁹ Данко В. Й. Правові позиції Конституційного Суду України: окремі проблемні питання юридичної природи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 37 (1). С. 66.

¹⁰⁹⁰ Рабінович П., Гончаров В. Перегляд Конституційним Судом України власних правових позицій як засіб охорони функцій Основного Закону. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5. С. 153.

¹⁰⁹¹ Капліна О. В., Євсєєв О. П. Проблеми перегляду правових позицій Конституційним Судом України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 26. С. 34.

¹⁰⁹² Романюк А. Б. Вплив правових позицій Конституційного Суду України на формування вітчизняного кримінально-процесуального права. *Університетські наукові записки*. 2011. № 2. С. 300.

¹⁰⁹³ Домбровський І., Гергелійник В. Правові позиції Конституційного Суду України: окремі аспекти. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5. С. 145–146.

¹⁰⁹⁴ Задорожний Ю. А. Правові позиції Конституційного Суду України: щодо питання про законодавче регулювання. *Право і суспільство*. 2016. № 4(2). С. 20.

Таблиця 3.6

Дефініції поняття «правові позиції КС України»*

Автор	Зміст дефініції поняття «правові позиції КС України»
І. Шевчук ¹⁰⁹⁵	результат офіційного тлумачення правових норм, характеризується правовим змістом, загальнообов'язковістю, нормативністю
Т. Слінько, Р. Рева ¹⁰⁹⁶	правові уявлення (висновки) КСУ внаслідок тлумачення ним Конституції України та/або положень законів, інших нормативних актів у межах його компетенції, які мають загальний характер, знімають конституційно-правову невизначеність і є правовою підставою для винесення остаточного рішення, викладеного в акті КСУ
О. Рогач ¹⁰⁹⁷	відношення до певних правових проблем, що закріплене в мотивувальній частині
В. Овчаренко ¹⁰⁹⁸	особлива специфічна категорія джерел права
В. Кампо ¹⁰⁹⁹	обов'язкові для всіх суб'єктів права положення актів КСУ (мотивувальної і резолютивної частини), що базуються на інтерпретації приписів Конституції і законів України та застосуванні норм і принципів Основного Закону держави до оспорюваних актів і положень законодавства
О. Кравчук ¹¹⁰⁰	система вироблених у результаті інтерпретаційної діяльності загальнообов'язкових правових висновків, аргументів, що виражають ставлення КСУ до певної правової проблеми та слугують підставою для його рішення

* Складено авторкою

Одним із напрямів таких академічних дебатів є питання про зміст концепту «правові позиції КС України» (узагальнення окремих точок зору див. у таблиці 3.6) або питання співвідношення правових позицій КС України та джерел права. Так, А. Селіванов заперечує віднесення постулатів із нормативними судженнями до системи права¹¹⁰¹. Ю. Задорожний зазначає про неможливість визнання правових позицій КС окремим джерелом права, оскільки це суперечить позиції теорії права, яка визнає джерелом права правовий акт, а не окрему його частину¹¹⁰². Натомість

¹⁰⁹⁵ Шевчук І. М. Правові позиції Конституційного Суду України. *Форум права*. 2012. № 4. С. 1065–1066.

¹⁰⁹⁶ Слінько Т. М., Рева Р. Р. Правові позиції Конституційного Суду України з питань діяльності судів загальної юрисдикції. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 117. С. 5; Рева Р. Р. Правові позиції Конституційного Суду України: основні ознаки та визначення. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 132. С. 42.

¹⁰⁹⁷ Рогач О. Я. Правові позиції Конституційного Суду України: окремі аспекти. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 1. С. 79.

¹⁰⁹⁸ Овчаренко В. Правові позиції Конституційного Суду України: поняття, суть і можливості перегляду (продовження). *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 6. С. 71.

¹⁰⁹⁹ Кампо В. Правові позиції Конституційного Суду України як необхідний елемент забезпечення судово-правової реформи. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 2. С. 116.

¹¹⁰⁰ Кравчук О. В. Правові позиції Конституційного Суду України як джерело права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 4. С. 119.

¹¹⁰¹ Селіванов А. Характерні ознаки доктринального верховенства та незмінності правових позицій Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5. С. 54.

¹¹⁰² Задорожний Ю. А. Правові позиції Конституційного Суду України: щодо питання про законодавче регулювання. *Право і суспільство*. 2016. № 4(2). С. 20.

С. Мельничук вважає, що між правовим позиціями КС України та нормами права стираються межі, оскільки необхідність забезпечення відповідності «духу» Конституції відкриває шлях до визнання нормативної природи актів КС, а відтак і правових позицій¹¹⁰³.

Інший підхід презентує О. Кравчук, яка визнає, що хоч акти КС України мають ознаки нормативності, вони залишаються актами застосування права, а не нормативно-правовими. Вчена погоджується, що правові позиції КС України хоча й набувають окремих ознак різних джерел права, набувають характеру правових норм, правових принципів, преюдицій, правоположення чи судових прецедентів, але жодним із них ані за формою, ані за змістом, ані за юридичною силою чи юридичними наслідками не стають. Водночас О. Кравчук пропонує вважати правові позиції КС України самостійним джерелом права¹¹⁰⁴.

Справді, будь-які спроби «підтягнути» правові позиції КС України до певного шаблону джерела права заздалегідь приречені на поразку. Насправді йдеться про унікальний правовий феномен, який, інтегруючи різні ознаки різних джерел права, творить нову якість, нову форму. Відтак більш переконливим видається висновок, що правові позиції вищих судових органів є специфічним самостійним джерелом права.

Не вдаючись у палкі дискусії, погоджуємося з науковцями, які не ставлять знак рівності між «правовою позицією» та «рішенням суду»¹¹⁰⁵. Правові позиції містяться у мотивувальній або резолютивній частині рішення. На відміну від рішень, які є остаточними, правові позиції можуть бути змінені. З цього приводу О. Рогач зазначає, що при зміні подій, об'єктивних чинників, що передували вже прийнятим правовим позиціям, норми можуть розумітися по-новому¹¹⁰⁶. П. Рабінович та В. Гончаров також констатують, що трансформація правових позицій через ревізійне тлумачення притаманна багатьом демократичним державам (США, Канаді, Великій Британії, Німеччині). Основними причинами появи аброгативної (оновленої) правової позиції вчені вважають, по-перше, соціальну неефективність попередніх правових позицій (або виявлені практикою їх негативні наслідки); по-друге, зміну соціального контексту, виникнення нових політичних реалій¹¹⁰⁷.

¹¹⁰³ Мельничук С. Правові позиції в актах інтерпретаційної форми правотворчої діяльності. *Слово Національної школи суддів України*. 2016. № 1 (16). С. 46.

¹¹⁰⁴ Кравчук О. В. Правові позиції Конституційного Суду України як джерело права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 4. С. 120–121.

¹¹⁰⁵ Слінько Т. М., Рева Р. Р. Правові позиції Конституційного Суду України з питань діяльності судів загальної юрисдикції. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 117. С. 5; Конституційна юрисдикція : підручник / Ю. Г. Барабаш, І. І. Дахова, О. П. Євсєв та ін. / за ред. Ю. Г. Барабаша та А. О. Селіванова. Харків : Право, 2012. С. 110–111; Рогач О. Я. Правові позиції Конституційного Суду України: окремі аспекти. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 1. С. 80; Овчаренко В. Правові позиції Конституційного Суду України: поняття, суть і можливості перегляду (продовження). *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 6. С. 64.

¹¹⁰⁶ Рогач О. Я. Правові позиції Конституційного Суду України: окремі аспекти. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 1. С. 80.

¹¹⁰⁷ Рабінович П., Гончаров В. Перегляд Конституційним Судом України власних правових позицій як засіб охорони функцій Основного Закону. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5. С. 148.

Цю позицію поділяє В. Овчаренко¹¹⁰⁸ і, продовжуючи розвиток концепції О. Шостенко¹¹⁰⁹, також вважає підставою перегляду правових позицій зміну домінуючого правового уявлення національної юридичної еліти щодо раніше розглянутого питання. Кінцевою метою таких процесів є зміна групового правового світогляду органу конституційної юрисдикції щодо одних і тих самих питань за однакових правових обставин¹¹¹⁰.

ЄСПЛ задля забезпечення «живучості» ЄКПЛ також допускає проведення ревізії власних інтерпретацій Конвенції в нових умовах шляхом еволюційного, динамічного тлумачення¹¹¹¹. У рішенні «*Scoppola v. Italy*» ЄСПЛ зазначає, що хоча формально він не зобов'язаний слідувати своїм попереднім рішенням, однак в інтересах правової визначеності, передбачуваності та рівності перед законом він не повинен без переконливих причин відмовлятися від прецедентів, викладених у його попередніх рішеннях. Оскільки ЄКПЛ є насамперед системою захисту прав людини, ЄСПЛ повинен зважати на змінювані умови у державі-відповідачі та державах-учасниках в цілому й відповідно реагувати, наприклад, на будь-який нововиниклий консенсус щодо стандартів, яких потрібно досягати. Надзвичайно важливим є й те, щоби ЄКПЛ тлумачилась і застосовувалась у спосіб, який робить передбачені нею права не теоретичними й ілюзорними, а практичними та ефективними. Неспроможність Суду підтримувати динамічний та еволюційний підходи у тлумаченні матиме наслідком ризик виникнення перешкод для реформ і покращення¹¹¹². Схожі тези були викладені у рішеннях «*Mamatkulov and Askarov v. Turkey*» (п. 121)¹¹¹³, «*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*» (п. 56) і т. д.¹¹¹⁴.

Попри те, правники застерігають, що перегляд (корегування правових позицій) має бути поміркованим, застосовуватися тільки у рідкісних випадках, враховувати наслідки і відбуватися тоді, коли попередня правова позиція вносить невизначеність у правозастосування, через що юристи сторін не можуть дати чітке визначення тому, що в такому випадку вважатимуться правовим, а також у тому разі, якщо порівняно із сучасними соціальними умовами або сьгоднішніми концепціями правопорядку воно здається несправедливим¹¹¹⁵.

¹¹⁰⁸ Овчаренко В. Правові позиції Конституційного Суду України: поняття, суть і можливості перегляду (продовження). *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 6. С. 69.

¹¹⁰⁹ Шостенко О. І. Можливість перегляду Конституційним Судом України власних правових позицій. *Форум права*. 2012. № 2. С. 802.

¹¹¹⁰ Овчаренко В. Правові позиції Конституційного Суду України: поняття, суть і можливості перегляду (продовження). *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 6. С. 67.

¹¹¹¹ Рабінович П., Гончаров В. Перегляд Конституційним Судом України власних правових позицій як засіб охорони функцій Основного Закону. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5. С. 147.

¹¹¹² Case of *Scoppola v. Italy* (No. 2), 17 September 2009 (Application no. 10249/03). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126165>.

¹¹¹³ Case of *Mamatkulov and Askarov v. Turkey*, 4 February 2005 (Applications nos. 46827/99 and 46951/99). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68183>.

¹¹¹⁴ Case of *Vilho Eskelinen and Others v. Finland*, 19 April 2007 (Application no. 63235/00). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80249>.

¹¹¹⁵ Капліна О. В., Євсєєв О. П. Проблеми перегляду правових позицій Конституційним Судом України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 26. С. 43.

Прихильником іншої позиції є А. Селіванов, який зазначає, що КС насправді не має повноважень ані змінювати висловлені раніше правові позиції, ані скасовувати власні рішення. Якщо змінюється конституційна норма, то КС має послідовно оперувати правовими позиціями, викладеними раніше, під час розгляду нової справи стосовно того ж предмета провадження¹¹¹⁶.

Правова позиція КС України формується на основі знань конституційних принципів, правових доктрин, наукової та професійної свідомості суддів¹¹¹⁷; доктринального світогляду суддів¹¹¹⁸; волі суддів, аргументів представників сторін та інших учасників судочинства, матеріалів справи про фактичні обставини справи, правосвідомості¹¹¹⁹. Авторську позицію щодо джерел правових позицій КС України демонструє рис. 3.6. Як метафорично кажуть американці, суд має ухвалювати рішення не тільки спостерігаючи за погодою в конкретний день, а з огляду на клімат усієї епохи. Сьогодні цей «правовий клімат» формує парадигма верховенства права. Вона ж і має бути міцною точкою опори для балансу правових позицій у кримінальному провадженні.

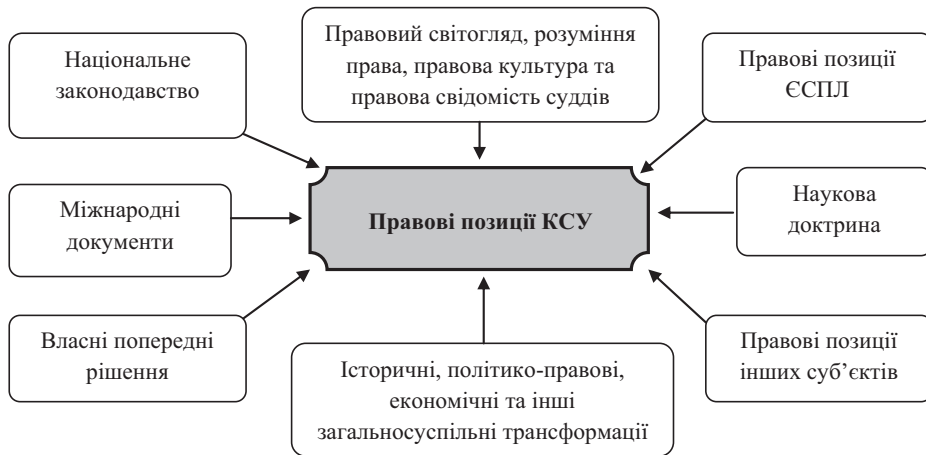

Рис. 3.6. Джерела правових позицій КС України*

* Розроблено авторкою

Ілюстративним прикладом джерел формування правової позиції КС України є рішення КС України від 30.06.2022 р. у справі № 1-22/2020(391/20 щодо спеціальної конфіскації, в якому вказано, що Велика палата досліджувала

¹¹¹⁶ Селіванов А. Характерні ознаки доктринального верховенства та незмінюваності правових позицій Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5. С. 55.

¹¹¹⁷ Конституційна юрисдикція : підручник / Ю. Г. Барабаш, І. І. Дахова, О. П. Євсєєв та ін. / за ред. Ю. Г. Барабаша та А. О. Селіванова. Харків : Право, 2012. С. 110.

¹¹¹⁸ Рожок Л. П. Поняття «правові позиції Конституційного суду України» та їх місце в процесуальних актах суду. *Право і суспільство*. 2015. № 5-2. Ч. 2. С. 75.

¹¹¹⁹ Мойсей Г. Г. Правові позиції Конституційного Суду України в понятійно-категоріальному апараті науки конституційного права України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 4 (1). С. 75.

матеріали справи, а також позиції Президента України, Голови ВС, членів Науково-консультативної ради КС України, а також 20 науковців із різних освітніх і наукових установ. Крім того, аргументацію правових позицій КС України у цій справі формували звернення до понад трьох десятків нормативно-правових актів і міжнародних документів, а також власних попередньо висловлених правових позицій¹¹²⁰.

Водночас варто наголосити, що апелювання до науки, доктрин, світогляду не позбавлене ризику появи розбіжностей в трактуванні певних понять, адже багато питань не мають усталеного, єдиного розуміння в середовищі правників, що може породжувати множинність смислів однієї правової позиції. Тому, як стверджує В. Кампо, «не може існувати єдиного розуміння правових позицій Конституційного Суду України, оскільки з різних доктринальних поглядів одні й ті самі позиції можуть розглядатися як такі, що містять дещо відмінний зміст»¹¹²¹. У цьому часом полягає найбільший виклик – не просто знайти, опрацювати і використати правову позицію, а використати її релевантно.

3.3. Баланс науки та практики у кримінальному провадженні

3.3.1. Синергія науки та практики в реалізації завдань кримінального провадження

У своєму виступі про значення науки колишній прем'єр-міністр Великої Британії Т. Блер підкреслив:

«Існує глибинна людська потреба у пізнанні, а наука відкрила нам так багато таємниць нашого незвичайного світу. Наука – це центральна, а не окрема частина загальної культури разом з мистецтвом, історією, суспільними і гуманітарними дисциплінами»¹¹²².

Наука вважається показником рівня розвитку суспільства та досягнень в усіх сферах життєдіяльності. Людина є і активним суб'єктом розвитку, перетворення, вдосконалення науки, і безпосереднім «замовником» та «споживачем» усіх досягнень науки¹¹²³.

¹¹²⁰ Рішення КСУ у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 96-1, 96-2 ККУ (щодо спеціальної конфіскації) від 30.06.2022 р., № 1-р/2022 (справа № 1-22/2020(391/20)). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-22#Text>.

¹¹²¹ Кампо В. Правові позиції Конституційного Суду України як необхідний елемент забезпечення судово-правової реформи. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 2. С. 114.

¹¹²² Блер Т. Про значення науки: промова прем'єр-міністра Великої Британії у Королівському товаристві Великої Британії 23 травня 2002 року. *Вісник Національної академії наук України*. 2003. № 1. С. 16.

¹¹²³ Іщенко Д. А. Криміналістика і наукознавство. *Право і суспільство*. 2011. № 4. С. 192.

Науковці та практики взаємодіють у різних напрямках на різних рівнях: то ефективно співпрацюючи і видаючи якісний результат, то взаємно ігноруючи проблеми, то вступаючи в пряму конфронтацію. Не можна не помітити скептицизму та критики практиків щодо надмірного теоретизування вчених, звинувачень у відставанні науки від потреб практики, недостатньої розробленості певних інструментів, зацикленості на вузьких темах і коментаторстві, «самомилуванні» науки, появи «фантомів» науки, зниження соціальної корисності та ролі¹¹²⁴. Натомість науковці «звинувачують» практиків у недостатньому розумінні загального контексту вирішення правових питань, застосуванні застарілих підходів та механізмів протидії злочинності. У праворозумінні практиків превалює позитивістський, прагматичний підхід. Утім, ще П. Й. А. фон Фейербах підкреслював:

«Якщо припустити, що дух певної самодостатньої позитивної правової системи, що таїться у її глибинах, є зовсім штучним, то така система є цінною лише з огляду на її практичне застосування... А коли системи загнані у свої вузькі рамки, що не дають можливості заглянути за ближчі і дальші горизонти та порівняти їх, вони страждають на односторонність, а відтак – їм не вистачає внутрішньої досконалості»¹¹²⁵.

Цю думку знаного німецького криміналіста, висловлену кілька століть тому, підтверджують сучасні дослідження. Як констатує В. Січевлюк:

«...у сфері практичної юриспруденції, скерованій на безпосередній прикладний результат, найбільший прагматичний ефект дають знання, здобуті у вузьких сегментах галузевого права через поглиблену фахову спеціалізацію правників-практиків. Майже неминучим наслідком такого пізнавального алгоритму є розминання у правознавців-практиків цілісного юридичного світогляду, ослаблення їх здатності до гармонійного та глибинного бачення юридичної картини дійсності загалом»¹¹²⁶.

З огляду на сказане, закономірно постає питання щодо з'ясування закономірностей балансу у дихотомії «наука – практика» в кримінальному провадженні.

Треба віддати належне вченим, які доклали значних зусиль для осмислення сутності, функцій, зв'язків та кореляцій, предметних сфер *науки кримінального*

¹¹²⁴ Андрушко П. П. Науковий висновок фахівця у кримінальному провадженні: юридична природа і правове значення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 5. С. 131; Панов М. І. Про співвідношення і взаємозв'язок понятійних апаратів наук кримінального циклу. *Право України*. 2019. № 9. С. 183; Вечерова Є. М. «Науковий супровід» кримінальної законотворчості: сучасний стан і перспективи подальшого розвитку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Вип. 15 (2). С. 86; Даньшин М. В. Про об'єкт і предмет криміналістики та її зв'язки з іншими юридичними науками. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2013. Вип. 20. С. 99; Іщенко Д. А. Криміналістика і наукознавство. *Право і суспільство*. 2011. № 4. С. 192.

¹¹²⁵ Фейербах П. Й. А. Ідея та необхідність універсальної юридичної науки. *Природне право, філософія права, загальне правознавство. Порівняльне правознавство*. 2012. № 3–4. С. 330.

¹¹²⁶ Січевлюк В. А. Взаємозв'язок теоретичних концептів юриспруденції та юридичної практики (на прикладі категорії «правова суб'єктність»). *Альманах права*. 2021. Вип. 12. С. 95.

права (М. Галабала¹¹²⁷, С. Хилюк¹¹²⁸, М. Панов¹¹²⁹, В. Навроцький¹¹³⁰), кримінології (О. Гумін¹¹³¹); науки кримінального процесу (Л. Лобойко¹¹³², М. Костицький¹¹³³); криміналістичної науки (П. Біленчук, А. Ярмлюк та М. Курко¹¹³⁴, М. Даньшин та А. Волобуєв¹¹³⁵, В. Тіщенко¹¹³⁶, М. Шепітько та В. Шепітько¹¹³⁷, В. Корж¹¹³⁸, Д. Іщенко¹¹³⁹). Про зв'язок правової науки і практики писали О. Дудоров та Є. Письменський¹¹⁴⁰, М. Козюбра¹¹⁴¹, М. Кельман та Р. Кельман¹¹⁴², Є. Вечерова¹¹⁴³ та ін.

¹¹²⁷ Галабала М. Розвиток науки кримінального права України в період після відновлення державної незалежності (питання загальної частини) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2013. 17 с.

¹¹²⁸ Хилюк С. В. Розвиток науки кримінального права України після відновлення її державної незалежності (питання Особливої частини) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2007. 16 с.

¹¹²⁹ Панов М. І. Доктрина кримінального права України: значення для науки і практики кримінального законотворення та правозастосування. *Право України*. 2020. № 2. С. 11–16.

¹¹³⁰ Навроцький В. О. Предмет, завдання та функції науки кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 1–14.

¹¹³¹ Гумін О. Інтегративна функція кримінології в системі наук про людину. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. № 782. С. 175–181.

¹¹³² Лобойко Л. М. Принцип наукової обґрунтованості побудови сучасного кримінального процесу України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. Вип. 31. С. 40–54.

¹¹³³ Костицький М. В. Про науку кримінального процесу, кримінальне процесуальне право і законодавство (філософський погляд). *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 31–37.

¹¹³⁴ Біленчук П., Ярмлюк А. Наукове забезпечення криміналістичних досліджень у третьому тисячолітті. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 1. С. 114–118; Біленчук П. Д. Засоби пізнання у сфері кримінального судочинства: наукові засади систематизації та особливості використання. Книга 1. Загальнотеоретична характеристика засобів пізнання у сфері кримінального судочинства: проблеми методології, системології, прагматології : монографія. Хмельницький : ХЦНП, 2012. 372 с.; Біленчук П. Д. Засоби пізнання у сфері кримінального судочинства: наукові засади систематизації та особливості використання. Книга 2. Систематизація засобів пізнання у сфері кримінального судочинства: традиційна та сучасна : монографія. Хмельницький : ХЦНП, 2012. 410 с.; Біленчук П. Д. Засоби пізнання у сфері кримінального судочинства: наукові засади систематизації та особливості використання. Книга 3. Особливості використання засобів пізнання у сфері кримінального судочинства: порівняльний системний аналіз : монографія. Хмельницький : ХЦНП, 2012. 502 с.; Курко М. Н., Біленчук П. Д. Концептуальні засади сучасного наукового забезпечення кримінального провадження в Україні. *Наше право*. 2013. № 10. С. 68–80.

¹¹³⁵ Даньшин М. В. Криміналістика XXI століття: місце у системі наукового знання : монографія. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. 480 с.; Волобуєв А. Ф., Даньшин М. В. Про викладання криміналістики у світлі сучасної наукової парадигми. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2017. Вип. 24. С. 127–130.

¹¹³⁶ Тіщенко В. В. Технологічний підхід як новаційний напрямок у розвитку криміналістичної науки. *Науковий вісник Львівської комерційної академії*. 2015. Вип. 2. С. 316–325.; Тіщенко В. В. Технологія та евристика як складові пізнавальної діяльності у розслідуванні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 188–194.

¹¹³⁷ Шепітько М. В. Концептуальні засади розвитку криміналістики та судових наук. *Архів кримінології та судових наук*. 2020. № 1. С. 89–97. DOI: <https://doi.org/10.32353.ACFS.1.2020.07>; Шепітько В. Ю. Криміналістика як система наукових знань в умовах глобальних загроз і трансформації злочинності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 4–9. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.01>

¹¹³⁸ Корж В. П. Деякі дискусійні питання щодо сучасного розвитку науки криміналістики. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63 (1). С. 27–36.

¹¹³⁹ Іщенко Д. А. Криміналістика і наукознавство. *Право і суспільство*. 2011. № 4. С. 190–200; Іщенко Д. А. Формування наукових шкіл у криміналістиці. *Право і суспільство*. 2013. № 3. С. 145–151.

¹¹⁴⁰ Дудоров О., Письменський Є. Про пошук «точок дотику» між теорією і практикою. *Юридичний вісник України*. 2013. 27 квітня. № 17–18.

Незважаючи на усвідомлення цінності наукової обґрунтованості побудови сучасного кримінального процесу, як зауважує Л. Лобойко, у численних публікаціях сьогодні переважно йдеться про певні аспекти реформування окремих правових інститутів, застосування норм, а питання наукової обґрунтованості не порушуються¹¹⁴⁴. Схожими є міркування В. Костицького. Наука кримінального процесу – одна з галузевих юридичних наук, яка виявляється як пізнання кримінальної процесуальної процедури та виробляє теоретичну і методологічну основу кримінально-процесуальної діяльності, правового регулювання. Однак тривалий час наука кримінального процесу чітко не виділялась, а радше зосереджувалася на коментуванні норм законодавства. На думку професора, цього занадто мало, тому з метою якісної трансформації потрібний системний розвиток її складових частин: 1) філософія галузевої науки; 2) теорія; 3) методологія; 4) історія; 5) компаративістика¹¹⁴⁵. До слова, окремі з перелічених питань становили предмет нашого дослідження¹¹⁴⁶.

Погоджуючись із такими висновками, треба, однак, звернути увагу на те, що скільки б ми не розмежовували різні вчення та теорії, в практиці відбувається їхня дифузія, тому в питанні балансу, апелюючи до узагальнених концептів «наука», «практика», ми фактично говоримо про *гібридну наукову парадигму, яка утворена в результаті схрещення передових досягнень різних юридичних, природничих та інших наук, об'єднаних одним соціальним замовленням – забезпечити справедливе кримінальне правосуддя*. Йдеться про наукові досягнення, знання, теорії, концепції, інструменти кримінально-процесуальної, криміналістичної, кримінологічної, оперативнорозшукової, кримінально-правової, конституційної, загальнотеоретичної та інших правових наук, а також фізики, хімії, біології, механіки, медицини, генетики, кібернетики, соціології, статистики, психології, експертології тощо.

Взаємодію науки й практики кримінального провадження найкраще продемонструвати через функціональну синергію. Враховуючи різні уявлення

¹¹⁴¹ Козюбра М. І. Право, наука та інші форми світосприйняття і методологія: лінії взаємозв'язків. *Наукові записки НаУКМА*. 2018. Т. 2. С. 3–12.

¹¹⁴² Кельман М. С., Кельман Р. М. Верховенство права у сфері правової теорії і практики України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2021. № 12. С. 57–66.

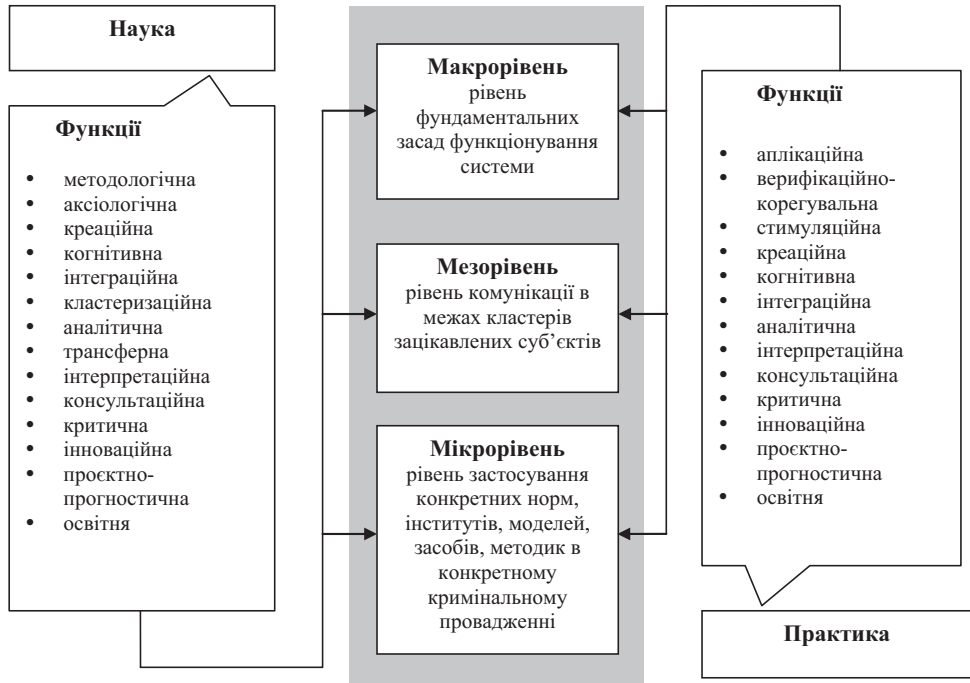
¹¹⁴³ Вечерова Є. М. «Науковий супровід» кримінальної законотворчості: сучасний стан і перспективи подальшого розвитку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Вип. 15 (2). С. 86–89.

¹¹⁴⁴ Лобойко Л. М. Принцип наукової обґрунтованості побудови сучасного кримінального процесу України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. Вип. 31. С. 40–41.

¹¹⁴⁵ Костицький М. В. Про науку кримінального процесу, кримінальне процесуальне право і законодавство (філософський погляд). *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 32–33.

¹¹⁴⁶ Дуфенюк О. Аксиологія кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 3. С. 160–163; Дуфенюк О. Актуалізація гуманістичних цінностей у ході кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2014. № 1. С. 229–233; Дуфенюк О. Кримінальне провадження у філософській рефлексії. *Митна справа*. 2014. № 3 (93). Ч. 2. С. 77–83.

про функції науки¹¹⁴⁷ та фактично відсутність у науковій доктрині визначення функцій практики, видається доцільним сформуванню авторську комплексну модель та коротко охарактеризувати її елементи (див. рис. 3.7).

Рис. 3.7. Модель синергії науки і практики в кримінальному провадженні*

* Розроблено авторкою

Наука в кримінальному провадженні є своєрідним депо інтелектуального ресурсу і виконує такі функції:

1. *Методологічну* – полягає у формуванні світоглядних, фундаментальних засад функціонування системи кримінального провадження, розробці методологічного інструментарію процесуальної діяльності.

2. *Аксіологічну* або *ціннісно-орієнтаційну* – полягає у визначенні пріоритету тих чи інших цінностей, правил балансування конкуруючих цінностей (наприклад приватних та публічних інтересів) у кримінально-процесуальних відносинах, визначення засад оцінювання доказів тощо.

3. *Креаційну* – полягає у формуванні понятійно-категоріального апарату, удосконаленні термінології з метою формування максимально можливого

¹¹⁴⁷ Іщенко Д. А. Криміналістика і наукознавство. *Право і суспільство*. 2011. № 4. С. 198; Навроцький В. О. Предмет, завдання та функції науки кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 10; Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. Вип. 2. С. 2–3.

однозначного розуміння правових норм та інститутів, творенні наукового обґрунтування певних рішень, моделей тощо.

4. *Когнітивну* – полягає у розробці інструментів пізнання та дослідження об'єктів, явищ і процесів, збирання, дослідження, оцінки та використання доказів, обґрунтування процесуальних рішень для реалізації завдань кримінального провадження.

5. *Інтеграційну* – полягає у синтезі досягнень широкого спектру різних юридичних, природничих та інших наук для потреб реалізації завдань кримінального провадження.

6. *Кластеризаційну* – полягає у формуванні специфічних, вузькоспеціалізованих кластерів наукового знання, що ґрунтується на поглиблених зв'язках через існування певного об'єднуючого компонента (наприклад, кластер наукового забезпечення протидії кіберзлочинам, торгівлі людьми, тероризму; кластер наукового забезпечення генетичної експертизи; кластер наукового забезпечення розслідування воєнних злочинів; кластер наукового обґрунтування процесуального інтерв'ю; формування наукових шкіл тощо).

7. *Аналітичну* – полягає у збиранні, обробці, аналізі, узагальненні даних статистичних звітів, судової практики, вивчення закономірностей, оцінка ризиків, трендів, доміант, динаміки змін, ефективності реформ, впровадження новітніх інститутів тощо.

8. *Трансферну* – полягає у вивченні та оцінюванні корисності, потенційної можливості запозичення передового зарубіжного досвіду, знань, понять, концепцій щодо функціонування системи кримінального правосуддя, криміналістичної діяльності; створення різних платформ для обміну думками, технологіями між науковцями та практиками.

9. *Інтерпретаційну* – полягає у підготовці публікацій, коментарів, роз'яснень суперечливих питань, доктринального тлумачення норм, пошуку шляхів подолання правових колізій, застосування аналогії права в рамках правозастосовної діяльності суб'єктів процесуальної діяльності.

10. *Консультаційну* – полягає у наданні відповідей на запити практики, підготовці наукових висновків, методичних рекомендацій, алгоритмів дій щодо застосування певних правових норм, інститутів кримінального процесуального права, тактики та методики розслідування кримінальних правопорушень, оперативно-розшукової діяльності, використання спеціальних знань тощо.

11. *Критичну* – полягає у визначенні потенційних ризиків негативного впливу на правозастосовну практику вже імплементованих або таких, які можуть бути впроваджені в національне законодавство, правових інститутів, засад, окремих норм, які регулюють кримінально-процесуальні відносини, криміналістичну діяльність.

12. *Інноваційну* – передбачає генерацію нових ідей, концептів, розвиток інститутів, технологій, моделей, науково-технічних засобів, корисних інструментів для збирання, дослідження, оцінки доказів, зменшення суб'єктивізму, спрощення певних процедур, автоматизації процесів.

13. *Проектно-прогностичну* – полягає в інтелектуальних зусиллях щодо оцінювання минулого досвіду, сучасного стану та проектуванні нових викликів та змін, зокрема глобальних мегатрендів, які можуть суттєво вплинути на функціонування системи кримінального провадження у близькій та віддаленій перспективі; формулювання пропозицій для внесення змін у поточне правове регулювання кримінальної процесуальної, криміналістичної, оперативно-розшукової, експертної діяльності.

14. *Освітню* – полягає у забезпеченні безперервності передачі знань від покоління до покоління в рамках освітнього процесу, трансляції досвіду, підготовці компетентного персоналу для органів досудового розслідування, прокуратури, суду, експертних підрозділів тощо, веденні дидактично-методичної та видавничої діяльності, забезпечення збереження даних, теорій, концепцій в загальноісторичному контексті як невіддільного компонента загальної культури.

Практика в кримінальному провадженні виконує такі функції:

1. *Аплікаційну* – передбачає застосування правових норм, інститутів, науково-технічних засобів, технологій під час кримінальної процесуальної, криміналістичної, оперативно-розшукової, експертної діяльності.

2. *Верифікаційно-корегувальну* – передбачає перевірку сформованих наукою гіпотез, теорій, ініційованих пілотних проектів, інноваційних продуктів з метою виявлення недоліків, переваг, перспектив використання, а у випадку можливості корегування запропонованих наукою положень, зважаючи на реалії конкретного кримінального провадження.

3. *Стимуляційну* – полягає у формуванні запитів, які відображають потреби наукового обґрунтування, розробки, доктринального тлумачення, впровадження норм права, інститутів, технологій, методик; сигналізація про проблеми, недоліки в правовому регулюванні, ризиках змін тощо. Практика дозволяє науковцям «не відриватись від реалій правонастосування» і стимулює не займатись «голим теоретизуванням»¹¹⁴⁸.

4. *Креаційну* – передбачає творення власної системи алгоритмів дій, зокрема неформальних практик; розробці пропозицій змін до законодавства з метою оптимізації практичної діяльності.

5. *Когнітивну* – полягає у пізнанні конкретних обставин конкретного кримінального провадження.

6. *Інтеграційну* – полягає в акумулюванні та застосуванні синтезу різних методів, форм, засобів, рекомендацій в межах одного кримінального провадження.

7. *Аналітичну* – полягає в самоаналізі, узагальненні власного досвіду, підготовці аналітичних звітів, довідок, забезпеченні аналітичного супроводження досудового розслідування та судового провадження, оперативно-розшукової, експертної діяльності.

¹¹⁴⁸ Андрушко П. П. Науковий висновок фахівця у кримінальному провадженні: юридична природа і правове значення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 5. С. 131.

8. *Інтерпретаційну* – полягає в офіційному тлумаченні норм, процедур застосування процесуальних інститутів.

9. *Консультаційну* – полягає у відповіді на запити науковців, законотворців, інших фахівців підготовці висновків, участі в обговореннях питань щодо застосування певних правових норм, інститутів кримінального процесуального права, тактики та методики розслідування кримінальних правопорушень, оперативно-розшукової діяльності, використання спеціальних знань тощо.

10. *Критичну* – полягає у сигналізації науковому товариству, законодавчому органу, вищому керівництву, суспільству про недоліки, колізії, які виникають у процесі правозастосування

11. *Інноваційну* – передбачає генерацію нових ідей, технологій, моделей, науково-технічних засобів, корисних інструментів для збирання, дослідження, оцінки доказів, зменшення суб'єктивізму, спрощення певних процедур, автоматизації процесів.

12. *Проектно-прогностичну* – полягає у формулюванні передбачень щодо важливих питань функціонування системи кримінального правосуддя в умовах глобальних викликів і змін, розробці пропозицій для реалізації пілотних проектів тощо.

13. *Освітню* – полягає у забезпеченні безперервності передачі знань від покоління до покоління в рамках практичної діяльності, трансляції досвіду через інститут наставництва, ефективну відомчу та міжвідомчу комунікацію, творення основного складу та резерву персоналу для органів досудового розслідування, прокуратури, суду.

Наука і практика в кримінальному провадженні взаємодіють на трьох рівнях:

(1) *макрорівень* (формування та реалізація фундаментальних засад кримінального провадження; функціонування інституційної інфраструктури кримінального провадження; спільна робота над оптимізацією законодавства);

(2) *мезорівень* (комунікація науковців і практиків, участь у дебатах, взаємний обмін інформацією в межах певних кластерів і зацікавлених суб'єктів);

(3) *мікрорівень* (застосування конкретних наукових розробок, рекомендацій, засобів і методів для вирішення конкретних завдань у конкретному кримінальному провадженні). Питання про право вирішується в реальному житті з людьми «із плоті і крові» в результаті вирішення спору процедурним, дискурсивним, аргументативним, діалектичним шляхом в судовому рішенні¹¹⁴⁹.

В рамках синергії науки і практики відбувається **циклічний ланцюг дифузії інформації**, яка транслюється через певні продукти і форми взаємодії (див. рис. 3.8).

¹¹⁴⁹ Козюбра М. І. Право і людина: лінії взаємозв'язків та тенденції розвитку. *Наукові записки НАУКМА*. 2015. Т. 168. С. 9.

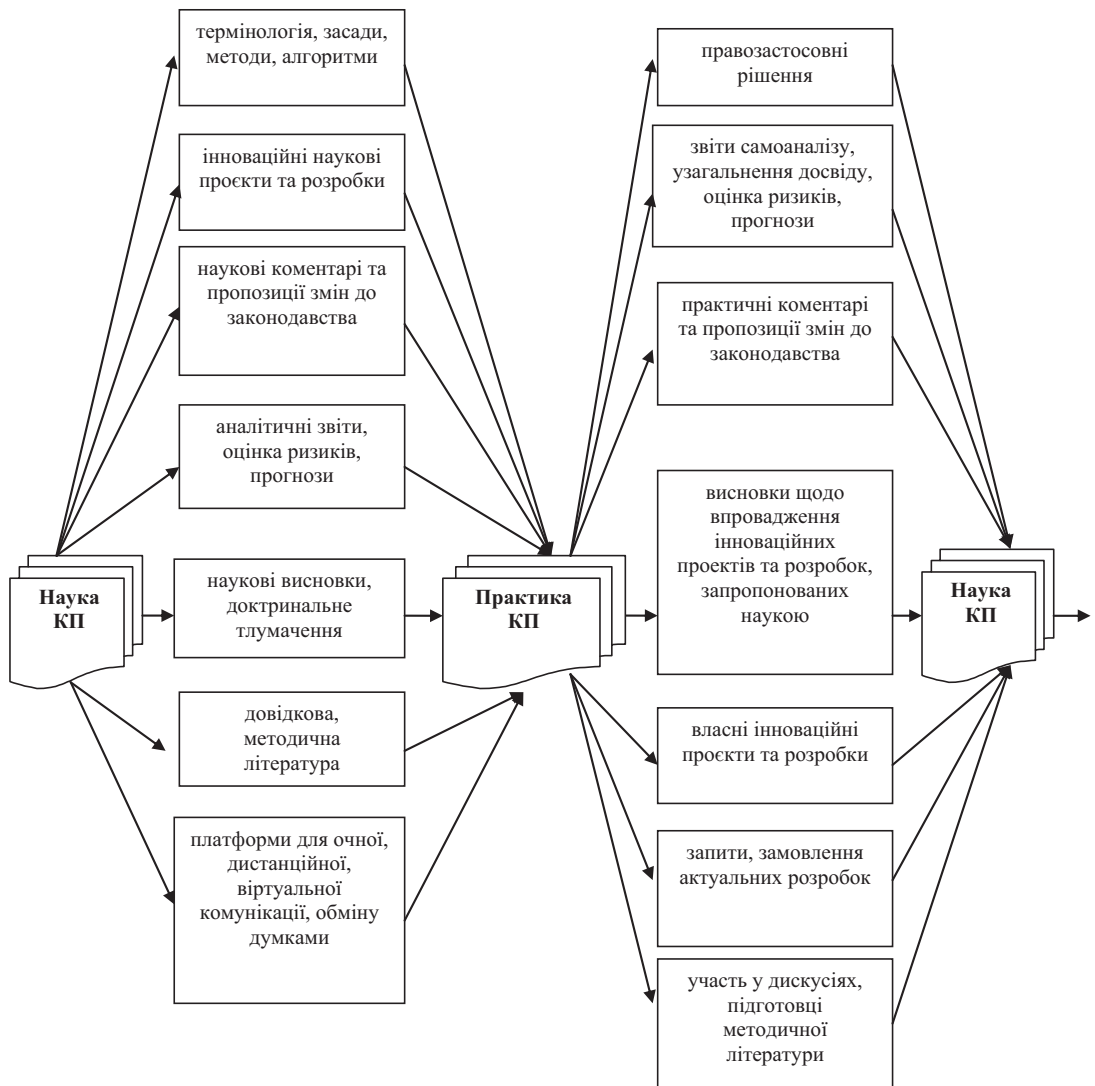

Рис. 3.8. Фрагмент циклічного ланцюга дифузії науки і практики у кримінальному провадженні*

* Розроблено авторкою

Серед наведених форм взаємодії науковців та практиків окремої уваги заслуговують *наукові висновки та наукові експертизи*. Треба зазначити, що дискусія про те, чи є допустимою експертиза з питань права в Україні, не нова. Про наукові експертизи та висновки у сфері правосуддя писали П. Андрушко¹¹⁵⁰, В. Мамутов¹¹⁵¹, В. Семчик та О. Поліводський¹¹⁵²,

¹¹⁵⁰ Андрушко П. П. Науковий висновок фахівця у кримінальному провадженні: юридична природа і правове значення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 5. С. 125–134.

В. Кампо¹¹⁵³, О. Кармаза¹¹⁵⁴ та ін. Коментуючи реформу 2012 р., свого часу керівник відділу науково-методичного забезпечення Управління експертного забезпечення правосуддя Н. Ткаченко констатував, що заборона проведення експертиз з питань права (ч. 1 ст. 242 КПК України) стала наслідком узяття до уваги превалюючого доктринального підходу, згідно з яким під час вирішення правових питань суду не потрібне залучення фахівців, бо це є виключною його компетенцією¹¹⁵⁵. Логіка законодавця цілком зрозуміла: по-перше, суб'єкти процесуальної діяльності, дотримуючись засади *iura novit curia*, самодостатні у питаннях тлумачення права, володіють усіма необхідними спеціальними правовими знаннями; по-друге, у випадку формування такого висновку фахівцем, а потім безапеляційне прийняття його судом викликає ризик зміщення ключового важеля відповідальності у вирішенні справи із залу судових засідань до кабінету такого експерта, мовляв, зрештою судді можуть в усіх справах звертатися до фахівців, перекладаючи на них свою роботу.

Попри це, такий підхід не враховує сучасних реалій. Зокрема, ігнорується те, що сьогодні правова система настільки ускладнилась, що жодний висококваліфікований правник не може просто фізично бути добрим знавцем норм усіх галузей права. Особливої гостроти це питання набуває у випадках необхідності тлумачення норм права щодо економічної, господарської, міжнародної торгівельної діяльності, нарахування податків, механізму ціноутворення, реалізації корпоративних прав, банківської діяльності тощо, застосування норм міжнародного права тощо¹¹⁵⁶. Як слушно зауважує В. Мамутов, ігнорувати спеціальні наукові юридичні знання, сподіваючись, що суддя-юрист може знати всі нюанси правового регулювання, немає підстав¹¹⁵⁷.

Утім, як зауважує П. Андрушко, хоча кримінальне процесуальне законодавство й забороняє проведення експертизи для з'ясування питань права, але не забороняє використання правозастосовувачем, передусім судом, наукових висновків фахівців «для з'ясування питань права». На підставі розмежування понять «висновок експерта» та «наукових висновок фахівця в галузі права» вчений резюмує, що такі документи можуть на законних підставах долучатися до матеріалів і досудового розслідування, і судового

¹¹⁵¹ Мамутов В. Проблеми науково-правової експертизи у контексті сталої судової практики судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 2. С. 88–95.

¹¹⁵² Семчик В., Поліводський О. Науково-правова експертиза як форма доктринального тлумачення законодавства. *Право України*. 2013. № 5. С. 413–414.

¹¹⁵³ Кампо В. М. Наукове забезпечення юрисдикційної діяльності Конституційного Суду України (роздуми небайдужого). *Віче*. 2011. № 17. С. 25–28.

¹¹⁵⁴ Кармаза О. О. Експерт у галузі права в судовому процесі: теорія та судова практика. *Право і суспільство*. 2019. № 5. С. 89–94.

¹¹⁵⁵ Ткаченко Н. Використання спеціальних знань відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України. URL: <http://old.minjust.gov.ua/42780>.

¹¹⁵⁶ Дурфенюк О. Експертиза у кримінальному провадженні за законодавством України та Польщі: порівняльне дослідження : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2018. С. 196–198.

¹¹⁵⁷ Мамутов В. Проблеми науково-правової експертизи у контексті сталої судової практики судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 2. С. 94.

провадження¹¹⁵⁸. Сказане підтверджує В. Навроцький, який, враховуючи власний досвід надання таких висновків, визнає, що суд часом потребує фахового висновку авторитетних правників і в резонансних справах хоче знати їхню думку¹¹⁵⁹.

Можна навести приклади питань у сфері кримінальної процесуальної діяльності, щодо яких виникає потреба наукового висновку:

– питання про рапорт оперуповноваженого, в якому містяться фактичні дані про ознаки злочину, як підставу для проведення негласних слідчих (розшукових) дій¹¹⁶⁰;

– питання про можливість керівника САП призначати себе особисто процесуальним керівником у кримінальному провадженні¹¹⁶¹;

– питання про визнання недопустимими доказів, зібраних у кримінальному провадженні з ознаками підслідності НАБ України, іншими, крім НАБ України, органами, які діяли в межах, передбачених КПК України¹¹⁶²;

– доктринальне тлумачення положень ст. 36 та ст. 284 КПК України в частині розмежування повноважень слідчого і прокурора на прийняття рішення про закриття кримінального провадження¹¹⁶³;

– питання про суб'єкта, на якого покладається обов'язок доказування події злочину, передбаченого ст. 368² КК України¹¹⁶⁴ тощо.

Фахівці відзначають тенденцію зростання ролі науково-правових експертиз на основі показника збільшення кількості звернень щодо проведення таких експертиз, зокрема до Ради науково-правових експертиз при Інституті держави і права імені В. М. Корецького НАН України¹¹⁶⁵. При вищих судових органах (КС, ВС) функціонують науково-консультативні дорадчі органи, аби забезпечити доктринальну основу виважених справедливих процесуальних рішень та якісного застосування норм матеріального права. Щоправда, дослідження засвідчують, що на рівні місцевих судів досі наявна різна практика як урахування, так і неврахування науково-правових висновків¹¹⁶⁶.

¹¹⁵⁸ Андрушко П. П. Науковий висновок фахівця у кримінальному провадженні: юридична природа і правове значення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 5. С. 126.

¹¹⁵⁹ Навроцький В. Правова експертиза у кримінальних справах. URL: http://uba.ua/documents/doc/v_navrockiy_speech.pdf.

¹¹⁶⁰ Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б. Науковий висновок щодо тлумачення окремих положень Кримінального процесуального кодексу України та Кримінального кодексу України. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 188–189.

¹¹⁶¹ Погорецький М. А., Гринюк В. О. Науковий висновок щодо тлумачення окремих положень Кримінального процесуального кодексу України. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 197.

¹¹⁶² *Ibidem* – С. 197–198.

¹¹⁶³ Погорецький М. А., Гринюк В. О., Старенький О. С. Науковий висновок щодо доктринального тлумачення змісту статей 36 та 284 Кримінального процесуального кодексу України, зазначених у листі керівника Головного підрозділу детективів НАБУ від 27.02.2018 р. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 200–202.

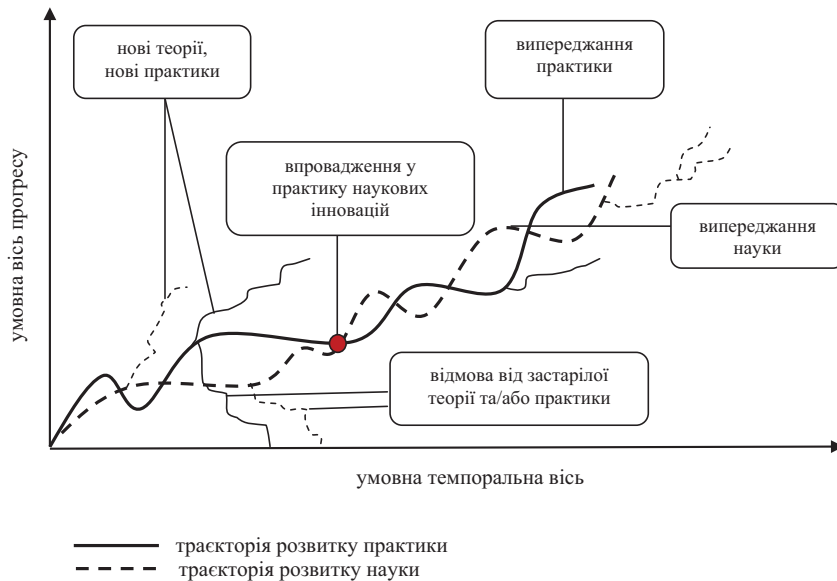
¹¹⁶⁴ Берзін П. С., Гринюк В. О. Науковий висновок фахівців у галузі кримінального та кримінального процесуального права на запит радника з питань кримінального права і процесу ЮК «Моріс Груп» Віталія Поповича від 31.10.2016 р. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 176–196.

¹¹⁶⁵ Андрушко П. П. Науковий висновок фахівця у кримінальному провадженні: юридична природа і правове значення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 5. С. 133.

¹¹⁶⁶ Кармаза О. О. Експерт у галузі права в судовому процесі: теорія та судова практика. *Право і суспільство*. 2019. № 5. С. 90.

Для глибшого розуміння балансу науки і практики необхідне також розуміння **низки закономірностей, які лежать в основі їх коеволюції**: (1) нелінійність розвитку, (2) плюралізм, (3) потреба періодичної актуалізації через фактор «старіння», (3) інертність, хоч вона по-різному виявляється для науки і для практики, (4) потреба функціонування в умовах ресурсного дефіциту, (5) потреба адаптації до глобальних мегатрендів. Кілька коротких тез для роз'яснення.

І для науки, і для практики притаманна нелінійність розвитку (див. рис. 3.9). Траєкторія еволюції не є монотонною прямою, а радше складною кривою, в якій за кожним піднесенням і бурхливим розвитком слідує деякий спад¹¹⁶⁷. У певні моменти деякі катализатори (тимчасові чинники) або глобальні тенденції (довготривалі чинники) можуть стати приводом для нагальної розробки певних проблем. Траєкторія науки й практики сплітається у цілу своєрідну «нейронну мережу», і тільки окремі точки дотику долають випробування часом і досвідом.

Рис. 3.9. Схема нелінійного розвитку науки і практики кримінального провадження*

* Розроблено авторкою

І для науки, і для практики характерний плюралізм поглядів на одні й ті ж правові питання. Множина альтернатив дає можливість вибирати, але в кримінальному провадженні не завжди багатоманітність підходів є бажаною, а коли йдеться про тлумачення норм процесуального законодавства, то взагалі шкідливою, оскільки породжує різну практику, порушує засади передбачуваності та юридичної визначеності.

¹¹⁶⁷ Іщенко Д. А. Криміналістика і наукознавство. *Право і суспільство*. 2011. № 4. С. 194.

Л. Лобойко слушно звертає увагу на ознаку наукового підходу до процесу реформування законодавства, як багатоманітність наукових поглядів щодо напрямів побудови сучасного кримінального процесу. Таких поглядів, як і моделей кримінального процесу, може бути (і є) багато, а вибирати треба якийсь один або компонувати із різних моделей одну, яка відповідає суспільним відносинам у певний момент існування держави¹¹⁶⁸. Професор визнає і аргументовано доводить безперспективність спроби виробити одну узгоджену позицію щодо науково обґрунтованої моделі кримінального провадження¹¹⁶⁹.

В епоху швидкого старіння знань, упровадження нових технологій, численних новелізацій законодавства, потреби адаптації до глобальних мегатрендів гостро постає потреба періодичного корегування, оновлення і наукових підходів, і практичної діяльності. І тут виявляється інтерність науки та практики, які мають різну природу.

Наука інертна в реагуванні на зміни, виклики, загрози і запити, якщо не враховувати ті випадки, коли наука успішно реалізує прогностичну та проектну функції і заздалегідь передбачала причинно-наслідкові зв'язки. В усіх інших випадках, коли фахівцю-практику треба негайно надати чіткий алгоритм дій, ургентно вирішити завдання «тут і тепер», науковець буде згромаджувати й аналізувати джерела, проводити емпіричні дослідження та обговорювати результати на дискусійних майданчиках і аж потім зможе запропонувати оптимальне, науково обґрунтоване рішення. За цей час практик (інституційна структура) вже кілька разів стане на «граблі» і ймовірно, перебуваючи в ситуації цугцвангу, обере/сформує певну методику процесуальних дій чи прийняття рішень, не дивлячись на ризики (чи будуть потім скарги, чи буде рішення скасовано, чи буде доказ визнано недопустимим, чи буде звернення до ЄСПЛ і т.д.), і, звісно, при цьому скаже, що наука «відстає».

Наприклад, коли світ охопила пандемія, перші публікації, присвячені обґрунтуванню нових підходів до гарантій справедливого правосуддя, побачили світ через 3–6 місяців, а практикам відразу довелося застосовувати певні обмеження та норми. Інший приклад, коли «науковий маховик» тільки розгортався з новою силою після 24 лютого 2022 р., а законодавець лишень почав тривалий процес новелізації ст. 615 та інших норм КПК України, практикам доводилося забезпечувати виконання завдань кримінального провадження в умовах воєнного стану, документувати воєнні злочини фактично за відсутності системного досвіду.

Зовсім інший акцент має інертність практики, яка вбачається у стриманому ставленні до новацій, які пропонує наука. Певні напрацьовані до автоматизму механізми складно реформувати чи то руйнувати, адже це стрибок у невідоме, додаткове навантаження, потреба засвоєння нових компетентностей,

¹¹⁶⁸ Лобойко Л. М. Принцип наукової обґрунтованості побудови сучасного кримінального процесу України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. Вип. 31. С. 44.

¹¹⁶⁹ *Ibidem* – С. 45.

переживання змін у ментальності тощо. Тому, коли науковці розвивають засади впровадження 3D-технологій, для багатьох слідчих, дізнавачів, криміналістів у територіальних органах поліції – це теорія, відірвана від життя.

Не слід абсолютизувати ані практику, ані науку. Фахівці небезпідставно констатують, що інколи суддя може здійснити краще судове тлумачення, ніж науковці сформулювати тлумачення доктринальне. Останнє з різних причин може бути неякісним, поверхневим, хибним, однобічним¹¹⁷⁰. Треба визнати, що і наука, і практика часом «грішать» певними недолугими пропозиціями, рішеннями, діями. Окремі такі ініціативи засвідчують практичну або наукову «близькозорість», коли лобіюються зміни під певну конкретну ситуацію без урахування наслідків, ризиків у більш глобальному масштабі чи навпаки – «далекозорість», коли лобіюються прагнення якісного стрибка, передчасне впровадження інститутів, без урахування актуального становища, без закладення міцної основи для їх формування сьогодні.

Варто також підкреслити значущість ресурсного забезпечення і наукової, і практичної діяльності. Доволі часто фахівцям доводиться працювати в умовах ресурсного дефіциту, відсутності достатнього фінансування та матеріально-технічного забезпечення досліджень, реалізації проєктів, діяльності в «польових умовах». Унікальність цього фактора полягає в його перманентності, а до того ж суб'єктивності поняття «достатньо». Іншими словами, скільки б не було ресурсів, ймовірно, завжди їх буде мало. Скажімо, скільки б ми не утворили нових лабораторій для генетикоскопійної експертизи, скільки б не закупили поліграфів чи цифрових камер, тактичних дронів, 3D-сканерів, автомобілів чи електронних браслетів, скільки б не оплачували роботу фахівців і т. д., завжди можна висловити претензію на більше.

Остання, виділена нами, закономірність синергії науки і практики кримінального провадження полягає в адаптації до глобальних перетворень, викликів та загроз. Ця проблематика настільки широка і складна, що потребує окремого дослідження, що частково буде реалізовано у наступному підрозділі. Відтак, узагальнюючи, можна сформулювати проміжні підсумки.

Дисбаланс у структурі «наука – практика» в кримінальному провадженні може виникати у таких випадках:

1) скептицизм, заперечення практиками цінності науки як такої, звинувачення у надмірному теоретизуванні, взаємній віддаленості та автономності, що свідчить про нерозуміння закономірностей онтології науки – нелінійності розвитку, плюралізму думок, інноваційної природи, випереджаючої час, оскільки на цьому ґрунтуються численні відкриття (геліоцентрична система світу М. Коперника була революційною саме завдяки тому, що кардинально змінювала існуючий порядок, а не «відповідала» йому). Крім того, як зауважує М. Козюбра: «...юридична наука, як і будь-яка інша наука, не всесильна, вона не може дати вичерпні і своєчасні відповіді на всі

¹¹⁷⁰ Андрушко П. П. Науковий висновок фахівця у кримінальному провадженні: юридична природа і правове значення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 5. С. 131.

питання, що виникають у процесі правотворчості і правонастосовної діяльності»¹¹⁷¹;

2) інертність науки щодо реагування на нові виклики чи навпаки – гіперінноваційність; інертність практики в імплементації інновацій;

3) відсутність ефективної прямої і зворотної комунікації між замовниками і виконавцями науково-дослідних робіт, ігнорування запитів практики, ізоляція;

4) суперечності, непорозуміння, що виникають через багатоманітність підходів до багатьох питань;

5) практична та/або наукова «близькозорість», коли лобіюються зміни під певну конкретну ситуацію (справу) без урахування наслідків, потенційних ризиків у більш глобальному масштабі чи навпаки – «далекозорість», коли лобіюються прагнення якісного стрибка, передчасне впровадження інститутів без урахування актуального становища, без закладення міцної основи для їх формування сьогодні;

б) дефіцит ресурсів (фінансових, матеріально-технічних, інтелектуальних), який стає бар'єром на шляху проведення якісних досліджень, упровадження правових інститутів, реагування на виклики.

Щодо закономірностей балансу науки і практики, то слід зазначити таке:

по-перше, треба розуміти, що цей баланс є динамічним, а не статичним, тобто він постійно модифікується як результат синергії науки і практики;

по-друге, має бути своєчасне взаємне реагування на запити, ефективна комунікація, а також розуміння того, що науковець і практик є гравцями однієї команди, а не суперники – хто більше вміє, розуміє, знає, робить і т. д.; повинен домінувати кластерний підхід до вивчення актуальних питань, який об'єднує науковців та практиків навколо певної ідеї, проєкту;

по-третє, у ближчій перспективі роль балансу науки і практики тільки зростатиме, оскільки щороку збільшується кількість правових норм, правових інститутів, наукових відкриттів, «узалежненість» практики від цифрових технологій, автоматизації процесів, глобальних мегатрендів, про які докладніше йтиметься далі;

по-четверте, важливе усвідомлення обмежених експериментальних можливостей науки в частині правових досліджень (на відміну від природничих, де можна кільканадцять разів повторювати певні дії та моніторити результат), адже кожна новелізація законодавства або практики по суті є соціальним експериментом, який може мати як позитивні, так і негативні ефекти, тому потрібно обачно ставитися і до самих реформ, і до новацій, і до повноти презентованих наукою результатів, і до коректності прогнозів;

по-п'яте, застосування наукових досягнень у практиці досудового розслідування та судового провадження приречене на поразку без компетентного, мотивованого персоналу і без якісного ресурсного забезпечення.

Знання цих закономірностей може знизити градус напруги, запобігти фрустрації в середовищі науковців та практиків через завищені взаємні очікування.

¹¹⁷¹ Козюбра М. І. Загальнотеоретичне правознавство в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Наукові записки НАУКМА*. 2017. Т. 193. С. 10.

3.3.2. Вплив глобальних мегатрендів на науку і практику кримінального провадження

Українська наукова доктрина і практика не можуть «дрейфувати» відокремлено від загальносвітового контексту. Віднедавна лунають думки про завершення ери глобалізації, про те, що «вона себе вичерпала», тому «вмирає», і цей процес невідворотний, що матиме наслідком діаметрально протилежний вектор розвитку людської цивілізації від глобалізму до регіоналізму, вокалізму чи навіть ізоляціонізму¹¹⁷². Опонуючи таким переконанням, наведемо кілька аргументів.

По-перше, те, що авторитет глобалізації десь похитнувся, зовсім не означає, що у світі відсутні глобальні так звані мегатренди, тобто довготривалі тенденції, які впливають на великі групи людей, регіони або увесь світ, провокують глобальні наслідки й суттєвий вплив на формування нових траєкторій еволюції значного кола суспільних відносин¹¹⁷³. Концепт «мегатренди» був запропонований Дж. Нейсбітом для формування загального уявлення про майбутнє на основі аналізу масиву доступної інформації з метою знаходження того, що могло б визначити життя цілої країни у певній темпоральній перспективі; вивчення симптомів, вибудовування образу (паттерну) можливих змін; складання мозаїки загальної картини світу¹¹⁷⁴.

Мегатренди – це стратегічні сили, які формують наше майбутнє у спосіб, подібний до льодовика, що повільно рухається: люди не можуть їх легко повернути назад. Прогнозуючи альтернативи майбутнього, ми не можемо бути абсолютно впевненими, але завтра буде наслідком сьогодні, тому підказки щодо того, яким воно буде, можна визначити вже зараз¹¹⁷⁵.

По-друге, глобалізація не оминула злочинності, яка чимало «інвестує» в своє інноваційне забезпечення, використовує економічні, кліматичні, соціальні та інші мегатренди як відкриття для себе нових можливостей для реалізації протиправних дій (наприклад, війна і велика міграція вразливих категорій населення, переважно жінок та дітей, провокують активізацію торгівців людьми¹¹⁷⁶). Існування глобальних змін у кримінальному середовищі підтверджують фахівці¹¹⁷⁷.

¹¹⁷² Ibidem – С. 3.

¹¹⁷³ Федулова Л. І. Вплив глобальних мегатрендів на розвиток науки «державне управління». *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2019. Вип. 1. С. 13.

¹¹⁷⁴ Пояркова Т. К. «Мегатренди» – методологія дослідження кризового процесу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2010. Вип. 4. С. 50.

¹¹⁷⁵ Gaub F. Global Trends to 2030. Challenges And Choices For Europe. April 2019. An Inter-Institutional EU Project. 52 p. URL: https://ec.europa.eu/assets/epsc/pages/espas/ESPAS_Report2019.pdf.

¹¹⁷⁶ Дурфенок О. Війна як додатковий виклик для системи протидії торгівлі людьми. *Державна політика щодо протидії торгівлі людьми і незаконній міграції в умовах воєнного або надзвичайного стану* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 3 червня 2022 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 73–78.

¹¹⁷⁷ Шепітько В. Ю. Криміналістика як система наукових знань в умовах глобальних загроз і трансформації злочинності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 5; Лисак К. О.

По-третє, у науці й практиці кримінального провадження процеси глобалізації і локалізації відбуваються не так швидко, тому й говорити про «смерть глобалізму» передчасно. Треба визнати, що наша правова наука впродовж останніх кількох років тільки почала виходити на якісно новий рівень глобального міжнародного дискурсу з огляду на збільшення кількості публікацій у виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз. Не можна не помітити, що тривалий час на нашому локальному рівні зберігалася тенденція замкнутості, формування «академічної капсули», у межах якої під час досліджень типовим було апелювання науковців до російських літературних джерел і зовсім мало до сучасних оригінальних джерел західноєвропейської, американської чи іншої доктрини.

Глобалізація у гібридній науці кримінального провадження сьогодні дає змогу говорити про один об'єкт та предмет правового дослідження з різних проєкцій різних правових систем; розробити уніфіковані методологічні підходи до кримінальної процесуальної діяльності, моделі управління в системі кримінального правосуддя; стандартизувати практику проведення початкових дій на місцях виявлення кримінальних правопорушень, виконання судових експертиз, проведення процесуальних дій; вивчити передовий досвід застосування певних процесуальних інститутів, виявити з цим пов'язані ризики; спільно шукати шляхи подолання глобальних викликів, які впливають на сферу правосуддя.

На підставі аналізу даних авторитетних організацій щодо глобальних трендів до 2030, 2040, 2045 років¹¹⁷⁸, а також з урахуванням тенденцій розвитку правової науки у демократичному суспільстві нижче (табл. 3.7) запропоновано узагальненні дані щодо сфер найбільш впливових глобальних мегатрендів, потенційних з ними пов'язаних ризиків, результатів і завдань, які актуалізуються саме в рамках кримінального провадження. Без претензії на вичерпність до таких найбільш впливових мегатрендів відносимо: правові глобальні тренди (гуманізація, відновне правосуддя, правова інклюзія, конвергенція правових систем, збільшення даних у сфері права), соціальні глобальні тренди (урбанізація, міграція, цифровізація, соціальна комунікація) та безпекові виклики (тероризм та організована злочинність, пандемія, війна).

Транснаціональна злочинність як деструктивний мегатренд сучасності в умовах глобалізації. *Географія та туризм*. 2011. Вип. 13. С. 208–214.

¹¹⁷⁸ Gaub F. Global Trends to 2030. Challenges And Choices For Europe. April 2019. An Inter-Institutional EU Project. 52 p. URL: https://ec.europa.eu/assets/epsc/pages/espas/ESPAS_Report2019.pdf; Global Trends 2040: A More Contested World. The National Intelligence Council. URL: https://www.dni.gov/files/ODNI/documents/assessments/GlobalTrends_2040.pdf; Global Trends 2040: A More Contested World. The National Intelligence Council. URL: https://www.dni.gov/files/ODNI/documents/assessments/GlobalTrends_2040.pdf; Global Strategic Trends – Out to 2045. Strategic Trends Programme. 172 p. URL: https://espas.secure.europarl.europa.eu/orbis/sites/default/files/generated/document/en/MinofDef_Global%20Strategic%20Trends%20-%202045.pdf.

Таблиця 3.7

Вплив глобальних мегатрендів на науку та практику кримінального провадження*

Глобальний мегатренд	Домінантна сфера впливу	Потенційні ризики впливу	Результат, прогноз, завдання для науки і практики
Глобальні правові тренди			
Гуманізація кримінального провадження	засади кримінального провадження; зміна доктринальних підходів	абстрактність концепту гуманізму як методології практичної діяльності може стати завадою для її реалізації, ігнорування засади на рівні практики	<ul style="list-style-type: none"> • визначення верховенства права як засади кримінального провадження; рівності, розумності строків і т. д. • визнання судової практики ЄСПЛ джерелом кримінального процесуального права тощо
Відновне правосуддя	вирішення правового конфлікту	гіпертрофоване застосування може спровокувати «торгівлю правосуддям»; потенційна небезпека підміни справедливості ситуаційною вигодою	<ul style="list-style-type: none"> • впровадження інституту угоди про примирення та угоди про визнання винуватості • розвиток інституту медіації в кримінальному провадженні тощо
Правова інклюзія	засади кримінального провадження; застосування окремих процесуальних інститутів; діяльність органів досудового розслідування та судових органів	залежність ступеня забезпечення від практики	<ul style="list-style-type: none"> • створення системи гарантій доступу до справедливого правосуддя для всіх членів суспільства • посилення гарантій захисту вразливих категорій населення, наприклад, надання безоплатної правової допомоги; впровадження кримінального провадження, дружнього до дитини тощо • заборона дискримінації • забезпечення доступу до юридичної професії
Конвергенція правових систем, уніфікація стандартів та практик	засади кримінального провадження	проведення хаотичних реформ, копіювання інститутів без урахування локального контексту	<ul style="list-style-type: none"> • уніфікація судової практики на основі правових позицій, викладених у прецедент ній практиці ЄСПЛ, а також рішеннях ВС, КС України • уніфікація підходів до стандартизації криміналістичних засобів та методів, акредитації лабораторій, сертифікації підготовки криміналістів, експертів, судових медиків і т. д.
Збільшення обсягу правових знань, даних, прецедентів, норм, інститутів	діяльність органів досудового розслідування та судових органів	утворення значних обсягів інформації, в якій важко орієнтуватися	<ul style="list-style-type: none"> • оптимізація роботи аналітичних підрозділів • уніфікація слідчої, оперативної, прокурорської, судової практики • спеціалізація суб'єктів процесуальної діяльності, удосконалення інформаційної компетентності персоналу • розробка та впровадження нових аналітичних систем, спеціалізованих алгоритмів дій, зокрема роботи з «великими даними» для вирішення завдань кримінального провадження

Продовження таблиці 3.7

Глобальні соціальні тренди			
Урбанізація	діяльність органів досудового розслідування та судових органів	переміщення населення до міст зменшує навантаження суб'єктів процесуальної діяльності в одному місці та істотно збільшує його в іншому, де населення релокується через зміну криміногенної ситуації	<ul style="list-style-type: none"> прогнозується розробка механізмів реагування на «міграційний тиск» для відновлення балансу формування більш гнучкої моделі управління, реорганізації
Міграція	діяльність органів досудового розслідування та судових органів	збільшення міграційного тиску під впливом різних чинників (екологічних, демографічних, економічних, безпекових і т. д.), що змінює криміногенну ситуацію і може стати причиною збільшення навантаження суб'єктів процесуальної діяльності	<ul style="list-style-type: none"> прогнозується розробка механізмів реагування на «міграційний тиск» для відновлення балансу формування більш гнучкої моделі управління, реорганізації посилення міжнародної співпраці щодо кримінальних правопорушень, вчинених мігрантами, та/або кримінальних правопорушень, вчинених щодо мігрантів
Цифровізація	діяльність органів досудового розслідування та судових органів	<ul style="list-style-type: none"> зростання кіберзагроз, вразливості у кіберсфері звуження сфери конфіденційності 	<ul style="list-style-type: none"> розвиток наукових засад і практики роботи з «цифровими доказами» автоматизація, оптимізація процесів, менеджменту справ інновації в криміналістичній діяльності обмін досвідом, даними, технологіями
Соціальна комунікація (мережі)	діяльність органів досудового розслідування та судових органів	<ul style="list-style-type: none"> вразливості у кіберсфері звуження сфери конфіденційності 	<ul style="list-style-type: none"> збільшення інструментів для збору інформації з відкритих джерел використання соціальних мереж для комунікації, викликів та повідомлень обмін досвідом, даними, технологіями
Глобальні безпекові виклики			
Тероризм та організована транснаціональна злочинність, кіберзагрози	діяльність органів досудового розслідування та судових органів	<ul style="list-style-type: none"> вразливості перед загрозами зростання впливу терористичних організацій, організованої злочинності звуження сфери конфіденційності 	<ul style="list-style-type: none"> новелізація законодавства з урахуванням потреби протидіяти загрозам посилення міжнародної співпраці в рамках кримінального провадження обмін досвідом, даними, технологіями

Закінчення таблиці 3.7

Пандемія	діяльність органів досудового розслідування та судових органів, реалізація окремих процесуальних прав	<ul style="list-style-type: none"> • вразливість перед загрозами масового ураження вірусним захворюванням • превалювання публічного інтересу над приватним в умовах жорстких карантинних заходів 	<ul style="list-style-type: none"> • встановлення тимчасових обмежень, пов'язаних із необхідністю дотримання карантинних норм та забезпечення безпеки суб'єктів процесуальної діяльності • обмін досвідом, даними, технологіями
Війна, військові конфлікти	засади кримінального провадження, діяльність органів досудового розслідування та судових органів, реалізація окремих процесуальних прав, застосування окремих правових інститутів	<ul style="list-style-type: none"> • вразливість перед загрозами порушення міжнародного гуманітарного права • посилення міграції населення, зміни демографічної картини у зв'язку з військовою агресією, окупацією територій, активними бойовими діями • превалювання публічного інтересу над приватним в умовах воєнного стану 	<ul style="list-style-type: none"> • новелізація законодавства з урахуванням потреби виконувати завдання кримінального провадження в умовах агресивної війни • посилення міжнародної співпраці в рамках кримінальних проваджень, пов'язаних із воєнними злочинами • посилення міжнародної співпраці в рамках діяльності Міжнародного кримінального суду, створення спеціального трибуналу • розвиток «воєної криміналістики» • розвиток концепту «державно-злочинець» • обмін досвідом, даними, технологіями

* Розроблено авторкою

Мегатренд гуманізації. Одним із найбільш потужних мегатрендів, сила якого не згасає кілька десятиліть на європейському континенті, є гуманізація кримінального провадження. Йдеться про мегатренд, який можна проілюструвати висловом М. Козюбри в одній із публікацій про «олюднення» правової науки, посилення її зв'язків з цінностями¹¹⁷⁹. Гуманістична парадигма зміщує акценти від державоцентризму до антропоцентризму, до верховенства права. М. Козюбра наголошує, що така людиноцентристська переорієнтація «має не тільки суттєве світоглядно-методологічне значення для вивчення загальної теорії права, а й відкриває набагато ширші можливості для пошуку права в процесі практичної юридичної діяльності». Вчений наголошує, що складність, значна кількість, суперечливість і хаотичність нормативно-правового матеріалу призводить до того, що без орієнтації на людину як найвищу конституційну цінність «юрист-практик, навіть досвідчений, не кажучи вже про початківця, ризикує або заплутатися в нормативному лабіринті остаточно, або приймати рішення, що ґрунтуються на букві суперечливого чи й зовсім застарілого закону, тобто ставати на формально-догматичну позицію»¹¹⁸⁰.

¹¹⁷⁹ Козюбра М. І. Правознавство, наука, методологія: еволюція підходів до їхніх взаємозв'язків. *Наукові записки НАУКМА*. 2018. Т. 1. С. 3.

¹¹⁸⁰ Козюбра М. І. Право і людина: лінії взаємозв'язків та тенденції розвитку. *Наукові записки НАУКМА*. 2015. Т. 168. С. 4.

В українській правозастосвній практиці гуманістична парадигма транслюється через гуманістичний зміст завдань, засад, форми кримінального провадження, через застосування оцінних понять¹¹⁸¹. Питання гуманізації кримінального провадження активно розробляли В. Трофименко¹¹⁸², С. Погребняк¹¹⁸³, Д. Пеший¹¹⁸⁴ та багато інших науковців.

Мегатренд відновного правосуддя. Відновне правосуддя як соціальна практика розпочало свій еволюційний рух у 70-х роках минулого століття у відповідь на панівну тенденцію визнання системи кримінального правосуддя надмірно жорстокою, яка до того ж не була ефективною ані в питанні протидії злочинності, ані в питанні реабілітації правопорушників. Креаціоністи цієї концепції передбачали, що за умови створення сприятливого середовища потерпілі та їх кривдники можуть зустрітися і досягнути згоди, взаєморозуміння¹¹⁸⁵. І хоча відновне правосуддя не є панацеєю від усіх бід і також зазнає критики, вирішення конфліктів у рамках кримінального провадження за допомогою медіації стало надбанням демократичного суспільства¹¹⁸⁶. Апелюючи до різних підходів, вироблених науковою доктриною, можна окреслити такі найбільш суттєві переваги активного впровадження консенсуального вирішення конфлікту у кримінальному провадженні:

для потерпілого – можливість впливати на вирішення конфлікту; отримати значно швидше (порівняно зі звичайним порядком кримінального провадження) відшкодування шкоди, відновлення порушених прав, захист інтересів, моральну сатисфакцію; досягнути порозуміння з підозрюваним (обвинуваченим), що може нівелювати посттравматичні наслідки кримінального правопорушення, знизити ймовірність рецидиву;

для підозрюваного (обвинуваченого) – можливість впливати на вирішення конфлікту; отримати значно швидше рішення суду на підставі угоди про примирення та визначеність щодо виду і розміру кримінального покарання; вчинити заходи для соціальної реабілітації, відновлення позиції;

для системи кримінального правосуддя – впровадження цінностей нової гуманістичної парадигми відновного правосуддя; імплементація міжнародних стандартів у сфері укладення угод про примирення; зменшення навантаження на правоохоронні та судові органи у зв'язку з особливим порядком кримінального провадження та відсутності необхідності у повному обсязі проводити досудове розслідування та судове провадження;

¹¹⁸¹ Дуфенюк О. Актуалізація гуманістичних цінностей у ході кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2014. № 1. С. 229–233.

¹¹⁸² Трофименко В. Кримінальна процесуальна форма в контексті сучасної кримінальної процесуальної політики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1. С. 136, 138.

¹¹⁸³ Погребняк С. П. Основоположні принципи права : монографія. Харків : Право, 2008. С. 146.

¹¹⁸⁴ Пеший Д. Засада законності та її забезпечення у досудовому кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2016. С. 107–116.

¹¹⁸⁵ Menkel-Meadow, Carrie J., Restorative Justice: What is it and Does it Work? *Georgetown Public Law Research*. Paper No. 1005485. Annual Review. 2007. С. 3. URL: <https://ssrn.com/abstract=1005485/>.

¹¹⁸⁶ Дуфенюк О. Потерпілий-медіатор-підозрюваний: дев'ять років практики посередництва в Україні. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 1. С. 29–38. DOI: 10.32518/2617-4162-2021-1-29-38; Skrobotowicz G. A. Zalety mediacji karnej. *Prokuratura i Prawo*. 2012. № 2. S. 131.

для громади, суспільства – зниження напруги та конфліктогенності, посилення відчуття захищеності та досягнення справедливості під час виникнення ситуацій, що потрапляють у сферу правового регулювання кримінального процесуального законодавства¹¹⁸⁷.

Сьогодні можна дискутувати про дієвість цього інституту, аналізувати напрацьований досвід, судову практику, оцінювати готовність медіаційної інфраструктури, але сам факт імплементації практики примирення, переговорів та угод в українському кримінально-процесуальному законодавстві заслуговує схвальної оцінки і відповідає глобальним тенденціям у правовому полі.

Мегатренд правової інклюзії. Майже два десятиліття тому в Копенгагені на Всесвітньому саміті соціального розвитку було підтверджено, що соціальна інтеграція є однією з ключових цілей соціального розвитку. Метою посилення соціальної інтеграції є створення «суспільства для всіх». У Програмі дій Всесвітнього саміту соціального розвитку (1995 р.) було зазначено, що невдача соціальної інтеграції призведе до соціальної фрагментації та поляризації; розширення диспропорцій і нерівності; навантаження на окремих осіб, сім'ї, громади та інституції внаслідок швидкого темпу соціальних змін, економічної трансформації, міграції тощо. Створення «суспільства для всіх» стало моральним обов'язком, який має відображати зобов'язання підтримувати фундаментальні права людини та принципи рівності та справедливості. На думку зарубіжних фахівців, глибокі диспропорції залучення людей різних груп зменшують соціальну мобільність і, зрештою, негативно впливають на розвиток, продуктивність та благополуччя суспільства в цілому. Завдяки соціальній інклюзії можливе творення суспільства, яке є безпечнішим, стабільнішим і справедливим¹¹⁸⁸. Відтоді цей мегатренд стрімко поширив свій вплив і сьогодні про інклюзію мовиться в освітній, соціальній, фінансовій та багатьох інших сферах.

У вузькому значенні традиційно інклюзія асоціюється з підтримкою осіб, які мають особливі потреби. За даними статистики станом на початок 2021 р. в Україні налічувалося майже 3 млн людей з інвалідністю серед яких 162,9 тис. дітей¹¹⁸⁹. Очевидно, що всі ці люди потенційно можуть потрапити в різні життєві ситуації і стати учасниками кримінального провадження, а

¹¹⁸⁷ Сасенко Г. Ю. Провадження на підставі угод у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ. 2017. С. 197–198; Іщенко О. М. Медіація в кримінальному процесі: зарубіжний досвід та перспективи України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 39 (2). С. 128; Миколенко О., Неледва М. Тенденції розвитку національного законодавства про медіацію та медіатора у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 4 (29). С. 194; Мазаракі Н. Співвідношення термінів «медіація» та «примирення». *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 227; Шкелебей В. А. Примирення обвинуваченого з потерпілим як підстава для закриття кримінальної справи. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. Вип. 24. С. 323; Семерак О., Семерак І. Відновне правосуддя в Україні в контексті нового Кримінального процесуального кодексу України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 28 (3). С. 110.

¹¹⁸⁸ Atkinson A. B., Marlier E. Analysing and measuring social inclusion in a global context. Economic and social affairs. United Nations. New York. 2010. P. iii. URL: <https://www.un.org/esa/socdev/publications/measuring-social-inclusion.pdf>.

¹¹⁸⁹ У Держстаті розповіли, скільки в Україні людей з інвалідністю. *Радіо Свобода*. 24 червня 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraine-invalidnist-statystyka/31324501.html>.

реалізувати свої процесуальні права багатьом з них самотужки вкрай складно, якщо взагалі можливо. У відповідь на такий виклик демократична держава, яка орієнтована на парадигму верховенства права, бере на себе обов'язок надати таким особам комплекс додаткових гарантій, які сприятимуть реалізації прав та законних інтересів. Утім, помилково вважати, що інклюзія у сфері права обмежується тільки допомогою в інтеграції осіб з особливими потребами. Йдеться про значно ширший масштаб впливу, про що докладніше йтиметься далі. Протилежною до інклюзії є ексклюзія, тобто соціальне відторгнення, неприйняття.

Пошуки в українській правовій доктрині поняття «правової інклюзії» дають змогу зробити висновок про те, що такий концепт ані в контексті теорії права, ані в контексті кримінального процесуального права не розглядається. Водночас слід визнати, що більшість важливих елементів правової інклюзії активно розробляються і набули закріплення на теоретичному, законодавчому і практичному рівнях. Підтвердження цьому наведемо згодом, але перед тим убачається доцільним у відповідь на існуючий мегатренд, а заразом й існуючу прогалину у вітчизняній науковій доктрині, у загальнотеоретичному аспекті запропонувати визначення поняття: *правова інклюзія – це засада функціонування держави і напрям гуманітарної політики держави, в основі якої є ідея «суспільства для всіх» і яка передбачає вжиття заходів для забезпечення соціальної інтеграції в реалізації прав, свобод, законних інтересів, посиленні гарантій доступу до правових продуктів і послуг, доступу до професії в сфері права, а також для подолання соціальної ексклюзії осіб, які у конфлікті із законом.*

Правова інклюзія у кримінальному провадженні, відповідно, є різновидом загальноправової інклюзії, і виявляється в таких аспектах.

1. Посилення соціальної інтеграції в рамках кримінального провадження. До комплексу таких заходів можна віднести:

– гарантування рівності усіх членів суспільства в доступі до справедливого правосуддя, заборона дискримінації за будь-якою ознакою, а також посилення захисту окремих категорій осіб (йдеться, наприклад, про впровадження правосуддя, дружнього до дитини, посилення захисту неосудних осіб тощо);

– забезпечення вразливих категорій осіб безоплатною вторинною правовою допомогою;

– забезпечення осіб з особливими потребами послугами сурдоперекладу;

– забезпечення можливості проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції;

– забезпечення інклюзивності будівель та споруд інституційної інфраструктури кримінального провадження (територіальних органів дізнання та досудового розслідування, прокуратури, суду) в рамках створення безперешкодного середовища, безбар'єрного простору для маломобільних груп населення (йдеться про облаштування пандусів, спеціальних підйомників для людей з порушеннями опорно-рухового апарату; тактильної підлогової плитки,

інформаційних таблиць та позначень шрифтом Брайля, інших візуальних елементів і аудіопоказчиків для людей з порушеннями зору; дублювання важливої звукової інформації текстами, використання систем звукопідсилення для людей з порушеннями слуху тощо¹¹⁹⁰).

Підсумовуючи, безперечно, слід погодитися, що за винятком інклюзивності будівель та споруд, щодо яких тільки у 2018 р. були оновлені державні будівельні норми, усі інші пункти достатньо давно імplementовані в законодавство та практику, хоча й не без певних ризиків та хиб.

2. Посилення доступності до юридичної професії, пов'язаної із виконанням кримінально-процесуальних функцій. У цьому контексті йдеться про доступ до службових портфелів суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, тобто доступність до юридичної професії¹¹⁹¹. Конкурси з відбору на посади детективів, прокурорів, суддів мають бути відкритими, прозорими і давати змогу обрати кращих з кращих, а не імітувати змагання і в такий спосіб маскувати призначення тих, хто з «касти, наближених...». У Великій Британії завдання досягнення більшої різноманітності серед претендентів на суддівські посади визнано одним із пріоритетних у рамках стратегії реформ до 2025 р. Британські правники переконані, що інклюзивність у поєднанні з рівністю та плюралізмом є основою верховенства права, яке транслюють судді, тому громадська довіра до судової влади та її легітимність підтримується судовою системою, яка відображає широкий склад суспільства, якому вона служить. Це також питання справедливості, оскільки усі ті, хто має необхідні навички та здібності, повинні мати справедливу можливість подати заяву та отримати призначення на посаду судді¹¹⁹².

Крім того, у світі мегатрендом є пропагування інклюзії в сфері надання юридичних консультацій, правової допомоги. За даними низки зарубіжних досліджень, спостерігається позитивна динаміка зростання інклюзивності у бізнес-моделях функціонування юридичних фірм, яка полягає у відборі персоналу з різних етнічних груп, різного походження, а також більшому представництві жінок у юридичних професіях¹¹⁹³. Спеціальних досліджень щодо ситуації в Україні не проводилось, що може стати додатковим мотиватором для наукового пошуку у цьому напрямі.

¹¹⁹⁰ ДБН В.2.2-40 : 2018 Інклюзивність будівель і споруд.
URL: https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/dbn_v_2_2_40/1-1-0-1832.

¹¹⁹¹ Laffey A.E., Ng A. Diversity and Inclusion in the Law: Challenges and Initiatives. The legal profession remains one of the least diverse of any profession. How can we change it? *American Bar Association*. May 02, 2018.
URL: https://www-americanbar-org.translate.google.com/groups/litigation/committees/jiop/articles/2018/diversity-and-inclusion-in-the-law-challenges-and-initiatives/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=wapp.

¹¹⁹² Judicial Diversity and Inclusion Strategy 2020–2025. Royal Courts of Justice. London. 2020. P. 10, 17.
URL: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2020/11/Judicial-Diversity-and-Inclusion-Strategy-2020-2025-v2.pdf>.

¹¹⁹³ Inclusion in the UK legal market: why diversity really matters. *Financial Times*.
URL: https://www.ft.com/partnercontent/best-lawyers/inclusion-in-the-uk-legal-market-why-diversity-really-matters.html?utm_source=TW&utm_medium=work&career&utm_content=paid; Laffey A.E., Ng A. Diversity and Inclusion in the Law: Challenges and Initiatives. The legal profession remains one of the least diverse of any profession. How can we change it? *American Bar Association*. May 02, 2018. URL: https://www-americanbar-org.translate.google.com/groups/litigation/committees/jiop/articles/2018/diversity-and-inclusion-in-the-law-challenges-and-initiatives/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=wapp.

3. Подолання соціальної ексклюзії (відчуження, виключення) у сфері кримінального провадження. У цьому контексті слід виокремити два напрями: по-перше, запобігання соціальної ексклюзії особи, яка ще не засуджена, наприклад, через презумпцію невинуватості, по-друге, запобігання соціальної ексклюзії правопорушників, приміром, через застосування інструментів відновного правосуддя як ідеології примирення потерпілого з підозрюваним, обвинуваченим, економії примусу під час призначення кримінального покарання.

Підсумовуючи, варто зауважити, критично налаштованих теоретиків кримінального права часто хвилює питання про те, чи є кримінальне покарання справедливим за відсутності соціальної справедливості, за наявності несправедливих соціальних умов, адже серйозна соціальна несправедливість дійсно загрожує легітимності кримінального покарання, та й усього кримінального процесу, підриваючи авторитет державного устрою. Отож, незважаючи на те, що соціальна інтеграція не є «панацеєю від усіх соціальних хворіб», вона не є порожньою риторикою і саме від інклюзивних практик вирішальною мірою залежить справедливість соціальної структури¹¹⁹⁴.

Сказане означає, що права інклюзія як в загальнотеоретичному, так і в кримінально-процесуальному контекстах не просто є даниною сучасним глобальним трендам, але необхідністю в багатоманітному суспільстві, концепцією, яка закладає основи для досягнення більшої соціальної гармонії та справедливості. Інклюзивним має стати правосуддя. Інклюзивною має бути вся держава.

Мегатренд конвергенції правових систем, уніфікації стандартів і практик. Питання конвергенції правових системи неодноразово потрапляли у фокус уваги українських учених (Н. Оніщенко, С. Сунегін¹¹⁹⁵, О. Онуфрієнко¹¹⁹⁶, І. Горіславська¹¹⁹⁷, О. Погребняк¹¹⁹⁸, О. Волошенюк¹¹⁹⁹, В. Данішевська¹²⁰⁰ та ін.). Як слушно зазначає О. Волошенюк, ця тенденція є всеохопною, охоплює різні сфери правового регулювання, впливає на

¹¹⁹⁴ Duff R. A. Inclusion, Exclusion and the Criminal Law. *Policy Futures in Education*. 2003. № 1 (4). P. 710–711.

¹¹⁹⁵ Оніщенко Н. М., Сунегін С. О. Права і свободи дитини в умовах конвергенції правових систем: українські реалії та перспективи їх удосконалення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 12. С. 83–89; Сунегін С. О. До питання про визначення основних засад сучасної правової конвергенції. *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 88–96.

¹¹⁹⁶ Онуфрієнко О. В. Концептуальні орієнтири універсального зближення моделей державного управління й одночасної правової конвергенції. *Держава та регіони*. 2015. № 1. С. 34–39.

¹¹⁹⁷ Горіславська І. В. Елементи деліктної відповідальності у процесі конвергенції правових систем. *Право. Людина. Довкілля*. 2019. Том. 10. № 3. С. 94–102. DOI: <https://doi.org/10.31548/law2019.03.012>

¹¹⁹⁸ Погребняк О. С. Необхідність запровадження судового прецеденту в Україні як результат зближення двох правових систем. *Право і безпека*. 2013. № 4. С. 14–19.

¹¹⁹⁹ Волошенюк О. В. Гармонізація та уніфікація законодавства як форми зближення правових систем. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (4). С. 3–7; Волошенюк О. В. Процеси конвергенції в сучасних правових системах. *Форум права*. 2009. № 3. С. 123–128.

¹²⁰⁰ Данішевська В. Практика Великої Палати Верховного Суду: вплив на правову систему. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. Спеціальний випуск. С. 145–154.

правову ідеологію та юридичну практику і на рівні окремих держав, і на рівні міждержавних товариств, визначає конфігурацію сучасного міжнародного правопорядку в цілому, а сутність її полягає в тому, що «окремі правові ідеї, норми та інститути поступово проникають в інші правові системи та ніби влітаються в тканину національного права, стаючи невід'ємною часткою»¹²⁰¹.

Фахівці виділяють чотири напрями правової конвергенції: (1) створення змішаних (гібридних) правових систем у країнах, які історично перебували під впливом різних традицій права; (2) розвиток регіональних (міждержавних) правових систем, що є характерним для всього світу, особливо для європейського континенту на тлі процесів євроінтеграції; (3) уніфікація міжнародного права, яка не обмежується лише регіональним рівнем, а набуває планетарного масштабу; (4) поступове зближення права країн, які традиційно входять до окремого типу правових систем, з іншим типом правових систем¹²⁰².

Цілком очевидно, що кримінальне провадження не може бути виключено із глобального контексту трансформацій, і переживає конвергенцію одразу в кількох напрямках: і в рамках європейських інтеграційних ініціатив, і, сягаючи далеко за межі континенту, в рамках приєднання до визнаних демократичним цивілізованим світом таких цінностей, як верховенство права, рівність, справедливість. Безперечно, ключовим аргументом доведення конвергенції у сфері кримінального процесуального права є приєднання української спільноти до міжнародних актів, які гарантують захист фундаментальних прав і свобод людини; взяття на себе зобов'язання впроваджувати відповідні реформи; гармонізувати та уніфікувати законодавство.

Прецедентна практика є одним із індикаторів зближення континентальної системи та системи права *common law*. Йдеться передусім про визнання судової практики ЄСПЛ джерелом кримінального процесуального права, визнання правових позицій ВС обов'язковими. Водночас В. Данішевська справедливо говорить про існування якісної різниці у співвідношенні закону та судової практики у різних правових системах. В одній системі судова практика «додає» до закону, а в іншій навпаки – закон «додає» до судової практики, тож, незважаючи на, з одного боку, збільшення законодавства й відмову від неухильного дотримання прецеденту в країнах загального права, а з іншого боку, підвищення правотворчості судів у країнах континентального права, роль законодавчих та судових органів у зазначених правових системах «може скільки завгодно зближуватися, але ці два підходи не можуть бути ототожнені», оскільки істотною відмінністю є те, що англосаксонський прецедент «може бути

¹²⁰¹ Волошенко О. В. Гармонізація та уніфікація законодавства як форми зближення правових систем. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (4). С. 3–4.

¹²⁰² Волошенко О. В. Процеси конвергенції в сучасних правових системах. *Форум права*. 2009. № 3. С. 124–125.

створений одним судовим рішенням, тоді як континентальний прецедент створюється більш демократично – завдяки появі низки судових рішень, тобто не нав'язується «зверху», а виникає якщо не внаслідок консенсусу, то принаймні внаслідок сприйняття правової позиції значною частиною юридичної спільноти»¹²⁰³.

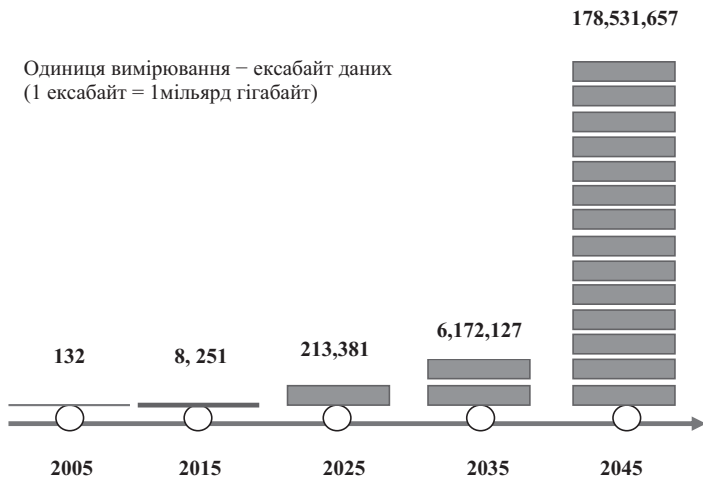
Схожі процеси зближення спостерігаються на рівні науково-технічного забезпечення криміналістичної, експертної діяльності у рамках кримінального провадження. Йдеться про уніфікацію стандартів роботи на місці вчинення кримінальних правопорушень, тактики процесуальних дій, акредитації криміналістичних лабораторій за єдиними критеріями і вимогами; творення простору «Євро-Експерт», що передбачає прямування до мети визнання компетентності та кваліфікації експертів на території всього європейського регіону, визнання висновків експерта в провадженнях далеко за межами його рідної країни; спільна діяльність щодо планування стратегічного розвитку та підвищення якості судово-експертної науки та практики в Європі, визначення пріоритетних напрямів наукових досліджень; поширення добрих практик судових експертиз, забезпечення комунікації між експертними установами з метою уніфікації процедур експертних досліджень¹²⁰⁴.

Мегатренд збільшення обсягу правових знань, даних, прецедентів, норм, інститутів. Правова інформація у сфері кримінального процесу постійно примножується. Щороку з'являються численні зміни, доповнення, нові норми закону; видаються накази, інструкції, роз'яснення, узагальнення, листи; розробляються нові методики дослідження доказів; розширюється оперативна, слідча, прокурорська, експертна, судова практика ЄСПЛ, ВС, місцевих судів, виклад правових позицій, коментарів, публікацій; збільшується кількість аналітичних звітів і статистичних даних. Ускладнюються самі кримінально-процесуальні відносини, а прагнення чіткої визначеності та передбачуваності зумовлює появу більш деталізованого законодавства. Крім того, в часовому континуумі постійно відбувається нагромадження правових знань, теорій, концепцій, норм, публікацій тощо. Сто років тому курс криміналістики охоплювався лише одним, першим в історії, посібником Г. Гросса, а сьогодні підручників та посібників цього профілю вже тисячі.

Каталізатором стрімкого зростання інформації став розвиток цифрових технологій. З кожним десятиліттям обсяги цифрової інформації зростають і аналітики прогнозують тільки посилення цієї тенденції до 2045 року (див. рис. 3.10).

¹²⁰³ Данішевська В. Практика Великої Палати Верховного Суду: вплив на правову систему. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. Спеціальний випуск. С. 147–148.

¹²⁰⁴ European Network of Forensic Scienc. URL: <http://enfsi.eu>; Дуфенюк О. Експертиза у кримінальному провадженні за законодавством України та Польщі: порівняльне дослідження : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2018. С. 230–231; Дуфенюк О. Участь України у творенні єдиного європейського експертного простору. *Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 8 червня 2018 р.). Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2018. С. 67–70.

Рис. 3.10. Динаміка зростання обсягу інформації, що зберігається в цифровому вигляді*

* Складено авторкою за даними джерела¹²⁰⁵

Сьогодні значна частина правової інформації завантажена на електронні платформи, що забезпечує швидкий доступ та інструменти обробки всім зацікавленим та/або уповноваженим суб'єктам. Водночас збільшується кількість інформації про злочинність (наприклад, білінгові дані, геоінформаційні дані, дані моніторингу банківських рахунків, дані з відкритих джерел тощо), що вимагає від органів досудового розслідування, оперативних підрозділів, експертних служб опанування нових компетентностей аналітичної роботи.

Набуває ваги концепція *Big Data*, появу якої пов'язують з датою 4 вересня 2008 р., коли вийшов тематичний номер журналу *Nature*, в якому обговорювалися питання бурхливого зростання глобальних даних та їхньої ролі у науці й суспільстві. Власне тоді було вперше звернено увагу на зміну ставлення до даних як до ресурсу на рівні природних корисних копалин¹²⁰⁶. Цікавий ілюстративний приклад наводить М. Карчевський. Сучасний цивільний літак генерує в середньому 0,5 ТБ інформації за один політ, що становить півмільйона книг на 500 сторінок кожна. Ця інформація згодом використовується для вдосконалення безпеки авіаперевезень. Концепція *Big Data* «спрацьовує» і для прийняття рішень в інших сферах управління соціальними процесами¹²⁰⁷.

¹²⁰⁵ Global Strategic Trends – Out to 2045. Strategic Trends Programme. P. 56. URL: https://espas.secure.europarl.europa.eu/orbis/sites/default/files/generated/document/en/MinofDef_Global%20Strategic%20Trends%20-%202045.pdf.

¹²⁰⁶ Кірей К. О. Розвиток і трансформація поняття «Big Data». *Вісник Черкаського державного технологічного університету*. 2019. № 1. С. 35.

¹²⁰⁷ Карчевський М. В. *Big Data* та ефективність кримінально-правового регулювання. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 3. С. 86.

Означене змушує замислитися над стратегією адаптації науки і практики кримінального провадження до умов нової реальності. Це передусім оптимізація роботи аналітичних підрозділів, уніфікація практики, посилення спеціалізації суб'єктів процесуальної діяльності, удосконалення інформаційної компетентності персоналу, розробка та впровадження нових аналітичних інформаційних систем (наприклад, бази правових позицій ВС, про яку ми згадували в одному із попередніх підрозділів).

Мегатренди урбанізації та міграції. Населення мігрує під впливом різних чинників: економічних (пошук заробітку, відсутність умов для бізнесу), кліматичних (погіршення умов проживання через стихійні лиха, катаклізми, посухи тощо), екологічних (забруднення навколишнього середовища), соціальних (бідність, відсутність соціальних «ліфтів» для кар'єрного розвитку); безпекових (військові конфлікти, загрози тероризму). Розвиток транспортних технологій, інтеграційні процеси сприяють мобільності робочої сили, туризму. За деякими оцінками за збереження існуючої динаміки до 2050 р. міжнародна міграція сягне 405 млн осіб¹²⁰⁸. Урбанізація передбачає приріст міського населення через внутрішні регіональні міграційні процеси.

Масовий характер переміщення людей суттєво впливає на всі сфери суспільного життя в точці релокації. Змінюються соціально-демографічна структура, криміногенна ситуація, навантаження на територіальні органи досудового розслідування, прокуратури та судів. Економічні дослідження доводять, що мігранти можуть дати імпульс для розвитку економіки в країнах-реципієнтах, але й зростають витрати, пов'язані з організацією видачі дозволів, так і витрати стосовно затримання, утримання та депортації правопорушників до країн-донорів за порушення встановлених правових норм¹²⁰⁹. Міграція може посилити соціальну конфліктність. Причинами можуть стати суперечності між іммігрантами та місцевим населенням через дискримінацію, через невдоволення корінного населення заняттям іноземцями робочих місць¹²¹⁰. Крім того, мігранти є носіями специфічного культурного коду, не завжди схильні до швидкої асиміляції, не завжди мають сформовану традицію шанування встановленого правового порядку на новому місці. Прикладом можуть слугувати події, коли Західна Європа переживала міграційну кризу і в ніч на 1 січня 2016 р. відбулися масові напади на жінок у Кельні, Гамбурзі, Штутгарті. Марокканці, лівійці, сирійці, інші шукачі притулку та особи, які нелегально перебували у Німеччині, вчинили сексуальні злочини проти понад 500 потерпілих, аргументуючи це тим, що їхня віра їм дозволяє так поводитися з «невірними». Органи поліції та кримінального правосуддя виявилися не готовими до такого виклику.

Досліджуючи питання міграційної кризи в Європі та міграційної політики ЄС, О. Малиновська слушно зазначає:

¹²⁰⁸ Узун Ю. В. Управління міграційними процесами: глобальні та регіональні тенденції. *Політикус*. 2019. Вип. 2. С. 56.

¹²⁰⁹ Заволока Ю. М., Сідненко М. В., Івко А. В. Міграційні процеси у контексті глобалізації світової економіки. *Ефективна економіка*. 2020. № 4. С. 6.

¹²¹⁰ *Ibidem* – С. 7.

«... з міграційною кризою пов'язані виклики фундаментальним європейським цінностям, у центрі яких – права людини, а отже, і право шукати та отримувати притулок у зарубіжних державах. Необхідно було подолати суперечність між проявом гуманізму та обов'язком держав забезпечувати безпеку власних громадян, віднайти справедливий баланс між ними. Пошуки такого підходу виправдані та логічні саме на наднаціональному рівні, адже проблеми міграції не можуть бути розв'язані окремими державами самостійно, а потребують широкого міжнародного співробітництва»¹²¹¹.

Початок війни спровокував своєрідне «міграційне цунамі» в Україні та загалом в Європі. Російська збройна агресія проти України стала причиною найбільшої з часів Другої світової війни хвилі біженців, кількість яких сягнула кількох мільйонів, а за даними Міністерства соціальної політики, станом на 15.05.2023 р. приблизно 4,9 млн людей стали офіційно зареєстрованими внутрішньо переміщеними особами¹²¹². Значна частина нових мешканців узагалі не була облікована у відповідних реєстрах. Мільйони людей транзитом прибувають до західних регіонів для продовження подорожі в європейські країни.

Який зв'язок цих процесів із кримінальним провадженням? Кримінальні правопорушення можуть вчиняти самі мігранти (наприклад, незаконний перетин кордону, контрабанда, торгівля зброєю, наркотиками тощо) і кримінальні правопорушення можуть вчинятися щодо мігрантів (наприклад, торгівля людьми, кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я, розпалювання ворожнечі та дискримінація, кримінальні правопорушення проти власності). Ще в квітні 2010 р. у Сальвадорі відбувся XII Конгрес ООН з питань боротьби зі злочинністю та кримінального правосуддя, де головною темою було визначено розробку комплексної стратегії для відповіді на глобальні виклики, серед яких розглядалися заходи з протидії незаконному ввезенню мігрантів і торгівлі людьми і зв'язку з транснаціональною організованою злочинністю, а також заходи попередження злочинності та кримінального правосуддя у боротьбі з насильством щодо мігрантів, зокрема робітників-мігрантів та членів їхніх сімей¹²¹³.

Очевидно, що в таких умовах перед територіальними органами поліції та системою кримінального правосуддя постають нові завдання – виявити гнучкість в адаптації до «міграційного тиску» на інституційну інфраструктуру, розробити систему реагування, підсилення спроможностей органів досудового розслідування, прокуратури, оперативних та експертних підрозділів, судів ефективно виконувати свої функції, посилення міжнародної співпраці у цьому напрямі.

¹²¹¹ Малиновська О. А. Сучасний розвиток міграційної політики ЄС та міграційні перспективи України. *Демографія та соціальна економіка*. 2021. № 2. С. 96.

¹²¹² Внутрішньо переміщені особи. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>.

¹²¹³ Марисюк К., Слотвінська Н. Питання попередження злочинності щодо мігрантів у рішеннях XII Конгресу Організації Об'єднаних Націй з питань боротьби зі злочинністю та кримінального правосуддя 2010 р. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2018. № 894. С. 139–140.

Мегатренд соціальної комунікації. Глобальна тенденція розвитку соціальної комунікації також впливає на науку і практику кримінального провадження¹²¹⁴. За деякими даними, сьогодні користувачі Facebook публікують приблизно 510 млн коментарів кожні 60 секунд. Понад 2 мільярди людей щодня використовують Facebook, Messenger, Instagram або WhatsApp. Користувачі Twitter публікують приблизно 500 мільйонів твітів на день, тобто 200 мільярдів твітів на рік, а користувачі Instagram створюють ще 95 мільйонів публікацій в день. За даними дослідницької групи Pew, майже 75 % людей мають свої профілі на кількох платформах (Facebook, Instagram, Twitter, YouTube, LinkedIn та ін.)¹²¹⁵. Сьогодні кількість користувачів соціальних медіа перетнуло межу 3 млрд. Зрозуміло, що у цьому шаленому потоці повідомлень існує велика частка таких публікацій, які прямо чи опосередковано пов'язані з кримінальними подіями та можуть мати значення для кримінального провадження. Відтак нове покоління поліцейських повинно бути готовим до викликів, які зумовлені такими сучасними тенденціями, знати і вміти ефективно використовувати ресурси OSINT-аналітики для реалізації завдань кримінального судочинства.

До прикладу, Facebook часто стає місцем віртуальної самореалізації і самопрезентації особи. Злочинці хизуються у соціальних медіа своїми відеоматеріалами та фотографіями зі зброєю, викраденими речами, демонстрацією насильства, кримінальними зв'язками тощо. Така інформація може виявитись цінною для органів поліції. Підтвердженими є іноземний досвід ефективного використання такої інформації у розслідуванні грабежів, викрадення дітей, сексуального насильства, домашнього насильства, тероризму, викриття діяльності організованих злочинних груп та злочинних організацій¹²¹⁶.

За даними опитування, проведеного в 2015 р. Міжнародною асоціацією керівників поліції, встановлено, що 96,4 % співробітників правоохоронних служб використовували ресурси соціальних мереж, причому 88,7 % опитаних використовували таку інформацію для реалізації кримінальних розслідувань¹²¹⁷. Основними цілями обробки даних соціальних мереж є: ідентифікація потерпілої особи, ідентифікація підозрюваного, визначення інших імен підозрюваного, відстеження зв'язків підозрюваного, моніторинг інтересів особи, відстеження автотранспорту, використаного при вчиненні

¹²¹⁴ Дуфенюк О. Епоха Facebook – нові виклики і нові можливості для поліції. *Нові виклики в епоху постмодерну* : збірник тез доповідей науково-практичної конференції, присвяченій пам'яті віце-президента Кримінологічної асоціації України, професора О. М. Литвака (м. Харків, 23 квітня 2020 р.). Харків : ХНУВС, 2020. С. 164–166; Дуфенюк О. Використання соціальних мереж у протидії злочинності – нові виклики і нові можливості. *Кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство у контексті реформи кримінальної юстиції* : матеріали науково-практичного семінару (м. Львів, 22 травня 2020 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2020. С. 56–61.

¹²¹⁵ Is Social Media Evidence Too Much For Criminal Investigators To Handle? URL: <https://www.nuix.com/blog/social-media-evidence-too-much-criminal-investigators-handle>.

¹²¹⁶ Abdalla A. Yayilgan S. A Review of Using Online Social Networks for Investigative Activities. *Social Computing and Social Media*. 2014. P. 8.

¹²¹⁷ Is Social Media Evidence Too Much For Criminal Investigators To Handle?

URL: <https://www.nuix.com/blog/social-media-evidence-too-much-criminal-investigators-handle>.

злочину, моніторинг зв'язків свідків з подією злочину або з людьми на місці злочину, локалізація викрадених речей, встановлення останньої активності потерпілого, розшук осіб, отримання даних для того, щоб переконати злочинця зізнатися, пошук інших «зачіпок» та виконання інших завдань¹²¹⁸. За кордоном уже напрацьована судова практики використання цифрових доказів зі сторінок Facebook у судовому провадженні¹²¹⁹.

Слід зазначити, що й сама компанія Facebook активно співпрацює з правоохоронними органами у сфері протидії злочинності. Зокрема, у США впроваджено автоматичні алгоритми сканування чатів та іншої особистої інформації користувачів за певними ключовими словами (фразами) з метою виявлення та попередження злочинів (як правило, йдеться про факти сексуального насильства щодо дітей, обігу наркотиків, зброї, вибухових пристроїв тощо). Як свідчать дані досліджень В. Гавловського, така система самостійно сканує листування та публікації користувачів Facebook і, якщо виявляє підозрілу активність, позначає профіль і повідомляє про нього спеціальному співробітнику Facebook. Цей співробітник оцінює ступінь потенційної небезпеки і за її наявності повідомляє про злочинця до правоохоронних органів США¹²²⁰. Отже, сьогодні зростає важливість навиків аналізувати, фіксувати інформацію з різних соціальних платформ.

Соціальні мережі можуть бути використані поліцейськими для реалізації пошукових цілей. Сюди можна віднести аналітичну роботу з інформацією, відпрацювання контактів, використання фейкових профілів для входження в контакт з особами, спільнотами, використання функцій розпізнавання обличчя, поширення інформації про розшук дітей, осіб, що ухиляються від органів поліції та суду тощо. Так, після вибухів під час Бостонського марафону поліція оголосила через соціальні мережі заклик до громадян надати фото- та відеоматеріали з місця події. Аналогічно після розміщення на сторінці відділу поліції у Ванкувері у Facebook даних про осіб, які брали участь у заворушеннях, громадянам було запропоновано повідомити про всіх, кого вони можуть упізнати. Відтак «цифрова спільнота» стала більш уважнішою до усіх навколо і в такий спосіб розширила кордони спостереження, ніж це можна було забезпечити зусиллями поліції¹²²¹.

Соціальні мережі можуть бути використані для інформаційно-роз'яснювальних цілей. В такий спосіб можуть бути поширені розпорядження, інструкції, оголошення про способи убезпечення від певних видів шахрайства, методи профілактики та протидії загрозам, алгоритми дій за певних обставин тощо. Для таких цілей можуть створюватися спеціальні чат-боти.

¹²¹⁸ Abdalla A. Yayilgan S. A Review of Using Online Social Networks for Investigative Activities. *Social Computing and Social Media*. 2014. P. 10; Feist A. The Effective Use of the Media in Serious Crime Investigations. Policing and Reducing Crime Unit. Paper 120. London, 1999. P. 19.

URL: <https://www.politieacademie.nl/kennisenonderzoek/kennis/mediatheek/PDF/3435.pdf>.

¹²¹⁹ Use of social network websites in investigations. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Use_of_social_network_websites_in_investigations.

¹²²⁰ Гавловський В. Щодо використання соціальних мереж для виявлення, розкриття та попередження злочинів. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2 (28). С. 278.

¹²²¹ Walsh J. O'Connor C. Social media and policing: A review of recent research. *Sociology Compass*. 2018. P. 3.

Соціальні мережі можуть бути використані для формування позитивного іміджу правоохоронних органів. Такого результату можна досягнути шляхом висвітлення у соціальних мережах досягнень у сфері протидії злочинності, новітніх технологій протидії злочинності, висвітлення позитивної динаміки статистики, подання звітів перед населенням, налагодження прямого контакту з громадами тощо. Проте існує й негативний бік використання соціальних мереж для формування іміджу. За даними одного з досліджень, повідомлення в таких медіа також часто стають причиною звільнень працівників поліції з етичних міркувань через допущені помилки у службовій діяльності, докази яких потрапили в мережу, або необережне поширення особистої інформації, що викликало суспільну увагу. Кожна деталь роботи перебільшується. Існують випадки поширення цілком неправдивої інформації для дискредитації певного співробітника, водночас у керівництва немає бажання з'ясувати достовірність фактів¹²²².

Ураховуючи те, що нове покоління вже не знає життя без соціальних комунікаційних платформ, смартфонів, планшетів, активно саме творить субкультуру електронної комунікації і одночасно є споживачем інформації з таких джерел, система кримінального провадження має гнучко реагувати на появу такого глобального тренду, адже в недалекій перспективі ці люди можуть опинитися як на стороні «барикад» злочинності, так і на стороні Феміди.

Мегатренд цифровізації. Помітною для всіх є глобальна тенденція цифровізації, про яку ми вже згадали в контексті обговорення мегатренду зростання цифрової інформації. Цифровізація поступово завойовує свою вагому позицію у сфері кримінального провадження. Останніми роками спостерігається неймовірний сплеск уваги до проблематики імплементації цифрових технологій в процесуальній, криміналістичній діяльності. Вагомий внесок у розвиток доктринальної основи цифровізації кримінального провадження зробили М. Гуцалюк та П. Антонюк¹²²³, Ю. Орлов та С. Чернявський¹²²⁴, О. Метелев¹²²⁵. Активно обговорюються питання використання цифрових доказів¹²²⁶; цифрової криміналістики та

¹²²² Houle S., Daddey F., Armstrong J. Impact of Social Media on Law Enforcement Practices. Capstone Project. 2017. P. 20. URL: <https://jibc.arcabc.ca/islandora/object/jibc:816>.

¹²²³ Гуцалюк М. В., Антонюк П. Є. Щодо сутності електронної (цифрової) інформації як джерела доказів у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2020. № 1. С. 37–49; Гуцалюк М. В., Антонюк П. Є. Процесуальна спроможність використання електронної (цифрової) інформації як доказу в кримінальному провадженні. *Інформація і право*. 2022. № 2. С. 116–122.

¹²²⁴ Орлов Ю. Ю., Чернявський С. С. Використання електронних відображень як доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3. С. 13–25; Орлов Ю. Ю., Чернявський С. С. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 12–24.

¹²²⁵ Метелев О. П. Збирання цифрової інформації як окремий спосіб отримання доказів під час кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Вип. 60. С. 177–180; Метелев О. П. Проблеми визначення допустимості і належності цифрових (електронних) доказів у кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 224–238.

¹²²⁶ Демура М. І., Клепка Д. І., Крицька І. О. Щодо обмеження прав особи під час вилучення цифрових джерел доказової інформації у кримінальному провадженні. *Форум права*. 2020. № 1. С. 37–46; Шумило М. Є., Юрка Р., Капліна В. А. Інформаційна теорія доказів та проблеми використання електронних засобів доказування у кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії*

експертології¹²²⁷; електронного документообігу та інформування¹²²⁸; електронного моніторингу¹²²⁹ і загалом електронного правосуддя¹²³⁰ і т. д.; захищено низку дисертацій у цьому тематичному керунку (Д. Літкевич¹²³¹, А. Ратнова¹²³², А. Скрипник¹²³³, А. Столітній¹²³⁴).

Узагальнення напрацювань дозволяють з упевненістю констатувати, що у ближчій перспективі, незважаючи на наявні ризики, неминуче відбуватиметься модернізація досудового розслідування і судового провадження, криміналістичної та експертної діяльності під впливом мегатренду цифровізації. Це дасть змогу алгоритмізувати процеси управління, мігрувати комунікації на цифрові платформи; оптимізувати доступ до інформації та віртуальний діалог для суб'єктів процесуальної діяльності та інших учасників кримінального провадження; адаптувати систему доказів і загалом процесу доказування до нових реалій цифрової ери цивілізаційного розвитку суспільства.

правових наук України. 2019. Т. 26, № 2. С. 137–152; Самойленко О. А., Чердинцев Ю. Г. Питання визнання джерелом доказів у кримінальному провадженні електронних (цифрових) документів. *Криміналістика і судова експертиза*. 2022. Вип. 67. С. 169–177; Хахановський В. Г., Гуцалюк М. В. Особливості використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях. *Криміналістичний вісник*. 2019. № 1. С. 13–19; Антонюк А. Б., Русецька В. А. Електронні докази в кримінальному провадженні. *Інтернаука : міжнародний науковий журнал*. 2020. № 10. С. 78–86.

¹²²⁷ Коваленко А. В. Концептуальні засади використання цифрової 3D моделі як засобу пізнання та відображення ознак кримінального правопорушення. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 420–430; Берія Д. Ю., Войтовецька М. Є., Козаченко Н. Г., Зоріло В. В., Лебедєва О. Ю. Виявлення порушень цілісності цифрового зображення в контексті цифрової криміналістики. *Інформатика та математичні методи в моделюванні*. 2021. Т. 11. № 3. С. 181–190; Білоус І. В. Паспорт громадянина України у формі ID-картки як сучасний інструмент електронної та криміналістичної ідентифікації особи. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63 (1). С. 258–268.

¹²²⁸ Ангеленюк А.-М. Ю. Електронний документообіг як напрямок вдосконалення кримінально-процесуальної форми під час досудового розслідування в Україні. *Форум права*. 2020. № 4. С. 6–14; Іващенко О. Поняття та перспективи використання засобів електронного інформування учасників судового провадження у кримінальних справах. *Вісник Львівського університету*. 2013. Вип. 58. С. 314–321.

¹²²⁹ Самбор М. А. Застосування електронних засобів контролю як одного з обов'язків, що покладаються на підозрюваного, обвинуваченого під час обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, за нормами Кримінального процесуального кодексу України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 1. С. 125–131.

¹²³⁰ Каланча І. Г. Електронне кримінальне судочинство: технічний та юридичний аспекти. *Право і суспільство*. 2017. № 4 (2). С. 182–187; Кучинська О. П., Мальцева В. С. Правові засади електронного правосуддя. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 24–28; Бондаренко В. А., Пустова Н. О. Теоретико-правові питання електронного правосуддя в інформаційному суспільстві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. Вип. 2. С. 154–162; Біленчук П. Д., Колонюк В. П., Малій М. І. Інноваційне науково-технологічне забезпечення правосуддя в еру асиметричної електронної трансформації. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 70–80; Кушакова-Костицька Н. В. Електронне правосуддя: українські реалії та зарубіжний досвід. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 103–109.

¹²³¹ Літкевич Д. О. Теоретико-правові основи використання досягнень науково-технічного прогресу у кримінальній процесуальній формі : автореф. дис. ... доктора філософії : 081 – Право ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, 2020. 266 с.

¹²³² Ратнова А. В. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні : дис. ... доктора філософії : 081 – Право ; Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 248 с.

¹²³³ Скрипник А. В. Використання інформації з електронних носіїв у кримінальному процесуальному доказуванні : автореф. дис. ... доктора філософії : 081 – Право ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, 2021. 369 с.

¹²³⁴ Столітній А. В. Електронне кримінальне провадження на досудовому розслідуванні : дис. ... докт. юрид. наук 12.00.09 ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2018. 648 с.

Цифровізація і розвиток соціальної комунікації є компонентами багатовекторної системи інноваційного забезпечення кримінального провадження, основним постачальником якого традиційно вважається криміналістика. Криміналістична наука і практика є каналом упровадження важливих положень, вирішення завдань, що виникають у кримінальному провадженні¹²³⁵, що зрештою й стало першопричиною її появи понад століття тому. У відповідь на виклики зростання та професіоналізації злочинності у кінці XIX ст. в країнах Західної Європи та США тогочасні практичні органи правопорядку, які користувалися виключно життєвим досвідом і здоровим глуздом, виявили немічність, слабкість і безсилля, що й детермінувало появу соціального замовлення формування нових підходів, інтелектуальних новацій, наукової системи, здатної запобігти, протидіяти злочинності. Цю систему запропонував австрійський судовий слідчий, а згодом професор Г. Гросс, назвавши її криміналістикою¹²³⁶. Щоправда сучасний розвиток криміналістичної науки в східній частині Європи суттєво відрізняється від західної традиції та США, де вона трансформувалася у гібридну судову науку Forensic Science, яка концентрується, як правило, на природничо-технічних питаннях¹²³⁷, хоча, на думку деяких дослідників, криміналістику і судові науки можна ототожнювати, зважаючи на їх спорідненість і тенденції зближення¹²³⁸.

Сьогодні фахівці погоджуються, що криміналістика переросла власний потенціал і сягнула далеко за межі суто «поліцейської науки», «поліцейської техніки», «науки про розслідування злочинів»¹²³⁹ і навіть за межі кримінального судочинства¹²⁴⁰. Мовиться про появу нових учень і теорій, однак В. Даньшин убачає в таких тенденціях розширення предметної сфери криміналістики небезпеку руйнації цієї науки¹²⁴¹.

Справді, сумнівним є віднесення до окремого вчення криміналістичної теорії пізнання та доказування «теорії суддівського адміністрування»¹²⁴²,

¹²³⁵ Волобуєв А. Ф., Даньшин М. В. Про викладання криміналістики у світлі сучасної наукової парадигми. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2017. Вип. 24. С. 128.

¹²³⁶ Біленчук П. Д., Медвідь Ф. М. Ганс Гросс як фундатор криміналістичної науки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 34.

¹²³⁷ Степанюк Р. Л., Лапта С. П. Можливості розвитку криміналістичної науки в Україні з огляду на досвід США. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 3. С. 291–292.

¹²³⁸ Шепітько М. В. Концептуальні засади розвитку криміналістики та судових наук. *Архів кримінології та судових наук*. 2020. № 1. С. 91–95.

¹²³⁹ Біленчук П., Ярмолюк А. Наукове забезпечення криміналістичних досліджень у третьому тисячолітті. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 1. С. 116; Біленчук П. Д., Колонюк В. П., Ярмолюк А. А. Криміналістика третього тисячоліття: освіта, наука, практика. *Криміналістика і судова експертиза*. 2015. Вип. 60. С. 110–111;

¹²⁴⁰ Волобуєв А. Ф., Даньшин М. В. Про викладання криміналістики у світлі сучасної наукової парадигми. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2017. Вип. 24. С. 128.

¹²⁴¹ Даньшин М. В. Про об'єкт і предмет криміналістики та її зв'язки з іншими юридичними науками. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2013. Вип. 20. С. 100; Даньшин М. В. Теоретичні передумови міжпредметних зв'язків криміналістики з науками кримінально-правового циклу. *Форум права*. 2013. № 3. С. 174.

¹²⁴² Біленчук П. Деякі питання сучасного наукового забезпечення кримінального провадження: теорія і практика. *Віче*. 2013. № 24. С. 18.

яка очевидно перетинає межі предметної сфери криміналістики. Складно погодитись з ідеєю «адвокатської криміналістики» або «криміналістики захисту»¹²⁴³, адже вона також сягає за межі дуального об'єкта криміналістики, і замість протидії злочинності вивчає радше шляхи протидії розслідуванню, за винятком випадків, коли захисник діє в інтересах клієнта пліч-о-пліч зі стороною обвинувачення. Можливо, адвокати й здійснюють квазікриміналістичну діяльність, пов'язану із збиранням доказів, вивчають тактику перехресних допитів, опитувань, промов тощо, але вся ця діяльність не є об'єднана єдиною метою, соціальним призначенням, іманентно закладеним у класичну криміналістику Г. Гросса. Адвокат не несе на своїх плечах «тягар» завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України.

Повертаючись до питання трансферу криміналістикою інновацій у кримінальне провадження, можна навести чимало прикладів сучасних наукових розробок, які здатні суттєво покращити роботу зі слідами на місці події, процес виявлення, фіксації, вилучення, дослідження доказів. Для прикладу, це 3D-технології, які дають низку переваг у документуванні значущої для кримінального провадження інформації:

1) *універсальність* (3D-сканер можна використовувати у будь-якому приміщенні, на будь-якій ділянці відкритого простору, при будь-якому освітленні та під час здійснення огляду місця вчинення будь-якого кримінального правопорушення, зокрема у розслідуванні дорожньо-транспортних пригод та злочинів, пов'язаних із використанням вогнепальної зброї, вбивств, вибухів підпалів, терористичних актів¹²⁴⁴);

2) *портативність* (усі сучасні комплекти для проведення сканування складаються з невеликої спеціальної валізи, яка вміщує необхідні комплектуючі елементи обладнання, а також ноутбук зі спеціальним програмним забезпеченням);

3) *точність* (сутність 3D-технології полягає у формуванні хмари мільйонів точок певного реального середовища, тому результатом є не анімація чи симуляція, а реалістична картина, масштабне моделювання, здатне забезпечити перебування слідчих на місці події та побачити обстановку такою, якою бачив її злочинець¹²⁴⁵);

¹²⁴³ Погорецький М. А. Рецензія на монографію «Криміналістика XXI століття: місце у системі наукового знання». *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2013. № 1082. Вип. 16. С. 361.

¹²⁴⁴ Texas police department adopts 3D crime-scene laser scanner to support crime scene investigation. URL: <http://industrial.embedded-computing.com/news/texas-crime-scene-investigation>; Koźmiński L., Brzozowska M., Kościuk J., Kubisz W. Wykorzystanie możliwości skanowania 3D w oględzinach i dokumentowaniu miejsca zdarzenia. *Problemy Kryminalistyki*. 2010. № 267. S. 47.

¹²⁴⁵ Why police should use new crime scene mapping technology. URL: <https://www.policeone.com/police-products/3D-Laser-Scanners/articles/290043006-Why-police-should-use-new-crime-scene-mapping-technology>; Barazzetti L., Sala R., Scaioni M. and other. 3D scanning and imaging for quick documentation of crime and accident scenes. *Sensors, and Command, Control, Communications, and Intelligence (C3I) Technologies for Homeland Security and Homeland Defense XI*. 2012. Vol. 835910. DOI: <https://doi.org/10.1117/12.920728>.

4) *легкість* у використанні (3D-технології не є надто складними для користувача і після проходження спеціальних тренінгів зацікавлений суб'єкт може їх опанувати та ефективно застосовувати¹²⁴⁶);

5) *швидкість* (для детального опису стандартного житлового приміщення звичним способом потрібно 1,5 – 3 год., тоді як 3D-сканер створить фотореалістичну модель за кілька хвилин¹²⁴⁷);

6) *безпе́чність* (по-перше, усі 3D-сканери є безпечними для використання працівниками поліції та експертами; по-друге, ці технології сприяють забезпеченню безпеки осіб через відсутність потреби тривалого перебування на небезпечних ділянках огляду¹²⁴⁸);

7) *поліфункціональність* (3D-технології не обмежуються тільки візуалізацією місця події на 360°, а дозволяють вирішити низку інших питань таких як проведення необхідних вимірювань, дослідження маловидимих трасологічних слідів, виготовлення 2D-схем та планів місця події, цифрових фотографій місця події, інших необхідних додатків до протоколів, реконструкції механізму злочину тощо);

8) *економічність* (дозволяють отримати необхідний результат у спосіб кращий, ніж традиційні засоби криміналістичної техніки та тактики, при значно менших витратах ресурсів¹²⁴⁹).

Не менш цікавими з точки зору ефективності документування важливої інформації є перспективи розширення практики використання тактичних БПЛА¹²⁵⁰. Суттєвими аргументами «за» використання дронів, наприклад, при огляді, є можливість відносно швидко обстежити територію, виготовити якісні

¹²⁴⁶ Scan. Analyze. Deliver. URL: <http://www.publicsafety.faro.com>; Bostanci E. 3D Reconstruction of Crime Scenes and Design Considerations for an Interactive Investigation Tool. *International Journal of Information Security Science*. Vol. 4. No. 2. P. 50–58.

¹²⁴⁷ How 3D laser scanners are changing crime scene investigations. URL: <https://www.policeone.com/police-products/accident-reconstruction/articles/8720378-How-3D-laser-scanners-are-changing-crime-scene-investigations/>; Koźmiński L., Brzozowska M., Kościuk J., Kubisz W. Wykorzystanie możliwości skanowania 3D w oględzinach i dokumentowaniu miejsca zdarzenia. *Problemy Kryminalistyki*. 2010. № 267. S. 49.

¹²⁴⁸ How 3D laser scanners are changing crime scene investigations. URL: <https://www.policeone.com/police-products/accident-reconstruction/articles/8720378-How-3D-laser-scanners-are-changing-crime-scene-investigations/>; CSI's use 3D Laser Technology to Save Time, Record Evidence, and Protect Officers. URL: <https://www.crimesceneinvestigatoredu.org/2015/09/csis-use-3d-laser-technology-to-save-time-record-evidence-and-protect-officers/>; Дуфенюк О., Марко О. Інноваційні технології 3D-сканування у криміналістичній діяльності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 313–315; Blahuta R. I., Blikhar V. S., Dufeniuk O. M. Transfer of 3D Scanning Technologies Into the Field of Criminal Proceedings. *Science and innovation*. 2020. Vol. 16 (3). P. 84–91. DOI: <https://doi.org/10.15407/scine16.03.084>.

¹²⁴⁹ Дуфенюк О., Марко О. Інноваційні технології 3D-сканування у криміналістичній діяльності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 313–315; Blahuta R. I., Blikhar V. S., Dufeniuk O. M. Transfer of 3D Scanning Technologies Into the Field of Criminal Proceedings. *Science and innovation*. 2020. Vol. 16 (3). P. 84–91. DOI: <https://doi.org/10.15407/scine16.03.084>; Дуфенюк О., Ковальська М. Новітні технології у практиці досудового розслідування на прикладі використання 3D-сканерів та смартфонів при огляді місця події. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 302–305.

¹²⁵⁰ Дуфенюк О. Тактика огляду з «висоти пташиного польоту» або дрони на службі в органах поліції. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : матеріали науково-практичного семінару (м. Львів, 25 жовтня 2019 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 37–41; Дуфенюк О. Напрями використання безпілотних літальних апаратів (дронів) органами поліції. *Інформаційні технології в освіті та практиці* : збірник наукових статей за матеріалами доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 20 грудня 2019 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 162–165.

2D-схеми та інші картографічні додатки до протоколів, аерофотоілюстрації та відеозйомку, що дає можливість комплексно оцінити слідову картину події, здійснити аналіз механізму кримінального правопорушення, досліджувати його окремі елементи. Зазвичай йдеться про огляд місць вибухів, пожеж, ДТП, авіатрощ, незаконного використання природних ресурсів (видобуток бурштину, піску, каменю, незаконна порубка лісу і т. д.), незаконних посівів нарковмісних рослинних культур, екологічних злочинів, військових злочинів. Такі інноваційні засоби підтвердили свою ефективність при здійсненні фотографування важко доступних прибережних ліній та русла рік, місць після пожеж, ДТП, інших подій на територіях, які складно сфотографувати, зважаючи на різну специфіку¹²⁵¹. БПЛА можна використовувати для тактичних операцій розслідування кримінальних правопорушень «за гарячими слідами», оскільки вони можуть бути оснащені додатковими спеціальними інфрачервоними та руховими сенсорами для виявлення осіб, особливо в темну пору доби, індикаторами GPS, камерами для розпізнавання обличчя, що дозволяє ідентифікувати осіб у парковій зоні, поблизу шкіл, при політичних зборах та мітингах¹²⁵². Зокрема, дрони застосовуються для моніторингу безпеки осіб під час проведення масових заходів у Великій Британії, США, Китаї та багатьох інших країнах¹²⁵³.

В Україні досвід роботи з БПЛА тільки формується. Втім, урахувавши специфіку застосування новітніх технологій, необхідний час для опанування спеціальними навиками, а також з огляду на те, що на місці події криміналіст має обмежені фізичні можливості якісно різними засобами здійснювати фіксацію криміналістично значущої інформації, що збільшує тривалість дій, гадаємо, назріла потреба створити окремий *спеціальний відділ інноваційного забезпечення* (далі – СВІЗ) при ГУ НП. Фахівці цього підрозділу мають залучатися для здійснення аерозйомки з допомогою БПЛА, для створення віртуальної 3D-моделі місця події за допомогою лазерного сканера, подальшої обробки інформації з використанням спеціального забезпечення, виготовлення та надання суб'єктам процесуальної діяльності додатків до протоколів процесуальних дій у цифровій формі. Діяльність такого підрозділу має регламентуватися окремими відомчими документами за прикладом регулювання діяльності криміналістичних лабораторій, функціонування вибухотехнічної чи кінологічної служби. Фахівці цього підрозділу, які спеціалізуються на застосуванні дронів, могли б залучатися не тільки до проведення оглядів, але для технічного супроводження тактичних операцій переслідування злочинців, розшуку осіб, забезпечення громадської безпеки, проведення окремих оперативно-розшукових заходів. Особливе значення

¹²⁵¹ Rusek M. Dron na oględzinach. *Problemy kryminalistyki*. 2016. 293 (3). S. 37.

¹²⁵² Hearing on «Using Unmanned Aerial Systems Within the Homeland: Security Game Changer?» Before the Subcommittee on Oversight, Investigations, and Management of the U.S. House of Representatives, Committee on Homeland Security. Washington : Cannon House Office Building, 2012. P. 2–3.

¹²⁵³ Микитюк М. А. Роль та місце безпілотних літальних апаратів при забезпеченні безпеки осіб під час проведення масових заходів. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*. 2018. № 18. С. 43.

діяльність такої служби має в умовах воєнного стану, коли зростає потреба в якісному документуванні воєнних злочинів. Функціонал підрозділу спеціального криміналістичного забезпечення ГУ НП з часом може бути розширений (доповнений) з огляду на новітні напрями технічного прогресу. Такий підхід дасть змогу швидко та ефективно впроваджувати інновації у криміналістичну діяльність, адже сьогодні надскладним завданням є навчання всіх криміналістів у територіальних органах поліції якісно та ефективно застосовувати дрони та 3D-сканери у «польових» умовах, а забезпечення технічним засобами цих усіх підрозділів і погонів. Натомість вузька спеціалізація персоналу та оснащення регіонального підрозділу не викликатиме значних труднощів.

Чимало уваги в науці та практиці приділяється проблематиці біометричних технологій¹²⁵⁴, системам оптичної візуалізації мало видимих слідів¹²⁵⁵, іншим численним інноваціям у криміналістиці. На жаль, обмежений обсяг дослідження не дозволяє ґрунтовно описати їх значущість і перспективи впровадження, тому залишимо цю проблематику для наступних наукових розвідок.

Мегавиклики у сфері безпеки (тероризм та організована транснаціональна злочинність, кіберзагрози, пандемія, війна) ми частково розглядали у попередніх підрозділах, обговорюючи характеристику динамічності балансу публічного та приватного інтересу в кримінальному провадженні. Нагадаємо, що спільним у реагуванні на всі ці виклики є потреба впровадження більш жорстких, обмежувальних заходів, балансування інтересів публічної безпеки і приватного права, свободи. Науковці та практики мають активізувати свої зусилля для реформи національного процесуального законодавства, криміналістичної діяльності, посилення міжнародної співпраці щодо протидії терористичним і кіберзагрозам, організованій злочинності, порушенням міжнародного гуманітарного права.

Прикладом ефективного поєднання науки і практики можуть слугувати спільні напрацювання в рамках розробки нової гілки *«воєнної криміналістики»* як розділу, який вивчає *теоретичні положення та практичні рекомендації щодо збирання (виявлення, фіксації, вилучення), дослідження, оцінки та використання доказів порушень міжнародного гуманітарного права, тактики проведення процесуальних дій та методики розслідування воєнних злочинів.*

Важливість розробки такого напрямку науки і практики продиктоване потребою розслідування численних воєнних злочинів в умовах нових викликів:

1) *геополітичні* – пов'язані із небажанням держави-агресора виконувати вимоги міжнародного права; посиленням політики мілітаризації держави-

¹²⁵⁴ Захаров В. П., Рудешко В. І. Біометричні технології в XXI столітті та їх використання правоохоронними органами : посібник. 2-ге вид., доп. Львів : ЛьвДУВС, 2015. 492 с.; Благута Р. І., Мовчан А. В. Новітні технології у розслідуванні злочинів: сучасний стан і проблеми використання : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 256 с.

¹²⁵⁵ Семенов В. В., Терешкевич А. І. Використання новітніх технологій та досягнень науки й техніки в кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2015. Вип. 60. С. 121–123; Яремчук В. О. Роль новітніх науково-технічних засобів та криміналістичних знань у діяльності слідчого. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. Вип. 67. С. 343.

агресора для ведення агресивної війни; протидією державою-агресором розслідуванню воєнних злочинів шляхом висловлення публічних заяв-заперечень, заяв стосовно цілей військової агресії чи окремих військових операцій, поширення неправдивої інформації, інсценування, провокації; знищення документації (наприклад, протоколів засідань, стенограм, наказів, планів, описів замовлень на постачання, інших документів, що підтверджують факти перебування комбатантів на певній території, отримання наказів вищого керівництва, ведення цілеспрямованої, системної, агресивної політики); знищення слідів злочинів, ліквідація свідків, підозрюваних (приміром, спалення трупів у мобільних крематоріях); примусове переміщення свідків та потерпілих з окупованих територій на територію держави-агресора і т. д.;

2) *правові* – пов'язані із потребою швидко реагувати на виклики правозастосовної практики і вносити зміни до законодавства, яке пристосоване не в повному обсязі до цілей та потреб кримінального провадження в умовах військової агресії; відсутністю ратифікації українським парламентом Римського статуту Міжнародного кримінального суду; наявністю прогалин і колізій у кримінальному законодавстві, що ускладнює процес правової кваліфікації діянь, доказування та прийняття процесуальних рішень; відсутністю достатньо напрацьованої слідчої, прокурорської та судової правозастосовної практики притягнення до відповідальності за вчинення злочинних порушень МГП; значною кількістю змін у законодавстві (змінюються часом ті положення, щодо яких нещодавно були внесені зміни), а це потребує часу для формування усталених практик застосування;

3) *безпекові* – пов'язані з необхідністю перебування на певній території через загрозу поновлення активних бойових дій (наприклад, авіаударів, артилерійських або мінометних обстрілів), мінування території, ризики обвалів будівель та споруд, пошкодження електромереж, газотранспортних та інших комунікацій; необхідністю виконання завдань кримінального провадження в потенційно небезпечних для життя та здоров'я умовах, що спричинено дією так званих «брудних бомб» (засоби ураження, що мають додаткові хімічні, бактеріологічні, радіоактивні компоненти) або пошкодженнями інфраструктурних об'єктів, внаслідок чого відбулося забруднення довкілля небезпечними речовинами;

4) *тактичні* (пов'язані з наявністю значної кількості епізодів злочинів, значної кількості свідків та потерпілих, відсутністю можливості допиту значної частини свідків і потерпілих на місці події через їх травмування, транспортування до закладів охорони здоров'я, евакуацію, міграцію за кордон, викрадення або примусове переміщення комбатантами країни-агресора; високою ймовірністю повторної ретравматизації свідків і потерпілих під час допитів, особливо дітей, які стали очевидцями фактів насильства, мають тривожні або депресивні розлади через болісний досвід; необхідністю розшуку значної кількості підозрюваних, складністю встановлення індивідуальної участі комбатантів у воєнних злочинах; наявністю значного масиву слідів злочинів,

необхідністю вилучення значної кількості речових доказів, розосереджених на великій території, вилучення зразків для судових експертиз, необхідністю ідентифікації пошкоджених, фрагментованих трупів або таких, що поховані в дезорганізованих масових могилах; наявністю значного інтервалу між часом вчинення злочину та початком роботи слідчих груп, що ускладнює розслідування «за гарячими слідами», ідентифікацію трупів; втручання в первинну обстановку сторонніх осіб до початку роботи слідчих груп (наприклад, поховання закатованих людей, прибирання території від уламків тощо); необхідністю ексгумації трупів з місць масових поховань; необхідністю дослідження значних масивів даних цифрової інформації; відсутністю окремих спеціалізованих методик розслідування тощо);

5) *логістичні* (пов'язані з необхідністю залучення значних фінансових та матеріальних ресурсів

(1) для забезпечення роботи персоналу (відрядження, розміщення, харчування, діяльності мобільних слідчих груп, спеціалізованих груп криміналістів, вибухотехніків, судових медиків, токсикологів, допоміжного персоналу та інших фахівців, у тому числі іноземних, скерованих для роботи на місцях вчинення воєнних злочинів;

(2) для забезпечення процесу розслідування криміналістичною технікою (фото-, відеофіксації місць події, БПЛА, засобів збирання доказів та їх дослідження у «польових умовах»; допоміжних засобів (спеціального одягу, респіраторів, взуття, наметів для захисту речових доказів від негоди, захисних стрічок, пакетів), пересувних криміналістичних лабораторій тощо);

(3) для забезпечення розслідування іншими засобами та матеріальними ресурсами (залучення спеціального транспорту, землерийної техніки, мобільних рефрижераторів для транспортування трупів і т. д.);

б) *інформаційно-комунікаційні* (пов'язані з необхідністю забезпечення ефективної відомчої та міжвідомчої комунікації в системі правоохоронних органів, аварійних служб, закладів охорони здоров'я, експертних установ, органів прокуратури та судів, органів місцевого самоврядування, міграційних служб, міжнародних організацій; необхідністю забезпечення постійної комунікації з населенням з використанням засобів масової інформації, соціальних мереж; необхідністю обробки великих обсягів даних про ідентифікованих померлих, загублених дітей, розшукуваних осіб, невстановлених трупів, загублених, втрачених речей, майна, документів і т. д.)¹²⁵⁶.

У таких умовах для науки і практики кримінального провадження гостро постає потреба стандартизації розслідування воєнних злочинів та розроблення

¹²⁵⁶ Дуфенюк О. Розслідування воєнних злочинів в Україні: виклики, стандарти, інновації. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 1. Р. 46–56. DOI: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-1-6>; Дуфенюк О. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. *Юридичний електронний журнал*. 2022. № 4. С. 369–374. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88>; Дуфенюк О. Війна як виклик для системи кримінального правосуддя. *Інноваційний потенціал та правове забезпечення соціально-економічного розвитку України: виклик глобального світу* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 19–20 травня 2020 р.). Полтава : ШЕП. 2020. С. 61–65.

спеціалізованих підвидових методик документування окремих видів воєнних злочинів. Після деокупації територій перед органами досудового розслідування відкрився величезний «фронт» численних місць події. Будемо відверті, для підготовки багатьох слідчих, прокурорів виділяється у кращому випадку кілька академічних годин для засвоєння питань правової кваліфікації діянь проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, питань криміналістичного забезпечення їх розслідування. Спеціальних методик розслідування воєнних злочинів фактично не було. Відтак значна частина фахівців змушена була навчатися діяти у нових «польових умовах», пристосовуватися до нових завдань.

Стандартизація розслідування воєнних злочинів допомагає уніфікувати процес підготовки персоналу, алгоритмізувати роботу на місці події, взаємодію між різними підрозділами, експертними установами, забезпечити якісне документування фактів, проведення процесуальних дій. Водночас важливо враховувати зарубіжний досвід, адже сьогодні у цій сфері існує багато напрацювань. Йдеться, наприклад, про Посібник для допомоги розслідуванню міжнародних злочинів (2011 р.)¹²⁵⁷; Порадник щодо розслідування воєнних злочинів проти людяності та злочину геноциду у Боснії та Герцеговині (2013 р.)¹²⁵⁸; Мінесотський протокол розслідування потенційно протиправної смерті (2017 р.)¹²⁵⁹; Криміналістичний посібник для розслідування, вилучення та аналізу людських скелетних останків (2020 р.)¹²⁶⁰; Борнмутський протокол про захист та розслідування фактів масових поховань (2020 р.)¹²⁶¹ та ін. Зважаючи на обмаль наукових та методичних напрацювань, які стосуються проблематики розслідування воєнних злочинів, з одного боку, та актуальні потреби практики, з іншого, у близькій темпоральній перспективі слід очікувати значне поживлення інтересу та закономірну тенденцію поглибленої розробки окреслених питань.

Розслідування воєнних злочинів у цифрову епоху має особливості, що зумовлені такими чинниками:

(1) широкими можливостями користувачів смартфонів, інших засобів з функціями фото- та відеофіксації документувати воєнні злочини, транслювати події онлайн, поширювати без кордонів інформацію через мережу Інтернет,

¹²⁵⁷ Nystedt M., Kleffner J. K., Nielsen C. A. Handbook On Assisting International Criminal Investigations. Folke Bernadotte Academy and Swedish National Defence College. 2011. 49 p. URL: <https://fba.se/contentassets/6f4962727ea34af5940fa8c448f3d30f/handbook-on-assisting-international-criminal-investigations.pdf>.

¹²⁵⁸ Investigation Manual for War Crimes, Crimes Against Humanity and Genocide in Bosnia and Herzegovina. OSCE. 2013. 315 p. URL: <https://www.osce.org/bih/281491>.

¹²⁵⁹ The Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, New York/Geneva. 2017. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/MinnesotaProtocol.pdf>.

¹²⁶⁰ Fondebrider L. Forensic Guide to the Investigation, Recovery And Analysis of Human Skeletal Remains. Argentine Forensic Anthropology Team (EAAF). 2020. URL: <https://eAAF.org/wp-content/uploads/2020/11/EAAF-Forensic-Guide-for-the-investigation-recovery-and-analysis-of-human-skeletal-remains.pdf>.

¹²⁶¹ Klinkner M., Smith E. The Bournemouth Protocol on Mass Grave Protection and Investigation. Arts and Humanities Research Council. 2020. URL: <https://www.bournemouth.ac.uk/research/projects/mass-grave-protection-truth-justice>.

соціальні мережі, засоби масової інформації, блоги, влоги тощо, охоплюючи в такий спосіб мільйонні аудиторії користувачів;

(2) широкими можливостями моніторингу, стеження за різними об'єктами, встановлення їх геолокації, і т. д., обробки великих даних за допомогою засобів кримінального аналізу, використання OSINT інструментів, кіберрозвідки;

(3) цифровізацією криміналістичної, судово-експертної діяльності, що значно підвищує якість, точність та швидкість збирання доказів;

(4) поступовою трансформацією моделі кримінального провадження від паперової до електронної, що вже на етапі перехідної паперово-електронної моделі суттєво впливає на процес доказування¹²⁶².

Підсумовуючи, треба підкреслити, що у зв'язку з обмеженим обсягом дослідження, безумовно, не всі мегатренди були висвітлені, а надану характеристику тих, які обговорювалися, не можна вважати вичерпною. Втім, очевидно, що сьогодні в Україні баланс науки і практики в рамках кримінального провадження загалом відбувається з урахуванням глобальних тенденцій, ба навіть їх синтезу. Постійний моніторинг таких змін має залишатися пріоритетним завданням, як і активна розробка нових систем та моделей управління, реагування на виклики, формування нових запитів з метою актуалізації науки і практики кримінального провадження, корегування траєкторії розвитку криміналістичної, оперативно-розшукової, експертної, процесуальної діяльності.

3.3.3. Вплив медійної криміналістичної псевдонауки на кримінальне провадження

Телевізійна культура транслює певні значення, формує цілу парадигму значень, конструює ситуації, в яких поєднуються міфи і реальність, вигадка і справжня наука. Згідно з різними соціологічними опитуваннями, понад 70 % або 32 мільйонів українців дивляться телевізійні серіали¹²⁶³. Окрім того, 58 % молоді прагнуть копіювати поведінку телегероїв¹²⁶⁴. Глядачі можуть потрапити в пастку маніпулювання, але вони часто не хочуть визнавати такий вплив медіапродуктів на їхню свідомість¹²⁶⁵. Утім, цей вплив таки існує. Через

¹²⁶² Дуфенюк О. Розслідування воєнних злочинів в Україні: виклики, стандарти, інновації. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 1. Р. 46–56. DOI: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-1-6>; Дуфенюк О. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. *Юридичний електронний журнал*. 2022. № 4. С. 369–374. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88>; Дуфенюк О. Війна як виклик для системи кримінального правосуддя. *Інноваційний потенціал та правове забезпечення соціально-економічного розвитку України: виклик глобального світу* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 19–20 травня 2020 р.). Полтава : ПШП. 2020. С. 61–65.

¹²⁶³ Прядко О., Белозьоров Р. Особливості форматів сучасних телесеріалів. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв*. 2018. № 2. С. 108.

¹²⁶⁴ Субота Є. В. Інформаційно-психологічний вплив ЗМІ. *Вісник ХДАК*. Вип. 49. 2016. С. 123.

¹²⁶⁵ Stojer-Polańska J. Kryminalistyka w mediach. Wpływ seriali kryminalnych na postępowanie karne. *Poznań : Silva Rerum*, 2016. S. 121.

споживання інформаційно-розважального контенту відбувається седиментація, «випадання в осад соціального досвіду» (Е. Гуссерль), тобто мислення відкладає у свідомості певну частину соціального досвіду, і ця частина «осідає» в пам'яті у вигляді стереотипів як завчених і легко впізнаних цілісних висновків¹²⁶⁶. Ці дані є важливими у контексті обговорення запропонованої проблематики впливу медійної криміналістичної псевдонауки на кримінальне провадження.

У жовтні 2000 р. уперше на телеекранах з'явилась пілотна серія культового серіалу «CSI: місце злочину Лас-Вегас», яка за рівнем презентації можливостей криміналістичної науки значно перевершила усі до того часу емітовані на телебаченні детективи. Згодом множилися нові сезони і з'явилися додаткові кінопроекти: «CSI: місце злочину Маямі» та «CSI: місце злочину Нью-Йорк», «CSI: кіберпростір», «CSI: безсмертя». Ці медіапродукти впродовж багатьох років очолювали світові рейтинги. За деякими даними, аудиторія систематичних оглядачів американських «CSI-шоу» або «CSI-драми» сягає понад 100 млн¹²⁶⁷. Це підтверджує думку, що телебачення є певною мірою духовним наркотиком¹²⁶⁸. Великою мірою успіх серіалів зумовлений тим, що це спосіб відійти від дійсності. За словами фахівців, серіал «впливає на глядача так само, як і комп'ютерна гра. Під час перегляду телесеріалу глядач переміщується у іншу реальність, де він/вона відчуває себе в безпеці, знаходячись десь в іншому світі, однак увесь час залишаючись лише спостерігачем»¹²⁶⁹.

Абревіатура «CSI» походить від англ. «*Crime Scene Investigation*», що дослівно означає «розслідування місця злочину» або «розслідування на місці злочину». Основне завдання медіапродуктів такого спрямування – відобразити не процес вчинення злочину, а ретельний аналіз його слідової картини, взаємодію між органами поліції, детективами, експертами, криміналістичними лабораторіями, прокуратурою та судом у процесі збирання, дослідження, оцінки та використання доказів за допомогою криміналістичних засобів та методів, досягнень судової експертології. Для таких фільмів типовою є демонстрація тактики дій на місці події; криміналістичного обладнання для фотографування, освітлення, вимірювання, пошуку предметів, проведення експрес-тестувань; використання інформаційно-пошукових та біометричних систем досліджень ДНК, дактилоскопії, експертиз матеріалів і речовин, трасологічні, балістичні, токсикологічні, судово-медичні, почеркознавчі, фоноскопичні, пожежно-технічні та інші експертизи, тактики допитів, пред'явлення для впізнання тощо. Епізоди розпочинаються як кейси тяжких злочинів, а далі фахівці-криміналісти, детективи, аналітики завдяки високому

¹²⁶⁶ Лавлінський Р. Механізми формування соціальних стереотипів у суспільстві засобами мас-медіа. *Наукові записки*. 2010. Вип. 7. С. 169.

¹²⁶⁷ Shelton D. E. The «CSI Effect»: Does It Really Exist? *National Institute of Justice Journal*. 2008. Vol. 259. P. 1.

¹²⁶⁸ Субота Є. В. Інформаційно-психологічний вплив ЗМІ. *Вісник ХДАК*. Вип. 49. 2016. С. 127.

¹²⁶⁹ Прядко О., Белозьоров Р. Особливості форматів сучасних телесеріалів. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв*. 2018. № 2. С. 112.

професіоналізму та інноваційним технологіям збирають докази та з майже стовідсотковою точністю й ефективністю викривають злочинців.

До цієї категорії медійного контенту належать не тільки класичні фільми групи CSI, але й інші серіали – «Закон і порядок», «Кістки», «Елементарно», «Касл», «Мислити як злочинець», «Декстер», «NCIS: полювання на вбивць» і т. д.). Сумарно йдеться про сотні серій тривалістю біля 45 хв., тисячі годин споживання медіа продукту, в якому демонструються наука і практика кримінального провадження, переважно у спотвореному, фантастичному вигляді.

Відтак уже через кілька перших років популяризації таких шоу американські журналісти, науковці та правники заговорили про складний соціальний феномен CSI як чинник, який має специфічний вплив на суспільство. На початку 2000 років з'явилася низка перших публікацій у періодичному виданні «Time», в яких надавалися підтвердження зі звітів правоохоронних органів, що стосувалися впливу CSI-ефекту на правонастосовну практику¹²⁷⁰. Найбільша проблема вбачалася у тому, що в американській системі права, де справи про вчинення тяжких злочинів розглядаються судом присяжних, останні внаслідок формування під впливом криміналістичних серіалів внутрішнього переконання про значні можливості спеціальних служб у сфері збирання доказів мають значно вищі очікування та вимоги до тих доказів, які в судовій залі надає прокурор, а також вищі вимоги до категоричності та точності висновків експертів. Чимало осіб сприймають такі фільми як документальні, а методи роботи криміналістів, судових експертів, слідчих та прокурорів правдивими¹²⁷¹. Отож, такі присяжні більш схильні виносити виправдувальні вироки через брак наукової доведеності вини, що загалом негативно впливає на систему правосуддя, адже у фільмах та серіалах часто реальність не відповідає практиці, а така лояльність до злочинців через об'єктивну неможливість надати більш точну та науково обґрунтовану доказову інформацію не виправдана. Немає розуміння реалій правонастосовної практики, повноважень і взаємодії органів досудового розслідування, оперативних підрозділів, прокуратури та суду. Саме з цим пов'язані скарги правників та суддів¹²⁷².

Медійна криміналістична псевдонаука – це презентовані у телевізійному медіаконтенті криміналістичні та судово-експертні знання, уміння, навички, технічні засоби, обладнання, методи вивчення механізму кримінального

¹²⁷⁰ Chin J. M., Workewych L. The CSI Effect. *Law, Crime and Criminology, Law and Society*. 2016. Jul. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199935352.013.28

¹²⁷¹ Stojer-Polańska J. Kryminalistyka w mediach. Wpływ seriali kryminalnych na postępowanie karne. Poznań : Silva Rerum, 2016. S. 118.

¹²⁷² Shelton D. E. The «CSI Effect»: Does It Really Exist? *National Institute of Justice Journal*. 2008. Vol. 259. P. 2; Wise J. Providing the CSI treatment: Criminal justice practitioners and the CSI Effect. 2009. *Current Issues Criminal Justice*. Vol. 21. P. 384; Kopacki C. G. Examining the CSI effect and the influence of forensic crime television on future jurors. A Dissertation. The Virginia Commonwealth University. 2013. P. 9; Alldredge J. The «CSI Effect» and Its Potential Impact on Juror Decisions. *Themis: Research Journal of Justice Studies and Forensic Science*. 2015. Vol. 3. P. 115; McCay M. D. CSI Effect and Forensic Science : abstract of a Dissertation ; The University of Southern Mississippi. 2014. P. 3–4.

правопорушення, збирання та дослідження наукових доказів, що в сукупності є результатом вигадки кінематографа і не відповідають стандартам криміналістичного забезпечення кримінального провадження в реальних умовах.

У запропонованій дефініції вжито поняття «науковий доказ», появу якого в західній науковій доктрині пов'язують із 1923 р., коли з'явилися стандарти оцінювання висновків експерта. У зв'язку зі складністю розуміння наукової мови, методики досліджень, інтерпретації результатів лабораторних, порівняльних, експериментальних та інших досліджень, урахування похибок, ступеня достовірності отриманих висновків, намаганнями псевдоекспертів подавати свої псевдовисновки на основі псевдонауки, на допомогу суддям було впроваджено так званий Фрай-стандарт (*Frye*). Він означав, що суддя може вважати достовірним тільки такий висновок, під час підготовки якого були застосовані наукові методи та прилади, що отримали «загальне визнання» (*general acceptance*) інших спеціалістів у цій галузі. Цей стандарт існував до 1993 р., поки не було прийнято новий Дауберт-стандарт (*Daubert*), який передбачив оцінку наукових доказів за чітко визначеними критеріями:

- можливість перевірити докази з допомогою науки;
- наявність рецензій та публікацій щодо методики;
- діагностична цінність (інформація про ймовірність помилок);
- стандартизація операцій дослідження;
- загальне прийняття в науці¹²⁷³.

Початком теорії «наукових доказів» можна вважати роз'яснення до цього стандарту, які містять таке твердження: не кожен висновок експерта може відповідати усім пунктам Дауберта, але той, який відповідає, справді можна вважати «науковим доказом»¹²⁷⁴.

Впродовж останніх 25 років поняття «науковий доказ» розширило змістовне ядро і сьогодні пропонується вважати такими доказами *будь-які фактичні дані, які отримані в результаті застосування науково обґрунтованих методик та засобів їх збирання уповноваженими суб'єктами; дослідження експертом та його роз'яснення, надані у висновку або в показаннях на основі спеціальних знань, умінь, досвіду, компетенції та кваліфікації для вирішення завдань кримінального провадження. У широкому сенсі йдеться про всі сліди, матеріали, речовини, речі, документи тощо, які потребують техніко-криміналістичних засобів і методів роботи, щоб згодом потрапити на дослідницький стіл чи під мікроскоп експерта*¹²⁷⁵. Науковий доказ – це доказ, який спирається на науку криміналістики в широкому сенсі і має певну діагностичну цінність¹²⁷⁶.

¹²⁷³ Benedict N. Fingerprints and the Daubert Standard for Admission of Scientific Evidence: Why Fingerprints Fail and a Proposed Remedy. *Arizona Law Review*. 2004. Vol. 46. P. 526; McCarthy L. S. Life After Daubert v. Merrell Dow: Maine as a Case Law Laboratory for Evidence Rule 702 Without Frye. *Maine Law Review*. 1994. Vol. 46. P. 322.

¹²⁷⁴ Girdwoyń P. *Opinia biegłego w sprawach karnych w europejskim systemie prawnym*. Warszawa : Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, 2011. S. 120.

¹²⁷⁵ Дуфенюк О. Польський досвід підготовки юристів до роботи з науковими доказами у кримінальному провадженні. *Форум права*. 2019. № 57 (4). С. 26–37. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3403545>;

Про «ненаукові докази» (*non scientific evidence*) йдеться тоді, коли суд, оцінюючи висновок експерта, виявляє «пародію науки, що одягає лабораторний фартух»¹²⁷⁷. Прикладом може слугувати ситуація, коли якийсь вчений використовує при почеркознавчому дослідженні нікому невідому методику математичного моделювання, яка в середовищі фахівців у цій сфері не пройшла апробацію та перевірку на предмет достовірності отриманих результатів, або інший псевдофахівець без спеціальної освіти береться за дослідження у чужій для себе галузі, застосовуючи вигадані засоби та методи. Такі випадки були зафіксовані у практиці¹²⁷⁸.

Факт існування медійної криміналістичної псевдонауки підтверджується низкою характеристик, які транслюються з телеекранів.

По-перше, криміналістична наука у цих шоу здається безпомилковою, що може спровокувати віру суспільства у криміналістику як «супернауку» (*super-science*), що забезпечує систему правосуддя інструментарієм для справедливого рішення, адже кожний злочин швидко та повно розслідується впродовж години з використанням сучасної техніки¹²⁷⁹. Це дало змогу говорити навіть про явище «CSI-інфекції»¹²⁸⁰ через завищені очікування (так би мовити, «інфікування» вимогливістю) не тільки до доказів, але й всієї системи правосуддя. Вкрай рідко демонструються помилки і, крім того ж, вони часто впливають до настання негативних наслідків для головних героїв.

По-друге, медіапродукти створили «сміттєву науку» (*junk science*)¹²⁸¹, яка є результатом «голлівудизації» кримінального процесу¹²⁸². Для ефектності розважального контенту режисери вигадують такі фіктивні, фальшиві, фантастичні засоби і методи, які в реальній правозасовній практиці взагалі відсутні, або мають обмежений ресурс. В одному з досліджень було встановлено, що герої-криміналісти шукали ДНК-докази у 86 % всіх серій, знайшли їх у 84 %, проаналізували у 77 % і використали для вирішення справи у 39 %¹²⁸³. Видається, що генетичні дослідження є рутинною буденністю, але це не так.

Дуфенюк О. Феміда над мікроскопом або «наукові докази» у кримінальному провадженні (питання термінології). *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 8 листопада 2019 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 52–54.

¹²⁷⁶ Stojer-Polańska J. Kryminalistyka w mediach. Wpływ seriali kryminalnych na postępowanie karne. Poznań : Silva Rerum, 2016. S. 27.

¹²⁷⁷ Moszczyński J. Przejście od badań jakościowych do ilościowych – nowy paradygmat kryminalistyki czy tylko akademicka dyskusja. *Paradygmaty kryminalistyki*. Kraków : Wydawnictwo UJ, 2016. S. 32.

¹²⁷⁸ Gruza E. Junk science po polski. Czynności procesowo-kryminalistyczne w polskich procedurach : materiały z konferencji naukowej i IV Zjazdu Katedr Kryminalistyki (Toryń, 5–7 maja 2004 r.). Toruń : Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 75.

¹²⁷⁹ Kopacki C. G. Examining the CSI effect and the influence of forensic crime television on future jurors. A Dissertation. The Virginia Commonwealth University. 2013. P. 20, 22.

¹²⁸⁰ McCay M. D. CSI Effect and Forensic Science : abstract of a Dissertation ; The University of Southern Mississippi. 2014. P. 21.

¹²⁸¹ Kopacki C. G. Examining the CSI effect and the influence of forensic crime television on future jurors. A Dissertation. The Virginia Commonwealth University. 2013. P. 25.

¹²⁸² McCay M. D. CSI Effect and Forensic Science : abstract of a Dissertation ; The University of Southern Mississippi. 2014. P. 4.

¹²⁸³ Brewer P. R., Barbara L. L. Media Use and Public Perceptions of DNA Evidence. *Science Communication*. 2010. Vol. 32 (1). P. 98.

По-третє, вчений-криміналіст оперує величезним діапазоном знань із різних галузей, що також є фікцією. Як слушно говорить М. Маккей, у «CSI: місце злочину Лас-Вегас» лідер команди криміналістів Г. Гріссом виконує багато ролей: від слідчого на місці злочину до психолога, адвоката, «робочопа» і навіть філософа¹²⁸⁴. Нічого спільного з практикою тут також немає. І загалом, створюється враження «гіпернауки», тобто забагато науки в кримінальному провадженні.

Треба зауважити, що західна наукова доктрина критично ставилася до факту існування впливу медійної криміналістичної псевдонауки, а заголовки з попередженнями про CSI-ефект зі шпальт газет та інших ЗМІ називали «міськими легендами, які поширюють поліцейські та прокурори»¹²⁸⁵, феноменом «медійної паніки»¹²⁸⁶. Однак ця проблема, на думку Дж. Алдріджа, є важливою, незалежно від фактичного існування, оскільки навіть уявний «ефект CSI» негативно впливає на систему кримінального правосуддя¹²⁸⁷. Тож попри скептицизм чимало фахівців таки провели серію емпіричних, аналітичних та інших досліджень, аби підтвердити чи спростувати докази існування CSI-ефекту в суспільстві, і з'ясувати його вплив¹²⁸⁸. Результати виявилися неоднозначними.

Одні вчені встановили, що хоча й теоретична правдоподібність того, що перегляд судових кримінальних драм може вплинути на прийняття присяжними рішень, зокрема зміну розуміння стандарту «розумного сумніву», але сьогодні немає переконливих емпіричних доказів існування ефекту CSI¹²⁸⁹. Погоджуючись з існуванням тенденції зростання очікувань щодо наукових доказів, вони їх пов'язують із глобальним технічним прогресом, а тому йдеться радше про «технічний» чи «технологічний» ефект, але не CSI-ефект, а тому він не вимагає негайного втручання та реформування кримінального правосуддя¹²⁹⁰.

Інші вчені стверджували, що стандарт оцінювання доказів «поза розумним сумнівом» більше не є актуальним. Натомість з'явився стандарт «чи

¹²⁸⁴ McCay M. D. CSI Effect and Forensic Science : abstract of a Dissertation ; The University of Southern Mississippi. 2014. P. 4.

¹²⁸⁵ Podlas K. The CSI Effect and Other Forensic Fictions. *Loyola of Los Angeles Entertainment Law Review*. 2006. Vol. 27. P. 92.

¹²⁸⁶ Kopacki C. G. Examining the CSI effect and the influence of forensic crime television on future jurors. A Dissertation. The Virginia Commonwealth University. 2013. P. 25.

¹²⁸⁷ Alldredge J. The «CSI Effect» and Its Potential Impact on Juror Decisions. *Themis: Research Journal of Justice Studies and Forensic Science*. 2015. Vol. 3. P. 116.

¹²⁸⁸ McCay M. D. CSI Effect and Forensic Science : abstract of a Dissertation ; The University of Southern Mississippi. 2014. P. 14–41; Eatley G., Hueston H. H., Price K. A Meta-Analysis of the CSI Effect: The Impact of Popular Media on a Juror's Perception of Forensic Evidence. *Politics, Bureaucracy, and Justice*. Vol. 5. No. 2. P. 4–8; Podlas K. The CSI Effect and Other Forensic Fictions. *Loyola of Los Angeles Entertainment Law Review*. 2006. Vol. 27. P. 87–125; Wise J. Providing the CSI treatment: Criminal justice practitioners and the CSI Effect. 2009. *Current Issues Criminal Justice*. Vol. 21. P. 384.

¹²⁸⁹ Kopacki C. G. Examining the CSI effect and the influence of forensic crime television on future jurors. A Dissertation. The Virginia Commonwealth University. 2013. P. 37; Tyler T. R. Viewing CSI and the Threshold of Guilt: Managing Truth and Justice in Reality and in Fiction. *Yale Law Journal*. 2006. Vol. 115. P. 1083.

¹²⁹⁰ Podlas K. The CSI Effect and Other Forensic Fictions. *Loyola of Los Angeles Entertainment Law Review*. 2006. Vol. 27. P. 125; Baskin D., Sommers I. Crime-show-viewing habits and public attitudesteward forensic evidence: The «CSI Effect» revisited. *The Justice System Journal*. 2010. Vol. 31 (1). P. 100.

відповідають докази стандартам CSI»¹²⁹¹. С. Коул і Р. Діозо-Вілла говорять про сім версій CSI-ефекту (ефект сильного прокурора, ефект слабкого прокурора, ефект керівника поліції, ефект відповідача, ефект наставника, технічний ефект, віктимологічний ефект)¹²⁹².

Незважаючи на скептицизм, показовим є досвід працівників системи кримінальної юстиції щодо прямого впливу обізнаності населення про наукові чи псевдонаукові криміналістичні засоби та методи протидії злочинності. Наприклад, у повідомленні одного з практиків під час інтерв'ю йдеться про те, що розмова про науку в залі суду раніше була схожа на бесіду про геометрію, що присяжних «вимикало», а тепер, коли з'явилась ця «майже одержимість» телевізійними шоу, ви можете поговорити з присяжними про наукові докази і просто бачити на їхніх обличчях, що вони вважають це надихаючим¹²⁹³. Інший практик каже про те, що було б краще, якби присяжні не дивилися ці фільми, тоді б не виникало так званих «CSI-запитань», на кшталт: «Чому криміналісти не вилучили ДНК з предмета, до якого торкалося ще 50 людей, і чому експерти не можуть сказати, хто торкався цього предмета останнім?»¹²⁹⁴. Попри заперечення вчених про існування такого ефекту практики продовжують наводити приклади, коли в їхній діяльності цей ефект був очевидним, і навіть розробляти контрзаходи протидії такому впливу. Зокрема, прокурори почали впроваджувати тактику з'ясування звичок під час процедури підбору присяжних (процесу *voir dire*), вживати превентивних кроків, аби запобігти завищеним очікуванням через проведення інструктажів, роз'яснення дій поліції тощо¹²⁹⁵.

Третя група дослідників обрала нейтральну позицію, вважаючи, що цей ефект наче є, але він не є суттєвий. Хоча й було встановлено зв'язок між регулярним споживанням медійної криміналістичної псевдонауки та збільшення вимогливості до наукових доказів, дослідження не виявили прямого зв'язку між «CSI-дією» та ухваленням рішень у суді (виправдання чи засудження) на основі медійної криміналістичної псевдонауки¹²⁹⁶. CSI-ефект існує, адже, крім свого життєвого досвіду і здорового глузду, до нарадчої кімнати присяжні приносять і розуміння правової системи, криміналістичної науки та доказів, представлені в серіях CSI, але немає доказів, що цей вплив вирішальний¹²⁹⁷. На ухвалення рішень можуть

¹²⁹¹ Wise J. Providing the CSI treatment: Criminal justice practitioners and the CSI Effect. 2009. *Current Issues Criminal Justice*. Vol. 21. P. 391.

¹²⁹² Cole S. A., Dioso-Villa R. Investigating the «CSI Effect» Effect: Media and Litigation Crisis in Criminal Law. *Stanford Law Review*. 2009. Vol. 61 (6). P. 1345.

¹²⁹³ Wise J. Providing the CSI treatment: Criminal justice practitioners and the CSI Effect. 2009. *Current Issues Criminal Justice*. Vol. 21. P. 388.

¹²⁹⁴ *Ibidem* – С. 391.

¹²⁹⁵ Kopacki C. G. Examining the CSI effect and the influence of forensic crime television on future jurors. A Dissertation. The Virginia Commonwealth University. 2013. P. 34.

¹²⁹⁶ Schweitzer N. J., Saks M. J. The CSI Effect: Popular Fiction About Forensic Science Affects the Public's Expectations About Real Forensic Science. *Jurimetrics J.* 2007. Vol. 47. P. 363.

¹²⁹⁷ Smith S. M., Stinson V., Patry M. W. «Fact or Fiction? The Myth and Reality of the CSI Effect» Court Review. *The Journal of the American Judges Association*. 2011. Vol. 47. P. 5.

впливати численні інші чинники, наприклад, симпатія до підсудних, зміна поглядів на якісь докази, зростання рівня недовіри до влади та закону¹²⁹⁸. Медіапродукти якщо й мають, то тільки фоновий вплив.

Попри те, науковці говорять про суттєвий вплив таких серіалів на вибір професії, бажання стати судовим експертом, детективом, хоча згодом студенти, які обирають такий напрям навчання виключно через «картинку з екрану», розчаровані реальністю, покидають навчання. Знову ж таки завищені очікування стають причиною фрустрації.

Четвертий підхід передбачав існування бінарного впливу CSI на систему кримінального правосуддя, оскільки, з одного боку, він може бути «про-захисним», тобто вимагати від сторони обвинувачення більшої кількості і якості наукових доказів, а з іншого – «про-обвинувальним», тобто вірити в непомилність висновків експертиз, безпомилковість дій поліції, детективів¹²⁹⁹.

Звісно, все зазначене стосується системи загального права, а тому справедливо буде прогнозувати відмінності впливу медійної псевдонауки на кримінальне провадження у країнах континентальної правової сім'ї. Тут, щоправда, таких досліджень майже не проводилось, а ті які є, засвідчують схожі тенденції, але зі зміщенням центру уваги від присяжних до працівників поліції та потерпілих. Одне з польських досліджень Й. Стоєр-Полянської показало, що саме працівники поліції найбільше відчують негативний вплив серіалів, оскільки спостерігають завищені очікування суспільства щодо саме їхньої праці, адже потерпілі передусім знайомляться з роботою криміналіста, детектива поліції і тільки потім контактують з іншими учасниками кримінального провадження. Знання присяжних про наукові докази збігаються з тим, що демонструють медіа, звідси й високі очікування¹³⁰⁰.

Опитані польські поліцейські скаржаться на те, що «люди чекають дива у вигляді перевірки ДНК по телефону», «потерпілі інколи кажуть: а я думав, що буде як у кіно», «люди кажуть, що дивилися щось у фільмі і очікують те саме від нас», «людям навіюють фільми, які не мають нічого спільного з реальністю», «люди думають, що справа розкриється за годину», «люди чекають негайних експертних висновків», хоча насправді все відбувається не так і на екрані телевізора ніхто не бачить обов'язку заповнювати сотні бланків і форм, а для успішного розслідування потрібно більше, ніж один поліцейський¹³⁰¹. Як і в англо-американському середовищі, тут також суттєво

¹²⁹⁸ Tyler T. R. Viewing CSI and the Threshold of Guilt: Managing Truth and Justice in Reality and in Fiction. *Yale Law Journal*. 2006. Vol. 115. P. 1076.

¹²⁹⁹ Alldredge J. The «CSI Effect» and Its Potential Impact on Juror Decisions. *Themis: Research Journal of Justice Studies and Forensic Science*. 2015. Vol. 3. P. 124; Wise J. Providing the CSI treatment: Criminal justice practitioners and the CSI Effect. 2009. *Current Issues Criminal Justice*. Vol. 21. P. 389–392.

¹³⁰⁰ Stojer-Polańska J. Kryminalistyka w mediach. Wpływ seriali kryminalnych na postępowanie karne. Poznań : Silva Rerum, 2016. S. 259.

¹³⁰¹ Kubiak M. Zjawisko «efektu CSI». *Kortowski Przegląd Prawniczy*. 2012. № 1. S. 75.

виявився ефект зацікавлення абітурієнтів професією судового експерта і вибір відповідних напрямів навчання¹³⁰².

Отже, узагальнюючи різні підходи, можна скласти типологію впливу медійної криміналістичної псевдонауки (див. рис. 3.11).

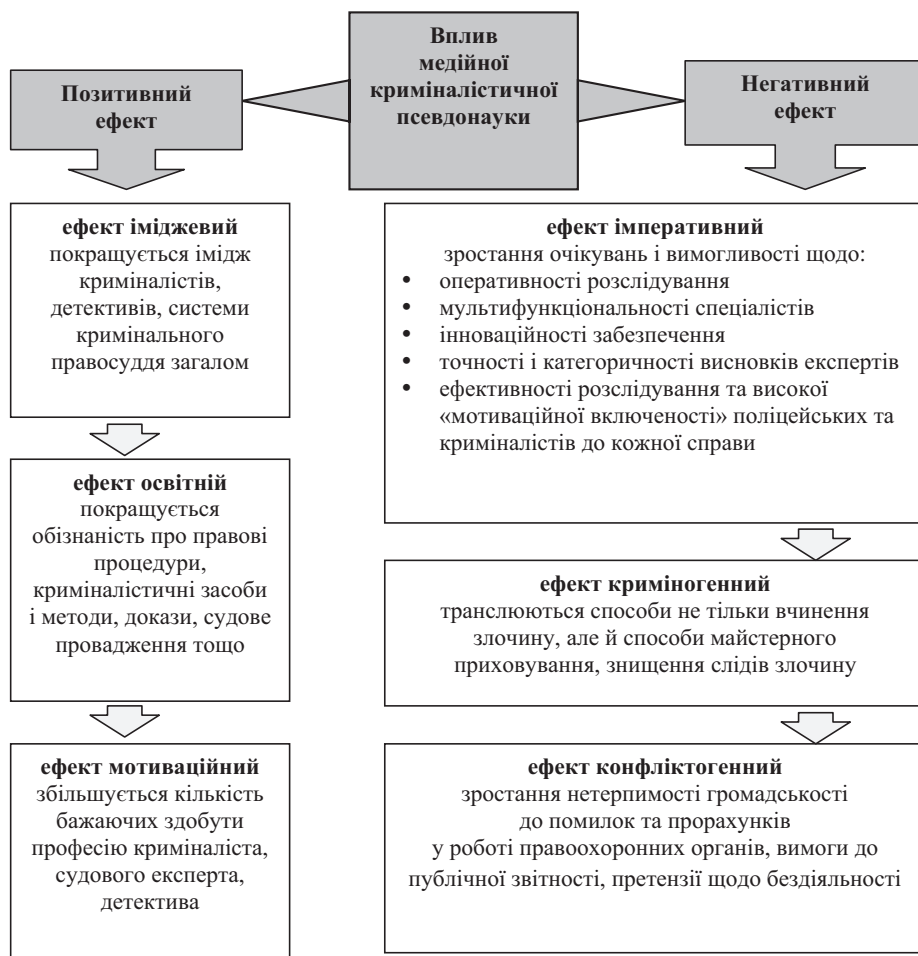

Рис. 3.11. Вплив медійної криміналістичної псевдонауки на суспільство*

* Розроблено авторкою

Позитивний CSI-ефект. Для справедливості слід зауважити, що CSI-драми є не тільки розважальним контентом, але й таким медіапродуктом, який має позитивний вплив на суспільство, що виражається у наступних трьох основних напрямках:

ефект іміджевий, адже продукція продукує загалом позитивний образ діяльності правоохоронних органів, показує високу ефективність роботи,

¹³⁰² Ibidem – S. 74.

інноваційні можливості, що формує у глядача почуття безпеки і розуміння того, що існує дієва система захисту прав людини, а винні завжди будуть покарані;

ефект освітній, оскільки такі серіали сприяють підвищенню рівня правових знань та розуміння окремих процесів, пов'язаних зі збиранням доказів. Деякі вчені навіть говорять про підвищення правової свідомості громадян. І дійсно, вагома частина кіно-матеріалу продукується з урахуванням вимог кримінального, кримінального процесуального законодавства. З цією метою навіть запрошуються спеціальні фахівці-консультанти, які є або були практикуючими юристами;

ефект мотиваційний, коли під впливом культивування позитивної харизми, лідерських якостей та високого професіоналізму фахівців-криміналістів зростає зацікавлення, особливо молоді, до здобуття такої професії, мотивація служби в спеціальних службах, бажання бути причетним до справи протидії злочинності.

Негативний CSI-ефект виявляється у таких напрямках:

– *ефект імперативний*, який полягає в стрімкому зростанні вимогливості та очікування громадськості, зокрема щодо:

оперативності розслідування (у серіалі розслідування триває в середньому 40 хв, що ґрунтується на цілком очевидних закономірностях підготовки медіапродукту такого ґатунку, а в житті такі темпи збирання доказів, виконання експертиз, прийняття процесуальних рішень просто нереальні. У багатьох випадках у фільмі спрощується процедура отримання дозволів, не враховується час доби (приміром, прокурор і суддя на постійному зв'язку в режимі 24/7), інші питання міжвідомчої взаємодії і, будемо відверті, банальної бюрократії);

мультифункціональності спеціалістів (у серіалі поширеною є модель, коли криміналіст уміє і може зробити все фактично сам, тоді як у реальній практиці розслідування для цього потрібна співпраця з різними фахівцями);

інноваційності забезпечення (часто у серіалі презентуються досконалі системи криміналістичної реєстрації, бази даних, технічні засоби для виявлення маловидимих слідів, аналітичні системи, які в реальному житті або взагалі не існують, або існують, але з більш обмеженими можливостями. Навіть пакувальний матеріал (спеціальні пакети, контейнери, набори) є лімітованим ресурсом для спеціальних служб, а в фільмі вони завжди доступні у необмеженій кількості);

точності і категоричності висновків експертів (у серіалах затримання, обвинувачення, засудження особи часто ґрунтується на висновках експертів, які формуються на основі аналізу фрагментарних слідів, мікрокількостей об'єктів, що в реальному житті малоймовірно, наприклад, через брак кількості збігів ідентифікаційних ознак. Ймовірні висновки виникають в експертній практиці доволі часто. За даними окремих американських досліджень, значна частина присяжних схильна виправдати особу, якщо сторона обвинувачення не надасть

наукових доказів, які будуть поза сумнівом. В основному ці вимоги стосуються дактилоскопії та слідів ДНК);

ефективності розслідування та високої «мотиваційної увімкненості» поліцейських і криміналістів до кожної справи (у серіалі, як уже зазначалось, кількість випадків успішного розслідування наближається до 100 %, а в житті забезпечити такий відсоток розкриття є «місією неможливою», як і зберегти високу мотивацію до роботи щодо кожного злочину, адже у фільмі вся команда працює тільки над одним чи двома справами, тоді як у реальному житті навантаження, яке лягає на плечі слідчих, інспекторів, експертів, значно більше);

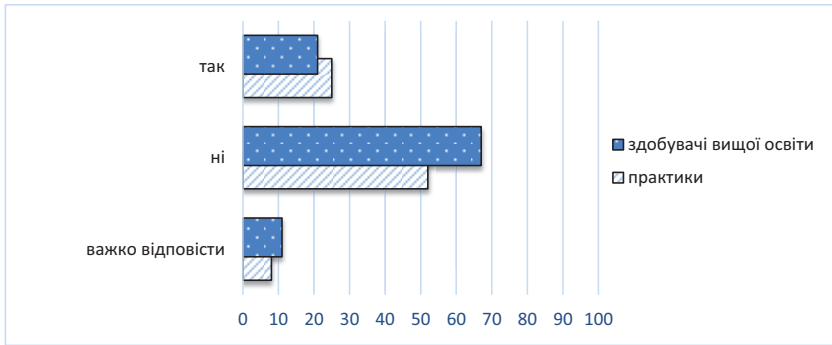
– *ефект криміногенний* через презентацію способу не тільки вчинення злочину, але й щодо того, як майстерно приховати, замаскувати, знищити сліди злочину (наприклад, використовувати рукавички, знищувати біологічні сліди хлорним відбілювачем, продумувати алібі тощо). Безумовно, це ускладнює практичну роботу з викриття винних. І хоча одні вчені звертають увагу на те, що немає достатніх підстав вважати, що певні злочини були вчинені саме під впливом CSI-фільмів, інші наголошують на тому, що реально ми й не знаємо кількість латентних злочинів, які досі не виявлені, а *modus operandi* (спосіб дії) було взято з телебачення;

– *ефект конфліктогенний* через зростання нетерпимості громадськості до помилок і прорахунків у роботі правоохоронних органів. Суспільство вважає себе «добрим знавцем справи», висловлює претензії щодо невжитих заходів, непроведених судових експертиз, недосліджених доказів, вимагає публічного звітування про вжиті заходи, проведені дії в рамках розслідувань реальних кримінальних правопорушень, хоча це може зашкодити ефективній роботі служб і відомств¹³⁰³.

В Україні тема впливу криміналістичних серіалів на суспільство ґрунтовно не вивчалась, що мотивувало провести власне соціологічне опитування впродовж 2019–2023 р. Вибірка охопила 321 опитаного респондента, з яких 169 – практики (106 слідчих та 63 працівники інших підрозділів територіальних органів ГУ НП у Львівській, Волинській, Рівненській, Чернівецькій, Закарпатській, Хмельницькій, Івано-Франківській областях) та 152 здобувачі вищої освіти Львівського державного університету внутрішніх справ (далі – здобувачі). Проведені власні емпіричні дослідження доводять таке.

Явище CSI-ефекту маловідоме у середовищі здобувачів та серед працівників поліції. Тільки 25 % практиків підтвердили, що їм відомо про такий феномен, натомість 52 % респондентів про нього вперше дізналися під час опитування. Подібними виявилися результати анкетування здобувачів (рис. 3.12).

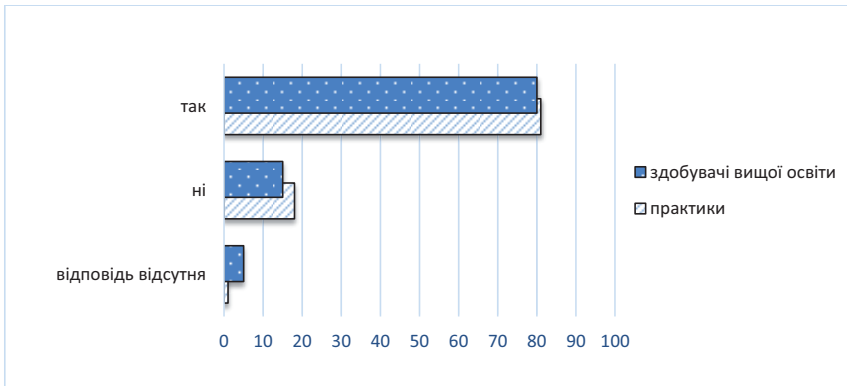
¹³⁰³ Дуфенюк О. CSI-ефект або як серіали криміналістичного жанру впливають на суспільство. *Юрист*. 2020. № 1. С. 3; Дуфенюк О. CSI-ефект: позитивний та негативний вплив фільмів криміналістичного жанру. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 19 листопада 2020 р.). Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. С. 173–177.

**Рис. 3.12. Відповіді респондентів на питання
«Чи знаєте Ви, що таке «CSI-ефект»?***

* *Опрацьовано авторкою*

Попри те, дослідження продемонструвало, що більшість респондентів (понад 80 %) є постійними оглядачами серіалів криміналістичного жанру (рис. 3.13).

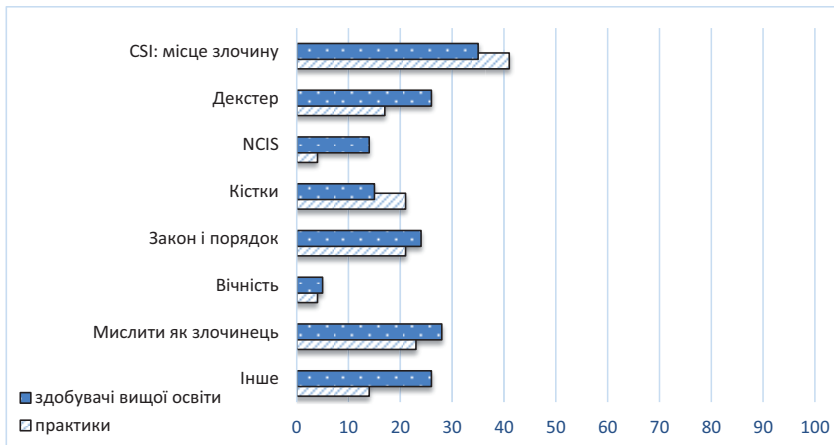

**Рис. 3.13. Відповіді респондентів на питання
«Чи переглядаєте Ви фільми та серіали криміналістичного жанру?»***

* *Опрацьовано авторкою*

Найбільш популярні криміналістичні драми «CSI: місце злочину» (переглядають 41 % практиків/35 % здобувачів); «Мислити як злочинець» (переглядають 23 % практиків/28 % здобувачів); «Закон і порядок» (переглядають 21 % практиків/24 % здобувачів), «Декстер» (переглядають 17 % практиків/26 % здобувачів) (рис. 3.14). Серед інших фільмів і серіалів респонденти вказували: «Справжній детектив», «Як уникнути покарання за вбивство», «Слід», «Шерлок» та ін.

**Рис. 3.14. Відповіді респондентів на питання
«Який із серіалів криміналістичного жанру ви переглядали?»***

* *Опрацьовано авторкою*

Переважаюча кількість респондентів (62 % практиків/74 % здобувачів) погодились, що такі медіапродукти розкривають криміналістичні методи та засоби і більше третини опитаних вважають цей факт позитивним. Дані про інші позитивні та негативні наслідки систематичного перегляду серіалів криміналістичного жанру презентують рис. 3.15 та рис. 3.16 відповідно.

**Рис. 3.15. Відповіді респондентів на питання
«До позитивних наслідків систематичного перегляду серіалів
криміналістичного жанру можна віднести...»***

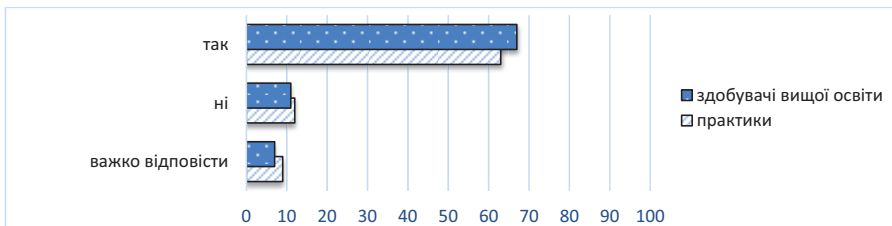
* *Опрацьовано авторкою*

Рис. 3.16. Відповіді респондентів на питання «До негативних наслідків систематичного перегляду серіалів криміналістичного жанру можна віднести...»*

* *Опрацьовано авторкою*

Значна частина респондентів-практиків (44 %) зізналася у труднощах при відповіді на питання щодо оцінки ймовірності такого негативного впливу на свідомість глядачів. Натомість здобувачі виявилися дещо рішучішими: 36 % взагалі заперечили його існування, а 26 % відповіли ствердно. Між тим, респондентів об'єднало питання щодо потенційного ризику зростання під впливом серіалів криміналістичного жанру вимогливості суспільства до роботи правоохоронних органів (рис. 3.17). Більшість переконані, що така кореляція існує.

Рис. 3.17. Відповіді респондентів на питання «Чи вважаєте Ви, що серіали криміналістичного жанру підвищують вимогливість суспільства до роботи правоохоронних органів?»*

* *Опрацьовано авторкою*

Цікаво, що, розуміючи потенційні ризики, і практики (53 %), і здобувачі (55 %) все ж заперечили потребу обмежувати демонстрацію таких серіалів у медіапросторі.

Підсумовуючи, можна сформулювати такі висновки. По-перше, телевізійний контент сьогодні є невіддільною частиною суспільного життя і

джерелом інформації, яка і свідомо, і підсвідомо засвоюється споживачами. З огляду на це, обґрунтованим і цілком закономірним є посилення уваги зарубіжних учених і практиків до питання існування феномена CSI та його впливу на кримінальне правосуддя. По-друге, медійне наукове забезпечення кримінального провадження є еклектичною сумішшю правди і фантастики, реальності і міфів, які переконують глядача в тому, що злочини розслідуються швидко і просто, криміналісти з повною віддачею працюють над кожною справою і мають все необхідне інноваційне обладнання, можливості судових експертиз майже безмежні, а процесуальні дії проводяться без бюрократичної тяганини. Це дає змогу говорити про псевдонауковість як іманентну характеристику криміналістичного забезпечення досудового розслідування та судового провадження, яке транслюють продукти групи CSI.

На підставі узагальнення даних численних досліджень видається доцільним здійснити таку типологію впливу медійної криміналістичної псевдонауки: (1) *позитивний ефект* (іміджевий, освітній, мотиваційний); (2) *негативний ефект* (імперативний, криміногенний, конфліктогенний). Проведені власні емпіричні дослідження підтвердили гіпотезу, що наслідки систематичного споживання CSI-медіаконтенту є відносно новим, маловивченим феноменом. Опитування практиків переконливо доводить, що вони відчують суттєве зростання вимогливості населення до їхньої рутинної роботи.

Дослідження CSI-впливу на рішення присяжних в Україні не проводилось, тому й говорити про існування такого ефекту (чи про-захисного, чи про-обвинувального) поки що можна тільки на рівні припущень. Такий вплив видається менш помітним, зважаючи на те, що гіпотетично українці можуть дистанціюватися від американської системи правосуддя через економічні, соціокультурні та інші чинники. Ми розуміємо: те, що можуть спеціальні служби за океаном, не означає автоматично, що наші служби можуть те саме. У країні континентального права, де практика суду присяжних не є такою поширеною, визначити тенденції змін під впливом медійної криміналістичної псевдонауки вкрай складно. Утім, сказане не означає відсутність потреби розробити *реверсну модель проактивної протидії потенційним ризикам деформації загальносуспільного уявлення про синергію науки і практики у кримінальному провадженні*. Така модель може охоплювати конкретні заходи:

- використання коротких повідомлень інформаційно-попереджувального та/або роз'яснювального характеру перед кожним епізодом трансляції медіапродуктів групи CSI;

- проведення спеціальних інструктажів для присяжних з метою ознайомлення з феноменом CSI, роз'яснення учасникам кримінального провадження фіктивності медійної криміналістики;

- проведення навчань працівників поліції щодо оптимізації комунікації з населенням та інформування про відмінності між тим, що презентує телебачення, та реаліями правозастосовної практики.

3.4. Баланс у кримінальному провадженні у контексті дихотомії «зміст – форма»

Баланс у дихотомії «зміст – форма» є ще одним важливим «гвинтом» загальної моделі балансу у кримінальному провадженні. Він стосується правозастосовного рівня. Вирішення конфлікту, що став юридичним фактом, з яким пов'язане виникнення кримінально-процесуальних суспільних відносин, перебуває у тісному корелятивному зв'язку як зі змістовним наповненням кримінального провадження, так і з його формою. Цей зв'язок стисло ілюструє римський постулат «*forma dat esse rei*», що означає «форма надає речі буття», тобто між формою і змістом існує така діалектична взаємна залежність, за якої вони як парні філософські категорії слугують для характеристики «відносин між способом організації речі і власне матеріалом, з якого ця річ складається»¹³⁰⁴. Іншими словами, розгорнути панораму змісту можна тільки через певну форму.

Потрібно віддати належне вченим і практикам, які доклали значних зусиль для концептуалізації змісту і форми кримінального провадження. Проведене узагальнення наукових публікацій засвідчило тяжіння до розробки питань:

– загальних положень процесуальної форми (В. Бондар¹³⁰⁵, С. Мельник¹³⁰⁶, С. Слінько¹³⁰⁷, В. Тертишник¹³⁰⁸, В. Трофименко¹³⁰⁹, А. Яковинець¹³¹⁰ та ін.);

– диференціації процесуальної форми (В. Дрозд¹³¹¹, І. Сливич¹³¹², Г. Тетерятник¹³¹³, В. Трофименко¹³¹⁴, В. Хомінець¹³¹⁵, О. Шило¹³¹⁶ та ін.);

¹³⁰⁴ Процок І. В. Форма державного правління: до питання про співвідношення форми і змісту. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 25. С. 4.

¹³⁰⁵ Бондар В. Загальнотеоретичні аспекти кримінально-процесуальної форми як засобу розв'язання завдань кримінального судочинства. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2012. Вип. 94. С. 59–62.

¹³⁰⁶ Мельник С. М. Процесуальна форма у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2001. 22 с.

¹³⁰⁷ Слінько С. В. Теоретичні проблеми процесуальної форми у кримінальному процесі. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2011. Вип. 7. С. 172–174.

¹³⁰⁸ Тертишник В. М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2009. С. 306.

¹³⁰⁹ Трофименко В. М. Процесуальна форма: сутність і значення у кримінальному судочинстві. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 120. С. 202–209; Трофименко В. Кримінальна процесуальна форма в контексті сучасної кримінальної процесуальної політики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1. С. 130–140;

¹³¹⁰ Яковинець А. І. Сутність процесуальної форми кримінального процесу. *Право і безпека*. 2011. № 4. С. 139–142.

¹³¹¹ Дрозд В. Г. Сучасна парадигма диференціації кримінальної процесуальної форми. *Наука і правоохорона*. 2017. № 4. С. 238–242.

¹³¹² Сливич І. І. Заочне і спрощене провадження в кримінальному судочинстві та проблеми еволюції процесуальної форми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 41 (2). С. 180–184; Сливич І. І. Прискорені та спрощені провадження в кримінальному судочинстві України: визначення та доцільність застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 31 (3). С. 97–100.

¹³¹³ Тетерятник Г. К. Уніфікація та диференціація процесуальної форми: синергетичний підхід. *Revista Științifică Internațională «Supremația Dreptului»*. 2017. № 1. С. 136–142.

– порушення процесуальної форми і пов'язаної з цим проблематики недопустимості доказів (Н. Басай¹³¹⁷, В. Вапнярчук¹³¹⁸, М. Гриценко¹³¹⁹, М. Гузела¹³²⁰, В. Луцик¹³²¹, А. Лучко¹³²², В. Мармаш¹³²³, В. Михайленко¹³²⁴, О. Осетрова¹³²⁵, А. Панова¹³²⁶, Н. Рогатинська¹³²⁷, В. Рожнова¹³²⁸, В. Тютюнник¹³²⁹, М. Шевчук¹³³⁰ та ін.);

- ¹³¹⁴ Трофименко В. До питання щодо поняття та значення диференціації кримінально-процесуальної форми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. № 18. С. 139–142;
- ¹³¹⁵ Хомінець В. В. Сутність диференціації кримінально-процесуальної форми. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 37. С. 40–47.
- ¹³¹⁶ Шило О. До питання щодо диференціації кримінально-процесуальної форми. *Право України*. 2010. № 9. С. 180–187.
- ¹³¹⁷ Басай Н. М. Отримання доказу неналежним суб'єктом як підстава визнання його недопустимим. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 497–503; Басай Н. М. Зарубіжний досвід визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі. *Європейські перспективи*. 2013. № 10. С. 95–102; Басай Н. М. Визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі зарубіжних країн: теорія та практика. *Наше право*. 2014. № 6. С. 101–107; Басай Н. М. Визнання доказів недопустимими в кримінальному процесі України: підстави, процесуальний порядок і правові наслідки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 20 с.
- ¹³¹⁸ Вапнярчук В. В. Істотність порушень кримінальної процесуальної форми як умова визначення доказів недопустимими. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 8–16; Вапнярчук В. В. Правові наслідки порушення процесуальної форми збирання доказів у кримінальному провадженні. *Публічне право*. 2015. № 3. С. 201–210; Вапнярчук В. В. Щодо концепцій недопустимості доказів. *Право і суспільство*. 2016. № 5. С. 162–167.
- ¹³¹⁹ Гриценко М. В. Каткування як підстава недопустимості доказів. *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. № 4 (2). С. 28–31.
- ¹³²⁰ Гузела М. Проблема визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні. *Вісник Львівського університету*. 2015. Вип. 61. С. 423–434.
- ¹³²¹ Луцик В. В. Порушення кримінально-процесуальної форми при складанні обвинувального висновку, як підстава повернення кримінальної справи прокурору. *Університетські наукові записки*. 2008. № 1. С. 242–249.
- ¹³²² Лучко А. С. Теоретичні та практичні аспекти визнання доказів, що отримані під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, недопустимими у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 298–303.
- ¹³²³ Мармаш В. Я. Порушення вимог кримінально-процесуального закону щодо порядку, строків, форми та змісту апеляційного оскарження судових рішень як підстава повернення справи до суду першої інстанції. *Адвокат*. 2009. № 6. С. 16–21.
- ¹³²⁴ Михайленко В. В. Очевидна недопустимість як критерій доказів у кримінальному провадженні. *Слово Національної школи суддів України*. 2019. № 2. С. 77–90.
- ¹³²⁵ Осетрова О. С. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2016. 216 с.
- ¹³²⁶ Панова А. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : монографія. Харків : Право, 2017. 256 с.
- ¹³²⁷ Рогатинська Н. З., Олійник Ю. І. Деякі аспекти визнання доказів недопустимими під час судового розгляду. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 3 (3). С. 137–140; Рогатинська Н. З., Лісецька Л. О. Визнання доказів недопустимими внаслідок порушення засад кримінального провадження. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. Вип. 2. С. 180–185.
- ¹³²⁸ Рожнова В. В. Недопустимість доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 301–306.
- ¹³²⁹ Тютюнник В. В. Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обґрунтованого вироку суду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 20 с.; Тютюнник В. В. Окремі питання оцінки недопустимості доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. *Форум права*. 2014. № 1. С. 490–496; Тютюнник В. В. Окремі питання визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 27. С. 526–534.
- ¹³³⁰ Шевчук М. І. Визнання доказів недопустимими: право суду чи його обов'язок? *Право і суспільство*. 2017. № 4 (2). С. 207–215.

– зв'язку процесуальної форми та належної правової процедури (В. Городовенко¹³³¹, В. Михайленко¹³³² та ін.).

Поодинокими є публікації, в яких розглядається синергія змісту і форми кримінального провадження на загальнотеоретичному рівні. Прикладом може слугувати праця М. Погорельського «Зміст та форма кримінально-процесуальних відносин» (1999 р.)¹³³³, дисертація Н. Щегель «Кримінальне переслідування: зміст і форма» (2007 р.)¹³³⁴. З часом ці напрацювання наукової спільноти потребують актуалізації.

Сутність змісту і форми у кримінальному провадженні. Зміст кримінального провадження у широкому значенні віддзеркалює його внутрішню якість, визначає сенс існування, телеологічну та аксіологічну складові, а форма презентує зовнішню якість, є своєрідною документально-процедурною «оболонкою», об'єктивацією, конкретизацією і трансляцією абстрактного змісту. У сучасній правозастосовній практиці загальний зміст конструюється з численних складових (завдання, засади, норми, стандарти, процедури та інститути), їх окремих змістовних значень, як у фізичному світі молекулу формують окремі атоми, а парадигма верховенства права є своєрідною зв'язувальною конструкцією, силою, яка з усіх цих компонентів творить міцну цілісність і водночас визначає якість системи.

Ілюзію існування ідилії постійного балансу змісту і форми руйнує У. Хамар, нагадуючи, що у філософському вимірі ці дві категорії співіснують на основі закону єдності та боротьби протилежностей. Під час розвитку активним, початково змінюваним чинником є зміст, а форма гальмує зміни змісту. Коли зміна змісту стане істотною, вона призведе до значного загострення між новим змістом і старою формою. Отож, виникає нова форма, яка відповідає новому змісту. Таким чином, суперечність між формою і змістом долається «увідповідненням» форми до змісту¹³³⁵. А далі – новий виток еволюції і нова точка біфуркації, що в сфері кримінального провадження означає імплементацію нових норм у «тіло» нормативної матерії, що має наслідком зміну, доповнення, диференціацію процесуальної форми.

У науці мовиться також про те, що кримінальна процесуальна форма еволюціонує під впливом історичного генезису, що передбачає трансформацію та перехід від однієї процесуальної форми до іншої¹³³⁶; реалізації кримінальної

¹³³¹ Городовенко В. В. Належна правова процедура як загальноновизнаний стандарт функціонування судової влади. *Адвокат*. 2012. № 5. С. 12–17.

¹³³² Михайленко В. В. Застосування належної правової процедури як завдання кримінального провадження. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2020. № 1 (21). С. 1–17.

¹³³³ Погорельський М. А. Зміст та форма кримінально-процесуальних відносин. *Вісник університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 9. С. 170–175.

¹³³⁴ Щегель Н. І. Кримінальне переслідування: зміст та форма : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2007. 18 с.

¹³³⁵ Хамар У. Аналіз відношення між категоріями зміст і форма. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2017. Вип. 1. С. 171.

¹³³⁶ Сливич І. І. Заочне і спрощене провадження в кримінальному судочинстві та проблеми еволюції процесуальної форми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 41 (2). С. 181.

процесуальної політики держави¹³³⁷; обраної моделі кримінального процесу¹³³⁸; євроінтеграційних ініціатив, які вимагають гармонізації законодавства, що регулює кримінально-процесуальну діяльність¹³³⁹; розвитку цифрових технологій та впровадження на цій основі електронної процесуальної форми¹³⁴⁰ і т. д.

Аналіз законодавства дає підстави для таких вихідних тез, які стосуються нормативного визначення змісту і форми у рамках кримінального провадження:

- по-перше, законодавець констатує, що зміст і форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження (ч. 1 ст. 7 КПК України), що підтверджує логічність судження А. Полянського, який називає зміст і форму «дзеркалом засад кримінального провадження», а тому для глибшого пізнання «істини розуміння змісту і форми кримінального провадження» вчений радить досліджувати саме загальні засади¹³⁴¹;

- по-друге, законодавець несистемно вживає термінологію, оскільки в одних випадках апелює до поняття «зміст», установлюючи в такий спосіб вимоги до конкретних процесуальних документів (зміст протоколу (ч. 3 ст. 104 КПК України), висновку експерта (ст. 102 КПК України), повідомлення (ст. 112, ст. 277 КПК України), присяги (ч. 2 ст. 352, ч. 1 ст. 356, ч. 2 ст. 388 КПК України), ухвали (ст. 372, ст. 419 КПК України), вироку (ст. 374 КПК України), угоди (ст. 471, ст. 472 КПК України), заяви (ч. 5 ст. 128, ст. 527 КПК України), повістки про виклик (ст. 137 КПК України)), а в інших випадках просто перелічує такі вимоги (наприклад, ст. 145, ч. 2 ст. 150, ст. 475 КПК України і т. д.), хоча зрозуміло, що стаття розкриває зміст процесуального документу, як зрештою багато інших статей пояснюють зміст дій, стандартів, інститутів. Ще складніша практика спостерігається з вживанням поняття «форма», оскільки йдеться про абсолютно різні контексти:

- *позначення цілого кластеру процесуальних інструментів* (форма досудового розслідування (п. 4 ч. 1 ст. 3, п. 6 ч. 1 ст. 3, ст. 215 КПК України); форма приватного обвинувачення (ч. 4 ст. 26, глава 36 КПК України), форма процесуального керівництва досудового розслідування (ч. 2 ст. 36 КПК України));

- *позначення форми окремих процесуальних рішень* (ст. 110, ч. 2 ст. 140, ч. 5 ст. 295, ст. 369, ст. 418, ст. 441, п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України);

¹³³⁷ Трофименко В. Кримінальна процесуальна форма в контексті сучасної кримінальної процесуальної політики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1. С. 131–138.

¹³³⁸ Городовенко В. В. Належна правова процедура як загальновизначений стандарт функціонування судової влади. *Адвокат*. 2012. № 5. С. 16.

¹³³⁹ Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2005. 35 с.; Літкевич Д. О. Право Європейського Союзу як детермінанта, що впливає на правову модель кримінальної процесуальної форми. *Правові новели*. 2018. № 6. С. 175.

¹³⁴⁰ Ангеленюк А.-М. Ю. Електронний документообіг як напрямок вдосконалення кримінально-процесуальної форми під час досудового розслідування в Україні. *Форум права*. 2020. № 4. С. 7–10.

¹³⁴¹ Полянський А. О. Верховенство права як окремий елемент системи загальних засад кримінального провадження в Україні. *Збірник наукових праць ХНПУ імені ГС Сковороди*. 2019. № 29. С. 112.

– позначення імперативу письмової форми окремих процесуальних документів (письмова форма доручення (ч. 3 ст. 39, ч. 4 ст. 40, ч. 3 ст. 40-1, ч. 2 ст. 538 КПК України), звільнення від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості (ч. 3 ст. 65 КПК України), висновку експерта (ч. 7 ст. 101 КПК України), повідомлення про початок досудового розслідування (ч. 6, ч. 9 ст. 214 КПК України), скарги (ч. 1 ст. 312, ст. 396, ст. 427 КПК України), заперечення (ч. 1 ст. 402, ч. 1 ст. 431 КПК України), присяги німого свідка (ч. 2 ст. 352 КПК України), наказу або письмового розпорядження (ч. 4 ст. 517 КПК України), запиту (ч. 1, ч. 6 ст. 552, ч. 2 ст. 626 КПК України), клопотання (ст. 575 КПК України), згоди (ч. 3 ст. 606 КПК України));

– позначення допустимості та/або імперативу електронної форми окремих процесуальних документів (матеріали досудового розслідування (ч. 3 ст. 106-1, ч. 14 ст. 615 КПК України), постанова з використанням кваліфікованого електронного підпису службової особи (ч. 6 ст. 110 КПК України), судові рішення (ч. 6 ст. 371, ч. 2 ст. 535 КПК України));

– позначення варіативності у виборі форми (форма, придатна для сприйняття змісту (ч. 2 ст. 237 КПК України));

– позначення форми через відсилання до іншого нормативно-правового джерела (форма досудової доповіді (ч. 3 ст. 314-1 КПК України), запиту про міжнародну правову допомогу (ч. 1 ст. 552 КПК України), клопотання про передання кримінального провадження іншій державі (ч. 1 ст. 600 КПК України)).

Очевидно, що доктринальне розуміння змісту і форми має значно ширший діапазон інтерпретацій, ніж нормативно-правове. Обидва концепти можна розглядати у широкому (загальносоціальному) і вузькому (конкретному, прагматичному) значеннях. Крім того, в умовах множинності сенсів важливою є «контекстуальна оптика», крізь яку ми вивчаємо предмет дослідження.

Зміст конкретної процесуальної дії (наприклад, привід (ч. 1 ст. 140 КПК України)), джерела доказів (наприклад, висновку експерта (ч. 1 ст. 101 КПК України)) або стандарту (наприклад, оцінки доказів (ч. 1 ст. 91 КПК України)) розкриває значущі ознаки, використання яких має потенційну цінність для виконання процесуальних функцій обвинувачення, захисту і правосуддя.

Зміст кримінального провадження як специфічної сфери суспільних відносин становлять права, повноваження, обов'язки, інтереси учасників публічно-змагального процесу. Як зазначає О. Перунова, зміст – це «життя» матеріального закону, тобто його реалізація, здійснена у поведінці учасників правових відносин¹³⁴².

¹³⁴² Перунова О. М. Вимоги щодо форми і змісту процесуальних актів-документів цивільного судочинства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Вип. 13 (2). С. 24.

Зміст кримінального провадження як соціальної цінності полягає в реалізації завдань кримінального провадження, притягненні до кримінальної відповідальності осіб на засадах верховенства права з дотримання належної правової процедури з метою забезпечення матеріальної та процесуальної справедливості.

Якщо зміст умовно розглядати як результат, якого прагнемо, іманентна сутність, яку очікуємо від системи кримінального правосуддя, тоді форма – це шлях до цього результату, дії з багатьма невідомими. Кожна процедура, рішення, стандарт мають своє автентичне значення, зміст і форму, а в сукупності вони продукують певну конструкцію, унікальну матрицю синтезованого змісту і форми. Ми не знаємо наперед конкретного вираження результату, але маємо бути впевнені, що цей результат є справедливістю. В одній справі зібрані докази доводять винуватість особи і результат досягнення справедливості матиме відображення в обвинувальному вирокі, в іншій – спростовують винуватість особи і результат досягнення справедливості матиме відображення у вирокі виправдувальному.

Звісно, це стосується ідеалізованої, еталонної ситуації, адже у правозастосовній практиці численними є помилки, застосування хибних практик, досягнення результату, який немає нічого спільного зі справедливістю. Для того, щоб досягнути максимального рівня якості персонал органів досудового розслідування, оперативних підрозділів, прокуратури, суду має, по-перше, знати і розуміти зміст і форму кримінального провадження, по-друге, бути внутрішньо мотивованим застосовувати це знання і розуміння у своїй практиці, по-третє, мати для цього створені достатні правові, інституційні умови та ресурси.

Тема загальної форми кримінального провадження в академічних дебатах порівняно з темою змісту артикулюється частіше. Не маючи наміру описати всі доктринальні підходи до визначення кримінальної процесуальної форми, розглянемо деякі з них, щоби сформувати уявлення про її значущість для балансу в кримінальному провадженні.

Так, В. Бондар визначає кримінально-процесуальну форму як передбачену та визначену кримінально-процесуальним законом процедуру провадження у справі в цілому та здійснення учасниками процесу окремих процесуальних дій, спрямовану на розв'язання завдань кримінального судочинства. Значення процесуальної форми полягає в тому, що:

«...вона створює стабільний, стійкий, юридично визначений режим провадження у справі, містить гарантії прав і законних інтересів громадян, створює умови, що забезпечують повноту, всебічність і об'єктивність дослідження обставин справи, має важливе значення для здійснення виховного та загально-запобіжного впливу кримінального судочинства»¹³⁴³.

¹³⁴³ Бондар В. Загальнотеоретичні аспекти кримінально-процесуальної форми як засобу розв'язання завдань кримінального судочинства. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2012. Вип. 94. С. 60–61.

Резюмуючи проведене дослідження, В. Бондар визначає загальні та спеціальні ознаки, притаманні формі кримінального провадження. До першої групи належать: доцільність, раціональність, простота, ефективність, обов'язковість, науковість, логічність, моральність, змінність та ін. До другої – наявність самостійної галузі права, чітке розмежування компетенції суб'єктів процесуальної діяльності, існування основоположних засад (незалежність суддів, законність, гласність тощо); єдність кримінально-процесуальної форми у поєднанні з диференціацією, обґрунтованість і вмотивованість процесуальних рішень, точність і неухильність дотримання форми як необхідної умови вирішення завдань кримінального судочинства¹³⁴⁴.

М. Скригонюк говорить про кримінальну процесуальну форму як про:

«...встановлений законодавцем порядок діяльності компетентних суб'єктів сфери кримінального провадження, що регламентований нормами КПК України і є умовою реалізації кримінального як особливого виду матеріального права і не тільки, та спрямований на виконання відповідних завдань»¹³⁴⁵.

Власний погляд у своєму дослідженні презентує С. Мельник, конструюючи процесуальну форму тріадою елементів:

- 1) визначену послідовність стадій кримінального процесу;
- 2) систему кримінально-процесуальних інститутів та правил;
- 3) сукупність процесуальних вимог до учасників судочинства, з урахуванням найбільш доцільної процедури здійснення їх повноважень, способів і строків проведення процесуальних дій, правового режиму діяльності та забезпечення реалізації прав усіх учасників процесу¹³⁴⁶.

Про прямий зв'язок процесуальної форми із гарантіями реалізації завдань кримінального провадження, забезпечення неухильного дотримання прав, свобод та законних інтересів, а також притягнення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, до відповідальності, відповідно до її вини, говорять В. Дрозд та С. Абламський¹³⁴⁷. Вчені пропонують трактувати процесуальну форму кримінального провадження у двох аспектах: у широкому розумінні – як установлені кримінальним процесуальним законодавством порядок і умови здійснення досудового розслідування та судового розгляду взагалі; у вузькому розумінні – як порядок проведення окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також ухвалення процесуальних рішень¹³⁴⁸.

¹³⁴⁴ Ibidem – С. 61.

¹³⁴⁵ Скригонюк М. І. Нова кримінальна процесуальна форма і перспективи розвитку криміналістики в Україні. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2012. Вип. 2. С. 316.

¹³⁴⁶ Мельник С. М. Процесуальна форма у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2001. С. 6–7.

¹³⁴⁷ Дрозд В. Г., Абламський С. С. Дотримання процесуальної форми як критерій допустимості доказів у кримінальному провадженні. *Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law : collective monograph*. Cuiavian University in Wloclawek, Zaporizhzhia National University. Wloclawek – Riga : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. Part 1. P. 162.

¹³⁴⁸ Ibidem – С. 153.

В. Трофименко описує кримінальну процесуальну форму як «сукупність закріплених законом юридичних процедур, умов і гарантій, що забезпечують вирішення завдань кримінального судочинства». Водночас учений справедливо зауважує про потребу виділення не тільки *правової цінності* (визначення найбільш доцільних умов і порядку провадження, визначення правового режиму), але й *соціальної цінності* процесуальної форми (визначення спрямованості кримінальної процесуальної форми на вирішення завдань кримінального судочинства, впровадження гарантій від незаконного втручання, фізичного чи іншого тиску, приниження честі та гідності, забезпечення рівності всіх перед законом і судом через єдність правозастосовної практики)¹³⁴⁹.

Цей підхід перекликається з раніше висловленою позицією В. Тертишника, який вважає процесуальну форму, передусім, засобом унеможливлення чи мінімізації судових помилок, засобом обмеження свавілля і непорядності чиновників, засобом протидії фальсифікаціям, гарантією істини та справедливості правосуддя. Якщо таких процедурних вимог замало, підкреслює вчений, виникає небезпека поверхового розгляду справи, недобросовісного користування «вільностями», відтак виникають судові помилки та зловживання. Натомість, якщо їх забагато, то виникає небезпека формалізму, судової тяганини, плутанини, «крючкотворств і махінацій»¹³⁵⁰. Схожу позицію презентує Д. Пеший, трактуючи процесуальну форму крізь призму законності та вказуючи, що дотримання її (форми) створює максимальні гарантії прав особи у кримінальному провадженні, є необхідною умовою законності та обґрунтованості усіх процесуальних дій та рішень¹³⁵¹. У цих визначеннях вирізняється відсутність переліку конкретних компонентів, які утворюють процесуальну форму, натомість акцентовано на її загальносоціальній цінності.

Також у науці стверджується, що кримінальна процесуальна форма *охоплює* «весь кримінальний процес у єдності змісту (кримінально-процесуальної діяльності) і форми»¹³⁵²; *забезпечує* збирання, перевірку та оцінку доказів, застосування заходів процесуального примусу, вчинення інших процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень можна було оцінити з позиції справедливості¹³⁵³; детально *регламентує* порядок здійснення дій особами, які беруть участь у провадженні, і покликана створити найкращі умови для досягнення істини у справі та гарантування захисту від можливих помилок¹³⁵⁴ і

¹³⁴⁹ Трофименко В. М. Процесуальна форма: сутність і значення у кримінальному судочинстві. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 120. С. 205–206.

¹³⁵⁰ Тертишник В. М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2009. С. 306.

¹³⁵¹ Пеший Д. Засада законності та її забезпечення у досудовому кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2016. С. 169.

¹³⁵² Матвієвська Г. В. Заочне провадження як форма кримінального судочинства. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3. С. 348.

¹³⁵³ Бобечко Н. Мета кримінального провадження. *Юридичний вісник*. 2017. № 2. С. 129.

¹³⁵⁴ Бардаш А. До питання щодо диференціації процесуальної форми. *Юридичний вісник*. 2012. № 3. С. 131–136.

т. д. Про важливість кримінального процесуального документа як атрибута процесуальної форми писали В. Тертишник¹³⁵⁵, І. Басиста¹³⁵⁶ та інші вчені.

Безперечно, кримінальна процесуальна форма як елемент правового порядку має бути єдиною, уніфікованою, але це не виключає існування диференційованих форм, які з'являються під впливом прагматичних, утилітарних потреб забезпечити оптимальну реалізацію завдань кримінального провадження за наявності специфічних умов. Як зазначає Г. Тетерятник, уніфікація процесуальної форми забезпечує її стабільність та єдині засади у провадженнях на основі синергетичної єдиноспрямованості дій усіх елементів системи. Натомість диференціацію процесуальної форми слід розглядати як властивість цієї системи, що забезпечує стабільність кримінального процесу шляхом упровадження спеціальних норм і процедур у кримінальних процесуальних правовідносинах, що об'єктивно внаслідок своєї специфіки потребують відходу від уніфікованої процесуальної форми та створення інших процесуальних гарантій, процедур, з метою вирішення завдань кримінального провадження¹³⁵⁷. Схоже трактування формулює В. Дрозд¹³⁵⁸.

Зауважимо, у межах певного кластеру суспільних відносин (кримінальні провадження на підставі угод, кримінальні провадження щодо застосування заходів примусового виховного характеру, целерантні судові провадження і т. д.) диференційовані форми також уніфікують практику вирішення однотипних питань процесуального характеру і в такий спосіб забезпечують принцип правової визначеності, стабільність, ефективність та оптимальне використання ресурсів системи кримінального правосуддя. Соціальна цінність, диференціації кримінально-процесуальної форми неодноразово підкреслювалася в науці (В. Хомінець¹³⁵⁹; В. Трофименко¹³⁶⁰; І. Сливич¹³⁶¹; В. Дрозд¹³⁶² та ін.). Свого часу О. Шило слушно прогнозувала тенденції розвитку кримінального процесуального законодавства України не в бік уніфікації, а навпаки – диференціації кримінальної процесуальної форми, розширення застосування процедур, які мають специфічні

¹³⁵⁵ Тертишник В. М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2009. С. 52.

¹³⁵⁶ Басиста І. В. Кримінальний процесуальний документ як обов'язковий атрибут процесуальної форми: генеза та сутнісні ознаки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 383.

¹³⁵⁷ Тетерятник Г. К. Уніфікація та диференціація процесуальної форми: синергетичний підхід. *Revista Științifică Internațională «Supremația Dreptului»*. 2017. № 1. С. 137, 140.

¹³⁵⁸ Дрозд В. Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 75–76.

¹³⁵⁹ Хомінець В. В. Сутність диференціації кримінально-процесуальної форми. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 37. С. 47.

¹³⁶⁰ Трофименко В. До питання щодо поняття та значення диференціації кримінально-процесуальної форми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. № 18. С. 141.

¹³⁶¹ Сливич І. І. Прискорені та спрощені провадження в кримінальному судочинстві України: визначення та доцільність застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 31 (3). С. 100.

¹³⁶² Дрозд В. Г. Сучасна парадигма диференціації кримінальної процесуальної форми. *Наука і правоохорона*. 2017. № 4. С. 240.

риси і суттєво відрізняються від загального порядку здійснення кримінального провадження¹³⁶³. Ця позиція здобула й інших прихильників¹³⁶⁴.

Дискурс про формалізм у кримінальному провадженні. Досліджуючи кримінально-процесуальну форму, не можна оминати увагою концепт «формалізму», який також обговорюється в академічних колах. Фахівці говорять як про позитивну, так і про негативну конотацію його вживання.

У розділі VII частини четвертої відомої праці «Про демократію в Америці» А. де Токвіль з приводу упередженого ставлення суспільства до формальностей та значущості останніх для демократії пояснював:

«Люди, які живуть у демократичному суспільстві, ледве розуміють користь формальностей; вони відчують до них інстинктивну зневагу... часто ненависть. А що люди звичайно тягнуться до легких і доступних радощів, то вони нестримні в прагненні до предметів будь-якого свого бажання, і найнезначніші затримки кидають їх у розпач. Ці звичаї, перенесені в царину політичного життя, налаштовують людей проти формальностей, які щоденно заважають їм або затягують виконання якогось із їхніх задумів. Між тим незручності, з якими люди в демократичних країнах пов'язують формальності, найвищою мірою корисні для свободи. Їхня головна достойність у тому, що вони правлять за перетинку між сильним і слабким, керуючим і керованим... Отже, демократичні народи за своєю природою більшою мірою, ніж усі інші, мають потребу у формалізмі (курсив наш – О.М.), але, що також природно, вони найменше його шанують»¹³⁶⁵.

Продовжуючи розвиток цієї концепції, відомий представник американської політичної філософії Х. Менсфілд (H. Mansfield) наголошує на тому, що навіть демократичне суспільство не є «товариством друзів», відтак форми чи формальності вирівнюють людські стосунки та є запобіжниками застосування простої, нестримної сили. Надмірна неформальність є джерелом тиранії¹³⁶⁶. Професор Гарвардського університету Д. Кенеді (D. Kennedy) підтверджує, що юридичний формалізм є характеристикою будь-якої правової системи. Він раціоналізує процес прийняття рішень, відображає компроміс між суперечливими (конфліктуючими) інтересами, а легітимність цього компромісу забезпечує законодавчий орган¹³⁶⁷.

Справді, з одного боку, процесуальний формалізм полягає у закономірній вимозі для всіх дотримуватися формальних вимог, передбачених законом. На цій підставі наявне навіть ототожнення поняття «формальний» і «законний», оскільки формалізація діяльності оперативних підрозділів, органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду означає не що інше як

¹³⁶³ Шило О. До питання щодо диференціації кримінально-процесуальної форми. *Право України*. 2010. № 9. С. 181.

¹³⁶⁴ Дрозд В. Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 77.

¹³⁶⁵ Токвіль А. Про демократію в Америці / перекл. з фр. Г. Філіпчука, М. Москаленка ; передм. А. Жардена. Київ : Видавничий дім «Всесвіт», 1999. С. 570.

¹³⁶⁶ Mansfield H. C. The Forms and Formalities of Liberty. *The Public Interest*. 1983. Vol. 70. P. 121, 122–123.

¹³⁶⁷ Kennedy D. Legal formality. *The Journal of Legal Studies*. 1973. Т. 2. №. 2. С. 358–359.

упорядкованість, урегульованість і наявність імперативних вимог, які встановлюються щодо такої діяльності, визначають режим кримінального провадження¹³⁶⁸; формують чітке уявлення про процедуру, можливі рішення, межі дискреції під час застосування права, забезпечують прозорість правозастосовної діяльності¹³⁶⁹.

Сформовані тези підтверджує дослідження З. Куневої¹³⁷⁰. В одній із публікацій, узагальнюючи різні підходи, вчена переконливо доводить, що поняття «формальності» доцільно визначити як правову модель фактових передумов, тобто сукупності нормативно передбачених майбутніх фактів, обставин і подій, «необхідних і достатніх для процедурної реалізації формалізованих зобов'язань сторонами публічної взаємодії, результат виконання яких може стати доказом, необхідним для прийняття «остаточного рішення» щодо реалізації права, законного інтересу у певній сфері суспільної діяльності», а це дає підстави стверджувати, що в загальному значенні «способи виконання і дотримання формальностей між владою та громадянином можна і потрібно вважати основними способами реалізації правової взаємодії»¹³⁷¹. В іншій праці З. Кунева говорить про ціннісну, інформаційну, інструментальну складові публічного формалізму, наголошує на його символічному соціальному призначенні та резюмує, що він є обов'язковим засобом у побудові алгоритму процесу легалізації права, законного інтересу, вирішення аналогічних справ, тобто втілює елемент стандартизації, який передбачає причинно-наслідковий зв'язок між вчиненням визначених нормами права формальностей і законним результатом перебігу справи¹³⁷².

Такий підхід можна сміливо екстраполювати у площину кримінально-процесуальних відносин. Додатково слушність висновків підтверджує те, що брак формальностей неминуче призводить до кризи правозастосування. Наприклад, відсутність формальних вимог до ювенального правосуддя робить «мертвою» саму ідею такого¹³⁷³.

На тлі таких переконань контрастним є другий підхід трактування «формалізму». Д. Пеший категорично заперечує зв'язок процесуальної форми як детально врегульованого, юридичного визначеного та суворо обов'язкового режиму кримінального провадження із формалізмом, що, за словами дослідника,

¹³⁶⁸ Дрозд В. Г. Сучасна парадигма диференціації кримінальної процесуальної форми. *Наука і правоохорона*. 2017. № 4. С. 239.

¹³⁶⁹ Трофименко В. М. Процесуальна форма: сутність і значення у кримінальному судочинстві. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 120. С. 206; Трофименко В. Кримінальна процесуальна форма як соціально-правова цінність. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4. С. 159, 162.

¹³⁷⁰ Кунева З. Ю. Сутність і зміст публічно-правового поняття «формальності». *Публічне право*. 2015. № 3. С. 368–374; Кунева З. Ю. Публічні формальності: сутність, значення. *Правова позиція*. 2016. № 2. С. 62–79.

¹³⁷¹ Кунева З. Ю. Сутність і зміст публічно-правового поняття «формальності». *Публічне право*. 2015. № 3. С. 373.

¹³⁷² Кунева З. Ю. Публічні формальності: сутність, значення. *Правова позиція*. 2016. № 2. С. 76.

¹³⁷³ Sterling R. W. A Broken Shield: a Plea for Formality in the Juvenile Justice System. *U. Md. L. J. Race Relig. Gender & Class*. 2013. Vol. 13 (2). P. 237–256.

означає тільки дотримання певної зовнішньої форми¹³⁷⁴. Про більш помірковану позицію говорить В. Бондар: формалізм сприймається як «беззастережне дотримання правил, букви закону, надання переваги їхній зовнішній формі, нерідко за рахунок внутрішнього змісту, відрив форми від змісту»¹³⁷⁵. Схожі висновки висловлює С. Касапоглу, підтверджуючи, що частіше формалізм вживається у негативному значенні і асоціюється із дотриманням суб'єктами процесуальної діяльності зовнішньої форми кримінального процесу на шкоду суті кримінального провадження взагалі і правам та законним інтересам суб'єктів процесу зокрема. Іншими словами, резюмує автор, формалізм є продуктом діяльності недбайливих слідчих, прокурорів і суддів¹³⁷⁶.

Утім, тут доречними є зауваги Л. Лобойко, який спростовує тезу про те, що формалізм є продуктом виключно «діяльності нерадивих слідчих, детективів, прокурорів та суддів», аргументуючи свою позицію, по-перше, бінарним тлумаченням концепту «формалізм» в українській мові (в позитивному сенсі як дія/умова, необхідна для виконання певної справи відповідно до прийнятого порядку, законності; в негативному сенсі – як виконання традиційного звичаю, сформованого правила, що не має істотного значення), по-друге, констатацією на цій основі, що формальності, передбачені кримінальним процесуальним законом, утворюють зміст одночасно і процесуальної форми, і процесуального формалізму, а тому ті й інші стають обов'язковим елементом кримінальної процесуальної діяльності. Отже, висновує Л. Лобойко, законодавець закладає у норми права формалізм у діяльності суб'єктів процесуальної діяльності¹³⁷⁷.

Погоджуючись із критикою патологій формалізму, справді не варто вважати недбалість єдиною детермінантою, адже таке явище може бути наслідком навпаки надзвичайної прискіпливості уповноваженого суб'єкта, помилок та зловживань, недоліків законодавчого врегулювання, що допускає «ходіння по колу», марну і беззмістовну процесуальну тяганину. Як слушно аргументує В. Трофименко, наявність зайвих формальностей та процедур ускладнюють кримінальне провадження, не будучи об'єктивно необхідними, перешкоджають здійсненню кримінального процесу, реалізації права на справедливе правосуддя¹³⁷⁸. У цьому контексті ілюстративною є емоційна оцінка практиками наявного стану формалізації досудового розслідування:

¹³⁷⁴ Пеший Д. Засада законності та її забезпечення у досудовому кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2016. С. 82–83.

¹³⁷⁵ Бондар В. Загальнотеоретичні аспекти кримінально-процесуальної форми як засобу розв'язання завдань кримінального судочинства. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2012. Вип. 94. С. 61.

¹³⁷⁶ Касапоглу С. О. Формалізм і формальності в реалізації норм кримінального процесуального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. Вип. 2. С. 210.

¹³⁷⁷ Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України : монографія ; Н. В. Глинська, Л. М. Лобойко, О. І. Марочкін та ін. ; за заг. ред. О. Г. Шило. Харків : НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сталіса НАПрНУ, 2016. С. 34.

¹³⁷⁸ Трофименко В. Кримінальна процесуальна форма як соціально-правова цінність. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4. С. 162–163.

«... ніде у світі немає такого формалізованого процесу, де, вибачте, на кожне чхання треба оформлювати, та ще й з участю понятих, процесуальні документи...»¹³⁷⁹.

Окремі ситуації взагалі стають абсурдними. Показовим прикладом є Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 20.07.2020 р. у судовому провадженні № 11-п/803/974/20 (кримінальна справа № 175/1196/20). До Дніпровського апеляційного суду надійшло подання Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області про направлення заяви ОСОБА_1 про відвід та заяв суддів про самовідвід до іншого суду. Суд першої інстанції зазначив, що ОСОБА_1 заявила відвід слідчому судді Л. Новік, заява у визначеному законом порядку розподілена на суддю В. Бровченка. Суддею В. Бровченком заявлено собі самовідвід при розгляді заяви ОСОБА_1 про відвід судді Л. Новік. Заява про самовідвід судді В. Бровченка розподілена на суддю С. Реброва, яким також заявлено самовідвід. Заява про самовідвід судді С. Реброва розподілена на суддю Ж. Озерянську. Ухвалою судді Ж. Озерянської у задоволенні заяви судді С. Реброва про самовідвід відмовлено. Далі С. Ребровим повторно заявлено собі самовідвід під час розгляду заяви про самовідвід судді В. Бровченка. Повторна заява судді С. Реброва про самовідвід розподілена на суддю О. Бойка. Ухвалою судді О. Бойка від 18 травня 2020 р. у задоволенні повторної заяви судді С. Реброва про самовідвід при розгляді заяви про самовідвід судді В. Бровченка знову відмовлено. Далі суддею С. Ребровим утретє заявлено собі самовідвід при розгляді заяви про самовідвід судді В. Бровченка. Заява про самовідвід розподілена на суддю Л. Новік. Суддею Л. Новік також було заявлено собі самовідвід при розгляді третьої заяви про самовідвід судді С. Реброва. Заява судді Л. Новік розподілена на суддю С. Реброва. 15 червня 2020 р. суддею С. Ребровим заявлено самовідвід при розгляді заяви судді Л. Новік про самовідвід при розгляді третьої заяви про самовідвід судді С. Реброва. Того ж дня, 15 червня 2020 р., суддею Л. Новік заявлено самовідвід при розгляді заяви про самовідвід судді С. Реброва. Вказана заява розподілена на суддю С. Реброва. Суддею С. Ребровим також заявлено самовідвід при розгляді заяви судді Л. Новік про самовідвід¹³⁸⁰.

Уся ця марна бюрократична тяганина, як убачається з ухвали, тривала впродовж трьох місяців, а рішення про скерування заяви ОСОБА_1 про відвід та заяв суддів про самовідвід до іншого місцевого суду, цілком очевидно, ще подовжило строки кримінального провадження. Такий формалізм створює перешкоди для доступу до правосуддя, адже *justice delayed is justice denied*, що означає «запізнення правосуддя є відмовою в ньому»¹³⁸¹.

¹³⁷⁹ Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України : монографія ; Н. В. Глинська, Л. М. Лобойко, О. І. Марочкін та ін. ; за заг. ред. О. Г. Шило. Харків : НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрНУ, 2016. С. 34.

¹³⁸⁰ Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 20.07.2020 р. (провадження № 11-п/803/974/20 ; справа № 175/1196/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90507771>.

¹³⁸¹ Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія. Харків : Право, 2008. С. 21.

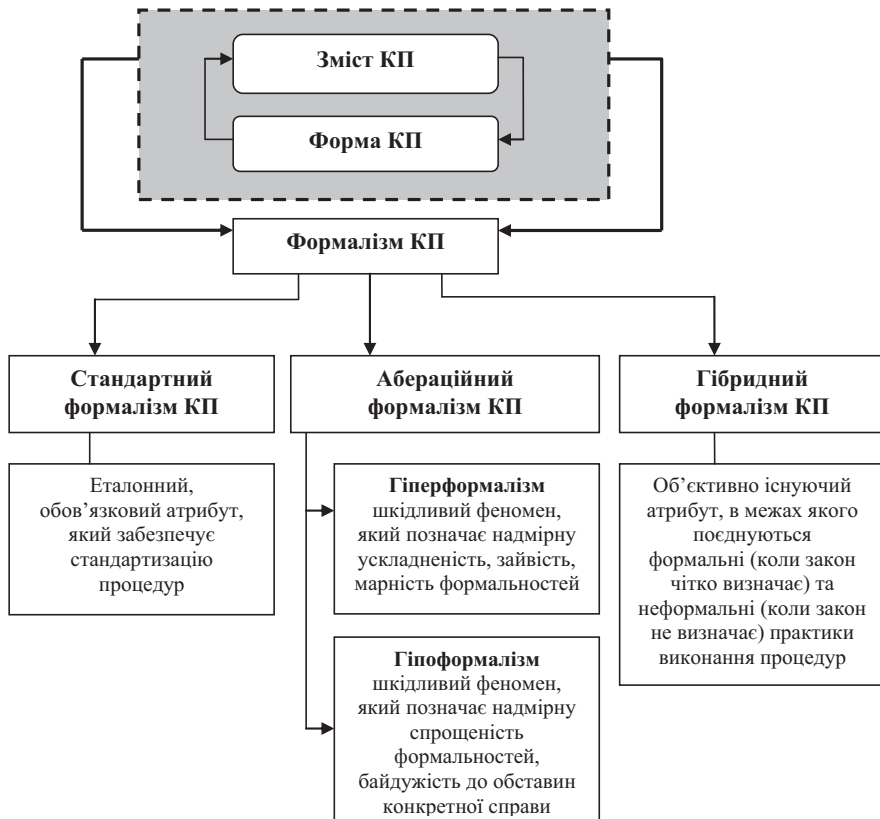

Підсумовуючи, доцільно провести умовні «червоні лінії» у трактуванні формалізму (див. рис. 3.18).

Існує *стандартний формалізм*, який є звичним атрибутом кримінального провадження в демократичному суспільстві, що забезпечує стандартизацію, єдність, передбачуваність, визначеність правозастосовної практики, прозорість процедур, підстав, порядків на засадах верховенства права. Еталонна юридична форма ідентифікує в міру можливості кожен аспект типової ситуації і передбачає застосування відповідного правила чи сукупності правил.

Існує *абераційний формалізм* (від лат. *aberratio* – відхилення, спотворення), у межах якого можна розрізнити:

(1) *гіперформалізм* (надмірно ускладнений, зайвий, дріб'язковий, неістотний), який є соціально шкідливим явищем, може суттєво виснажувати ресурси, подовжувати процесуальні строки, перешкоджати реалізації процесуальних прав і повноважень, виконанню завдань і загалом деформувати зміст кримінального провадження;

Рис. 3.18. Формалізм у кримінальному провадженні*

* Розроблено авторкою

(2) *гіпоформалізм* (надмірно спрощений, недостатній, несумлінний), який характеризує байдужість у пізнанні обставин справи, поверхнєве, «конвеєрне» прийняття процесуальних рішень, виконання дій, здійснення процесуального керівництва чи судового контролю, дослідження доказів, брак формальних чітко визначених процедур, що в цілому може не мати критичних наслідків у вигляді виснаження ресурсів чи затягування процесу, проте аналогічно може стати викликом для реалізації загальносоціальної мети справедливого правосуддя.

Приклад гіперформальності, коли прокурор дає письмову вказівку (нагадаємо, обов'язкову для виконання!) провести повторний огляд у справі річної давнини за фактом крадіжки металевого кабелю, при цьому місце події – ділянка відкритої місцевості, де вже давно укладено нове асфальтове покриття. У такій вказівці явно простежується ілюзія ефективного розслідування, адже йдеться не про дію, яка потенційно може дати результат, а про формальність, яка демонструє, що «ми щось робимо!» або ще гірше – свідчить про бездумне копіювання однотипних вказівок у різні справи. Інший приклад гіперформальності – абсолютно нераціональна вимога звертатися до слідчого судді у кожному випадку необхідності залучення експерта (поправки Лозового) або надмірно ускладнена свого часу процедура притягнення до кримінальної відповідальності народного депутата. На щастя, законодавцю вистачило розуму і сили волі, аби ці хибні практики припинити.

Прикладом гіпоформальності може слугувати використання слідчим у клопотаннях до слідчого судді однотипного обґрунтування та посилення на наявність ризиків без жодної індивідуалізації та вказівки, чому цей процесуальний захід чи дія потрібні в конкретному кримінальному провадженні; затвердження судом угоди з формальною перевіркою добровільності волевиявлення; підготовка оперативним працівником відповіді про начебто «виконання» (не виходячи зі службового кабінету!) доручення в порядку ст. 40 із мовними кліше: «проведеними заходами встановити... не виявилось можливим».

Існує *гібридний формалізм*, який виникає через існування «сірих зон» правового регулювання. Гібридні формальності (від лат. *hybrida* – перемішування) поєднують формальні, коли закон чітко визначає, та неформальні практики, коли закон «мовчить». Прикладами гібридного формалізму є вимога, адресована слідчому, обов'язково надавати цифровий носій з клопотанням в електронному форматі; механізм залучення так званих «штатних» понять; організація відомчої та міжвідомчої інституційної взаємодії суб'єктів процесуальної діяльності і т. д.

Отже, формальність набуває негативної конотації, коли суперечить раціональності. ЄСПЛ застерігає і від надмірної суворості застосування процесуальних норм, і від надмірного формалізму, пов'язаного з використанням стандартних обґрунтувань без апелювання до конкретних

обставин справи, і від «надмірної гнучкості» форми, що може вплинути на справедливність вирішення справи¹³⁸².

Попри те, що абераційний формалізм є патологічним явищем, він завжди реалізується у межах правового поля, відповідає букві закону. Натомість порушення процесуальної форми сягають за рамки законних вимог і деформують канал трансляції змісту кримінального провадження, тому в межах нашого дослідження особливої гостроти набуває питання юридично значущих наслідків таких девіацій у процесуальній діяльності.

У питанні визнання недопустимими доказів, отриманих із порушеннями процесуальної форми, у науковій доктрині обговорюються два основні підходи: (1) *категоричний*, тобто визнання недопустимими доказів у виявленні будь-яких порушень процесуальної форми (концепції «чаю та чорнил», нещадного виключення доказів) та (2) *диференційований*, тобто визнання недопустимими доказів під час виявлення тільки певних видів порушень процесуальної форми з урахуванням обставин конкретної справи (концепції «істотності порушень», «плодів отруєного дерева», «асиметрії правил доказування», «добросовісної помилки», «нешкідливої помилки», «розбитого дзеркала», «срібного блюдця», «неминучого виявлення»)¹³⁸³.

Другий підхід підтримує більшість правників та ВС, який неодноразово зазначав, що не будь-яке формальне недотримання вимог кримінального процесуального законодавства під час отримання доказу автоматично спричиняє визнання його недопустимим, а тому суд зобов'язаний дати оцінку доказу з точки зору його допустимості з урахуванням того, чи було допущено порушення КПК України істотним та як воно перешкоджало забезпеченню та реалізації прав і свобод особи¹³⁸⁴.

Закон указує на ті випадки, коли істотне порушення процесуальної форми є безумовною підставою визнання отриманих доказів у кримінальному провадженні недопустимими. Проте вирішення питання про неістотність порушень процесуальної форми цілковито віднесено на розсуд суду, що закономірно ґрунтується на неможливості прагматично описати усі варіанти життєвих ситуацій, коли такі порушення відбуваються.

¹³⁸² Пархоменко П. І. Спеціальний зал судових засідань як елемент правосуддя, дружнього до дитини: організаційно-правовий аспект. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 2. С. 18; Дрозд В. Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 220; Ковальчук А. Ю., Кіцюбинська Ю. М. Доступ до правосуддя: проблеми та сучасні перспективи. *Загальна декларація прав людини: історія, принципи, стан реалізації* : збірник тез круглого столу, присвяченого 72-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини (м. Київ, 10 грудня 2020 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2021. С. 73.

¹³⁸³ Вапнярчук В. В. Істотність порушень кримінальної процесуальної форми як умова визначення доказів недопустимими. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 9, 12; Вапнярчук В. В. Правові наслідки порушення процесуальної форми збирання доказів у кримінальному провадженні. *Публічне право*. 2015. № 3. С. 201; Гузела М. Проблема визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні. *Вісник Львівського університету*. 2015. Вип. 61. С. 424; Олейніш Е. М. Підстави визнання протоколу обшуку недопустимим доказом у справі. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2010. Вип. 22. С. 230 та ін.

¹³⁸⁴ Постанова ВС від 07.12.2022 р. (справа № 385/619/16 ; провадження № 51-2496км21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107834205>.

Водночас у науці були спроби укласти орієнтовний перелік таких порушень, які, попри суперечність вимогам закону, могли б вважатися неістотними, і відтак – не призводити до визнання доказів недопустимими¹³⁸⁵ та ін. В. Вапнярчук навіть пропонує впровадити інститут крайньої необхідності як основи для отримання доказів із допущенням неістотного порушення прав і свобод¹³⁸⁶.

О. Осетрова серед положень новизни своєї дисертації наводить перелік критеріїв визнання доказів недопустимим, до якого входить «порушення процесуальної форми»¹³⁸⁷, що нашоухує на думку, що будь-яке порушення, у розумінні дослідниці, є достатнім для такого рішення. Втім, це не так. О. Осетрова наводить цікаві дані власних емпіричних досліджень, згідно з якими 95 % слідчих та 81 % прокурорів допускають порушення вимог закону щодо порядку проведення процесуальних дій, а 78 % слідчих та 85 % прокурорів допускають порушення вимог закону щодо порядку фіксації їх ходу та результатів¹³⁸⁸. Такі приголомшливі результати означають, що якби в судовій, прокурорській та слідчій практиці домінував категоричний, суворий підхід, то визнання доказів недопустимими було би буденністю, а в більш широкому контексті це означало б поразку системи кримінального правосуддя. Попри те, здійснивши ґрунтовний аналіз різних позицій, О. Осетрова все ж розрізняє істотні та неістотні порушення. Останні є порушеннями, які «не належать до жодного з критеріїв недопустимості доказів та не викликають сумнівів під час оцінки доказу, не можуть об'єктивно вплинути на зміст доказового матеріалу та його достовірність, технічні й механічні помилки»¹³⁸⁹.

Цей дискурс набуває особливої гостроти сьогодні, коли в науковій доктрині небезпідставно шириться думка, що домінуючою стратегією захисту в сучасному кримінальному провадженні стала «процедурна деконструкція» доказів, яка полягає у діяльності, передусім спрямованій на формування у судді сумнівів щодо допустимості доказів із такого джерела – протоколи слідчих дій – через наявність допущених органами досудового розслідування порушень¹³⁹⁰.

Ретельне дослідження питання підстав визначення доказів недопустимими сягає за межі нашого дослідження. *Nota bene* у науковій доктрині є достатньо

¹³⁸⁵ Вапнярчук В. В. Істотність порушень кримінальної процесуальної форми як умова визначення доказів недопустимими. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 12–13; Шевчук М. І. Визнання доказів недопустимими: право суду чи його обов'язок? *Право і суспільство*. 2017. № 4 (2). С. 211.

¹³⁸⁶ Вапнярчук В. В. Істотність порушень кримінальної процесуальної форми як умова визначення доказів недопустимими. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 14; Вапнярчук В. В. Правові наслідки порушення процесуальної форми збирання доказів у кримінальному провадженні. *Публічне право*. 2015. № 3. С. 207.

¹³⁸⁷ Осетрова О. С. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2016. С. 8.

¹³⁸⁸ *Ibidem* – С. 56.

¹³⁸⁹ *Ibidem* – С. 57–64, 67, 178.

¹³⁹⁰ Панова А. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : монографія. Харків : Право, 2017. С. 13.

вагомі напрацювання у цьому напрямку (Н. Басай¹³⁹¹, С. Гавриш¹³⁹², І. Кайло¹³⁹³, А. Козленко¹³⁹⁴, О. Осетрова¹³⁹⁵, А. Панова¹³⁹⁶, О. Степанов¹³⁹⁷, В. Тютюнник¹³⁹⁸, І. Чупрікова¹³⁹⁹), тому пропонуємо абстрагуватися від процесуальної форми збирання доказів, розширити фокус уваги і запропонувати класифікацію порушень процесуальної форми за такими критеріями:

залежно від стадії кримінального провадження:

- порушення процесуальної форми досудового розслідування;
- порушення процесуальної форми судового провадження;

залежно від спрямованості (об'єкта) порушення:

– *порушення безпосередньо процедури проведення процесуальної дії або прийняття процесуального рішення*, тобто порушення «живої» форми (наприклад, прийняття процесуального рішення неуповноваженим суб'єктом (погодження клопотання прокурором, який не здійснює процесуальне керівництво, призначення судової експертизи слідчим, який не входить до слідчої групи, і т. д.); проведення процесуальної дії без дозволу суду; відсутність понятих та/або безперервної відеозйомки під час обшуку; проведення допиту без перерви понад установлений законом час; застосування катування чи нелюдського поводження; укладення угоди за ініціативою та посередництва слідчого; недослідження безпосередньо судом доказів під час судового провадження у випадках, коли таке дослідження потрібно було провести тощо);

– *порушення вимог щодо складання процесуального документа*, тобто порушення документальної форми (відсутність у протоколі процесуальної даних про час, місце, тривалість процесуальної дії, відсутність підписів учасників процесуальної дії, відсутність даних про носії, на які здійснювалася

¹³⁹¹ Басай Н. М. Визнання доказів недопустимими в кримінальному процесі України: підстави, процесуальний порядок і правові наслідки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 20 с.

¹³⁹² Гавриш С. Т. Проблеми допустимості доказів, отриманих в ході міжнародної правової допомоги в кримінальних справах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 20 с.

¹³⁹³ Кайло І. Ю. Допустимість доказів у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ : Знання України, 2016. 20 с.

¹³⁹⁴ Козленко А. А. Належність та допустимість доказів у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09 ; ПВНЗ «Європейський університет». Київ, 2018. 19 с.

¹³⁹⁵ Осетрова О. С. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2016. 216 с.

¹³⁹⁶ Панова А. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : монографія. Харків : Право, 2017. 256 с.

¹³⁹⁷ Степанов О. С. Належність та допустимість доказів у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09 ; Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2007. 16 с.

¹³⁹⁸ Тютюнник В. В. Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обґрунтованого вироку суду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 20 с.

¹³⁹⁹ Чупрікова І. Л. Допустимість доказів у світлі нового Кримінального процесуального кодексу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2016. 20 с.

фотозйомка; помилки у постанові, повідомленні про підозру, обвинувальному акті, ухвалі в номері кримінального провадження; відсутність обов'язкових персональних даних учасників кримінального провадження; відсутність попередження про кримінальну відповідальність, коли це необхідно; технічні помилки та описки у фабулі кримінального правопорушення, правовій кваліфікації діяння, розмірі заподіяної шкоди тощо);

залежно від юридично значущих наслідків порушень процесуальної форми для кримінального провадження:

– *істотні порушення, які визначені в законодавстві і тягнуть настання юридично значущих наслідків через визнання доказів недопустимими* (якщо внаслідок порушення процесуальної форми доказ визнано недопустимими на основі доктрини «істотних порушень», доктрини «плодів отруйного дерева» (ч. 3 ст. 17, ч. 1-3 ст. 87 КПК України), можливе закриття кримінального провадження, зміна обсягу підозри/обвинувачення, ухвалення виправдувального вироку, зміна або скасування вироку в апеляційному/касаційному порядку);

– *очевидні порушення, які чітко не визначені в законодавстві, але тягнуть настання юридично значущих наслідків через визнання доказів недопустимими* (якщо внаслідок порушення процесуальної форми є очевидна недопустимість доказу, то суд під час судового провадження визнає цей доказ недопустимим, і не досліджує такий доказ або припиняє його дослідження, якщо воно було розпочате (ч. 2 ст. 89 КПК України));

– *порушення, які чітко не визначені в законодавстві, але визначені заходи щодо їх усунення та/або реагування* (відсутність необхідних даних або наявність помилок в обвинувальному акті є підставою для його повернення прокурору (п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК України), формальні недоліки в апеляційній скарзі є підставою для винесення ухвали про залишення скарги без руху і встановлення строку для усунення недоліків (ч. 1 ст. 399 КПК України), неточності та помилки в угоді про примирення чи про визнання винуватості є підставою для відмови суду в затвердженні такої угоди (п. 1 ч. 7 ст. 474 КПК України), описки та арифметичні помилки у вироку є підставою для призначення судового засідання та їх виправлення (ст. 379 КПК України));

– *порушення, які не визначені в законодавстві і щодо яких відсутні визначені заходи щодо їх усунення та/або реагування* (рішення щодо наслідків таких порушень вирішуються у межах визначеної законом дискреції уповноваженими суб'єктами процесуальної діяльності у кожному конкретному випадку);

залежно від причини порушень:

порушення можуть бути обумовлені: недбалістю, відсутністю знань, досвіду, нерозумінням змісту закону, конфліктами, наявністю значного навантаження, що призводить до швидкого ухвалення помилкових рішень, затягування або поспішного проведення процесуальних дій, прогалин та хиб у процесуальних документах; браком ресурсів, роботою в надзвичайних

ситуаціях (правових режимах), суперечливістю інтерпретацій різними суб'єктами норм законодавства, низьким рівнем правової свідомості та культури тощо.

З великою мірою скептицизму можна говорити про амбітну мету повного усунення чи подолання порушень процесуальної форми. З прикрістю маємо констатувати: вони були, є і будуть. Утім, важливим і перспективним видається продовження розробки механізмів корегування, оптимізації, удосконалення кримінальної процесуальної форми з метою мінімізації та адекватного реагування на такі процесуальні девіації.

Проведене дослідження засвідчує, по-перше, значну увагу наукової спільноти до цієї проблематики; по-друге, вагоме значення кримінальної процесуальної форми як об'єктивуючого чинника та ретранслятора гуманістичного змісту сучасного кримінального провадження у демократичній, правовій державі. Серед численних думок імпонує позиція В. Михайленко, яка стверджує, що на сучасному етапі розвитку кримінального процесу застосування належної правової процедури має забезпечувати його відповідність стандартам захисту прав людини, єдність змісту та форми кримінального провадження, налагоджену «співпрацю» верховенства права і законності, що в підсумку балансує приватні і публічні інтереси задля досягнення справедливості¹⁴⁰⁰.

Уніфікація процедури притягнення до кримінальної відповідальності, заснованої на гуманістичних засадах з урахуванням існування загальних та особливих порядків, типових і виняткових ситуацій, імперативних та диспозитивних норм дає змогу певною мірою мінімізувати упередженість, дискримінаційний чи інший суб'єктивний вплив на хід кримінального провадження. Говоримо про «певну міру», бо повністю нівелювати суб'єктивний чинник у міжособистісних відносинах неможливо як зрештою не існує можливості регламентувати весь континуум правової реальності¹⁴⁰¹.

Узагальнюючи, можна сформулювати такі тези-висновки щодо балансу змісту і форми у кримінальному провадженні.

1. Зміст кримінального провадження має узгоджуватися з формою, форма – транслювати зміст, а разом вони формують цілісну систему, яка трансформує засади кримінального провадження зі стану абстрактних конструкцій до реального результату у правозастосовній площині.

2. Гуманістичний зміст сучасного кримінального провадження, застосованого на моделі належної правової процедури, має бути зрозумілим і підтримуватися усіма суб'єктами процесуальної діяльності, формувати методологічну основу для їх діяльності (внутрішня мотивація, ментальна готовність, рішучість), а процесуальна форма у практичній площині демонструвати це розуміння. Водночас реалізм змушує визнати існування

¹⁴⁰⁰ Михайленко В. В. Застосування належної правової процедури як завдання кримінального провадження. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2020. № 1 (21). С. 8.

¹⁴⁰¹ Дуфенюк О. Актуалізація гуманістичних цінностей у ході кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2014. № 1. С. 232.

нездоланих обмежень, наприклад, неможливість, а зрештою й шкідливість, повної нормативної деталізації процесуальної форми та наслідків її порушень, недосяжність через суб'єктивну природу єдиного для всіх правозастосовувачів розуміння духу і букви закону.

3. У трактуванні процесуального формалізму доцільно розрізнити *стандартний формалізм* як корисний атрибут кримінального провадження, який забезпечує єдність, передбачуваність, стандартизацію правозастосовної практики, легалізацію отриманих результатів, правову взаємодію системи кримінального провадження та особи; *абераційний формалізм* як шкідливе явище, яке може виснажувати ресурси та суттєво впливати на процесуальні строки, механізм реалізації процесуальних прав та повноважень, виконання завдань і загалом деформувати зміст кримінального провадження; *гібридний формалізм* як об'єктивно існуюче явище у правозастосовній практиці, яке полягає у змішуванні різних формальних (коли закон чітко визначає) та неформальних (коли закон не визначає) практик, про корисність/шкідливість яких можна говорити ситуативно в контексті конкретного випадку.

Ризики дисбалансу в дихотомії «зміст – форма» у кримінальному провадженні виникають за абераційного формалізму і потенційно посилюються при формалізмі гібридному. Доречним і перспективним видається подальше поглиблене дослідження феномена формалізму у кримінальному провадженні.

3. Порушення процесуальної форми можливе з огляду на слабку людську природу (через помилки, недбалість, відсутність досвіду, упередженість, конфлікти, надмірне навантаження, що призводить до поспіху або до затягування процесу і т. д.), проте не кожне порушення є критично небезпечним для реалізації завдань кримінального провадження. Законодавство визначає тільки ключові питання щодо тих діянь, які деформують зміст або є потенційно небезпечними з цієї точки зору, і тут убачається велике поле для подальшої розробки. Існуюче процедурне правило не тільки визначає перебіг процесу в динаміці (порядок, підстави, послідовність стадій, рішень, дій), але й імперативні статичні вимоги, які слугують орієнтирами для правозастосовувачів і стримувальними запобіжниками від зловживань і порушень.

4. Форма не має перетворюватися у формалізм у негативній конотації, що нівелює змістовне наповнення кримінального провадження. Такий формалізм транслює своєрідний *антизміст* (культ форми, бюрократію, марні і безглузді процедури, «конвеєрний» характер ухвалення процесуальних рішень без урахування ситуаційних обставин тощо). Це віддаляє суспільство від результату досягнення справедливості на засадах верховенства права, який іманентно закладається у зміст як кримінального провадження загалом, так і його окремих засад, інститутів, стандартів, правил та процедур. Щоправда, правильне з точки зору закону ще не означає справедливе з точки зору права, але це вже тема для окремого дослідження.

РОЗДІЛ 4

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАЛАНСУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ НА РІВНІ ОСОБИСТІСНОМУ

4.1. Баланс об'єктивності та суб'єктивності у кримінальному провадженні

4.1.1. Полярність і конвергенція об'єктивності та суб'єктивності у кримінальному провадженні

Кримінальне провадження відбувається не тільки в ритуально-формальному вимірі у кабінеті органу досудового розслідування, прокурора чи в залі судових засідань. Воно також триває в інтелектуальному вимірі, у головах людей. Версія, оцінка доказів, підозра, інтенція обвинувачення чи виправдання виникає на особистісному рівні дізнавачів, слідчих, детективів, прокурорів, присяжних, суддів як результат боротьби ідей, припущень, фактів, переконань, правових норм, правових позицій, досвіду, знань тощо. І попри те, що чимало процесуалістів підтверджують важливість об'єктивності у кримінальному провадженні, мають рацію й ті, хто констатують, що досягнути абсолютної об'єктивності неможливо. Це усвідомлення стало причиною зникнення з КПК України ригористичної вимоги проведення об'єктивного розслідування та судового розгляду поряд з такими характеристиками, як повнота, швидкість, всебічність та неупередженість. Також не можна не помітити, що дотримання визначених законом вимог генерує потенційну можливість, якщо не досягнення, то хоча б максимального наближення до об'єктивності у процесуальній діяльності.

Проблематика балансу об'єктивності та суб'єктивності у кримінальному провадженні не ставала предметом окремого дослідження, а радше впліталася у роздуми вчених щодо дотичних до обох компонентів дихотомії питань. Йдеться передусім *про встановлення істини у кримінальному провадженні* (І. Басиста¹⁴⁰², В. Нор¹⁴⁰³, Н. Рогатинська¹⁴⁰⁴ та ін.); *про формування внутрішнього переконання*

¹⁴⁰² Басиста І. До питання встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні. *Вісник Львівського університету*. 2015. Вип. 61. С. 417–422.

¹⁴⁰³ Нор В. Т. Істина у кримінальному судочинстві: ідея, догма права, реалізація. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2010. № 2. С. 1–14.

¹⁴⁰⁴ Рогатинська Н. З. Встановлення об'єктивної істини як мета доказування. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 4. С. 268–271.

(Н. Ахтирська та Т. Юденко¹⁴⁰⁵, Л. Бордюгов¹⁴⁰⁶, В. Вапнярчук¹⁴⁰⁷, Н. Дроздович¹⁴⁰⁸, О. Кіпер¹⁴⁰⁹, І. Літвінова¹⁴¹⁰, В. Марчак¹⁴¹¹, В. Сердюк¹⁴¹², С. Смоков¹⁴¹³, С. Хопта¹⁴¹⁴, О. Черновський та І. Скуляк¹⁴¹⁵, С. Шульгін¹⁴¹⁶, К. Щур¹⁴¹⁷ та ін.); про реалізацію дискреційних повноважень, застосування розсуду у кримінальному провадженні (А. Мірошніченко¹⁴¹⁸, О. Торбас¹⁴¹⁹, А. Шевченко¹⁴²⁰ та ін.).

Відомо, що на процес прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні детермінанти. Як слушно зауважує О. Торбас, методологічні труднощі встановлення міри впливу особистісних характеристик та досвіду правозастосовувача на кінцеві процесуальні рішення не повинні стати перешкодою для поглиблених досліджень, адже поки кримінальне провадження ведуть люди, такі детермінанти будуть впливати на їх розсуд і в позитивному, і в негативному аспектах¹⁴²¹.

У фрагменті першої лекції короткого курсу «Природа судового процесу» (1921 р.) відомий американський правник Б. Кардозо (B. Cardozo) демонструє

¹⁴⁰⁵ Ахтирська Н., Юденко Т. Формування внутрішнього переконання судді у справах, пов'язаних з торгівлею людьми. *Вісн.* 2012. № 4. С. 2–4.

¹⁴⁰⁶ Бордюгов Л. Г. Внутрішнє переконання експерта (об'єктивні та суб'єктивні аспекти). *Форум права*. 2010. № 3. С. 13–18.

¹⁴⁰⁷ Вапнярчук В. В. Сутність внутрішнього переконання в кримінальному процесуальному доказуванні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 31 (3). С. 78–81.

¹⁴⁰⁸ Дроздович Н. Л. Формування внутрішнього переконання судді у кримінальному процесі України : монографія. Київ : Науковий світ, 2013. 120 с.

¹⁴⁰⁹ Кіпер О. О. Процесуальна самостійність слідчого як гарантія всебічного, повного й неупередженого розслідування у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. С. 101–115.

¹⁴¹⁰ Літвінова І. Ф. Внутрішнє переконання прокурора у механізмі прийняття кримінально-процесуальних рішень. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 201–206.

¹⁴¹¹ Марчак В. Я. Поняття та юридико-психологічні особливості формування внутрішнього переконання судді *Європейські перспективи*. 2013. № 5. С. 83–88.

¹⁴¹² Сердюк В. П. Внутрішнє переконання у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 6 (3). С. 134–137.

¹⁴¹³ Смоков С. М. Внутрішнє переконання слідчого і його роль при прийнятті процесуальних рішень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2002. 13 с.

¹⁴¹⁴ Хопта С. Ф. Внутрішнє переконання судді як основа ухвалення правосудних рішень. *Альманах права*. 2017. Вип. 8. С. 397–400.

¹⁴¹⁵ Черновський О. К., Скуляк І. А. Внутрішнє переконання судді. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. 2011. Вип. 15. С. 116–121.

¹⁴¹⁶ Шульгін С. О. Оцінка слідчим і прокурором доказів при прийнятті процесуальних рішень на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Науково-дослідний інститут публічного права ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ МВС України. Київ, 2021. С. 75–93.

¹⁴¹⁷ Щур К. С. Роль внутрішнього переконання слідчого під час оцінки доказів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 71. С. 474–481.

¹⁴¹⁸ Мірошніченко А. Суддівський розсуд, судова помилка та суддівське свавілля: погляд через призму юридичної відповідальності суддів. 59 с. URL: <https://www.academia.edu/43070667>.

¹⁴¹⁹ Торбас О. О. Розсуд у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. 41 с.

¹⁴²⁰ Шевченко А. В. Суддівський розсуд і суддівське свавілля: межі дозволеного та відповідальність за їх порушення. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 111–120.

¹⁴²¹ Торбас О. О. Суб'єктивні детермінанти розсуду в кримінальному процесі. *Правова позиція*. № 4 (25). 2019. С. 123.

складність процесу прийняття рішень і суддівського розсуду, порушуючи низку питань:

«Що я роблю, коли вирішую справу? У яких джерелах інформації шукаю пораду? У яких пропорціях дозволяю їм впливати на результат? У яких пропорціях вони роблять свій внесок? Якщо є прецедент, коли я можу відмовитися його дотримуватися? Якщо немає прецеденту, як мені сформулювати правило, яке створить прецедент у майбутньому? Якщо я шукаю логічної послідовності, симетрії юридичної структури, як далеко я можу сягнути у цьому прагненні? У який момент пошуки будуть зупинені через якісь суперечливі звичаї, через певні міркування про суспільний добробут, мої власні або загальні стандарти справедливості та моралі? У цю дивну суміш, яку щодня варять у казані судді, всі ці інгредієнти входять у різних пропорціях»¹⁴²².

Не претендуючи на вичерпність, у цій частині дослідження викладемо міркування щодо співвідношення «інгредієнтів» об'єктивності та суб'єктивності у контексті кримінального провадження.

У науці об'єктивне вважається таким знанням про реальність, яке не залежить від людського сприйняття і залишиться таким незалежно від того, чи має якесь уявлення людина про об'єкт, чи ні. Суб'єктивність є властивістю не всієї природи, а тільки мислячої людини і полягає у суб'єктивному віддзеркаленні об'єктивного, що породжує у свідомості певні образи реальності¹⁴²³.

І. Чурікова вважає об'єктивність імперативною вимогою процесуальної діяльності слідчого. На думку дослідниці, «об'єктивність процесуальної діяльності слідчого» полягає у неупередженому дослідженні всіх обставин справи, що провадиться не зацікавленою в її результатах, процесуально самостійною та незалежною особою (слідчим)¹⁴²⁴. В. Гмирко розглядає об'єктивізм як технологічну засаду доказування у кримінальному провадженні. Вчений в оригінальному стилі описує кореляцію суб'єктивізму та об'єктивізму:

«... доказова мислєдїяльнїсть функціонерів сучасного кримінального процесу має вочевидь упереджений, обвинувальний характер, зумовлений об'єктивним чинником негативного ставлення суспільства до феномена злочинності, з одного боку, та потребою мати ефективний юридичний засіб боротьби з нею – з іншого. Це призводить до того, що людина з уже сформованою соціальною настановою на боротьбу зі злочинністю приходить до юридичного навчального закладу, де її людський матеріал уже спеціально «організується» в рамках цієї самої настанови. По тому вона стає «наповненням» відповідного функціонального місця кримінально-процесуальної діяльності («поліціант», «дїзнавач», «слідчий», «прокурор», «суддя»), яке так її «обтискує» з усіх боків, що з

¹⁴²² Cardozo B. The Nature of Judicial Process. New Haven: Yale University Press, 1921. URL: https://constitution.org/1-Constitution/cmt/cardozo/jud_proc.htm.

¹⁴²³ Надібська О. Я. Аналіз об'єктивного та суб'єктивного в соціальній реальності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 3. С. 55.

¹⁴²⁴ Чурікова І. В. Всебічність, повнота й об'єктивність процесуальної діяльності слідчого : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2009. С. 12.

плином часу вже навіть інколи важко сказати, скільки в конкретному процесуальному персонажі залилося людського, а скільки функціонального... Звідси методологічний висновок: діяльність доказування має бути організована таким чином, щоби реалізація засади об'єктивізму на людському матеріалі забезпечувалася створенням системи процесуальних гарантій, які б до певної міри «стримували» іманентну обвинувальну спрямованість функціонерів кримінального судочинства»¹⁴²⁵.

Об'єктивність покликана забезпечити відповідність здобутого знання фактичним обставинам справи, тобто досягнення об'єктивної істини¹⁴²⁶. Однак на протигагу тим ученим, які безапеляційно визнають її ексклюзивну цінність (В. Нор¹⁴²⁷, І. Басиста¹⁴²⁸, Н. Рогатинська¹⁴²⁹, С. Шульгін¹⁴³⁰ та ін.), в останні десятиліття дедалі частіше ширяться альтернативні погляди.

Ю. Мирошніченко, досліджуючи критерії істини у кримінальному судочинстві, наводить біля десятка наявних філософських концепцій істини (апріоризм, фідеїзм, конвенціоналізм, раціоналізм, сенсуалізм, прагматизм, матеріалізм, інструменталізм і т. д.). І хоча вчений визнає, що основою пізнання у кримінальному процесі сьогодні залишається вчення про об'єктивну істину, а інші мірила істинності знання не такі надійні через певну частку притаманного їм суб'єктивізму, вони, на думку вченого, все ж залишаються важливими засобами перевірки достовірності суджень¹⁴³¹.

Схожі міркування висловлює М. Козюбра, застерігаючи, що до «об'єктивної істини» треба ставитися обережно, пам'ятаючи про важливе значення «суб'єктивації» об'єкта дослідження, що є визначальною особливістю наукового, зокрема й судового пізнання, в якому роль людського чинника є вирішальною. На цій підставі правники західної доктрини дотримуються думки, що судовий процес не є послідовним і логічним, підпорядкованим певним актам. У ньому радше переважають закони мистецтва, аніж науки¹⁴³².

Ю. Стеценко демонструє більш радикальний концептуальний підхід, критикуючи практику вживання концепту «об'єктивність», не кажучи про сприйняття його як засади процесуальної діяльності через надто абстрактний зміст. На цьому висновку формується скептичний погляд і щодо теоретичного

¹⁴²⁵ Гмирко В. П. Об'єктивізм як технологічна засада способу доказування в кримінальному процесі. *Вісник Академії митної служби України*. 2012. № 1. С. 105.

¹⁴²⁶ Прилуцький П. В. Проблема істини в теорії кримінального судочинства. *Вісник Запорізького державного університету*. 2004. № 2. С. 193; Яновська О. Г. Роль суду в змагальному кримінальному судочинстві. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 88.

¹⁴²⁷ Нор В. Т. Істина у кримінальному судочинстві: ідея, догма права, реалізація. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2010. № 2. С. 1–14.

¹⁴²⁸ Басиста І. До питання встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні. *Вісник Львівського університету*. 2015. Вип. 61. С. 417–422.

¹⁴²⁹ Рогатинська Н. З. Встановлення об'єктивної істини як мета доказування. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 4. С. 268–271.

¹⁴³⁰ Шульгін С. О. Оцінка слідчим і прокурором доказів при прийнятті процесуальних рішень на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Науково-дослідний інститут публічного права ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ МВС України. Київ, 2021. С. 83.

¹⁴³¹ Мирошніченко Ю. Про критерії істини в кримінальному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 4. С. 207, 209.

¹⁴³² Козюбра М. І. Моделі (типи) юридичної аргументації. *Наукові записки НАУКМА*. 2013. Т. 144–145. С. 6.

обґрунтування принципу об'єктивної істини¹⁴³³. У цьому контексті доречно згадати й міркування А. Мірошніченка, який стверджує, що у деяких типах процедур суддя просто повинен установити, чиї докази виглядають більш переконливими, тож висновок про факти часом більше залежить від того, як поведуться сторони у процесі, а не від того, що трапилося насправді. Вчений додає:

«Під кутом зору оцінки доказів, баланс дуже нечасто виглядає як «100 до 0»; він може бути «51 до 49» або навіть «50,01 до 49,99». Але навіть у складних та сумнівних ситуаціях суддя повинен зробити вибір»¹⁴³⁴.

Більш розлогу аргументацію проти об'єктивної істини подає А. Павлишин. По-перше, імперативна вимога повного, всебічного і об'єктивного дослідження обставин ще не означає факту пізнання істини. По-друге, законодавець в окремих випадках сам установлює перепони для її досягнення (наприклад, надаючи «свідоцький імунітет»), або свідомо визнає, що інколи у провадженнях істина не встановлюється (наприклад, передбачаючи можливість перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами) або взагалі не вимагає встановлення об'єктивної істини, дотримуючись міркувань доцільності (наприклад, при закритті кримінального провадження у зв'язку з закінченням строків давності (п. 5 ч. 1 ст. 7-1 КПК України) або при розгляді кримінальної справи судом за спрощеною процедурою судового розгляду (ч. 3 ст. 299 КПК України)). Останнім аргументом проти об'єктивної істини у кримінальному процесі А. Павлишин називає неможливість її встановлення взагалі¹⁴³⁵.

Недосяжність об'єктивної істини була констатована закордонними юристам: «в силу обмеженості засобів людського пізнання ніхто не може отримати абсолютно достовірне знання про існування злочину; той, хто збагнув межі людського пізнання, ніколи не припускатиме, що він може бути без сумніву переконаний в абсолютній відсутності будь-якої помилки»; «об'єктивна істина є лише «мислимою»... суддя «закритий для відкриття абсолютної істини»»; «на момент завершення кримінального провадження неможливо осягнути ідентичну копію реальної дійсності..., а лише її «тінь» (репродукцію)»¹⁴³⁶.

Наведені змістовні положення не дають вичерпні уявлення про глибину дискусії, але підтверджують складність зв'язку об'єктивності та суб'єктивності. Наша позиція полягає в тому, що абстрактність чи обмеженість у нашому доступі не можуть бути підставою для касування факту існування явища. Такий хибний підхід схожий на заперечення існування гравітаційного поля тільки

¹⁴³³ Стеценко Ю. В. До поняття об'єктивності в судочинстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. Вип. 10-1(2). С. 119–120.

¹⁴³⁴ Мірошніченко А. Суддівський розсуд, судова помилка та суддівське свавілля: погляд через призму юридичної відповідальності суддів. С. 6. URL: <https://www.academia.edu/43070667>.

¹⁴³⁵ Павлишин А. Проблеми встановлення істини у кримінальних справах. *Wroclawsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze*. 2011. № 2. С. 7–10.

¹⁴³⁶ Піх Ю. Матеріальна істина як мета та засада кримінального провадження Федеративної Республіки Німеччини. *Вісник Львівського університету*. 2019. Вип. 69. С. 167, 169.

тому, що ми його не бачимо. Проте воно існує об'єктивно, незалежно від факту сприйняття чи несприйняття суб'єктом, існувало задовго до його відкриття в науці. Ми можемо фрагментарно аналізувати певні закономірності, з ним пов'язані. Аналогічно об'єктивна істина існує, але не існує методологічного інструментарію для її пізнання у повному, абсолютному обсязі і з нульовим рівнем впливу суб'єктивізму. Проте факт обмежених можливостей встановлення істини не має бути завадою для впровадження механізмів, які в максимально можливий спосіб знижують суб'єктивізм і наближають нас до об'єктивного результату. На прикладі суддівського пізнання Н. Гураленко влучно пояснює:

«...результат суддівського пізнання постає не таким, що «знає» істину, а таким, що шукає її, що наближається до неї... Лише за умови пошуку істини, прагнучи до її встановлення, судовий процес набуває своєї природної суті і відрізняється від формального вирішення справи, тоді як судова пізнавальна спрямованість поза істиною призводить до зневіри, нігілізму та рівнозначна відмові від правосуддя»¹⁴³⁷.

Уразливість концепту об'єктивності у кримінальному провадженні вбачається у такому:

(1) ми дійсно обмежені у можливості реконструкції ретроспективних подій, що означає – завжди існуватимуть певні прогалини в картині, яку відтворює сторона обвинувачення у залі суду;

(2) ми не можемо змусити людину дивитися на об'єкт дослідження з «нелюдської» позиції, повністю звільнитися від того, що робить її людиною;

(3) об'єктивне знання ще не означає автоматичне правильне застосування права на цій основі, оскільки має значення процедура отримання такого знання, адже навіть якщо внутрішнє переконання «кричатиме», що обвинувачений винний, порушення належної правової процедури не дозволить сумлінному судді визнати допустимими докази і доведеться провадження закрити, що нерідко трапляється;

(4) угоди про примирення та угоди про визнання винуватості не стільки ґрунтуються на об'єктивності встановлених фактів, скільки на згоді сторін-опонентів.

Онтологічна полярність об'єктивності та суб'єктивності очевидна, але водночас ці два компоненти конвергують у таких напрямках процесуальної діяльності:

● *когнітивна діяльність* (під час пізнання обставин події, ретроспективної реконструкції кримінального правопорушення, збирання та

¹⁴³⁷ Гураленко Н. А. Істина у посткласичному вимірі: окремі аспекти суддівського пізнання. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу (м. Одеса, 16–17 травня 2013 р.). Одеса : Фенікс, 2013. Т. 1. С. 19.

дослідження доказів з очікуваною відсутністю фільтрів, упереджень, стереотипів і т. д.);

- *інтерпретаційна діяльність* (під час тлумачення норм матеріального і процесуального права у конкретному правовипадку);

- *оцінно-мотиваційна діяльність* (під час оцінки доказів, застосування оцінних понять, формування внутрішнього переконання, що є рушійною силою для побудови аргументаційної бази процесуальних рішень);

- *комунікаційна діяльність* (під час вербального та невербального спілкування з учасниками кримінального провадження, що може транслювати як об'єктивність, так і суб'єктивну упередженість; комунікація зі ЗМІ, поширення інформації в соціальних мережах щодо окремих питань досудового розслідування чи судового провадження);

- *рефлексійна діяльність* (під час реалізації компетентності, яка полягає у здатності суб'єкта процесуальної діяльності здійснювати самоаналіз, самоперевірку мислення, самокритику власних суджень, гіпотез, оцінок та аргументів).

Проблематика суб'єктивності у кримінальному провадженні тісно пов'язана передусім із питанням внутрішнього переконання. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про існування різних підходів до визначення цього концепту (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Основні підходи до визначення поняття «внутрішнє переконання»*

Автор	Дефініція поняття «внутрішнє переконання»
Дефініція поняття «внутрішнє переконання» судді	
В. Марчак ¹⁴³⁸	впевненість у правильності висновків судді, які складають основу судового рішення; це елемент розумової діяльності з дослідження та оцінки доказів і виражає фактичний склад правовідносин, встановлених у справі; це складова суб'єктивної частини діяльності судді, яка виражається в об'єктивно ухвалених ним у справі рішеннях при дослідженні судом обставин провадження
П. Прилуцький ¹⁴³⁹	свідома суб'єктивна впевненість індивідуума (судді) в існуванні чи не існуванні відповідних об'єктивних фактів, на підставі яких ним приймається процесуальне рішення, робиться висновок про винність чи невинуватість підсудного у скоєнні інкримінованого йому злочину, призначається підсудному вид і міра покарання або здійснюється його звільнення від кримінальної відповідальності

¹⁴³⁸ Марчак В. Я. Поняття та юридико-психологічні особливості формування внутрішнього переконання судді *Європейські перспективи*. 2013. № 5. С. 87.

¹⁴³⁹ Прилуцький П. В. Диференціація внутрішнього переконання судді в кримінальному процесі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 5. С. 57; Прилуцький П. В. Внутрішнє переконання судді в процесі встановлення істини в кримінальному судочинстві. *Вісник Запорізького національного університету*. 2005. № 1. С. 204.

Продовження таблиці 4.1

Н. Дроздович ¹⁴⁴⁰	стан свідомості судді, що відображає результат розумової суб'єктивної діяльності судді в процесі судочинства щодо оцінки доказів з метою достовірного встановлення фактичних обставин конкретної кримінальної справи, що входять до предмету доказування, результат якої втілюється в судовому рішенні
Дефініція поняття «внутрішніє переконання» слідчого	
Л. Герасименко ¹⁴⁴¹	стан сформованого професійного знання у свідомості слідчого, коли він вважає зібрані у справі докази достатніми для прийняття рішення, впевнений у правильності свого висновку і готовий до відповідних практичних дій прийняття рішення відповідно до здобутих знань
О. Кіпер ¹⁴⁴²	прояв формування суб'єктивного погляду на фактичні обставини справи, визначення особистого ставлення до сукупності доказів та їх процесуальних джерел з позиції достовірності, допустимості, належності й достатності
С. Смоков ¹⁴⁴³	стан сформованого професійного знання в свідомості слідчого, коли він вважає зібрані у справі докази достатніми для прийняття рішення, впевнений у правильності свого висновку і готовий до відповідних практичних дій – прийняття рішення відповідно до отриманих знань
Дефініція поняття «внутрішніє переконання» експерта	
Л. Бордюгов ¹⁴⁴⁴	психологічний емоційно-інтелектуальний стан судового експерта, що є результатом його оцінної діяльності та полягає у почутті впевненості в правильності застосованих знань, експертних методів, методик, у правильній оцінці властивостей і особливостей об'єктів експертизи на основі відповідних наукових положень і в вірності зроблених висновків
Дефініція поняття «внутрішніє переконання» без акценту на конкретному суб'єкті процесуальної діяльності	
В. Сердюк ¹⁴⁴⁵	впевненість, отримана в результаті пережитого та оціненого слідчим, керівником слідчого органу, прокурором під час досудового слідства та слідчим суддею, суддею під час судового провадження щодо правильності оцінки та прийнятих рішень по справі

¹⁴⁴⁰ Дроздович Н. Л. Внутрішніє переконання судді як елемент принципу вільної оцінки доказів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 253.

¹⁴⁴¹ Герасименко Л. Поняття внутрішнього переконання слідчого. *Актуальні проблеми досудового розслідування*. 2015. С. 76. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/7151>.

¹⁴⁴² Кіпер О. О. Процесуальна самостійність слідчого як гарантія всебічного, повного й неупередженого розслідування у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. С. 109.

¹⁴⁴³ Смоков С. М. Внутрішніє переконання слідчого і його роль при прийнятті процесуальних рішень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2002. С. 6.

¹⁴⁴⁴ Бордюгов Л. Г. Внутрішніє переконання експерта (об'єктивні та суб'єктивні аспекти). *Форум права*. 2010. № 3. С. 16.

¹⁴⁴⁵ Сердюк В. П. Внутрішніє переконання у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 6 (3). С. 136.

Закінчення таблиці 4.1

С. Шульгін ¹⁴⁴⁶	сукупність особистих поглядів, уявлень, що ґрунтуються на вимогах закону та професійних знаннях, мають моральну обґрунтованість, внутрішню волю та впевненість у правильності зроблених висновків щодо оцінки доказів, та прийнятого рішення у кримінальному провадженні
І. Літвінова ¹⁴⁴⁷	процес формування висновків про обставини досліджуваної події і результат такого дослідження (переконання)
В. Вапнярчук ¹⁴⁴⁸	отримане в передбаченому законом порядку знання про об'єкт та обставини предмету кримінального процесуального доказування в конкретному кримінальному провадженні, яке, на думку суб'єкта доказування, є достовірним, значимим й достатнім (тобто придатним для доказування), яке полягає в почутті впевненості щодо їх сутності, проявляється в суб'єктивному (позитивному чи негативному) відношенні до досліджуваних об'єктивних явищ, а також обумовлює вольову готовність діяти

* Сформовано авторкою

У науці обговорюються різні формули, які відображають процес формування внутрішнього переконання: «пізнано – усвідомлено – пережито – прийнято за істину»¹⁴⁴⁹; «пізнання – знання»¹⁴⁵⁰; «пізнано – визначено цінність – прийнято за істину – прийнято рішення»¹⁴⁵¹; «пізнано – проаналізовано на придатність – визначено істинність – сформовано суб'єктивне відношення – продемонстровано готовність діяти»¹⁴⁵² тощо. Також численними є інтерпретації гносеологічних, логічних, психологічних, морально-етичних, юридичних та інших компонентів внутрішнього переконання¹⁴⁵³.

¹⁴⁴⁶ Шульгін С. О. Оцінка слідчим і прокурором доказів при прийнятті процесуальних рішень на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Науково-дослідний інститут публічного права ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ МВС України. Київ, 2021. С. 90–91.

¹⁴⁴⁷ Літвінова І. Ф. Внутрішнє переконання прокурора у механізмі прийняття кримінально-процесуальних рішень. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 205.

¹⁴⁴⁸ Вапнярчук В. В. Сутність, зміст та механізм формування внутрішнього переконання як результату оцінки доказування. *Юрист України*. 2014. № 4. С. 109.

¹⁴⁴⁹ Марчак В. Я. Поняття та юридико-психологічні особливості формування внутрішнього переконання судді *Європейські перспективи*. 2013. № 5. С. 84; Черновський О. К. Вплив християнської етики на формування внутрішнього переконання судді. *Наше право*. 2014. № 7. С. 187.

¹⁴⁵⁰ Кіпер О. О. Процесуальна самостійність слідчого як гарантія всебічного, повного й неупередженого розслідування у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. С. 110.

¹⁴⁵¹ Бондар В. Інформаційні засади вирішення ситуаційних завдань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. № 2 (94). С. 292.

¹⁴⁵² Вапнярчук В. В. Сутність, зміст та механізм формування внутрішнього переконання як результату оцінки доказування. *Юрист України*. 2014. № 4. С. 109.

¹⁴⁵³ Азаров Ю. І. Формування внутрішнього переконання слідчого судді під час розгляду клопотань слідчого, прокурора. *Юридична наука*. 2014. № 6. С. 21; Бондар В. Інформаційні засади вирішення ситуаційних завдань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. № 2 (94). С. 293; Вапнярчук В. В. Сутність внутрішнього переконання в кримінальному процесуальному доказуванні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 31 (3). С. 80–81; Вапнярчук В. В. Сутність, зміст

У цій широкій дискусії зосередимо фокус уваги на бінарній (суб'єктивно-об'єктивній) сутності внутрішнього переконання, що постулюється у науковій доктрині, щоправда, з різними акцентами.

Так, В. Марчак стверджує, що внутрішнє переконання судді не піддається контролю, є суб'єктивною частиною діяльності, але виражається в об'єктивно ухвалених рішеннях¹⁴⁵⁴. Ю. Меліхова трактує внутрішнє переконання судді як результат взаємозв'язку суб'єктивних та об'єктивних елементів, оскільки воно, власне, і є «суб'єктивним висновком про об'єктивно наявні факти»¹⁴⁵⁵. О. Черновський, І. Скуляк, С. Хопта вбачають суб'єктивну природу внутрішнього переконання в індивідуальності підсумку пізнавальної діяльності, рефлексії стану свідомості, творчо-інтелектуальній діяльності та ідеальному образі. Натомість об'єктивна природа, гадають науковці, зумовлена об'єктивним змістом переконання та незалежності результату пізнання від волі та бажання судді¹⁴⁵⁶.

Л. Герасименко, обговорюючи внутрішнє переконання слідчого, називає його об'єктивним, оскільки воно формується у процесі і на підставі повного, всебічного й об'єктивного розгляду всіх обставин справи в їх сукупності і взаємозв'язку¹⁴⁵⁷. Схоже трактування пропонує В. Вапнярчук, який, з одного боку, наголошує на існуванні суб'єктивної природи рефлексії у внутрішньому переконанні «психічного складу суб'єкта доказування», а з іншого – розмежовуючи інтуїцію від внутрішнього переконання, констатує існування останнього як результату об'єктивного пізнання реальної дійсності, проведення всебічного дослідження і оцінки доказів та їх джерел. Учений погоджується, що прийняти рішення за своїм внутрішнім переконанням означає усвідомити єдину

та механізм формування внутрішнього переконання як результату оцінки доказування. *Юрист України*. 2014. № 4. С. 105; Дроздович Н. Л. Внутрішнє переконання судді як елемент принципу вільної оцінки доказів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 255; Єні О. В. Внутрішнє переконання прокурора як необхідна умова його процесуальної діяльності у кримінальному провадженні. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2012. № 2 (6). С. 3; Літвінова І. Ф. Внутрішнє переконання прокурора у механізмі прийняття кримінально-процесуальних рішень. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 205; Марчак В. Я. Поняття та юридико-психологічні особливості формування внутрішнього переконання судді *Європейські перспективи*. 2013. № 5. С. 84; Моїсєєв О. М. Внутрішнє переконання в структурі експертних технологій. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2012. Вип. 12. С. 107–109; Хопта С. Ф. Внутрішнє переконання судді як основа ухвалення правосудних рішень. *Альманах права*. 2017. Вип. 8. С. 399; Черновський О. К., Скуляк І. А. Внутрішнє переконання судді. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. 2011. Вип. 15. С. 119; Шульгін С. О. Оцінка слідчим і прокурором доказів при прийнятті процесуальних рішень на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Науково-дослідний інститут публічного права ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ МВС України. Київ, 2021. С. 77–79; Щербанюк Д. В. Формування в судового експерта внутрішнього переконання про доцільність реалізації права на експертну ініціативу. *Правові новели*. 2018. № 4. С. 297.

¹⁴⁵⁴ Марчак В. Я. Поняття та юридико-психологічні особливості формування внутрішнього переконання судді *Європейські перспективи*. 2013. № 5. С. 87.

¹⁴⁵⁵ Меліхова Ю. А. Вплив культури мислення судді на якість його внутрішнього переконання. *Гілея*. 2018. Вип. 133. С. 146.

¹⁴⁵⁶ Черновський О. К., Скуляк І. А. Внутрішнє переконання судді. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. 2011. Вип. 15. С. 120; Хопта С. Ф. Внутрішнє переконання судді як основа ухвалення правосудних рішень. *Альманах права*. 2017. Вип. 8. С. 399–400.

¹⁴⁵⁷ Герасименко Л. Поняття внутрішнього переконання слідчого. *Актуальні проблеми досудового розслідування*. 2015. С. 76. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/7151>.

правильність того, що стверджується чи відкидається, мати обґрунтовану упевненість в істинності суджень та потрібний для цього об'єктивний матеріал¹⁴⁵⁸. Визнаючи саме знання базисом об'єктивної сторони внутрішнього переконання, в іншій праці В. Вапнярчук наголошує, що, маючи таке знання, суб'єкт доказування повинен на нього зважати, не може ігнорувати його чи змінити за власним бажанням, а тому процес формування переконання і його зміст набувають об'єктивного характеру¹⁴⁵⁹.

Д. Щербанюк позиціонує внутрішнє переконання експерта у суб'єктивній площині, але вказує на його служіння меті досягнення об'єктивної істини в кримінальному судочинстві і, продовжуючи розвиток раніше сформованого доктринального підходу (О. Черновський, І. Скуляк, С. Хопта), підтримує ідею, що об'єктивність внутрішнього переконання ґрунтується на об'єктивності його змісту та незалежності результату пізнання від бажання та волі суб'єкта¹⁴⁶⁰.

На суб'єктивно-об'єктивний зміст внутрішнього переконання експерта вказує Л. Бордюгов, пояснюючи, що суб'єктивізм проявляється у вільній оцінці експертом у межах його компетенції результатів дослідження, а об'єктивна сторона внутрішнього переконання визначається тим, що в процесі дослідження експерт використовує теоретичні знання, методи й методики, апробовані й впроваджені в експертну практику. Апелюючи до позиції В. Шепітька, Л. Бордюгов використовує формулу: «експерт переломлює наявні об'єктивні дані через призму суб'єктивних уявлень та моральних засад»¹⁴⁶¹. Утім, О. Моїсєєв справедливо наголошує, що в судово-експертній діяльності жодний результат не слід вважати обґрунтованим повною мірою, об'єктивно абсолютна точність у дослідженнях є недосяжною, а тому спостерігається тенденція відмови від категоричних висновків в ідентифікаційних дослідженнях (почеркознавстві, документознавстві). Крім того, на позицію експерта може впливати інформація про обставини події¹⁴⁶².

Такий висновок повністю узгоджується з результатами експерименту польських колег, які вирішили дослідити ступінь впливу контекстуальної інформації на висновок експерта. Умови експерименту були такі:

на першому етапі було взято по вісім висновків дактилоскопічних експертиз експертів, 4 із яких установлювали тотожність, а 4 – виключали тотожність об'єктів;

¹⁴⁵⁸ Вапнярчук В. В. Сутність внутрішнього переконання в кримінальному процесуальному доказуванні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 31 (3). С. 80, 81.

¹⁴⁵⁹ Вапнярчук В. В. Сутність, зміст та механізм формування внутрішнього переконання як результату оцінки доказування. *Юрист України*. 2014. № 4. С. 108.

¹⁴⁶⁰ Щербанюк Д. В. Формування в судового експерта внутрішнього переконання про доцільність реалізації права на експертну ініціативу. *Правові новели*. 2018. № 4. С. 296.

¹⁴⁶¹ Бордюгов Л. Г. Внутрішнє переконання експерта (об'єктивні та суб'єктивні аспекти). *Форум права*. 2010. № 3. С. 15–16.

¹⁴⁶² Моїсєєв О. М. Внутрішнє переконання в структурі експертних технологій. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2012. Вип. 12. С. 110.

на другому етапі було змінено контекстуальну інформацію (хто, коли, за яких обставин і що вилучив) і надано кожному експерту його ж комплект (тобто той, за яким він уже раніше давав висновок) з восьми матеріалів для дактилоскопічного дослідження;

на третьому етапі відбувся аналіз отриманих результатів. З'ясувалося, що тільки двоє із шести експертів, незалежно від контекстуальної інформації, дали висновки, аналогічні до попередніх. Усі інші хоча б раз змінили свої висновки, а один із експертів аж тричі (!) змінив своє рішення. До слова, всі експерти мали стаж понад 5 років експертної діяльності. Це означає, що існує достатньо висока потенційна загроза хибних висновків експертів із причин суб'єктивної природи експертної діяльності. Переважно такий суб'єктивізм ані в ході досудового розслідування, ані під час судового розгляду не виявляється¹⁴⁶³.

Приводом для такого дослідження стала потреба розв'язати типове для процесуальних органів переконання, що висновок експерта є «коронним доказом», а також справа Б. Мейфілда (B. Mayfield), яка продемонструвала поразку системи правосуддя через фактор суб'єктивізму та недосконалість методики досліджень.

У березні 2004 р. Мадрид сколихнула серія вибухів на залізничному вокзалі. Під час огляду місця події було виявлено сумку, в якій ймовірно, на думку фахівців, містились детонатори. З цієї сумки вдалося вилучити більш-менш чіткий відбиток пальця руки з дуговим візерунком, який міг належати підозрюваному. Мадридська поліція тісно співпрацювала з Інтерполом та ФБР. Експерти американського відомства, застосовуючи комп'ютеризовану канадську методику ACE-V, встановили збіг 7 точок. Далі перший експерт розпочав перевірку з допомогою системи AFIS (*Automated Fingerprint Identification System*), в результаті якої було підтверджено збіг аж 15 ознак. Експерти, які мали б верифікувати (перевірити) висновок першого експерта, повірили авторитетній думці свого колеги з багатолітнім досвідом роботи і підтвердили висновок, що відбиток належить Б. Мейфілду, внаслідок чого останній був заарештований у зв'язку з підозрою в організації терористичних актів.

Однак іспанці продовжили дослідження і виявили розбіжності, про які повідомили фахівців із ФБР. Реакція була негативна. Обурені експерти («ми ж бо з ФБР!») навіть збільшили зображення сліду, щоб продемонструвати збіги ознак другого та третього рівнів і з впевненістю категорично констатували тотожність виявленого сліду та зразка відбитка пальців Б. Мейфілда. На сто відсотків вони були впевнені у результаті, і на сто відсотків – були далекі від

¹⁴⁶³ Kwiatkowska-Darul V., Wójcikiewicz J. Czy «niewinny nie musi się bać?» Rozważania na kanwie sprawy Brandona Mayfielda. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości* : księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi M. Owocowi. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 333–342; Дуфенюк О. Суб'єктивізм експерта у кримінальному провадженні. *Соціально-правові студії*. 2019. № 4. С. 74–81. DOI: 10.32518/2617-4162-2019-4-74-81; Дуфенюк О. Експертиза у кримінальному провадженні за законодавством України та Польщі: порівняльне дослідження : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2018. С. 206–207.

істини. Завершилась справа тим, що мадридські спеціальні служби довели, що відбиток залишений вихідцем із Алжиру О. Даудом (O. Daoud). Б. Мейфілда звільнили з-під арешту і він зміг відсудити 2 млн доларів США як відшкодування за неправомірний арешт¹⁴⁶⁴.

Після цієї гучної справи було створено спеціальний комітет для з'ясування причин такої ситуації. Три експерти ФБР були усунені від виконання обов'язків, а їхні висновки, видані за останні два роки, підлягали перевірці. У підсумку було з'ясовано, що помилка мала суб'єктивний характер, а не методологічний чи будь-який інший. У 2006 р. оприлюднено звіт ФБР щодо справи Б. Мейфілда¹⁴⁶⁵. Суб'єктивізм полягав тому, що не були враховані відмінні ознаки, а тільки збіги (які дійсно трапилися). Крім того ж, версію спеціальних служб підтверджувала і контекстуальна інформація, оскільки Б. Мейфілд сповідував іслам, а ще захищав в одному із процесів підозрюваних у тероризмі осіб¹⁴⁶⁶.

Показовими у контексті обговорення проблематики суб'єктивізму суб'єктів процесуальної діяльності є також результати дослідження О. Черновського, під час якого суддям було запропоновано ухвалити рішення у ситуації, де було встановлено факт контрабанди культурних цінностей (ч. 1 ст. 201 КК України), а ключовий фігурант провадження, громадянин Короленко, у першому варіанті не мав попередньої судимості, а в другому – був судимий за злочини проти власності та контрабанду¹⁴⁶⁷. Емпіричні дані підтвердили гіпотезу, що навіть у нетяжких злочинах ненасильницького спрямування судимість обвинуваченого впливає на судів, що виявляється у більшій схильності засудити особу, яка була раніше засуджена. З огляду на такі результати, О. Черновський пропонує революційну зміну: обмежити доступ судді та присяжних до інформації про судимість обвинуваченого до ухвалення рішення у нарадчій кімнаті щодо винуватості особи, а надавати таку інформацію і враховувати її тільки під час призначення покарання¹⁴⁶⁸.

Цілком поділяючи прагнення вченого знизити вплив контекстуальної інформації на процес формування внутрішнього переконання судді, не можна, однак, погодитися з таким підходом, адже попередня судимість може впливати на правову кваліфікацію діяння, процедура прийняття рішення з поділом на етапи суттєво ускладнюється, а всі чинники, які впливають на суб'єкта прийняття процесуальних рішень, неможливо здолати. В іншому подібному експерименті О. Черновський встановив

¹⁴⁶⁴ Kwiatkowska-Darul V., Wójcikiewicz J. Czy «niewinny nie musi się bać?» Rozważania na kanwie sprawy Brandona Mayfielda. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości* : księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi M. Owocowi. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 336; A Review of the FBI's Handling of the Brandon Mayfield Case. URL: <https://oig.justice.gov/sites/default/files/archive/special/s0601/final.pdf>.

¹⁴⁶⁵ A Review of the FBI's Handling of the Brandon Mayfield Case. URL: <https://oig.justice.gov/sites/default/files/archive/special/s0601/final.pdf>.

¹⁴⁶⁶ Дуфенюк О. Суб'єктивізм експерта у кримінальному провадженні. *Соціально-правові студії*. 2019. № 4. С. 78.

¹⁴⁶⁷ Черновський О. К. Вплив попередньої судимості обвинуваченого на формування внутрішнього переконання судді. *Право.ua*. 2015. № 1. С. 96.

¹⁴⁶⁸ Ibidem – С. 98.

аналогічний вплив на внутрішнє переконання судді так званого «якірного ефекту»¹⁴⁶⁹. Цього разу респондентам-суддям було запропоновано ситуацію із ДТП, внаслідок якої було заподіяно середньої тяжкості тілесні ушкодження громадянці Козаченко. В цій ситуації треба було прийняти рішення щодо задоволення відшкодування моральної шкоди, у першому варіанті – заявленої на суму 30 тис. грн, у другому – 60 тис. грн. У результаті було встановлено прямий зв'язок: якщо є менша сума заявлених вимог, то менша сума відшкодування була визначена суддею, і навпаки – у ситуації з більшою сумою вимог ставка відшкодування підвищувалася. Виняток становили респонденти серед суддів апеляційної інстанції, які продемонстрували «зворотній ефект», «реверс якоря», що, на думку дослідника, є наслідком наявності більшого досвіду¹⁴⁷⁰. Отже, друге дослідження підтвердило, що існують не тільки зовнішні, але й внутрішні механізми, які здатні забезпечити критичне мислення для ухвалення справедливого рішення незалежно від контекстуальної інформації. Щоправда, досягнення такої майстерності потребує досвіду та спеціальної компетентності, про яку докладніше йтиметься далі.

Окремої уваги заслуговує питання емоцій у кримінальному провадженні. В українській науковій доктрині не так багато уваги приділяється питанню емоційного клімату в процесуальній діяльності, а ті, які є, підтверджують, що невербальне спілкування в чотири рази інформативніше, ніж словесне. Суддя може несвідомо транслювати вкрай негативні повідомлення учасникам процесу у залі суду не тільки через слова, але своєю позою, тональністю та увагою до того, хто говорить¹⁴⁷¹. С. Хопта підкреслює, що в ухваленні рішення у справі значну роль виконують правові емоції судді, у яких виражається «забарвлене в особистісні тони ставлення до правового регулювання, юридичної практики, до конкретної правової ситуації»¹⁴⁷².

Всупереч існуванню переконання, що судовий процес має бути без емоцій, раціоналізований, шведські дослідники підтвердили значну роль емоційного середовища у правосудді. Б. Блікс (B. Blix) та А. Веттергрєн (A. Wettergren) розвивають концепцію емоційно-когнітивної судової системи, в рамках якої констатується, попри важливість емоційного режиму правової безпристрасності, існування «фонових емоцій», мовчазних (невербальних) сигналів. Учені роблять слушний висновок про потребу не вдавати, наче емоцій немає, а здійснювати емоційне налаштування, виявляти емпатію з боку суду до учасників процесу¹⁴⁷³.

¹⁴⁶⁹ Черновський О. К. Вплив «Якірного ефекту» на формування внутрішнього переконання судді. *Наше право*. 2016. № 2. С. 78–80.

¹⁴⁷⁰ *Ibidem* – С. 79.

¹⁴⁷¹ Денисенко Л., Сироїд О., Фадеева І., Шаповалова О. Бути суддею. Професія чи покликання. Київ : Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), 2015. С. 156.

¹⁴⁷² Хопта С. Ф. Внутрішнє переконання судді як основа ухвалення правосудних рішень. *Альманах права*. 2017. Вип. 8. С. 400.

¹⁴⁷³ Bergman Blix S., Wettergren A. The emotional interaction of judicial objectivity. *Forthcoming, Oñati Socio-Legal Series*. 2019. P. 6–17.

У полеміці про об'єктивно-суб'єктивну полярність і конвергенцію, висловлюються й такі думки, які видаються недостатньо переконливими і дискусійними. До прикладу, П. Прилуцький відносить до об'єктивної підстави внутрішнього переконання правову свідомість¹⁴⁷⁴. Така позиція кардинально відрізняється від домінантного доктринального підходу, згідно з яким правосвідомість є компонентом, детермінантою, підставою суб'єктивності.

Викликає дисонанс твердження (К. Щур), що «об'єктивна оцінка» означає «тверезий погляд» на всі обставини справи й докази, тобто коли слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд розглядають, оцінюють докази відповідно до вимог закону, а не своїх інтуїції чи переконання¹⁴⁷⁵. Із запропонованим підходом складно погодитися, адже формування переконання є закономірним продуктом когнітивної інтелектуальної процесуальної діяльності, а не стороннім, ірраціональним компонентом, якого слід уникати.

Контраверсійними є припущення В. Сердюка, який на підставі аналізу трьох десятків вироків говорить про ймовірну формальність використання судами першої інстанції термінологічних конструкцій: «За таких обставин суд приходиться до переконання...». Незрозумілими є підстави для такого висновку (в який спосіб розрізнені випадки, коли апелювання до внутрішнього переконання було правдиве, а коли шаблонне), як і ризики для виконання завдань кримінального провадження через факт констатації судом досягнення переконання в мотивувальній частині вироку¹⁴⁷⁶.

Залишаючи подальший теоретичний дискурс для наступних досліджень, вважаємо більш доречним і важливим із праксеологічної точки зору здійснити огляд діючих механізмів, які спрямовані на мінімізацію суб'єктивізму у правонастосовній діяльності. І хоча, безперечно, можна полемізувати щодо повноти переліку і ефективності виокремлених механізмів, такий синопсис має додати впевненості суспільству в тому, що простір для маневрів суб'єктивізму у кримінальному провадженні насправді доволі обмежений.

4.1.2. Механізми зниження суб'єктивізму у кримінальному провадженні

В основі балансу об'єктивного та суб'єктивного лежить розуміння, що абсолютна об'єктивність недосяжна, а суб'єктивність є іманентно «вшитою» у природу суб'єкта процесуальної діяльності, але ми можемо наближатися до істини, впроваджувати механізми «приборкання» суб'єктивного «Я».

¹⁴⁷⁴ Прилуцький П. В. Внутрішнє переконання судді в процесі встановлення істини в кримінальному судочинстві. *Вісник Запорізького національного університету*. 2005. № 1. С. 201.

¹⁴⁷⁵ Щур К. С. Роль внутрішнього переконання слідчого під час оцінки доказів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 71. С. 478.

¹⁴⁷⁶ Сердюк В. П. Внутрішнє переконання у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 6 (3). С. 134.

До таких механізмів зниження суб'єктивізму у кримінальному провадженні слід віднести:

- (1) механізм звуження діапазону процедур, які потребують втручання суб'єкта;
- (2) механізм інституційної незалежності та чіткого визначення меж дискреції;
- (3) механізм упровадження системи «ваг і стримувань»;
- (4) механізм упровадження імперативу обґрунтованості та вмотивованості процесуальних рішень;
- (5) механізм верифікації отриманого результату;
- (6) механізм рефлексійної компетентності;
- (7) механізм підвищення правової культури та правосвідомості;
- (8) механізм юридичної відповідальності за вихід за межі дискреції.

Коротко розглянемо зміст кожного з них (рис. 4.1).

Механізм звуження діапазону процедур, які потребують втручання суб'єкта. Цей механізм передбачає впровадження інноваційних технологій, які гарантують транспарентність прийняття рішень, безсторонньо вирішують певні завдання, наприклад, забезпечують автоматизований розподіл справ у суді, проведення складних судових експертиз за допомогою обладнання, яке самостійно визначає ступінь збігу ідентифікаційних ознак і видає експерту готовий результат разом із визначеною статистичною похибкою.

Донедавна легітимізація цифрових механізмів прийняття рішень за допомогою штучного інтелекту здавалася фантастичною ідеєю, проте дедалі частіше закордонні фахівці обговорюють, а деякі країни вже апробують, такі інноваційні проекти. Автоматизація прийняття рішень може варіюватися від часткової, коли йдеться про підтримку прийняття рішень (*decision support*), до автоматизації за типом «людини в петлі» (*human-in-the-loop*), коли людина залишається оператором, активним учасником циклу прийняття рішень, і до варіанту, коли людина повністю усунена з цього процесу¹⁴⁷⁷.

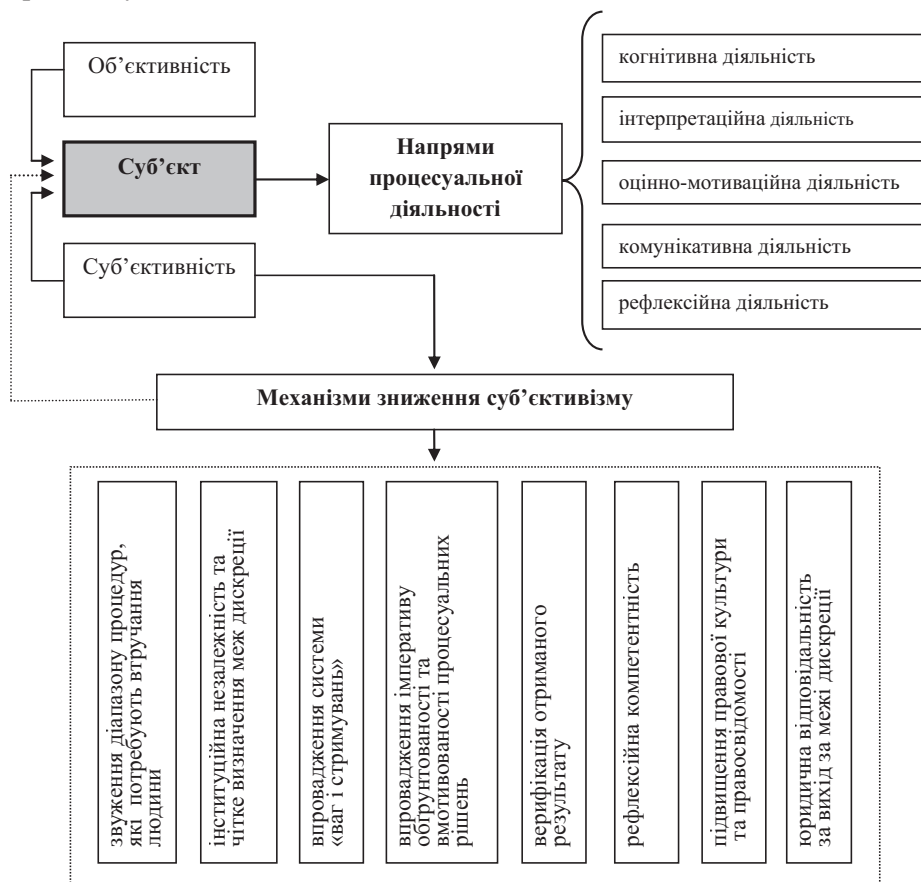
Автоматизовані системи вже використовуються для прийняття рішення щодо: стягнення боргів (*Robo-debt*) в Австралії; соціального забезпечення студентів у Швеції (*The Swedish National Board of Student Finance*); кредитування у Китаї (*Shehui Xinyong Tixi*); профілювання правопорушників та оцінки ризиків для обрання санкцій з різних альтернатив (*Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions* (COMPAS)) у США¹⁴⁷⁸. Відомо, що Велика Британія працювала над створенням повністю автоматизованого онлайн суду, який міг би розглядати окремі кримінальні правопорушення, дозволяти правопорушникам

¹⁴⁷⁷ Bell F., Bennett Moses L., Legg M., Silove J. Zalnieriute M., AI Decision-Making and the Courts A guide for Judges, Tribunal Members and Court Administrators. Sydney: The Australasian Institute of Judicial Administration Incorporated, 2022. P. 8–9; Zalnieriute M., Bennett Moses L., Williams G. The Rule of Law and Automation of Government Decision-Making. *Modern Law Review*. 2019. № 82 (3). P. 7.

¹⁴⁷⁸ Zalnieriute M., Bennett Moses L., Williams G. Automating Government Decision-making: Implications for the Rule of Law. *Technology, innovation and access to justice: dialogues on the future of law* (S. P. De Souza, M. Spohr (Eds.). Edinburgh : Edinburgh University Press, 2020. P. 92.

подавати заяви про визнання винуватості, призначати покарання. Все це мало б здійснюватися без участі магістрату і контролю з боку людини. Правопорушнику мало б бути надано можливість оскаржити обвинувачення, однак деякі правники-коментатори небезпідставно висловлювали стурбованість із приводу того, що обвинувачений може прийняти рішення про визнання винуватості тільки «з міркувань зручності». Втім, ця ініціатива була призупинена у зв'язку з виборами у 2017 р. й не була відновлена¹⁴⁷⁹.

Рис. 4.1. Механізми зниження суб'єктивізму у кримінальному провадженні*

* Сформовано авторкою

Значний імпульс до застосування штучного інтелекту дало ухвалення вперше у 2018 р. Європейською комісією з питань ефективності правосуддя (CEPEJ) РЄ Етичної хартії про використання штучного інтелекту в судових

¹⁴⁷⁹ Bell F., Bennett Moses L., Legg M., Silove J. Zalnieriute M., AI Decision-Making and the Courts A guide for Judges, Tribunal Members and Court Administrators. Sydney: The Australasian Institute of Judicial Administration Incorporated, 2022. P. 24–25.

системах та їх середовищі¹⁴⁸⁰. У цьому документі було визначено такі основні принципи, яких слід дотримуватися у поєднанні штучного інтелекту та правосуддя:

(1) принцип поваги до основних прав (забезпечення сумісності розробки та впровадження інструментів і послуг штучного інтелекту з основними правами людини);

(2) принцип недискримінації (вжиття заходів щодо запобігання розвитку чи посиленню будь-якої дискримінації осіб);

(3) принцип якості та безпеки (обробка судових рішень і даних має здійснюватися з використанням сертифікованих джерел та інформації з моделями, розробленими на міждисциплінарній основі, у безпечному технологічному середовищі);

(4) принцип прозорості, неупередженості та справедливості (методи обробки даних мають бути доступними та зрозумілими, підлягати зовнішньому аудиту);

(5) принцип «під контролем користувача» (виключення директивного підходу і гарантування, що користувачі є поінформованими учасниками та контролюють свій вибір)¹⁴⁸¹.

Треба відзначити, що у 2020 р. схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021–2024 роки, в якій одним із завдань у сфері правосуддя визначено:

«...винесення судових рішень у справах незначної складності (за взаємною згодою сторін) на основі результатів аналізу, здійсненого з використанням технологій штучного інтелекту, стану дотримання законодавства та судової практики»¹⁴⁸².

Отже, тенденція невпинного розширення сфери застосування штучного інтелекту очевидна.

Мотивація таких рішучих кроків здебільшого стосується пошуку шляхів скорочення тривалості процедур, зниження навантаження на уповноважені державні органи, зменшення фінансових видатків на сферу правосуддя, забезпечення доступу до правосуддя для всіх. Серед іншого, впровадження таких технологій здатне усунути суб'єктивізм, адже електронний суддя чи прокурор не має і не транслює «нашарувань» досвіду, правосвідомості, світогляду і т. д. у своїх рішеннях, не демонструє співчуття, емпатію, а керується логічними правилами, нормами закону і навіть переліком суспільних цінностей, завантаженими/«вбудованими» у базу даних, і застосовує всю цю інформацію після введення та обробки даних у конкретній справі. Але в цьому й полягає парадокс. Такий «холодний розрахунок» і автоматизація процесу має

¹⁴⁸⁰ European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment Adopted at the 31-st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3-4 December 2018). URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-forpublication-4-december-2018/16808f699c>.

¹⁴⁸¹ Ibidem – С. 4.

¹⁴⁸² Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021–2024 роки : розпорядження КМУ від 02.12.2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>.

перевагу у формі прозорості, передбачуваності та безпристрасності рішень та оцінок, проте він має вагомні ризики та недоліки через неможливість застосування ситуативної гнучкості, індивідуального підходу до кожної справи в межах визначеної дискреції, врахування усієї палітри переживань і емоцій учасників, наприклад, установлення щирого каяття, добровільної згоди, реагування на потреби учасників, розуміння мотивів, що спонукали правопорушника вчинити протиправне діяння тощо. На посаду судді добирають людину, саме тому що:

«...вона може мислити, спостерігати, переживати. Інакше зали судових засідань можна було б замінити машинами на зразок банкоматів, які на підставі введеної інформації та законодавства друкували б рішення іменем України»¹⁴⁸³.

Цілком очевидно, що автоматизована система може здійснювати в якомусь сенсі судочинство, але чи є це правосуддя? Чи здатний електронний суддя забезпечити верховенство права? Зарубіжні вчені констатують, що алгоритмізація процесу прийняття рішень не дає стовідсоткової точності прогнозів. З одного боку, передбачуваність судових рішень, схоже, є достатньо високою. За даними одного з досліджень, автоматизована система дійсно передбачила у 240 000 випадках ухвалення судових рішень з точністю 71,9 %¹⁴⁸⁴. Однак у третині випадків позиції реального суду та електронного судді не збігалися, що, звісно, не означає відсутність похибки через людську помилку, проте й не додає впевненості у справедливості штучного інтелекту.

Крім того, автоматизована система, як це не дивно звучить, також може виявляти упередженість. Так, щодо американської автоматизованої системи моделювання ризиків та соціальної небезпеки злочинців висловлювалися побоювання, що афроамериканці зазвичай частіше, ніж інші, отримують хибно позитивний результат за шкалою COMPAS, тобто зростання ймовірності віднесення особи до групи з високим ступенем ризику, або, наприклад, для прийняття рішення набуває великого значення стать злочинця, оскільки алгоритм ураховує кореляцію частоти рецидивів у чоловіків і жінок, а тому «ігнорування статі давало б менш точні результати»¹⁴⁸⁵. Це означає, що аналітичний інтелект машини, інформаційна матриця даних у конкретній справі сприймає/розуміє гендерну ознаку як фактор ризику тільки тому, що в результаті кластеризації численних випадків установлена загальна закономірність, що чоловіки повторно вчиняють злочини частіше.

¹⁴⁸³ Денисенко Л., Сироїд О., Фадєєва І., Шаповалова О. Бути суддею. Професія чи покликання. Київ : Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), 2015. С. 153.

¹⁴⁸⁴ Bell F., Bennett Moses L., Legg M., Silove J. Zalnieriute M., AI Decision-Making and the Courts A guide for Judges, Tribunal Members and Court Administrators. Sydney: The Australasian Institute of Judicial Administration Incorporated, 2022. P. 20.

¹⁴⁸⁵ Zalnieriute M., Bennett Moses L., Williams G. Automating Government Decision-making: Implications for the Rule of Law. *Technology, innovation and access to justice: dialogues on the future of law* (S. P. De Souza, M. Spohr (Eds.). Edinburgh : Edinburgh University Press, 2020. P. 94; Zalnieriute M., Bennett Moses L., Williams G. The Rule of Law and Automation of Government Decision-Making. *Modern Law Review*. 2019. № 82 (3). P. 11.

Отже, безперечно, стрімкий розвиток цифрових технологій здатний оптимізувати людську діяльність, зокрема прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні. Утім, оманливим є переконання, що алгоритмізована система з «нульовою» суб'єктивністю завжди є надійна, заслуговує на довіру і здатна повною мірою гарантувати верховенство права і справедливе правосуддя. Потрібна обачність, аби і поєднати значний потенціал штучного інтелекту, і зберегти непорушність фундаментальних суспільних цінностей.

Механізм інституційної незалежності та чіткого визначення меж дискреції. Цей механізм передбачає забезпечення незалежності суб'єкта процесуальної діяльності від стороннього втручання у діяльність, впливу на процесуальні рішення, виключення свавілля через визначення допустимих альтернатив дій та визначення алгоритмів дій. Суть розсуду полягає в можливості обрати певний варіант рішення з множини альтернатив, проте така свобода не означає свавілля, оскільки існують установлені законом межі такої свободи¹⁴⁸⁶. О.Єні підкреслює, що можливість здійснювати кримінально-процесуальну діяльність за власним внутрішнім переконанням є елементом процесуальної незалежності прокурора¹⁴⁸⁷. Прийняття рішення на основі розсуду, на думку фахівців, вважається основою суддівської професії¹⁴⁸⁸. Як стверджує О.Чепис, «в судовій практиці вирішення питання про справедливість рішення зрештою залишається на розсуд судді й визначається за його внутрішнім переконанням»¹⁴⁸⁹.

Щоправда, слід урахувати, що різні суб'єкти процесуальної діяльності володіють різним ступенем автономії. В академічних дискусіях існує справедливе застереження не ототожнювати внутрішнє переконання, яке досягається різними суб'єктами кримінального процесу на різних його стадіях та при проведенні різних процесуальних дій¹⁴⁹⁰. Так, наприклад, якщо слідчий отримав письмову вказівку прокурора, він зобов'язаний її виконати, навіть якщо її зміст суперечить внутрішньому переконанню і навіть якщо в прядку ст. 311 КПК України він наважиться скористатися правом оскарження рішень чи дій прокурора. За даними одного з досліджень, кожен четвертий слідчий підтвердив факт виконання вказівок усупереч внутрішньому переконанню¹⁴⁹¹.

¹⁴⁸⁶ Шевченко А. В. Суддівський розсуд і суддівське свавілля: межі дозволеного та відповідальність за їх порушення. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 114.

¹⁴⁸⁷ Єні О. В. Внутрішнє переконання прокурора як необхідна умова його процесуальної діяльності у кримінальному провадженні. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2012. № 2 (6). С. 6.

¹⁴⁸⁸ Денисенко Л., Сироїд О., Фадєєва І., Шаповалова О. Бути суддею. Професія чи покликання. Київ : Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), 2015. С. 153.

¹⁴⁸⁹ Чепис О. І. Баланс інтересів суб'єктів права інтелектуальної власності крізь призму принципів пропорційності та справедливості. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Вип. 85. С. 243–244.

¹⁴⁹⁰ Єні О. В. Внутрішнє переконання прокурора як необхідна умова його процесуальної діяльності у кримінальному провадженні. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2012. № 2 (6). С. 2.

¹⁴⁹¹ Кіпер О. О. Процесуальна самостійність слідчого як гарантія всебічного, повного й неупередженого розслідування у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. С. 112–113.

Зрештою навіть судді визнають, що часом доводиться приймати складні рішення, які не відповідають внутрішнім інтенціям:

«Особа, яка іде на посаду судді, повинна усвідомлювати, що вона буде зобов'язана приймати рішення. Приймати рішення щодо будь-яких справ, подобаються вони їй чи не подобаються. Приймати рішення навіть тоді, коли внутрішньо є відчуття, що це, може, і несправедливо...»¹⁴⁹².

Особливо гостро постає питання «добудови» і розвитку права, про що писали М. Козюбра¹⁴⁹³, А. Мірошніченко¹⁴⁹⁴, в ситуаціях, щодо яких ані наукою, ані практикою не розроблено алгоритмів прийняття рішень. Це підтверджують результати дослідження Н. Ахтирської та Т. Юденко¹⁴⁹⁵, в якому авторки звертають увагу на те, що суб'єктивність рішень простежується там, де судова практика пов'язана зі злочинами так званого «нового покоління» (легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, торгівля людьми, порушення правил трансплантації органів та тканин людини тощо). Брак досвіду, непідготовленість «матриці правосвідомості», недостатня поінформованість дають такий негативний ефект.

Механізм упровадження системи «ваг і стримувань». Йдеться про систему передбачених законом фільтрів-запобіжників, які гіпотетично роблять недопустимим порушення прав і свобод людини через суб'єктивне переконання певної особи. Доцільність та обґрунтованість застосування найбільш репресивних процесуальних інститутів має знайти «однотумців» серед суб'єктів різних інстанцій як підтвердження правильності оцінки фактів. За задумом законодавця, отримання дозволів на проведення процесуальних дій, погодження певних процесуальних рішень не має бути даниною бюрократії, а насправді пошуком підтвердження того, що інші суб'єкти в такій ситуації діяли б аналогічно, що є ключовою ознакою об'єктивності у світлі утилітаристської концепції стороннього спостерігача. Інша концепція – «ваг і стримувань» – діє завдяки існуванню процедури оскарження дій, рішень і бездіяльності, що, безперечно, є одним із важливих інструментів приборкання суб'єктивного свавілля у кримінальному процесі.

Механізм упровадження імперативу обґрунтованості та вмотивованості процесуальних рішень. Аргументація процесуальних рішень дає змогу простежити хід думок суб'єкта, упевнитися щодо об'єктивних підстав та справедливих, раціональних доводів зроблених висновків, правових оцінок. Не будемо докладно висвітлювати зміст вимог обґрунтованості та вмотивованості рішень, адже в науці є доволі значні напрацювання у цьому

¹⁴⁹² Денисенко Л., Сироїд О., Фадєєва І., Шаповалова О. Бути суддею. Професія чи покликання. Київ : Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), 2015. С. 150.

¹⁴⁹³ Козюбра М. І. Юридичне тлумачення: проблеми методології. *Наукові записки НАУКМА*. 2014. Т. 155. С. 8.

¹⁴⁹⁴ Мірошніченко А. Суддівський розсуд, судова помилка та суддівське свавілля: погляд через призму юридичної відповідальності суддів. С. 4.

¹⁴⁹⁵ Ахтирська Н., Юденко Т. Формування внутрішнього переконання судді у справах, пов'язаних з торгівлею людьми. *Віче*. 2012. № 4. С. 3.

напрямі (Н. Глинська¹⁴⁹⁶, О. Марочкін¹⁴⁹⁷ та ін.). Зауважимо, що джерелом аргументації може бути знак, аналогія, норма, виняткова справа, прецедент, знання, висновок експерта і т. д. Дослідження П. Рабіновича та Т. Дудаш презентує численні критерії класифікації правових аргументів¹⁴⁹⁸.

Важливо відзначити, що теоретична конструкція суддівського розсуду та внутрішнього переконання у практиці не завжди дає очікуваний результат у вигляді «єдиного» правильного рішення. У дискусії про те, скільки існує «правових рішень» (чи тільки одне «правове рішення», одна «справжня» правова реальність, яку суддя повинен віднайти і проголосити, чи їх може бути кілька), А. Мірошніченку вдається значною мірою примирити опонентів. Правник наголошує, що кожен добросовісний суддя може дійсно бачити лише одне єдине вирішення проблеми і, керуючись своїм праворозумінням, повинен обрати із множини альтернатив лише один варіант. Утім, оскільки кожен суддя може мати власне «єдино можливе» розуміння, виявляється, що таких «єдино можливих» (під суб'єктивним кутом зору) розумінь може бути багато¹⁴⁹⁹.

Цю тезу підтверджує практичний приклад польських правників, коли в одній справі суддя, слідуючи своїм особистим переконанням, виправдовує лікаря, який зробив аборт на підставі глибокого особистого переконання в тому, що кожна жінка має право приймати рішення щодо власного тіла. В іншій подібній справі інший суддя засуджує лікаря, який зробив аборт, хоча обставини передбачали згвалтування та неминучу небезпеку вагітності для життя жінки. Тут мотивацією судді було його глибоке переконання, що людське життя потрібно захищати від самого зародження. І в першому, і в другому випадку було апелювання до конституційного права на життя¹⁵⁰⁰.

Отже, для уникнення таких суттєвих розбіжностей у трактуванні певних правових фактів, явищ і норм, потрібне більш чітке нормативне визначення меж дискреції і визначення такого «універсального переконання», яке «освячене» державним *ratio* і постає нормативним аргументом, який має не тільки застосовуватись у конкретній справі, а й загалом уніфікувати підходи та забезпечувати передбачуваність правозастосовної практики.

Механізм верифікації отриманого результату. Якщо виникають сумніви в об'єктивності результату, отриманні додаткової інформації, яка може змінити внутрішнє переконання, доречним є застосування перевірки такого результату, вжиття заходів щодо підтвердження його достовірності. До таких

¹⁴⁹⁶ Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення і забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 35 с.

¹⁴⁹⁷ Марочкін О. І. Щодо питання мотивування кримінальних процесуальних рішень. *Право і суспільство*. 2017. № 1. С. 252–258.

¹⁴⁹⁸ Рабінович П. М., Дудаш Т. І. Аргументи у правовій аргументації: деякі загальнотеоретичні аспекти. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 3. С. 47–68.

¹⁴⁹⁹ Мірошніченко А. Суддівський розсуд, судова помилка та суддівське свавілля: погляд через призму юридичної відповідальності суддів. С. 5. URL: <https://www.academia.edu/43070667>.

¹⁵⁰⁰ Rodak L., Żak P. Justice and Objectivity as Balancing Principles. *Wroclaw Review of Law, Administration & Economics*. 2016. № 5 (1). P. 87.

верифікаційних інструментів можна віднести інститут перегляду рішень, проведення повторного допиту, повторної експертизи тощо.

Верифікація результатів у судово-експертній діяльності заслуговує окремої уваги. Після згаданої справи Б. Мейфілда було впроваджено додаткові вимоги до дактилоскопічних експертиз, які передбачали «сліпу верифікацію». Експертизу стали виконувати два експерти. Перший проводить дослідження, результат якого залишається невідомим для другого експерта-верифікатора, який також досліджує об'єкт і навіть не знає, хто є першим експертом у цій експертизі.

Очевидно, що в усіх справах недоцільно впроваджувати таке дублювання досліджень, проте можна взяти до уваги інший досвід самостійної верифікації експертом власних навиків, досвіду, знань і компетентностей. Йдеться про тести самоконтролю, застосування яких відбувається у кілька етапів:

1) замовлення експертом тестів через мережу Інтернет (до прикладу, комплектів для дактилоскопічних, балістичних, почеркознавчих досліджень тощо) та підтвердження електронною поштою оплати послуги;

2) проведення експертом досліджень із використанням наявних у його розпорядженні методик та технічних засобів із подальшим скеруванням на вказану поштову скриньку отриманих результатів (формулювання позитивних, негативних, категоричних чи ймовірних висновків);

3) на вказану експертом електронну скриньку надходить лист-відповідь із правильними результатами та оцінкою підготовленого висновку.

Установи, які надають такі послуги з підготовки тестів самоконтролю експертів, мають характеризуватися високим рівнем довіри.

На підставі отриманих результатів експерт може робити висновки про свою вправність у формулюванні думки, обґрунтуванні результатів, а також щодо технічної справності лабораторної та іншої техніки, дієвості застосованої методики. Виявлені помилки стимулюють задуматися над питанням, на якому етапі виникає збій системи, що призводить до хибних відповідей на поставлені перед експертом питання. Такі тести суттєво відрізняються від офіційних заходів щодо періодичної атестації та перевірки кадрів, оскільки перевагами такої системи аутоверифікації є: по-перше, ніхто, крім експерта-ініціатора, не бачить результатів, що означає – для експерта не можуть настати жодні негативні наслідки дисциплінарного чи будь-якого іншого характеру; по-друге, експерт може самостійно виявити прогалини у знаннях; по-третє, експерт має можливість перевірити не тільки себе, а й дослідницькі методики та технічне обладнання; по-четверте, кількість таких тестів самоконтролю необмежена¹⁵⁰¹.

Механізм рефлексійної компетентності. Цей механізм не визначений на рівні законодавства, проте має бути надважливим атрибутом підготовки особи, яка є представником органу державної влади і уповноважена здійснювати дії, які в певний спосіб впливають на реалізацію справедливого кримінального

¹⁵⁰¹ Дуфенюк О. Експертиза у кримінальному провадженні за законодавством України та Польщі: порівняльне дослідження : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2018. С. 207–208.

правосуддя. Йдеться про розвиток критичної самооцінки суб'єкта процесуальної діяльності, здатність до самоаналізу і вміння розрізняти та стримувати власний суб'єктивізм. Фахівці відзначають, що рефлексійна компетентність передбачає здібність суб'єкта здійснювати рефлексію щодо різних видів і галузей власної активності, професійної діяльності і соціальної практики, забезпечення процесу розвитку та саморозвитку, творчого підходу до професійної діяльності, досягнення її максимальної ефективності та результативності¹⁵⁰²; здатність особистості бути «спостерігачем» щодо власної діяльності, а також високу продуктивність інтелектуальної діяльності суб'єкта через активізацію необхідних ресурсів і вольових зусиль, спрямованих на розв'язання внутрішніх протиріч у процесі вирішення проблемно-конфліктних ситуацій¹⁵⁰³; здатність створювати ймовірнісні моделі проблемної ситуації, що забезпечує аналіз декількох варіантів розвитку подій, домінування «установки на правильність», що активує стратегії перевірки висунутих припущень, уточнення результату під впливом інформації, що надходить у процесі розв'язання задачі¹⁵⁰⁴.

Екстраполяція усіх цих атрибутів рефлексійної компетентності у площину процесуальної діяльності, безперечно, посилює ефект об'єктивації процесу оцінки доказів, тлумачення закону, прийняття та обґрунтування справедливих процесуальних рішень. Отже, **рефлексійна компетентність суб'єкта процесуальної діяльності** – це здатність до застосування інтелектуальних і вольових ресурсів для критичного мислення, самоаналізу власних дій та рішень, моделювання різних варіантів розвитку подій з метою всебічного та неупередженого вивчення обставин кримінального правопорушення, оцінки доказів, формування внутрішнього переконання та прийняття на цій основі справедливих процесуальних рішень.

Проте це не означає повного ігнорування суб'єкта (людини), адже тоді внутрішнє переконання буде «штучним породженням», «сформованим на винятково стереотипних умовних положеннях формально-раціоналізованої реальності норм позитивного права». Йдеться про дистанціювання від своїх природних імпульсів та емоцій, що має наслідком необ'єктивність¹⁵⁰⁵.

Механізм підвищення правової культури та правосвідомості. У цьому контексті доречними є думки П. Рабіновича, цитовані С. Зеленським, про те, що хоча в судовому процесі зважуються такі компоненти, які існують об'єктивно, «позитивно», тобто існують як суще, факт, але сам процес зважування, балансування відбувається у свідомості відповідного суб'єкта, часто за

¹⁵⁰² Бабаян Ю. Рефлексивна компетентність особистості як теоретична проблема. *Науковий Вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського*. № 4 (55). 2016. С. 56.

¹⁵⁰³ Савченко О. В. Рефлексивна компетентність як важливий фактор організації системи рефлексивного досвіду на особистісному рівні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 1 Т. 1. С. 98–99, 101.

¹⁵⁰⁴ Савченко О. В. Рефлексивна компетентність – важливий фактор організації системи рефлексивного досвіду на метакогнітивному рівні. *Технології розвитку інтелекту*. 2016. Т. 2. Вип. 1. С. 14–15.

¹⁵⁰⁵ Меліхова Ю. А. Вплив культури мислення судді на якість його внутрішнього переконання. *Гілея*. 2018. Вип. 133. С. 147.

критеріями, які не тільки не «позитивізуються», а взагалі залишаються ідеологічними конструктами, абстракціями, що мають до того ж оцінний характер¹⁵⁰⁶. Навіть у тих випадках, коли принципи права чітко сформульовані, зазначає М. Козюбра, «виведення» із них правонастасосовних рішень неминуче передбачає активну участь саме правової свідомості, з допомогою якої надається необхідна визначеність принципу, «заповнюється» його форма щодо певної ситуації¹⁵⁰⁷.

Самоаналіз дієвий тільки тоді, коли у правовій свідомості суб'єкта правонастасосування «імплантовано» еталонний стандарт, прийнятий спільнотою правників та науковою доктриною, наприклад, ідея верховенства права, законності, максима справедливості, стандарт доказування «поза розумним сумнівом» і т. д. Цей еталон має бути надійним індикатором, що сигналізуватиме про загрозу превалювання суб'єктивності над об'єктивністю.

Механізм юридичної відповідальності за вихід за межі дискреції. Коли всі інші механізми не спрацювали, коли уповноважений суб'єкт не володіє розвинутою рефлексійною компетентністю, а рівні правової культури та правосвідомості також не змогли «загальмувати» суб'єктивізм, що виявився у грубому порушенні меж дискреції, професійної етики, засад добросовісності, сваволі тощо, виникають підстави для застосування механізму дисциплінарної або кримінальної відповідальності. Існування такого механізму має стримувальний ефект.

А. Мірошніченко наводить численні приклади закріплення у міжнародних документах деонтологічного імперативу добросовісного здійснення суддею функцій і наслідків «грубої недбалості» («*gross negligence*»)¹⁵⁰⁸, а також розглядає принципи суддівського розсуду в межах визначеного законом «коридору»¹⁵⁰⁹. Ілюстративними є й практичні приклади, наведені вченим, які презентують різницю між «грубою недбалістю» і «злим наміром» (до прикладу, висновок про наявність злого умислу можна зробити, проаналізувавши співвідношення поведінки судді із його або її звичайною практикою, що може вказувати на наявність зловмисної «схеми», або незвичайної швидкості вирішення справи). Далі А. Мірошніченко резюмує:

«Відмежування «грубої недбалості» від «звичайної недбалості» чи добросовісних дій, є питанням практики, а не формулювання абстрактних формул. Перелік прикладів, в яких суддя був притягнутий до відповідальності за «грубу недбалість», буде набагато більш інформативним, ніж загальні дискусії щодо значення цього терміну»¹⁵¹⁰.

Проведене дослідження дає змогу сформулювати певні проміжні висновки. На особистісному рівні суб'єкта процесуальної когнітивної, інтерпретаційної,

¹⁵⁰⁶ Зеленський С. М. Правосуддя, що відповідає уявленням про справедливість, у кримінальному провадженні. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. 15. С. 273.

¹⁵⁰⁷ Козюбра М. І. Юридичне тлумачення: проблеми методології. *Наукові записки НаУКМА*. 2014. Т. 155. С. 7.

¹⁵⁰⁸ Мірошніченко А. Суддівський розсуд, судова помилка та суддівське свавілля: погляд через призму юридичної відповідальності суддів. С. 12–14. URL: <https://www.academia.edu/43070667>.

¹⁵⁰⁹ Ibidem – С. 22.

¹⁵¹⁰ Ibidem – С. 57.

оцінно-мотиваційної, комунікаційної, рефлексійної діяльності відбувається конвергенція, актуалізується синергія об'єктивного та суб'єктивного. Жодний з цих компонентів не може бути абсолютизований, відсепарований в правовій дійсності в окрему «субстанцію». У діяльності слідчого, дізнавача, детектива, експерта, спеціаліста, перекладача, прокурора, слідчого судді, судді, присяжного – *максимально можлива міра об'єктивності має бути доповнена мінімальною мірою суб'єктивного*, без якої ніяк через людську природу. У цій дихотомії диспропорція соціально корисна і бажана.

4.2. Баланс освіти та практики у кримінальному провадженні

4.2.1. Компетентність суб'єкта процесуальної діяльності

Система кримінального правосуддя не буде ефективною без залучення значних інтелектуальних ресурсів і якісної освітньої підготовки персоналу. Це положення, мабуть, не потребує доведення, проте наукового обґрунтування потребують питання, пов'язані зі забезпеченням балансу в дихотомії «освіта – практика». Йдеться про механізми досягнення рівноваги у запитах зацікавлених сторін (стейкхолдерів) і можливостях закладів освіти задоволення їх очікувань; відповідності освітнього процесу підготовки суб'єктів процесуальної діяльності (слідчих, дізнавачів, детективів, прокурорів, слідчих суддів та суддів) міжнародним стандартам і глобальним тенденціям в освітньому просторі (впровадження інтерактивних методів навчання, принципу безперервності навчання, посилення ролі самоосвіти тощо); узгодження дидактично-методичного забезпечення освітніх компонентів із актуальними потребами практики кримінального провадження, формування структури компетентностей суб'єктів процесуальної діяльності з урахуванням сучасних викликів та вимог правозастосовної діяльності.

Наукові джерела, які становлять основу дослідження балансу освіти та практики, що актуалізується у кримінальному провадженні, можна розділити на три групи. До першої групи входять наукові праці, присвячені загалом *проблематиці освітньої підготовки юристів* (П. Біленчук¹⁵¹¹, А. Богданець¹⁵¹², І. Зошій¹⁵¹³, І. Івашкевич¹⁵¹⁴, Р. Калюжний¹⁵¹⁵, В. Маньгора¹⁵¹⁶, А. Мудрик та О. Кихтюк¹⁵¹⁷, Л. Насіленко¹⁵¹⁸, П. Ситник¹⁵¹⁹, О. Федоренко¹⁵²⁰ та ін.).

¹⁵¹¹ Біленчук П. Підготовка юристів нової генерації. Світовий досвід та реалії українського класичного університету. *Віче*. 2013. № 22. С. 6–8.

¹⁵¹² Богданець А. В. Професійна підготовка юристів у контексті Болонського процесу. *Правове регулювання економіки*. 2015. № 15. С. 303–314.

¹⁵¹³ Зошій І. В. Формування професійної компетентності майбутніх юристів. *Молодий вчений*. 2018. № 3 (2). С. 487–492.

¹⁵¹⁴ Івашкевич І. В. Функціональний підхід до визначення змісту та структури професійної компетентності майбутніх юристів. *Проблеми сучасної психології*. 2016. Вип. 32. С. 167–180; Івашкевич І. В. Характеристика підструктур особистості та визначення складових професійної компетентності юриста. *Психологія: реальність і перспективи*. 2016. Вип. 6. С. 66–71.

До другої групи належать публікації, предмет яких становили *напрями спеціалізованої підготовки фахівців* органів досудового розслідування (О. Алексєєв¹⁵²¹, І. Басиста¹⁵²², О. Топчій¹⁵²³, І. Шопіна¹⁵²⁴), органів прокуратури (В. Загородній¹⁵²⁵, І. Козьяков¹⁵²⁶, В. Куц¹⁵²⁷, О. Томєєв¹⁵²⁸ та ін.), суду (Є. Бурмака¹⁵²⁹, А. Костенко¹⁵³⁰, Д. Малетов¹⁵³¹, А. Огородник та В. Гордєєв¹⁵³², М. Оніщук¹⁵³³, О. Потильчак¹⁵³⁴, Р. Саатов¹⁵³⁵, І. Самсін¹⁵³⁶, Т. Фулей¹⁵³⁷, М. Цуркан¹⁵³⁸ та ін.).

- ¹⁵¹⁵ Каложний Р. А. Теорія держави і права – основа формування професійної компетентності майбутніх правників. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2017. № 1. С. 194–196.
- ¹⁵¹⁶ Маньгора В. В. Болонський процес і професійна підготовка юристів. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 14. С. 298–303.
- ¹⁵¹⁷ Мудрик А. Б., Кихтюк О. В. До питання професійної компетентності юриста. *Психологічні перспективи*. 2020. Вип. 35. С. 83–100.
- ¹⁵¹⁸ Насіленко Л. Професійна підготовка майбутніх юристів на основі компетентнісного підходу (з досвіду роботи Університету сучасних знань). *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2013. Вип. 6. С. 75–81.
- ¹⁵¹⁹ Ситник П. Фахова підготовка майбутніх юристів у закладах вищої освіти: сучасний стан і проблематика. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2019. Вип. 26 (1). С. 194–197.
- ¹⁵²⁰ Федоренко О. Зміст професійної компетентності юриста. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2018. Вип. 1. С. 87–93.
- ¹⁵²¹ Алексєєв О. О. Оптимізація криміналістичної підготовки слідчих в системі МВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2004. 19 с.
- ¹⁵²² Басиста І. В. Окремі проблеми компетентності фахівців органів досудового слідства. *Дні порівняльного правознавства (2-га наукова конференція «Компаративістські читання»)* : матеріали II Міжнародного наукового симпозиуму (м. Івано-Франківськ – Яремче, 22–25 квітня 2010 р.). Київ, 2010. С. 484–486.
- ¹⁵²³ Топчій О. Гуманістичні аспекти професійної освіти як основа моделювання процесу підготовки слідчих у вищих навчальних закладах міністерства внутрішніх справ України. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка*. 2011. Вип. 99. С. 223–230.
- ¹⁵²⁴ Шопіна І. М. Правові та організаційні засади підвищення ефективності професійної діяльності слідчих ОВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 ; Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2004. 20 с.
- ¹⁵²⁵ Загородній В. Є. Професійна підготовка прокурорів у контексті прийняття нового Закону України «Про прокуратуру». *Митна справа*. 2014. № 5 (2.2). С. 109–114.
- ¹⁵²⁶ Козьяков І. Принципи постійної професійної підготовки прокурорів. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 37–43.
- ¹⁵²⁷ Куц В. М. Підготовка прокурорських кадрів у контексті реформування правничої освіти: європейські моделі та вітчизняні реалії. *Юридична наука*. 2011. № 1. С. 28–33.
- ¹⁵²⁸ Томєєв О. А. Спеціальна підготовка кандидатів на посаду прокурора як теоретична та практична проблема. *Держава і право*. 2015. Вип. 67. С. 41–51.
- ¹⁵²⁹ Бурмака Є. А. Післядипломна підготовка суддів у контексті верховенства права. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 405–409.
- ¹⁵³⁰ Костенко А. Спеціальна підготовка кандидатів на посаду судді складова процесу формування суддівського корпусу в Україні. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 1. С. 8–14.
- ¹⁵³¹ Малетов Д. В. Щодо поняття «компетентність» судді Вищого антикорупційного суду. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 6. С. 3–7.
- ¹⁵³² Огородник А. П., Гордєєв В. В. Професійна підготовка судді: інтерактивні методи навчання та їх застосування. *Слово Національної школи суддів України*. 2016. № 1. С. 6–17.
- ¹⁵³³ Оніщук М. В. Підготовка кандидатів на посаду судді – як загальнодержавне завдання. *Слово Національної школи суддів України*. 2017. № 2. С. 6–12.
- ¹⁵³⁴ Потильчак О. І. Добір та підготовка суддів: аналіз міжнародно-правових актів зарубіжного та вітчизняного законодавства. *Юридична наука*. 2014. № 11. С. 173–180.
- ¹⁵³⁵ Саатов Р. Д. Професійна підготовка суддів в умовах проведення судової реформи. *Інтернаука*. 2018. № 7 (1). С. 109–112.
- ¹⁵³⁶ Самсін І. Професійна підготовка суддів в Україні. *Слово Національної школи суддів України*. 2014. № 1. С. 138–142.
- ¹⁵³⁷ Фулей Т. Добір і підготовка суддів та прокурорів у Португалії. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 2. С. 101–106.
- ¹⁵³⁸ Цуркан М. І. Професійна компетентність у процедурах добору на посаду судді та кваліфікаційного оцінювання суддів. *Юридична Україна*. 2019. № 8. С. 58–65; Цуркан М. І. Професійна компетентність у

Окрему групу джерел можна сформувати, взявши за критерій поглиблений *розвиток окремих компетентностей*, зокрема психологічної компетентності (В. Єгупенко¹⁵³⁹), комунікативної компетентності (О. Калита¹⁵⁴⁰, А. Коструба¹⁵⁴¹, М. Ценко¹⁵⁴², Г. Яворська¹⁵⁴³), інформаційно-комунікативної компетентності (А. Бочевар¹⁵⁴⁴); конфліктологічної компетентності (А. Жданюк¹⁵⁴⁵); стратегічної компетентності (О. Писаревська¹⁵⁴⁶); інформаційно-аналітичної компетентності (О. Бескровний, С. Тернов¹⁵⁴⁷); криміналістичної компетентності (В. Бахін та П. Цимбал¹⁵⁴⁸, В. Єгупенко та С. Щербаковський¹⁵⁴⁹) та ін. Поділяючи інтенції вказаних авторів створити наукове, методологічне, аксіологічне, праксеологічне підґрунтя для якісної професійної підготовки персоналу органів досудового розслідування, прокуратури та суду, не можна, втім, підтвердити вичерпність розроблених положень, що стимулює продовження дискурсу у цьому напрямі.

Сторони, зацікавлені у досягненні балансу в дихотомії «освіта – практика», можна диференціювати на чотири категорії (рис. 4.2).

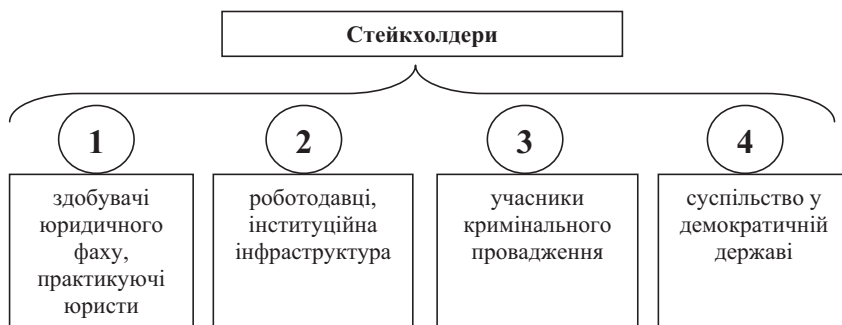
Стейкхолдери першого рівня – це здобувачі юридичного фаху і практикуючі юристи. Сучасна юридична освіта, як підкреслює Р. Калюжний, має гарантувати випускнику конкурентоспроможність у сфері професійної діяльності в умовах перманентних змін, що відбуваються у світі: трансформується структура суспільства, система соціальних цінностей,

---

процедурах добору на посаду судді та кваліфікаційного оцінювання суддів. *Слово Національної школи суддів України*. 2018. № 4. С. 22–34.

- ¹⁵³⁹ Єгупенко В. В. Формування психологічної компетентності як елемент криміналістичної підготовки слідчих. *Форум права*. 2009. № 3. С. 237–241.
- ¹⁵⁴⁰ Калита О. П. Концептуальні підходи в дослідженні комунікативної компетентності юристів. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. 2014. Вип. 35. С. 36–39.
- ¹⁵⁴¹ Коструба А. В. Проблеми формування професійної комунікативної компетентності юристів. *Приватне право і підприємництво*. 2019. Вип. 19. С. 29–33.
- ¹⁵⁴² Ценко М. Б. Формування комунікативної компетентності майбутніх юристів. *Вісник Національного університету «Юридична академія України ім. Я. Мудрого»*. 2014. № 4. С. 41–50.
- ¹⁵⁴³ Яворська Г. Х. Комунікативна компетентність майбутнього юриста – складова професійної компетентності. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. 2011. № 1–2. С. 59–65.
- ¹⁵⁴⁴ Бочевар А. Г. Стан сформованості інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх юристів. *Наука і освіта*. 2016. № 1. С. 5–10; Бочевар А. Г. Реалізація моделі формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх юристів засобами мультимедійних технологій. *Наука і освіта*. 2016. № 4. С. 16–20.
- ¹⁵⁴⁵ Жданюк А. Конфліктологічна готовність як основа формування конфліктологічної компетентності юриста. *Молодь і ринок*. 2017. № 9. С. 185–190.
- ¹⁵⁴⁶ Писаревська О. В. Стратегічна компетентність у структурі професійної компетентності юристів-міжнародників (на прикладі досвіду університетів Франції). *Педагогічний альманах*. 2019. Вип. 42. С. 122–129.
- ¹⁵⁴⁷ Бескровний О., Тернов С. Особливості формування інформаційно-аналітичної компетентності правників. *Витоки педагогічної майстерності*. 2016. Вип. 18. С. 15–20.
- ¹⁵⁴⁸ Бахін В. П., Цимбал П. В. Роль криміналістики в підготовці фахівців у боротьбі з кримінальними правопорушеннями. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 2–3. С. 205–211.
- ¹⁵⁴⁹ Єгупенко В. В., Щербаковський С. М. Проблеми криміналістичної підготовки працівників правоохоронних органів. *Форум права*. 2007. № 2. С. 54–58.

підвищуються вимоги до рівня професіоналізму¹⁵⁵⁰. Також варто підкреслити, що освітні центри, звісно, мають обов'язок створити сприятливе освітнє середовище і забезпечити якісний освітній процес, але й від здобувача значною мірою залежить реалізація завдання набути важливих компетентностей та професійних якостей. У науковій доктрині існує єдність розуміння важливості мотивації здобувачів юридичного фаху, майбутніх суб'єктів процесуальної діяльності¹⁵⁵¹. І. Зошій наводить висновки одного з досліджень, які доводять, що результати, яких досягає людина у житті, на 70 % залежать від мотивів, які спонукають її домагатися поставлених цілей¹⁵⁵². Отже, особливістю цієї категорії зацікавлених осіб є їх особистий значний внесок і вплив на досягнення позитивного результату.

**Рис. 4.2. Зацікавлені сторони (стейкхолдери)
досягнення балансу освіти та практики**

у контексті кримінальних процесуальних відносин*

* Сформовано авторкою

Стейкхолдери другого рівня – це роботодавці, тобто органи досудового розслідування, прокуратури та суду, які зацікавлені у формуванні інтелектуального ядра відповідного органу державної влади, здатного якісно та ефективно виконувати завдання, визначені законодавством. До молодих фахівців-юристів роботодавці встановлюють вимоги, які стосуються як юридичної освіченості (загальної та спеціальної), так і соціокультурної компетентності (адаптованості, комунікативності і т. д.)¹⁵⁵³. Особливістю цієї

¹⁵⁵⁰ Каложний Р. А. Теорія держави і права – основа формування професійної компетентності майбутніх правників. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2017. № 1. С. 195.

¹⁵⁵¹ Ситник П. Фахова підготовка майбутніх юристів у закладах вищої освіти: сучасний стан і проблематика. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2019. Вип. 26 (1). С. 195; Івашкевич І. В. Структура професійної компетентності юриста. *Технології розвитку інтелекту*. 2016. Т. 2. Вип. 2. С. 10; Рембач О., Перкатий Р. Теоретичні засади формування самоосвітньої компетентності у майбутніх юристів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2018. Вип. 3. С. 9; Морська Л. І. Модель системи формування медіаторської компетентності майбутніх юристів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. 2015. № 2. С. 22.

¹⁵⁵² Зошій І. В. Мотив і мотивація досягнення як важливий показник професійної компетентності юристів. *Технології розвитку інтелекту*. 2016. Т. 2. Вип. 1. С. 5.

¹⁵⁵³ Ценко М. Б. Формування комунікативної компетентності майбутніх юристів. *Вісник Національного університету «Юридична академія України ім. Я. Мудрого»*. 2014. № 4. С. 43–44.

категорії зацікавлених осіб є доволі поширене химерне уявлення, що вчорашній випускник юридичного факультету відразу може якісно виконувати професійні обов'язки, хоча інколи це об'єктивно неможливо, про що докладніше йтиметься далі.

Стейкхолдери третього рівня – це учасники кримінального процесу, які безпосередньо контактують зі суб'єктами процесуальної діяльності в рамках кримінального провадження і які зацікавлені у комунікації із компетентним персоналом (не беремо до уваги ті виняткові випадки, коли учасник зацікавлений у некомпетентності суб'єкта процесуальної діяльності, щоби використати цей факт для реалізації власного приватного інтересу).

Стейкхолдер четвертого рівня – це демократичне суспільство, яке зацікавлене у функціонуванні системи кримінального правосуддя як гаранта верховенства права та справедливості, що досягається через ефективне виконання завдань, визначених ст. 2 КПК України. У демократичній, правовій державі суспільство чутливе до несправедливості, до непрозорості та упередженої діяльності правоохоронних і судових органів. Невиправдані очікування часто призводять до фрустрації та критики не просто освітнього процесу підготовки правників, але й загалом інституційної інфраструктури кримінального провадження, оскільки наслідки некомпетентності одного працівника часто екстраполюються на цілий орган (службу, відділ).

Цивілізований світ не одне десятиліття намагається знайти оптимальну модель освітньої підготовки та призначення персоналу, яка б відповідала інтересам та очікуванням вказаних сторін. У різних країнах існують різні підходи до питання підготовки та добору фахівців на посади слідчих, детективів, прокурорів та суддів. Узагальнення низки наукових джерел¹⁵⁵⁴ дає змогу говорити про такі їхні особливості.

У моделі прагматичній (США) за якісний відбір персоналу відповідають органи правосуддя, які впроваджують жорсткий кваліфікаційний іспит для майбутніх фахівців. Випускники різних юридичних шкіл можуть претендувати на відповідні посади.

У моделі академічній (Нідерланди) акцентують на якості освітнього процесу в закладах вищої юридичної освіти. У такій моделі випускник вважається готовим до виконання своїх функцій відразу після церемонії випуску. Така модель може передбачати монополію певних закладів освіти, які уповноважені здійснювати спеціалізовану підготовку фахівців.

¹⁵⁵⁴ Бойко І. С. Підготовка юристів у сфері морського права у системі юридичної освіти. *Правове регулювання економіки*. 2013. Вип. 13. С. 206–209; Насіленко Л. Формування комунікативної компетентності майбутніх юристів: досвід вищої школи України і Німеччини. *Порівняльна професійна педагогіка*. 2014. № 4 (3). С. 168; Загородній В. Є. Професійна підготовка прокурорів у контексті прийняття нового Закону України «Про прокуратуру». *Митна справа*. 2014. № 5 (2.2). С. 112–113; Бурмака Є. А. Післядипломна підготовка суддів у контексті верховенства права. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 406; Огородник А. П., Гордєєв В. В. Професійна підготовка судді: інтерактивні методи навчання та їх застосування. *Слово Національної школи суддів України*. 2016. № 1. С. 13–14; Потильчак О. І. Добір та підготовка суддів: аналіз міжнародно-правових актів зарубіжного та вітчизняного законодавства. *Юридична наука*. 2014. № 11. С. 174–178.

У моделі змішаній (Франція, Німеччина) поєднуються елементи і прагматизму, і високих стандартів підготовки фахівців. До прикладу, випускник після отримання базової юридичної освіти має пройти додаткову спеціальну підготовку у спеціалізованому закладі освіти та/або відбути стажування, тільки потім претендувати на призначення на основі рейтингових списків чи пройти конкурсний відбір шляхом складання іспитів.

Змішана модель застосовується в Україні для призначення на посади прокурорів та суддів. Процедура призначення слідчих, дізнавачів та детективів може варіюватися залежно від органу досудового розслідування. Наприклад, слідчі територіальних органів НП призначаються відразу після отримання базової юридичної освіти, натомість детективи НАБ України, слідчі ДБР додатково проходять конкурсний відбір.

Усвідомлюючи принципові відмінності у функціональному навантаженні різних суб'єктів процесуальної діяльності, бо, як говорить М. Цуркан, навіть обсяг компетентності кандидата на посаду судді та діючого судді є об'єктивно різними¹⁵⁵⁵, не будемо, однак, йти шляхом сепарації питань освітньої підготовки окремих категорій осіб, оскільки такий підхід передбачає більш тривале, глибоке, спеціалізоване дослідження. Натомість ми спробуємо сформувати базову структуру компетентностей, яка є актуальною переважно для кожного суб'єкта процесуальної діяльності, тобто особи уповноваженої здійснювати пізнавальну процесуальну діяльність та приймати процесуальні рішення (слідчий, дізнавач, детектив, прокурор, слідчий суддя, суддя).

Компетентнісний підхід до освіти (*competence-based education*) обрано не випадково, адже його головна ідея полягає у акценті саме на результатах освітнього процесу, що, як ми вже з'ясували, є важливим для зацікавлених сторін усіх рівнів. Компетентнісний підхід у вузькому сенсі забезпечує формування конкретних знань, умінь, навичок, здібностей, готовності до професійної діяльності на основі визначених компетентностей¹⁵⁵⁶, а в широкому – забезпечує формування професійного компетентного кадрового складу відповідних органів, високого рівня професіоналізму та культури суб'єктів процесуальної діяльності, здатних відповідально виконувати посадові обов'язки, впроваджувати у свою практику новітні технології та інновації, належним чином забезпечувати додержання прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, створювати позитивний імідж відповідних органів у суспільстві¹⁵⁵⁷.

А. Мудрик та В. Кихтюк пропонують концептом «компетентність» позначати:

¹⁵⁵⁵ Цуркан М. І. Професійна компетентність у процедурах добору на посаду судді та кваліфікаційного оцінювання суддів. *Юридична Україна*. 2019. № 8. С. 64.

¹⁵⁵⁶ Насіленко Л. Професійна підготовка майбутніх юристів на основі компетентнісного підходу (з досвіду роботи Університету сучасних знань). *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2013. Вип. 6. С. 76.

¹⁵⁵⁷ Козьяков І. Принципи постійної професійної підготовки прокурорів. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 38.

«...поінформованість, обізнаність, авторитетність; інтегровану (загальну) здатність особистості успішно (кваліфіковано) виконувати діяльність; поглиблене знання предмета; особистісну якість (сукупність якостей); володіння людиною відповідною компетенцією; інтегральну властивість особистості; поєднання знань, умінь і навичок, норм, емоційно-ціннісного ставлення та рефлексії; результативно-діяльнісну характеристику освіти; освітні результати тощо»¹⁵⁵⁸.

Таке визначення слугує ілюстративним прикладом складної природи феномена компетентності та плюралізму його інтерпретацій.

В інших джерелах знаходимо такі визначення «компетентності»:

– результат набуття компетенцій, результат навчання (професійної підготовки), зорієнтований на вимоги ринку праці, інтегративна характеристика ділових та особистісних якостей фахівців, що відображає рівень знань, умінь, досвіду для досягнення мети певного виду професійної діяльності, а також моральна позиція фахівця¹⁵⁵⁹;

– індивідуальна інтегративна характеристика особистості, яка засвідчує її готовність та спроможність здійснювати на належному рівні професійну діяльність, застосовуючи увесь спектр необхідних знань, умінь і навичок, ефективно мобілізуючи власні здібності та досвід, залежно від конкретної професійної ситуації, демонструючи гнучкість і творчість мислення¹⁵⁶⁰;

– інтеграційна категорія, що припускає єдність правових знань та мовленнєвих умінь конкретної особистості¹⁵⁶¹;

– динамічне поєднання знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистісних якостей, що визначають здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність¹⁵⁶²;

– сукупність навичок і знань, які роблять особу спроможною до професійного виконання специфічних фахових завдань, що можуть виникнути під час роботи на певній посаді¹⁵⁶³.

У Законі України «Про вищу освіту» компетентність трактується як «здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистісних якостей» (п. п. 13. ч. 1 ст. 1)¹⁵⁶⁴.

¹⁵⁵⁸ Мудрик А. Б., Кихтюк О. В. До питання професійної компетентності юриста. *Психологічні перспективи*. 2020. Вип. 35. С. 88.

¹⁵⁵⁹ Яворська Н. В. Формування професійної компетентності майбутніх юристів у контексті стандартизації. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. 2017. № 2. С. 224.

¹⁵⁶⁰ Томчук М., Торічний О. Соціально-психологічний аналіз професійної компетентності майбутніх юристів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2016. Вип. 2. С. 7.

¹⁵⁶¹ Коструба А. В. Проблеми формування професійної комунікативної компетентності юристів. *Приватне право і підприємництво*. 2019. Вип. 19. С. 30.

¹⁵⁶² Цуркан М. І. Професійна компетентність у процедурах добору на посаду судді та кваліфікаційного оцінювання суддів. *Слово Національної школи суддів України*. 2018. № 4. С. 25.

¹⁵⁶³ Малетов Д. В. Щодо поняття «компетентність» судді Вищого антикорупційного суду. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 6. С. 5.

¹⁵⁶⁴ Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.

Беручи за основу узагальнені дані вказаних досліджень, можна сформулювати авторську дефініцію компетентності суб'єкта процесуальної діяльності. **Компетентність суб'єкта кримінальної процесуальної діяльності** – це складний багатокомпонентний феномен, що відображає індивідуалізований набір динамічних характеристик особи, які забезпечують якісне виконання завдань, передбачених кримінальним процесуальним законодавством, і відповідають очікуванням суспільства у демократичній державі.

У цьому визначенні термін «характеристика» використано як узагальнене позначення сформованих знань, умінь, навичок, досвіду, здібностей, майстерності, мотиваційних, інтелектуально-вольових, творчих, комунікаційних, аналітичних, адаптаційних, інтеграційних та інших ресурсів, моральних якостей особи, уповноваженої на здійснення процесуальної діяльності та прийняття процесуальних рішень.

Ознака індивідуалізованості означає, що, попри існування загальної матриці компетентностей, які закладаються як стандарт в освітні програми, кожна конкретна особа (слідчий, дізнавач, детектив, прокурор, слідчий суддя, суддя) володіє своїм унікальним набором, «сплавом» компетентнісних характеристик. Котрісь із них можуть бути розвинуті краще, інші – слабше, але сумарно вони мають бути локалізовані вище мінімального порогу вимог і стандартів.

Ознака динамічності означає, що набуті характеристики можуть змінюватися з часом: одні удосконалюватися, інші – деградувати, «гаснути», якщо відсутні умови для їх систематичного застосування. Додатково, динамічність позначає необхідність реагування суб'єкта процесуальної діяльності на нові тенденції та виклики правозастосовної діяльності, які змушують активізувати самоосвіту, мотивувати до посилення певного компонента. Наприклад, цифровізація правосуддя детермінує потребу розвитку умінь дистанційного провадження, а війна змушує оптимізувати вміння роботи з особливо вразливими категоріями свідків та потерпілих у кримінальних провадженнях за фактами воєнних злочинів.

Очікування суспільства у демократичній державі полягають у тому, що інституційна інфраструктура кримінального провадження має бути укомплектована високопрофесійним персоналом з високими моральними та діловими якостями. Такий персонал здатний реалізовувати функції на засадах верховенства права, забезпечити здійснення справедливого правосуддя. Акцент на демократичному режимі зроблено для підкреслення значущої ролі довіри та поваги суспільства до державних інституцій, відкритості та прозорості діяльності останніх. У недемократичній державі влада не звертає увагу на очікування та прагнення суспільства, а використовує систему кримінального провадження як інструмент владного тиску, захисту інтересів політичної еліти. Очікування суспільства у демократичній державі мають консолідуючий потенціал щодо очікувань усіх інших зацікавлених суб'єктів. На цьому

ґрунтується логіка застосування у вказаній дефініції такого фінального компонента.

Застосування компетентнісного підходу передбачає чітке розуміння структури компетентності суб'єкта процесуальної діяльності. У протилежному випадку матимемо стихійне опанування знаннями та навичками, зокрема за допомогою методу власних «спроб і помилок», коли фахівець уже призначений на посаду. У науці висловлюються різні міркування щодо визначення структури професійної компетентності юриста (див. табл. 4.2).

Таблиця 4.2

**Основні підходи до визначення компонентів
структури професійної компетентності юриста***

Автор	Запропонований підхід до визначення компонентів структури професійної компетентності юриста
П. Ситник, О. Котикова ¹⁵⁶⁵	когнітивний, операційний та аксіологічний компоненти
І. Івашкевич ¹⁵⁶⁶	мотиваційно-цільовий, когнітивний, соціальний, аксіологічний, аутопсихологічний компоненти
О. Федоренко ¹⁵⁶⁷	змістовний, особистісний, мотиваційний та комунікаційний компоненти
О. Писаревська ¹⁵⁶⁸	методологічний, етичний, комунікативний, інформаційний, інтелектуальний, управлінський, соціальний, мовленнєвий, суспільно-корисний, продуктивний, автономізаційний, міжкультурний та стратегічний компоненти
А. Мудрик, В. Кихтюк ¹⁵⁶⁹	загальнокультурний, особистісно-мотиваційний, практично-діяльнісний, спеціальний, професійно-правовий, персональний, комунікативний, психологічний, соціально-психологічний, соціально-перцептивний компоненти та аутокомпетентність

¹⁵⁶⁵ Ситник П. Фахова підготовка майбутніх юристів у закладах вищої освіти: сучасний стан і проблематика. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2019. Вип. 26 (1). С. 195.

¹⁵⁶⁶ Івашкевич І. В. Структура професійної компетентності юриста. *Технології розвитку інтелекту*. 2016. Т. 2. Вип. 2. С. 10; Івашкевич І. В. Функціональний підхід до визначення змісту та структури професійної компетентності майбутніх юристів. *Проблеми сучасної психології*. 2016. Вип. 32. С. 174–176; Івашкевич І. В. Особливості професійної діяльності юриста та структура його професійної компетентності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2016. Вип. 3. С. 88–89, 91–92.

¹⁵⁶⁷ Федоренко О. Зміст професійної компетентності юриста. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2018. Вип. 1. С. 91.

¹⁵⁶⁸ Писаревська О. В. Стратегічна компетентність у структурі професійної компетентності юристів-міжнародників (на прикладі досвіду університетів Франції). *Педагогічний альманах*. 2019. Вип. 42. С. 124.

¹⁵⁶⁹ Мудрик А. Б., Кихтюк О. В. До питання професійної компетентності юриста. *Психологічні перспективи*. 2020. Вип. 35. С. 93–94, 95.

Закінчення таблиці 4.2

М. Томчук, О. Торішній ¹⁵⁷⁰	спеціальний діяльнісний, соціальний, особистісний, індивідуальний, екстремальний компоненти та аутокомпетентність
А. Коструба ¹⁵⁷¹	професійно-змістовний, професійно-діяльнісний, професійно-особистісний компоненти
І. Зошій ¹⁵⁷²	предметно-змістовий, етико-деонтологічний, мотиваційно-ціннісний, рефлексивно-оцінний, комунікативно-регулятивний компоненти

* Узагальнено авторкою

Цінуючи значні зусилля вказаних та інших учених, які активно розробляли проблематику компетентності юриста, доводиться констатувати, що жодна із вказаних пропозицій не відповідає нашому системному розумінню і водночас кожна із вказаних пропозицій має цінні ідеї, які, вочевидь, заслуговують схвалення. Не вдаючись у докладне коментування численних підходів, обмежимось загальним коментарем відсутності єдиних критеріїв для виділення компонентів, що детермінує появу суттєвих відмінностей та варіативності позицій, подекуди не цілком обґрунтованого множення пунктів, дублювання в межах однієї структури компонентів під різними назвами і т. д.

Як приклад дискусійності, можна навести запропоновану (І. Івашкевич) системну парадигма концепту «компетентність», яка об'єднує шість складових:

(1) *концептуальну* (полягає в розумінні теоретичних основ здійснення професійної діяльності);

(2) *інструментальну* (полягає у володінні базовими професійними вміннями);

(3) *інтегративну* (вбачається у здатності поєднувати теорію та практику під час розв'язання професійних проблем);

(4) *контекстуальну* (передбачає розуміння значущості соціальної та культурної сфер, в яких здійснюється професійна діяльність);

(5) *адаптивну* (позначає вміння передбачати зміни в професійній діяльності та заздалегідь бути до них готовим);

(6) *комунікативну* (засвідчує вміння ефективно використовувати писемні та усні засоби спілкування у міжособистісній комунікації)¹⁵⁷³.

Також нагадаємо, як уже зазначалося, І. Івашкевич у структурі компетентності розрізняє мотиваційно-цільовий, когнітивний, соціальний,

¹⁵⁷⁰ Томчук М., Торішній О. Соціально-психологічний аналіз професійної компетентності майбутніх юристів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2016. Вип. 2. С. 8–9.

¹⁵⁷¹ Коструба А. В. Проблеми формування професійної комунікативної компетентності юристів. *Приватне право і підприємництво*. 2019. Вип. 19. С. 30.

¹⁵⁷² Зошій І. В. Формування професійної компетентності майбутніх юристів. *Молодий вчений*. 2018. № 3 (2). С. 488.

¹⁵⁷³ Івашкевич І. В. Характеристика підструктур особистості та визначення складових професійної компетентності юриста. *Психологія: реальність і перспективи*. 2016. Вип. 6. С. 67.

аксіологічний, аутопсихологічний компоненти¹⁵⁷⁴. Попри широкий діапазон презентованих положень, не зовсім зрозумілими видаються підстави для диференціації компонентів «професійної компетентності юриста» та складових поняття «компетентність». Скажімо, чому поняття «компетентність» не охоплює мотиваційної та аксіологічної складових, а структура компетентності не передбачає адаптивний та інтегративний компоненти?

Рис. 4.4. Структура компетентності суб'єкта процесуальної діяльності*

* Розроблено авторкою

З урахуванням викладених міркувань і наукових джерел, **базова структура компетентностей суб'єкта процесуальної діяльності**, на наш погляд, інтегрує такі компоненти (рис. 4.4), як:

- **когнітивна компетентність** (сформованість знань, умінь і навичок, необхідних для пізнавальної діяльності, розуміння юридичних текстів, розуміння стандартів і засад кримінального провадження, обрання раціональної стратегії виконання завдань під час досудового розслідування та судового провадження, здійснення процесуального керівництва та судового контролю у кримінальному провадженні; здатність до самоосвіти, тобто бути відкритим до нових знань та вмінь, самостійно організовувати пізнавальну діяльність, спрямовану на вдосконалення вже здобутих компетентностей та опанування нових в умовах постійно виникаючих запитів та вимог слідчої, прокурорської, суддівської практики);

¹⁵⁷⁴ Івашкевич І. В. Структура професійної компетентності юриста. *Технології розвитку інтелекту*. 2016. Т. 2. Вип. 2. С. 10.

● *операційна компетентність* (сформованість знань, умінь і навичок, необхідних для застосування теорії, термінології та норм законодавства у правозастосовній діяльності, здатність виявляти гнучкість та пошук творчих рішень у різних нестандартних ситуаціях; майстерність обирати варіант рішення з наявних альтернатив; формувати аргументаційну базу для ухвалення важливих рішень; здатність застосовувати мультидисциплінарні підходи до вирішення завдань під час досудового розслідування та судового провадження тощо);

● *комунікативна компетентність* (сформованість знань, умінь і навичок, необхідних для комунікації, по-перше, у середині інституційної інфраструктури; по-друге, із різними учасниками кримінального провадження; по-третє, із представниками громадянського суспільства, громадськими організаціями, ЗМІ, блогерами і т. д.; уміння правильно інтерпретувати комунікаційні коди, викликати інтерес до спілкування під час проведення процесуальних дій чи ухвалення процесуальних рішень, поступово розв'язуючи поставлені завдання (з'ясування обставин події, перевірки версій, підтвердження або спростування певної інформації тощо), стримувати конфронтацію різних учасників кримінального провадження; спілкування у діалогічній та монологічній формах; здатність позитивно впливати на співрозмовника, переконувати вчинити правильно з точки зору закону та моралі; майстерність спілкування із представниками медіа (розуміння, яку інформацію про кримінальне провадження можна оприлюднювати, а яку ні, в якій формі відводити незручні питання), комунікація в соціальних мережах тощо);

● *криміналістична компетентність* (сформованість знань, умінь і навичок, необхідних для збирання, дослідження, оцінки та використання доказів, прийомів застосування техніко-криміналістичних засобів, застосування практичних рекомендацій криміналістичної тактики та методики розслідування кримінальних правопорушень; розуміння змісту та значення наукових доказів, потенційних можливостей судових експертиз, способів верифікації достовірності висновків експерта тощо);

● *психологічна компетентність* (сформованість знань, умінь і навичок, необхідних для встановлення психологічного контакту, створення комфортного середовища для спілкування з учасниками кримінального провадження; майстерність діагностики та подолання протидії розслідуванню, вирішення міжособистісних конфліктів та сприяння примиренню сторін-опонентів; застосування спеціальних психологічних знань у кримінальному провадженні шляхом залучення фахівців психологів та експертів і т. д.);

● *інформаційно-аналітична компетентність* (сформованість знань, вмінь та навичок у сфері інформаційного забезпечення кримінального провадження, необхідних для роботи з різними джерелами даних та різними видами інформації (інформація про кримінальні правопорушення, інформація про осіб, база законодавства, правові позиції вищих судових органів тощо), зокрема з

використанням інноваційних технологій; майстерність аналізувати, здійснювати порівняння, узагальнювати та застосовувати слідчу, прокурорську та судову практику, дані статистики, виділяти головні та другорядні факти, ідеї тощо);

● *адаптаційна компетентність* (сформованість знань, умінь і навичок, необхідних для пристосування до професійної діяльності в умовах значного навантаження, в екстремальних умовах специфічних безпекових, тактичних та інших викликів, в умовах зміни законодавства, еволюційного тлумачення міжнародних та національних стандартів правозастосовної практики тощо);

● *прогностична компетентність* (сформованість знань, вмінь та навичок, необхідних для моделювання та проектування різних напрямів розвитку ситуації, прогнозування наслідків проведення дій та прийняття процесуальних рішень; майстерність виявлення тактичних ризиків під час досудового розслідування та судового провадження та вчасного реагування на них; використання узагальнених даних для формування пропозицій вдосконалення діяльності системи кримінальної юстиції і т. д.);

● *рефлексійна компетентність* (сформованість знань, умінь і навичок, необхідних для самоаналізу та критичного мислення, здатність оцінювати власну діяльність з позиції «стороннього спостерігача» з метою недопущення прийняття необ'єктивних, упереджених рішень, учинення дій, що суперечать етико-деонтологічним засадам тощо).

Окремої уваги заслугове питання криміналістичної компетентності суб'єктів процесуальної діяльності. Для суб'єкта процесуальної діяльності важливість криміналістичної освіти безсумнівна. Прокурор здійснює процесуальне керівництво, слідчий суддя реалізує судовий контроль у кримінальному провадженні, а суд здійснює оцінку доказів під час прийняття кінцевого процесуального рішення. Відтак ані прокурор, ані слідчий суддя, ані суддя *a priori* не можуть мати менший рівень знань, ніж слідчий органу поліції. У протилежному випадку унеможливиться якісна верифікація дій поліцейських, перевірка правильності застосування методів фіксації доказової інформації в протоколах і додатках, оцінка висновків експертів, розуміння методології проведених заходів, спрямованих на збирання доказів і т. д.

У багатьох зарубіжних країнах криміналістику відносять до категорії суто поліцейської науки, що істотно послаблює обґрунтування необхідності її вивчення у класичних університетах. Зокрема, за словами Є. Каспшака (J. Kasprzak), сучасні знання польських правників настільки широкі, що в дискусіях навколо навчальних програм криміналістиці справді часом відводиться роль предмету поліцейського, факультативного. Студенти не мають обов'язку вивчати такий предмет, а це призводить до того, що майбутній прокурор, суддя чи адвокат під час навчання на юридичному факультеті взагалі може «не мати контакту з криміналістикою» (!), а це своєю чергою зумовлює негативні наслідки у формі «збільшення прірви між сучасною криміналістичною наукою, що реагує на зміни у сучасній злочинності, та знаннями правника»¹⁵⁷⁵. Американські фахівці в одній із рекомендацій щодо

¹⁵⁷⁵ Kasprzak J. Problem tożsamości współczesnej kryminalistyki. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia.*

«зміцнення криміналістичної науки» наголошують на необхідності державної підтримки адміністрацій юридичних шкіл з метою оптимізації освітніх програм суддів і правників та покращення криміналістичної підготовки¹⁵⁷⁶.

Якщо ж говорити про вузькопрофільну поліцейську освіту, то криміналістика у деяких країнах викладається як окрема дисципліна (наприклад, в Університеті прикладних наук поліції федеральної землі Бранденбург, Поліцейській академії Чорногорії) або як кілька різних дисциплін «Розпізнавання і встановлення осіб», «Проведення розшукових дій», «Розслідування» (наприклад, Поліцейська академія Нідерландів, Поліцейська академія Хорватії)¹⁵⁷⁷.

В Україні криміналістика є самостійною, переважно обов'язковою дисципліною. Крім того, існують спеціальні курси («Методика розслідування окремих видів злочинів», «Новітні технології в криміналістиці», «Судові експертизи» та ін.), що належать до варіативної частини освітніх програм підготовки фахівців за напрямом 08 «Право».

Криміналістика як навчальна дисципліна сьогодні повинна вирізнитися якісними характеристиками, а саме: бути обов'язковою, практичною, інтерактивною, динамічною, інноваційною, транскордонною дисципліною. Однак, урахувуючи тенденції стрімкого зростання обсягу знань, наявна кількість годин, відведених на підготовку фахівців, часом надто мала, аби якісно не тільки провести практичні заняття, але й обговорити результати, виявити прогалини теоретичної підготовки та помилки в їх практичному застосуванні. Але це вже тема для окремого дослідження¹⁵⁷⁸.

Підсумовуючи, треба додати, що формула професіоналізму суб'єкта процесуальної діяльності передбачає тріаду компонентів: (1) *мотивація*; (2) *компетентність* (когнітивна, операційна, комунікативна, криміналістична, психологічна, інформаційно-аналітична, адаптаційна, прогностична, рефлексійна); (3) *професійно важливі якості* (сміливість, лідерство, допитливість, витривалість, стресостійкість, урівноваженість, толерантність, сумлінність, відповідальність, ініціативність, усвідомлення ціннісних установок, моралі, деонтологічних правил слідчої, прокурорської та суддівської діяльності і т. д.).

4.2.2. Оптимізація балансу в дихотомії «освіта – практика» як чинник підвищення якості кримінального провадження

В академічних колах часто звучить критика освітнього процесу. Підкреслюється (В. Маньгора, П. Ситник, М. Задояний, І. Оксом), що він

Szczytno : Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 20.

¹⁵⁷⁶ Strengthening Forensic Science in the United States: A Path Forward. National Research Council. 2009. P. 239. URL: <http://www.nap.edu/catalog/12589.html>.

¹⁵⁷⁷ Системи освіти та підготовки поліції в регіоні ОБСЄ. Київ, 2018. С. 104, 112, 128, 133.

¹⁵⁷⁸ Дуфенюк О. Криміналістика у призмі сучасної освітньої парадигми. *Соціально-правові студії*. 2020. № 2. С. 36–43. DOI: 10.32518/2617-4162-2020-2-36-43

перевантажений нормативно-теоретичним навчанням, слабо орієнтований на потреби практики, а навчальні плани не завжди враховують неправову сферу діяльності юриста, зокрема комунікацію, тактику дій, конструктивний аналіз, моделювання ситуацій, тобто тих сфер, які, хоч і не є правовими, але становлять важливу прагматичну складову рутинної діяльності правника¹⁵⁷⁹; констатується (В. Загородній) «відсутня належна учбова база» та «досвідчений викладацький склад»¹⁵⁸⁰; стверджується (Н. Мілорадова), що в освітніх програмах акцентується більшою мірою на теоретичній складовій фахової підготовки, недостатня увага відводиться соціальному компоненту підготовки, зокрема розвитку комунікативних якостей та професійної комунікативної компетентності¹⁵⁸¹.

Додатково П. Біленчук зазначає, що сучасна слідча та судова практика покvapливого підходу до усунення «білих плям» у законодавчих актах, методичних рекомендаціях з розгляду окремих категорій матеріалів у суді не виправдала сподівання на покращення діяльності системи органів правосуддя, а розвиток низки сучасних теорій, які забезпечують певні сфери судочинства, не спромоглися надати системні, комплексні, консолідовані, методологічні та гносеологічні рекомендації наукового забезпечення особливостей здійснення судового пізнання та доказування¹⁵⁸². Ілюстративними є дані, які подає О. Сафонова, апелюючи до соціологічних досліджень Л. Москвич. Понад 84,2 % опитаних суддів відповіли ствердно на запитання «Чи відчуваєте Ви під час здійснення професійної діяльності брак якихось знань?»¹⁵⁸³.

Було б помилково вважати, що ці проблеми є характерними тільки для української юридичної освіти. Прикладом може слугувати двохсотлітня німецька система підготовки юристів, яка, як зауважує І. Бойко, також зазнає критики через предметну перевантаженість і надмірну теоретизацію університетської освіти, недостатню міждисциплінарність і координованість університетської та практичної підготовки, значну тривалість рефендаріату та вартість підготовки. Як і в Україні, німецька система підготовки правників більше уваги приділяє вивченню нормативного матеріалу, аніж розвитку аналітичних умінь і навиків. З огляду на це, мовиться про потребу освітньої реформи¹⁵⁸⁴.

Проведене дослідження дає змогу сформулювати такі рекомендації, які дозволили б суттєво посилити баланс між освітою і практикою, що актуалізується в рамках реалізації кримінального провадження.

¹⁵⁷⁹ Маньгора В. В. Болонський процес і професійна підготовка юристів. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 14. С. 301; Ситник П. Фахова підготовка майбутніх юристів у закладах вищої освіти: сучасний стан і проблематика. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2019. Вип. 26 (1). С. 196.

¹⁵⁸⁰ Загородній В. Є. Професійна підготовка прокурорів у контексті прийняття нового Закону України «Про прокуратуру». *Митна справа*. 2014. № 5 (2.2). С. 110.

¹⁵⁸¹ Мілорадова Н. Е. Застосування тренінгових технологій у професійній підготовці слідчих (на прикладі тренінгу «Психологія допиту»). *Юридична психологія*. 2020. № 1 (26). С. 62, 63.

¹⁵⁸² Біленчук П. Підготовка юристів нової генерації. Світовий досвід та реалії українського класичного університету. *Віче*. 2013. № 22. С. 6.

¹⁵⁸³ Сафонова О. Ю. Підвищення кваліфікації та професійна підготовка суддів: концепція дискурсу. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. С. 221.

¹⁵⁸⁴ Бойко І. С. Підготовка юристів у сфері морського права у системі юридичної освіти. *Правове регулювання економіки*. 2013. Вип. 13. С. 208.

Реформування підходів до розуміння освітнього процесу. По-перше, безперечно, баланс передбачає відповідність освіти запитам, сформованим практикою. Однак роботодавцям слід ураховувати, що в умовах значного зростання обсягу знань, розвитку технологій, ускладнення правозастосовної практики, множення нових прецедентів, динаміки зміни в структурі злочинності, зміни в законодавстві, що трансформують й практику, об'єктивно неможливо підготувати фахівця на всі випадки службової діяльності і на все професійне життя. Рано чи пізно працівнику доведеться самотужки докладати зусиль у самоосвіті та саморозвитку, аби досягти майстерності. Додатково, у кожному територіальному підрозділі у межах правового поля формується своєрідна традиція виконання тих чи інших завдань (наприклад, опису об'єктів, оформлення додатків до процесуальних документів, формулювання мотивувальних частин рішень, скерування запитів і т. д.). Така багатоманітність практики зумовлює неможливість вироблення єдиного підходу, який би влаштував усіх. Тому базова освіта формує тільки ядро компетентності суб'єкта процесуальної діяльності, але завжди залишатиметься значне поле для подальшого розвитку, що має активуватися під час практик, стажувань, перших років самостійної професійної діяльності.

У XXI столітті *головним завданням закладу вищої юридичної освіти є навчити вчитися*. Цілком поділяємо позицію Н. Артикуци про те, що необхідно «навчити студента-правника постійно здобувати та продукувати нові знання, застосовувати навички самостійного дослідницького пошуку, виявляти творчість у вирішенні складних професійних проблем і ситуацій»¹⁵⁸⁵. Досягнення такого результату можливе за умови превалювання в освітньому процесі інтерактивних, інноваційних методів професійного навчання. Це один із головних сучасних трендів в освітній діяльності.

Так, наприклад, за даними моніторингу системи освіти та підготовки поліції в регіоні ОБСЄ, традиційні аудиторні лекції все ще використовуються в усіх закладах, однак також широко застосовуються сучасні підходи та методи практичної роботи. У всіх закладах, які брали участь у дослідженні, використовуються практичні вправи, однак співвідношення практики та теорії різняться: від 80 % практики та 20 % теорії (Центр підготовки Академії ККП в Канаді) і 70 % практики та 30 % теорії (Вища школа поліції в Німеччині, Поліцейська академія в Хорватії) до 25 % практики та 75 % теорії в Поліцейській академії Х'юстона в США; середні показники – приблизно 50 % на 50 % – демонструють Коледж державної поліції Латвії та Естонська академія наук безпеки¹⁵⁸⁶.

З урахуванням реєстру методик викладання дисциплін на юридичних факультетах та в умовах правничих клінік, підготовленого Центром методик

¹⁵⁸⁵ Артикуца Н. Високоєфективні методики фахової підготовки правників. Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. С. 181.
URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2449/Artykytsa_Vysokoeffektyvni.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

¹⁵⁸⁶ Системи освіти та підготовки поліції в регіоні ОБСЄ. Київ, 2018. С. 22.

правничої освіти Національного університету «Кисво-Могілянська академія»¹⁵⁸⁷, під час професійної підготовки суб'єктів процесуальної діяльності можуть застосовуватися такі їх види:

– *аналіз правової ситуації*, наприклад, формування методики розслідування конкретного злочину, аналіз судового рішення;

– *аналіз помилок*, наприклад, у заздалегідь підготовленому процесуальному документі (клопотанні, постанові, ухвалі, повідомленні, обвинувальному акті, скарзі);

– *брейнстормінг*, наприклад, мозковий штурм щодо знання нормативної бази, змісту стандартів, засад кримінального провадження, оцінки доказів, застосування криміналістичних засобів тощо;

– *дебати*, наприклад, пов'язані з імітацією обстоювання правової позиції стороною обвинувачення та стороною захисту у судовому провадженні;

– *дискусія*, наприклад, стосовно запровадження законодавчих новел, які стосуються процесуальної діяльності;

– *ділова (рольова) навчальна гра*, наприклад, пов'язана із вирішенням поліцейського квесту, що передбачає прибуття слідчо-оперативної групи за викликом, проведення першочергових та невідкладних процесуальних дій; проведенням підготовчого судового засідання тощо;

– *експромт-промова*, наприклад, стосовно обґрунтування визнання доказів недопустимими, достатності підстав для обрання запобіжного заходу і т. д.;

– *займи позицію*, наприклад, щодо можливості застосування процесуального законодавства у конкретному випадку, висловлення заперечення на апеляційну скаргу;

– *коментування, оцінка, самооцінка дій учасників*, наприклад, після презентації тактики проведення процесуальної дії (огляду, обшуку, пред'явлення для впізнання), проведення судового засідання або підготовка кротких резюме щодо фактів і питань застосування норм права, ухвалення рішень суду та окремих думок суддів, виявлення основи розбіжностей таких думок;

– *майстер-класи*, наприклад, з тематики виконання орієнтуючої, оглядової, вузлової та детальної криміналістичної фотографії, виготовлення гіпсових зліпків, вилучення папілярних слідів, проведення опитувань за спеціальними методиками;

– *публічний виступ*, наприклад, підготовка промови для участі у судових дебатах, підготовка доповіді з питань слідчої, прокурорської та судової практики;

– *переговори*, наприклад, укладення угоди про примирення або угоди про визнання винуватості;

– *«навчаючи вчуся»*, наприклад, доручення опанувати та потім навчити інших навичкам допиту дитини за методикою «зеленої кімнати»;

¹⁵⁸⁷ Артикуца Н. Високоєфективні методики фахової підготовки правників. Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. С. 182.
URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2449/Artykytsa_Vysokoefektyvni.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

– «ажурна тилка», наприклад, для засвоєння текстової інформації, судової практики ЄСПЛ і т. д.

Важливими є зміни підходів до проведення бінарних занять із залученням досвідчених спеціалістів, коли освітяни і практики синергетично діють для досягнення єдиного позитивного результату.

По-друге, як слушно говорить О. Топчій, навчальний процес сьогодні необхідно орієнтувати не стільки на інформаційне насичення, скільки на формування продуктивного мислення, розвиток інтелектуального потенціалу особистості майбутнього фахівця, інтуїції, способів логічного аналізу та різнобічного опрацювання інформації, творче її використання¹⁵⁸⁸. Про значущість творчого підходу до вирішення службових завдань зазначали П. Ситник¹⁵⁸⁹, І. Івашкевич¹⁵⁹⁰ та інші фахівці. Підтвердженням раціональності сказаного є те, що держави-члени ЄС намагаються досягти балансу між включенням правових і неправових тем до програм навчання у співвідношенні 50/50¹⁵⁹¹. І хоча не всі держави дотримуються таких рівних пропорцій, все ж існує єдність розуміння важливості не тільки когнітивного, але й інших компонентів структури компетентності сучасного правника.

Прикладом може слугувати португальська система підготовки суддів та прокурорів, в рамках якої чільне місце відводиться знанням і навичкам неправничих сфер «для розуміння суддею або прокурором життєвих реалій»; для розуміння процесу ухвалення рішень і вмінь застосовувати практичну і правову інтуїцію, розвивати аналітичні здібності; для здатності вести дебати і їх підсумовувати, враховувати інтереси та практичні наслідки постановлених рішень; для оволодіння методикою управління і ведення справи, оволодіння комунікативними навичками, включно із застосуванням інформаційних комунікаційних технологій тощо. Цікаво, що оцінювання знань відбувається за накопичувальною системою, коли сумуються бали за виконання різних видів робіт та завдань, даних і звітів викладачів, наставників та регіональних «інспекторів»¹⁵⁹². Така різнобічність оцінок дає змогу об'єктивувати та індивідуалізувати цей процес, що заслуговує схвалення.

Здійснене узагальнення даних¹⁵⁹³ та ін.) дало підстави сформулювати перелік тих освітніх компонентів, які, на наш погляд, доречно додати до

¹⁵⁸⁸ Топчій О. Гуманістичні аспекти професійної освіти як основа моделювання процесу підготовки слідчих у вищих навчальних закладах міністерства внутрішніх справ України. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка*. 2011. Вип. 99. С. 227–228.

¹⁵⁸⁹ Ситник П. Фахова підготовка майбутніх юристів у закладах вищої освіти: сучасний стан і проблематика. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2019. Вип. 26 (1). С. 196.

¹⁵⁹⁰ Івашкевич І. В. Характеристика підструктур особистості та визначення складових професійної компетентності юриста. *Психологія: реальність і перспективи*. 2016. Вип. 6. С. 69.

¹⁵⁹¹ Калніна-Кауне С. Первинна підготовка в країнах ЄС. Короткий огляд. *Методологія і зміст: підхід Латвійського суддівського тренінгового центру. Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 1. С. 142.

¹⁵⁹² Фулей Т. Добір і підготовка суддів та прокурорів у Португалії. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 2. С. 103.

¹⁵⁹³ Біленчук П. Підготовка юристів нової генерації. Світовий досвід та реалії українського класичного університету. *Віче*. 2013. № 22. С. 6, 8; Манасян А. Підготовка кандидатів на посаду судді та підвищення

освітньо-професійної програми підготовки суб'єктів процесуальної діяльності: «Правова аргументація», «Законодавча техніка», «Теорія і практика пізнання у кримінальному процесі», «Допустимість доказів у кримінальному процесі», «Конфронтація у кримінальному процесі», «Комунікація у кримінальному процесі», «Методика допиту у кримінальному провадженні».

Треба також погодитись, якою б досконалою не була освітньо-професійна програма, викладацький персонал та матеріально-технічна база, як слушно зауважує В. Маляренко:

«... в реальному житті необхідні такі знання і вміння, які не знайдеш у книжках. Вони напружуються роками власної практики, а також шляхом спілкування зі спеціалістами, які мають більше стажу, більше знань і вмінь. Це професійні відчуття, впевненість, або іншими словами, це «нюх», інтуїція... скільки б ти не читав, та до тих пір, поки сам на лобі не наб'єш шишок, зробити так, як слід не зможеш»¹⁵⁹⁴.

Таке розуміння лежить в основі підходу, доволі поширеного за кордоном, коли доручити виконання обов'язків прокурора чи судді неможливо навіть після успішного завершення навчання та подолання конкурсного бар'єру. Йдеться про поступове «входження в посаду» за прикладом німецької підготовчої служби рефендаріату¹⁵⁹⁵ або суддів-стажерів¹⁵⁹⁶, польської асесури прокурорів і суддів¹⁵⁹⁷ або португальської інтернатури суддів та прокурорів¹⁵⁹⁸.

У цьому напрямі спостерігаються позитивні зміни. Зокрема, поданий ще в лютому 2021 р. законопроект «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення добору та підготовки прокурорів» № 5158, яким скасовано вимогу дворічного стажу та передбачено посаду прокурора-стажиста окружної прокуратури і визначено порядок відбору, підготовки та повноважень, у березні 2023 р. повернувся до ВР України з Офісу Президента з підписом. У пояснювальній записці доопрацьованого варіанту документу підтверджено, що внаслідок відсутності можливості отримати необхідний дворічний стаж роботи в галузі права в органах прокуратури випускники закладів освіти працевлаштовуються на будь-які інші напрями, завдяки чому відбувається «негативний відбір кандидатів на посаду прокурора». Успішні випускники згодом не мають бажання змінювати місце роботи. Далі автори резюмують:

кваліфікації суддів у контексті питань захисту прав людини: досвід Академії юстиції Республіки Вірменія. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 1. С. 166.

¹⁵⁹⁴ Маляренко В. Провалена реформа, або Дещо про «реформаторські» зміни в прокуратурі та прокурорську майстерність. *Lexinform*. 27.02.2020. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/provalena-reforma-abo-deshho-pro-reformatorski-zminy-v-prokuraturi-ta-prokurorsku-majsternist/>.

¹⁵⁹⁵ Бойко І. С. Підготовка юристів у сфері морського права у системі юридичної освіти. *Правове регулювання економіки*. 2013. Вип. 13. С. 206.

¹⁵⁹⁶ Бурмака Є. А. Післядипломна підготовка суддів у контексті верховенства права. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 406.

¹⁵⁹⁷ Rozdział 2b – Asesorzy sądowi – Prawo o ustroju sądów powszechnych. *Dz.U.* 2023. 217. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/prawo-o-ustroju-sadow-powszechnych-16909701/dz-2-roz-2-b>.

¹⁵⁹⁸ Фулей Т. Добір і підготовка суддів та прокурорів у Португалії. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 2. С. 103.

«За цією обставиною добір прокурорів негативно відрізняється як від процедур доступу до професії судді або адвоката в Україні, в яких необхідний стаж можна здобути на посадах помічника судді або адвоката, так і від засобів добору прокурорів, які застосовуються в державах-членах Ради Європи: це молодші прокурори в Болгарії, Румунії, Франції, помічник-прокурор та ад'юнкт-прокурор у Нідерландах, помічник прокурора в Польщі та Швеції, стажист на посаді прокурора в Грузії та Чехії, консультант прокурора в Молдові, референт у прокуратурі Німеччини тощо»¹⁵⁹⁹.

Постає важливе питання щодо посилення ролі інституту помічника слідчого, який має стати надійним персональним напарником для слідчого. У Положенні про слідчі підрозділи Національної поліції України, затвердженому Наказом МВС України від 06.07.2017 р. № 570, помічникові слідчого відводиться тільки чотири пункти одинадцятого розділу¹⁶⁰⁰. Ця ситуація потребує перегляду. Помічник слідчого має бути передусім персональним помічником, який повинен виконувати роботу з підготовки документації, надавати допомогу під час проведення процесуальних дій, готувати проекти рішень, координувати комунікацію між слідчим та іншими учасниками. В такий спосіб нам вдасться реалізувати два завдання: з одного боку, розвантажити слідчого, що дозволить більш творчо та індивідуалізовано розслідувати кримінальні правопорушення, встигати стежити за змінами законодавства та правовими позиціями вищих судових органів, відкоригувати навантаження, запобігти професійному вигоранню та передчасному припиненню кар'єри, з іншого – це дасть змогу молодим фахівцям удосконалювати отримані в закладах вищої освіти базові компетентності та набувати досвіду, необхідного для власного кар'єрного зростання та призначення у майбутньому на посаду слідчого. Відтак це дозволило б сповільнити плинність персоналу в органах досудового розслідування. Такими, що потребують додаткового обговорення, є питання деталізації функціональних обов'язків помічника, процедура призначення (було б добре, коли при призначенні такого напарника враховувалась би думка слідчого), оплати праці, впровадження обов'язкового стажу перебування на посаді помічника слідчого перед призначенням на посаду слідчого тощо.

Зважаючи на необхідність зміни наявних підходів і трансформації інституту помічника слідчого, посилення його ролі як дієвого способу надання допомоги, розвантаження слідчого та підвищення ефективності його діяльності, видається доцільним за аналогією *mutatis mutandis* до Положення про помічника судді, затвердженого Рішенням Ради суддів України 18.05.2018 р. № 21¹⁶⁰¹, запропонувати ухвалити Положення про помічника слідчого.

¹⁵⁹⁹ Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення добору та підготовки прокурорів : пояснювальна записка до проєкту Закону України від 25.02.2021 № 5158. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71239.

¹⁶⁰⁰ Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : наказ МВС України від 06.07.2017 № 570. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17?find=1&text=%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD#w1_1.

¹⁶⁰¹ Про затвердження Положення про помічника судді : рішення Ради суддів України 18.05.2018 № 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr021414-18#Text>.

Припускаючи дискусійність багатьох положень, варто, однак, сприймати цю ініціативу як вихідний пункт для обговорення одного із варіантів оптимізації діяльності слідчих підрозділів та підвищення якості досудового розслідування.

По-третє, безперечно, від науково-педагогічного персоналу великою мірою залежить якість освітнього процесу. Європейська практика доводить, що тренеру потрібно бути відкритим, щоб учасники на семінарі бажали вчитися, сприймали матеріал, а не просто були присутні, щоб їх розум був відкритий до сприйняття нових ідей¹⁶⁰². Попри те, відсутність презумпції «доброго викладача» детермінувала нагромадження значного масиву вимог до методичного забезпечення, наявність якого вважається запорукою якісного освітнього процесу. Однак це не завжди так. Наявність численних методичних матеріалів ще не означає, що здобувач ними користуватиметься. Натомість сумлінне ставлення до розробки методичних комплексів забирає чимало часу, який тренер, викладач, науково-педагогічний працівник міг би витратити більш продуктивно для проведення наукового дослідження, розробку ситуаційних квестів тощо. Видається доцільним перегляд вимог до методичного забезпечення освітнього процесу.

Реформування інституту наставництва. Часто виконання обов'язків слідчого, прокурора, судді порівнюється з мистецтвом, але поки молодий фахівець набуде майстерності, він потребує порад з боку досвідчених колег, а коли цього немає, то, як зауважує В. Маляренко, марно сподіватися на успіх: «... резонансні справи не доходять до суду або розвалюються в суді переважно не тому, що хтось так хоче, а тому, що слідчі й прокурори не можуть якісно розслідувати їх через відсутність знань і досвіду. Там командирського голосу недостатньо»¹⁶⁰³.

В. Куц також критично ставиться до зарахування на посади безпосередньо після студентської лави у двадцятирічному віці осіб, які не мають ані спеціальних навичок, ані життєвого досвіду, а потім «донавчаються» у процесі стажування за місцем роботи під наставництвом «вчорашніх випускників», а тому рівень професійності таких фахівців об'єктивно не може бути високим¹⁶⁰⁴. Прибуття на практику чи стажування здобувачів вищої освіти під час освітнього процесу часто сприймається як необхідність «бути «нянькою» для молодих спеціалістів»¹⁶⁰⁵. При значному навантаженні у вигляді сотень кримінальних проваджень слідчих та прокурорів не дивно, що доволі часто домінує формальне ставлення до виконання обов'язків наставника, що, звісно, не може не позначитися на ефективності такої підготовки майбутнього персоналу.

З метою підвищення ефективності інституту наставництва вбачається доречним розробити систему стимулюючих заходів фінансового та

¹⁶⁰² Калніна-Кауне С. Первинна підготовка в країнах ЄС. Короткий огляд. Методологія і зміст: підхід Латвійського суддівського тренінгового центру. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 1. С. 143.

¹⁶⁰³ Голова ВСУ у відставці Маляренко. Реформа прокуратури: мета і засоби. *Протокол*. 25.05.2016. URL: https://protocol.ua/ru/reforma_prokuraturi_meta_i_zasobi/.

¹⁶⁰⁴ Куц В. М. Підготовка прокурорських кадрів у контексті реформування правничої освіти: європейські моделі та вітчизняні реалії. *Юридична наука*. 2011. № 1. С. 28.

¹⁶⁰⁵ Якимчук М., Лизогуб Б. Актуальні проблеми професійної підготовки суддів і прокурорів у аспекті європейської інтеграції України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 3. С. 13.

організаційного характеру, які б давали змогу підвищити результативність процесу набуття компетентностей новим персоналом. Скажімо, такі заходи можуть охоплювати: додаткову винагороду для наставника за додаткові витрати часу та інших ресурсів під час практичного навчання; зменшення навантаження на період виконання обов'язків наставника; встановлення більш конкретних норм та правил щодо верифікації набутих молодим фахівцем компетентностей (кількість складених процесуальних документів, проведених процесуальних дій; перебування у суді під час розгляду клопотань тощо) і т. д. У деяких випадках доречно, щоб молодий слідчий, прокурор чи суддя не просто були присутні під час певних дій, які виконує наставник, як пасивні спостерігачі, але й за можливості дублювали їх виконання (наприклад, склали паралельно протокол, клопотання, промову для участі в судових дебатах тощо) або згодом без сторонніх очей демонстрували наставнику, в який спосіб вони б ті чи інші процесуальні дії провели.

Потребують зміни і підходи до критеріїв оцінювання результатів практичного навчання у структурних підрозділах інституційної інфраструктури кримінального провадження. До прикладу, вбачається доцільним вважати успішно завершеною підготовку фахівця-слідчого, який провів під керівництвом наставника не менше 10 оглядів місця події, 15 допитів та/або одночасних допитів, 5 слідчих експериментів, пред'явлень для впізнання, обшуків, підготував самостійно 5 кримінальних проваджень тощо. Безперечно, до різних суб'єктів процесуальної діяльності має бути застосований диференційований підхід з урахуванням специфіки майбутніх професійних обов'язків.

Реформування інституту підвищення кваліфікації. Найкращою формою підвищення кваліфікації, на наш погляд, є тренінгове спеціалізоване навчання. До переваг тренінгу як активної форми навчання належать: наближеність до реальної практичної діяльності, інтерактивність учасників, активізація групової динаміки і набуття досвіду командної роботи, інтенсифікація процесу навчання під впливом особливого емоційного, інтелектуально-пізнавального настрою¹⁶⁰⁶. Підвищення кваліфікації має відбуватися не тільки у стінах закладів освіти, але із залученням громадських організацій, експертів, досвідчених представників практичних підрозділів, які акцентують на актуальних проблемах, типових помилках процесуальної діяльності, діляться досвідом. Позитивною є практика проходження спеціалізованих тренінгів за кордоном.

Тренінгове навчання має мати певну тематичну спрямованість, а цільова аудиторія – можливість самостійного вибору напряму, що має бути продиктовано необхідністю набути, покращити компетентності у певній сфері службової діяльності. В протилежному випадку маємо загальний набір тем, з яких одна-дві будуть дійсно цінними для суб'єкта процесуальної діяльності, а решта – повторенням уже засвоєного або вивченням такого матеріалу, який не є актуальним безпосередньо для його діяльності.

¹⁶⁰⁶ Огородник А. П., Гордєєв В. В. Професійна підготовка судді: інтерактивні методи навчання та їх застосування. Слово Національної школи суддів України. 2016. № 1. С. 12.

Позитивним у цьому контексті є досвід Латвійського суддівського тренінгового центру, де в процесі підготовки та за подальшого навчання, підвищення кваліфікації фахівці з'ясовують, яких компетенцій уже слухачем досягнуто, щодо оволодіння якими ще потрібно організувати відповідний навчальний курс, щоби сприяти подальшому розвитку та підсиленню цих компетенцій¹⁶⁰⁷. Латвійські колеги також наголошують на ще одному важливому аспекті балансу – між навчальними потребами системи та очікуваннями самих слухачів¹⁶⁰⁸. Тематика тренінгів має відповідати актуальним запитам та викликам, наприклад, «Криміналістична фотографія у кримінальному провадженні», «Особливості допиту вразливих категорій осіб», «Інноваційні технології у кримінальному провадженні», «Розслідування воєнних злочинів», «Комунікація в кримінальному процесі» тощо. Корисними є тренінги для тренерів, коли спочатку здійснюється підготовка викладачів за певним вузьким спеціалізованим напрямом, а потім вони на постійній основі проводять тренінги для перемінного складу освітнього центру.

Проведене дослідження дає змогу сформулювати такі проміжні висновки. Баланс у дихотомії «освіта – практика» актуалізується в рамках кримінального провадження на особистісному рівні. Акмеологічна формула, яка передбачає професійну готовність особи виконувати свої службові завдання з високою ефективністю та якістю, конструюється із трьох ключових компонентів: мотивації, компетентності та професійно важливих якостей. Досягнення позитивного результату можливе завдяки діяльності освітніх центрів, де додатково можна стверджувати про існування кількох субрівнів балансу:

- баланс теоретичного і практичного освітніх компонентів;
- баланс правових і неправових дисциплін;
- баланс освітнього матеріалу і актуальних потреб практики;
- баланс освітнього процесу і очікувань стейкхолдерів і т. д.

Посилення балансу між освітою і практикою, що актуалізується у рамках реалізації кримінального провадження, вбачається можливим завдяки реформуванню підходів до розуміння освітнього процесу, інституту наставництва, інституту підвищення кваліфікації персоналу.

4.3. Баланс моралі та права у кримінальному провадженні

4.3.1. Морально-правовий континуум у науковому дискурсі

Ось ми дійшли до останньої концептуальної вежі онтології балансу у кримінальному провадженні. Моральні інтенції є унікальними регуляторами

¹⁶⁰⁷ Калніна-Кауне С. Первинна підготовка в країнах ЄС. Короткий огляд. Методологія і зміст: підхід Латвійського суддівського тренінгового центру. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 1. С. 140.

¹⁶⁰⁸ Ibidem – С. 144.

поведінки кожної людини, але в контексті кримінально-процесуальних відносин це питання набуває особливої гостроти. Тут актуалізуються складні зв'язки в дихотомії «мораль – право», а далі вони змішуються з моральним аспектом діяльності суб'єктів, уповноважених ухвалювати процесуальні рішення, як «кінцевої інстанції» застосування морально-правових норм у конкретній точці правового континууму, де вирішується доля людини, де застосовується найбільш травматичний державний примус, але водночас відновлюється справедливість. Ця діяльність передбачає не просто позиціонування особи на «перехрестях» права, коли необхідно вибрати релевантну норму для застосування, але й необхідність вирішення численних моральних дилем, які виникають у кримінальному провадженні, аби ця норма була застосована правильно, справедливо¹⁶⁰⁹.

Досліджуючи моральні засади правового прогресу, правники підкреслюють, що сьогодні в умовах кризових явищ та процесів, які часто містять руйнівний ефект для запровадження новачій, якісний правовий прогрес може розвиватися лише на міцному фундаменті морального, духовного оновлення особистості, у свідомості та волі якої замикаються соціонормативні конструкції, зокрема правові. Саме моральний прогрес вважається тим вирішальним чинником, який забезпечує формування глибокого внутрішнього переконання у необхідності належно реалізувати правові приписи з метою досягнення справжньої єдності соціального буття, що, своєю чергою, є запорукою ефективного здійснення індивідуальних прав та свобод¹⁶¹⁰. З огляду на сказане, цілком обґрунтованою, своєчасною та важливою є увага до моральних засад кримінального провадження.

Теоретики та філософи права століттями намагалися у своїх наративах відтворити картину зв'язків складних соціальних феноменів моралі і права. Втім, попри існування низки вагомих праць (Н. Грищенко¹⁶¹¹, І. Євхутич¹⁶¹², О. Львова¹⁶¹³, О. Сидоренко¹⁶¹⁴ та ін.), Г. Перетятко у своїй дисертації «Вплив моралі на правове регулювання в Україні: загальнотеоретичні аспекти» (2018 р.) підкреслює, що в сучасній вітчизняній юридичній науці майже відсутні загальнотеоретичні монографічні дослідження впливу моралі на правове регулювання в Україні, маловивченим є питання співвідношення права та моралі на стадії правотворчості, вплив моралі на правозастосовну

¹⁶⁰⁹ Ginsburg R. B. The Role of Dissenting Opinions. *Minnesota Law Review*. 2010. Vol. 95. P. 7.

¹⁶¹⁰ Право і прогрес: запити громадянського суспільства : монографія / Ю. С. Шемшученко та ін. ; заг. ред. Н. М. Оніщенко ; ІДП НАНУ. Київ : Наук. думка, 2020. С. 128–129; Гусарев С. Право і прогрес: виклики сьогодення. *Право України*. 2020. № 8. С. 288.

¹⁶¹¹ Грищенко Н. В. Мораль і право: до проблеми конфлікту. *Гілея*. 2014. Вип. 83. С. 235–238.

¹⁶¹² Євхутич І. М. Мораль і право в системі соціальних уявлень сучасного суспільства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Львівський державний університет внутрішніх справ, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Київ, 2015. 22 с.; Євхутич І. М. Мораль і право як складові духовної культури людства. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2013. № 2 (8). С. 1–6.

¹⁶¹³ Львова О. Л. Моральні засади універсальності прав людини. *Альманах права*. 2020. Вип. 11. С. 138–145.

¹⁶¹⁴ Сидоренко О. М. Право та мораль як основні способи правового впливу на поведінку суб'єктів. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 405–420.

практику¹⁶¹⁵. Схожими спостереженнями ділиться А. Шульга в контексті досліджень моральності кримінальних процесуальних відносин¹⁶¹⁶. І все ж слід зазначити, що в середовищі процесуалістів ця тематика таки знайшла відголос. Л. Гуртієва¹⁶¹⁷, О. Мельник¹⁶¹⁸, О. Острогляд, В. Кіцелюк¹⁶¹⁹, В. Трофименко¹⁶²⁰, А. Шульга¹⁶²¹ та інші дослідники вивчали різні аспекти морально-правових кореляцій в контексті кримінального провадження.

Пошвавлення дискусії про мораль спостерігається в дослідженнях, предметом яких є внутрішнє переконання. Вчені розглядали морально-етичну сторону внутрішнього переконання суб'єкта доказування (В. Вапнярчук)¹⁶²²; моральну відповідальність та моральні підстави внутрішнього переконання експерта (принциповість, непідкупність, дотримання службової таємниці і т. д.) (О. Моїсєєв, Д. Щербанюк)¹⁶²³; моральну обґрунтованість внутрішнього переконання слідчого і прокурора (С. Шульгін)¹⁶²⁴; моральну відповідальність судді за справедливість власного рішення перед суспільством, учасниками судового процесу, перед власною суддівською совістю, усвідомлення морально-правових наслідків (Ю. Меліхова)¹⁶²⁵; бажання бути взірцем бездоганності і законслухняності (А. Шевченко)¹⁶²⁶.

Мораль втілює уявлення про добро і зло, про справедливість і несправедливість, про совість і сенс життя, про добросесність та безчестя. У науці численними є визначення моралі, які зрештою зводяться до системи

- ¹⁶¹⁵ Перетятко Г. В. Вплив моралі на правове регулювання в Україні: загальнотеоретичні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2018. С. 3.
- ¹⁶¹⁶ Шульга А. О. Відносно народовладдя та справедливості в кримінальному провадженні України. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 2. С. 126.
- ¹⁶¹⁷ Гуртієва Л. М. Етичні основи діяльності слідчого : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2008. 22 с.
- ¹⁶¹⁸ Мельник О. В. Моральні засади провадження у досудових стадіях кримінального процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2006. 16 с.
- ¹⁶¹⁹ Острогляд О. В., Кіцелюк В. І. Правові та моральні засади суддівського розсуду як фактор позитивної відповідальності суддів. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького*. 2013. № 7. С. 265–271.
- ¹⁶²⁰ Трофименко В. М. Співвідношення кримінальної процесуальної форми й норм моралі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 35 (2.3). С. 145–150.
- ¹⁶²¹ Шульга А. О. Елементи інституту народовладдя на стадії досудового розслідування як фактор моральності у кримінальному процесі. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 4. С. 131–137; Шульга А. О. Участь сторін у доказуванні: морально-правовий аспект. *Правовий часопис Донбасу*. 2017. № 3-4. С. 185–191.
- ¹⁶²² Вапнярчук В. В. Сутність внутрішнього переконання в кримінальному процесуальному доказуванні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 31 (3). С. 81.
- ¹⁶²³ Моїсєєв О. М. Внутрішнє переконання в структурі експертних технологій. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2012. Вип. 12. С. 107–109; Щербанюк Д. В. Формування в судового експерта внутрішнього переконання про доцільність реалізації права на експертну ініціативу. *Правові новели*. 2018. № 4. С. 298.
- ¹⁶²⁴ Шульгін С. О. Оцінка слідчим і прокурором доказів при прийнятті процесуальних рішень на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Науково-дослідний інститут публічного права ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ МВС України. Київ, 2021. С. 90.
- ¹⁶²⁵ Меліхова Ю. А. Вплив культури мислення судді на якість його внутрішнього переконання. *Гілея*. 2018. Вип. 133. С. 147.
- ¹⁶²⁶ Шевченко А. Порушення вимог щодо неупередженого розгляду справи, зокрема порушення правил щодо відводу (самовідводу) як підстава для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. Вип. 2. С. 108.

принципів, оцінок, ідей, суджень, норм людської поведінки, які виникають із потреби узгодження інтересів індивідів один із одним, із суспільством, що спрямоване на врегулювання поведінки людей, підтримується особистим переконанням, вихованням та силою громадської думки¹⁶²⁷. Мораль є способом нормативної регуляції поведінки, формою суспільної свідомості, охоплює погляди та відчуття, життєві орієнтації та принципи, цілі й мотиви вчинків та відносин¹⁶²⁸.

За студентськими лавами юридичних факультетів правники опановують знання про спільні та відмінні риси права і моралі¹⁶²⁹, тому не будемо на них зупинятися. Натомість звернемо увагу на сформовану в науковій доктрині традицію визначення балансу моралі та права через визнання взаємного доповнення та взаємного зв'язку.

Як слушно констатує А. Гетьман, сутність права неможливо досягнути без осмислення його зв'язку з мораллю, «адже тільки через цю взаємодію правові феномени включаються в широкі культурні контексти, окреслюючи численні та нерозривні зв'язки через спільні цінності та інтегруючи їх як смисли»¹⁶³⁰. Окрім того, І. Євхутич підкреслює, що «сенса права не в тому, щоб «підсилювати» мораль насильницькими методами, а в тому, щоб забезпечувати спільне громадянське існування людей на засадах особистої свободи, в просторі якої тільки й може розвиватися справжня моральність... Взаємодія моралі і права проявляється у тому, що правові закони втілюють у собі принципи гуманізму, справедливості, рівності людей. Інакше кажучи, закони правової держави втілюють у собі вищі моральні вимоги сучасного суспільства»¹⁶³¹. О. Сидоренко суголосно стверджує, що мораль є базовою та необхідною передумовою становлення, удосконалення національного законодавства, за допомогою якого здійснюється ефективний правовий вплив на поведінку суб'єкта¹⁶³². Схожі висловлювання знаходимо в інших працях¹⁶³³.

¹⁶²⁷ Сидоренко О. М. Право та мораль як основні способи правового впливу на поведінку суб'єктів. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 407.

¹⁶²⁸ Орлов Ю. Ю. Еволюція моралі: синергетичне бачення (Частина І. Людина: від об'єкта до суб'єкта соціальної еволюції). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2013. № 1–2. С. 114.

¹⁶²⁹ Сидоренко О. М. Право та мораль як основні способи правового впливу на поведінку суб'єктів. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 412–413; Євхутич І. М. Мораль і право як суспільні інститути: проблеми осмислення в умовах побудови громадянського суспільства. *Європейські перспективи*. 2012. № 2 (1). С. 89; Євхутич І. М. Мораль і право як суспільні інститути: проблеми осмислення в умовах побудови громадянського суспільства. *Форум права*. 2012. № 1. С. 291.

¹⁶³⁰ Гетьман А. П. Передмова. *Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному суспільстві* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 22 травня 2020 р.). Харків : Друкарня Мадрид, 2020. С. 3.

¹⁶³¹ Євхутич І. М. Мораль і право як суспільні інститути: проблеми осмислення в умовах побудови громадянського суспільства. *Європейські перспективи*. 2012. № 2 (1). С. 92.

¹⁶³² Сидоренко О. М. Право та мораль як основні способи правового впливу на поведінку суб'єктів. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 406.

¹⁶³³ Трофименко В. М. Співвідношення кримінальної процесуальної форми й норм моралі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 35 (2.3). С. 147; Почтовий М. М. Про вичерпність переліку засад кримінального провадження. *Юридична наука*. 2020. № 9 (111).

Такий концептуальний підхід відповідає юснатуралізму і контрастує з поглядом позитивістів, які, за словами Р. Зимовця, хоч і не ігнорують мораль як таку, але вважають, що її присутність у нормах права є радше випадковим збігом. Головним їхнім аргументом є те, що право може бути інструментом як ідеї справедливого суспільства, так і засобом підтримки аморального режиму, не припиняючи бути правом. Саме це стало причиною «незручної позиції теорії, що виправдовує визначення фашистської державної системи саме як правової»¹⁶³⁴.

І хоча позитивіст (Г. Харт) може підтвердити слабкість міркувань щодо міцного зв'язку моралі і права, спираючись на приклад, що чинні закони можуть виявитися аморальними та несправедливими, мораліст (Л. Фулер, Р. Дворкін) буде доводити, що моральна прийнятність є необхідною умовою вважати документ законом. Г. Харт називав «істерією» безумовне задоволення результатом, коли в суді тріумфувала доктрина природного права через визнання закону таким, що «суперечить чистій совісті та почуттю справедливості всіх порядних людей»¹⁶³⁵, але зрештою й він не заперечував зв'язок моралі та права в контексті забезпечення спільного виживання, розмірковуючи про «мінімальний зміст природного права» як специфічну правову мораль, моральні підвалини правової нормативності. У цьому сенсі кожна правова система, відповідно до свого існування, вже закріпила певний «мінімум справедливості», попередивши тим самим «смертоносні конфлікти» і забезпечивши мінімум тих прав, які пов'язані із виживанням¹⁶³⁶. І хоча мораль претендує на максимальне включення до закону (як метафорично писав Дж. Флетчер: «моральні претензії стоять біля скроні закону та вимагають допуску»¹⁶³⁷), однак закон тільки вибірково задовольняє ці претензії. З іншого боку, незважаючи на існування часом протиріч між мораллю та правом¹⁶³⁸, моральна і правова культура розглядаються як основа демократії¹⁶³⁹. Право формується у середовищі так званої «фонові моралі».

Свою відповідь на головний аргумент позитивістів сформулював Г. Радбрух у відомій праці «П'ять хвилин філософії права» (1945 р.). У розділі «Третя хвилина» правник стверджує: «Якщо закони свідомо заперечують волю до справедливості..., то такі закони є недійсними, то народ не зобов'язаний

С. 162; Припхан І. І. Категорії «право» та «мораль» в теорії українського конституціоналізму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. Вип. 20. Ч. 1. Т. 1. С. 183.

¹⁶³⁴ Зимовець Р. Природне право і правова мораль. До питання співвідношення моралі та права у «понятті права» Г. Харта. *Філософія права і загальна теорія права*. 2014. № 1–2. С. 255.

¹⁶³⁵ Гравер Г. П. Герої в суддівській мантії: добросовісне (чесне) суддівство в умовах аморальних законів / пер. з норв. М. Фетісова, пер. з англ. І. Черненко. Київ : Вид-во ТОВ «Компанія ВАІТЕ», 2022. С. 256–257.

¹⁶³⁶ Зимовець Р. Природне право і правова мораль. До питання співвідношення моралі та права у «понятті права» Г. Харта. *Філософія права і загальна теорія права*. 2014. № 1–2. С. 258, 265.

¹⁶³⁷ Fletcher G. P. Law and Morality: A Kantian Perspective. *Colum. L. Rev.* 1987. Vol. 87. P. 533.

¹⁶³⁸ Грищенко Н. В. Мораль і право: до проблеми конфлікту. *Гілея*. 2014. Вип. 83. С. 236; Львова О. Л. Моральні засади універсальності прав людини. *Альманах права*. 2020. Вип. 11. С. 140.

¹⁶³⁹ Бурсакова О. Моральне і правове виховання як чинники конструювання громадянського суспільства. *Право і безпека*. 2015. № 2. С. 22; Костенко О. Природні і людські фактори у праві (Дослідження з позиції соціального натуралізму). *Вісник НАН України*. 2005. № 8. С. 29.

підпорядковуватися їм, а правники повинні віднайти мужність не визнавати їхнього правового характеру», а в «П'ятій хвилині» резюмує: «... існують правові принципи більш авторитетні за будь-який правовий припис, і закон, що їм суперечить не має сили»¹⁶⁴⁰. Дієвість цієї формули доводить Нюрнберзький трибунал. В академічних колах визнається, що він був судом *post factum*, історичним прикладом правосуддя, яке здійснювалося всупереч принципу *nullum crimen, nulla poena, sine lege*. Проте заслуга Нюрнберзького трибуналу саме в моральній «надпозитивній» складовій його рішень. Як стверджує В. Іванов, вітчизняні й зарубіжні правознавці погоджуються щодо принципової важливості інтерпретації міжнародно-правових злочинів, передусім на засадах природного права, тобто принцип «нема злочину без покарання» має розумітися саме у природно-правовому аспекті. Йдеться про злочин не у законі, а саме у праві¹⁶⁴¹.

Для кращого розуміння балансу права і моралі доречно згадати ще одне ґрунтовне дослідження Р. Зимовця «Дві концепції суспільного договору і специфіка правової моралі» (2015 р.). В основі першої концепції лежить ідея взаємної вигоди (Т. Гоббс, Дж. Локк). Натомість друга концепція розглядає суспільний договір як результат взаємної поваги морально рівних осіб (І. Кант, Д. Ролз). Концепція взаємної вигоди розглядає суспільний договір лише як форму реалізації стратегічних цілей і стимулює його дотримання не через повагу до контрагента, а радше через страх, що порушення угоди з мого боку викличе симетричні дії з боку Іншого¹⁶⁴². Зовсім іншу основу передбачає кантівський проект суспільного договору. Він ґрунтується на фундаментальній моральній інтуїції, за якою кожна людина є автономною сутністю, «ціллю в собі» і саме через це заслуговує на повагу. Іншими словами, базовим стимулом дотримання договору є не жах можливої шкоди з боку Іншого, а повага до його автономії¹⁶⁴³. Очевидно, це положення є іманентною основою правової держави та засади верховенства права.

Варто також згадати відмінність етимологічно пов'язаних понять «мораль» і «моральність». Концептуальний підхід їх диференціації був запропонований Гегелем, який розрізняв «Die Moralität» та «Die Sittlichkeit», але сьогодні ця ідея інтерпретується вченими по-різному.

Так, А. Шульга та Е. Коваленко, провівши філософський аналіз, дійшли до висновку, що «мораль» передбачає об'єктивну свободу індивіда (загальноствановлені й обов'язкові для всіх норми спілкування, порушення яких призводить до певних санкцій). Натомість «моральність» позначає суб'єктивну свободу індивіда, моральні якості індивіда (наприклад, підлість, пихатість, гордовитість, зарозумілість, жадібність, хамовитість, підступність,

¹⁶⁴⁰ Радбрух І. П'ять хвилин філософії права. *Проблеми філософії права*. 2004. Том II. С. 96.

¹⁶⁴¹ Іванов В. М. Нюрнберзький процес: історичне та правове значення (до 70-річчя Міжнародного військового трибуналу). *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 25.

¹⁶⁴² Зимовець Р. Дві концепції суспільного договору і специфіка правової моралі. *Філософська думка*. 2015. № 1. С. 101.

¹⁶⁴³ *Ibidem* – С. 102.

байдужість або порядність, шляхетність, відкритість, чуйність, щедрість, сумлінність тощо)¹⁶⁴⁴.

З таким підходом контрастує позиція Л. Гуртієвої, яка, апелюючи до гегелівської філософії моралі¹⁶⁴⁵, висловлює цілком протилежну думку, що саме «моральність» є тим компонентом, що має об'єктивний характер, виражає загальноприйняті цінності та ідеали (справедливість, гуманізм), відповідно концепт «моралі» транслює суб'єктивний характер, міститься у свідомості людини, виражає її внутрішню свободу. Такі міркування лежать в основі висновку вченої про те, що зміст етичних основ діяльності слідчого становлять явища як моральнісного, так і морального характеру¹⁶⁴⁶.

На підставі проведеного дослідження І. Євхутич констатує, що загалом у науковій літературі мораль і моральність вважаються тотожними поняттями і зрештою й сама дослідниця, погоджуючись із таким підходом, їх не розрізняє¹⁶⁴⁷.

Згладжуючи гострі кути академічного дискурсу, а разом не приховуючи відсутність власного глибинного аналізу проблематики, позаяк вона б вимагала ще більш тривалого дослідження, вважаємо доцільним говорити про онтологію етимологічно споріднених «моралі» та «моральності» і на рівні об'єктивного суспільного феномена, і на рівні суб'єктивної реплікації. Додатково зазначимо, що ці концепти мають фундаментальну підставу для розмежування. Мораль, яка є стрижневою системою цінностей, еталонів, кодів і т. д., є тим коренем, першопричиною, першоджерелом, критерієм моральності, яка є похідною характеристикою і для окремого індивіда, і для певної суспільної групи, і для суспільства, ба навіть людства загалом.

Морально-правове мислення має складну етіологію розвитку. З дитинства формується внутрішня матриця моральних норм, інтенцій та стандартів, яка великою мірою редукує її зовнішній загальносуспільний аналог. Ступінь еволюції такої внутрішньої моральної матриці та її стійкість залежить від багатьох чинників, зокрема середовища зростання (родинне, освітнє); середовища формування професійного досвіду, відносин з іншими членами суспільства; привитими культурними цінностями, світоглядом. Плюралізм умов еволюції детермінує різний ступінь якості накопичених моральних ресурсів у різних осіб, що зумовлює відмінності у розумінні, що є допустимим/недопустимим, добрим/злим, справедливим/несправедливим, доречним/недоречним тощо. Отож, «на практиці в суспільній свідомості

¹⁶⁴⁴ Шульга А., Коваленко Е. Моральність кримінально-процесуальних відносин. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 3 (15). С. 174.

¹⁶⁴⁵ Гуртієва Л. М. Поняття етичних основ процесу доказування у кримінальному судочинстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. С. 581.

¹⁶⁴⁶ Гуртієва Л. М. Етичні основи діяльності слідчого : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2008. С. 8, 15.

¹⁶⁴⁷ Євхутич І. М. Мораль і право як складові духовної культури людства. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2013. № 2 (8). С. 1; Євхутич І. М. Мораль і право в системі соціальних уявлень сучасного суспільства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Львівський державний університет внутрішніх справ, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Київ, 2015. С. 14.

породжується багато гострих морально-правових дисонансів, які зумовлені різновекторними світоглядними тенденціями»¹⁶⁴⁸.

На цьому тлі виникає плюралізм розуміння вимог моралі, що, за словами Г. Перетятко, у процесі правозастосування та правотлумачення проявляється в такий спосіб: по-перше, суб'єкти одного рівня по-різному застосовують правову норму, що містить підстави морального оцінювання, з огляду на різне розуміння змісту вимог моралі; по-друге, суб'єкт вищого рівня у межах своєї компетенції скасовує правозастосувальний акт іншого суб'єкта правозастосування, керуючись іншим розумінням змісту вимог моралі¹⁶⁴⁹. Логіка таких суджень фактично доводить цитоване нами раніше твердження А. Мірошниченка про факт кількох «єдино можливих» правильних процесуальних рішень¹⁶⁵⁰.

Ключовою точкою перетину моралі та права є справедливість. Відомий французький філософ права П. Рікер писав: «Наше перше входження у сферу права хіба ж не визначається вигуком «Це несправедливо!». Такий вигук є виразом обурення...» через нерівні розподіли, недотримані обіцянки, непропорційні винагороди¹⁶⁵¹. Право, ще за визначенням римських юристів, є «наукою про добре і справедливе»¹⁶⁵². На цій підставі доступне та ефективне правосуддя асоціюється з критерієм справедливості, тобто категорією морально-правової та соціально-політичної свідомості, поняття належного¹⁶⁵³.

Погодимось із твердженням Ю. Констанкевича, що сутнісне навантаження справедливості полягає в тому, що в суспільстві, яке домовилось про чесні і єдині правила для всіх, повинна бути гарантія їх дотримання і надання рівної можливості кожному реалізувати свої права¹⁶⁵⁴. Моральний аспект такої позиції полягає у визнанні авторитету та поваги до закону завдяки інкорпорації в його тканину таких правових кодів, які знаходять підтримку в моральній свідомості. Тому законодавець мав би всіляко намагатися узгодити правову норму з моральними цінностями¹⁶⁵⁵, а підвищення авторитету правосуддя має відбуватися не через страх і відчуття покарання, а через внутрішнє ставлення судді до морально-етичних засад¹⁶⁵⁶. Що більше право транслює мораль, то

¹⁶⁴⁸ Гетьман А. П. Передмова. *Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному суспільстві* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 22 травня 2020 р.). Харків : Друкарня Мадрид, 2020. С. 3.

¹⁶⁴⁹ Перетятко Г. В. Вплив моралі на правове регулювання в Україні: загальнотеоретичні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2018. С. 6.

¹⁶⁵⁰ Мірошниченко А. Суддівський розсуд, судова помилка та суддівське свавілля: погляд через призму юридичної відповідальності суддів. С. 5. URL: <https://www.academia.edu/43070667>.

¹⁶⁵¹ Рікер П. *Право і справедливість* / пер. із фр. О. Сирцова, В. Каденко. Київ : Дух і літера, 2002. С. 12.

¹⁶⁵² Грищенко Н. В. *Мораль і право: до проблеми конфлікту*. Гілея. 2014. Вип. 83. С. 235.

¹⁶⁵³ Гончаренко В. Г. Моральність як основоположна умова справедливого правосуддя. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 122; Гончаренко В. Г. Моральність як метапринцип правосуддя. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. Ч. 2. С. 7.

¹⁶⁵⁴ Констанкевич Ю. З. Морально-етичні критерії як конституційна умова формування органів публічної влади в Україні : дис. ... докт. філос. в галузі знань 08 «Право» : 081 «Право» ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. С. 101.

¹⁶⁵⁵ Грищенко Н. В. *Мораль і право: до проблеми конфлікту*. Гілея. 2014. Вип. 83. С. 235–236.

¹⁶⁵⁶ Шевченко А. *Порушення вимог щодо неупередженого розгляду справи, зокрема порушення правил щодо відводу (самовідводу) як підстава для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності*. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. Вип. 2. С. 108.

більшою є вірогідність схвалення та сумлінного дотримання таких норм у суспільстві.

4.3.2. Моральні основи балансу в контексті кримінально-процесуальної діяльності

Перенесення дискурсу із площини теорії права та філософського вчення до сфери кримінального процесу дає змогу на конкретному прикладі кримінального провадження продемонструвати, якщо не всі, то хоча б деякі, досяжні для нашого пізнання, грані балансу моралі та права. У цій частині дослідження йтиметься про моральні основи кримінального провадження загалом як середовища, в якому функціонує суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності, а також про вибрані питання, які промовисто ілюструють складні морально-правові кореляції на особистісному рівні: концепт добродетності та інститут окремої думки.

Моральні основи кримінального провадження. У кримінальному провадженні чітко простежується вплив моральних норм. На підставі власного аналізу та узагальнення даних низки джерел¹⁶⁵⁷ можна зробити висновок, що уявлення про справедливість, про добре і зле, допустиме і недопустиме, довіру та повагу, авторитет у суспільстві і т. д. інкорпоровані у таких формах:

– у *засадах кримінального провадження* (повага до людської гідності, свобода від самовикриття, свідоцькі імунітети, диспозитивність, змагальність, презумпція невинуватості, недоторканість житла чи іншого володіння особи, невтручання у приватне життя тощо);

– у *тактиці процесуальних дій* (недопустимість шантажу, погроз, приниження честі та гідності під час допиту, слідчого експерименту, освідування, недопустимість провокації під час контролю за вчиненням злочину і т. д.);

– у *застосуванні заходів забезпечення* (інститут особистої поруки, скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, особливий підхід до запобіжних заходів, які застосовуються до неповнолітніх тощо);

¹⁶⁵⁷ Гончаренко В. Г. Моральність як основоположна умова справедливого правосуддя. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 123; Гончаренко В. Г. Моральність як метапринцип правосуддя. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. Ч. 2. С. 7; Гуртієва Л. М. Поняття етичних основ процесу доказування у кримінальному судочинстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. С. 582; Капліна О. В. Принципи кримінального провадження – правова та моральна основа кримінальної процесуальної діяльності. *Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному суспільстві* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 22 травня 2020 р.). Харків : Друкарня Мадрид, 2020. С. 17–21; Трофименко В. М. Співвідношення кримінальної процесуальної форми й норм моралі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 35 (2.3). С. 146–149; Шульга А. О. Елементи інституту народовладдя на стадії досудового розслідування як фактор моральності у кримінальному процесі. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 4. С. 134–135; Шульга А., Коваленко Е. Моральність кримінально-процесуальних відносин. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 3 (15). С. 175; Щасна А. Е. Морально-правові критерії застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2015. № 5.2 (3). С. 239.

– у стандартах оцінювання доказів і використання оцінних понять (визнання недопустимими доказів, отриманих унаслідок істотного порушення прав, доктрина плодів «отруйного дерева», формування внутрішнього переконання);

– у можливостях реабілітації, відновлення репутації (отримання виправдувального вироку, реалізація права на реабілітацію померлого);

– у заохоченні до бажаної з точки зору моралі поведінки (інститут угоди про примирення, угоди про визнання винуватості, інститут особистої поруки);

– у ексклюзивних нормах щодо участі у кримінальному провадженні вразливих категорій осіб (особливі порядки кримінального провадження, гарантії доступу до правосуддя шляхом надання вторинної безоплатної правової допомоги, встановлення обов'язку вжити заходів піклування про дітей та охорону майна ув'язненого під варту);

– у вимогах обґрунтованості та вмотивованості процесуальних рішень;

– у можливості застосування дискреції для індивідуалізації правозастосовних ситуацій, вибору процесуального рішення з урахуванням контекстуальних чинників;

– у ритуальності судового засідання, символіці (урочистість обстановки, приведення до присяги окремих учасників, форма звертання до суду тощо);

– у можливостях реагування на порушення норм моралі під час кримінального провадження (реагування на зловживання правом, відмова поручителем від узятих зобов'язань, відповідальність за неповагу до суду).

Це своєрідна *нормативна мораль* – мораль, втілена у нормах права. Попри те, поза межами регламентації кримінального процесуального законодавства залишається велика сфера відносин, де моральний вплив виконує домінуючу роль. Це *позанормативна мораль*. Як слушно констатує Н. Логінова, в сучасних умовах значного ускладнення суспільних відносин роль моральних оцінок і розсуду зростає і як ніколи виникає необхідність звернення суддів до моралі. Законодавство відстає від різноманіття в соціально-економічному розвитку країни, тому й виникає підвищена потреба у вирішенні конфліктів різного роду заповнення прогалів права моральними категоріями¹⁶⁵⁸.

Суголосно, у розрізі проблематики співвідношення верховенства права і засади законності, В. Михайленко наголошує, що для реального дотримання прав і свобод людини в ході кримінального провадження недостатнім є дотримання суб'єктами, що провадять таку діяльність, норм процесуального законодавства. Ідеалу можна досягнути тільки за умов поєднання і процесуального закону, і реального усвідомлення найвищої цінності людини та застосування критеріїв природного права, передусім моралі, соціальної справедливості, рівності, демократичних прогресивних стандартів, які вироблені міжнародною спільнотою в прецедентній практиці ЄСПЛ¹⁶⁵⁹.

¹⁶⁵⁸ Логінова Н. Дискреційні повноваження судді: правові та моральні аспекти. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2016. Вип. 11 (1). С. 167.

¹⁶⁵⁹ Михайленко В. В. Співвідношення засад верховенства права і законності у кримінальному процесі України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 6 (2). С. 162.

Позанормативна мораль визначає моральний клімат в установі, обумовлює корпоративну солідарність, вимагає толерантності в комунікації з учасниками кримінального провадження, стриманості у стилі. Як зізнаються судді, зачіска, макіяж, аксесуари, одяг формують образ носія влади, тому мало б працювати моральне правило скромності та стриманості, яке, однак, не завжди працює.

«Вирішив стати суддею – допускай у своє життя обмеження... у виборі друзів, у формі одягу, у манері поведінки на вулиці, у публічних місцях і не тільки, на роботі і вдома... Якщо ти хочеш бути хорошим суддею, слід погодитись із тим, що ти щось втратиш у своєму образі»¹⁶⁶⁰.

Ці тези можна застосувати і до персоналу органів досудового розслідування та прокуратури.

Мораль, доброчесність і правосуддя. Дослідження засвідчують, що, з точки зору історичної ретроспективи, сенс доброчесності «дрейфував» у різних парадигмах, отримуючи різні концептуальні відтінки трактування: від зв'язку з гармонією, щастям і задоволенням – в античні часи; зв'язку з ідеєю божественного милосердя і прощення – в часи Середньовіччя; зв'язку з раціональністю та інтересами – в часи Відродження та розквіту утилітаризму; до зв'язку з моральною якістю, стійкою характеристикою людини, її способу життя, вчинків, стандартами поведінки – сьогодні¹⁶⁶¹.

Суттєвий внесок у розвиток теорії доброчесності зробили В. Бігун¹⁶⁶², І. Бевзюк¹⁶⁶³, Я. Волошина¹⁶⁶⁴, Л. Зуєва¹⁶⁶⁵, Є. Калюжна та А. Вовна¹⁶⁶⁶, Ю. Констанкевич¹⁶⁶⁷, К. Мешковський¹⁶⁶⁸, Н. Сметаніна та Л. Петрівна¹⁶⁶⁹ та ін.

¹⁶⁶⁰ Денисенко Л., Сироїд О., Фадеева І., Шаповалова О. Бути суддею. Професія чи покликання. Київ : Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), 2015. С. 145.

¹⁶⁶¹ Гришук О. Доброчесність судді через призму сучасних соціальних трансформацій. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 1. С. 10–12; Жуков С. В. Доброчесність суддів як основа для вдосконалення системи судової влади: адміністративно-правовий аспект. *Приватне та публічне право*. 2018. № 4. С. 35.

¹⁶⁶² Бігун В. С. Доброчесність як нормативно закріплена інституційна об'єктивізація чесноти у сфері правосуддя. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 21–25; Бігун В. С. Доброчесність як правовий режим і правовідносини. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 20–24; Бігун В. С. Доброчесність як принцип правосуддя: постановка проблеми та сучасний дискурс. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 29–33; Бігун В. С. Доброчесність як юридичний термін і сенс. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 25–29.

¹⁶⁶³ Бевзюк І. М. Психологічні та організаційно-правові аспекти перевірки доброчесності прокурор. *Наука і правоохорона*. 2016. № 3. С. 309–315.

¹⁶⁶⁴ Волошина Я. Л. Доброчесність у професійній діяльності юриста. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 16–21.

¹⁶⁶⁵ Зуєва Л. Е. Доброчесність судді: система духовно-рефлексивного виміру. *Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка*. 2017. № 1 (2). С. 90–99.

¹⁶⁶⁶ Калюжна Є. М., Вовна А. М. Доброчесність і моральність: спроба реінтерпретації понять. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2011. Т. 19. Вип. 17. С. 37–42.

¹⁶⁶⁷ Констанкевич Ю. З. Морально-етичні критерії як конституційна умова формування органів публічної влади в Україні : дис. ... докт. філос. в галузі знань 08 «Право» : 081 «Право» ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. 283 с.

¹⁶⁶⁸ Мешковський К. Е. Доброчесність як нормоутворюючий принцип державного управління: уроки Платона і Аристотеля. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 23. С. 109–112.

Як результат, маємо в сучасній науковій доктрині палітру різних інтерпретацій доброчесності. Доброчесністю вважається стійке бажання діяти правильно¹⁶⁷⁰, моральна особистість¹⁶⁷¹. М. Савчин розглядає доброчесність як моральну цілісність судді і пов'язує її з можливістю ухвалювати справедливі і правильні рішення, незважаючи на зовнішній тиск¹⁶⁷².

Схожі міркування наводить Ю. Констанкевич¹⁶⁷³, а водночас у дисертаційному дослідженні вчений подає численні приклади трактування доброчесності у сфері публічного управління: послідовність принципів і цінностей; адекватне, ретельне та відповідальне виконання своїх завдань; невідкупність, чесність і підзвітність, мудрість, мужність, справедливість і помірність, дотримання конституційних цінностей, виявлення що є добре, а що погано; моральні вчинки, моральна мужність і навіть героїзм, відповідність зразковому дотриманню конкретних моральних стандартів¹⁶⁷⁴.

Обговорюючи проблематику доброчесності в контексті здійснення правосуддя, В. Бігун говорить про доброчесність у трьох вимірах: (1) як передумова здійснення правосуддя, (2) як потенційний принцип правосуддя, (3) як критерій добору суддів¹⁶⁷⁵, а також розглядає її як нормативно закріплену, інституційно об'єктивовану чесноту¹⁶⁷⁶. І. Бевзюк вказує, що доброчесність прокурора можна розглядати як психологічно-правову установку особистості, спрямовану на недопущення поведінки, яка ганьбить звання прокурора або може завдати шкоди авторитету прокуратури, зокрема з питань моралі, чесності, невідкупності, відповідності рівня життя прокурора його статусу, дотримання присяги і правил прокурорської етики¹⁶⁷⁷.

Демонстрацію різних підходів до трактування доброчесності можна було б продовжити, втім варто узагальнити, що більшість правників можна об'єднати навколо ідеї, що суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності доброчесно діє не тому, що боїться покарання чи сорому перед людьми (колективом, сім'єю, сусідами, друзями, громадськістю), а тому що діє під впливом власного автономного відчуття совісті, прагнення відповідати

¹⁶⁶⁹ Сметаніна Н. В., Петрівна Л. С. Доброчесність як одна із вимог реформування судової влади. *Право і суспільство*. 2018. № 6 (2). С. 182–186.

¹⁶⁷⁰ Волошина Я. Л. Доброчесність у професійній діяльності юриста. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 17.

¹⁶⁷¹ Сидоренко О. М. Право та мораль як основні способи правового впливу на поведінку суб'єктів. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 407, 410.

¹⁶⁷² Савчин М. Moral integrity (моральна цілісність, доброчесність) суддів як складова правової держави. *Слово Національної школи суддів України*. 2019. Вип. 2 (27). С. 14, 19.

¹⁶⁷³ Констанкевич Ю. З. Морально-етичні критерії як конституційна умова формування органів публічної влади в Україні : дис. ... докт. філос. в галузі знань 08 «Право» : 081 «Право» ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. С. 135.

¹⁶⁷⁴ Ibidem – С. 98.

¹⁶⁷⁵ Бігун В. С. Доброчесність як принцип правосуддя: постановка проблеми та сучасний дискурс. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 29.

¹⁶⁷⁶ Бігун В. С. Доброчесність як нормативно закріплена інституційна об'єктивна чеснота у сфері правосуддя. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 24.

¹⁶⁷⁷ Бевзюк І. М. Психологічні та організаційно-правові аспекти перевірки доброчесності прокурор. *Наука і правоохорона*. 2016. № 3. С. 311.

власному моральному еталону, поваги до інших. Отже, доброчесність перебуває у прямому зв'язку з правовою свідомістю та особистими високими моральними якостями.

Важливими у цьому контексті є висновки В. Бігуна, який присвятив низку публікацій проблематиці доброчесності у сфері правосуддя. Хоча етичні норми та правила, деонтологія юристів поступово зміцнювали свій вплив у практичній площині ще з 90-х років, суттєве посилення уваги до доброчесності та її «юридизація» у сфері правосуддя, як зазначає вчений, стосувалися трансформаційних процесів у суспільстві, пов'язаних з Революцією Гідності. Ця історична подія активувала люстрацію та переатестацію судового корпусу. Відтак у світлі змін, внесених до ст. 127 Конституції України у 2016 р., щодо судді були встановлені вимоги не тільки бути компетентним, але й доброчесним¹⁶⁷⁸. Закріпивши доброчесність як законодавчу вимогу до особистості, держава неминуче «юридизує» суб'єктивну моральну чесноту, «інституціоналізує» її та зобов'язується забезпечити. «Юридизувавши» доброчесність як моральну категорію, держава формує її як юридичну¹⁶⁷⁹. У такий спосіб відбувається «юридизація моралі», коли відповідні норми етики регламентуються законом, набуваючи правового статусу¹⁶⁸⁰.

Особливо гостро питання формування універсальних канонів того, що є правильним, доброчесним, справедливим, етичним, постає сьогодні, коли, за словами О. Гришук, у сучасної людини може бути сформована «альтернативна етика», яка дозволяє не відчувати душевних страждань, коли вона використовує брехню, а для самовиправдання застосовує концепти «альтернативної правди», «своєї правди», говорить «я так бачу» і т. д.¹⁶⁸¹.

Та, попри намагання максимально лапідарно «юридизувати» мораль у кримінальному процесуальному праві, у цій сфері завжди залишатиметься достатньо широке поле невизначеності. Так, С. Фоміна вважає доречною конкретизацію в законодавстві критеріїв високих моральних якостей, оскільки кандидати на посаду судді можуть свідомо обирати певний тип поведінки під час етапу відбору. Однак, апелюючи до положення, висловленого в окремій думці до рішення ЄСПЛ «*Maestri проти Італії*» (*Maestri v. Italy*) суддею Л. Локайдес (L. Loucaides)¹⁶⁸², дослідниця погоджується з неможливістю перелічити та визначити усі можливі варіанти поведінки, які несумісні з поняттям «високі моральні якості», тому оцінювання має відбуватися за принципом балансування і формально

¹⁶⁷⁸ Бігун В. С. Доброчесність як принцип правосуддя: постановка проблеми та сучасний дискурс. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 31.

¹⁶⁷⁹ Бігун В. С. Доброчесність як нормативно закріплена інституційна об'єктивна чеснота у сфері правосуддя. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 24; Бігун В. С. Доброчесність як юридичний термін і сенс. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 27.

¹⁶⁸⁰ Бігун В. С. Доброчесність як правовий режим і правовідносини. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 20.

¹⁶⁸¹ Гришук О. Доброчесність судді через призму сучасних соціальних трансформацій. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 1. С. 8.

¹⁶⁸² Case of *Maestri v. Italy*. Judgment of the European Court of Human Rights, 17 February 2004 (Application no. 39748/98). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-61638>.

визначених, і формально невизначених критеріїв¹⁶⁸³. Таку ж аргументацію раніше висловлював Ю. Констанкевич¹⁶⁸⁴.

Як приклад, С. Фоміна наводить випадок, коли через сумніви в доброчесності кандидата на посаду судді Генерального суду від Словаччини комітет відхилив кандидатуру через сумнівність операцій зі сплати податків, недовіру суспільства, сформовану через дії під час передвиборчої агітації, та політичну діяльність. Інший приклад – вимога статуту Міжамериканського суду з прав людини щодо «найвищого морального авторитету» судді, складовими якого є відсутність судимості, відсторонення від роботи, відсутність етичних проступків, наявність заохочень та відзнак, досягнення в громадському житті, а також відомості з преси, щоправда, після ретельної перевірки їх достовірності¹⁶⁸⁵.

Тематику моральних якостей розвивали О. Острогляд і В. Кіцелюк. Дослідники наводять приклад Молдови, де такі якості суддів отримали нормативне визначення. До них належать: конфіденційність, коректність, стриманість, розсудливість, офіційність, терплячість, уміння вислуховувати, карати тих, хто демонструє зневагу до суду, не обговорювати деталі справи із сторонами поза судовими процедурами, поважати права людини, відсутність дискримінації. Схожі моральні вимоги гідності та коректності в особистому житті, відчуття громадського обов'язку здійснення суддівських обов'язків без особистої користі, уважність у відносинах з громадянами, професійна свідомість, неконфліктність, готовність до перевірки своєї безсторонності – визначені в стосунку до італійських суддів¹⁶⁸⁶. Очевидно, цей досвід заслуговує на увагу і може бути поширений на весь сегмент інституційної інфраструктури кримінального провадження в Україні.

Цікавими у цьому контексті є міркування норвезького правника Г. Гравера. Професор заперечує потребу встановлювати вимогу добропорядності в усіх контекстах, у приватному житті. Ба більше, вчений наводить приклади, коли судді, які ставали героями в тому сенсі, що зуміли протистояти обставинам заради утвердження справедливості та верховенства права, були, м'яко кажучи, «не святими» у повсякденному житті. Попри те, Г. Гравер чітко визначає чотири класичні чесноти, які обов'язково мають бути властивими судді: мудрість, мужність, поміркованість і справедливість¹⁶⁸⁷. Мужність означає здатність піти проти тиску влади чи громадської думки, піти проти колег заради

¹⁶⁸³ Фоміна С. В. Європейський досвід застосування критерію моральних якостей суддів конституційної юрисдикції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 72 (1). С. 106.

¹⁶⁸⁴ Констанкевич Ю. З. Реалізація конституційної умови високих моральних якостей судді Конституційного Суду України. *Правове життя сучасної України* : матеріали науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 травня 2019 р.). Одеса : ВД «Гельветика», 2019. У 2 т. Т. 1. С. 340.

¹⁶⁸⁵ Фоміна С. В. Європейський досвід застосування критерію моральних якостей суддів конституційної юрисдикції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 72 (1). С. 107.

¹⁶⁸⁶ Острогляд О. В., Кіцелюк В. І. Правові та моральні засади суддівського розсуду як фактор позитивної відповідальності суддів. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького*. 2013. № 7. С. 268.

¹⁶⁸⁷ Гравер Г. П. Герої в суддівській мантії: добросовісне (чесне) суддівство в умовах аморальних законів / пер. з норв. М. Фетісова, пер. з англ. І. Черненко. Київ : Вид-во ТОВ «Компанія ВАІТЕ», 2022. С. 273–274.

ідеї справедливості та верховенства права. Поміркованість, яка хоч і контрастує з мужністю, але водночас засвідчує твердість позиції поєднану зі здатністю бачити контраргументи та виявляти певну смиренність щодо позицій та аргументів інших людей. Мудрість необхідна, щоб мати можливість самостійно оцінити ситуацію, побачити, які варіанти вибору є, а разом з тим й наслідки зробленого вибору. Це також інтелект і знання, вдумливість і здоровий глузд. Справедливість означає робити те, що відповідає духу закону, а коли закон злочинний – духу верховенства права. Це рівне ставлення до всіх, неупередженість¹⁶⁸⁸.

Дослідження Г. Гравера демонструють, що у норвезькій системі більшість дисциплінарних проваджень щодо суддів стосуються затягування провадження (44 %) та поведінки суддів (49 %). Неналежною поведінкою, яка може стати підставою для оголошення догани, можуть бути:

- (1) прояв упередження або схильності щодо однієї зі сторін у справі;
- (2) не виправдана агресивна або поблажлива поведінка щодо людей у залі суду;
- (3) надання недоречних коментарів під час судового розгляду, у письмовому рішенні або в ЗМІ;
- (4) тиск на сторони з метою досягти мирової угоди;
- (5) недостатньо чуйне поводження з дитиною, яка бере участь у судовому процесі;
- (6) неналежні дії під час дисциплінарного провадження¹⁶⁸⁹.

Доволі часто добротність асоціюється з невідкупністю, що дає підстави фахівцям розглядати цей термін у контексті антикорупційного дискурсу (Н. Корчак, О. Пархоменко-Куцевіл¹⁶⁹⁰, І. Хомишин¹⁶⁹¹ та ін.).

У Державній антикорупційній програмі на 2023–2025 роки мовиться про існування проблеми, яка полягає у тривалій традиції висловлення недовіри суспільства до органів у системі правосуддя, зокрема через окреслені у медіа сумніви у добротності їх членів та можливе прийняття ними рішень в умовах конфлікту інтересів. Безперечно, чимало важливих кроків уже зроблено, проте досі залишаються відкритими питання розробки чітких і передбачуваних критеріїв (індикаторів) добротності та професійної етики, оскільки вони недостатньо впроваджені на практиці, а оцінювання цих вимог не завжди є прозорим і передбачуваним; розробки дієвих механізмів підтримання добротності суддівського корпусу та реагування на встановлені факти впливу, тиску на суддів та втручання в їхню діяльність; оптимізації внутрішніх управлінських процесів в органах прокуратури, які не завжди є прозорими та ефективними; розробка ефективної моделі призначення на посади, оплати

¹⁶⁸⁸ Ibidem – С. 274–281.

¹⁶⁸⁹ Ibidem – С. 285–286.

¹⁶⁹⁰ Корчак Н. М., Пархоменко-Куцевіл О. І. Добротність державного службовця: етичний та юридичний виміри. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2021. № 2. С. 81–83.

¹⁶⁹¹ Хомишин І. Добротність як складова діяльності публічних посадових осіб в контексті боротьби з корупцією. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2021. Т. 8. № 4. С. 63–66.

праці, просування по службі та розгляду дисциплінарних скарг у системі НП¹⁶⁹².

Максимально можливе зниження дії чинників корупціогенного характеру і якісний відбір персоналу дадуть змогу досягнути результату, коли у громадянському суспільстві кожен суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності буде асоціюватися з етичним лідером, для якого, за висловом колишнього директора ФБР Дж. Комі, такі цінності, як правда, порядність та повага до інших, слугує своєрідним дороговказом у прийнятті рішень, особливо в таких ситуаціях, де немає простої чи правильної відповіді. Такі цінності важливіші за «пожиточну мудрість», «групове мислення прошарку», «примхи наших босів із верхівки та прагнення працівників із низів», «прибутки та збагачення». Відтак етичні лідери «обирають не особисту вигоду, а вищу вірність основоположним цінностям»¹⁶⁹³.

Але як можна верифікувати внутрішні інтенції та моральні цінності персоналу системи кримінального провадження? Це питання є доволі складним. Така верифікація умовно може бути диференційована на два рівні: до призначення і після призначення на посаду. На етапі «кандидатства» на посаду перевіряються статки, джерела доходів та їх співрозмірність з видатками, проводиться співбесіда. На цьому етапі доречно докладно оцінювати та вивчати питання (1) поведінки у приватному житті; (2) поведінки у громадському житті; (3) поведінки у професійній сфері. Зокрема, з'ясуванню можуть підлягати факти участі у політичній боротьбі, корпоративні інтереси та конфлікти, служіння суспільним інтересам тощо. Необхідно сформувати певну картину морального фону навколо особи, адже перед обличчям комісії усі говорять про свою чесність.

Додаткові інструменти верифікації доброчесності необхідно застосовувати після призначення. Візьмемо для прикладу органи поліції. Як слушно звертають увагу іноземні фахівці, незважаючи на очевидні відмінності в методах роботи, є щось, що об'єднує поліцейські організації всіх країн світу. Це зміни, які стосуються серед іншого і забезпечення прозорості діяльності поліції, недопущення службових правопорушень, корупції, формування нової поліцейської культури¹⁶⁹⁴. На стадії конкурсного відбору доброчесність перевіряється під час інтерв'ю з кандидатом, у деяких випадках із застосуванням технічних засобів психофізіодіагностики (поліграфологічне дослідження). Проте успішне подолання таких випробувань не є гарантією, що працівник діятиме доброчесно в усіх службових ситуаціях.

¹⁶⁹² Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки : постанова КМУ від 04.03.2023 р. № 220. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF?find=1&text=%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%B5%D1%81#w1_5.

¹⁶⁹³ Комі Дж. Вища вірність. Правда, брехня і лідерство. Спогади директора ФБР / пер. з англ. Н. Старовойт. 2-ге вид. Київ : Лабораторія, 2023. С. 10.

¹⁶⁹⁴ Практичний посібник з питань боротьби з корупцією та службовими правопорушеннями. Женева : Женевський центр демократичного контролю над збройними силами, 2012. С. 160. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/DCAF%20-%20Toolkit%20Police%20Integrity_Ukrainian.pdf.

Ще в 70-тих роках у США для боротьби з корупцією в поліцейському відділі Нью-Йорка з'явилися перші офіційні «перевірки доброчесності» як дієвий метод прогнозувати деструктивні процеси всередині правоохоронної системи та попереджувати їх¹⁶⁹⁵. Під «тестуваннями доброчесності» розуміється оперативний поліцейський метод прихованого збору інформації, що проводиться з метою запобігання та виявлення корупції чи інших протиправних дій працівників поліції шляхом імітації повсякденних службових ситуацій та перевірки порядку реагування на них¹⁶⁹⁶. Такі тести охоплюють цілі комплекси заходів щодо оцінки відповідності поведінки певного поліцейського чи групи працівників поліції вимогам закону та належної роботи поліції. Моделювання слугує для перевірки факту: чи буде поліцейський дотримуватись норми закону, чи ні. У підсумку вдається не тільки викрити несумлінних працівників, але й визначити, хто з поліцейських невідкупний та заслуговує на подальше просування по службі у зв'язку з високими професійними та морально-етичними якостями. Сьогодні «...від поліцейського вже ніхто не вимагає, щоб він діяв у відповідності до якогось певного шаблону... Він повинен мати можливість самостійно оцінити конкретну ситуацію і запропонувати її учасникам оптимальне рішення»¹⁶⁹⁷. Така відкритість і взаємодія з населенням значно підвищують рівень відповідальності працівника поліції, а також вимагають високих стандартів службової етики та моральності.

Є дві форми «тестування доброчесності»: перевірка цільова і перевірка випадкова¹⁶⁹⁸. *Цільова форма перевірки* – це тест, який проводиться на основі вже зібраних та проаналізованих розвідувальних даних про окремого співробітника поліції або групи співробітників поліції, підозрюваних у корупції. Метою є отримання нової інформації або підтвердження факту, що підозрювана особа схильна до корупції. Цей метод тестування може призвести до початку кримінального провадження та притягнення працівника до кримінальної відповідальності. Наприклад, щодо конкретного поліцейського надходять скарги про вчинення ним крадіжок. Поліцейський зазвичай заперечує, що він зробив щось протизаконне. Під час цільової перевірки для нього інсценується ситуація, яка є реалістичною і за якої існує можливість крадіжки. Наприклад, він повинен оглянути і описати автомобіль потерпілого, якого на місці події нема, його доставили до лікарні. Авто обладнано

¹⁶⁹⁵ Mandić S., Djordjević S. Testing the Integrity of Police Officers. Belgrade Centre for Security Policy. Belgrade, 2016. P. 5. URL: <https://pointpulse.net/wp-content/uploads/2016/05/BCBP-Police-Integrity-Testing-ENG.pdf>.

¹⁶⁹⁶ Mandić S., Djordjević S. Testing the Integrity of Police Officers. Belgrade Centre for Security Policy. Belgrade, 2016. P. 5. URL: <https://pointpulse.net/wp-content/uploads/2016/05/BCBP-Police-Integrity-Testing-ENG.pdf>; Newham G. Preventing police corruption: lessons from the New York City Police Department, 2003. URL: <http://www.csvr.org.za/docs/policing/preventingpolice.pdf>.

¹⁶⁹⁷ Практичний посібник з питань боротьби з корупцією та службовими правопорушеннями. Женева : Женевський центр демократичного контролю над збройними силами, 2012. С. 166. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/DCAF%20-%20Toolkit%20Police%20Integrity_Ukrainian.pdf.

¹⁶⁹⁸ Newham G. Preventing police corruption: lessons from the New York City Police Department, 2003. URL: <http://www.csvr.org.za/docs/policing/preventingpolice.pdf>.

прихованою камерою, тож усі дії поліцейського фіксуються. Інший приклад: медична сестра передає речі (гроші, телефон, сумка, інші цінності) непритомного потерпілого поліцейському для забезпечення зберігання. Чи сумлінно він усе опише в протоколі, чи привласнить щось із вилученого майна – є метою цільової перевірки порядності. Третій приклад: інсценується крадіжка з проникненням, при цьому на місці події залишаються окремі цінні речі. Далі за цією адресою скеровується конкретний працівник поліції та фіксуються його дії. Аналогічно проводиться тестування щодо ймовірності отримання працівником неправомірної вигоди, наприклад, за вирішення питання «поза чергою», не складення протоколу про адміністративне правопорушення, невжиття заходів, передбачених інструкціями.

Особливістю *випадкового тестування* є те, що потенційно «піддослідною» особою може стати будь-хто з працівників органу поліції. Створення імітованого середовища не обумовлено інформацією чи підозрами щодо конкретних осіб, а передбачає оцінку корупційних ризиків у певній зоні обслуговування, вимагає певного реагування на ситуацію зі сторони поліцейського. До прикладу, водій порушує правила дорожнього руху, а під час зупинки прихованою камерою здійснюється запис дій поліцейського.

Випадкове тестування зазнає критики, оскільки забезпечує безліч можливостей для зловживань на практиці, а, крім того, потребує значних фінансових витрат. В Австралії, приміром, парламентський комітет, який здійснює контроль за діяльністю поліції, виявив суттєвий ріст витрат на тестування, негативний вплив тестування на моральний стан співробітників поліції, а також правову проблему підбурювання до злочину, що у підсумку зумовило сумніви у доцільності таких перевірок. Поліцейські втрачають свободу виконувати свої обов'язки, не боячись, що за будь-якими їхніми діями можуть таємно спостерігати¹⁶⁹⁹. А це входить у конфлікт з останніми тенденціями зміни соціальної ролі та розширення автономії поліцейських.

Дані щодо кількості проведених перевірок головно входять до інформації з обмеженим доступом, проте результати соціологічних опитувань засвідчують, що саме очікування такої перевірки, розуміння можливості у кожній ситуації бути задокументованим органами «внутрішнього аудиту» виконує превентивну функцію. Наприклад, Колумбійський університет провів опитування співробітників поліції Нью-Йорка, запитавши, скільки тестів добросовісності, на їхню думку, проводили служби внутрішнього контролю щороку. Респонденти вважали, що щорічно проводилося близько 6000 тестів у той час, коли фактична кількість наближається до 1000 тестів щорічно¹⁷⁰⁰. Схожі тести

¹⁶⁹⁹ Mandić S., Djordjević S. Testing the Integrity of Police Officers. Belgrade Centre for Security Policy. Belgrade, 2016. P. 11. URL: <https://pointpulse.net/wp-content/uploads/2016/05/BCBP-Police-Integrity-Testing-ENG.pdf>.

¹⁷⁰⁰ Newham G. Preventing police corruption: lessons from the New York City Police Department, 2003. URL: <http://www.csvr.org.za/docs/policing/preventingpolice.pdf>; Дуфенюк О. Міжнародний досвід протидії поліцейській корупції. *Проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення прав особи в Україні*: матеріали Міжнародної конференції (м. Львів, 7 червня 2019 р.). Львів: НУ «ЛП», 2019. С. 76–79; Дуфенюк О. Перевірка добросовісності поліцейських: поняття, види та міжнародна практика. *Проблеми вдосконалення діяльності правоохоронних органів*

перевірки доброчесності були впроваджені та підтвердили ефективність у Чехії, Румунії¹⁷⁰¹.

Складність організації механізму перевірок полягає в тому, що, з одного боку, необхідно забезпечити дієвий превентивний метод контролю, а з іншого – запобігти зловживанням, пов'язаним із їх застосуванням, та врахувати обмеження, що встановлені правозастосовною практикою ЄСПЛ (наприклад, щодо недопустимості провокації вчинення злочину).

З огляду на викладене можна зробити такі висновки: по-перше, ефективний внутрішній аудит доброчесності може стати вагомим компонентом реформи не тільки Національної поліції, а загалом системи правосуддя в Україні; по-друге, для досягнення цієї мети необхідно нормативно визначити правила таких перевірок, визначити правові наслідки результатів перевірок, а також необхідно постійно здійснювати відповідний моніторинг та більш ретельно вивчати міжнародний досвід забезпечення доброчесності у правоохоронній системі та органах юстиції.

Моральні засади окремої думки судді. Колегіальність у процесі прийняття рішення відображає (або мала б відображати) домінуючі у суспільстві моральні принципи і норми¹⁷⁰². Але у правозастосовній діяльності позиція суду часом не є монолітною. З'являється такий собі «ворог у середині», «суддя – дивергент», який ставить під сумнів правильність доводів, оцінок, аргументів та висновків більшості колег. Окрім того, він має сміливість, не вдаючись до конформізму, публічно про це заявити. Вважаємо, що генеруючою силою для таких дій зазвичай є моральна інтенція, моральний імпульс, який не дає змовчати і змушує діяти всупереч усталеному розумінню, що прямих правових наслідків така окрема думка немає.

Проблематику окремої думки розглядали і українські дослідники О. Бісюк¹⁷⁰³, О. Водянніков¹⁷⁰⁴, В. Городовенко¹⁷⁰⁵, О. Кібенко¹⁷⁰⁶, І. Левандовська¹⁷⁰⁷, Д. Лилак¹⁷⁰⁸, М. Сподарик¹⁷⁰⁹, Т. Степанова та

щодо виявлення, припинення та превенції корупційних проявів : матеріали постійно діючого науково-практичного семінару (м. Львів, 24 травня 2019 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 58–64.

¹⁷⁰¹ Рибак О. О. Перевірка на доброчесність працівників правоохоронних органів Чеської Республіки. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 4 (3). С. 45–47; Ангеленюк А.-М. Ю. Доброчесність у діяльності поліції зарубіжних країн: правова характеристика. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 4. С. 15–18.

¹⁷⁰² Перетятко Г. В. Вплив моралі на правове регулювання в Україні: загальнотеоретичні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2018. С. 11.

¹⁷⁰³ Бісюк О. С. Окрема думка суддів в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2012. 19 с.

¹⁷⁰⁴ Водянніков О. Ю. Роль окремої думки судді в розвитку конституційної юриспруденції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3. С. 15–22.

¹⁷⁰⁵ Городовенко В. Окрема думка судді як творче осмислення предмета конституційного провадження. *Публічне право*. 2020. № 1 (37). С. 9–20.

¹⁷⁰⁶ Кібенко О. Окрема думка судді Верховного Суду – диверсія чи героїчний вчинок? *Юридична газета*. 2018. № 34 (636). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/okrema-dumka-suddi-verhovnogo-sudu-diversiia-chi-geroichnyi-vchinok.html>.

¹⁷⁰⁷ Левандовська І. До питання визначення категорії «окрема думка судді» у сучасному конституційному праві. *Право України*. 2021. № 9. С. 163–181; Левандовська І. В. Окрема думка судді Конституційного Суду України як гарантія принципу незалежності: pro et contra. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2021. № 3. С. 97–102.

В. Найфлейш¹⁷¹⁰, Б. Футей¹⁷¹¹, Т. Хмарук¹⁷¹², І. Шевчук¹⁷¹³, і зарубіжні правники Дж. Макінтайр (J. McIntyre)¹⁷¹⁴, Р. Гінсбург (R. V. Ginsburg)¹⁷¹⁵, Б. Керр (B. Kerr)¹⁷¹⁶, Дж. Сандерс (J. W. Sanders)¹⁷¹⁷, А. Лінч (A. Lynch)¹⁷¹⁸ та ін.

За словами Л. Ледебур (L. E. Ledebur), основна проблема, яка виникає, коли справу вирішують більшістю голосів, полягає в тому, що формуються два різні тлумачення права, виникає конфлікт точок зору¹⁷¹⁹. Цей конфлікт може змістити фокус уваги суспільства з конкретної справи на інституцію і перерости в конфронтацію авторитету колегіального суду та авторитету окремого судді. За деякими канонами суддівської етики, суддя не повинен пишатися своєю окремою думкою, цінувати особисту репутацію більше, ніж репутацію суду, за винятком тих випадків, коли дійсно виникає розбіжність інтерпретації фундаментальних принципів¹⁷²⁰. Утім, у науці висловлюється скептицизм, чи дійсно суддя, який застосував інститут окремої думки, керується гострою необхідністю інформувати суспільство про суперечливі ідеали і норми¹⁷²¹. Ризики втрати довіри суспільства до системи правосуддя через такі розбіжності детермінував заборону публікації окремих думок у Бельгії, Франції, Італії, Люксембурзі, Нідерландах, Австрії¹⁷²².

Попри те, незважаючи на виняткові випадки патологій у застосуванні інституту окремої думки, коли вона стає інструментом маніпуляцій, прагнення «підіграти» суспільним настроям чи є ознакою банальної «сварливості» судді, який протестує в усьому і зі всіма, треба погодитися із твердженням

¹⁷⁰⁸ Лилак Д. Інститут окремої думки в конституційному судочинстві (порівняльний аналіз). *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5. С. 131–139.

¹⁷⁰⁹ Сподарик М. Б. Окрема думка судді суду загальної та конституційної юрисдикції: порівняльно-правове дослідження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 54–57. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-1/12>

¹⁷¹⁰ Степанова Т. В., Найфлейш В. Д. Окрема думка судді як складова суддівського угляду в господарському судочинстві: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 196 с.; Найфлейш В. Д. Окрема думка судді у господарському процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04; Національна академія наук України, Інститут економіко-правових досліджень. Київ, 2014. 20 с.

¹⁷¹¹ Футей Б. Окрема думка та соціальні перетворення: важливість судових рішень. *Наукові записки НаУКМА*. 2016. Т. 181. С. 35–38.

¹⁷¹² Хмарук Т. Правова природа окремої думки судді Конституційного Суду України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. Nr. 4 (26). P. 40–44.

¹⁷¹³ Шевчук І. М. Правова природа окремої думки судді Конституційного Суду України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 23. Ч. I. Т. I. С. 160–163.

¹⁷¹⁴ McIntyre J. In Defence of Judicial Dissent. *Adelaide Law Review*. 2016. Vol. 37. P. 431–459.

¹⁷¹⁵ Ginsburg R. V. The Role of Dissenting Opinions. *Minnesota Law Review*. 2010. Vol. 95. P. 1–8.

¹⁷¹⁶ Kerr B. Lord of Tonaghmore. Dissenting judgments – self indulgence or self sacrifice? The Birkenhead Lecture 8 October 2012. 22 p. URL: <https://www.supremecourt.uk/docs/speech-121008.pdf>.

¹⁷¹⁷ Sanders J. W. The Role of Dissenting Opinions In Louisiana. *La. L. Rev.* 1963. Vol. 23 (4). P. 673–679.

¹⁷¹⁸ Lynch A. Dissent: The Rewards and Risks of Judicial Disagreement in the High Court of Australia. *Melbourne University Law Review*. 2003. Vol. 27 (3). P. 724–769.

¹⁷¹⁹ Ledebur L. E. Plurality Rule: Concurring Opinions and a Divided Supreme Court. *Dick. L. Rev.* 2009. Vol. 113 (3). P. 905.

¹⁷²⁰ Sanders J. W. The Role of Dissenting Opinions In Louisiana. *La. L. Rev.* 1963. Vol. 23 (4). P. 678.

¹⁷²¹ Kerr B. Lord of Tonaghmore. Dissenting judgments – self indulgence or self sacrifice? The Birkenhead Lecture 8 October 2012. P. 8. URL: <https://www.supremecourt.uk/docs/speech-121008.pdf>.

¹⁷²² Кібенко О. Окрема думка судді Верховного Суду – диверсія чи героїчний вчинок? *Юридична газета*. 2018. № 34 (636). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/okrema-dumka-suddi-verhovnogo-sudu--diversiya-chi-geroyichnyi-vchinok.html>.

О. Капліної у передмові до книги П. Пінто де Альбукерке «Окрема думка. Шлях до справедливості» (2020 р.) про те, що окрема думка є «продуктом незалежного та глибокого мислення судді, вираженням його індивідуальної правосвідомості». Крім того, аргументація окремої думки може мати глибоко моральне значення, коли йдеться про особливо чутливі для суспільства питання¹⁷²³. Цю позицію підтримує В. Городовенко, додаючи, що такий інститут підкреслює демократизм та гарантії внутрішньої незалежності суддів¹⁷²⁴. У таблиці 4.3 узагальнено аргументацію «за» та «проти» правового інституту окремої думки.

Таблиця 4.3

Аргументація щодо інституту окремої думки (ОД)*

Аргументи «проти» ОД	Аргументи «за» ОД
<ul style="list-style-type: none"> ● відсутність прямих правових наслідків – інститут ОД є беззмстовним та неефективним жестом, оскільки він ніяк не сприяє вирішенню поточного правового спору і не забезпечує прямого впливу на нормативну регуляцію¹⁷²⁵; ● деструктивний вплив на інституцію – інститут ОД руйнує цілісність, підриває авторитет судового рішення, ускладнює його розуміння та зменшує його обов'язковість, відповідно, також руйнуючи образ однастайності колегіального судового органу, породжуючи правову анархію¹⁷²⁶; це як «ніж у спину»¹⁷²⁷; ● неправильні мотиви, неефективне використання часу – ОД має помилковий, упереджений характер¹⁷²⁸, презентує амбіції судді, який залишився 	<ul style="list-style-type: none"> ● правотворчий потенціал – аргументація окремої думки може стати основою для майбутніх змін законодавства, формування альтернативного розуміння закону може збагатити дискурс та стати поштовхом для майбутнього розвитку права, вирішення більш широкого правового питання¹⁷²⁹. Йдеться про апелювання до «розуму майбутнього», «інтелекту завтрашнього дня», коли ухвалене пізніше рішення, можливо, виправить помилку, яку, на думку судді-дисидента, допускає суд сьогодні і «правда, яка розбилась об землю, знову підніметься»¹⁷³⁰; ● демократизм – інститут ОД є сильним стимулом уникати «судової автократії», протидіяти «тиранії більшості», «свавільному застосуванню судової влади», внутрішньому чи зовнішньому

¹⁷²³ Пінто де Альбукерке П. Окрема думка. Шлях до справедливості / пер. з англ. та фр. В. А. Капліної ; упоряд., авт. передм. О. В. Капліна. Харків : Право, 2020. С. 13, 15.

¹⁷²⁴ Городовенко В. Окрема думка судді як творче осмислення предмета конституційного провадження. *Публічне право*. 2020. № 1 (37). С. 13, 16.

¹⁷²⁵ McIntyre J. In Defence of Judicial Dissent. *Adelaide Law Review*. 2016. Vol. 37. P. 454.

¹⁷²⁶ Сподарик М. Б. Окрема думка судді суду загальної та конституційної юрисдикції: порівняльно-правове дослідження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 55; Городовенко В. Окрема думка судді як творче осмислення предмета конституційного провадження. *Публічне право*. 2020. № 1 (37). С. 16; Водянніков О. Ю. Роль окремої думки судді в розвитку конституційної юриспруденції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3. С. 16.

¹⁷²⁷ Кібенко О. Окрема думка судді Верховного Суду – диверсія чи героїчний вчинок? *Юридична газета*. 2018. № 34 (636). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/okrema-dumka-suddi-verhovnogo-sudu--diversiya-chi-geroyichniy-vchinok.html>.

¹⁷²⁸ Городовенко В. Окрема думка судді як творче осмислення предмета конституційного провадження. *Публічне право*. 2020. № 1 (37). С. 16.

Продовження таблиці 4.3

<p>в меншості і замість якісного виконання обов'язків витрачає час на написання довгих аргументацій ОД¹⁷³¹;</p> <ul style="list-style-type: none"> ● множинність сенсів – інститут ОД негативно впливає на зрозумілість рішення, бо суд має дати відповідь на правове питання, а не розвивати дискусію¹⁷³²; ● порушення тасмниці нарадчої кімнати, засади незалежності – заборона ОД спрямована на захист судді від зовнішнього впливу, збереження його незалежності¹⁷³³. 	<p>тиску, а також ефективний стимул досягнення високого професіоналізму, високої якості рішень та добросовісності суддів; незгода зміцнює довіру демократичного суспільства і є своєрідним інструментом як внутрішньої, так і зовнішньої підзвітності¹⁷³⁴;</p> <ul style="list-style-type: none"> ● підвищення якості рішень, а разом з тим довіри до інституцій – ОД дозволяє більшості врахувати аргументи опонента, побачити «слабкі» місця своєї позиції, «загострити» свою аргументацію, тому фінальний варіант рішення, яке оголошується публічно,
--	---

¹⁷²⁹ McIntyre J. In Defence of Judicial Dissent. *Adelaide Law Review*. 2016. Vol. 37. P. 444, 454; Kerr B. Lord of Tonaghmore. Dissenting judgments – self indulgence or self sacrifice? The Birkenhead Lecture 8 October 2012. P. 15. URL: <https://www.supremecourt.uk/docs/speech-121008.pdf>; Lynch A. Dissent: The Rewards and Risks of Judicial Disagreement in the High Court of Australia. *Melbourne University Law Review*. 2003. Vol. 27 (3). P. 724–769.

¹⁷³⁰ Ginsburg R. V. The Role of Dissenting Opinions. *Minnesota Law Review*. 2010. Vol. 95. P. 4; Kerr B. Lord of Tonaghmore. Dissenting judgments – self indulgence or self sacrifice? The Birkenhead Lecture 8 October 2012. P. 7. URL: <https://www.supremecourt.uk/docs/speech-121008.pdf>; Sanders J. W. The Role of Dissenting Opinions In Louisiana. *La. L. Rev.* 1963. Vol. 23 (4). P. 675, 679; Водяніков О. Ю. Роль окремої думки судді в розвитку конституційної юриспруденції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3. С. 15; Футей Б. Окрема думка та соціальні перетворення: важливість судових рішень. *Наукові записки НАУКМА*. 2016. Т. 181. С. 37.

¹⁷³¹ Кібенко О. Окрема думка судді Верховного Суду – диверсія чи героїчний вчинок? *Юридична газета*. 2018. № 34 (636). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/insh/okrema-dumka-suddi-verhovnogo-sudu--diversiya-chi-geroichniy-vchinok.html>; Левандовська І. В. Окрема думка судді Конституційного Суду України як гарантія принципу незалежності: pro et contra. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2021. № 3. С. 100.

¹⁷³² Кібенко О. Окрема думка судді Верховного Суду – диверсія чи героїчний вчинок? *Юридична газета*. 2018. № 34 (636). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/insh/okrema-dumka-suddi-verhovnogo-sudu--diversiya-chi-geroichniy-vchinok.html>.

¹⁷³³ Кібенко О. Окрема думка судді Верховного Суду – диверсія чи героїчний вчинок? *Юридична газета*. 2018. № 34 (636). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/insh/okrema-dumka-suddi-verhovnogo-sudu--diversiya-chi-geroichniy-vchinok.html>; Левандовська І. В. Окрема думка судді Конституційного Суду України як гарантія принципу незалежності: pro et contra. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2021. № 3. С. 99.

¹⁷³⁴ McIntyre J. In Defence of Judicial Dissent. *Adelaide Law Review*. 2016. Vol. 37. P. 445; Степанова Т. В., Найфлейш В. Д. Окрема думка судді як складова суддівського угляду в господарському судочинстві : монографія. Одеса : Фенікс, 2015. С. 61; Lynch A. Dissent: The Rewards and Risks of Judicial Disagreement in the High Court of Australia. *Melbourne University Law Review*. 2003. Vol. 27 (3). P. 724–769; Кібенко О. Окрема думка судді Верховного Суду – диверсія чи героїчний вчинок? *Юридична газета*. 2018. № 34 (636). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/insh/okrema-dumka-suddi-verhovnogo-sudu--diversiya-chi-geroichniy-vchinok.html>; Городовенко В. Окрема думка судді як творче осмислення предмета конституційного провадження. *Публічне право*. 2020. № 1 (37). С. 16; Водяніков О. Ю. Роль окремої думки судді в розвитку конституційної юриспруденції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3. С. 18; Шевчук І. М. Правова природа окремої думки судді Конституційного Суду України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 23. Ч. І. Т. 1. С. 162; Левандовська І. В. Окрема думка судді Конституційного Суду України як гарантія принципу незалежності: pro et contra. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2021. № 3. С. 98.

Закінчення таблиці 4.3

	<p>може виявитися набагато кращим, ніж перший варіант¹⁷³⁵, а в окремих випадках ОД є настільки переконливою, що вона набирає необхідну кількість голосів і стає думкою більшості¹⁷³⁶;</p> <ul style="list-style-type: none"> ● часткова сатисфакція для сторони, яка програла – факт оголошення ОД переконує сторони, що їхні позиції були почутими, врахованими; заспокоєння, утішення сторони, яка програє, оскільки хоча б один суддя погодився з її думкою, хоча б хтось чітко бачив небезпеку помилки і висловив, часто дуже красномовно, свої побоювання¹⁷³⁷.
--	--

* Узагальнено авторкою

Навіть такий побіжний огляд аргументації прихильників інституту окремої думки та їх опонентів дає підстави стверджувати, що існує суттєво більша вірогідність отримати позитивний ефект від його функціонування, ніж негативний. Ба більше, чимало фахівців говорять про реалізацію низки функцій оприлюднення окремих думок. Скажімо, Т. Степанова та В. Найфлейш до таких функцій відносять: сприяння самоконтролю судді, вирішення спору, забезпечення стримувань і противаги усередині системи при ухваленні рішення; превенція судових помилок у майбутньому, сигналізація про суперечності справи¹⁷³⁸. Г. Санагурська, А. Куп'янська виокремлюють шість функцій: захисну, наукову, інформаційну, доповнюючу (удосконалюючу), підвищення професіоналізму, взаємодії¹⁷³⁹. Окрім того, слід підкреслити, що ці та інші науковці та практики, обговорюючи проблематику інституту окремої думки, вкрай обмаль уваги приділяють його моральному аспекту.

¹⁷³⁵ Ginsburg R. B. The Role of Dissenting Opinions. *Minnesota Law Review*. 2010. Vol. 95. P. 3; Кібенко О. Окрема думка судді Верховного Суду – диверсія чи героїчний вчинок? *Юридична газета*. 2018. № 34 (636). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/okrema-dumka-suddi-verhovnogo-sudu--diversiya-chi-geroichnij-vchinok.html>; Водянніков О. Ю. Роль окремої думки судді в розвитку конституційної юриспруденції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3. С. 19.

¹⁷³⁶ Ginsburg R. B. The Role of Dissenting Opinions. *Minnesota Law Review*. 2010. Vol. 95. P. 4.

¹⁷³⁷ McIntyre J. In Defence of Judicial Dissent. *Adelaide Law Review*. 2016. Vol. 37. P. 444; Ginsburg R. B. The Role of Dissenting Opinions. *Minnesota Law Review*. 2010. Vol. 95. P. 5.

¹⁷³⁸ Степанова Т. В., Найфлейш В. Д. Окрема думка судді як складова суддівського угляду в господарському судочинстві: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. С. 77–78.

¹⁷³⁹ Санагурська Г. М., Куп'янська А. М. Поняття, ознаки та функції окремої думки судді конституційної юстиції: теоретичний аналіз. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. 2019. Вип. 8. С. 87–88.

Проведене дослідження підтверджує припущення, що відповідь на питання про мету висловлювання окремої думки лежить у площині не права, а моралі. Попри те, що прямих юридичних наслідків окрема думка дійсно немає, М. Сподарик слушно говорить, що вона завжди адресована комусь, містить певний посил, глибинний онтологічний смисл, зв'язок із професійною чесністю, совістю, етикою, відповідальністю¹⁷⁴⁰. Репутація чесної людини стає важливіша, ніж репутація непогрішності¹⁷⁴¹. Очевидно, що йдеться не про юридичний, а саме про моральний аспект впливу.

Окрема думка допомагає зберегти фаховий авторитет судді, підтверджує Т. Хмарук, оскільки дозволяє йому не ототожнювати ухвалені рішення з його власною позицією і в такий спосіб «реабілітуватись» в очах громадян і суспільства загалом за не надто виважене чи обґрунтоване рішення¹⁷⁴². Т. Степанова та В. Найфлейш, визначаючи основне призначення окремої думки у господарському судочинстві, підкреслюють, що суддя, який її виклав, «знімає з себе моральний тягар за підсумки розгляду справи»¹⁷⁴³. Аналогічно І. Левандовська констатує, що право судді висловити окрему «думку містить у собі смисл суддівської незалежності, гарантій забезпечення власної професійної гідності і слідування своєму моральному обов'язку, а також слугує певною гарантією, яка забезпечує суддю від зовнішнього тиску»¹⁷⁴⁴.

Отже, моральний сенс окремої думки судді реалізується у таких аспектах:

(1) *консеквентна складова* – зняття моральної відповідальності за наслідки ухваленого рішення;

(2) *деонтологічна складова* – виконання морального обов'язку висловити думку, яка нехай в меншості, але презентує альтернативну морально-правову позицію, інтерпретацію права на засадах справедливості з точки зору автора;

(3) *аксіологічна складова* – апелювання до моральної аргументації, цінностей у тексті окремої думки, що може вплинути на перспективу зміни підходів до вирішення правових питань у майбутньому.

Отже, до тих ознак окремої думки, про які мовиться у науковій літературі¹⁷⁴⁵ доречно окремим пунктом додати моральну тріаду як один із визначальних атрибутів цього правового інституту.

¹⁷⁴⁰ Сподарик М. Б. Окрема думка судді суду загальної та конституційної юрисдикції: порівняльно-правове дослідження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 55–56.

¹⁷⁴¹ McIntyre J. In Defence of Judicial Dissent. *Adelaide Law Review*. 2016. Vol. 37. P. 445.

¹⁷⁴² Хмарук Т. Правова природа окремої думки судді Конституційного Суду України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 4 (26). P. 42.

¹⁷⁴³ Степанова Т. В., Найфлейш В. Д. Окрема думка судді як складова суддівського угляду в господарському судочинстві: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. С. 62.

¹⁷⁴⁴ Левандовська І. До питання визначення категорії «окрема думка судді» у сучасному конституційному праві. *Право України*. 2021. № 9. С. 168.

¹⁷⁴⁵ Санагурська Г. М., Куп'янська А. М. Поняття, ознаки та функції окремої думки судді конституційної юстиції: теоретичний аналіз. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. 2019. Вип. 8. С. 86; Степанова Т. В., Найфлейш В. Д. Окрема думка судді як складова суддівського угляду в господарському судочинстві: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. С. 71–72.

Відмінності у поглядах різних суддів криються набагато глибше, аніж просто на рівні особливостей когнітивної функції. Такі відмінності можуть бути детерміновані різним праворозумінням, що стає домінуючим для вибору, що тріумфуватиме в конкретній справі, в ситуації морально-правової дилеми: доктрина позитивізму чи природного права. Інший впливовий чинник – проект, з яким себе асоціює правник. Щодо останнього професор Г. Гравер влучно пояснює:

«Деякі судді, мені хотілося б вірити – більшість, все ще перебувають у національних традиціях і бачать своє завдання бути партнером з іншими органами влади національної держави. Інші ототожнюють себе з правозахисним проектом з динамічного розвитку захисту прав, принаймні коли проблеми актуалізують зв'язок з правами людини. Те, що тут судді мають різні думки, ми бачимо з того, що в таких справах між суддями часто виникає незгода. Можлива порада суддям: намагатися знайти прийнятний баланс між лояльністю до вказаних... проектів... Однак відповісти, що є розумним балансом, нелегко, оскільки жодна з різноманітних правових систем не дає відповіді на таке запитання»¹⁷⁴⁶.

Підсумуємо. Баланс моралі та права на особистісному рівні має вагоме значення для досягнення справедливості у кримінальному провадженні. Мораль зупиняє імпульси свавілля, виступає аудитором внутрішніх інтелектуально-вольових процесів, є етичним компасом прийняття рішень та вибору дій за виникнення дилем. Таксономія моральних основ балансу детермінована ситуацією, в якій опиняється суб'єкт процесуальної діяльності:

– коли виникає спокуса діяти проти норм права та фактів у своїх інтересах чи в інтересах третіх осіб – мораль має виконувати роль запобіжника, гаранта добросовісності, етичного лідерства, гамування активності щодо вчинення дій, які суперечать як внутрішньому моральному еталону, так і загальносуспільній моралі;

– коли виникає дилема (немає простих відповідей, правова невизначеність) – необхідно здійснити моральний вибір рішення, найбільш відповідного розумінню справедливості та добросовісності;

– коли виникає тиск (інституційний, політичний, суспільний, «цеховий») – необхідна демонстрація моральної зрілості, незалежності та сміливості протистояти такому тиску, витривалості у реалізації справедливості та добросовісності;

– коли виникає ситуація маніпуляцій, провокацій – необхідна репрезентація моральної стійкості, врівноваженості та послідовності у діях;

– коли виникає суперечність моральної і правової норми – необхідне врахування, що право має перевагу в застосуванні, а моральний дискурс (осуд, схвалення, критика, наслідки) виносяться «за дужки» кримінального процесу (скажімо, якщо закон дозволяє проведення абортів, то ми не

¹⁷⁴⁶ Гравер Г. П. Герої в суддівській мантії: добросовісне (чесне) суддівство в умовах аморальних законів / пер. з норв. М. Фетісова, пер. з англ. І. Черненко. Київ : Вид-во ТОВ «Компанія ВАІТЕ», 2022. С. 293–294.

можемо притягувати до відповідальності лікаря за його проведення, бо наші моральні переконання говорять про інше); якщо суперечність виникає на рівні ухвалення рішення колегіально – формулювання окремої думки, яка транслює моральну тріаду компонентів (консеквентну, деонтологічну та аксіологічну складову).

Усвідомлюючи, що багато запитань з категорії моральних дилем залишилося поза межами цього дослідження – на кшталт моральний тиск громадськості на органи досудового розслідування, прокуратури та суду у резонансних справах; презумпція (не) доброчесності; питання застосування слідчих пасток та хитрощів; питання допустимості з точки зору моралі поширення у соціальних мережах папірця із бажаннями особи, яку обшуковують, (скажімо, державного службовця) придбати шубу і заробити мільйон і т. д. – доводиться встановити певні концептуальні межі для логічного завершення цієї частини наукової розвідки.

Пригадуються слова із четвертої лекції курсу американського юриста Б. Кардозо, в якій автор, спираючись на власний досвід, підсумував своє розуміння природи судового процесу:

«У перші роки на лавці я був дуже схвилюваний, дізнавшись, яким безмежним був океан, у який я вирушив. Я шукав певності. Я був пригнічений і розчарований, коли виявив, що пошуки були марними. Я намагався досягти землі, твердої землі фіксованих і усталених правил, раю правосуддя, яке оголосило б себе більш простим і владним, ніж його бліді та мерехтливі відображення у моєму власному хиткому розумі та сумлінні... Минали роки, і коли я все більше і більше розмірковував про природу судового процесу, я почав примирятися з невизначеністю, тому що я став бачити її неминучою. Я виріс і зрозумів, що цей процес у найвищому ступені не є відкриттям, а створенням, і що сумніви й побоювання, надії й страхи є частиною душевних мук, мук смерті й мук народження, під час яких принципи, які відслужили свій день, закінчуються й народжуються нові»¹⁷⁴⁷.

Схожі емоції переживала авторка впродовж цього нелегкого і тривалого шляху пізнання та дослідження. Попри значні зусилля, спрямовані на краще розуміння механізму забезпечення справедливого, ефективного, стійкого балансу у кримінальному провадженні на інституційному, правозастосовному та особистісному рівнях, доводиться визнати досі існуючу неминучу невизначеність багатьох питань. Отже, ставимо не крапку, а три крапки, сподіваючись, що цей дискурс матиме продовження.

¹⁷⁴⁷ Cardozo B. The Nature of Judicial Process. New Haven: Yale University Press, 1921.
URL: https://constitution.org/1-Constitution/cmt/cardozo/jud_proc.htm.

ВИСНОВКИ

Україна сьогодні переживає складні часи. Перед зраним агресивною війною суспільством постала нова геополітична і правова дійсність, в умовах якої продовжується державне будівництво та правотворення. На цьому тлі зростають очікування щодо ефективного функціонування органів правопорядку та правосуддя; підвищуються вимоги до професійності й компетентності персоналу, прозорості процедур і порядків; посилюються запити на справедливість і зміцнення гарантій верховенства права у правозастосовній діяльності. Такі тенденції детермінують суттєві структурні зміни, які мають відбуватися з урахуванням балансу численних компонентів. Досягнення розумної та справедливої рівноваги, узгодженості, пропорційності у кримінальному провадженні дає змогу наблизитися до досконалості, яка, хоча й не є досяжною повною мірою, проте є аксіологічним орієнтиром для триваючих і майбутніх трансформацій. Отже, у сучасних умовах об'єктивно необхідним є поглиблене дослідження та розв'язання важливої наукової проблеми формування концептуальних основ для реалізації кримінально-процесуальної політики, що ґрунтується на засадах полівекторного балансу.

Баланс у кримінальному провадженні можна розглядати як правове явище, як неписану засаду процесуальної діяльності і як процес, який триває щодня. Балансу як правовому явищу, проєктованому у площину кримінального провадження, властиві системотворчий потенціал, білатеральність, динамічність, а також справедливість. У демократичній, правовій державі баланс має бути справедливий. Водночас зміст балансу як процесу не завжди означає досягнення механічної симетрії. Для кожного рівня балансування формується унікальна сукупність критеріїв для визначення бажаної у соціально-правовому сенсі рівноваги, узгодження або пропорційності.

Концептуальна модель балансу у кримінальному провадженні охоплює три рівні: (1) інституційний; (2) правозастосовний; (3) особистісний.

Інституційний рівень балансу у вузькому значенні передбачає узгоджене функціонування інституційної інфраструктури кримінального провадження. Йдеться про мережу державних інституцій, об'єднаних спільною метою якісного та ефективного виконання завдань, передбачених ст. 2 КПК України. Баланс у цій площині полягає у відсутності дублювання функцій різних органів державної влади, недопущенні безпідставного втручання одних інституцій у діяльність і зону відповідальності інших, передачі повноважень від одних органів до інших, а також нівелюванні ризиків інституційного дисбалансу, до яких можна віднести політизацію кримінального провадження, корупцію, надмірне ускладнення або спрощення процедур, гальмування важливих реформ, конфліктність взаємодії різних служб та відомств, зниження довіри суспільства до органів правопорядку та судів тощо. Можна виокремити чотири основні індикатори недоліків, які супроводжують процес творення інфраструктури кримінального провадження та знижують її ефективність:

недоліки правового регулювання, недоліки організаційного характеру, недоліки неформальної практики та недоліки формування стратегії інституційних реформ.

До інституційного рівня балансу у кримінальному провадженні також віднесено узгодженість завдань і ресурсів, що цілком закономірно передбачає, по-перше, визначення переліку таких завдань; по-друге, забезпечення реалізації цих завдань достатніми ресурсами. Ресурсне забезпечення має низку характеристик, до яких можна віднести історичну та соціальну обумовленість, економічну обґрунтованість, динамічність та гнучкість, системність і стабільність постачання, відповідність поставленим завданням та функціям. Отже, ресурсне забезпечення – це комплекс заходів і засобів, які дозволяють інституційній інфраструктурі кримінального провадження ефективно виконувати поставлені завдання. Узагальнюючи численні підходи, вбачається доцільним розділити ресурсне забезпечення на два комплекси: загальне (типове для усіх державних інституцій) та спеціальне (обумовлене специфічним видом кримінально-процесуальної діяльності). Дисбаланс у дихотомії «завдання – ресурси» може бути зумовлений надмірним навантаженням, дефіцитом ергономічних та технічних умов праці, прогалинами у методичному забезпеченні, тенденціями відтоку персоналу та недоліками процесу обрання/призначення на посади персоналу органів досудового розслідування, прокуратури та суду.

Обговорюючи баланс у кримінальному провадженні, не можна оминати увагою питання пропорційності мети та засобів її досягнення у демократичному суспільстві. Бінарність мети кримінального провадження (матеріальна та процесуальна справедливість) зумовлює часом конкуренцію між її складовими компонентами, що потенційно може спричинити ризики трьох категорій: (1) коли мета вважається важливішою за засоби; (2) коли засоби вважаються важливішими за мету; (3) коли і мета, і засоби виявляються деформованими.

Україна обрала вектор розвитку, методологічно заснований на аксіологічній парадигмі антропоцентризму, і взяла зобов'язання гарантувати верховенство права, повагу до людської гідності, захист від свавілля, шанування фундаментальних прав людини, закріплених в ЄКПЛ. З огляду на це, суттєвим елементом інституційного балансу постає необхідність узгодження українського законодавства й практики кримінального провадження з міжнародними стандартами правосуддя. На прикладі тих цінностей та підходів, які транслює ЄСПЛ у своїй судовій практиці, можна визначити (1) інтеграційний, (2) аксіологічний, (3) правозахисний, (4) герменевтичний, (4) контрольно-наглядний вплив цієї інституції на наднаціональному рівні. Водночас на національному рівні ЄСПЛ детермінує суттєві зміни в законодавстві, у судовій та позасудовій практиці.

Проведене дослідження також продемонструвало складність функціонування ЄСПЛ в умовах сучасних викликів, до яких належать:

(1) нечіткість меж дискреції в інтерпретації та універсалізації стандартів; (2) обмеженість гегемонічного впливу, що зумовлено не завжди переконливою аргументацією рішень, а подекуди презентацією різних правових позицій у схожих кейсах, що породжує колізії та неоднозначності; (3) невиконання рішень ЄСПЛ; (4) необхідність обробки постійно зростаючого значного масиву справ; (5) тенденції політичної трансформації Європи з коливаннями від ліберальної демократії до націоналізму та автократії. Ігнорувати ці виклики не можна, адже вони здатні суттєво підважити авторитет та *erga omnes* характер правових позицій Страсбурзького суду.

На відміну від інституційного рівня, дія якого екстраполюється глобально в межах країни і творить загальний політико-правовий, організаційно-структурний та ідеологічний каркас функціонування органів досудового розслідування, прокуратури та судів, правозастосовний рівень балансу стосується безпосередньо правового конфлікту, який вирішується в рамках кримінального провадження. Йдеться про типовий символізм Феміди та фундаментальний для наукової доктрини дискурс щодо балансу публічних і приватних цінностей та інтересів, про баланс процесуальних можливостей (прав, повноважень, обов'язків) у змагальному процесі, про баланс різних правових позицій, науки і практики, змісту і форми.

Балансу приватних і публічних інтересів у кримінальному провадженні властиві значущі характеристики: (1) універсальність; (2) динамічність; (3) поліструктурність; (4) забезпеченість; (5) диференційованість; (6) контекстуальність; (7) прозорість. Забезпечення такого балансу у кримінальному провадженні стає реальним завдяки застосуванню (1) симетричного, (2) охоронного, (3) компенсаційного, (4) інтерпретаційного, (5) консенсусного та (6) пропорційного правових механізмів. Останній вирізняється з-поміж інших. Попри вразливість механізму пропорційності до критики щодо неможливості порівнювати непорівнюване, видається достатньо обґрунтованою констатація ціннісного, стабілізуючого, дисциплінуючого, стимулюючого та адаптаційно-корегуючого позитивних ефектів його впливу у сфері кримінального провадження.

У контексті обговорення проблем балансу процесуальних можливостей набуває особливої гостроти питання недобросовісного використання права. У результаті дослідницького пошуку вдалося сформулювати концептуальну модель системного механізму протидії недобросовісному використанню права, яка має охоплювати проактивні та реактивні заходи. Водночас запропоновано диференціювати (1) формально-темпоральний, (2) змістовний та (3) морально-етичний критерії визначення недобросовісного використання процесуальних прав і повноважень у кримінальному провадженні.

Істотним досягненням у дослідженні балансу правових позицій стало визначення змісту приватної і публічної правових позицій, їх порівняльний аналіз, а також визначення структури. На відміну від правової позиції сторони захисту, правова позиція сторони обвинувачення має достатньо вагомий ступінь вимогливості до (1) мотивації, обґрунтування, аргументації; (2) форми

викладу правової позиції; (3) умов формулювання; (4) сталості. Суд ухвалює рішення, балансуючи правові позиції на горизонтальному рівні (правові позиції сторін) та вертикальному рівні (правові позиції вищих судових органів). Правові позиції ВС запропоновано класифікувати залежно від сфери впливу на (1) десигнативні (стосуються вирішення однотипних ситуацій правозастосування) та (2) денотативні (стосуються вирішення конкретної ситуації у конкретній справі).

Важливим чинником, який впливає на ефективність досудового розслідування та судового провадження, є баланс науки і практики у кримінальному провадженні. Синергетичний зв'язок науки і практики потребує врахування низки закономірностей. Йдеться про (1) нелінійність розвитку, (2) плюралізм, (3) потребу періодичної актуалізації через фактор «старіння», (4) інертність, (5) потребу функціонування в умовах ресурсного дефіциту, (6) потребу адаптації до глобальних мегатрендів. До таких найбільш впливових мегатрендів віднесено (1) правові (гуманізація, відновне правосуддя, правова інклюзія, конвергенція правових систем, збільшення даних у сфері права), (2) соціальні (урбанізація, міграція, цифровізація, соціальна комунікація) та (3) безпекові виклики (тероризм та організована злочинність, пандемія, війна).

Цікавими є результати дослідження впливу медійної криміналістичної псевдонауки на суспільство. На підставі узагальнення даних досліджень запропоновано типологію впливу такого медіаконтенту: (1) позитивний ефект (іміджевий, освітній, мотиваційний); (2) негативний ефект (імперативний, криміногенний, конфліктогенний). Проведені власні емпіричні дослідження підтвердили гіпотезу, що CSI-ефект, спричинений систематичним переглядом фільмів і серіалів криміналістичного жанру, є порівняно новим, маловивченим феноменом в українській науці й практиці. Також опитування поліцейських переконливо доводить, що вони відчувають суттєве зростання вимогливості населення до їхньої рутинної роботи через нав'язані медійні стереотипи про високоточну та всеосяжну криміналістичну супернауку.

Дослідження доктринальних засад балансу змісту і форми кримінального провадження відкрило шлях до дискусії про формалізм. Гуманістичний зміст сучасного кримінального провадження є фундаментом моделі належної правової процедури, яка продукує вимоги до форми, а відтак і правила формалізму. Цей формалізм запропоновано диференціювати: (1) стандартний, (2) абераційний та (3) гібридний. Ризики дисбалансу в дихотомії «зміст – форма» у кримінальному провадженні виникають за абераційного формалізму і потенційно посилюються при формалізмі гібридному за умови, що стандартний формалізм узгоджується з верховенством права.

Логічним продовженням дослідження феномена балансу на інституційному та правонаставному рівнях став погляд крізь «збільшене скло» дослідницької уваги на постать уповноваженого державою суб'єкта процесуальної діяльності. Цей суб'єкт – це передусім людина! *A priori* вона має бути неупередженою, компетентною, добросовісною, однак їй властиві не тільки

шляхетні якості, але й слабкості, що можуть деструктивно впливати на формування внутрішнього переконання, оцінку доказів, мотивацію дій та прийняття процесуальних рішень. Суттєвою особливістю особистісного рівня балансування є те, що воно відбувається у площині, доступ до якої для зовнішніх регуляторів у край обмежений.

Особистісний рівень балансу розглядається на трьох субрівнях. Перший стосується змагання об'єктивності та суб'єктивності. Онтологічна полярність об'єктивності та суб'єктивності очевидна, але, окрім того, ці два компоненти конвергують у (1) когнітивній, (2) інтерпретаційній, (3) оцінно-мотиваційній, (4) комунікативній та (5) рефлексійній діяльності. Немає сумніву, що суб'єктивність іманентно завжди наявна у людській діяльності, але також очевидно є потреба застосування механізмів зниження суб'єктивізму у кримінальному провадженні. До таких механізмів віднесено: (1) механізм звуження діапазону процедур, які потребують втручання суб'єкта; (2) механізм інституційної незалежності та чіткого визначення меж дискреції; (3) механізм упровадження системи «ваг і стримувань»; (4) механізм упровадження імперативу обґрунтованості та вмотивованості процесуальних рішень; (5) механізм верифікації отриманого результату; (6) механізм рефлексійної компетентності; (7) механізм підвищення правової культури та правосвідомості; (8) механізм юридичної відповідальності за вихід за межі дискреції.

Другий субрівень передбачає узгодження освітнього процесу підготовки персоналу органів досудового розслідування, прокуратури та суду і вимог практики. До ключових стейкхолдерів якісного балансу у дихотомії «освіта – практика» належать: (а) здобувачі юридичного фаху і практикуючі юристи; (б) роботодавці, тобто органи досудового розслідування, прокуратури та суду, які зацікавлені у формуванні інтелектуального ядра відповідного органу державної влади, здатного якісно та ефективно виконувати завдання, визначені законодавством; (в) учасники кримінального процесу, які безпосередньо контактують зі суб'єктами процесуальної діяльності в рамках кримінального провадження; (г) демократичне суспільство, яке зацікавлене у функціонуванні системи кримінального правосуддя як гаранта верховенства права та справедливості, що досягається через ефективне виконання завдань, визначених ст. 2 КПК України. Фахівець має володіти кластером базових компетентностей (когнітивна, операційна, комунікативна, криміналістична, психологічна, інформаційно-аналітична, адаптаційна, прогностична, рефлексійна). Оптимізації балансу на цьому субрівні можуть слугувати зміни у підходах до освітнього процесу (наприклад, зміна парадигми від інформаційного насичення до розвитку продуктивного, креативного мислення), реформування інституту наставництва, інституту помічника слідчого, інституту підвищення кваліфікації.

Проблематика морально-правового балансування (третій субрівень) завершує дослідження. Йдеться про моральні основи кримінального провадження, високоморальні якості персоналу та етичне лідерство керівників,

вирішення морально-правових дилем, які неминуче постають у професійній діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду. Зважаючи на значний діапазон питань, які постають у цьому контексті, довелося встановити певні межі та вдумливо сконцентрувати увагу на тих міркуваннях, які не дають вичерпного розуміння балансу, а радше слугують ілюстративними прикладами складної динаміки зв'язків в окресленій дихотомії. Це дало змогу вивчати нормативну та позанормативну мораль у кримінальному провадженні, дослідити кореляцію доброчесності та внутрішнього аудиту, проаналізувати моральні основи окремої думки судді.

Проведене дослідження дозволило узагальнити аргументи критиків інституту окремої думки судді ((1) відсутність прямих правових наслідків; (2) деструктивний вплив на інституцію; (3) неправильні мотиви, неефективне використання часу; (4) множинність сенсів; (5) порушення таємниці нарадчої кімнати, засади незалежності судді) та аргументи опонентів, себто прихильників інституту окремої думки судді ((1) правотворчий потенціал; (2) демократизм; (3) підвищення якості рішень, а відтак довіри до інституцій; (4) часткова сатисфакція для сторони, яка програла). Моральний сенс окремої думки судді реалізується у таких аспектах: (1) консеквентний – зняття моральної відповідальності за наслідки ухваленого рішення; (2) деонтологічний – виконання морального обов'язку висловити думку, яка нехай в меншості, але репрезентує альтернативну морально-правову позицію, інтерпретацію права на засадах справедливості з точки зору автора; (3) аксіологічний – апелювання до моральної аргументації, цінностей у тексті окремої думки, що може вплинути на перспективу зміни підходів до вирішення правових питань у майбутньому.

Завершуючи, доречно підкреслити, що баланс у кримінальному провадженні слід розглядати як індикативну ознаку розвитку демократичних інституцій та втілення ідеї верховенства права у державі, а запропонована концептуальна модель є тільки одним із важливих кроків на шляху до системного пізнання онтології складних зв'язків, впливів і кореляцій між численними компонентами, гармонійне поєднання яких робить досяжним справедливе правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Азаров Ю. І. Формування внутрішнього переконання слідчого судді під час розгляду клопотань слідчого, прокурора. *Юридична наука*. 2014. № 6. С. 20–26.
- Аленін Ю. П. Початок досудового розслідування за КПК України 2012 року. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 198–203.
- Аленін Ю., Лукашкіна Т. Кримінальне судочинство як сфера захисту публічних та приватних інтересів. *Юридичний вісник*. 2011. № 4. С. 68–73.
- Алексеева А. О. Змагальність та об'єктивна істина в контексті участі народу в судочинстві. *Вісник академії прокуратури України*. 2015. Т. 12. Ч. 2 (33). С. 257–263.
- Алексеев О. О. Оптимізація криміналістичної підготовки слідчих в системі МВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2004. 19 с.
- Альошина О. І. Визначення провокації злочину в кримінальному праві України. *Право і безпека*. 2005. Т. 4. № 5. С. 51–54.
- Ангеленюк А.-М. Ю. Добросесність у діяльності поліції зарубіжних країн: правова характеристика. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 4. С. 13–22. DOI: 10.33766/2524-323.96.13-22
- Ангеленюк А.-М. Ю. Електронний документообіг як напрямок вдосконалення кримінально-процесуальної форми під час досудового розслідування в Україні. *Форум права*. 2020. № 4. С. 6–14.
- Андрусак В. Б. Функції органів досудового слідства в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2011. 20 с.
- Андрушко А. В. «Баланс інтересів»: експлікація поняття в контексті трудового права. *Університетські наукові записки*. 2015. № 1. С. 109–119.
- Андрушко О. Зловживання правом в кримінальному судочинстві як підстава юридичної відповідальності. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2017. Вип. 1. С. 1–17.
- Андрушко О. В. Правова категорія «зловживання правом» у кримінальному судочинстві. *Право і суспільство*. 2016. № 5 (2). С. 169–174.
- Андрушко П. П. Науковий висновок фахівця у кримінальному провадженні: юридична природа і правове значення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 5. С. 125–134.
- Анісімов О. Верховенство права в сучасній Україні та його вплив на правосуддя. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 85–90.
- Антикорупційна програма Генеральної прокуратури України на 2018 рік : Наказ ГПУ від 28.02.2018 р. № 36. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/adminkor.html?_m=publications&_t=rec&id=239939.
- Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права / упор. : С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд ; відп. ред. С. Головатий ; наук. ред. С. Головатий, О. Сироїд, О. Волкова, А. Черевко. Київ : Книги для бізнесу, 2008. 992 с.

- Антонюк А. Б., Русецька В. А. Електронні докази в кримінальному провадженні. *Інтернаука : міжнародний науковий журнал*. 2020. № 10. С. 78–86.
- Антонюк Н. Ознаки зловживання процесуальними правами в кримінальному процесі: ключові позиції ККС ВС. *Право. UA*. 27.04.2021. URL: <https://pravo.ua/oznaky-zlovzhyvannia-protseualnomyu-pravamy-v-kryminalnomu-protsesi-kliuchovi-pozytsii-kks-vs/>.
- Акулов М., Гранкіна О., Омельчук Д. Архівно-слідчі справи репресованих (20-ті – 50-ті рр.) як історичне джерело: методика використання. *Студії з архівної справи та документознавства*. 1997. Т. 2. С. 33–39.
- Аракелян Р. Ф. Впровадження інституту медіації в кримінальне процесуальне законодавство України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2019. 323 с.
- Артикуца Н. Високоєфективні методики фахової підготовки правників. Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. С. 180–188. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2449/Artykytsa_Vysokoefektyvni.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Ахтирська Н. Абсолютна заборона катувань як умова справедливого судочинства. *Віче*. 2011. № 22. С. 8–11.
- Ахтирська Н., Юденко Т. Формування внутрішнього переконання судді у справах, пов'язаних з торгівлею людьми. *Віче*. 2012. № 4. С. 2–4.
- Бабанли Р., Пушкар П. До питання про (не) релевантне застосування практики Європейського суду з прав людини: практичні поради. *Судебно-юридическа газета*. 2019. Травень. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/140972-do-pitannya-pro-ne-relevantne-zastosuvannya-praktiki-yeuropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-praktichni-poradi>.
- Бабаян Ю. Рефлексивна компетентність особистості як теоретична проблема. *Науковий Вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського*. № 4 (55). 2016. С. 53–58.
- Бабецька І. Я. Інтерес як кримінально-правова категорія. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства* : матеріали Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 18–19 листопада 2016 р.). Івано-Франківськ : РВВ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. С. 16–21.
- Бабкова В. С. Деякі аспекти реформування системи прокуратури. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 4. С. 400–403.
- Баганець О. Чому «реформа» прокуратури не спрацювала? *Юридичний вісник України*. 16.07.2016. URL: <https://yvu.com.ua/chomu-reforma-prokuratury-ne-spratsyuvala/>.
- Бажан О., Золотарьов В. «Забійник» та «літератор» або «Рутинна робота» слідчого НКВС Юрія Толкачова. *Краєзнавство*. 2018. № 3. С. 196–209.
- Бажан О. Процес десталінізації в Україні (друга половина 50-х – початок 60-х років). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 1996. № 1. С. 469–480.
- Байковський П. Інституційна та соціоструктурна складова проблеми дефіциту демократії в ЄС. *Вісник Львівського університету*. 2012. № 30. С. 103–112.
- Бакаєв Д. С. Природа зловживання правом в правовій доктрині України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. Вип. 182 (1). С. 34–42.

- Бакал В. П. Планування ресурсного забезпечення національної поліції України як фактор соціального захисту прав поліцейських. *Загальна декларація прав людини: історія, принципи, стан реалізації* : збірник тез круглого столу, присвяченого 71-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини (м. Київ, 10 грудня 2019 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2020. С. 102–104.
- Балинська О. М. Семіотика права : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 416 с.
- Балинська О., Яценко В. Методологічні засади юридичного прагматизму. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 20–30.
- Бардаш А. До питання щодо диференціації процесуальної форми. *Юридичний вісник*. 2012. № 3. С. 131–136.
- Басай Н. М. Отримання доказу неналежним суб'єктом як підстава визнання його недопустимим. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 497–503.
- Басай Н. М. Зарубіжний досвід визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі. *Європейські перспективи*. 2013. № 10. С. 95–102.
- Басай Н. М. Визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі зарубіжних країн: теорія та практика. *Наше право*. 2014. № 6. С. 101–107.
- Басай Н. М. Визнання доказів недопустимими в кримінальному процесі України: підстави, процесуальний порядок і правові наслідки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 20 с.
- Басиста І. До питання встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні. *Вісник Львівського університету*. 2015. Вип. 61. С. 417–422.
- Басиста І. В. Кримінальний процесуальний документ як обов'язковий атрибут процесуальної форми: генеза та сутнісні ознаки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 379–384.
- Басиста І. В. Окремі проблеми компетентності фахівців органів досудового слідства. *Дні порівняльного правознавства (2-га наукова конференція «Компаративістські читання»)* : матеріали II Міжнародного наукового симпозиуму (м. Івано-Франківськ – Яремче, 22–25 квітня 2010 р.). Київ, 2010. С. 484–486.
- Бахін В. П., Цимбал П. В. Роль криміналістики в підготовці фахівців у боротьбі з кримінальними правопорушеннями. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 2–3. С. 205–211.
- Бевзюк І. М. Психологічні та організаційно-правові аспекти перевірки доброчесності прокурор. *Наука і правоохорона*. 2016. № 3. С. 309–315.
- Безверхнюк Т., Сивак Т. Публічна сфера як зона артикуляції та балансу інтересів держави і громадянського суспільства. *Актуальні проблеми державного управління*. 2020. № 4. С. 62–65.
- Безпалько І. Л. Реалізація пропорційності при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 2. С. 119–123.
- Бережна К. В., Громов А. С. Зміни в інституційному механізмі Європейського Союзу відповідно до Лісабонського договору. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 153–156.

- Бережна К. В. Принципи організації та функціонування інститутів влади в Європейському Союзі та Україні : порівняльно-правовий аналіз : монографія. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 405 с.
- Бережний О. І. Проблеми реалізації засади змагальності на досудовому розслідуванні під час оскарження дій чи бездіяльності слідчого або прокурора та розгляду скарги слідчим суддею. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 34. С. 6–12.
- Берзін П. С., Гринюк В. О. Науковий висновок фахівців у галузі кримінального та кримінального процесуального права на запит радника з питань кримінального права і процесу ЮК «Моріс Груп» Віталія Поповича від 31.10.2016 р. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 176–196.
- Берія Д. Ю., Войтовецька М. Є., Козаченко Н. Г., Зоріло В. В., Лебедева О. Ю. Виявлення порушень цілісності цифрового зображення в контексті цифрової криміналістики. *Інформатика та математичні методи в моделюванні*. 2021. Т. 11. № 3. С. 181–190.
- Берназюк Я. О. Принцип змагальності судового процесу як складова права на справедливий судовий розгляд. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 3. С. 14–25.
- Берназюк Я. О. Особливості забезпечення єдності судової практики та відступу від правових позицій Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів). *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 2 (90). С. 77–89. DOI: 10.33766/2524-0323.90.77-89
- Бескровний О., Тернов С. Особливості формування інформаційно-аналітичної компетентності правників. *Витоки педагогічної майстерності*. 2016. Вип. 18. С. 15–20.
- Бігун В. С. Добросовісність як нормативно закріплена інституційна об'єктивація чесноти у сфері правосуддя. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 21–25.
- Бігун В. С. Добросовісність як правовий режим і правовідносини. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 20–24.
- Бігун В. С. Добросовісність як принцип правосуддя: постановка проблеми та сучасний дискурс. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 29–33.
- Бігун В. С. Добросовісність як юридичний термін і сенс. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 25–29.
- Бігун В. Філософія правосуддя: ідея та здійснення : монографія. Київ : Бібліотека Міжнародного часопису «Проблеми філософії права», 2011. 303 с.
- Білас Ю. Гуманістичні засади європейських стандартів прав людини. *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)* : матеріали Міжнародного «круглого столу» (м. Львів, 4–5 грудня 2009 р.). Львів : Край, 2009. С. 31–41.
- Біленчук П. Деякі питання сучасного наукового забезпечення кримінального провадження: теорія і практика. *Віче*. 2013. № 24. С. 17–19.
- Біленчук П. Д. Засоби пізнання у сфері кримінального судочинства: наукові засади систематизації та особливості використання. Книга 1. Загальнотеоретична характеристика засобів пізнання у сфері кримінального судочинства: проблеми методології, системології, праксеології : монографія. Хмельницький : ХЦНП, 2012. 372 с.

- Біленчук П. Д. Засоби пізнання у сфері кримінального судочинства: наукові засади систематизації та особливості використання. Книга 2. Систематизація засобів пізнання у сфері кримінального судочинства: традиційна та сучасна : монографія. Хмельницький : ХЦНП, 2012. 410 с.
- Біленчук П. Д. Засоби пізнання у сфері кримінального судочинства: наукові засади систематизації та особливості використання. Книга 3. Особливості використання засобів пізнання у сфері кримінального судочинства: порівняльний системний аналіз : монографія. Хмельницький : ХЦНП, 2012. 502 с.
- Біленчук П. Методологічні засади наукового забезпечення кримінального провадження. *Віче*. 2013. № 14. С. 13–15.
- Біленчук П. Д., Медвідь Ф. М. Ганс Гросс як фундатор криміналістичної науки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 33–38.
- Біленчук П. Д., Колонюк В. П., Ярмолюк А. А. Криміналістика третього тисячоліття: освіта, наука, практика. *Криміналістика і судова експертиза*. 2015. Вип. 60. С. 106–117.
- Біленчук П. Д., Колонюк В. П., Малій М. І. Інноваційне науково-технологічне забезпечення правосуддя в еру асиметричної електронної трансформації. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 70–80.
- Біленчук П. Підготовка юристів нової генерації. Світовий досвід та реалії українського класичного університету. *Віче*. 2013. № 22. С. 6–8.
- Біленчук П., Ярмолюк А. Наукове забезпечення криміналістичних досліджень у третьому тисячолітті. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 1. С. 114–118.
- Білозьоров Є. В. Методологічний підхід як інструмент пізнання права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 90. С. 32–37. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i90.3204>
- Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917–1941 рр.: джерелознавче дослідження. Вид. 2-е, випр., доп. Київ : Пенмен, 2017. 768 с.
- Білоус І. В. Паспорт громадянина України у формі ID-картки як сучасний інструмент електронної та криміналістичної ідентифікації особи. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63 (1). С. 258–268.
- Бірюкова А. М., Островська М. А. Модель змагальності за проектом Кримінального процесуального кодексу України (у порівнянні з іншими країнами світу). *Адвокат*. 2012. № 4. С. 12–16.
- Бірюкова А. М. Забезпечення адвокатурою конституційного права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2006. 19 с.
- Бісюк О. С. Окрема думка суддів в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2012. 19 с.
- Благута Р. І., Мовчан А. В. Новітні технології у розслідуванні злочинів: сучасний стан і проблеми використання : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 256 с.
- Блажівська Н. Є. Поняття «справедливий баланс» у практиці Європейського суду з прав людини. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 1. С. 55–62.

- Блер Т. Про значення науки: промова прем'єр-міністра Великої Британії у Королівському товаристві Великої Британії 23 травня 2002 року. *Вісник Національної академії наук України*. 2003. № 1. С. 9–17.
- Бобечко Н. Мета кримінального провадження. *Юридичний вісник*. 2017. № 2. С. 126–135.
- Бобечко Н. Р. Реформування проваджень з формально-юридичної перевірки судових рішень у кримінальному процесі України. *Молодий вчений*. 2016. № 3. С. 455–460.
- Бобечко Н. Р. Справедливість як цінність кримінального провадження. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2017. № 1 (15). С. 1–19.
- Богданець А. В. Професійна підготовка юристів у контексті Болонського процесу. *Правове регулювання економіки*. 2015. № 15. С. 303–314.
- Бойко А. В. Якість правового регулювання відповідно до правових позицій Європейського суду з прав людини. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського*. 2019. Том 30 (69). № 3. С. 7–12. DOI: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.3/02>
- Бойко І. С. Підготовка юристів у сфері морського права у системі юридичної освіти. *Правове регулювання економіки*. 2013. Вип. 13. С. 205–212.
- Боковня В. М. Органи попереднього слідства у 1953–1964 рр. *Право і суспільство*. 2014. № 1–2. С. 284–287.
- Боковня В. М. Суд і юстиція УРСР у 1953–1964 рр. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. Вип. 7. С. 5–8.
- Боковня В. М. Реформування суду та прокуратури СРСР і УРСР в 1956–1964 рр. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського*. 2011. Вип. 19. С. 256–261.
- Боднар В. Загальнотеоретичні аспекти кримінально-процесуальної форми як засобу розв'язання завдань кримінального судочинства. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2012. Вип. 94. С. 59–62.
- Боднар В. Інформаційні засади вирішення ситуаційних завдань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. № 2 (94). С. 278–299. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.94.278-299>.
- Боднар В. С. Ситуаційний аналіз як інструмент постановки та вирішення слідчим (дознавачем) завдань досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 3. С. 250–266.
- Бондаренко В. А., Пустова Н. О. Теоретико-правові питання електронного правосуддя в інформаційному суспільстві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. Вип. 2. С. 154–162.
- Бондюк А. Ф. Процесуальні основи статусу слідчого судді у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. 19 с.
- Ботвінов Р. Г. Кримінальна процесуальна компетенція керівника органу досудового розслідування (за матеріалами діяльності слідчих підрозділів органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Донецький юридичний інститут. Донецьк, 2014. 20 с.

- Борейко Г. Відмова від підтримання обвинувачення як форма зловживання прокурором своїм правом. *Вісник Львівського університету*. 2020. Вип. 71. С. 122–131.
- Борейко Г. Неприпустимість зловживання правом як засада кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 196–204. DOI: 10.32842/2078-3736/2021.4.26
- Бордюгов Л. Г. Внутрішнє переконання експерта (об'єктивні та суб'єктивні аспекти). *Форум права*. 2010. № 3. С. 13–18.
- Боचेвар А. Г. Реалізація моделі формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх юристів засобами мультимедійних технологій. *Наука і освіта*. 2016. № 4. С. 16–20.
- Боचेвар А. Г. Стан сформованості інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх юристів. *Наука і освіта*. 2016. № 1. С. 5–10.
- Братасюк М. Г. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1 (19). С. 14–20.
- Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія. Харків : Право, 2010. 464 с.
- Брич Л. П. Законність втручання у права та свободи людини та їхнього обмеження у кримінальному провадженні в інтерпретації ЄСПЛ. *Засади функціонування кримінальної юстиції* : збірник тез Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 15 травня 2020 р.). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 33–38.
- Бутрим М. П. Проблеми реалізації принципу змагальності на стадії досудового розслідування. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 35. С. 55–63.
- Бурлака О. В. Забезпечення реалізації слідчим суддею функції захисту прав, свобод та інтересів особи у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2018. 298 с.
- Бурмака Є. А. Післядипломна підготовка суддів у контексті верховенства права. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 405–409.
- Буроменський М. В., Гутник В. В. Правова оцінка «провокації хабаря» як різновиду «провокації злочину» в практиці Європейського суду з прав людини. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2020. Т. 6. С. 18–27.
- Буроменський М. В., Сердюк О. В. Аналітичний звіт за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини. Київ : Координатор проектів ОБСЄ в Україні, Інститут прикладних гуманітарних досліджень, 2018. 60 с.
- Буроменська Н. Конституційні засади принципу заборони зловживання правом: науково-теоретичний аспект. *Evropský politický aprávní diskurz*. 2019. Sv. 6. Vyd. 2. С. 60–67.
- Буроменська Н. Л. Поняття і правова природа принципу заборони зловживання правом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК». Київ, 2021. 247 с.
- Бурсакова О. Моральне і правове виховання як чинники конструювання громадянського суспільства. *Право і безпека*. 2015. № 2. С. 19–23.

- Бутенко С. Застосування правових позицій Європейського суду з прав людини щодо права на приватність для захисту від незаконного втручання під час кримінального провадження. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2018. № 1. С. 21–31.
- Вандін Є. Діяльність Спеціалізованої антикорупційної прокуратури України: правові та організаційні аспекти : монографія. Київ : АртЕк, 2017. 201 с.
- Вандін Є. В. Організаційно-правові засади діяльності спеціалізованої антикорупційної прокуратури України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 207 с.
- Вапнярчук В. В. Істотність порушень кримінальної процесуальної форми як умова визначення доказів недопустимими. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 8–16.
- Вапнярчук В. В. Правові наслідки порушення процесуальної форми збирання доказів у кримінальному провадженні. *Публічне право*. 2015. № 3. С. 201–210.
- Вапнярчук В. В. Поняття та характеристика категорії «правова позиція суб'єкта кримінального процесуального доказування». *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 187–193.
- Вапнярчук В. В. Сутність внутрішнього переконання в кримінальному процесуальному доказуванні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 31 (3). С. 78–81.
- Вапнярчук В. В. Сутність, зміст та механізм формування внутрішнього переконання як результату оцінки доказування. *Юрист України*. 2014. № 4. С. 103–110.
- Вапнярчук В. В. Щодо концепцій недопустимості доказів. *Право і суспільство*. 2016. № 5. С. 162–167.
- Васильєва С. А. Проблема зловживання матеріальними і процесуальними правами: поняття й ознаки зловживання правом. *Економіка та право*. 2013. № 2. С. 52–57.
- Вдовичен О. Генеза розвитку категорії «зловживання правом». *Віче*. 2013. № 18. С. 13–16.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
- Веніславський Ф. В. Зловживання правом в публічно-правовій сфері як загроза стабільності конституційного ладу України. *Університетські наукові записки*. 2009. № 3. С. 24–29.
- Веселов М. Ю. Адміністративно-правове забезпечення «ювенальної» спеціалізації учасників кримінального провадження. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 4. С. 81–92.
- Вечерова Є. М. «Науковий супровід» кримінальної законотворчості: сучасний стан і перспективи подальшого розвитку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Вип. 15 (2). С. 86–89.
- Використання архівно-слідчих справ громадян, репресованих у 1920–1950-ті рр. : методичні рекомендації / упоряд. : О. В. Гранкіна, Д. В. Омельчук, Н. П. Московченко. Київ, 1997. 34 с.
- Висновок РГК НАБУ на звіт Бюро за II півріччя 2020 року. URL: <https://rgk-nabu.org/uk/news/rhk/visnovok-rgk-nabu-na-zvit-byuro-za-ii-pivrichcha-2020-roku>.

- Вирок Дзержинського районного суду м. Харкова від 05.05.2021 р. (справа № 638/8943/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96724989>.
- Вирок Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 29.05.2020 р. (справа № 203/808/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89511426>.
- Вирок Личаківського районного суду м. Львова від 21.12.2021 р. (справа № 463/7283/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102085068>.
- Вирок Чернігівського районного суду Чернігівської області від 14.05.2020 р. (справа № 748/875/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89243425>.
- Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 14.09.2022 р. (справа № 761/43831/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106554925>.
- Віротченко С. С. Завдання кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2015. № 5–2. С. 201–205.
- Власенко Ю. К., Шокер Р. І. Феномен макіавеллізму в сучасному науковому дискурсі. *Інтелект, особистість, цивілізація*. 2017. Вип. 14. С. 70–77.
- Власюк В. В. Щодо змагальності за кримінальним процесуальним кодексом України. *Європейські перспективи*. 2013. № 6. С. 106–112.
- Внутрішньо переміщені особи. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>.
- Войтик О. Є. Інституційне забезпечення державного управління регіональним розвитком. *Теорія та практика державного управління*. 2016. Вип. 1. С. 92–99.
- Войтюк Р. В. Детектив Національного антикорупційного бюро України як суб'єкт кримінальних процесуальних правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2018. 281 с.
- Вовк Д. Теологія радянського права. *Філософія права і загальна теорія права*. 2020. № 1. С. 53–86. DOI: <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2020.1.219042>
- Водянніков О. Ю. Роль окремої думки судді в розвитку конституційної юриспруденції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3. С. 15–22.
- Волобуєв А. Ф., Данышин М. В. Про викладання криміналістики у світлі сучасної наукової парадигми. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2017. Вип. 24. С. 127–130.
- Волосенко С. О. Принципи змагальності та об'єктивної істини у цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 ; Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва НАПрН України. Київ, 2010. 18 с.
- Волошенко О. В. Гармонізація та уніфікація законодавства як форми зближення правових систем. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (4). С. 3–7.
- Волошенко О. В. Процеси конвергенції в сучасних правових системах. *Форум права*. 2009. № 3. С. 123–128.
- Волошина В. К. Щодо питань реалізації принципу змагальності у доказуванні на стадії досудового розслідування за новим кримінальним процесуальним кодексом України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 166–171.

- Волошина Я. Л. Добросесність у професійній діяльності юриста. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 16–21.
- Гавловський В. Щодо використання соціальних мереж для виявлення, розкриття та попередження злочинів. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2 (28). С. 271–282.
- Гаврилюк А. М. Правовий інститут: передумови, підстави та шляхи формування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 101–106.
- Гаврилюк О. Проблемні питання застосування практики Європейського суду з прав людини національними судами. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 231–238.
- Гавриш С. Т. Проблеми допустимості доказів, отриманих в ході міжнародної правової допомоги в кримінальних справах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 20 с.
- Галабала М. Розвиток науки кримінального права України в період після відновлення державної незалежності (питання загальної частини) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2013. 17 с.
- Галаган В. І., Галаган О. І. Реалії і проблеми нового КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 13–18.
- Гасанов Р. Н. Здійснення повноважень прокурором в частині проведення слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2017. 251 с.
- Гарасимчук Н. Верховний Суд vs зловживання учасниками кримінального провадження процесуальними правами. *Юрліга*. 11.11.2020. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/199548_verkhovniy-sud-vs-zlovzhivannya-uchasnikami-kriminalnogo-provadhennya-protseualnimi-pravami.
- Герасименко Л. Поняття внутрішнього переконання слідчого. *Актуальні проблеми досудового розслідування*. 2015. С. 75–76. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/7151>.
- Гетьман А. П. Передмова. *Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному суспільстві* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 22 травня 2020 р.). Харків : Друкарня Мадрид, 2020. С. 3.
- Гмирко В. П. Об'єктивізм як технологічна засада способу доказування в кримінальному процесі. *Вісник Академії митної служби України*. 2012. № 1. С. 104–111.
- Гнатюк А. Ю. Функціональна структура кримінальної процесуальної діяльності прокурора у досудовому провадженні : монографія. Харків : Право, 2019. 152 с.
- Голова ВСУ у відставці Маляренко. Реформа прокуратури: мета і засоби. *Протокол*. 25.05.2016. URL: https://protocol.ua/ru/reforma_prokuraturi_meta_i_zasobi/.
- Головатий С. Верховенство права : монографія : у 3-х кн. Книга перша. Верховенство права: від ідеї – до доктрини. Київ : Видавництво «Фенікс», 2006. С. 61–624.
- Головатий С. Верховенство права : монографія : у 3-х кн. Книга третя. Верховенство права: український досвід. Київ : Видавництво «Фенікс», 2006. С. 1277–1747.
- Головатий С. «Верховенство права» не працює. Коментар до тексту документа Венеційської Комісії «Доповідь про правладдя» («Report on the Rule of Law»), що ухвалено на 86-

- му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року (CDL-AD (2011) 003rev). *Право України*. 2019. № 11. С. 39–82.
- Голубов А. Є. Структура завдань кримінального судочинства та її вплив на діяльність дізнавача та слідчого під час розслідування кримінальних справ. *Право і безпека*. 2009. № 5. С. 137–141.
- Гончаренко В. Г. Моральність як основоположна умова справедливого правосуддя. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 121–128.
- Гончаренко В. Г. Моральність як метапринцип правосуддя. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. Ч. 2. С. 6–15.
- Гончаренко О. А. Правова природа «пілотних рішень» Європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2012. № 4. С. 243–249.
- Горбань В. Українське державотворення та правотворення 2019: історична перспектива з погляду ретроспективного досвіду. *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції* : матеріали доповідей, виступів і повідомлень учасників V-го Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 9 грудня 2019 р.). Львів : ПП Видавництво «БОНА», 2019. С. 51–57.
- Горіславська І. В. Елементи деліктної відповідальності у процесі конвергенції правових систем. *Право. Людина. Довкілля*. 2019. Том. 10. № 3. С. 94–102. DOI: <https://doi.org/10.31548/law2019.03.012>
- Городецька М. До питання помилковості визначення предмету відання на досудовому розслідуванні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 3 (31). С. 177–181.
- Городецька М. Забезпечення процесуальної дієздатності суб'єктів провадження як один із аспектів функціонального призначення предмету відання в кримінальному процесі. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. № 2 (90). С. 102–109. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.90.102-109>
- Городецька М. С. Кримінально-процесуальна компетенція слідчого органів внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2010. 22 с.
- Городецька М. Природа та структура предмета відання у кримінальному процесі. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1 (62). С. 183–189.
- Городецька М. Функціональний предмет відання у кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 328–332.
- Городовенко В. Змагальність як вихідний принцип судової влади. *Вісник академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 202–215.
- Городовенко В. В. Належна правова процедура як загальновизнаний стандарт функціонування судової влади. *Адвокат*. 2012. № 5. С. 12–17.
- Городовенко В. Окрема думка судді як творче осмислення предмета конституційного провадження. *Публічне право*. 2020. № 1 (37). С. 9–20.
- Грень Н. М. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Національний університет «Львівська політехніка». Львів. 2017. 250 с.

- Грень Н. М. Право на справедливий суд: проблеми незалежності та безсторонності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 837. С. 247–251.
- Греца Я. В. Феномен зловживання правом: «штучна правомірність» чи «прихована протиправність»? *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 70. С. 309–312.
- Грибова Т. Л., Кармазіна К. Ю. Запобігання тортурам: національний превентивний механізм в Україні та окремих державах-членах ради Європи. *Правова держава*. 2020. № 40. С. 10–17.
- Гринюк В. О. Суд радянської доби. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2012. № 2 (6) С. 1–15.
- Грицаєнко Л. Л. Реформування інституційного механізму Європейського Союзу в світлі Лісабонського договору. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 496–501.
- Грицаєнко Л. Р., Невмержицький Є. В. Реформування інституту прокуратури в Україні: два кроки вперед чи три назад? *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 364–367.
- Гриценко М. В. Катування як підстава недопустимості доказів. *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. № 4 (2). С. 28–31.
- Грицюк І. В. Запобіжні заходи в системі заходів процесуального забезпечення участі осіб у досудовому розслідуванні. *Право. ua*. 2015. № 3. С. 84–87.
- Грищенко Н. В. Мораль і право: до проблеми конфлікту. *Гілея*. 2014. Вип. 83. С. 235–238.
- Гришук О. Добросовісність судді через призму сучасних соціальних трансформацій. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 1. С. 6–25.
- Гришук О. Принципи права: філософсько-правовий вимір. *Вісник Львівського університету*. 2015. № 61. С. 16–23.
- Гришук О. В. Окремі теоретичні аспекти питання довіри до суду у суспільстві, що трансформується. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 16 жовтня 2020 р.)*. Київ : ВАІТЕ, 2020. С. 19–23.
- Гришук О. В. Філософія конституційних цінностей : монографія. Київ : ВАІТЕ, 2019. 416 с.
- Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення і забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 35 с.
- Гловюк І., Дроздов О., Завтур В., Дроздова О. До розробки концепту позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини у кримінальному провадженні (на прикладі статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). *Право України*. 2022. № 1. С. 156–189. DOI: 10.33498/loou-2022-01-156
- Гловюк І. В. Питання ознайомлення з матеріалами досудового розслідування у контексті практики ЄСПЛ. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 15. С. 151–159.
- Гловюк І. В. Пропорційність та механізм кримінально-процесуального регулювання: теорія і практика. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та*

- практика правозастосування : колективна монографія / за заг. ред. Ю. П. Аленіна ; відпов. за вип. І. В. Гловюк. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 12–39.
- Гловюк І. В. Законне затримання та затримання уповноваженою службовою особою: питання теорії та практики. *Наукові праці Національного університету Одеська юридична академія*. 2014. № 14. С. 299–311.
- Гловюк І. В. Неприпустимість зловживання процесуальними правами як перспективна засада кримінального провадження: прогрес чи регрес? *Barristers*. 02.10.2018. URL: <https://barristers.org.ua/news/advokat-naukovyj-radnyk-ao-barristers-d-yu-n-dotsent-irynaglovyuk-pro-neprypustymist-zlovzhyvannya-protseualnymy-pravamy-yak-perspektyvna-zasada-kryminalnogo-provadhennya-progres-chy-regres/>.
- Гузела М. Проблема визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні. *Вісник Львівського університету*. 2015. Вип. 61. С. 423–434.
- Гураленко Н. А. Істина у посткласичному вимірі: окремі аспекти суддівського пізнання. *Правове життя сучасної України : матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу* (м. Одеса, 16–17 травня 2013 р.). Одеса : Фенікс, 2013. Т. 1. С. 18–19.
- Гумін О. Інтегративна функція кримінології в системі наук про людину. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. № 782. С. 175–181.
- Гуртієва Л. М. Поняття етичних основ процесу доказування у кримінальному судочинстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. С. 578–584.
- Гуртієва Л. М. Етичні основи діяльності слідчого : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2008. 22 с.
- Гусарев С. Право і прогрес: виклики сьогодення. *Право України*. 2020. № 8. С. 286–291.
- Гуцалюк М. В., Антонюк П. Є. Щодо сутності електронної (цифрової) інформації як джерела доказів у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2020. № 1. С. 37–49.
- Гуцалюк М. В., Антонюк П. Є. Процесуальна спроможність використання електронної (цифрової) інформації як доказу в кримінальному провадженні. *Інформація і право*. 2022. № 2. С. 116–122.
- Гравер Г. П. Герої в суддівській мантії: добросовісне (чесне) суддівство в умовах аморальних законів / пер. з норв. М. Фетісова, пер. з англ. І. Черненко. Київ : Вид-во ТОВ «Компанія ВАІТЕ», 2022. 326 с.
- Дайджест правових позицій Великої Палати Верховного Суду у справах, у яких ВП ВС відступила від висновків щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, викладених в раніше ухвалених рішеннях ВСУ або ВП ВС, чи підтвердила їх. Рішення, внесені до ЄДРСР за період з 01.01.2018 по 10.03.2020. Київ, 2020. 109 с.
- Дайджест судової практики Великої Палати Верховного Суду. Рішення, внесені до ЄДРСР за період із 01.09.2022 по 31.10.2022 / упоряд. : департамент аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду / відп. за вип. : Секретар ВП ВС Л. І. Рогач. Київ, 2022. Вип. 35. 33 с.
- Данішевська В. Практика Великої Палати Верховного Суду: вплив на правову систему. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. Спеціальний випуск. С. 145–154.

- Данко В. Й. Правові позиції Конституційного Суду України: окремі проблемні питання юридичної природи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 37 (1). С. 63–67.
- Даньшин М. В. Криміналістика XXI століття: місце у системі наукового знання : монографія. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. 480 с.
- Даньшин М. В. Про об'єкт і предмет криміналістики та її зв'язки з іншими юридичними науками. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2013. Вип. 20. С. 98–107.
- Даньшин М. В. Практичне значення встановлення міжпредметних зв'язків криміналістики з науками кримінально-правового циклу. *Криміналістика і судова експертиза*. 2014. Вип. 59. С. 19–26.
- Даньшин М. В. Теоретичні передумови міжпредметних зв'язків криміналістики з науками кримінально-правового циклу. *Форум права*. 2013. № 3. С. 174–183.
- ДБН В.2.2-40 : 2018 Інклюзивність будівель і споруд.
URL: https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/dbn_v_2_2_40/1-1-0-1832.
- Демура М. І. Аналіз правових позицій Верховного Суду щодо регламентації особливих порядків кримінального провадження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1. С. 256–260.
- Демура М. І., Клепка Д. І., Крицька І. О. Щодо обмеження прав особи під час вилучення цифрових джерел доказової інформації у кримінальному провадженні. *Форум права*. 2020. № 1. С. 37–46.
- Денисенко Г. В. Інститут імунітету свідка за Кримінальним процесуальним кодексом України та Федеративної Республіки Німеччина. Порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2018. Вип. 31. С. 145–148.
- Денисенко Л., Сироїд О., Фадєєва І., Шаповалова О. Бути суддею. Професія чи покликання. Київ : Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), 2015. 216 с.
- Денисова О. В. Кримінально-правова характеристика катування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Академія адвокатури України. Київ, 2014. 24 с.
- Дерев'яно І., Дерев'яно А. Актуальні питання оптимізації національного законодавства у сфері протидії катуванню та тортурам під час кримінального провадження. *Evropský politický a právní diskurz*. 2015. Sv. 2. Vyd. 2. S. 305–309.
- Добровольський Д. М. Незалежність як засада організації та діяльності органів прокуратури : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 195 с.
- Довжич Є. В. Правові основи діяльності детектива Національного антикорупційного бюро України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 20 с.
- Долежан В. В. Запобігання жорстокому поводженню із затриманими з боку представників правоохоронних органів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. № 2. С. 76–80.
- Домбровський І., Гергелійник В. Правові позиції Конституційного Суду України: окремі аспекти. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5. С. 140–146.

- Доповідь про правовладдя. Ухвалено Європейською Комісією «За демократію через права» (Венеційська Комісія) на її 86-му пленарному засіданні (CDL-AD (2011) 003rev, Венеція, 25–26 березня 2011 року). *Право України*. 2019. № 11. С. 14–38.
- Дрозд В. Г., Абламський С. Є. Дотримання процесуальної форми як критерій допустимості доказів у кримінальному провадженні. Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law : collective monograph. Cuiavian University in Wloclawek, Zaporizhzhia National University. Wloclawek – Riga : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. Part 1. P. 150–165. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-63-1.09>
- Дрозд В. Г. Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування як умова досягнення завдань кримінального провадження. *Наука і правоохорона*. 2019. № 2. С. 122–132.
- Дрозд В. Г. Сучасна парадигма диференціації кримінальної процесуальної форми. *Наука і правоохорона*. 2017. № 4. С. 238–242.
- Дрозд В. Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 448 с.
- Дроздов О. М. Актуальні питання здійснення захисту від провокації (підбурювання) особи на вчинення злочину у світлі практики Європейського суду з прав людини. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 31–44.
- Дроздов О. Презумпція недобросовісності. Національна асоціація адвокатів України. 25.09.18. URL: <https://unba.org.ua/publications/3583-prezumpciya-nedobrosovisnosti.html>.
- Дроздович Н. Л. Внутрішнє переконання судді як елемент принципу вільної оцінки доказів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 250–258.
- Дроздович Н. Л. Формування внутрішнього переконання судді у кримінальному процесі України : монографія. Київ : Науковий світ, 2013. 120 с.
- Дунаєва О. М. Принцип розподілу влад в інституційному балансі ЄС. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 2. С. 34–37.
- Дудоров О., Письменський Є. Про пошук «точок дотику» між теорією і практикою. *Юридичний вісник України*. 2013. 27 квітня. № 17–18.
- Дуфенюк О. Аксіоми балансу об'єктивності та суб'єктивності у кримінальному провадженні. *Правові засади організації та здійснення публічної влади* : збірник тез VI Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 85-річчю від дня народження доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Л. П. Юзькова (м. Хмельницький, 31 березня 2023 р.). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права ім. Леоніда Юзькова, 2023. С. 159–161.
- Дуфенюк О. Аксіологія кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 3. С. 160–163.
- Дуфенюк О. Актуалізація гуманістичних цінностей у ході кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2014. № 1. С. 229–233.
- Дуфенюк О. Баланс в дихотомії «освіта – практика» у кримінально-процесуальній діяльності: компетентнісний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2023. № 61. С. 82–87. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.61.17>

- Дуфенюк О. Балас змісту та форми у кримінальному провадженні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 506–512. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.8>
- Дуфенюк О. Балас «мета-засоби» в американському кримінальному процесі. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи* : матеріали засідання круглого столу (м. Львів, 11 червня 2021 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2021. С. 184–189.
- Дуфенюк О. Балас мети та засобів у кримінальному провадженні або про «нове обличчя» старих практик катувань та тортур. *Юридичний електронний журнал*. 2022. № 11. С. 369–374. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88>
- Дуфенюк О. Балас навантаження, якості виконання завдань та розумних строків у кримінальному провадженні. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : матеріали науково-практичного семінару (м. Львів, 26 листопада 2021 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2021. С. 42–46.
- Дуфенюк О. Балас між юридичною освітою та вимогами практики кримінального провадження. *Актуальні проблеми права, психології та педагогіки в умовах війни* : матеріали Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції (м. Біла Церква, 13 квітня 2023 р.). Біла Церква : БНАУ, 2023. С. 40–43.
- Дуфенюк О. Балас процесуальних можливостей сторін як атрибут змагальності кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 302–309. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.1.44>
- Дуфенюк О. Балас цінностей та інтересів у кримінальному провадженні в умовах війни. *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану* : матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 26 травня 2022 р.). Київ : НАВС, 2022. С. 66–70.
- Дуфенюк О. Вертикальний вектор балансу правових позицій у кримінальному провадженні. *Юридичний електронний журнал*. 2023. № 3. С. 452–456. DOI: [10.32782/2524-0374/2023-3/103](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/103)
- Дуфенюк О. Використання соціальних мереж у протидії злочинності – нові виклики і нові можливості. *Кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство у контексті реформи кримінальної юстиції* : матеріали науково-практичного семінару (м. Львів, 22 травня 2020 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2020. С. 56–61.
- Дуфенюк О. Війна як виклик для системи кримінального правосуддя. *Інноваційний потенціал та правове забезпечення соціально-економічного розвитку України: виклик глобального світу* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 19–20 травня 2020 р.). Полтава : ПШП. 2020. С. 61–65.
- Дуфенюк О. Війна як додатковий виклик для системи протидії торгівлі людьми. *Державна політика щодо протидії торгівлі людьми і незаконній міграції в умовах воєнного або надзвичайного стану* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 3 червня 2022 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 73–78.
- Дуфенюк О. Вплив «воєнних новел» в законодавстві на баланс приватних та публічних інтересів у кримінальному провадженні. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 21 жовтня 2022 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 129–134.

- Дуфенюк О. Вплив глобальних мегатрендів на науку та практику кримінального провадження. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 6 (47). С. 176–183. DOI: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2022.34>
- Дуфенюк О. Вплив дерогації на баланс інтересів у кримінальному провадженні в умовах війни. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції (пам'яті В. П. Колгана)* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 27 травня 2022 р.). Хмельницький : ХУУП ім. Леоніда Юзькова, 2022. С. 68–71.
- Дуфенюк О. Горизонтальний вектор балансу правових позицій у кримінальному провадженні. *Юридичний електронний журнал*. 2023. № 11. С. 460–464. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/108>
- Дуфенюк О. Дискурс про «злі наміри» у використанні права в кримінальному провадженні: сутність дисбалансу та концептуальна модель протидії. *Право і суспільство*. 2023. № 2. С. 208–217. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.31>
- Дуфенюк О. Дискурс щодо «раціоналізації насильства» під час розслідування: справедлива відповідь на виклики чи балансування за межею закону? *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 222–229. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.5.34>
- Дуфенюк О. Експертиза у кримінальному провадженні за законодавством України та Польщі: порівняльне дослідження : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 272 с.
- Дуфенюк О. Епоха Facebook – нові виклики і нові можливості для поліції. *Нові виклики в епоху постмодерну* : збірник тез доповідей науково-практичної конференції, присвяченій пам'яті віце-президента Кримінологічної асоціації України, професора О. М. Литвака (м. Харків, 23 квітня 2020 р.). Харків : ХНУВС, 2020. С. 164–166.
- Дуфенюк О. Європейські стандарти судово-експертної діяльності в Україні: основні напрямки та перспективи впровадження. *Вдосконалення правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції* : матеріали Всеукраїнської конференції (м. Львів, 29 березня 2019 р.). Львів : СПОЛОМ, 2019. С. 126–130.
- Дуфенюк О. Забезпечення судово-експертної діяльності у кримінальному провадженні: системна парадигма. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. 2019. Вип. 8. С. 163–173.
- Дуфенюк О. Інституційний баланс у кримінальному провадженні. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. 2021. Вип. 10. С. 81–88. DOI: <https://doi.org/10.36477/2616-7611-2021-10-11>
- Дуфенюк О. Інституційний баланс як умова дотримання прав людини у системі кримінальної юстиції. *Незалежність України: права людини та національна безпека* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 21 травня 2021 р.). Львів : ННППІО, 2021. С. 154–157.
- Дуфенюк О., Ковальська М. Новітні технології у практиці досудового розслідування на прикладі використання 3D-сканерів та смартфонів при огляді місця події. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 302–305.
- Дуфенюк О. Концепт балансу у теоретико-правовому та кримінально-процесуальному дискурсі. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. 2023. № 13. С. 6–11. DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2023-13-01>

- Дуфенюк О. Криміналістика у призмі сучасної освітньої парадигми. *Соціально-правові студії*. 2020. № 2. С. 36–43. DOI: 10.32518/2617-4162-2020-2-36-43
- Дуфенюк О. Кримінальне провадження у філософській рефлексії. *Митна справа*. 2014. № 3 (93). Ч. 2. С. 77–83.
- Дуфенюк О., Марко О. Інноваційні технології 3D-сканування у криміналістичній діяльності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 313–315.
- Дуфенюк О. Матеріальне забезпечення інституційної інфраструктури кримінального провадження. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 11 грудня 2021 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2021. С. 242–246.
- Дуфенюк О. Методологічні засади дослідження балансу в кримінальному провадженні. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 26 травня 2023 р.). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 54–56.
- Дуфенюк О. Міжнародний досвід протидії поліцейській корупції. *Проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення прав особи в Україні* : матеріали Міжнародної конференції (м. Львів, 7 червня 2019 р.). Львів : НУ «ЛП», 2019. С. 76–79.
- Дуфенюк О. Напрями використання безпілотних літальних апаратів (дронів) органами поліції. *Інформаційні технології в освіті та практиці* : збірник наукових статей за матеріалами доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 20 грудня 2019 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 162–165.
- Дуфенюк О. Оптимізація балансу освіти й практики як чинник підвищення якості кримінального провадження. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 335–341. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.58>
- Дуфенюк О. Оптимум Парето у кримінальному провадженні на прикладі останніх «воєнних новел». *Українська кримінальна юстиція в умовах війни* : матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 9–11 червня 2022 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 103–106.
- Дуфенюк О. Перевірка доброчесності поліцейських: поняття, види та міжнародна практика. *Проблеми вдосконалення діяльності правоохоронних органів щодо виявлення, припинення та превенції корупційних проявів* : матеріали постійно діючого науково-практичного семінару (м. Львів, 24 травня 2019 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 58–64.
- Дуфенюк О. Польський досвід підготовки юристів до роботи з науковими доказами у кримінальному провадженні. *Форум права*. 2019. № 57 (4). С. 26–37. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3403545>
- Дуфенюк О. Полярність та конвергенція об'єктивності та суб'єктивності у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. № 1 (48). С. 110–116. DOI: 10.32782/ryuv.v1.2023.22
- Дуфенюк О. Потерпілий-медіатор-підозрюваний: дев'ять років практики посередництва в Україні. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 1. С. 29–38. DOI: 10.32518/2617-4162-2021-1-29-38

- Дуфенюк О. Правові механізми забезпечення балансу приватних та публічних інтересів у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 4 (45). С. 117–122. DOI: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2022.22>
- Дуфенюк О. Принцип пропорційності при балансуванні інтересів у кримінальному процесі: дебати критиків та прихильників. *Кримінальна юстиція в Україні: реальні та перспективи* : матеріали засідання круглого столу (м. Львів, 23 вересня 2022 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 149–153.
- Дуфенюк О. Радянський та пострадянський кримінальний процес в Україні: балансування між минулим та сучасним. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 4. С. 28–40. DOI: [10.32518/2617-4162-2021-4-28-40](https://doi.org/10.32518/2617-4162-2021-4-28-40)
- Дуфенюк О. Ризики неналежного застосування правових позицій Європейського суду з прав людини українською Фемідою. *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції* : матеріали доповідей, виступів і повідомлень учасників V-го Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 9 грудня 2019 р.). Львів : ПП «Видавництво «БОНА», 2019. С. 80–83.
- Дуфенюк О. Розслідування воєнних злочинів в Україні: виклики, стандарти, інновації. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 1. Р. 46–56. DOI: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-1-6>
- Дуфенюк О. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. *Юридичний електронний журнал*. 2022. № 4. С. 369–374. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88>
- Дуфенюк О. Структура інституційного середовища кримінального провадження. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 5 листопада 2021 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2021. С. 61–65.
- Дуфенюк О. Суб'єктивізм експерта у кримінальному провадженні. *Соціально-правові студії*. 2019. № 4. С. 74–81. DOI: [10.32518/2617-4162-2019-4-74-81](https://doi.org/10.32518/2617-4162-2019-4-74-81)
- Дуфенюк О. Сучасний стан інституційного балансу у кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Том 29. № 4. С. 147–163. DOI: [10.31359/1993-0909-2022-29-4-147](https://doi.org/10.31359/1993-0909-2022-29-4-147)
- Дуфенюк О. Тактика огляду з «висоти пташиного польоту» або дрони на службі в органах поліції. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : матеріали науково-практичного семінару (м. Львів, 25 жовтня 2019 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 37–41.
- Дуфенюк О. Теоретичні уявлення про баланс у кримінальному провадженні: особистісний рівень. *Актуальні проблеми приватного та публічного права* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 94-річчю з дня народження члена-кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, професора О. І. Процесовського (м. Харків, 31 березня 2023 р.). Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2023. С. 451–453.
- Дуфенюк О. Угода про визнання винуватості у кримінальному провадженні в світлі закордонної наукової доктрини. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави* : матеріали XIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 31 березня 2021 р.). Одеса : ОДУВС, 2021. С. 166–167.

- Дуфенюк О. Участь України у творенні єдиного європейського експертного простору. *Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 8 червня 2018 р.). Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2018. С. 67–70.
- Дуфенюк О. Феміда над мікроскопом або «наукові докази» у кримінальному провадженні (питання термінології). *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 8 листопада 2019 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 52–54.
- Дуфенюк О. Формалізм у кримінальному провадженні: сутність та ризики дисбалансу. *Юридичний вісник*. 2022. Вип. 6. С. 84–94. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2022.11>
- Дуфенюк О. Характеристики балансу приватних та публічних інтересів у кримінальному провадженні. *Юридичний електронний журнал*. 2022. № 12. С. 430–434. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/101>
- Дуфенюк О. Штучний інтелект як засіб забезпечення балансу в дихотомії «об’єктивність – суб’єктивність» у кримінальному провадженні. *Міжнародна науково-практична конференція ТНУ до 160-річчя від дня народження В. І. Вернадського* : матеріали (м. Київ, 16–17 березня 2023 р.). Частина 2. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 88–92. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-303-6-21>
- Дуфенюк О. Як технологія 3D сканування змінює якість розслідування кримінальних правопорушень. *Проблеми застосування інформаційних технологій правоохоронними структурами України та вищими навчальними закладами зі специфічними умовами навчання* : збірник наукових статей за матеріалами доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 22 грудня 2017 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2018. С. 35–39.
- Дуфенюк О. CSI-ефект або як серіали криміналістичного жанру впливають на суспільство. *Юрист*. 2020. № 1. С. 3.
- Дуфенюк О. CSI-ефект: позитивний та негативний вплив фільмів криміналістичного жанру. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 19 листопада 2020 р.). Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. С. 173–177.
- Дяков В. Проблеми реалізації принципу змагальності у кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 169–174.
- Ейбатова З. М. Змагальність сторін у кримінальному процесі під час розгляду скарги на процесуальні порушення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2018. Вип. 25. С. 128–130.
- Експертний аналіз діяльності Національного антикорупційного бюро України (березень 2018 р.). URL: https://nabu.gov.ua/sites/default/files/page_uploads/25.04/nabu_assessment_report_ukr.pdf.
- Євхутіч І. М. Мораль і право в системі соціальних уявлень сучасного суспільства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Львівський державний університет внутрішніх справ, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Київ, 2015. 22 с.
- Євхутіч І. М. Мораль і право як складові духовної культури людства. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2013. № 2 (8). С. 1–6.

- Євхутич І. М. Мораль і право як суспільні інститути: проблеми осмислення в умовах побудови громадянського суспільства. *Європейські перспективи*. 2012. № 2 (1). С. 87–93.
- Євхутич І. М. Мораль і право як суспільні інститути: проблеми осмислення в умовах побудови громадянського суспільства. *Форум права*. 2012. № 1. С. 289–295.
- Єгупенко В. В. Формування психологічної компетентності як елемент криміналістичної підготовки слідчих. *Форум права*. 2009. № 3. С. 237–241.
- Єгупенко В. В., Щербаковський С. М. Проблеми криміналістичної підготовки працівників правоохоронних органів. *Форум права*. 2007. № 2. С. 54–58.
- Єзеров А., Терлецький Д. Суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України: питання взаємодії. *Право України*. 2020. № 8. С. 223–237. DOI: 10.33498/louu-2020-08-223
- Єна І. В. Кримінальна процесуальна компетенція прокурора у досудовому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Академія адвокатури України. Київ, 2014. 226 с.
- Єні О. В. Внутрішнє переконання прокурора як необхідна умова його процесуальної діяльності у кримінальному провадженні. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2012. № 2 (6). С. 1–13.
- Єременко Ю. А. Інститут спеціального прокурора в США та Україні: порівняльно-правовий аналіз. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 173–181.
- Євтошук Ю. О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Університет економіки та права «КРОК». Київ, 2015. 214 с.
- Жданюк А. Конфліктологічна готовність як основа формування конфліктологічної компетентності юриста. *Молодь і ринок*. 2017. № 9. С. 185–190.
- Жидков В. Л. Кримінально-процесуальна діяльність детектива Національного антикорупційного бюро України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2019. 20 с.
- Жуков С. В. Добросесність суддів як основа для вдосконалення системи судової влади: адміністративно-правовий аспект. *Приватне та публічне право*. 2018. № 4. С. 34–37.
- Жупін О. С. Розслідування насильницьких злочинів, вчинених працівниками органів внутрішніх справ під час виконання службових обов'язків : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Академія адвокатури України. Київ, 2014. 190 с.
- Журавель В., Курумисава Й. Криміналістика в системі наукових знань. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2019. Т. 26. № 2. С. 99–113.
- Журавель В. А., Павлюк Н. В., Резнікова О. І. Поняття та засоби криміналістичного забезпечення розслідування корупційних злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. Вип. 32. С. 13–30.
- Журба А. І. Емерджентність спрямовуючих факторів кримінального судочинства України. *Наука і правоохорона*. 2013. № 4. С. 65–69.
- Журба А. І. Завдання кримінального провадження: структура і взаємозв'язок з іншими системоутворюючими факторами кримінального судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 2. С. 104–106.
- Журба А. І. Ієрархічність спрямування системи кримінального судочинства України. *Правничий часопис Донецького університету*. 2013. № 2. С. 34–41.

- Журба А. І. Мета кримінального судочинства України: теоретичні проблеми змісту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 25. С. 248–250.
- Забзалюк Д. Є. Політико-правова доктрина: теоретико-історичний аналіз. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Вип. 3. С. 27–36.
- Заборовський В. В., Соханіч В. М. До питань про поняття зловживання процесуальними правами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. № 53. Том 2. С. 66–70.
- Завгородній В. Урахування правових позицій Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя в Україні. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4 (37). С. 21–32. DOI: 10.37566/2707-6849-2021-4(37)-2
- Завидняк В. І. Проблеми впровадження прецедентних рішень ЄСПЛ у кримінальне судочинство України. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 14. С. 181–188.
- Заволока Ю. М., Сідненко М. В., Івко А. В. Міграційні процеси у контексті глобалізації світової економіки. *Ефективна економіка*. 2020. № 4. С. 1–9. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.4.76
- Загородній В. Є. Професійна підготовка прокурорів у контексті прийняття нового Закону України «Про прокуратуру». *Митна справа*. 2014. № 5 (2.2). С. 109–114.
- Загурський О. Б. Завдання кримінального провадження в контексті нової кримінальної процесуальної політики України. *Право і безпека*. 2012. № 5 (47). С. 161–165.
- Задорожний Ю. А. Правові позиції Конституційного Суду України: щодо питання про законодавче регулювання. *Право і суспільство*. 2016. № 4(2). С. 15–20.
- Зайцев Ю. Д. Радянська репресивна система в боротьбі проти опозиційного руху в Північному Причорномор'ї. *Вісник університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 7 (2). С. 59–74.
- Замула А. Ю. Еволюція становлення тортур (катувань) у сучасному міжнародному праві. *Право і суспільство*. 2015. № 5.2 (3). С. 8–14.
- Законопроект 9055 консолідував адвокатуру у захисті прав на професію. Національна асоціація адвокатів України. 15.02.2019. URL: <https://unba.org.ua/news/4107-zakonoproekt-9055-konsoliduvav-advokaturu-u-zahisti-prav-na-profesiyu.html>.
- Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). Харків : Фоліо, 2003. 143 с.
- Захаров В. П., Рудешко В. І. Біометричні технології в ХХІ столітті та їх використання правоохоронними органами : посібник. 2-ге вид., доп. Львів : ЛьвДУВС, 2015. 492 с.
- Захарченко П., Мірошніченко М. Про необхідність підвищення уваги до об'єкта дисертаційного дослідження з юридичних наук. *Право України*. 2021. № 3. С. 76–90.
- Зведений дайджест судової практики Великої Палати Верховного Суду за 2018 рік. Київ, 2019. 88 с.
- Звіт II півріччя 2022 р. НАБУ. 62 с. URL: https://nabu.gov.ua/site/assets/files/28001/maket_zvitu_dlya_saytu_0.pdf.

- Зеленецький В., Лобойко Л. Критерії оцінки ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 2 (57). С. 185–196.
- Зеленський С. М. Правосуддя, що відповідає уявленням про справедливість, у кримінальному провадженні. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. 15. С. 269–275.
- Зеленський С. М. Функціональне призначення справедливості у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 97–101.
- Зимовець Р. Дві концепції суспільного договору і специфіка правової моралі. *Філософська думка*. 2015. № 1. С. 101–115.
- Зимовець Р. Природне право і правова мораль. До питання співвідношення моралі та права у «понятті права» Г. Харта. *Філософія права і загальна теорія права*. 2014. № 1–2. С. 253–267.
- Зінченко О. В. Змагальність кримінального провадження та її реалізація на стадії досудового розслідування. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2017. Вип. 24. С. 207–209.
- Зінковський І. П. Повноваження слідчого при обранні, зміні та скасуванні заходів забезпечення кримінального провадження : дис. ... доктора філософії : 081 Право ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2019. 281 с.
- Зінковський І. Строки досудового розслідування: проблеми застосування оновлених норм Кримінального процесуального кодексу України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 2 (54). С. 86–96.
- Зливко С. Керівник правоохоронного органу: концептуальні засади, питання теорії. *Актуальні проблеми правознавства України*. 2017. Вип. 2. С. 98–102.
- Золотухіна Л. Історія розвитку національного законодавства в контексті реалізації «публічних інтересів». *Право і суспільство*. 2019. № 3. Ч. 2. С. 41–46.
- Зошій І. В. Формування професійної компетентності майбутніх юристів. *Молодий вчений*. 2018. № 3 (2). С. 487–492.
- Зошій І. В. Мотив і мотивація досягнення як важливий показник професійної компетентності юристів. *Технології розвитку інтелекту*. 2016. Т. 2. Вип. 1. С. 1–12.
- Зуєва Л. Є. Свобода професійної діяльності адвоката та зловживання процесуальними правами: окремі питання розмежування. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 6 листопада, 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 50–55.
- Зуєва Л. Е. Добросовісність судді: система духовно-рефлексивного виміру. *Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка*. 2017. № 1 (2). С. 90–99.
- Іванов В. М. Нюрнберзький процес: історичне та правове значення (до 70-річчя Міжнародного військового трибуналу). *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 24–28.
- Іванов М. С. Національний правовий механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 195–201.

- Іванюк І. Д. Проблеми вдосконалення статусу перекладача в контексті протидії зловживання правом у кримінальному процесі України. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3. С. 337–346.
- Івашкевич І. В. Характеристика підструктур особистості та визначення складових професійної компетентності юриста. *Психологія: реальність і перспективи*. 2016. Вип. 6. С. 66–71.
- Івашкевич І. В. Структура професійної компетентності юриста. *Технології розвитку інтелекту*. 2016. Т. 2. Вип. 2. С. 1–21.
- Івашкевич І. В. Особливості професійної діяльності юриста та структура його професійної компетентності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2016. Вип. 3. С. 79–93.
- Івашкевич І. В. Функціональний підхід до визначення змісту та структури професійної компетентності майбутніх юристів. *Проблеми сучасної психології*. 2016. Вип. 32. С. 167–180.
- Івашенко О. Поняття та перспективи використання засобів електронного інформування учасників судового провадження у кримінальних справах. *Вісник Львівського університету*. 2013. Вип. 58. С. 314–321.
- Ігнатов О. М. Попередження насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Київ, 2007. 216 с.
- Ільченко О. В., Проценко В. А. Проблеми розслідувань кримінальних проваджень віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань. *Правові горизонти*. 2018. № 12 (25). С. 42–47.
- Ісмаїлова Л. Б. Принципи рівності й змагальності сторін та їх реалізація в кримінальному судочинстві. *Вісник Академії адвокатури України*. 2004. № 1. С. 68–75.
- Іщенко Д. А. Криміналістика і наукознавство. *Право і суспільство*. 2011. № 4. С. 190–200.
- Іщенко Д. А. Формування наукових шкіл у криміналістиці. *Право і суспільство*. 2013. № 3. С. 145–151.
- Іщенко О. М. Медіація в кримінальному процесі: зарубіжний досвід та перспективи України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 39 (2). С. 126–129.
- Кавун Д. Про зміну стратегії кримінального процесу в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2015. Вип. 20. С. 248–250.
- Кавун Д. М. Кримінальний процесуальний механізм забезпечення прав потерпілого (фізичної особи) у досудовому розслідуванні : дис... канд. юрид. наук 12.00.09 ; Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2016. 214 с.
- Кайло І. Ю. Допустимість доказів у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ : Знання України, 2016. 20 с.
- Каланча І. Г. Електронне кримінальне судочинство: технічний та юридичний аспекти. *Право і суспільство*. 2017. № 4 (2). С. 182–187.

- Калинюк С. Правові позиції Конституційного Суду України: питання теорії. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 193–196.
- Калинюк С. С. Правові позиції Конституційного Суду України та судова практика. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 5. С. 33–35.
- Калита О. П. Концептуальні підходи в дослідженні комунікативної компетентності юристів. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. 2014. Вип. 35. С. 36–39.
- Калішенко Є. О. Інституційне забезпечення розвитку електронного урядування в Україні. *Право. Людина. Довкілля*. 2020. Вип. 11. № 1. С. 110–117.
- Калніна-Кауне С. Первинна підготовка в країнах ЄС. Короткий огляд. Методологія і зміст: підхід Латвійського суддівського тренінгового центру. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 1. С. 140–144.
- Калужна О. Чи не (за) багато політики, (за) мало права у підходах до передання на вирішення слідчого судді питання про залучення експерта на стадії досудового розслідування? (за законом № 2147-VIII від 3 жовтня 2017 року). *Право і суспільство*. 2018. № 2 (2). С. 211–222.
- Калюжна С. М., Вовна А. М. Добросесність і моральність: спроба реінтерпретації понять. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2011. Т. 19. Вип. 17. С. 37–42.
- Калюжний Р. А. Теорія держави і права – основа формування професійної компетентності майбутніх правників. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2017. № 1. С. 194–196.
- Кампо В. Правові позиції Конституційного Суду України як необхідний елемент забезпечення судово-правової реформи. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 2. С. 112–122.
- Кампо В. М. Наукове забезпечення юрисдикційної діяльності Конституційного Суду України (роздуми небайдужого). *Віче*. 2011. № 17. С. 25–28.
- Канюка І. М. Принцип процесуальної економії в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 20 с.
- Канюка І. М. Реалізація принципу процесуальної економії в судовому провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1. С. 242–245.
- Капліна О. В., Євсєєв О. П. Проблеми перегляду правових позицій Конституційним Судом України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 26. С. 33–46.
- Капліна О. В. Принципи кримінального провадження – правова та моральна основа кримінальної процесуальної діяльності. *Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному суспільстві* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 22 травня 2020 р.). Харків : Друкарня Мадрид, 2020. С. 16–21.
- Капліна О. Проблеми зловживання правом у кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3. С. 286–295.
- Капліна О. В., Туманянц А. Р., Шаренко С. Л. Судочинство у кримінальному провадженні під час пандемії COVID-19: міжнародний досвід та вітчизняна практика. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 3. С. 141–167.

- Кармаза О. О. Експерт у галузі права в судовому процесі: теорія та судова практика. *Право і суспільство*. 2019. № 5. С. 89–94.
- Карпенко М., Зоря О., Малова О. Захист конституційних прав крізь призму заходів забезпечення при здійсненні кримінального провадження. *Юридична наука*. 2013. № 4. С. 121–130.
- Карпов Н. С. Змагальність у слідстві: криміналістичний аспект. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2. С. 254–259.
- Карчевський М. В. Big Data та ефективність кримінально-правового регулювання. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 3. С. 83–92.
- Катеринчук К. В. Кримінально-правові та кримінологічні заходи запобігання катуванню : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; ДНДІ МВС України. Київ, 2010. 18 с.
- Касапоглу С. О. Формалізм і формальності в реалізації норм кримінального процесуального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. Вип. 2. С. 209–217.
- Кельман М. С. Співвідношення методу і методологічного підходу у правовій науці. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 850. С. 204–211.
- Кельман М. С., Кельман Р. М. Верховенство права у сфері правової теорії і практики України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2021. № 12. С. 57–66.
- Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології : монографія. Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2011. 492 с.
- Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті Комітетом міністрів 17 листопада 2010 року під час 1098-го засідання заступників міністрів. Страсбург : Рада Європи, 2013. 51 с. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>.
- Керівні принципи ООН, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судові переслідування, від 07.09.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_859#Text.
- Кирилюк Є. Інституційне середовище та його вплив на розвиток суб'єктів соціально-культурної сфери. *Економіка і менеджмент культури*. 2015. № 1. С. 5–14.
- Кицан Ю. І. Реалізація засади змагальності сторін на стадії досудового розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Вип. 17 (2). С. 119–121.
- Кібенко О. Окрема думка судді Верховного Суду – диверсія чи героїчний вчинок? *Юридична газета*. 2018. № 34 (636). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/okremadumka-suddi-verhovnogo-sudu--diversiya-chi-geroyichniy-vchinok.html>.
- Кіпер О. О. Процесуальна самостійність слідчого як гарантія всебічного, повного й неупередженого розслідування у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 240 с.
- Кірей К. О. Розвиток і трансформація поняття «Big Data». *Вісник Черкаського державного технологічного університету*. 2019. № 1. С. 33–40.

- Кісліцина І. О. Роль прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод про визнання винуватості: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 23 с.
- Клещенко Н. О. Роль правової доктрини на формування національного законодавства: реалії сьогодення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 31–33. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/5>
- Клімчик В. В. Інституційне забезпечення фіскального регулювання зовнішньоторговельної діяльності в Україні. *Інноваційна економіка*. 2014. № 4. С. 79–85.
- Кобченко К. Декомунізація в Україні: постколоніальний Контекст. *Українознавчий альманах*. 2016. Вип. 19. С. 66–70.
- Коваленко А. В. Концептуальні засади використання цифрової 3D моделі як засобу пізнання та відображення ознак кримінального правопорушення. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 420–430.
- Коваленко Є. Я. У кругообігу добра і зла: управлінське мистецтво Ніколо Макіавеллі. *Культура і сучасність*. 2018. № 2. С. 3–10.
- Коваленко Ю. М. Сучасне інституційне середовище фінансового сектору економіки України. *Фінанси України*. 2013. № 5. С. 100–111.
- Коваль М. М. Методика розслідування катувань, що вчиняються співробітниками Національної поліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2017. 237 с.
- Ковальчук А. Ю., Кцюбинська Ю. М. Доступ до правосуддя: проблеми та сучасні перспективи. *Загальна декларація прав людини: історія, принципи, стан реалізації* : збірник тез круглого столу, присвяченого 72-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини (м. Київ, 10 грудня 2020 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2021. С. 72–74.
- Ковальчук С. О. Забезпечення справедливого балансу між вимогами загального (суспільного) інтересу та захисту права власності як умова правомірності втручання у нього під час кримінального провадження: правові позиції ЄСПЛ. *Наше право*. 2019. № 2. С. 74–82.
- Ковальчук С. О. Здійснення захисту у кримінальних справах на засадах змагальності та диспозитивності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2007. 20 с.
- Козленко А. А. Належність та допустимість доказів у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09 ; ПВНЗ «Європейський університет». Київ, 2018. 19 с.
- Козленко А. Ю. Приватний інтерес у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 3. С. 194–196.
- Козленко А. Ю. Потерпілий як суб'єкт приватного обвинувачення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 9–1. С. 209–211.
- Козьяков І. Принципи постійної професійної підготовки прокурорів. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 37–43.
- Козюбра М. І. Загальнотеоретичне правознавство в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Наукові записки НАУКМА*. 2017. Т. 193. С. 3–11.

- Козюбра М. І. Моделі (типи) юридичної аргументації. *Наукові записки НаУКМА*. 2013. Т. 144–145. С. 3–8.
- Козюбра М. І. Право і людина: лінії взаємозв'язків та тенденції розвитку. *Наукові записки НаУКМА*. 2015. Т. 168. С. 3–9.
- Козюбра М. І. Право, наука та інші форми світосприйняття і методологія: лінії взаємозв'язків. *Наукові записки НаУКМА*. 2018. Т. 2. С. 3–12.
- Козюбра М. І. Правознавство, наука, методологія: еволюція підходів до їхніх взаємозв'язків. *Наукові записки НаУКМА*. 2018. Т. 1. С. 3–8.
- Козюбра М. І. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог. *Наукові записки НаУКМА*. 2007. Т. 64. С. 3–9.
- Козюбра М. І. Юридичне тлумачення: проблеми методології. *Наукові записки НаУКМА*. 2014. Т. 155. С. 3–8.
- Колодчин В. В. Повноваження прокурора в судовому провадженні у першій інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 226 с.
- Комі Дж. Вища вірність. Правда, брехня і лідерство. Спогади директора ФБР / пер. з англ. Н. Старовойт. 2-ге вид. Київ : Лабораторія, 2023. 288 с.
- Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання від 10.12.1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text.
- Констанкевич Ю. З. Морально-етичні критерії як конституційна умова формування органів публічної влади в Україні : дис. ... докт. філос. в галузі знань 08 «Право» : 081 «Право» ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. 283 с.
- Констанкевич Ю. З. Реалізація конституційної умови високих моральних якостей судді Конституційного Суду України. *Правове життя сучасної України* : матеріали науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 травня 2019 р.). Одеса : ВД «Гельветика», 2019. У 2 т. Т. 1. С. 339–342.
- Конституційна юрисдикція : підручник / Ю. Г. Барабаш, І. І. Дахова, О. П. Євсєєв та ін. / за ред. Ю. Г. Барабаша та А. О. Селіванова. Харків : Право, 2012. 168 с.
- Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України : монографія ; Н. В. Глинська, Л. М. Лобойко, О. І. Марочкін та ін. ; за заг. ред. О. Г. Шило. Харків : НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрНУ, 2016. 264 с.
- Концептуальні підходи до реформування органів внутрішніх справ як складової правоохоронної системи та сектору безпеки і оборони України. Київ : Центр Разумкова, 2015. 56 с.
- Корж В. П. Деякі дискусійні питання щодо сучасного розвитку науки криміналістики. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63 (1). С. 27–36.
- Коробко Ю. В. Процесуальні повноваження прокурора у досудовому кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Генеральна прокуратура України, Національна академія прокуратури України. Київ, 2016. 220 с.

- Корчак Н. М., Пархоменко-Куцевіл О. І. Добросесність державного службовця: етичний та юридичний виміри. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2021. № 2. С. 78–84.
- Костенко А. Спеціальна підготовка кандидатів на посаду судді складова процесу формування суддівського корпусу в Україні. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 1. С. 8–14.
- Костенко О. Природні і людські фактори у праві (Дослідження з позиції соціального натуралізму). *Вісник НАН України*. 2005. № 8. С. 25–35.
- Костицька М. Критика безпосереднього застосування філософії у радянському кримінальному процесі (стосовно доказів і доказування). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2011. № 1. С. 94–105.
- Костицький М. В. Про науку кримінального процесу, кримінальне процесуальне право і законодавство (філософський погляд). *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 31–37.
- Костін М. І. Мета кримінального судочинства як системо утворювальний чинник організації кримінально-процесуальної діяльності. *Правова позиція*. 2018. № 1 (20). С. 51–56.
- Костін М. І. Природа негласних слідчих (розшукових) дій у системі «логічного доказування» *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 250–256.
- Костін М. Співвідношення понять «охорона» і «захист» публічних та особистих інтересів у кримінальному процесі України. *Право України*. 2007. № 11. С. 118–121.
- Коструба А. В. Проблеми формування професійної комунікативної компетентності юристів. *Приватне право і підприємництво*. 2019. Вип. 19. С. 29–33.
- Котормус Т. Зловживання процесуальними правами: кримінально-правовий аспект. URL: <https://radako.com.ua/news/zlovzhivannya-procesualnimi-pravami-kriminalno-pravoviy-aspekt>.
- Котюк І. І., Котюк О. І. Мета як філософсько-прагматичний орієнтир кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 167–168.
- Костюченко О., Дмитрієва Ю. Реалізація принципу змагальності під час досудового розслідування. *Юридичний вісник*. 2014. № 3. С. 175–179.
- Кравчук В. М. Прокуратура України як орган державної влади: інституційно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 ; Генеральна прокуратура України, Національна академія прокуратури України. Київ, 2012. 200 с.
- Кравчук О. В. Правові позиції Конституційного Суду України як джерело права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 4. С. 117–121.
- Крамар Р. З книжкової полиці українського дисидента (за матеріалами справи Володимира Горового). *Метаморфози в сучасній українській літературі*. Варшава – Івано-Франківськ, 2014. С. 75–84.
- Крапивін Є. О. Оцінка ефективності роботи поліції в Україні: від «палиць» до нової системи (на прикладі органів досудового розслідування) : науково-практичне видання. Київ : Софія-А, 2016. 120 с.

- Крапивін Є. Оцінка впровадженості кримінальних проступків в Україні. Київ, 2021. 59 с.
URL: <https://rm.coe.int/ukr-criminal-misdem-research-final-main-body/1680a1e989>.
- Крет Г. Р. Взаємозв'язок стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «достатні підстави» під час взяття під варту і провадження строку тримання під вартою: правові позиції ЄСПЛ. *Наше право*. 2019. № 2. С. 93–99.
- Крет Г. Р. Підстави затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою й обставини, що підтверджують їх наявність, у контексті застосування стандарту доказування «достатня підстава»: правові позиції ЄСПЛ. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2019. Т. 30 (69). № 4. С. 209–215.
- Крикливець Д. Є. Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2016. 20 с.
- Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10. С. 474. Ст. 88.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
- Крисоватий А. І., Кошук Т. В. Інституційне середовище фіскального регулювання соціально-економічних процесів. *Фінанси України*. 2011. № 9. С. 18–32.
- Крицька І. О. Інститут речових доказів за кримінальним процесуальним законодавством України та деяких зарубіжних країн: порівняльно-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2015. № 5 (3). С. 169–174.
- Крицька І. О. Окремі аспекти реалізації засади змагальності під час формування речових доказів у кримінальному провадженні. *Форум права*. 2016. № 5. С. 89–95.
- Кубрак П. М. Досудове провадження в кримінальному процесі за кримінально-процесуальним кодексом України 1961 року. *Юридична наука*. 2017. № 7. С. 151–181.
- Кубрак П. М. Порівняльне дослідження початку кримінального провадження в Україні за КПК України 1961 та 2012 років. *Юридична наука*. 2017. № 8. С. 118–126.
- Кузембаєв О. С. «Дерадянїзація» кримінального закону України: аспекти реформування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 3. С. 35–38.
- Кузьменко О. В. Реалізація засади змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів в кримінальному процесі деяких країн світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. Вип. 64. С. 313–316.
- Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи. Київ : Атіка, 2004. 288 с.
- Куліков О. П. Активна правова позиція особистості в кримінальному процесі: механізм забезпечення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2010. 21 с.
- Кунева З. Ю. Сутність і зміст публічно-правового поняття «формальності». *Публічне право*. 2015. № 3. С. 368–374.
- Кунева З. Ю. Публічні формальності: сутність, значення. *Правова позиція*. 2016. № 2. С. 62–79.
- Курко М. Н., Біленчук П. Д. Концептуальні засади сучасного наукового забезпечення кримінального провадження в Україні. *Наше право*. 2013. № 10. С. 68–80.

- Куц В. М. Підготовка прокурорських кадрів у контексті реформування правничої освіти: європейські моделі та вітчизняні реалії. *Юридична наука*. 2011. № 1. С. 28–33.
- Кучер О. В. Змагальність сторін у кримінальному процесі: проблемні аспекти здійснення захисту під час судового провадження. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 63–69.
- Кучинська О. Гарантії забезпечення прав учасників кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Слово Національної школи суддів України*. 2012. № 1. С. 67–73.
- Кучинська О. П., Мальцева В. С. Правові засади електронного правосуддя. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 24–28.
- Кучинська О. Поняття гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Адвокат*. 2012. № 7. С. 4–8.
- Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 288 с.
- Кушакова-Костицька Н. В. Електронне правосуддя: українські реалії та зарубіжний досвід. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 103–109.
- Лавлінський Р. Механізми формування соціальних стереотипів у суспільстві засобами мас-медіа. *Наукові записки*. 2010. Вип. 7. С. 164–176.
- Лазарєв В. В., Жидовцева О. А. Щодо наукової дискусії про юридичну природу зловживання правом. *Право і безпека*. 2021. № 1. С. 151–155.
- Ланцедова Ю. О. Основні протиріччя між принципом змагальності та встановленням об'єктивної істини у кримінальному провадженні. *Сучасне право в епоху соціальних змін* : матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26 лютого 2021 р.). Тернопіль : Вектор, 2021. С. 300–302.
- Ланцедова Ю. О., Остапенко Л. А. Проблеми співвідношення асиметрії повноважень сторін захисту та обвинувачення і принципу змагальності кримінального провадження. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 60. С. 80–92.
- Лапкін А. В. Питання здійснення прокуратурою досудового розслідування. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2020. № 39. С. 79–84.
- Лапкін А. В. Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми : монографія. Харків : Право, 2020. 1304 с.
- Левада О. В. Правові обмеження як засоби попередження зловживання правом (теоретико-правовий аспект). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 192–200.
- Левандовська І. До питання визначення категорії «окрема думка судді» у сучасному конституційному праві. *Право України*. 2021. № 9. С. 163–181.
- Левандовська І. В. Окрема думка судді Конституційного Суду України як гарантія принципу незалежності: pro et contra. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2021. № 3. С. 97–102.
- Левченко К. Б. До проблеми формування національних механізмів попередження катувань в Україні. *Форум права*. 2006. № 1. С. 51–60.

- Легких К. В. Катування: чи є зміни на краще у зв'язку з прийняттям нового КПК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 3. С. 127–131.
- Лесяк О. О. Угода про визнання винуватості у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія прокуратури України. Київ, 2015. 228 с.
- Леоненко М. Проблеми демократизації кримінального судочинства України в контексті ідеологічного підходу. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства* : матеріали Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 18–19 листопада 2016 р.). Івано-Франківськ : РВВ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. С. 108–111.
- Лилак Д. Інститут окремої думки в конституційному судочинстві (порівняльний аналіз). *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5. С. 131–139.
- Лисак К. О. Транснаціональна злочинність як деструктивний мегатренд сучасності в умовах глобалізації. *Географія та туризм*. 2011. Вип. 13. С. 208–214.
- Лисенкова К. Є. Принцип змагальності сторін у досудовому кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Генеральна прокуратура України, Національна академія прокуратури України. Київ, 2016. 20 с.
- Лисенкова К. Правова сутність змагальності в кримінальному провадженні. *Юридичний вісник*. 2014. № 4. С. 334–337.
- Лисецький О. О. Слідчий як суб'єкт кримінального провадження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2018. 20 с.
- Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 1138/0/1-6 від 26 серпня 2016 р. URL: <http://sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/Лист%20Заступнику%20Генерального%20прокурора%20України%20Холодницького%20Н.І.^>
- Литвинчук О. І. Процесуальний статус слідчого в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007. 20 с.
- Литвинчук О. І. Функціональна структура досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 80–86.
- Літвінова І. Ф. Внутрішнє переконання прокурора у механізмі прийняття кримінально-процесуальних рішень. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 201–206.
- Літкевич Д. О. Теоретико-правові основи використання досягнень науково-технічного прогресу у кримінальній процесуальній формі : автореф. дис. ... доктора філософії : 081 – Право ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, 2020. 266 с.
- Літкевич Д. О. Право Європейського Союзу як детермінанта, що впливає на правову модель кримінальної процесуальної форми. *Правові новели*. 2018. № 6. С. 174–180.
- Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес : навчальний посібник. Київ : ВАІТЕ, 2014. 280 с.
- Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальна компетенція. Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2006. 188 с.

- Лобойко Л. М. Методи правового регулювання у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2007. 37 с.
- Лобойко Л. М. Принцип наукової обґрунтованості побудови сучасного кримінального процесу України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. Вип. 31. С. 40–54.
- Логінова Н. Дискреційні повноваження судді: правові та моральні аспекти. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2016. Вип. 11 (1). С. 166–167.
- Лопушняк Г. С. Інституційне забезпечення державної соціальної політики: теоретико-проблемні аспекти. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. № 2. С. 1–7.
- Лоскутов Т. О. Законні інтереси як елемент предмету правового регулювання у кримінальному процесі. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2012. Вип. 1. С. 110–118.
- Лоскутов Т. О. Права і законні інтереси: елемент предмету чи засоби правового регулювання у кримінальному процесі? *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 273–277.
- Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д. Слідчі (розшукові) дії як засоби інформаційного забезпечення кримінального провадження. *Інформація і право*. 2016. № 3. С. 68–72.
- Лунін С. В. Принцип змагальності сторін як конституційна гарантія справедливого судочинства в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 ; Академія адвокатури України. Київ, 2011. 19 с.
- Луспенник Д. Д. Зловживання процесуальними правами: законодавча регламентація, способи виявлення та шляхи протидії. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2015. № 6 (27). С. 150–171.
- Луцик В. В. Порушення кримінально-процесуальної форми при складанні обвинувального висновку, як підстава повернення кримінальної справи прокурору. *Університетські наукові записки*. 2008. № 1. С. 242–249.
- Лучко А. С. Теоретичні та практичні аспекти визнання доказів, що отримані під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, недопустимими у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 298–303.
- Львова О. Л. Моральні засади універсальності прав людини. *Альманах права*. 2020. Вип. 11. С. 138–145.
- Ляшенко Р. Д., Бальковська К. І. Шикана як особливий вид зловживання правом. *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. № 2. С. 15–21.
- Мазаракі Н. А. Медіація в Україні як соціальний та правовий інститут. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 169–173.
- Мазаракі Н. Співвідношення термінів «медіація» та «примирення». *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 226–229.
- Макаров М. А. Судовий контроль у кримінальному провадженні : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 340 с.
- Макбрайд Д. Проблеми застосування нового КПК: забезпечення відповідності стандартам ЄСПЛ. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 4. С. 46–51.

- Малетов Д. В. Щодо поняття «компетентність» судді Вищого антикорупційного суду. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 6. С. 3–7.
- Малиновська О. А. Сучасний розвиток міграційної політики ЄС та міграційні перспективи України. *Демографія та соціальна економіка*. 2021. № 2. С. 92–109.
- Маловацький О. В. Правова природа терміну зловживання правом. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2003. Вип. 8. С. 334–341.
- Малярченко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 512 с.
- Малярченко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2005. 35 с.
- Малярченко В. Провалена реформа, або Дещо про «реформаторські» зміни в прокуратурі та прокурорську майстерність. *Lexinform*. 27.02.2020. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/provalena-reforma-abo-deshho-pro-reformatorski-zminy-v-prokuraturi-ta-prokurorsku-majsternist/>.
- Малярченко В. Щодо тенденцій «реформування» українського судочинства. *Юридичний вісник України*. 23.01.2020. URL: <https://yvu.com.ua/vasyl-malyarenko-shhodo-tendentsij-reformuvannya-ukrayinskogo-sudochynstva/>.
- Малярчук Т. Про основні напрями оптимізації норм Кримінально-процесуального кодексу України. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 12. С. 180–183.
- Мамутов В. Проблеми науково-правової експертизи у контексті сталої судової практики судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 2. С. 88–95.
- Манасян А. Підготовка кандидатів на посаду судді та підвищення кваліфікації суддів у контексті питань захисту прав людини: досвід Академії юстиції Республіки Вірменія. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 1. С. 165–167.
- Маньгора В. В. Болонський процес і професійна підготовка юристів. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 14. С. 298–303.
- Маслов А. О. Інституційна структура та її еволюція у творчості Дагласа Норта. *Формування ринкової економіки* : збірник наукових праць / редкол. : О. О. Беляєв (відп. ред.). Київ : КНЕУ, 2010. Спеціальний випуск : Проблеми сучасної економіки та інституціональна теорія. С. 80–91.
- Марадіна Ю. С. Каткування: соціальна обумовленість і склад злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 276 с.
- Марисюк К., Слотвінська Н. Питання попередження злочинності щодо мігрантів у рішеннях XII Конгресу Організації Об'єднаних Націй з питань боротьби зі злочинністю та кримінального правосуддя 2010 р. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2018. № 894. С. 137–141.
- Маркуш М. А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 20 с.

- Маркуш М. А. Соціальна сутність змагальності. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 384–390.
- Маркуш М. Феномен змагальності та конституційно-правова модель змагальності у кримінальному процесі України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 2. С. 63–69.
- Мармаш В. Я. Порушення вимог кримінально-процесуального закону щодо порядку, строків, форми та змісту апеляційного оскарження судових рішень як підстава повернення справи до суду першої інстанції. *Адвокат*. 2009. № 6. С. 16–21.
- Марочкін О. І. Щодо питання мотивування кримінальних процесуальних рішень. *Право і суспільство*. 2017. № 1. С. 252–258.
- Мартинюк Р. Природа правових позицій органів спеціалізованого конституційного контролю: теоретико-правовий аспект. *Вісник Конституційного Суду України*. 2014. № 1. С. 76–86.
- Марчак В. Я. Поняття та юридико-психологічні особливості формування внутрішнього переконання судді *Європейські перспективи*. 2013. № 5. С. 83–88.
- Марченко А. Еволюція системи антикорупційних органів в Україні: від протидії до запобігання. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2020. Вип. 2. С. 70–79.
- Маслак Н. В. Деякі аспекти реалізації принципу пропорційності у національній системі кримінальної юстиції. *30 років розбудови Української державності та кримінальна юстиція як її базовий компонент: чого досягнуто і що втрачене?* : матеріали VII Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 16–17 вересня 2021 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 114–118.
- Матвієвська Г. В. Заочне провадження як форма кримінального судочинства. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3. С. 347–355.
- Меліхова Ю. А. Вплив культури мислення судді на якість його внутрішнього переконання. *Гілея*. 2018. Вип. 133. С. 146–148.
- Мельник О. В. Моральні засади провадження у досудових стадіях кримінального процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2006. 16 с.
- Мельник С. М. Процесуальна форма у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2001. 22 с.
- Мельничук С. Правові позиції в актах інтерпретаційної форми правотворчої діяльності. *Слово Національної школи суддів України*. 2016. № 1 (16). С. 42–49.
- Метелев О. П. Збирання цифрової інформації як окремий спосіб отримання доказів під час кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Вип. 60. С. 177–180.
- Метелев О. П. Проблеми визначення допустимості і належності цифрових (електронних) доказів у кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 224–238.
- Мешковський К. Е. Добросесність як нормоутворюючий принцип державного управління: уроки Платона і Аристотеля. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 23. С. 109–112.

- Микитин Ю. Відновне правосуддя у кримінальному процесі: міжнародний досвід та перспективи розвитку в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія прокуратури України. Київ, 2010. 19 с.
- Микитюк М. А. Роль та місце безпілотних літальних апаратів при забезпеченні безпеки осіб під час проведення масових заходів. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*. 2018. № 18. С. 41–47.
- Миколенко В. А. Правова модернізація органів прокуратури України в умовах європейської міждержавної інтеграції: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 ; Івано-Франківський університет права ім. Короля Данила Галицького. Івано-Франківськ, 2017. 373 с.
- Миколенко О., Неледва М. Тенденції розвитку національного законодавства про медіацію та медіатора у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 4 (29). С. 193–197. DOI: 10.32837/pyuv.v1i4(29).422
- Мирошниченко Ю. М. Змагальність кримінального судочинства України: історія, сучасність, перспективи. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 6 (3). С. 101–105.
- Мирошниченко Ю. Про критерій істини в кримінальному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 4. С. 206–210.
- Мирошниченко Ю. М. Про об'єктивну істину і змагальність кримінального судочинства. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2016. Вип. 11. С. 109–115.
- Мирошниченко Т. М. Реалізація засади диспозитивності під час кримінального процесуального доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Т. 2. Вип. 46. С. 109–113.
- Михайленко В. Еволюція судової практики у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану: запобіжні заходи. *Юридична газета*. 03.05.2022. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/evolyuciya-sudovoyi-praktiki-u-kriminalnomu-provadhenni-v-umovah-voennogo-stanu-zapobizhni-zahodi.html>.
- Михайленко В. В. Верховенство права як засада кримінального провадження. *Приватне та публічне право*. 2017. № 4. С. 128–133.
- Михайленко В. В. Застосування належної правової процедури як завдання кримінального провадження. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2020. № 1 (21). С. 1–17.
- Михайленко В. В. Очевидна недопустимість як критерій доказів у кримінальному провадженні. *Слово Національної школи суддів України*. 2019. № 2. С. 77–90.
- Михайленко В. В. Співвідношення засад верховенства права і законності у кримінальному процесі України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 6 (2). С. 158–163.
- Михайленко В. Процесуальні зловживання під час досудового розслідування. *Протокол*. 14.06.2021. URL: https://protocol.ua/ru/protseusualni_zlovgivannya_pid_chas_dosudovogo_ro_zsliduvannya/.
- Михайленко Д. Г. Обмеження принципу презумпції невинуватості нормою про незаконне збагачення в Україні: соціальна обумовленість та тест на пропорційність. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2015. Т. 17. С. 356–400.

- Мігашко В. Є. Вплив практики Європейського суду з прав людини на розвиток судової практики в Україні. *Молодий вчений*. 2019. № 2 (1). С. 184–188.
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
- Мілетич О. О. Зловживання правом: теоретико-прикладний аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2015. 21 с.
- Мілетич О. О. Проблеми юридичної кваліфікації категорії «зловживання правом» (загальнотеоретичний аспект). *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 60–63.
- Міліціанов Р. В. Сутність та зміст змагальності сторін як основної конституційної засади судочинства. *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. № 3. С. 27–34.
- Мілорадова Н. Е. Застосування тренінгових технологій у професійній підготовці слідчих (на прикладі тренінгу «Психологія допиту»). *Юридична психологія*. 2020. № 1 (26). С. 62–69. DOI: <https://doi.org/10.33270/03202601.62>
- Мінченко О. В. Роль нормативізму у формуванні правової позиції (юридико-лінгвістичний аспект). *Eurasian Academic Research Journal*. 2018. № 3 (21). С. 8–15.
- Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України (Rule of law Checklist at national level: case of. Ukraine) / за заг. ред. М. Козюбри ; передмова : С. Головатий ; упор. та автори коментарів : В. Венгер, С. Головатий, А. Засць та ін. Київ : Рада Європи ; Центр дослідження проблем верховенства права та його втілення в національну практику України Національного університету «Києво-Могилянська академія», 2021. 152 с.
- Мірошниченко А. Суддівський розсуд, судова помилка та суддівське свавілля: погляд через призму юридичної відповідальності суддів. 59 с. URL: <https://www.academia.edu/43070667>.
- Міхайліна Т. Ціннісноорієнтований концепт правосвідомості. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 119–123.
- Моїсєєв М. С. До питання організаційної структури Державного бюро розслідувань України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 5. С. 233–236.
- Моїсєєв О. М. Внутрішнє переконання в структурі експертних технологій. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2012. Вип. 12. С. 105–112.
- Мойсей Г. Г. Правові позиції Конституційного Суду України в понятійно-категоріальному апараті науки конституційного права України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 4 (1). С. 72–76.
- Морська Л. І. Модель системи формування медіаторської компетентності майбутніх юристів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. 2015. № 2. С. 20–27.
- Москаленко О. Концепція інституційного балансу в практиці Європейського Суду. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2014. № 18. С. 215–219.
- Мохонько О. О. Реалізація принципу змагальності сторін при застосуванні заходів процесуального примусу на стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2009. 16 с.

- Моцний Д. О., Давиденко С. В. Провокація вчинення злочину при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій у контексті захисту прав людини. *Форум права*. 2018. № 2. С. 90–97. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1286093>
- Мудрик А. Б., Кихтюк О. В. До питання професійної компетентності юриста. *Психологічні перспективи*. 2020. Вип. 35. С. 83–100.
- Найфлейш В. Д. Окрема думка судді у господарському процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 ; Національна академія наук України, Інститут економіко-правових досліджень. Київ, 2014. 20 с.
- 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Л. М. Лобойко, З. М. Саїдова. Київ : Арт-Дизайн, 2014. 48 с.
- Навроцький В. Правова експертиза у кримінальних справах. URL: http://uba.ua/documents/doc/v_navrockiy_speech.pdf.
- Навроцький В. О. Предмет, завдання та функції науки кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 1–14.
- Надибська О. Я. Аналіз об'єктивного та суб'єктивного в соціальній реальності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 3. С. 55–58.
- Наливайко Л. Р., Мала О. Р. Інтереси держави як предмет у структурі позовної діяльності прокурора у кримінальному провадженні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 2. С. 110–118.
- Насіленко Л. Професійна підготовка майбутніх юристів на основі компетентнісного підходу (з досвіду роботи Університету сучасних знань). *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2013. Вип. 6. С. 75–81.
- Насіленко Л. Формування комунікативної компетентності майбутніх юристів: досвід вищої школи України і Німеччини. *Порівняльна професійна педагогіка*. 2014. № 4 (3). С. 164–169.
- Нетеса Н. В. Суспільні та приватні інтереси в кримінальному праві: до питання пошуку балансу. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 33. С. 123–137.
- Новак Р. В. Кримінальне провадження на підставі угод в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2015. 214 с.
- Ноздріна М. О. Диспозитивність як елемент принципу змагальності у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2004. 20 с.
- Нор В., Капліна О. Роль доктрини в забезпеченні еволютивної динаміки кримінального процесуального права. *Право України*. 2022. № 1. С. 105–130.
- Нор В. Т. Істина у кримінальному судочинстві: ідея, догма права, реалізація. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2010. № 2. С. 1–14.
- Носевич Н. Р. Напрями вдосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань у сфері протидії злочинності. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 3 (68). С. 103–115.
- Носевич Н. Р. Державне бюро розслідувань як суб'єкт протидії злочинності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Донецький юридичний інститут МВС України. Кривий Ріг, 2020. 20 с.

- Неганов В. В. Використання висновків ревізій у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2018. 22 с.
- Нестор Н. В. Запровадження медіації в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2013. 231 с.
- Нетеса Н. В. Суспільні та приватні інтереси в кримінальному праві: до питання пошуку балансу. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 33. С. 123–137.
- Ніколайчук Г. А. Повноваження прокурора та їх реалізація у судовому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2019. 262 с.
- Ободовський О. Про процедуру порядку добору та призначення на посаду судді місцевого суду. *Право України*. 2022. № 2. С. 161–179.
- Ободовський О. Про процедуру призначення на посаду судді апеляційного суду. *Право України*. 2022. № 3. С. 80–100.
- Овакімян М. А. Дотримання та реалізація принципу змагальності у контексті доказування сторонами у кримінальному провадженні України. *Форум права*. 2014. № 3. С. 265–270.
- Овчаренко В. Правові позиції Конституційного Суду України: поняття, суть і можливості перегляду (продовження). *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 6. С. 61–72.
- Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія. Харків : Право, 2008. 304 с.
- Огородник А. П., Гордєєв В. В. Професійна підготовка судді: інтерактивні методи навчання та їх застосування. *Слово Національної школи суддів України*. 2016. № 1. С. 6–17.
- Одинцова І. М. Наявність виняткових прав сторони захисту як обов'язкова умова забезпечення принципів процесуальної рівності та змагальності сторін у кримінальному судочинстві України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 1. С. 92–94.
- Озар В. Г. Методика розслідування катування : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 ; ХНУВС. Харків, 2015. 214 с.
- Олейняш Е. М. Підстави визнання протоколу обшуку недопустимим доказом у справі. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2010. Вип. 22. С. 226–234.
- Олійник О. Місце і роль юридичної риторики в реалізації демократичного принципу змагальності сторін у судовому процесі. *Віче*. 2011. № 2. С. 30–32.
- Омаров А. А. Порівняльно-правовий аналіз інституту підслідності: досвід іноземних держав. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. Вип. 19. С. 158–161.
- Онiщенко Н. М. Аксиосфера сучасної держави та сприйняття права в суспільстві: проблеми теорії. *Проблеми філософії права*. 2008–2009. Том VI-VII. С. 49–53.
- Онiщенко Н. М., Сунегін С. О. Права і свободи дитини в умовах конвергенції правових систем: українські реалії та перспективи їх удосконалення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 12. С. 83–89.

- Оніщук М. В. Підготовка кандидатів на посаду судді – як загальнодержавне завдання. *Слово Національної школи суддів України*. 2017. № 2. С. 6–12.
- Онуфрієнко О. В. Концептуальні орієнтири універсального зближення моделей державного управління й одночасної правової конвергенції. *Держава та регіони*. 2015. № 1. С. 34–39.
- Орлова О. О. Катування, нелюдське та таке поведження чи покарання, що принижує людську гідність: розмежування понять. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3 (87). С. 62–68.
- Орлов Ю. Ю. Еволюція моралі: синергетичне бачення (Частина I. Людина: від об'єкта до суб'єкта соціальної еволюції). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2013. № 1–2. С. 113–129.
- Орлов Ю. Ю., Чернявський С. С. Використання електронних відображень як доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3. С. 13–25.
- Орлов Ю. Ю., Чернявський С. С. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 12–24.
- Осетрова О. С. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2016. 216 с.
- Острогляд О. В., Кіцелюк В. І. Правові та моральні засади суддівського розсуду як фактор позитивної відповідальності суддів. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького*. 2013. № 7. С. 265–271.
- Павлишин А. Проблеми встановлення істини у кримінальних справах. *Wroclawsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze*. 2011. № 2. С. 5–18.
- Панова А. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : монографія. Харків : Право, 2017. 256 с.
- Панова А. В. Проблемні питання відмежування провокації вчинення злочину від негласної діяльності з його контролю у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2015. № 5 (2). С. 222–229.
- Панов М. І. Доктрина кримінального права України: значення для науки і практики кримінального законотворення та правозастосування. *Право України*. 2020. № 2. С. 11–16.
- Панов М. Вступ до актуальної теми. Правова доктрина та її значення для практики правотворення, правозастосування і розвитку юридичної науки: методологічні аспекти дослідження. *Право України*. 2022. № 1. С. 9–22.
- Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. Вип. 2. С. 1–41.
- Панов М. І. Про співвідношення і взаємозв'язок понятійних апаратів наук кримінального циклу. *Право України*. 2019. № 9. С. 182–195.
- Панкевич О. З. Підстави обмежування прав людини: філософсько-правовий аспект. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3 (86). С. 141–148.

- Парасочкіна К. В. Деякі проблемні питання принципу змагальності на стадії досудового розслідування. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2005. Вип. 30. С. 160–165.
- Парфентій Л. А. Правоохоронні органи у сфері економічної безпеки: українські реалії та перспективи. *Право і безпека*. 2020. № 4 (79). С. 130–136. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.4.20>
- Пархоменко П. Деякі особливості застосування практики Європейського суду з прав людини в національному судочинстві: практичний аспект. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи*. Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 140–144.
- Пархоменко П. І. Спеціальний зал судових засідань як елемент правосуддя, дружнього до дитини: організаційно-правовий аспект. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 2. С. 16–26.
- Паршак С. А. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження у контексті правозахисної функції держави. *Європейські перспективи*. 2014. № 7. С. 157–162.
- Паска Б. В. Луцький судовий процес над Валентином Морозом та Дмитром Іващенко у 1965–1966 роках. *Гілея*. 2016. Вип. 104. С. 54–59.
- Патюк С. О. Завдання кримінального провадження України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 95–101.
- Патюк С. О. Цілі і завдання сучасного кримінального судочинства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2013. 17 с.
- Патерило І. В. Право як ціннісна категорія : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2006. 20 с.
- Пашук Т. Зловживання процесуальними правами: до загальнотеоретичної характеристики поняття (на матеріалах практики Європейського суду з прав людини). *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 1 (34). С. 166–175. DOI: 10.37566/2707-6849-2021-1(34)-14
- Пащенко О. О. Наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування як обставина соціальної обумовленості кримінально-правових норм. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 2. С. 129–140.
- Пеньков С. В., Шендрик В. В. Аналіз організації інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності Національної поліції України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3 (78). С. 66–73.
- Перепелиця Г. Загальні тенденції та відмінності у процесах трансформації України та країн Вишеградської групи. *Україна дипломатична*. 2013. Вип. 14. С. 1022–1060.
- Перетятко Г. В. Вплив моралі на правове регулювання в Україні: загальнотеоретичні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2018. 19 с.
- Перунова О. М. Вимоги щодо форми і змісту процесуальних актів-документів цивільного судочинства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Вип. 13 (2). С. 22–24.

- Петровський Е. П. Архівно-слідчі справи як джерело вивчення історії репресій в Україні у 1937–1938 рр. : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.06 ; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2006. 23 с.
- Пеший Д. Засада законності та її забезпечення у досудовому кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2016. 210 с.
- Пилипенко В. В. Історичний розвиток засади змагальності в кримінальному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 1. С. 175–189.
- Пиріг І. В. Шляхи вдосконалення криміналістичного забезпечення досудового розслідування. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63. С. 135–143.
- Писаревська О. В. Стратегічна компетентність у структурі професійної компетентності юристів-міжнародників (на прикладі досвіду університетів Франції). *Педагогічний альманах*. 2019. Вип. 42. С. 122–129.
- Півненко Л. В. Щодо змісту засади змагальності сторін у кримінальному провадженні. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2014. Вип. 22. С. 161–166.
- Пінто де Альбукерке П. Окрема думка. Шлях до справедливості / пер. з англ. та фр. В. А. Капліної ; упоряд., авт. передм. О. В. Капліна. Харків : Право, 2020. 552 с.
- Піх Ю. Засада встановлення матеріальної правди (істини) у світлі реформ кримінального процесуального законодавства Республіки Польщі. *Вісник Львівського університету*. 2020. Вип. 71. С. 132–146.
- Піх Ю. Матеріальна істина як мета та засада кримінального провадження Федеративної Республіки Німеччини. *Вісник Львівського університету*. 2019. Вип. 69. С. 161–172.
- Плотнікова А. В. Деякі процесуальні складнощі у виконанні завдань кримінального провадження. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди*. 2018. Вип. 28. С. 139–147.
- Повзик Є. В. Правові наслідки визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний університет «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2013. 20 с.
- Погорецький М. А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2014. № 2(10). С. 1–23.
- Погорецький М., Гриценко С. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. Вип. 91. С. 4–8.
- Погорецький М. А., Волкотруб С. Г. Удосконалення кримінального процесуального законодавства щодо підслідності органів досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 71–80.
- Погорецький М. А. Зміст та форма кримінально-процесуальних відносин. *Вісник університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 9. С. 170–175.
- Погорецький М. А., Саленко О. В. Забезпечення особі права на ефективну, реальну та практичну правову допомогу в кримінальному провадженні в контексті практики

- Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. Вип. 44. С. 128–133.
- Погорецький М. А., Старенький М. С. Повноваження слідчих органів Державного бюро розслідувань: проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 32–48.
- Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б. Науковий висновок щодо тлумачення окремих положень Кримінального процесуального кодексу України та Кримінального кодексу України. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 188–191.
- Погорецький М. А., Гринюк В. О. Науковий висновок щодо тлумачення окремих положень Кримінального процесуального кодексу України. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 193–199.
- Погорецький М. А., Гринюк В. О., Старенький О. С. Науковий висновок щодо доктринального тлумачення змісту статей 36 та 284 Кримінального процесуального кодексу України, зазначених у листі керівника Головного підрозділу детективів НАБУ від 27.02.2018 р. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 200–202.
- Погорецький М. А. Рецензія на монографію «Криміналістика ХХІ століття: місце у системі наукового знання». *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2013. № 1082. Вип. 16. С. 360–361.
- Погребняк С. П. Основоположні принципи права : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.
- Погребняк С. Роль позитивної дискримінації в загальній концепції рівності. *Університетські наукові записки*. 2008. № 1 (25). С. 23–28.
- Погребняк С. Тест на пропорційність. *Юрист України*. 2013. № 2. С. 5–10.
- Погребняк О. С. Необхідність запровадження судового прецеденту в Україні як результат зближення двох правових систем. *Право і безпека*. 2013. № 4. С. 14–19.
- Погрібний О. О. Проблема співвідношення цілей і засобів у правоохоронній діяльності: соціолого-правовий аналіз. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 33. С. 8–12.
- Погрібна В. Л. Соціолого-правовий аналіз співвідношення цілей і засобів у правозастосовній діяльності. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2012. № 2 (12) С. 305–310.
- Подковенко Т. Концепція природного права Густава Радбруха. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 3 (27). С. 37–42. DOI: 10.35774/app2021.03.037
- Подолінська І. С. Засада змагальності та її реалізація у діяльності сторони захисту у кримінальному провадженні. *Європейські перспективи*. 2013. № 9. С. 104–109.
- Подлегаєв К. М. Проблеми реалізації правових позицій Європейського суду з прав людини та прецедентної практики Верховного Суду України у кримінальних провадженнях. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 1 (2). С. 160–164.
- Полянський А. О. Верховенство права як окремий елемент системи загальних засад кримінального провадження в Україні. *Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди*. 2019. № 29. С. 110–116. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2640317>
- Полянський Є. Ю. Правова доктрина як базисна концепція права: природа, структура, значення. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2015. Т. 17. С. 297–313.

- Полянський Т. Зловживання процесуальними правами: юридичні засоби попередження та можливості їх удосконалення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 31–38.
- Полянський Т. Природно-правові критерії оцінки дотримання заборони зловживання правом: їх зміст та взаємодія. *Юридична Україна*. 2013. № 8. С. 14–21.
- Полянський Т. Т. Зловживання правом: загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2011. 16 с.
- Полянський Т. Т. Соціально-філософські інтерпретації явища зла у контексті дослідження зловживання правом. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2012. № 6. С. 146–153.
- Понад 12 тисяч українців не отримують компенсацію від Європейського суду. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/ponad-12-tysyach-ukrajintstiv-ne-otrymayut-kompensatsiyu-vid-evropejskoho-sudu/>.
- Постанова ОП ККС ВС від 12.02.2020 р. (справа № 453/225/19)
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87602679>.
- Постанова ВП ВС від 16.10.2019 р. (справа № 640/6847/15-к)
URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85174578>.
- Постанова ВП ВС від 18.03.2020 р. (справа № 640/20859/18).
URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88952174>.
- Постанова ВП ВС від 22.04.2019 р. (справа № 236/893/17).
URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81552802>.
- Постанова ВС від 18.04.2018 р. (справа № 569/1111/16-к).
URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73532589>.
- Постанова ВС від 12.09.2018 р. (справа № 523/6472/14-к).
URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76947335>.
- Постанова ВС від 20.04.2021 р. (справа № 457/529/20).
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96503082>.
- Постанова ВС від 07.12.2022 р. (справа № 385/619/16 ; провадження № 51-2496км21).
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107834205>.
- Попович О. В. Забезпечення виконання завдань кримінального провадження як об'єкт процесуального керівництва прокурора в сучасному кримінальному процесі. *Право і суспільство*. 2014. № 5.2. С. 343–347.
- Потильчак О. І. Добір та підготовка суддів: аналіз міжнародно-правових актів зарубіжного та вітчизняного законодавства. *Юридична наука*. 2014. № 11. С. 173–180.
- Почтовий М. М. Про вичерпність переліку засад кримінального провадження. *Юридична наука*. 2020. № 9 (111). С. 157–163. DOI: 10.32844/2222-5374-2020-111-9.19
- Почтовий М. М. Про співвідношення публічних і приватних інтересів у кримінальному судочинстві. *Юридична наука*. 2020. № 8 (110). С. 214–220. DOI: 10.32844/10.32844/2222-5374-2020-110-8.27
- Пояркова Т. К. «Мегатренди» – методологія дослідження кризового процесу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2010. Вип. 4. С. 49–54.

- Право і прогрес: запити громадянського суспільства : монографія / Ю. С. Шемшученко та ін. ; заг. ред. Н. М. Оніщенко ; ІДП НАНУ. Київ : Наук. думка, 2020. 367 с.
- Правосуддя в Україні під час війни з Росією. День за днем. Лютий 24, 2022 – Березень 23, 2022. Uajusticeinwar. 133 с.
- Практичний посібник з питань боротьби з корупцією та службовими правопорушеннями. Женева : Женевський центр демократичного контролю над збройними силами, 2012. 416 с. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/DCAF%20-%20Toolkit%20Police%20Integrity_Ukrainian.pdf.
- Присяжнюк І. Проблеми визначення завдань кримінального провадження. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 5–10.
- Прилуцький П. В. Диференціація внутрішнього переконання судді в кримінальному процесі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 5. С. 52–57.
- Прилуцький П. В. Проблема істини в теорії кримінального судочинства. *Вісник Запорізького державного університету*. 2004. № 2. С. 192–194.
- Прилуцький С. В., Савчук І. І. Проблема зловживання правом прокурором у кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 50–59.
- Припхан І. І. Категорії «право» та «мораль» в теорії українського конституціоналізму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. Вип. 20. Ч. 1. Т. 1. С. 181–184.
- Про адвокатуру та адвокатську діяльність : проєкт Закону України від 06.09.2018 р. № 9055. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64557.
- Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
- Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення добору та підготовки прокурорів : пояснювальна записка до проєкту Закону України від 25.02.2021 № 5158. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71239.
- Про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України : проєкт Закону України від 26.10.2020. № 3196-д. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70243.
- Про затвердження Положення про помічника судді : рішення Ради суддів України 18.05.2018 № 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr021414-18#Text>.
- Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки : постанова КМУ від 04.03.2023 р. № 220. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF?find=1&text=%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%B5%D1%81#w1_5.
- Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021–2024 роки : розпорядження КМУ від 02.12.2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>.
- Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : наказ МВС України від 06.07.2017 № 570. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17?find=1&text=%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD#w1_1.

- Процюк І. В. Форма державного правління: до питання про співвідношення форми і змісту. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 25. С. 3–16.
- Прядко О., Белозьоров Р. *Особливості форматів сучасних телесеріалів*. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв*. 2018. № 2. С. 107–121. DOI: 10.31866/2617-2674.2.2018.151824
- Пустовійт Р. Ф., Кочума І. Ю. Пріоритетні напрями вдосконалення інституційного середовища розвитку людського потенціалу в Україні. *Фінансовий простір*. 2013. № 1. С. 70–81.
- Пушкар П. В. Заборона катувань та інші форми жорстокого поводження чи покарання: застосування практики Європейського суду з прав людини. *Європейський суд з прав людини. Судова практика*. 2011. С. 50–113.
- Пушкар П. В. Угода про визнання вини у сучасному кримінальному процесі: порівняльно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2005. 182 с.
- Пшенічко С. О. Повноваження слідчого судді з розгляду та вирішення скарг у досудовому провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 20 с.
- Рабінович П. М., Дудаш Т. І. Аргументи у правовій аргументації: деякі загальнотеоретичні аспекти. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 3. С. 47–68.
- Рабінович П., Гончаров В. Перегляд Конституційним Судом України власних правових позицій як засіб охорони функцій Основного Закону. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5. С. 147–153.
- Рабінович П. Наука філософії права: до характеристики предмета й методології. *Проблеми філософії права*. 2003. Том 1. С. 22–26.
- Рабінович П. М., Панкевич І. М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти). Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування академії правових наук України / редкол. : П. М. Рабінович (голов. ред.). Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 3. Львів : Астрон, 2001. 108 с.
- Рабінович П., Раданович Н. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації (загальнотеоретичні аспекти). Львів : Астрон. 2002. 192 с.
- Рабінович С. Європейська природно-правова думка та криза ціннісно-нормативної свідомості. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. № 40. С. 35–43.
- Радбрух Г. П'ять хвилин філософії права. *Проблеми філософії права*. 2004. Том II. С. 95–97.
- Ратнова А. В. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні : дис. ... доктора філософії : 081 – Право ; Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 248 с.
- Рева Р. Р. Правові позиції Конституційного Суду України: основні ознаки та визначення. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 132. С. 37–45.
- Рембач О., Перкатий Р. Теоретичні засади формування самоосвітньої компетентності у майбутніх юристів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2018. Вип. 3. С. 1–16.
- Реформа СБУ. URL: <https://ssu.gov.ua/reforma-ssu>.

- Резнікова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 23–35.
- Рибак О. О. Перевірка на добросесність працівників правоохоронних органів Чеської Республіки. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 4 (3). С. 44–49.
- Рибікова Г. В. Забезпечення принципу змагальності в кримінальному процесі України. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2019. № 4. С. 177–182.
- Ринажевський Б. М. Становлення національної державності в Закарпатті (1918–1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2004. 19 с.
- Рікер П. Право і справедливість / пер. із фр. О. Сирцова, В. Каденко. Київ : Дух і літера, 2002. 216 с.
- Рішення у справі «Луценко проти України» (заява № 6492/11) від 03.07.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_852#Text.
- Рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції (конституційності) ст. 368-2 Кримінального кодексу України від 26.02.2021 р. № 1-р/2019. *Офіційний вісник України*. 2019. № 36. С. 122.
- Рішення КСУ у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 96-1, 96-2 ККУ (щодо спеціальної конфіскації) від 30.06.2022 р., № 1-р/2022 (справа № 1-22/2020(391/20)). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-22#Text>.
- Рогальська В. Кримінально-процесуальні аспекти діяльності Державного бюро розслідувань: проблемні питання. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 16 червня 2018 р.). Одеса : Юридична література, 2018. С. 265–269.
- Рогальська В. В. Змагальність у досудовому провадженні (за матеріалами діяльності слідчих підрозділів органів внутрішніх справ) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2012. 20 с.
- Рогальська В. В. Змагальність у досудовому провадженні : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2012. 171 с.
- Рогатинська Н. З. Встановлення об'єктивної істини як мета доказування. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 4. С. 268–271.
- Рогатинська Н. З., Олійник Ю. І. Деякі аспекти визнання доказів недопустимими під час судового розгляду. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 3 (3). С. 137–140.
- Рогатинська Н. З., Лісецька Л. О. Визнання доказів недопустимими внаслідок порушення засад кримінального провадження. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. Вип. 2. С. 180–185.
- Рогатюк І. В. Теоретичні, правові та праксеологічні основи кримінальної процесуальної діяльності прокурора у досудовому розслідуванні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2018. 604 с.
- Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження : монографія. Ужгород : Ліра, 2011. 368 с.

- Рогач О. Я. Поняття меж здійснення суб'єктивних прав в контексті дослідження категорії зловживання правом. *Форум права*. 2011. № 2. С. 786–791.
- Рогач О. Я. Правові позиції Конституційного Суду України: окремі аспекти. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 1. С. 78–82.
- Рожнова В. В. Недопустимість доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 301–306.
- Рожок Л. П. Поняття «правові позиції Конституційного суду України» та їх місце в процесуальних актах суду. *Право і суспільство*. 2015. № 5-2. Ч. 2. С. 74–78.
- Розумовський О. С. Зловживання процесуальними правами за чинним кримінальним процесуальним законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 247–252. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.38>
- Романюк А. Б. Вплив правових позицій Конституційного Суду України на формування вітчизняного кримінально-процесуального права. *Університетські наукові записки*. 2011. № 2. С. 298–303.
- Романюк А. Б., Канюка І. М. Процесуальна економія та ефективність кримінального судочинства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2012. Вип. 12. № 1028. С. 332–336.
- Романюк В. В. Окремі питання нормативного закріплення мети і завдань кримінального провадження щодо неповнолітніх як засіб відображення його охоронної спрямованості. *Право і безпека*. 2014. № 1. С. 114–119.
- Ромовська З. В. Судова влада: про те, що болить. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 16 жовтня 2020 р.). Київ : ВАІТЕ, 2020. С. 23–25.
- Роль процесуального керівника – прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури на досудовій стадії процесу : звіт за результатами досліджень / кол. авт. Ю. Белоусов, В. Венгер, А. Орлеан, В. Яворська. Київ : Експертний центр з прав людини, Міжнародний фонд «Відродження», 2018. 141 с.
- Саатов Р. Д. Професійна підготовка суддів в умовах проведення судової реформи. *Інтернаука*. 2018. № 7 (1). С. 109–112.
- Савченко О. В. Рефлексивна компетентність як важливий фактор організації системи рефлексивного досвіду на особистісному рівні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 1 Т. 1. С. 98–105.
- Савченко О. В. Рефлексивна компетентність – важливий фактор організації системи рефлексивного досвіду на метакогнітивному рівні. *Технології розвитку інтелекту*. 2016. Т. 2. Вип. 1. С. 1–20.
- Савчин М. Moral integrity (моральна цілісність, добросесність) суддів як складова правової держави. *Слово Національної школи суддів України*. 2019. Вип. 2 (27). С. 6–22.
- Сасенко Г. Ю. Провадження на підставі угод у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ. 2017. 254 с.
- Самбор М. А. Застосування електронних засобів контролю як одного з обов'язків, що покладаються на підозрюваного, обвинуваченого під час обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, за нормами Кримінального процесуального кодексу

- України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 1. С. 125–131.
- Самойленко О. А., Чердинцев Ю. Г. Питання визнання джерелом доказів у кримінальному провадженні електронних (цифрових) документів. *Криміналістика і судова експертиза*. 2022. Вип. 67. С. 169–177.
- Самсін І. Професійна підготовка суддів в Україні. *Слово Національної школи суддів України*. 2014. № 1. С. 138–142.
- Санагурська Г. М., Куп'янська А. М. Поняття, ознаки та функції окремої думки судді конституційної юстиції: теоретичний аналіз. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. 2019. Вип. 8. С. 83–93. DOI: <https://doi.org/10.36477/2616-7611-2019-08-09>
- Сафонова О. Ю. Підвищення кваліфікації та професійна підготовка суддів: концепція дискурсу. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. С. 217–224.
- Сачко О. В. Забезпечення верховенства права при застосуванні особливих форм, порядків та режимів кримінального провадження : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара, Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2019. 499 с.
- Сачко О. В. Забезпечення верховенства права під час застосування спрощених та інших особливих форм і режимів кримінального провадження. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 6 (1). С. 133–136.
- Себайн Дж. Г., Торсон Т. Л. Історія політичної думки / пер. з англ. М. Габлевич, І. Гарник та ін. Київ : Основи, 1997. 838 с.
- Северінова О. Б. Правова доктрина та її застосування в сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 4 (69). С. 32–38. DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-32-38>
- Селіванов А. Характерні ознаки доктринального верховенства та незмінюваності правових позицій Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5. С. 50–56.
- Семеніхін І. В. Правова доктрина: поняття, ознаки, структура. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 132. С. 26–36.
- Семенов В. В., Терешкевич А. І. Використання новітніх технологій та досягнень науки й техніки в кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2015. Вип. 60. С. 117–125.
- Семерак О., Семерак І. Відновне правосуддя в Україні в контексті нового Кримінального процесуального кодексу України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 28 (3). С. 110–114.
- Семчик В., Поліводський О. Науково-правова експертиза як форма доктринального тлумачення законодавства. *Право України*. 2013. № 5. С. 413–414.
- Сердюк І. Інтерпретація поняття «методологічний підхід» у сучасній правничій науці. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 52–58. DOI: [10.31733/2078-3566-2018-6-52-58](https://doi.org/10.31733/2078-3566-2018-6-52-58)
- Сердюк В. В. Змагальність сторін як засада судочинства в Україні. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 85–93.

- Сердюк В. В. Судова влада та її місце в теорії поділу влади. *Вісник Академії адвокатури України*. 2006. Вип. 5. С. 38–46.
- Сердюк В. В. Право на судовий захист у контексті змагальності сторін. *Адвокат*. 2012. № 9. С. 4–18.
- Сердюк В. П. Внутрішнє переконання у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 6 (3). С. 134–137.
- Сергеева Л. М. Інституційне освітнє середовище професійного навчального закладу. *Педагогічний альманах*. 2015. Вип. 25. С. 112–117.
- Середа Ю. М. Принцип змагальності на досудовому слідстві у кримінальному судочинстві України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 6. С. 104–110.
- Сидоренко О. М. Право та мораль як основні способи правового впливу на поведінку суб'єктів. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 405–420.
- Сизоненко А., Брисковська О. Актуальні проблеми призначення та проведення позапланових ревізій за зверненням органів досудового розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 135–146.
- Сисоєнко Г. І. Змагальність і правова позиція у кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2017. Т. 14. № 1. С. 105–111.
- Систематизувати несистематизоване: ВС створив пошукову Базу правових позицій. *Юридична газета*. 20.07.2021. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/sistemativuvati-nesistemativovane-vs-stvoriv-poshukovu-bazu-pravovih-pozicij.html>.
- Системи освіти та підготовки поліції в регіоні ОБСЄ. Київ, 2018. 164 с.
- Ситник П. Фахова підготовка майбутніх юристів у закладах вищої освіти: сучасний стан і проблематика. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2019. Вип. 26 (1). С. 194–197.
- Сімонович Д. В. Доктринальні засади структури та системності кримінального процесу України: стадії та окремі провадження : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2016. 42 с.
- Сімонович Д. В. Мета та завдання кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. № 29. Ч. 2. Т. 3. С. 265–269.
- Січевлюк В. А. Взаємозв'язок теоретичних концептів юриспруденції та юридичної практики (на прикладі категорії «правова суб'єктність»). *Альманах права*. 2021. Вип. 12. С. 94–99.
- Скомаров О. В., Рибалка Н. О. Діяльність національного антикорупційного бюро України: адміністративно-правові аспекти : монографія. Київ : АртЕк, 2017. 208 с.
- Скригонюк М. І. Нова кримінальна процесуальна форма і перспективи розвитку криміналістики в Україні. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2012. Вип. 2. С. 315–324.
- Скрипник А. В. Використання інформації з електронних носіїв у кримінальному процесуальному доказуванні : автореф. дис. ... доктора філософії : 081 – Право ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. 2021. 369 с.
- Скрипник Д. О. Правові позиції Верховного суду у кримінальному провадженні: поняття, ознаки та класифікація. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 2. С. 215–218.

- Сливич І. І. Прискорені та спрощені провадження в кримінальному судочинстві України: визначення та доцільність застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 31 (3). С. 97–100.
- Сливич І. І. Заочне і спрощене провадження в кримінальному судочинстві та проблеми еволюції процесуальної форми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 41 (2). С. 180–184.
- Слінько С. В. Теоретичні проблеми процесуальної форми у кримінальному процесі. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2011. Вип. 7. С. 172–174.
- Слінько Т. М., Рева Р. Р. Правові позиції Конституційного Суду України з питань діяльності судів загальної юрисдикції. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 117. С. 3–13.
- Словник іншомовних слів / уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ : Наукова думка, 2000. 680 с.
- Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол. : І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970 – 1980. Т. 3 : / ред. Тому : Г. М. Гнатюк, Т. К. Черторизька. 1972.
- Сметаніна Н. В., Петрівна Л. С. Добросесність як одна із вимог реформування судової влади. *Право і суспільство*. 2018. № 6 (2). С. 182–186.
- Смоков С. М. Внутрішнє переконання слідчого і його роль при прийнятті процесуальних рішень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2002. 13 с.
- Сопронюк І. О. Принцип процесуальної економії у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Академія адвокатури України. Київ, 2011. 20 с.
- Соловей Г. В. Теоретичні аспекти принципу змагальності в кримінальному процесі. *Форум права*. 2012. № 1. С. 883–887.
- Соловей Г. В. Принцип змагальності відповідно до правових позицій Європейського суду з прав людини. *Право і безпека*. 2012. № 2. С. 15–19.
- Соловей Г. В. Реалізація принципу змагальності в кримінальному процесі зарубіжних країн. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 166–172.
- Сорока С. О., Римарчук Г. С. Кримінальний процес в Україні: історія і сучасність. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 850. С. 553–562.
- Сподарик М. Б. Окрема думка судді суду загальної та конституційної юрисдикції: порівняльно-правове дослідження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 54–57. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-1/12>
- Справа Василя Стуса. Збірка документів з архіву колишнього КДБ УРСР / уклад. В. Кіпіані. Харків : Віват, 2019. 688 с.
- Стамбульський протокол від 9 серпня 1999 р. Посібник з питань ефективного розслідування і документування фактів катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-06/Istanbul%20Protocol%20in%20Ukrainian.pdf>.

- Старенький О. С. Потерпілий як суб'єкт доказування у кримінальному провадженні: проблеми реалізації засади змагальності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 43 (2). С. 189–193.
- Стащак М. В. Співвідношення понять «оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження» та «оперативно-розшукове супроводження кримінального провадження». *Право і безпека*. 2013. № 4. С. 117–123.
- Стемковська О. Інституційне забезпечення трансформації місцевого самоврядування в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2016. Вип. 1. С. 48–51.
- Степанова Т. В., Найфлейш В. Д. Окрема думка судді як складова суддівського угляду в господарському судочинстві : монографія. Одеса : Фенікс, 2015. 196 с.
- Степанов А. Б. Ефективність правового регулювання оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час проведення досудового розслідування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 360–363.
- Степанов А. Б. Співвідношення прокурорського нагляду, відомчого та судового контролю під час досудового розслідування. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 23 с.
- Степанов О. С. Належність та допустимість доказів у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09 ; Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2007. 16 с.
- Степанюк Р. Л., Лапта С. П. Можливості розвитку криміналістичної науки в Україні з огляду на досвід США. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 3. С. 289–296.
- Стефанчук М. М. Теоретико-методологічні та організаційно-правові засади реалізації прокуратурою України представницької функції : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.10 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2018. 471 с.
- Стеценко Ю. В. До поняття об'єктивності в судочинстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. Вип. 10-1(2). С. 118–120.
- Стецюк Б. Основні стадії кримінального процесу УСРР на початку 1920-х рр. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 37–43.
- Стецюк Б. Завершальні стадії кримінального процесу за КПК УСРР 1922 і 1927 рр. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4 (1). С. 163–170.
- Стовба О. В. Буття права у правовій ситуації як онтологічна засада верховенства права. *Проблеми філософії права*. 2005. Том III. № 1–2. С. 24–31.
- Столітній А. Автоматизований кримінальний процесуальний контроль. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3. С. 89–94.
- Столітній А. Вдосконалення електронного сегмента кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2017. № 2 (2). С. 187–191.
- Столітній А. В Електронне кримінальне провадження на досудовому розслідуванні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2018. 42 с.

- Столітній А. В. Електронне кримінальне провадження на досудовому розслідуванні : дис. ... докт. юрид. наук 12.00.09 ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2018. 648 с.
- Столітній А. Електронне кримінальне провадження: передумови виникнення, сучасний стан та перспективи розвитку : монографія. Київ : АртЕк, 2016. 723 с.
- Стратій О. Психолого-правові особливості кримінального провадження на підставі угод : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2015. 19 с.
- Стрельцов В. Ю. Інституційний баланс як гарантія демократичного врядування в ЄС. *Теорія та практика державного управління*. 2009. Вип. 1 (24). С. 440–445.
- Строков І. В. Загальні цілі боротьби зі злочинністю та сучасні криміналістичні засоби їх досягнення. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. № 13. С. 3–8.
- Субота Є. В. Інформаційно-психологічний вплив ЗМІ. *Вісник ХДАК*. Вип. 49. 2016. С. 120–130.
- Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку : монографія / авт. кол. : В. Бігун, І. Бойко, Т. Бондарук та ін., І. Усенко (кер. кол.). Київ : Наукова думка, НАН України, 2014. 503 с.
- Сунегін С. О. До питання про визначення основних засад сучасної правової конвергенції. *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 88–96.
- Сухонос В. В. Прокуратура в системі державних органів України: теоретичний аналіз сучасного стану та перспектив розвитку : монографія. Суми : Університетська книга, 2008. 447 с.
- Тертишник В. М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2009. 404 с.
- Тертишник В. М. Гарантії прав і свобод людини та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2009. 40 с.
- Тертишник В. М. Інтегративна модель засади верховенства права та її реалізація в розвитку доктрини й процесуальної форми змагального кримінального судочинства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 187–193. DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-187-193
- Тертишник В. М. Реалізація правових позицій і прецедентної практики Європейського суду з прав людини в розв'язанні проблем кримінально-процесуального права України. *Правова позиція*. 2016. № 1. С. 7–13.
- Тесленко М. Юридична сила і значення правових позицій Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2003. № 4. С. 36–41.
- Тетерятник Г. К. Уніфікація та диференціація процесуальної форми: синергетичний підхід. *Revista Științifică Internațională «Supremația Dreptului»*. 2017. № 1. С. 136–142.
- Тимченко Г. П., Дем'янова О. В. Процедура пілотної постанови Європейського суду з прав людини в світлі оптимізації процесуальної форми діяльності судової влади. 2014. URL: <https://kia.court.gov.ua/sud2690/1j/4q/121406/>.

- Тітко Е. В. Національна та міжнародна безпека в контексті захисту прав людини в умовах сьогодення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 2. С. 126–139.
- Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 37 с.
- Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 484 с.
- Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України : монографія. Харків : Право, 2015. 448 с.
- Тітко І. Приватний інтерес як категорія кримінального процесуального права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 249–258.
- Тіщенко В. В. Сучасний стан і деякі проблеми розвитку криміналістичної методики розслідування злочинів. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 170–180.
- Тіщенко В. В. Технологічний підхід як новаційний напрямок у розвитку криміналістичної науки. *Науковий вісник Львівської комерційної академії*. 2015. Вип. 2. С. 316–325.
- Тіщенко В. В. Технологія та евристика як складові пізнавальної діяльності у розслідуванні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 188–194.
- Ткаченко В. В. Сучасний стан протидії катуванню, іншому жорстокому поводженню працівників міліції з людьми в Україні та пропозиції щодо його покращання. *Наука і правоохорона*. 2015. № 1. С. 21–25.
- Ткаченко Н. Використання спеціальних знань відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України. URL: <http://old.minjust.gov.ua/42780>.
- Ткаченко Н. М. Сутність експертного забезпечення кримінального провадження. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 165–172.
- Ткачук П. Правові позиції Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2006. № 2. С. 10–21.
- Токаренко К. В. Рішення слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження. *Юридична наука*. 2016. № 1. С. 148–155.
- Токвіль А. Про демократію в Америці / перекл. з фр. Г. Філіпчука, М. Москаленка ; передм. А. Жардена. Київ : Видавничий дім «Всесвіт», 1999. 590 с.
- Толочко О. Еволюція ідеї гуманізму у вітчизняному кримінальному процесі (X століття – початок XVIII століття). *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 124–134.
- Толстенко Ю. О. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: заборона катувань. *Право і суспільство*. 2014. № 1.2. С. 315–318.
- Томєєв О. А. Спеціальна підготовка кандидатів на посаду прокурора як теоретична та практична проблема. *Держава і право*. 2015. Вип. 67. С. 41–51.

- Томчук М., Торічний О. Соціально-психологічний аналіз професійної компетентності майбутніх юристів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2016. Вип. 2. С. 1–12.
- Топчій О. Гуманістичні аспекти професійної освіти як основа моделювання процесу підготовки слідчих у вищих навчальних закладах міністерства внутрішніх справ України. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка*. 2011. Вип. 99. С. 223–230.
- Торбас О. О. Особливості визначення підслідності ДБР у кримінальному провадженні. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 16 червня 2018 р.). Одеса : Юридична література, 2018. С. 269–272.
- Торбас О. О. Розсуд у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. 41 с.
- Торбас О. О. Суб'єктивні детермінанти розсуду в кримінальному процесі. *Правова позиція*. № 4 (25). 2019. С. 120–123. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-2.21>
- Топорецька З. Позапланові перевірки в кримінальному провадженні (за матеріалами судової практики 2017 року). *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 7. С. 148–152.
- Трекке А. С. Кримінальне провадження на підставі угоди про визнання винуватості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» ; Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2018. 223 с.
- Трофименко В. До питання щодо поняття та значення диференціації кримінально-процесуальної форми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. № 18. С. 139–142.
- Трофименко В. Кримінальна процесуальна форма в контексті сучасної кримінальної процесуальної політики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1. С. 130–140.
- Трофименко В. Кримінальна процесуальна форма як соціально-правова цінність. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4. С. 154–164.
- Трофименко В. М. Процесуальна форма: сутність і значення у кримінальному судочинстві. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 120. С. 202–209.
- Трофименко В. М. Співвідношення кримінальної процесуальної форми й норм моралі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 35 (2.3). С. 145–150.
- Туманянц А. Р., Криворучко Д. В. Зловживання правом на початок проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій без дозволу слідчого судді. *Аналітично-порівняльне право*. 2022. № 4. С. 364–370. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.66>
- Туманянц А. Р., Крицька І. О. Стандарти забезпечення законності здійснення негласної діяльності у кримінальному процесі крізь призму правових позицій Європейського суду з прав людини. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 152. С. 111–123.
- Турок В. Інституційне забезпечення державної політики у сфері протидії торгівлі людьми в Україні. *Evropský politický a právní diskurz*. 2015. Sv. 2. Vyd. 1. S. 221–228.

- Турянський Ю. Права людини нового покоління: суспільна мораль vs людська гідність. *Публічне право*. 2019. № 3 (35). С. 9–15.
- Тюрін Г. Є. Організаційно-правові основи участі прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017. 250 с.
- Тюрін Г. Є. Організаційно-правові основи участі прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017. 20 с.
- Тютюнник В. В. Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обгрунтованого вироку суду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 20 с.
- Тютюнник В. В. Окремі питання оцінки недопустимості доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. *Форум права*. 2014. № 1. С. 490–496.
- Тютюнник В. В. Окремі питання визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 27. С. 526–534.
- Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика : монографія. Харків : Друкарня МАДРИД, 2012. 196 с.
- Уваров В. Г. Проблеми реалізації принципу юридичної визначеності при застосуванні контролю за вчиненням злочину. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 545–550.
- Уваров В. Г. Принцип верховенства права та пропорційності в кримінальному провадженні з урахуванням правових позицій Європейського Суду з прав людини. *Право і суспільство*. 2014. № 6.2. С. 210–214.
- Удалова Л. Д., Хабло О. Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу : монографія. Київ : Дакор, 2010. 175 с.
- Узун Ю. В. Управління міграційними процесами: глобальні та регіональні тенденції. *Політикус*. 2019. Вип. 2. С. 56–65.
- Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 13.10.2022 р. (справа № 991/4007/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106745806>.
- Ухвала Вищого антикорупційного суду від 28.11.2022 р. (справа № 991/5782/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107633398>.
- Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 20.07.2020 р. (провадження № 11-п/803/974/20 ; справа № 175/1196/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90507771>.
- Ухвала Другої судової палати Касаційного кримінального суду ВС від 08.04.2019 р. (справа № 686/27849/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81020530>.
- Ухвала Зарічного районного суду м. Суми від 25.02.2020 р. (справа № 591/4756/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87818518>.
- Ухвала Касаційного кримінального суду ВС від 04.08.2020 р. (справа № 127/12340/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90755400>.
- Ухвала Макарівського районного суду Київської області від 24.01.2019 р. (справа № 370/2771/16-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79411910>.

- Ухвала Малиновського районного суду м. Одеси від 02.09.2020 (справа № 521/14339/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91616925>.
- Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 21.09.2020 р. (справа № 757/40291/20-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96584485>.
- Ухвала Рівненського міського суду від 08.12.2021 р. (справа № 569/8027/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102128108>.
- Ухвала Третьої колегії суддів Другого сенату КСУ від 23.11.2022 р. (справа № 3-37/2022(75/22)). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v176u710-22#Text>.
- Ухвала Чернівецького апеляційного суду від 23.04.2021 р. (справа № 11-кп/822/76/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96490031>.
- Фазекош О. Гарантії зі знаком «мінус». Національна асоціація адвокатів України. 21.09.2018 р. URL: <https://unba.org.ua/publications/3572-garantii-zi-znakom-minus.html>.
- Феденько С. М. Інституційне забезпечення фінансування охорони здоров'я. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2015. Вип. 11 (2). С. 80–86.
- Федорів В. Які нові можливості з'являються у досудового розслідування під час воєнного стану? У рамках вебінару ААУ Ірина Гловюк та Віктор Завтур поділитись своїми думками стосовно воєнних оновлень у КПК. *Закон і бізнес*. 16.05.2022. URL: https://zib.com.ua/ua/151432-yaki_mozhливosti_zyavlyayutsya_u_dosudovogo_rozsliduvannya_p.html.
- Федоренко О. Зміст професійної компетентності юриста. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2018. Вип. 1. С. 87–93.
- Федулова Л. І. Вплив глобальних мегатрендів на розвиток науки «державне управління». *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2019. Вип. 1. С. 12–22.
- Фейербах П. Й. А. Ідея та необхідність універсальної юридичної науки. Природне право, філософія права, загальне правознавство. *Порівняльне правознавство*. 2012. № 3–4. С. 328–339.
- Ференець О. Б. Організаційно-правові засади антикорупційної діяльності прокуратури : монографія. Київ : Слово, 2018. 208 с.
- Фоміна Т., Рогальська В. Запобіжні заходи в умовах воєнного стану: що змінилось. *Закон і бізнес*. 19.05.2022. URL: https://zib.com.ua/ua/151472-zapobizhni_zahodi_v_umovah_voennogo_stanu_scho_zminilos.html.
- Фоміна С. В. Європейський досвід застосування критерію моральних якостей суддів конституційної юрисдикції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 72 (1). С. 104–108. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.18>
- Фомін С. Б. Засоби забезпечення розумності строків кримінального провадження за новим КПК України. *Форум права*. 2012. № 2. С. 735–741.
- У Держстаті розповіли, скільки в Україні людей з інвалідністю. *Радіо Свобода*. 24 червня 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraina-invalidnist-statystyka/31324501.html>.

- Францевич А. П. Системний підхід до дослідження проблеми взаємодії Державного бюро розслідувань з органами державної влади. *Наукові записки*. 2020. Вип. 9. С. 145–149.
- Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. Київ : АТІКА, 2005. 332 с.
- Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. Київ, 2015. 208 с.
- Фулей Т. Добір і підготовка суддів та прокурорів у Португалії. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 2. С. 101–106.
- Футей Б. Окрема думка та соціальні перетворення: важливість судових рішень. *Наукові записки НаУКМА*. 2016. Т. 181. С. 35–38.
- Хамар У. Аналіз відношення між категоріями зміст і форма. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2017. Вип. 1. С. 170–176.
- Хабло О. Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2009. 22 с.
- Хабло О. Ю. Шкода як обов'язкова ознака зловживання правом у кримінальному процесі. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 143–148.
- Хахановський В. Г., Гуцалюк М. В. Особливості використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях. *Криміналістичний вісник*. 2019. № 1. С. 13–19.
- Хилюк С. «Злочин і кара» у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. № 8 (4). С. 108–125.
- Хилюк С. В. Розвиток науки кримінального права України після відновлення її державної незалежності (питання Особливої частини) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2007. 16 с.
- Хмарук Т. Правова природа окремої думки судді Конституційного Суду України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. Nr. 4 (26). P. 40–44.
- Ходанович В. О. Інститут судової експертизи як джерело доказів в кримінальному судочинстві України та Австрії: порівняльно-правовий аспект. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11. № 3. С. 162–169.
- Холодило П. В. Кримінальне провадження на підставі угод про визнання винуватості : дис. ... канд. юрид. наук : (доктора філософії) : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. 296 с.
- Холостенко А. В. Питання забезпечення кримінального провадження, що виникають при розслідуванні злочинів у сфері одержання неправомірної вигоди. *Криміналістика і судова експертиза*. 2014. Вип. 59. С. 161–168.
- Хомишин І. Добросесність як складова діяльності публічних посадових осіб в контексті боротьби з корупцією. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2021. Т. 8. № 4. С. 62–67.
- Хомінець В. В. Сутність диференціації кримінально-процесуальної форми. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 37. С. 40–47.
- Хопта С. Ф. Внутрішнє переконання судді як основа ухвалення правосудних рішень. *Альманах права*. 2017. Вип. 8. С. 397–400.

- Хорсуненко О. В. Прокуратура України та країн-членів Європейського Союзу: порівняльне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2019. 224 с.
- Хотинська-Нор О. З. Вплив правових позицій Європейського суду з прав людини на розвиток правосуддя в Україні: матеріальний аспект. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11. № 3. С. 8–18.
- Хохлова Т. Форми зловживання правом: теоретико-правовий аспект. *ScienceRise: Juridical Science*, 2020. № 4. С. 23–28. DOI: 10.15587/2523-4153.2020.216734
- Ценко М. Б. Формування комунікативної компетентності майбутніх юристів. *Вісник Національного університету «Юридична академія України ім. Я. Мудрого»*. 2014. № 4. С. 41–50.
- Цивінський О. І., Дуфенюк О. М. Проблемні питання судово-економічної експертизи у кримінальному провадженні. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 2. С. 291–295. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.2.51>
- Цивінський О. І., Дуфенюк О. М. Оптимізація проведення позапланових ревізій, перевірок та призначення економічних експертиз у кримінальному провадженні. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 3 С. 276–283. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.45>
- Цимбалюк М. Суспільно буттєва рівновага та онтологія справедливості. *Право України*. 2011. № 3. С. 212–219.
- Цувіна Т. Принцип пропорційності у цивільному судочинстві. *Право України*. 2018. № 10. С. 50–63.
- Цуркан М. І. Професійна компетентність у процедурах добору на посаду судді та кваліфікаційного оцінювання суддів. *Юридична Україна*. 2019. № 8. С. 58–65.
- Цуркан М. І. Професійна компетентність у процедурах добору на посаду судді та кваліфікаційного оцінювання суддів. *Слово Національної школи суддів України*. 2018. № 4. С. 22–34.
- Цюприк І. В. Перспективи функціонування Державного бюро розслідувань як суб'єкта боротьби з організованою злочинністю. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 177–186.
- Чепис О. І. Баланс і дисбаланс інтересів суб'єктів права інтелектуальної власності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 223–227.
- Чепис О. І. Баланс інтересів суб'єктів права інтелектуальної власності крізь призму принципів пропорційності та справедливості. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Вип. 85. С. 246–241. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i85.1875>
- Чепис О. І. Об'єктивне та суб'єктивне в категорії «інтерес». *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 66. С. 56–65.
- Черновський О. К., Скуляк І. А. Внутрішнє переконання судді. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. 2011. Вип. 15. С. 116–121.
- Черновський О. К. Вплив християнської етики на формування внутрішнього переконання судді. *Наше право*. 2014. № 7. С. 186–190.

- Черновський О. К. Вплив попередньої судимості обвинуваченого на формування внутрішнього переконання судді. *Право.ua*. 2015. № 1. С. 96–99.
- Черновський О. К. Вплив «Якірного ефекту» на формування внутрішнього переконання судді. *Наше право*. 2016. № 2. С. 78–80.
- Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення кримінального провадження. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 1. С. 32–37.
- Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення кримінального провадження: рівні, напрями та форми реалізації. *Криміналістика і судово експертиза*. 2020. Вип. 65. С. 40–51.
- Чорноусько М. В. Здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 259 с.
- Чувакова Г. М. Зловживання правом як вид правових аномалій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 440–445.
- Чупрікова І. Л. Допустимість доказів у світлі нового Кримінального процесуального кодексу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2016. 20 с.
- Чурикова І. В. Всебічність, повнота й об'єктивність процесуальної діяльності слідчого : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2009. 16 с.
- Шаповалова І. Застосування слідчим суддею практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні : дис. ... доктора філософії (081 – Право) ; ДДУВС. Дніпро, 2020. 273 с.
- Шапутько С. В. Повноваження слідчого судді щодо судового контролю у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2018. 21 с.
- Шевченко А. В. Суддівський розсуд і суддівське свавілля: межі дозволеного та відповідальність за їх порушення. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 111–120.
- Шевченко А. Порушення вимог щодо неупередженого розгляду справи, зокрема порушення правил щодо відводу (самовідводу) як підстава для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. Вип. 2. С. 106–111.
- Шевчук І. М. Правова природа окремої думки судді Конституційного Суду України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 23. Ч. I. Т. 1. С. 160–163.
- Шевчук І. М. Правові позиції Конституційного Суду України. *Форум права*. 2012. № 4. С. 1064–1069.
- Шевчук М. І. Визнання доказів недопустимими: право суду чи його обов'язок? *Право і суспільство*. 2017. № 4 (2). С. 207–215.
- Шемшученко Ю. С., Оніщенко Н. М. До питання про формування і розвиток державно-правових інститутів незалежної України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 8. С. 5–12.

- Шемшученко Ю. С., Тертишник В. М. Доктринальні проблеми забезпечення верховенства права у процесі конституційної й судово-правової реформи в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск*. 2017. Ч. 1. С. 46–52.
- Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К. Проблеми розроблення інноваційних засад техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 27. С. 156–165.
- Шепітько В. Ю. Криміналістика як система наукових знань в умовах глобальних загроз і трансформації злочинності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 4–9. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.01>
- Шепітько М. В. Концептуальні засади розвитку криміналістики та судових наук. *Архів кримінології та судових наук*. 2020. № 1. С. 89–97. DOI: <https://doi.org/10.32353.ACFS.1.2020.07>
- Шибіко В. П. Проблема забезпечення прав потерпілого за новим КПК України 2012 року. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 307–313.
- Шибіко В. Щодо призначення і завдань кримінального судочинства України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2011. Вип. 88. С. 16–19.
- Шило О. До питання щодо диференціації кримінально-процесуальної форми. *Право України*. 2010. № 9. С. 180–187.
- Шипілов Л. М. До питання про поняття та сутність зловживання правом. *Право і безпека*. 2010. № 1. С. 6–9.
- Шкелебей В. А. Примирення обвинуваченого з потерпілим як підстава для закриття кримінальної справи. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. Вип. 24. С. 320–331.
- Шостенко О. І. Можливість перегляду Конституційним Судом України власних правових позицій. *Форум права*. 2012. № 2. С. 795–803.
- Шопіна І. М. Правові та організаційні засади підвищення ефективності професійної діяльності слідчих ОВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 ; Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2004. 20 с.
- Шпак О. О. Організація роботи прокурора з процесуального керівництва досудовим розслідуванням : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 ; Національна академія прокуратури України. Київ, 2016. 227 с.
- Шульга А. О. Відносно народовладдя та справедливості в кримінальному провадженні України. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 2. С. 125–130.
- Шульга А., Коваленко Е. Моральність кримінально-процесуальних відносин. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 3 (15). С. 171–176.
- Шульга А. О. Елементи інституту народовладдя на стадії досудового розслідування як фактор моральності у кримінальному процесі. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 4. С. 131–137.
- Шульга А. О. Участь сторін у доказуванні: морально-правовий аспект. *Правовий часопис Донбасу*. 2017. № 3-4. С. 185–191.

- Шульган І. І. Прокурор в кримінальному процесі. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2020. 238 с.
- Шульгін С. О. Провокація (підбурювання) особи на вчинення злочину працівниками правоохоронного органу як підстава для закриття кримінального провадження або постановлення виправдувального вироку. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 96–102.
- Шульгін С. О. Оцінка слідчим і прокурором доказів при прийнятті процесуальних рішень на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Науково-дослідний інститут публічного права ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ МВС України. Київ, 2021. 260 с.
- Шумило М. Є. Роль науки в критичній рефлексії положень КПК України. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи* : матеріали Міжвідомчої науково-практичної конференції (м. Київ, 24 листопада 2017 р.) : у 2 ч. Київ : НАВС, 2017. Ч. 1. С. 21–23.
- Шумило М. Оперативно-розшукові заходи у структурі досудового розслідування в проєкті КПК України (проблеми унормування і правозастосування). *Право України*. 2012. № 3–4. С. 452–462.
- Шумило М. Є., Юрка Р., Капліна В. А. Інформаційна теорія доказів та проблеми використання електронних засобів доказування у кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2019. Т. 26, № 2. С. 137–152.
- Шуміло І. А. Деякі аспекти імплементації заборони катування, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 33. С. 64–68.
- Щасна А. Е. Морально-правові критерії застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2015. № 5.2 (3). С. 236–240.
- Щербанюк Д. В. Формування в судового експерта внутрішнього переконання про доцільність реалізації права на експертну ініціативу. *Правові новели*. 2018. № 4. С. 295–300.
- Щегель Н. І. Кримінальне переслідування: зміст та форма : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2007. 18 с.
- Щиголь О. Нова концепція процесуального становища потерпілого та його представників у кримінальному провадженні з урахуванням засади процесуального віктимцентризму. *Юридичний вісник*. 2021. № 2. С. 177–185. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2171>
- Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2020 рік. Київ : Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, 2021. 355 с. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/schoricha-dopovid-2020.pdf>.
- Щорічна доповідь про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. Київ : Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, 2023. 242 с. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/images/documents/annual-report-2022.pdf>.
- Щорічний звіт про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2020 році. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2021/04/02/20210402145846-32.pdf>.

- Щорічний звіт про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2021 році. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2022/04/02/20220402214603-22.pdf>.
- Щорічний звіт про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2022 році. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2023/03/31/20230331153828-89.pdf>.
- Щур К. С. Роль внутрішнього переконання слідчого під час оцінки доказів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 71. С. 474–481.
- Юдківська Г. Ю. Принцип пропорційності в системі захисту прав людини. *Слово Національної школи суддів України*. 2015. № 4 (13). С. 118–123.
- Ющик О. Юридична доктрина України: актуальність і науково-методичні основи. *Право України*. 2021. № 2. С. 13–28.
- Юрчишин В. М. Функції прокурора у досудовому розслідуванні: теорія і практика : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2016. 443 с.
- Яворська Г. Х. Комунікативна компетентність майбутнього юриста – складова професійної компетентності. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. 2011. № 1–2. С. 59–65.
- Яворська Н. В. Формування професійної компетентності майбутніх юристів у контексті стандартизації. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. 2017. № 2. С. 223–228.
- Яворський Б. І. Сприяння захисту як необхідна умова забезпечення функціонування засади змагальності у кримінальному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2010. 20 с.
- Ягунов Д. В. «Malleus Maleficarum» сучасного суспільства: передумови і поширеність тортур у XXI столітті та політика протидії тортурам. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса*. 2020. С. 58–97. DOI: <https://doi.org/10.31558/2617-0248.2020.5.8>
- Якимчук М., Лизогоуб Б. Актуальні проблеми професійної підготовки суддів і прокурорів у аспекті європейської інтеграції України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 3. С. 10–15.
- Яковинець А. І. Сутність процесуальної форми кримінального процесу. *Право і безпека*. 2011. № 4. С. 139–142.
- Ямненко Т. М. Огляд джерельної бази дослідження питань, пов'язаних зі зловживанням правом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 32 (3). С. 80–83.
- Янковий М. О. Генеза наукових досліджень щодо процесуального та організаційного забезпечення кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 237–240.
- Яновська О. Г. Зміст засади змагальності та правові умови її реалізації в кримінальному провадженні. *Держава і право*. 2013. Вип. 59. С. 343–349.
- Яновська О. Г. Дотримання принципу змагальності при відкритті матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій стороні захисту. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 81–89.

- Яновська О. Г. Роль суду в змагальному кримінальному судочинстві. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 87–91.
- Яновська О. Співвідношення мети та засобів як етична проблема адвокатської діяльності. *Юридична Газета*. 2017. № 12 (562). С. 38–39.
- Яновська О. Г. Теоретичні та організаційні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.10 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2011. 36 с.
- Яремчук В. О. Роль новітніх науково-технічних засобів та криміналістичних знань у діяльності слідчого. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. Вип. 67. С. 342–344. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.64>
- Ярмак А. Д., Шарович Д. Я. Особливості та специфіка тлумачення і застосування національними судами положень ЄКПЛ та практики ЄСПЛ. *Молодий вчений*. 2021. № 4 (2). С. 284–287.
- Ярмиш О., Мельник Р. Спеціалізовані антикорупційні інституції: світовий досвід та національна модель. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 144–155.
- Ярошенко В. М. Транспарентність та відкритість влади як механізми становлення інституту демократичної громадянськості. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили*. 2012. Т. 182. Вип. 170. С. 85–91.
- Ясиновський І. Г. Імплементация процедури медіації в українське законодавство: теоретико-правовий аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2016. 295 с.
- Abdalla A. Yayilgan S. A Review of Using Online Social Networks for Investigative Activities. *Social Computing and Social Media*. 2014. P. 3–12.
- Abuse of process in criminal proceedings – overview
URL: https://www.lexisnexis.com/uk/lexispsl/corporatecrime/document/391421/591N-VY01-F188-N16S-00000-00/Abuse-of-process-in-criminal-proceedings_overview.
- Abuse of process. The Criminal Law Notebook.
URL: http://criminalnotebook.ca/index.php/Abuse_of_Process.
- Alafair B. Prosecutorial Passion, Cognitive Bias, and Plea Bargaining. *Marquette Law Review*. 2007. Vol. 91. P. 183–211.
- Aleinikoff T. A. Constitutional Law in the Age of Balancing. *The Yale Law Journal*. 1987. Vol. 96. P. 943–1005.
- Alexy R. Constitutional Rights, Balancing, and Rationality. *Ratio Juris*. 2003. Vol. 16 (2). P. 131–140.
- Alkon C. The U.S. Supreme Court's Failure To Fix Plea Bargaining: The Impact Of Lafler And Frye. *Hastings Constitutional Law Quarterly*. 2014. Vol. 41 (3). P. 561–622.
- Allredge J. The «CSI Effect» and Its Potential Impact on Juror Decisions. *Themis: Research Journal of Justice Studies and Forensic Science*. 2015. Vol. 3. P. 114–126.
- Analysis of statistics 2022. Council of Europe – European Court of Human Rights. 2023.
URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2022_ENG.pdf.
- Annual Report 2019. Council of Europe – European Court of Human Rights. 2020.
URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2019_ENG.pdf.

- A Review of the FBI's Handling of the Brandon Mayfield Case. URL: <https://oig.justice.gov/sites/default/files/archive/special/s0601/final.pdf>.
- Arnardóttir O. M. Res Interpretata, Erga Omnes Effect and the Role of the Margin of Appreciation in Giving Domestic Effect to the Judgments of the European Court of Human Rights. *The European Journal of International Law*. 2017. № 28 (3). С. 819–843.
- Atkinson A. B., Marlier E. Analysing and measuring social inclusion in a global context. Economic and social affairs. United Nations. New York. 2010. 82 p. URL: <https://www.un.org/esa/socdev/publications/measuring-social-inclusion.pdf>.
- Bagaric M., Clarke J., Rininger W. Plea Bargaining: From Patent Unfairness to Transparent Justice. *Missouri Law Review*. 2019. Vol. 84. P. 1–46.
- Baldwin J. M., Eassey J. M., Brooke E. J. Court Operations during the COVID-19 Pandemic. *American Journal of Criminal Justice*. 2020. Vol. 45. P. 743–758. DOI: 10.1007/s12103-020-09553-1
- Barak A. Proportionality and Principled Balancing. *Law and Ethics of Human Rights*. 2010. Vol. 4 (1). P. 1–16.
- Barazzetti L., Sala R., Scaioni M. and other. 3D scanning and imaging for quick documentation of crime and accident scenes. Sensors, and Command, Control, Communications, and Intelligence (C3I) Technologies for Homeland Security and Homeland Defense XI. 2012. Vol. 835910. DOI: <https://doi.org/10.1117/12.920728>
- Bar-Gill O., Gazal O. Plea bargains only for the guilty. *University of Michigan*. 2004. P. 18–28. URL: http://repository.law.umich.edu/law_econ_archive/art30.
- Baskin D., Sommers I. Crime-show-viewing habits and public attitudes toward forensic evidence: The «CSI Effect» revisited. *The Justice System Journal*. 2010. Vol. 31 (1). P. 97–113.
- Beery B. T. Tiered balancing and the fate of Roe V. Wade: how the new Supreme Court majority could turn the Undue-Burden standard into a Deferential Pike test. *Kansas Journal of Law and Public Policy*. 2019. Vol. XXVIII. P. 395–424.
- Bell F., Bennett Moses L., Legg M., Silove J. Zalnieriute M., AI Decision-Making and the Courts A guide for Judges, Tribunal Members and Court Administrators. Sydney: The Australasian Institute of Judicial Administration Incorporated, 2022. 46 p.
- Benedict N. Fingerprints and the Daubert Standard for Admission of Scientific Evidence: Why Fingerprints Fail and a roposed Remedy. *Arizona Law Review*. 2004. Vol. 46. P. 519–549.
- Bergman Blix S., Wettergren A. The emotional interaction of judicial objectivity. *Forthcoming, Oñati Socio-Legal Series*. 2019. DOI: <https://doi.org/10.35295/osls.iisl/0000-0000-0000-1031>
- Blahuta R. I., Blikhar V. S., Dufeniuk O. M. Transfer of 3D Scanning Technologies Into the Field of Criminal Proceedings. *Science and innovation*. 2020. Vol. 16 (3). P. 84–91. DOI: <https://doi.org/10.15407/scine16.03.084>
- Blikhar V., Dufeniuk O., Blikhar M. Balance of “goal-means” in the system of Criminal procedure or can a good goal justify evil means? *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*. 2021. Vol. II (4). P. 1801–1817. DOI: 10.18491/beytulhikme.1804
- Blikhar M., Dufeniuk O., Blikhar V. The Philosophy of the European Court of Human Rights: Axiological Paradigm. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*. 2020. Vol. 10 (2). P. 355–371. DOI: 10.18491/beytulhikme.1559

- Bolgár V. Abuse of Rights in France, Germany, and Switzerland: A Survey of a Recent Chapter in Legal Doctrine. *Louisiana Law Review*. 1975. Vol. 35. P. 1016–1036.
- Bostanci E. 3D Reconstruction of Crime Scenes and Design Considerations for an Interactive Investigation Tool. *International Journal of Information Security Science*. Vol. 4. No. 2. P. 50–58.
- Brewer P. R., Barbara L. L. Media Use and Public Perceptions of DNA Evidence. *Science Communication*. 2010. Vol. 32 (1). P. 93–117. DOI: 10.1177/1075547009340343
- Bronitt S. Balancing Security and Liberty: Critical Perspectives on Terrorism Law Reform. Fresh Perspectives on the “War on Terror”. 2008. С. 65–83. DOI: 10.22459/FPWT.07.2008.05
- Buden B. Children of postcommunism. *Radical Philosophy*. 2010. № 159 (Jan/Feb). URL: <https://www.radicalphilosophy.com/article/children-of-postcommunism>.
- Buchanan J. M. Positive Economics, Welfare Economics, and Political Economy. *Journal of Law and Economics*. 1959. Vol. 2. P. 124–127.
- Bukar Kagu A. Globalisation of Plea Bargaining: An imperative reform or a compromise of ideals? *Strathclyde Law Review*. 2017. Vol. 3. Issue I. P. 10–23.
- Brants C., Franken S. The protection of fundamental human rights in criminal process. General report. *Utrecht Law Review*. 2009. Vol. 5 (2). P. 7–65. DOI: <http://doi.org/10.18352/ulr.102>
- Byers M. Abuse of Rights: An Old Principle, A New Age. *McGill Law Journal*. 2002. Vol. 47. P. 389–431.
- Cardozo B. The Nature of Judicial Process. New Haven: Yale University Press, 1921. URL: https://constitution.org/1-Constitution/cmt/cardozo/jud_proc.htm.
- Case of Aksoy v. Turkey: Judgment of the European Court of Human Rights, 18 December 1996 (Applications no. 100/1995/606/694). URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b67518.html>.
- Case of Aydin v. Turkey: Judgment of the European Court of Human Rights, 25 September 1997 (Applications no. 57/1996/676/866). URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b7228.html>.
- Case of Burmych and others v. Ukraine, 12 October 2017 (Applications nos. 46852/13 et al.) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178082>.
- Case of Chahal v. United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights, 15 November 1996 (Applications no. 22414/93). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58004>.
- Case of Ireland V. The United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights, 18 January 1978. (Application no. 5310/71) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>.
- Case of Klass and others v. Germany: Judgment of the European Court of Human Rights, 6 September 1978 (Application no. 5029/71). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57510>.
- Case 9/56, Meroni & Co., Industrie Metallurgische S.p.A. v. High Authority, [1957–1958]. ECR. P. 157–176. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61956CJ0010&from=FR>.
- Case of Maestri v. Italy. Judgment of the European Court of Human Rights, 17 February 2004 (Application no. 39748/98). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-61638>.

- Case of Mamatkulov and Askarov v. Turkey, 4 February 2005 (Applications nos. 46827/99 and 46951/99). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68183>.
- Case of Labita v. Italy Judgment of the European Court of Human Rights, 06 April 2000 (Applications no. 26772/95). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-6867>.
- Case of Nosko and Nefedov v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights, 30 October 2014 (Applications nos. 5753/09 and 11789/10). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-147441>.
- Case of Selmouni v. France: Judgment of the European Court of Human Rights, 28 July 1999 (Applications no. 25803/94). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58287>.
- Case of Sequeira v. Portugal: Judgment of the European Court of Human Rights, 20 October 2009 (Application no. 18545/06). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95156>.
- Case of Serkov v. Ukraine, 7 July 2011 (Application no. 39766/05). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-105536>.
- Case of Scoppola v. Italy (No. 2), 17 September 2009 (Application no. 10249/03). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126165>.
- Case of Ramanaukas v. Lithuania: Judgment of the European Court of Human Rights, 5 February 2008 (Application no. 74420/01). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84935>.
- Case of Teixeira de Castro v. Portugal: Judgment of the European Court of Human Rights, 09 June 1998 (Application no. 25829/94). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58193>.
- Case of Vanyan v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights, 15 December 2005 (Application no. 53203/99). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71673>.
- Case of Vilho Eskelinen and Others v. Finland, 19 April 2007 (Application no. 63235/00). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80249>.
- Case of Vyrentsov v. Ukraine, 11 April 2013 (Application no. 20372/11) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172042>.
- Chojniak Ł. O zasadzie prawdy materialnej w procesie karnym w świetle Konstytucji RP. *Państwo i Prawo*. 2013. № 9. S. 18–29.
- Chamon M. The institutional balance, an ill-fated principle of EU law? *European Public Law*. 2015. № 21 (2). P. 371–392.
- Chin J. M., Workewych L. The CSI Effect. *Law, Crime and Criminology, Law and Society*. 2016. Jul. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199935352.013.28
- Choo A. L-T. Abuse of Process and Judicial Stays of Criminal Proceedings : monograph / 2-nd edn. Oxford : Oxford Monographs on Criminal Law and Justice, 2008 ; online edn. : Oxford Academic, 2009. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199280834.001.0001>
- Chng M. Modernising the Criminal Justice Framework – The Criminal Procedure Code 2010. *Singapore Academy of Law Journal*. 2011. Vol. 23. P. 23–57.
- Cohen I. M., Corrado R. R. State torture in the contemporary world. *International Journal of Comparative Sociology*. 2005. Vol. 46 (1–2). P. 103–131.
- Cohen-Eliya M., Porat I. American balancing and German proportionality: The historical origins. *International Journal of Constitutional Law*. 2010. Vol. 8. Issue 2. P. 263–286. DOI: 10.1093/icon/moq004

- Cole S. A., Dioso-Villa R. Investigating the «CSI Effect» Effect: Media and Litigation Crisis in Criminal Law. *Stanford Law Review*. 2009. Vol. 61 (6). P. 1335–1373.
- Covey R. D. Signaling and Plea Bargaining's Innocence Problem. *Washington and Lee Law Review*. 2009. Vol. 66. P. 73–130.
- Craig P. P. Institutions, Power and Institutional Balance. The Evolution of EU Law. *Oxford University Press*. 2011. P. 41–84. DOI: 10.2139/ssrn.3748492
- CSI's use 3D Laser Technology to Save Time, Record Evidence, and Protect Officers. URL: <https://www.crimesceneinvestigator.edu/2015/09/csis-use-3d-laser-technology-to-save-time-record-evidence-and-protect-officers/>.
- Cueto-Rua J. Abuse of Rights. *Louisiana Law Review*. 1975. Vol. 35. P. 965–1013.
- Cullen A. Defining Torture In International Law: A Critique of the Concept Employed by the European Court of Human Rights. *California Western International Law Journal*. 2003. Vol. 34. P. 29–46.
- Daly K. Aims of the Criminal Justice System. 2003. 11 p. URL: <https://www.researchgate.net/publication/29451914>.
- Digard L., Washington II M., Sorage S. In the Shadows: A Review of the Research on Plea Bargaining Ram Subramanian. *Vera Institute of Justice*. 2020. 72 p. URL: <https://www.vera.org/downloads/publications/in-the-shadows-plea-bargaining.pdf>.
- De La Feria R. On Prohibition of Abuse of Law as a General Principle of EU Law. *EC Tax Review*. 2020. Vol. 29 (4). P. 142–146.
- Devers L. Plea and Charge Bargaining. Research Summary. URL: <https://bja.ojp.gov/sites/g/files/xyckuh186/files/media/document/PleaBargainingResearchSummary.pdf>.
- Douglass N. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. 152 p.
- Donald A. Gordon J., Leach Ph. The UK and the European Court of Human Rights. Human Rights and Social Justice Research Institute. London : London Metropolitan University, 2012. 241 p.
- Dufeniuk O. The ECHR impact on the formation of supranational and national Human Rights Paradigm (Ukrainian context). *Ideology and Politics Journal. Universal Norms in a Time of Sovereigntism*. 2021. Issue 1 (17). P. 232–251. DOI: <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2021.01.00011>
- Duff R. A. Inclusion, Exclusion and the Criminal Law. *Policy Futures in Education*. 2003. № 1 (4). P. 699–715. DOI: <https://doi.org/10.2304/pfie.2003.1.4.7>
- Dzheziarou K. What is law for the European Court of Human Rights? *Georgetown Journal of International Law*. 2018. Vol. 49. P. 89–134.
- Eatley G., Hueston H. H., Price K. A Meta-Analysis of the CSI Effect: The Impact of Popular Media on a Juror's Perception of Forensic Evidence. *Politics, Bureaucracy, and Justice*. Vol. 5. No. 2. P. 1–10.
- Egli P. Another Step in the Reform of the European Court of Human Rights: The Report of the Group of Wise Persons. *Zaö RV*. 2008. Vol. 68. P. 155–173.

- Eski S., Eski Y. Dutch tolerance of torture? CIA extraordinary rendition flights in the Netherlands. *Palgrave Communications*. 2017. № 3 (17084). URL: <https://www.nature.com/articles/palcomms201784>.
- European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment Adopted at the 31-st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3-4 December 2018). URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-forpublication-4-december-2018/16808f699c>.
- European Network of Forensic Sciens. URL: <http://enfsi.eu>.
- Fabbrini F. A Principle in Need of Renewal? The Euro-Crisis and the Principle of Institutional Balance. *Centro Studi sul Federalismo*. 2016. 22 p. URL: http://www.csfederalismo.it/images/Research_paper/CSF-RP_FFabbrini_Institutional-Balance_July2016.pdf.
- Farrow T. C. W. What is Access to Justice? *Osgoode Hall Law Journal*. 2014. № 51.3. P. 957–988.
- Feist A. The Effective Use of the Media in Serious Crime Investigations. Policing and Reducing Crime Unit. Paper 120. London, 1999. 54 p. URL: <https://www.politieacademie.nl/kennisenonderzoek/kennis/mediatheek/PDF/3435.pdf>.
- Fletcher G. P. The Presumption of Innocence in the Soviet Union. *Ucla L. Rev.* 1968. № 15. P. 1203–1225.
- Fletcher G. P. Law and Morality: A Kantian Perspective. *Colum. L. Rev.* 1987. Vol. 87. P. 533–558.
- Foglesong T. S., Solomon H. Jr. Crime, Criminal Justice and Criminology in Post-Soviet Ukraine. Washington : NIJ, 2001. 113 p.
- Fondebrider L. Forensic Guide to the Investigation, Recovery And Analysis of Human Skeletal Remains. Argentine Forensic Anthropology Team (EAAF). 2020. URL: <https://eaaf.org/wp-content/uploads/2020/11/EAAF-Forensic-Guide-for-the-investigation-recovery-and-analysis-of-human-skeletal-remains.pdf>.
- Furtmayr H., Frewer A. Documentation of torture and the Istanbul Protocol: applied medical ethics. *Medicine, Health Care, and Philosophy*. 2010 Vol. 13 (3). P. 279–286. DOI: 10.1007/s11019-010-9248-1
- Gaub F. Global Trends to 2030. Challenges And Choices For Europe. April 2019. An Inter-Institutional EU Project. 52 p. URL: https://ec.europa.eu/assets/epsc/pages/espas/ESPAS_Report2019.pdf.
- Gershman B. L. The Prosecutor's Duty to Truth. *Georgetown Journal of Legal Ethics*. 2001. Vol. 14. P. 309–354.
- Ginsburg R. B. The Role of Dissenting Opinions. *Minnesota Law Review*. 2010. Vol. 95. P. 1–8.
- Girdwoyń P. Opinia biegłego w sprawach karnych w europejskim systemie prawnym. Warszawa : Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, 2011. 182 s.
- Global Trends 2040: A More Contested World. The National Intelligence Council. URL: https://www.dni.gov/files/ODNI/documents/assessments/GlobalTrends_2040.pdf.
- Global Strategic Trends – Out to 2045. Strategic Trends Programme. 172 p. URL: https://espas.secure.europarl.europa.eu/orbis/sites/default/files/generated/document/en/MinofDef_Global%20Strategic%20Trends%20-%20202045.pdf.

- Goldstein A. S. The state and the accused: balance of advantage in criminal procedure. *The Yale Law Journal*. 1960. Vol. 69. P. 1149–1199.
- González-Núñez D. The widespread use of torture in Mexico and its impacts on the rule of law. *The International Journal of Human Rights*. 2018. Vol. 22 (10). P. 1335–1354.
- Gottlieb S. E. The Paradox of Balancing Significant Interests. *Hastings Law Journal*. 1994. Vol. 45. P. 825–866.
- Greer S. Is the Prohibition Against Torture and Cruel, Inhuman and Degrading Treatment Absolute in International Human Rights Law? *Human Rights Law Review*. 2015. Vol. 30. P. 1–37. DOI: 10.1093/hrlr/ngu035
- Greer S. Should police threats to torture suspects always be severely punished? Reflections on the Gäfgen case. *Human Rights Law Review*. 2011. Vol. 11(1). P. 67–89.
- Gross O. The Prohibition on Torture and the Limits of the Law. Torture: A Collection. S. Levinson (ed.). Oxford : Oxford University Press, 2004. P. 1–32.
- Gross O. Torture and an Ethics of Responsibility. *Law, culture and the humanities*. 2007. Vol. 3 (1). P. 35–54.
- Gruga E. Junk sciencie po polski. Czynności procesowo-kryminalistyczne w polskich procedurach : materiały z konferencji naukowej i IV Zjazdu Katedr Kryminalistyki (Toryń, 5–7 maja 2004 r.). Toruń : Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 67–78.
- Hale H. E. 25 Years After The USSR: What's Gone Wrong? *Journal of Democracy*. 2016. Vol. 27 (3). P. 24–35.
- Haigh R., Preston B. The Court System in a Time of Crisis: COVID-19 and Issues in Court Administration. *Osgoode Hall Law Journal*. 2021. Vol. 57.3. P. 869–904.
- Hajjar L. Does Torture Work? A Sociolegal Assessment of the Practice in Historical and Global Perspective. *Annual Review of Law and Social Science*. 2009. Vol. 5. P. 311–345. DOI: 10.1146/annurev.lawsocsci.093008.131501
- Harfield C. Undercover policing – a legal-comparative perspective. *Comparative Policing from a Legal Perspective* (M. Boer ed.). Cheltenham UK and Northampton, MA : Edward Elgar Publishing. 2018. P. 153–168. DOI: 10.4337/9781785369117.00015
- Hearing on «Using Unmanned Aerial Systems Within the Homeland: Security Game Changer?» Before the Subcommittee on Oversight, Investigations, and Management of the U.S. House of Representatives, Committee on Homeland Security. Washington : Cannon House Office Building, 2012. 10 p.
- Helfer L. R. Redesigning the European Court of Human Rights: Embeddedness as a Deep Structural Principle of the European Human Rights Regime. *The European Journal of International Law*. 2008. Vol. 19 (1). P. 125–159.
- Hrdinova J., Berman D. A., Pauley M. E. Dexter Ridgway Documenting Challenges (and Documents) as Ohio Courts Respond to COVID-19. *The Ohio State University Moritz College of Law*. 2020. 8 p. URL: <https://ssrn.com/abstract=3574733>.
- Houle S., Daddey F., Armstrong J. Impact of Social Media on Law Enforcement Practices. Capstone Project. 2017. 30 p. URL: <https://jibc.arcabc.ca/islandora/object/jibc:816>.

- How 3D laser scanners are changing crime scene investigations. URL: <https://www.policeone.com/police-products/accident-reconstruction/articles/8720378-How-3D-laser-scanners-are-changing-crime-scene-investigations/>.
- Human Rights Watch, Human Rights Watch World Report 1989 – Soviet Union, 1 January 1990. URL: <https://www.refworld.org/docid/467bb49a1e.html>.
- Human Rights Watch, Human Rights Watch World Report 1990 – Soviet Union, 1 January 1991. URL: <https://www.refworld.org/docid/467fca39c.html>.
- Inclusion in the UK legal market: why diversity really matters. *Financial Times*. URL: https://www.ft.com/partnercontent/best-lawyers/inclusion-in-the-uk-legal-market-why-diversity-really-matters.html?utm_source=TW&utm_medium=work&career&utm_content=paid.
- Institutional balance. EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/institutional_balance.html.
- Investigation Manual for War Crimes, Crimes Against Humanity and Genocide in Bosnia and Herzegovina. OSCE. 2013. 315 p. URL: <https://www.osce.org/bih/281491>.
- Is Social Media Evidence Too Much For Criminal Investigators To Handle? URL: <https://www.nuix.com/blog/social-media-evidence-too-much-criminal-investigators-handle>.
- Jackson V. C. Constitutional Law In An Age Of Proportionality. *The Yale Law Journal*. 2015. Vol. 124. P. 3095–3196.
- Jacqué J.-P. The principle of institutional balance. *CML Rev.* 2004. № 41. P. 383–391.
- Jennings W. G., Perez N. M. The Immediate Impact of COVID-19 on Law Enforcement in the United States. *American Journal of Criminal Justice*. 2020. Vol. 45. P. 690–701. DOI: 10.1007/s12103-020-09536-2
- Jessberger F. Bad Torture – Good Torture? What International Criminal Lawyers May Learn from the Recent Trial of Police Officers in Germany. *Journal of International Criminal Justice*. 2005. Vol. 3. Issue 5. P. 1059–1073. DOI: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqi076>
- Joh E. Breaking The Law to Enforce It: Undercover Police Participation in Crime. *Stanford Law Review*. 2009. Vol. 62. Issue 1. P. 155–199.
- Joint Dissenting Opinion Of Judges Yudkivska, Sajó, Bianku, Karakaş, De Gaetano, Laffranque And Motoc in Case of Burmych and others v. Ukraine. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178082>.
- Judicial Diversity and Inclusion Strategy 2020–2025. Royal Courts of Justice. London. 2020. 24 p. URL: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2020/11/Judicial-Diversity-and-Inclusion-Strategy-2020-2025-v2.pdf>.
- Kahraman Ö. E. Destructiveness: An Inner Drive of the Human Nature or a Fact of the Social Structure? *Beytulhikme Int. J. Phil.* 2018. Vol. 8 (1). P. 119–129.
- Kamanabrou S. Abuse of Law in the Context of EU Law. *E.L. Rev.* 2018. Vol. 43. P. 534–548.
- Kasprzak J. Problem tożsamości współczesnej kryminalistyki. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia*. Szczepitno : Wyższa szkoła policji w Szczepitnie, 2015. S. 7–23.
- Kennedy D. Legal formality. *The Journal of Legal Studies*. 1973. T. 2. №. 2. C. 351–398.

- Kerr B. Lord of Tonaghmore. Dissenting judgments – self indulgence or self sacrifice? The Birkenhead Lecture 8 October 2012. 22 p. URL: <https://www.supremecourt.uk/docs/speech-121008.pdf>.
- Klinkner M., Smith E. The Bournemouth Protocol on Mass Grave Protection and Investigation. Arts and Humanities Research Council. 2020. URL: <https://www.bournemouth.ac.uk/research/projects/mass-grave-protection-truth-justice>.
- Koops B.-J. The Shifting «Balance» Between Criminal Investigation and Privacy. A case study of communications interception law in the Netherlands. *Information, Communication & Society*. 2003. Vol. 6 (3). P. 379–402. DOI: 10.1080/1369118032000155311
- Kopacki C. G. Examining the CSI effect and the influence of forensic crime television on future jurors. A Dissertation. The Virginia Commonwealth University. 2013. 124 p.
- Koźmiński L., Brzozowska M., Kościuk J., Kubisz W. Wykorzystanie możliwości skanowania 3D w oględzinach i dokumentowaniu miejsca zdarzenia. *Problemy Kryminalistyki*. 2010. № 267. S. 47–56.
- Krey V., Roggenfelder T., Klein J. N., Staudacher P. Interrogational Torture in Criminal Proceedings. *Reflections on Legal History*. 2014. Vol. 1. P. 1–44.
- Kubiak M. Zjawisko «efektu CSI». *Kortowski Przegląd Prawniczy*. 2012. № 1. S. 72–74.
- Kwiatkowska-Darul V., Wójcikiewicz J. Czy «niewinny nie musi się bać?» Rozważania na kanwie sprawy Brandona Mayfielda. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości* : księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi M. Owocowi. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 333–342.
- Laffey A.E., Ng A. Diversity and Inclusion in the Law: Challenges and Initiatives. The legal profession remains one of the least diverse of any profession. How can we change it? *American Bar Association*. May 02, 2018. URL: https://www-americanbar-org.translate.google/groups/litigation/committees/jiop/articles/2018/diversity-and-inclusion-in-the-law-challenges-and-initiatives/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=wapp.
- Lawrence S. Abuse of Judicial Process in Criminal Proceedings. Law Society of Fiji Conference. 2015. 75 p.
- Ledebur L. E. Plurality Rule: Concurring Opinions and a Divided Supreme Court. *Dick. L. Rev.* 2009. Vol. 113 (3). P. 899–921.
- Luban D. Human Rights Pragmatism and Human Dignity. *Philosophical Foundations of Human Rights*. Oxford: Massimo Renzo, Rowan Cruft, & Matthew Liao, eds. Oxford : Oxford University Press, 2013. P. 1–26.
- Lynch A. Dissent: The Rewards and Risks of Judicial Disagreement in the High Court of Australia. *Melbourne University Law Review*. 2003. Vol. 27 (3). P. 724–769.
- Łętowska E. Rzeźbienie państwa prawa 20 lat później : wywiad K. Sobczaka. Warszawa : WKP, 2012. 381 s.
- Mansfield H. C. The Forms and Formalities of Liberty. *The Public Interest*. 1983. Vol. 70. P. 121–131.
- Mathews J., Sweet S. Proportionality Balancing and Global Constitutionalism. *Columbia Journal of Transnational Law*. 2008. Vol. 47. P. 68–149.

- Mandić S., Djordjević S. Testing the Integrity of Police Officers. Belgrade Centre for Security Policy. Belgrade, 2016. 32 p. URL: <https://pointpulse.net/wp-content/uploads/2016/05/BCBP-Police-Integrity-Testing-ENG.pdf>.
- Mavronicola N. Bouyid v Belgium: The “Minimum Level of Severity” and Human Dignity’s Role in Article 3 ECHR. *Human Rights Law Review*. 2020. Vol. 1. P. 105–124. DOI: 10.1163/26663236-00101009
- Mavronicola N. Is the Prohibition Against Torture and Cruel, Inhuman and Degrading Treatment Absolute in International Human Rights Law? A Reply to Steven Greer. *Human Rights Law Review*. 2017. Vol. 17 (3). P. 1–17. URL: https://www.researchgate.net/publication/319008083_Is_the_Prohibition_Against_Torture_and_Cruel_Inhuman_and_Degrading_Treatment_Absolute_in_International_Human_Rights_Law_A_Reply_to_Steven_Greer#fullTextFileContent.
- Menkel-Meadow, Carrie J., Restorative Justice: What is it and Does it Work? *Georgetown Public Law Research*. Paper No. 1005485. Annual Review. 2007. URL: <https://ssrn.com/abstract=1005485/>.
- Meyerson D. Why Courts Should Not Balance Rights Against the Public Interest. *Melbourne University Law Review*. 2007. Vol. 31. P. 801–830.
- McCarthy L. S. Life After Daubert v. Merrell Dow: Maine as a Case Law Laboratory for Evidence Rule 702 Without Frye. *Maine Law Review*. 1994. Vol. 46. P. 285–323.
- McCay M. D. CSI Effect and Forensic Science : abstract of a Dissertation ; The University of Southern Mississippi. 2014. 91 p.
- McFadden P. M. The Balancing Test. *Boston College Law Review*. 1988. Vol. 29 (3). P. 585–656.
- McIntyre J. In Defence of Judicial Dissent. *Adelaide Law Review*. 2016. Vol. 37. P. 431–459.
- McMunigal K. C. The Craft of Due Process. *Saint Louis University Law Journal*. 2001. Vol. 45. P. 477–493.
- McQuigg R. How Effective is the United Nations Committee Against Torture? *The European Journal of International Law*. 2011. Vol. 22 (3). P. 813–828. DOI: 10.1093/ejil/chr048
- Miller H. S., McDonald W. F., Cramer J. A. Plea Bargaining in the United States. *Georgetown University*. 1978. 443 p.
- Miller J. M., Blumstein A. Crime, Justice & the COVID-19 Pandemic: Toward a National Research Agenda. *American Journal of Criminal Justice*. 2020. Vol. 45. P. 515–524. DOI: 10.1007/s12103-020-09555-z
- Morgan R., Evans M. D. The Prevention of Torture in Europe. The CPT’s Standards on Police and Pre-trial Custody. Geneva: Council of Europe, 2001. 42 p.
- Morgan R. The Utilitarian Justification of Torture: Denial, Desert and Disinformation. *Punishment & Society*. 2000. Vol. 2 (2). P. 181–196.
- Moszczyński J. Przejście od badań jakościowych do ilościowych – nowy paradygmat kryminalistyki czy tylko akademicka dyskusja. Paradygmaty kryminalistyki. Kraków : Wydawnictwo UJ, 2016. S. 26–43.
- Mounk Y. The People vs. Democracy. Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It? Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press. 2018. 393 p.

- Newham G. Preventing police corruption: lessons from the New York City Police Department, 2003. URL: <http://www.csvr.org.za/docs/policing/preventingpolice.pdf>.
- Ní Aoláin F. Transitional Justice and the European Convention on Human Rights. *Academy briefing*. 2017. Vol. 10. 26 p.
- Nystedt M., Kleffner J. K., Nielsen C. A. Handbook On Assisting International Criminal Investigations. Folke Bernadotte Academy and Swedish National Defence College. 2011. 49 p. URL: <https://fba.se/contentassets/6f4962727ea34af5940fa8c448f3d30f/handbook-on-assisting-international-criminal-investigations.pdf>.
- Ortman W. When Plea Bargaining Became Normal. *Boston University Law Review*. 2020. Vol. 100. P. 1435–1499.
- Packer H. L. Two Models of the Criminal Process. *University of Pennsylvania Law Review*. 1964. Vol. 113 (1). P. 1–68.
- Pal Sh. Issues and Controversies Surrounding the Use of Plea Bargaining in International Criminal Tribunals. A thesis submitted in partial fulfilment for the requirements of the degree of Doctor of Philosophy at the University of Central Lancashire. 2013. 332 p.
- Panaccio Ch.-M. In Defence of Two-Step Balancing and Proportionality in Rights Adjudication. *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*. 2011. Vol. 24 (1). C. 109–128.
- Pattenden R. Abuse of Process in Criminal Litigation. *The Journal of Criminal Law*. 1989. Vol. 53:3. P. 341–357.
- Peter J. St. Can Torture Ever Be Justified for a Democracy? A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in the Department of Philosophy. Toronto : University of Victoria, 2013. 87 p.
- Perillo J. Abuse of Rights: A Pervasive Legal Concept. *Pacific Law Journal*. 1995. Vol. 27. P. 37–97.
- Platon S. The Principle of Institutional Balance: Rise, Eclipse and Revival of a General Principle of EU Constitutional Law : Research Handbook on General Principles of EU Law / K. Ziegler, P. Neuvonen, and V. Moreno-Lax (eds). Edward Elgar Press, Forthcoming, 2019. P. 1–26. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3657031>
- Plea Bargaining in Georgia. TI Georgia. 2010. 17 p. URL: <https://transparency.ge/sites/default/files/TI%20Georgia%20-%20Plea%20Bargaining%20in%20Georgia%20ENG.pdf>.
- Podlas K. The CSI Effect and Other Forensic Fictions. *Loyola of Los Angeles Entertainment Law Review*. 2006. Vol. 27. P. 87–125.
- Pojar D. Some reflections upon the subjective right and the abuse of right doctrine. *Journal of Social Sciences*. 2022. Vol. V. No. 1. P. 106–111. DOI: [https://doi.org/10.52326/jss.utm.2022.5\(1\).12](https://doi.org/10.52326/jss.utm.2022.5(1).12)
- Posner R. A. The Ethical and Political Basis of the Efficiency Normin Common Law Adjudication. *Hofstra Law Review*. 1980. Vol. 8. P. 487–507.
- Posner R. A. Reply to Critics of the Problematics of Moral and Legal Theory. *Harvard Law Review*. 1998. № 111. P. 1796–1823.

- Puddister K., Small T. A. Trial by Zoom? The Response to COVID-19 by Canada's Courts. *Canadian Journal of Political Science*. 2020. Vol. 53. P. 373–377. DOI: 10.1017/S0008423920000505
- Reynolds N. B. Pareto Optimality and the Rule of Law. In: G. Brennan, H. Kliemt, R. D. Tollison (eds) *Method and Morals in Constitutional Economics*. Studies in Economic Ethics and Philosophy. Berlin, Heidelberg : Springer. 2002. P. 237–252. DOI: 10.1007/978-3-662-04810-8_17
- Roach K. Four Models of the Criminal Process. *Journal of Criminal Law & Criminology*. 1999. Vol. 89. P. 671–716.
- Rodak L., Żak P. Justice and Objectivity as Balancing Principles. *Wroclaw Review of Law, Administration & Economics*. 2016. № 5 (1). P. 79–94.
- Rozdział 2b – Asesorzy sądowi – Prawo o ustroju sądów powszechnych. Dz.U. 2023. 217. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/prawo-o-ustroju-sadow-powszechnych-16909701/dz-2-roz-2-b>.
- Rusek M. Dron na oględzinach. *Problemy kryminalistyki*. 2016. 293 (3). S. 34–39.
- Sanders J. W. The Role of Dissenting Opinions In Louisiana. *La. L. Rev.* 1963. Vol. 23 (4). P. 673–679.
- Scaccia di G. Proportionality and the Balancing of Rights in the Case-law of European Courts. *Federalismi.it*. 2019. Vol. 4. 34 p.
- Scan. Analize. Deliver. URL: <http://www.publicsafety.faro.com>.
- Scott Z. L. B. An Inconvenient Bargain: The Ethical Implications of Plea Bargaining in Canada. *Saskatchewan Law Review*. 2018. Vol. 81. P. 53–85.
- Schweitzer N. J., Saks M. J. The CSI Effect: Popular Fiction About Forensic Science Affects the Public's Expectations About Real Forensic Science. *Jurimetrics J.* 2007. Vol. 47. P. 357–364.
- Separate Opinion Of Judge Zekia. Case of Ireland V. The United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights, 18 January 1978. (Application no. 5310/71) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>.
- Shelton D. E. The «CSI Effect»: Does It Really Exist? *National Institute of Justice Journal*. 2008. Vol. 259. P. 1–6.
- Skorupka J. Ewolucja paradygmatu procesu karnego. *Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze*. 2010. T. 1. S. 129–160.
- Skrobotowicz G. A. Zalety mediacji karnej. *Prokuratura i Prawo*. 2012. № 2. S. 128–145.
- Smet S. Gäfgen v. Germany: threat of torture to save a life? *Strasbourg Observers*. 2010. URL: <https://strasbourgobservers.com/2010/07/06/389/>.
- Smith S. M., Stinson V., Patry M. W. «Fact or Fiction? The Myth and Reality of the CSI Effect» Court Review. *The Journal of the American Judges Association*. 2011. Vol. 47. P. 4–7.
- Solomon P. H. Post-Soviet criminal justice: The persistence of distorted neo-inquisitorialism. *Theoretical Criminology*. 2015. Vol. 19 (2). P. 159–178. DOI: <https://doi.org/10.1177/1362480614568746>

- Sólyom P. Judicial activism – the last refuge? How the European Court of Human Rights have addressed challenges of democracy and the lack of the separation of powers. University of Debrecen, 2019. 14 p. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3412539>
- Sorochinsky M. Prosecuting Torturers, Protecting “Child Molesters”: Toward a Power Balance Model of Criminal Process for International Human Rights Law. *Michigan Journal of International Law*. 2009. Vol. 31. P. 157–229.
- Sterling R. W. A Broken Shield: a Plea for Formality in the Juvenile Justice System. *U. Md. L. J. Race Relig. Gender & Class*. 2013. Vol. 13 (2). P. 237–256.
- Stojer-Polańska J. Kryminalistyka w mediach. Wpływ seriali kryminalnych na postępowanie karne. Poznań : Silva Rerum, 2016. 345 s.
- Strengthening Forensic Science in the United States: A Path Forward. National Research Council. 2009. 352 p. URL: <http://www.nap.edu/catalog/12589.html>.
- Texas police department adopts 3D crime-scene laser scanner to support crime scene investigation. URL: <http://industrial.embedded-computing.com/news/texas-crime-scene-investigation>.
- The Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, New York/Geneva. 2017. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/MinnesotaProtocol.pdf>.
- Turner J. Plea Bargaining. *Reforming Criminal Justice: Trial and Pre-Trial Processes*. 2017. Vol. 3. P. 73–99.
- Tyler T. R. Viewing CSI and the Threshold of Guilt: Managing Truth and Justice in Reality and in Fiction. *Yale Law Journal*. 2006. Vol. 115. P. 1050–1085.
- Use of social network websites in investigations. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Use_of_social_network_websites_in_investigations.
- Viano E. C. Plea Bargaining in The United States: A Perversion of Justice. *International Review of Penal Law*. 2012. Vol. 83. P. 109–145.
- Walsh J. O’Connor C. Social media and policing: A review of recent research. *Sociology Compass*. 2018. 14 p. DOI: <https://doi.org/10.1111/soc4.12648>
- Wan T. The Unnecessary Evil Of Plea Bargaining: An Unconstitutional Conditions Problem And A Not-So-Least Restrictive Alternative. *Review of Law and Social Justice*. 2007. Vol. 17 (1). P. 33–61.
- Webber G. C. N. Proportionality, Balancing, and the Cult of Constitutional Rights Scholarship. *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*. 2010. Vol. 23 (1). P. 179–202.
- Weßlau E. Wahrheit und Legenden: die Debatte über den adversatorischen Strafprozess. *ZIS*. 2014. № 11. S. 558–564. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110315738.995>
- Wise J. Providing the CSI treatment: Criminal justice practitioners and the CSI Effect. 2009. *Current Issues Criminal Justice*. Vol. 21. P. 383–399.
- Wildhaber L. The European Court of Human Rights: The Past, The Present, The Future. *American University International Law Review*. 2007. Vol. 22 (4). P. 521–538.
- What is abuse of process? URL: <https://www.hse.gov.uk/enforce/enforcementguide/court/abuse-abuseprocess.htm>.

- Why police should use new crime scene mapping technology.
URL: <https://www.policeone.com/police-products/3D-Laser-Scanners/articles/290043006-Why-police-should-use-new-crime-scene-mapping-technology>.
- Wysocki I. Justice And Pareto-Efficiency (The Case Against Coase). *Dialogi Polityczne*. 2016. Vol. 19. S. 33–46. DOI: 10.12775/DP.2015.015
- Wróbel P. Istota rzetelnego procesu karnego a sprawiedliwość proceduralna. *Progress. Journal of Young Researchers*. 2019. № 6. S. 33–46. DOI: <https://doi.org/10.26881/prog.2019.6.03>
- Zalnieriute M., Bennett Moses L., Williams G. The Rule of Law and Automation of Government Decision-Making. *Modern Law Review*. 2019. № 82 (3). P. 1–27.
- Zalnieriute M., Bennett Moses L., Williams G. Automating Government Decision-making: Implications for the Rule of Law. *Technology, innovation and access to justice: dialogues on the future of law* (S. P. De Souza, M. Spohr (Eds.)). Edinburgh : Edinburgh University Press, 2020. P. 91–111.
- Zysset A. Right, Crime, and Court: Toward a Unifying Political Conception of International Law. *Criminal law and philosophy*. 2018. Vol. 12. P. 677–693.

Наукове видання

Оксана ДУФЕНЮК

кандидат юридичних наук, доцент

**БАЛАНС У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ:
ІНСТИТУЦІЙНИЙ, ПРАВОЗАСТОСОВНИЙ, ОСОБИСТІСНИЙ
РІВНІ**

Монографія

Видано в авторській редакції

Фото для дизайну обкладинки – з особистого архіву Оксани Дуфенюк

Підписано до друку 16.07.2023 р.

Формат 70x100/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 41,27

Тираж 300 прим.

Видавець та виготовлювач: Видавництво «Растр–7»

79005, м. Львів, вул. Кн.Романа, 9/1

тел./факс.: 235-72-13

e-mail: rastr.sim@gmail.com, www.rastr-7.com.ua

Свідоцтво державної реєстрації

ЛВ №22 від 19.11.2002 р.

«Баланс у кримінальному провадженні слід розглядати як індикативну ознаку розвитку демократичних інституцій та втілення ідеї верховенства права у державі, а запропонована концептуальна модель є тільки одним із важливих кроків на шляху до системного пізнання онтології складних зв'язків, впливів і кореляцій між численними компонентами, гармонійне поєднання яких робить досяжним справедливе правосуддя...»

«... про якісний баланс на рівні інституційному дбає держава, а критерієм цієї якості є те, що на рівні правозастосовному ця держава стає у таку ж «чергу за справедливістю», в якій очікує на справедливе рішення звичайна людина...»

Оксана ДУФЕНЮК –

кандидат юридичних наук, доцент. Працювала у ВКМСН та СВ Личаківського РВ ЛМУ УМВС України у Львівській області. У 2005 р. почала професійний шлях у Львівському державному університеті внутрішніх справ. У 2007 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. У 2013 р. отримала атестат доцента кафедри кримінального процесу та криміналістики. У 2016–2017 р. взяла участь у Стипендіальній програмі ім. Лейна Кіркланда (The Lane Kirkland Scholarship Program), в ході якої реалізувала наукову програму в Університеті ім. Адама Міцкевича (м. Познань, Республіка Польща). Є автором та співавтором понад 150 наукових та навчально-методичних праць

РАСТР-7

ISBN 978-617-8296-28-5

9 786178 296285